

๖
ห้องขจร

สถาปัตยกรรมฝรั่งเศส

ฉบับทอสมุดแห่งชาติ

เล่มเดี่ยวจบ

โกศปาณิปฝรั่งเศส

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

เล่มเดียวจบ

กรมศิลปากรอนุญาตให้ศิลปบรรณาคารพิมพ์จำหน่าย

3 23 4842

h310062

คำนำ

สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร แจกความมายังหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรว่า มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือเรื่องโกศাপาน เป็นทูตไปเมืองฝรั่งเศส ครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งพิมพ์อยู่ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๗-๕๘-๕๙-๖๐ รวม ๔ ภาค ไว้ในเล่มเดียวกันเพื่อจำหน่ายแก่ประชาชนในราคาอันสมควร กรมศิลปากรมีความยินดี อนุญาตให้สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารจัดพิมพ์หนังสือดังกล่าวจำหน่ายได้ตามความประสงค์

เรื่องโกศাপานเป็นทูตไปเมืองฝรั่งเศสนี้ มองซิเออร์ เดอ วูเซ เป็นผู้แต่งพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) มีฉบับอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ เจษฎาจารย์ ฟ. ฮีเต แห่งโรงเรียนอัสสัมชัญ ได้มีความอุตสาหะแปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย ราชบัณฑิตยสถานได้จัดพิมพ์ในชุดประชุมพงศาวดารแยกเป็นภาค ๆ รวม ๔ ภาค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ต่อจากนั้นก็ยังมิได้จัดพิมพ์อีก นับว่าเป็นหนังสือหายากเรื่องหนึ่งซึ่งน่าอ่านและให้ความรู้แก่ผู้สนใจเป็นอย่างดี.

กรมศิลปากร

๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๗

สารบัญ

โกศป่านไปฝรั่งเศส

หน้า ๓

บทที่ ๑	ระยะทางของราชทูตสยาม— ในประเทศฝรั่งเศส	,, ๘
,, ๒	ทูตรอคำสั่งอยู่ที่เบอร์ดี	,, ๑๖
,, ๓	เจ้าพนักงานกรมวังถอยรับตั้งมาเชิญ— ราชทูตไปกรุงปารีส	,, ๒๒
,, ๔	ราชทูตไทยออกจากเมืองเบอร์ดี	,, ๒๕
,, ๕	ราชทูตมาถึงเมืองครุต์ คือ ประมาณ— กลางทางจากทะเลไปเมืองหลวง	,, ๓๐
,, ๖	ราชทูตสยามทำความเคารพต่อพระราชดำذن— อย่างไร	,, ๓๔
,, ๗	ราชทูตไปถึงเมืองแวงแซนใกล้เมืองหลวง	,, ๓๘
,, ๘	ราชทูตพักแรมอยู่ที่พระตำหนัก— เดอแบร์น	,, ๔๑
,, ๙	ข้าราชการและผู้ต่างประเทศออกมา— เยี่ยมเยียนราชทูต	,, ๔๔
,, ๑๐	ราชทูตไปเที่ยวดูบ้านเด้นาบต์เดอเซญูเอเด	,, ๔๘

[๒]

บทที่ ๑๑	ราชทูตไปตักเรียนเด่นละครพูด— ที่โรงเรียน “ หดยต์เดอครังค์ ”	หน้า ๕๑
„ ๑๒	ราชทูตกระทำการวิธำถะกับดัศรชาวฝรั่งเศส	„ ๕๕
„ ๑๓	ราชทูตแดเห็นผู้หญิงฝรั่งเศสี่ม้า	„ ๕๘
„ ๑๔	ราชทูตย้ายคำหนักไปพักอยู่ที่เมืองรงบูเย	„ ๖๒
„ ๑๕	ราชทูตดยามยังเข้าไปเฝ้าไม่ได้	„ ๖๕
„ ๑๖	ว่าด้วยพระราชดำถั้นและคำถณา	„ ๖๘
„ ๑๗	ราชทูตเตรียมจะเข้าเฝ้า	„ ๗๒
„ ๑๘	ราชทูตเข้าเฝ้า	„ ๗๔
„ ๑๙	ราชทูตไปเฝ้าพระบรมวงศานุวงศ์	„ ๗๘
„ ๒๐	ราชทูตไปตักหารชดกลอง	„ ๘๒
„ ๒๑	ราชทูตไปคู้บ้อม “ เดอตาบดัศย์ ” และวง— “ แองวาลิด ”	„ ๘๘
„ ๒๒	ราชทูตไปคู้ละครอิตาเลียน	„ ๙๒
„ ๒๓	ราชทูตไปคู้พระที่นั่ง “ ดุฟว์ ”	„ ๙๖
„ ๒๔	ราชทูตไปคู้ราชธภา “ อรรคเคม ”	„ ๑๐๒
„ ๒๕	ราชทูตไปคู้ช่างตักตั้งหลอดที่โรงคู้บแดง	„ ๑๐๖
„ ๒๖	ราชทูตไปคู้โรงเจียรในเพชรพลอย— ของหลอด	„ ๑๐๘
„ ๒๗	ราชทูตไปคู้เรือกัญญาและโรงงานพิเศษ	„ ๑๐๙

[ค]

บทที่ ๒๘	ว่าด้วยนิสัยใจคอของราชทูต	หน้า ๑๑๔
,, ๒๙	ว่าด้วยโรงเรียนศรัทธาแข่งศรัทธา	,, ๑๒๐
,, ๓๐	ราชทูตไทยสนทนากับเสนาบดีเดอครัวซ์	,, ๑๒๓
,, ๓๑	ราชทูตไปดูละครโอเปร่า	,, ๑๒๘
,, ๓๒	ราชทูตไปชมหอดูดาว	,, ๑๓๑
,, ๓๓	ราชทูตไปดูพระอาราม	,, ๑๕๐
,, ๓๔	ราชทูตไทยไปดูห้างขายเพชร	,, ๑๕๕
,, ๓๕	ราชทูตไปพักอาศัยที่พระตำหนักเดอคริดาญี	,, ๑๖๑
,, ๓๖	ราชทูตไปดูลำคลองที่แคว้นชายส์	,, ๑๖๖
,, ๓๗	ราชทูตไปเที่ยวดูสวน	,, ๑๗๐
,, ๓๘	ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแควร์— ชายส์เป็นครั้งที่ ๓	,, ๑๗๓
,, ๓๙	ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแควร์ ชายส์เป็นครั้งที่ ๔	,, ๑๗๖
,, ๔๐	ราชทูตไปดูหอนาประปาที่มาร์ต	,, ๑๗๙
,, ๔๑	ราชทูตไปเฝ้าในห้วงเศวต	,, ๑๘๕
,, ๔๒	ราชทูตไปเฝ้าพระชายาแห่งดัมเด็จ— พระยพราชเจ้า	,, ๑๘๙

[๗]

- ๔๓ ว่าด้วยเพชรพลอยของสมเด็จพระเจ้า-
หลุยส์ที่ ๑๔ ,, ๑๘'๔
- ๔๔ ราชทูตไปดูสถานที่เลี้ยงต้อนรับของพระเจ้า-
แผ่นดิน ,, ๑๘'๖
- ๔๕ ราชทูตไปรับประทานอาหารที่พระอาราม-
มงหลุยส์ ,, ๑๘'๘
- ๔๖ ราชทูตไปดูวัดแซงต์เมเดอริก ,, ๒๐'๑
- ๔๗ ราชทูตไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการ ,, ๒๐'๓
- ๔๘ ราชทูตไปดูการทดลองวิทยาคาสตร์ต่าง ๆ ,, ๒๐'๘
- ๔๙ ราชทูตเริ่มเดินทาง ไปเที่ยวดู มณฑล ฟลันด์ร
ข้าง ฝ่ายเหนือ ,, ๒๑'๑
- ๕๐ ระยะทางจากเมืองแซงต์เดอนส์ ถึงเมือง
อาเมียงส์ ,, ๒๑'๕
- ๕๑ ราชทูตดำเนินไปถึงเมืองอาราต์ ,, ๒๑'๘
- ๕๒ ท่านราชทูตดำเนินทางตามมณฑลฝ่ายเหนือ
ต่อไป ,, ๒๒'๘
- ๕๓ ราชทูตเยี่ยมเมืองกาแดล์ ,, ๒๓'๗
- ๕๔ ราชทูตถึงเมืองดิงแกร์ก ,, ๒๔'๑
- ๕๕ ราชทูตไปดูเมืองครุโนย์ ,, ๒๔'๖

๕๖	ราชทูตถึงเมืองวาดิงเซี่ยนต์	หน้า	๒๕๕
๕๗	นางภิกษุณีเมืองเออเนง	๒๖๓	
๕๘	ราชทูตถึงเมืองคูแอย์	๒๖๘	
๕๙	ราชทูตถึงเมืองกงแบรย์	๒๘๕	
๖๐	ราชทูตถึงเมืองเปรอน	๒๘๘	
๖๑	ราชทูตถึงเมืองแซงคังแตง	๓๐๘	
๖๒	ราชทูตกลับถึงเมืองดาแพร์	๓๑๕	
๖๓	ราชทูตเข้าไปอยู่เมืองชวาซังต์	๓๑๘	
๖๔	ราชทูตถึงวอแลรียออตเตรคถึงนังเคยและ ดิงมาแตง	๓๒๔	
๖๕	เหตุการณ์ในกรุงปารีส ระวังที่ท่าน ราชทูตไปเที่ยวเหนือ	๓๒๗	
๖๖	ราชทูตไปในงานของมงเซียร์ คือดั้มเต้จ พระอนุชาธิราช	๓๓๐	
๖๗	ราชทูตไปเที่ยวดูของต่างๆ ในกรุง ปารีสต่อไป	๓๓๗	
๖๘	ราชทูตไปเยี่ยมสำนักตามเนร มิชซังต่างประเทศ	๓๔๒	
๖๙	คนไทยตอบได้ได้ขนิมหาปริญญา	๓๕๔	

[๑]

- ๖๖ ๗๐ ราชทูตไปโรงเรียนมหาราชวิทยาลัย
ขอหุ่ญเลอครังค์ หน้า ๓๖๓
- ๖๖ ๗๑ ราชทูตไปเหยียบไฮเต้ด เดอคค์ ,, ๓๖๕
- ๖๖ ๗๒ “ม่งเซียร์” ค้อดมเด็จพระอนุชา
ตั้งพระชนมดง ,, ๓๖๖
- ๖๖ ๗๓ ราชทูตฟังเพลงตวด “ชยันโต”
ที่พระอารามแดดเพอຍังค์ ,, ๓๗๕
- ๖๖ ๗๔ ราชทูตไปเทียบวุดสถานทีต่าง ๆ
มีโรงพิมพ์หลวงเป็นคั่น ,, ๓๗๑
- ๖๖ ๗๕ เรื่องคนใช้ของเจ้าคุณราชทูต ,, ๓๗๖
- ๖๖ ๗๖ ราชทูตไปดออารามวาดเดอครำด
และไปฟังคึดพิน ,, ๓๗๐
- ๖๖ ๗๗ ราชทูตรับรองของกำนัด ,, ๓๗๕
- ๖๖ ๗๘ ราชทูตไปเทียบวเด้นที่พระราชตำนัค
วังแวรชายดี่ ,, ๓๗๗
- ๖๖ ๗๙ ราชทูตไปเผ้าถววยม้งคม
ตากลับไปเมืองไทย ,, ๔๐๒
- ๖๖ ๘๐ ราชทูตไปเผ้าเจ้านายชายหญิง
และขุนนางผู้ใหญ่ ,, ๔๐๙

[๓]

๘๑	ราชทูตออกไปทาบนำบาทหลวง เดอลาแซตต์ พระราชาครูหลวง	หน้า ๔๒๐
๘๒	ราชทูตไปดูละครเป็นครั้งสุดท้าย	๔๒๒
๘๓	ราชทูตไปดูห้องตงรูปต่างๆ ของหลวง	๔๒๓
๘๔	มองเซียร์เดอองต์ เดอลาเฟอียด มาดามราชทูต	๔๒๕
๘๕	เจ้าพนักงานผู้ประจํานำเฝ้าไป เยี่ยมถึงราชทูต	๔๒๗
๘๖	ตอนเมื่อราชทูตออกจากพระนคร ประวัติของออกพระวิสุทธิสุนทร (โกศাপาน) ราชทูตของสมเด็จพระนารายณ์	๔๒๘ ๔๓๘
	แสดงการณ	๔๓๘
	พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงยกย่องราชทูตในพระราช ดำริ้นตอบ	๔๔๓
	ทาบนำบาทหลวง เดอลาแซตต์ ชมเชยราชทูต	๔๔๖
	ราชทูตลงเรือกลับมาเมืองไทย	๔๔๗
	ราชทูตดูตริยคราต์ตามทางกลับมา	๔๔๘
	รัฐประศาสน์ของเมืองไทยที่ให้ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งอยู่ใน กรุงสยาม	๔๕๑

[๕]

ราชทูตถึงคาบอาฟริกาใต้	หน้า ๔๕๓
ราชทูตกลับถึงกรุงศรีอยุธยา	,, ๔๖๖
จดหมายเหตุที่กล่าวพาดพิงไปถึงอุปทูตและตรีทูต	,, ๔๖๘
ประวัติออกพระวิสุทธิสุนทร	,, ๔๗๒
อัครราชทูตอาสาเป็นแม่ทัพ	,, ๔๗๖
ราชทูตถึงอภัยกรรมา	,, ๔๗๗

โกศปานไปฝรั่งเศส

คือจดหมายเหตุกล่าวถึงกิจจานุกิจของราชทูต แห่งพระบาทสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งมาเจริญทางพระราชไมตรีในเมืองฝรั่งเศส นั้น เป็นต้น คือรายงานการเดินทางจากเมืองเบรสต์ในฝ่ายตะวันตกของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเมืองท่าที่ท่าราชทูตได้ขึ้นบกไปยังกรุงปารีสบ้าง การรับรองปฏิสันถารราชทูตที่กรุงปารีสบ้าง การที่ราชทูตเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าหลุยส์กาต์ที่ ๑๔ (ที่ ๑๔) และเข้าเฝ้าบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์บ้าง คำอวยชัยให้พรของชาวฝรั่งเศสในการรับรองต่างๆ ทั้งในกรุงและตามหัวเมืองบ้าง กับตัวอย่างคำโต้ตอบและทักทายปราศรัยของราชทูตสยามในงานนั้นๆ ๑๓๑ เป็นต้น

ทูตถวาย

แด่พระเจ้าบรมราชวงศ์

“มิงเซญอร์ เลอด้กั”

ธรรมเนียมกันพนธ์ทั้งหลาย เมื่อได้เรียบเรียงร้อยกรอง

๑ คำอุทิศถวายของท่านเดอว์เซมท์ได้เรียบเรียงเรื่องราวานันต์ต่อเจ้าบรมวงศ์เธอฝรั่งเศสองค์หนึ่งซึ่งไม่ออกพระนาม แต่เข้าใจว่าเป็นพระบรมวงศ์เธอตระกูล “กงเต” ซึ่งเป็นผู้ที่ทรงคุณวุฒิในทางยุทธวิธีขอตั้งนามในสมัยนั้น

(อุโฆษสมัย)

หนังสือเล่มเดิมแล้ว มกถือเป็นธรรมเนียมกันที่จะต้องถวายเล่ม
ต้นแก่เจ้านายของคนที่เคยก่อนเพื่อเป็นมงคลฤกษ์ และมักจะถือเป็น
ธรรมเนียมด้วยกันทงนหน้า คำถวายหนังสือเล่มนั้นๆ ต้องเป็น
คำขอพระเกียรติราชนิพนธ์ถึงเกียรติคุณของเจ้านายผู้อุปถัมภ์ คนนั้นจนต้น
เชิง แต่ถึงว่าชนบธรรมเนียมดังนี้ได้เป็นประเพณีต่อกันมานานแล้ว จน
กระทั่งผู้ใดไม่ทำก็พากันเหมาเสียว่าไม่รู้ชนบธรรมเนียมอะไร ถึงกระ
นั้นก็ดี ในคำนำทูตถวายหนังสือรายงานการเดินทางของราชทูตสยาม
ที่เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในเมืองฝรั่งเศสของพระพุทธเจ้าเดิม
ข้าพระพุทธเจ้าขอโรคัดฝ่าฝืนบัญญัติกติกาศบธรรมเนียม นั้นด้วย
ด้วยเหตุใด?—ด้วยเหตุว่า ถ้าข้าพระพุทธเจ้าจะมาพักกล่าวธรรมเจริญ
ธรรมคุณานคุณและความดีมารของพระองค์จนต้นเชิงแล้ว คำ
ทูตถวายหนังสือเล่มนี้จะมเหอความเทากบเหอเรือ หรือพิศดาร
กว่าทงเรือราชทูตเดี่ยอก ด้วยว่าเกียรติยศเกียรติศักดิ์และธรรม
คุณานคุณของพระองค์มีมากเป็นอเนกประการ ยากนักยากหนาที่จะ
ราพนให้ครบถ้วนได้

อาศัยเหตุดังบรรยายมานี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอพระโรคัด
กล่าวจำเพาะเพียงพระอากัปกิริยา ซึ่งพระองค์ได้แสดงให้ปรากฏใน
ช่วงเวลาทีพระองค์ได้ทรงสนทนากับราชทูตไทย เมื่อท่านได้มีโอกาส
เข้ามาเฝ้าพระองค์เท่านั้น

อันว่าการค้นหาพาทีของพระองค์เวลานั้น ถ้าจะนับเวลาได้ก็
 เพียงชั่วนาฬิกาเดียวเท่านั้นนับว่า เป็นเวลา ด้นที่สุด ที่จะแสดง ความดำ-
 มารถให้ปรากฏชัดแจ้งได้ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าจะเก็บเอาเนื้อความทุกๆ
 กระทง ซึ่งพระองค์ได้ทรงดำริในช่วงเวลาอันน้อยนั้นแล้วมาเรียง
 พิมพ์ ก็จะเป็นเล่มสมุดข่อยพระเกียรติชนคงเล่มทีเดียว เหตุใด
 ข้าพระพุทธเจ้าจึงหาญกล่ามาอ้างว่าจะเป็นเช่นนั้นเล่า? ตอบว่า เป็น
 ด้วยเหตุที่ความดีของข้าพระพุทธเจ้าเอง ได้เป็นผู้หนึ่ง ซึ่งได้มีโอกาส
 อันประเสริฐ เข้าไปเฝ้าชมเชยพระบารมีของพระองค์ พร้อมหน้ากับ
 ท่านราชทูตสยามอยู่ด้วย รวมทั้งบรรดาชนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยกับดงรอย
 ฝูรอยคน และท่านทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่อดไม่ได้ ต้องกล่าวสรร-
 เสริญพระปรีชาเฉลยฉลาด และพระบารมีของพระองค์ในทางอื่น
 อีก จำเพาะพระพักตร์ของพระองค์เมื่อกำลังเฝ้าชมพระบารมีอยู่นั้น
 ยังมีผู้หนึ่งแต่ในบรรดาเหล่านั้นได้กล่าวให้ข้าพระพุทธเจ้าได้ยินคือ โสัด
 ของข้าพระพุทธเจ้าเองว่า:— “ก่อนเมื่อที่ราชทูตสยามจะเข้าเฝ้าพระ
 องค์นั้น ท่านราชทูตเหล่านั้นยำเกรงนับถือพระองค์ ว่า เป็นบุรุษอัน
 เยี่ยมยอดของมนุษยชนสูงๆ อยู่แล้ว เพราะท่านได้ยินใครๆ สรร-
 เสริญพระองค์ แต่ต่อเมื่อต่างได้ชมพระบารมี และได้ฟังพระวาจาของ
 พระองค์ว่าเป็นบุรุษมหัศจรรย์ผู้หนึ่ง ”

ในระวางชั่วนาฬิกาเดียวที่ราชทูตสยามได้มีโอกาสชมพระบาร-

มีของพระองค์ ๆ ได้ทรงแต่ง ให้ท่านรู้ดีว่า พระองค์ เป็นนักรบ ผู้ทรง
 ทราบ ในตำราพิชัยสงครามดึกขงคัมภีรภาพแท้ สัมเป็นเชอพระองค์
 ทรกุด “กุงเค” อันเป็นเชอนักรบชาติฝรั่ง เค็ดทชนชอติดอนามัน
 ด้วยกันทงหน พระองค์ได้ทรงอธิบาย ให้บรรดาผู้ฟังเข้าใจชัดทุก ๆ
 คนว่า แม่ทัพนายกองซึ่งห้วงคอชยัควรจะนำจะตงจะแปรกระบวนทัพ
 อย่างไรจึงจะมีชัยชนะแก่ข้าศึก พระองค์ได้ทรงชี้แจง ให้เห็นชัดว่า วิธ
 กระบวนยุทธสงครามของคนไทยยังคืดชัดและเดี่ยเปรียบเดี่ยเชิงกลคัก
 อย่างไร

การอธิบายนี้ ใช่ว่าเป็นการง่ายคายเมื่อไร เป็นการยากที่สุด
 ด้วยว่าชาวสยามและชาวประเทศอื่น ๆ ซึ่งนับเข้าในชาวชมพูทวีปด้วย
 กันทงหน ล้วนแต่ได้ยินได้ทราบในวิธกระบวนยุทธของสมเด็จพระเจ้า
 อาเลกซันดร์ ซึ่งเป็นจอมของบรรดาภคิรยชาติกันรบ เป็นผชนชอ
 ติดนามไปทวมตะประเทศเขตอินเดีย เช่นในเมื่อไทยเป็นคัวอย่าง

ก็เมื่อพระองค์ได้ทรง ดำรงอธิบายความอันดึกขง คัมภีรภาพ
 นั้นให้กลับเป็นความแจ่มแจ้ง จนผู้ฟังทราบความได้ละเอียดละออเช่น
 นั้นแล้ว ก็เป็นองค์พยานให้เห็นว่า พระองค์มิใช่จำเพาะแต่ทรงชำนาญ
 ในกลคักและตำราพิชัยสงครามฝ่ายเดียวเท่านั้น พระองค์ยังทรงเชี่ยวชาญ
 ขาญชำนาญในขนบธรรมเนียมและประเพณีของบ้านเมือง ไกลอีกด้วย
 เมื่อพระองค์ทรงสามารถผลิตและผลร้ายแห่งขนบธรรมเนียม

ของนานาชาติในสากลโลกได้ชนะแล้ว ก็เป็นองค์พยานอยู่ในตัวให้รู้
เห็นว่าผู้ใดสามารถสอดคล้องไปในเหตุผลต่าง ๆ และในสรรพกิจการอัน
อาจบังเกิดมีขึ้นในโลก ต้องก่อปรด้วยปรีชาญาณอันดีซุ่มกว้างขวาง
และทำเนืองนิตย์แก่พระองค์เอง ผู้ประกอบด้วยคุณคุณิความสามารถ
หาอะไร นอกจาก พระมหา กรุณาธิคุณ เมตตา ธิคุณของ พระองค์ มา
เปรียบเทียบกับไม่ได้ แต่ว่าพระมหากรุณาธิคุณ พระเมตตาคุณของ
พระองค์นี้ ยิ่งพิเศษพิสดารวิถิตารกว้างขวางกว่าพระปรีชาญาณของ
พระองค์กว่าได้

ในการค้นหาของพระองค์กับบรรดาราชทูตสยามเพียงชั่วนาพิ-
กาเดี่ยวนั้น พระองค์ได้เพิ่มเกียรติยศเกียรติศักดิ์แก่ประเทศฝรั่งเศส
ยิ่งไปกว่าที่พลเมือง ผู้รักชาติธรรมดา สามารถ จะหามาเพิ่มในช่วงเวลา
อันนานาเดี่ยวนั้น เพราะว่าเมื่อบรรดาท่านราชทูตสยามเหล่านั้นได้รู้จ
กิจธุระของคนในเมืองฝรั่งเศสแล้วกลับไปยังประเทศสยาม ต่างท่าน
คงจะบ่าวประกาศ พระเกียรติยศ พระเกียรติ ศักดิ์ของพระ องค์และของ
พระบรมวงศานุวงศ์ราชตระกูล “บรม” ให้ชาวสยามทั่วไปมีพระบาท
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้นซุ่มทราบทุกประการ ต่อไปชาวสยามทั้ง
หลายต่างจะเชยชมประเทศฝรั่งเศสว่าเป็นเมืองอันบริบูรณ์ไปด้วยผู้ คน
อันมีกิริยามรรยาทและปรีชาสามารถอย่างสูง ฉะนั้นพระบารมีของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและของพระองค์ ก็จะเป็นที่เกรงขาม และ

เคารพนับถือของชาวชมพูทวีปทั่วไป เท่ากับที่เป็นอยู่แล้วในเหล่า
ประเทศยุโรปในสมัยนั้น

เมื่อต่างคนทั่วทุกชาติทุกภาษา ต่างยังกำลังสรรเสริญพระองค์
อยู่นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ถือเป็นโอกาสอันเหมาะที่จะขอให้หนังสือ
เรื่องราวชีวิตของข้าพระพุทธเจ้าเดิมอยู่ในพระอุบาสก เพื่อพระ
นามของพระองค์จะได้เป็นสิริมงคลอันประเสริฐ ด้วยเหตุที่พระองค์
ได้เป็นผู้ทรงสอนทนายราชทูตยามเหล่านั้นดังที่บรรยายมานั้น

การทูลถวายหนังสือเล่มนี้คือพระองค์ ก็เป็นเหตุนำซึ่งความปิติ
ยินดีมาให้แก่ข้าพระพุทธเจ้าเป็นอันมาก ด้วยว่าการทูลถวายเพียงเล็กน้อย
นั้น จะได้ปรากฏในหนังสือพระราชกิจจานุเบกษา “แมร์กั” และ
บรรดาหนังสือพิมพ์รายวันรายเดือนฉบับอื่น ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร
คงคัดกล่าวกันต่อไป เป็นลำดับตามธรรมเนียม และอาศัยความไพศาล
นี้ ความเคารพนับถือและการสนองพระเดชพระคุณโดยความดำริภักดี
ต่อพระองค์ของข้าพระพุทธเจ้านั้นจะแผ่ไพศาลไปตามกัน ตลอดทั่ว
ไปในทิศานุทิศ ทั้งหลายกระทั่งถึง ชมพูทวีป ในเมืองไทย เป็นต้นด้วย
เพราะข้าพระพุทธเจ้าทราบจากผู้ที่ควรเชื่อถือ เป็นอันมาก ว่าหนังสือ
พระราชกิจจานุเบกษาฝรั่งคดีชื่อ “แมร์กั” นั้นออกจำหน่ายกระทั่ง
ถึงประเทศเขตกินเดย์และสยามโน้นด้วย ดังนั้นจึงเป็นเหตุหวังใจของข้าพระพุทธ
เจ้าว่าหนังสือเล่มเล็ก ๆ ของข้าพระพุทธเจ้าเล่มนี้ จะเป็นเหตุทำ

ให้ชาวชมพูทวีป ได้มีโอกาสชมพระบุญญาธิการและบารมีแห่งพระ
 บาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรังเศสด้วยบ้าง ทั้งจะเป็นเหมือนใบประกาศ
 ให้ชาวชนเหล่านั้น ๆ ทราบทั่ว ๆ กันว่า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นข้าไท ซึ่งมี
 ความเคารพนับถือในพระองค์อย่างสูง และเป็นผู้นับถือปฏิบัติรับใช้ตาม
 รับสั่งของพระองค์อยู่ทุกเมื่อ

ข้าพระพุทธเจ้า เดวิดเซ

ระยะทางของราชทูตสยาม

ในประเทศฝรั่งเศส

บทที่ ๑

คำแจ้งเบื่องต้น:— ในหนังสือของข้าพเจ้า เดิมทีว่าด้วยราชทูตฝรั่งเศส ได้ออกไปเจริญทางพระราชไมตรี กับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น ข้าพเจ้าได้พรรณานากล่าวถึงชาวสยามทั้งหลาย มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและบรรดาขุนนางผู้ใหญ่เป็นอาทิว่า ต่างได้ต้อนรับปฏิสันถารแก่ราชทูตฝรั่งเศสอย่างไร อนึ่ง ข้าพเจ้ายังได้กล่าวถึงตัวราชทูตเองได้พูดว่ากระไรบ้าง ได้เห็นอะไรบ้าง ในระหว่างเวลา ๒ เดือนที่ท่านได้อยู่ในกรุงสยามนั้น บัดนี้ข้าพเจ้าอยากจะใคร่ดำแดงถึงกิจจานุกิจน้อยใหญ่ทั้งหลาย ซึ่งตัวท่านราชทูตสยามได้กระทำในประเทศฝรั่งเศสของเราคราวนี้ ว่าได้เห็นอะไรบ้าง ได้แสดงความคิดเห็นเป็นอย่างไรบ้างเหมือนกัน และข้าพเจ้ามีความหวังใจอยู่ว่าผู้ที่อ่านเรื่องราวระยะทางของราชทูตสยามได้มาเมืองฝรั่งเศสเดิมนั้น คง

เพลินใจไม่น้อยกว่าบรรดาผู้ที่ได้อ่านเรื่องราวขุทศรังสรรค์ไป เมืองไทย
เดิมก่อนนั้นแล้วเป็นแน่

ธรรมดาของเรชาวฝรั่งเศสด้วยกัน เมื่อได้อ่านเรื่องราวขุทศ
ของเราไปเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงสยาม อันเป็นเมืองไกลแดน
ไกล ดึกดistantจะนึกชมราชขุทศรังสรรค์ของเราด้วยกันทงนหน้า:- “แหม
ข้างกล้าจริงนะ ถึงเมืองไทยเป็นเมืองไกลอะไรเขายังสามารถไปได้
เก่งจริงแฮะ” เหล่านักคนมิใช่หรือ? เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว คุณ่า
ชมราชขุทศสยามที่กล้าออกมาถึงเมืองของเราครานี้ ให้เท่าๆ กัน
เพราะระยะทางที่จะไปยังเมืองสยามโน้น หรือขามาเมืองฝรั่งเศสกันก็
ไกลไกลเท่ากัน ไม่มีผิดกันสักนิดเดียว หากจะมีใครในพวกเราจะนึก
เหมาเอาในใจว่า:- “ชะ พวกไทยเหล่านั้นจะเก่งกล้าสามารถอะไร เป็น
ชาวดงชาวป่า อยู่เมืองไกล จนสุดโลกโน้น” ฉะนั้นแล้วไซ้ ในชาว
สยามเหล่านั้นเขาจะมีเหมาเอาเราบ้างเหมือนกันได้ ว่าเราเป็นชาว
ป่าชาวดงเหมือนกัน เพราะที่จริงเขาอยู่ห่างจากเราระยะทางเท่าใด เรา
ก็อยู่ห่างจากเขาระยะทางไกลเท่านั้น

อีกประการหนึ่ง เราจะถือท่านเหล่านั้นว่าเป็นชาวป่าชาวเถื่อน
โดยเหตุที่ท่านเป็นชาวบุรพทิศ ไม่มีความรู้ในทางอารยธรรม ก็จะผิด
ถนัดเหมือนกัน ด้วยเหตุใด? ด้วยเหตุว่า แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ชาว
บุรพทิศก็เคยขนชื่อตนเองว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความเฉลียวฉลาด ดังรู้

ในที่สุดลักค้าย้ายค่ายคั้โลกคั้ธรรม ก่อนหน้าพวกเราชาวตะวันตก
เดี่ย้อ

องค์พยาน แห่ง ความ เติ้งยว ผลิต อาจดั่ง รั้ในเหตุต่าง ๆ ก่อน
ใคร ๆ นั้น มีปรากฏอยู่ในค่านานพงศาวดารตั้งแต่ครั้งพระคริสต์กาล
เป็นปฐม คือเมื่อพระมหาเยซูคริสต์โตเจ้าทรงสมภพอยู่ในเมืองเบ็ตเต
เฮมโน้น ขณะนั้นพระองค์ยังเป็นพระกุมารน้อยไม่มีใครในพวกเรา
ชาวตะวันตก หรือในพื้นบ้านเมืองยุเดด้วยกั้ตนเอง ที่จะดั่งรั้ว่า
พระกุมารองค์น้อยนั้น เป็นพระคัสตาดอนประเดิริฐ ซึ่งจะทรงถ่าย
มนุษย์โลกให้พ้นบาปอันตรายต่าง ๆ ดั่งดั่งวรคั้ได้ แต่ขณะนั้นเจ้า
ปรากฏว่ายังมีพระราชฝ่ายบูรพทิศตะวันออก ๓ พระองค์ ซึ่งคริสต์ตั้ง
ไทยสมัยนั้นเรียกว่า “พระยาสามองค์” ได้ทรงดั่งรั้ก่อนใคร ๆ หมดว่า
พระกุมารน้อยนั้นเอง หาใช่กุมารเด็กน้อยธรรมดาไม่ เป็นอัจริย
มนุษย์พระองค์หนึ่งต่างหาก พระราชาทั้ง ๓ พระองค์จึงได้ทรงพระ
อุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินออกจากบ้านเมืองของพระองค์ พวกนั้นมา
ถวายนั่งชมพระ บารมีของพระองค์ก่อนพระราชาใด ๆ ใน ดั้กโลก
และกั้จอน นั้นแหละ จะเป็นเกียรติคั้กั้ อนัประเดิริฐ ของ ชาวบูรพทิศ จน
ชั้กาลปาวสาน

อนึ่งขออัญญาเป็นชาวบูรพทิศ แลวกั้เท่ากับประกาศตนเอง
ว่าเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อเจ้านายเห็นของตน และทุกวันนี้ ถ้าจะใคร่

ควรเทียบเคียงคบบรรดาประเทศทั้งหลายในโลก ซึ่งมีพระราชเป็น
ประมุขหัวหน้า ว่าชาติใดประเทศใดจะเป็นชาติเป็นประเทศที่พลเมือง
มีความรักภักดีรักพระราชของตน ยิ่งกว่าชาติประเทศอื่นๆ แล้ว ประเทศ
สยามคงเป็นชาตินำหน้าชาติทั้งหลายทั้งปวง ในการถือความสุจริต
ธรรมต่อพระราชซึ่งพระผู้เป็นเจ้าทรงบันดาลให้ปกครองรักษาชาติของ
ตน แท้จริงชาวสยามเป็นพลเมืองซึ่งเยี่ยมยอดกว่าพลเมืองใดๆ ใน
เรื่องการตั้งมาปฏิบัติต่อเจ้าของนายคน มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น

อีกโสดหนึ่งเล่า ถึงหากว่าชาวบพทิศด้วยกัน มีไทยเป็นต้น
เป็นมนุษย์ซึ่งมีผิวเนื้อผิวกว่าผิวเนื้อของเราชาวฝรั่งเผ่าดำจึงจริงอยู่
แต่จะถือข้อนี้เป็นเหตุอันน่าประมาทคาดหน้าเดียงก็ได้ ด้วยว่าสี
สัรรวรรณผิวเนื้อภายนอกหาได้บ่งไปถึงจิตใจและสติปัญญา ช่างใน
ไม่ หาใช่เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า ดี, เดว, ประการใดไม่ ถึงว่า
ผิวเนื้อจะ ดำ แดง เขียว ขาว อย่างไรก็ดี ก็ไม่อาจเปลี่ยนคุณ
ความดีที่มีอยู่ในดวงใจแม้แต่สักอย่างใดอย่างหนึ่งเลย

แท้จริง หากจะใคร่ถือดีหน้าเป็นเกณฑ์แห่งความวินิจฉัยให้
รู้ว่าผู้ใดเป็นผู้วิเศษกว่าใครแล้วไซ้ ใดๆ เหมือนคนผิวดำๆ แดงๆ
ยังควรจะต้องมีภาษากว่าใครๆ เสียอีกซ้ำ ด้วยเหตุใด? ด้วยเหตุ
ว่า สีดำแดงนั้นเป็นพยานให้เราชาวผิวขาวดังเถิดว่า เขาเป็นผู้ที่ดี
ตั้งอยู่ในปริมณฑลอันใกล้เคียงกับดวงพระอาทิตย์กว่าเรา ซึ่งยอม

ถือกันว่าเป็นการตีริมมรดก หาใช่การขโมยมรดกอย่างใดอย่างหนึ่งไม่
 ยิ่งกว่านั้น ถ้าจะอุปมาอีกชั้นหนึ่งก็จะกลับเห็นไปว่าผิดเหตุน่า
 ใจเป็นพยานแห่งความเดชะทราวมิได้ กลับจะเป็นพยานแห่งความดี
 ด้วยต่างหาก เช่นต่างว่าทุกชนมมผลอยากทราบว่าเป็นบรรดาที่แก้
 ทหารฝรั่งเศสของเรา มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นประธาน
 ซึ่งล้วนมีผิดเหตุน่า กับบรรดาเราพลเรือนซึ่งล้วนมีผิดเหตุน่า ฝ่ายใด
 จะประเสริฐกว่ากัน ก็คงได้รับคำตอบเช่นที่ว่า บรรดาเราพลเรือน
 ทั้งหลาย ซึ่งประกอบกิจการเลี้ยงชีพอยู่ในบ้านเมือง ไม่ต้องลำบาก
 เพราะการฝ่าฝืนหนขาด ไม่ต้องจับอาวุธเข้าประจัญบานต่อข้าศึก ไม่
 มีสิ่งที่น่าทำให้หวาดเสียวต่อภัยอันตรายแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถึง
 เวดากินก็ไดกิน ถึงเวดานอนก็ไดนอนตามความประสงค์ ฉะนั้น ผิด
 พรณก็ยอมเป็นนาเป็นนวลของตัวเอง ส่วนบรรดาที่แก้ทหารทั้งหลาย
 เมื่อตัวเหนเข้าสู้ยุทธภูมิ แล้วก็ต้องอดทนต่อความลำบากต่าง ๆ นอน
 กตางดิน กินกตางแดด รับผิดชอบว่าจะมีชัย กินนอนก็หาได้สบาย
 เหมือนอย่างเราซึ่งอยู่ในบ้านในเมืองไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผิดกายก็ยอม
 เมื่อผิดผิดผิดคดดำไปเป็นบรรดา

การที่หยิบยกเอาผิดเหตุน่าเป็นนาเป็นนวลของเราผู้เป็นพลเรือน
 มาเป็นพยานให้ผู้อื่นเห็นว่า เราพลเรือนดีกว่า ประเสริฐกว่าที่แก้
 ทหารเหล่านั้นได้แลหรือ? ย่อมไม่ได้เป็นอันขาด ผิดเหตุน่าของ

ทหารเหล่านั้นเสียอีก กลับจะเป็นพยานอันพิเศษให้เราทั้งหลายทั้งปวงทราบว่าทหารเหล่านั้น แต่ละคนล้วนแล้วกล้า สามารถอาจหาญ ไม่กลัวความลำบากอันตรายอันเกิดแต่ฝนฟ้าอากาศหามิได้ ท่านยอมตากฝนทนแดดอยู่ในท่ามกลางยุทธภูมิ เพื่อจะชิงชัยแก่ราชศัตรูหมื่น บัณฑิตทั้งหลาย มิให้เข้ามาเบียดเบียนชาวเราผู้เป็นพลเรือนได้ ฉะนั้น ท่านจึงมีผืนเนื้อดำและผืนเนื้อค้ำนั้น หาใช่เป็นเหตุให้เราประมาท คาดหน้าท่านไม่ ตรงกันข้าม กลับเป็นดิริมงคลอันประเสริฐเสียอีก นี่แหละฉันใด ชนชาวสยามก็อาจจะเป็นอย่างนั้น ถ้าผืนเนื้อดำในพวกเรามีได้เป็นเหตุให้เราประมาทกันและกัน จะถือเป็นเหตุน่าประมาท ท่านผู้อ่านอย่างไรได้? ของเราเป็นฉันใด ของเขาก็ควรต้องเป็นฉันนั้น

อนึ่งเถา แม้จะไม่อ้างว่าชาวบุรพทิศเป็นผู้มีปรีชาสามารถล่วงรู้ในเหตุการณ์ใด ๆ ก่อนชนชาติอื่น ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว เพียงแต่อ้างว่าท่านราชทูตสยามนี้ เป็นผู้มาแทนพระเจ้าแผ่นดินสยาม ท่านก็น่าที่จะเป็นเหตุอันเพียงพอสำหรับที่จะให้เราชาวฝรั่งเคารพรองปฏิสันถารอยู่แล้ว ด้วยว่าเรายอมทราบอยู่ด้วยกันทั้งนั้นว่า เมื่อราชทูตฝรั่งเสด็จข้ามฝ่ายเราได้จำกัดพระราชดำรัส ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเสศของเราไปถวายต่อพระองค์ในประเทศไทยโน้นนั้น พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงรับรองเชื่อเชิญ ท่านด้วยเต็มกำลัง ความสามารถ ให้สมเด็จพระเกียรติศักดิ์ของพระเจ้าราชาธิราชชั้นสูงสุด พระ

องค์ได้ทรงจัดการเป็นพิเศษพิสดารยิ่งกว่าที่พระองค์ทรงเคยกระทำ สำหรับบรรดาราชทูตของเมืองอื่นที่ส่งมา แต่ในบรรดามหานคร ๓๒ พระนครซึ่งเป็นมิตรไมตรีกับกรุงสยาม เคยส่งพระราชทูตมาทูลเกล้าฯ ถวาย พระราชดำเนิน และเครื่องพระราชบรรณาการไปถวายในกรุงสยาม มาแต่ก่อน ไม่จำเพาะแต่เท่านั้น พระองค์ยังทรงพระกรุณาเป็นพิเศษ อีกส่วนหนึ่ง คือพระองค์ทรงหมายประกาศป่าวร้องให้ชาวชนพลเมือง พร้อมกับไทยต่างดาวต่างแดน ซึ่งขึ้นอยู่กับพระราชอาณาจักร ของพระองค์ทราบทั่วกันว่า พระองค์ทรงพระดำริหมายพระทัยอยาก จะทรงยกย่องชาติฝรั่งเศสให้สูงกว่าชาติใดหมดในสากลโลก เมื่อ พระองค์ทรงกระทำแก่เราถึงปานนี้แล้ว เรายังจะนิ่งดูโดยไม่เชื่อ เห็นชอบรับขวัญด้วยเต็มกำลังแห่งความสามารที่จะยกย่องสรรเสริญ ราชทูตของพระองค์ ซึ่งออกมาเยี่ยมเยียนเราแทนพระองค์ในคราว นี้ได้หรือไม่ ?

อนึ่งแม้จะไม่ยกเอาบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุง สยามขึ้นมาเป็นเหตุอ้าง ในการที่จะให้เรารับรองราชทูตของ พระองค์ ด้วยเกียรติยศอันสูง จะยกเอาความสามารของตัวราชทูตเองเท่านั้น มาเป็นเกณฑ์ ก็เพียงพออยู่แล้วที่จะทำให้เราบังเกิดความประสงค์ อยากจะรับรองท่านอย่างสูงส่งเหมือนกัน เพราะว่าข้าพเจ้าได้มีโอกาส ได้เห็นด้วยนัยน์ตาของข้าพเจ้าเองว่ากระบวนไหวพริบเฉลียวฉลาด

ล้มกาลล้มสมัย ท่านราชทูตไทยนี้ไม่แพ้เปรียบใครเลย จะทำกิจการ
อะไรท่านก็ทำโดยรอบคอบ นักทางได้ทางเดียว ก่อนเดิมอทุกที่
กระบวนใจเย็น ใจซื่อตรงไม่เหวอะเหวเอนเอียงท่านเป็นครูใคร ๆ
ก็ได้ กระบวนเข้าไปมาหาสู่ ท่านก็คำนับรับตอบตามระเบียบเรียบ
ร้อย กระบวนพูดจาปราศรัยท่านก็มีเขววมไวนันต์ และบรรดาท่าน
ทั้งหลายผู้ที่ได้มีโอกาสรู้จักมักคุ้นกับท่าน ไม่มีใครติเตียนท่านแม้แต่
สักคนเดียว มีแต่ยกย่องสรรเสริญว่าเป็นที่ชอบพอกันทั้งนั้น

อาศัยเหตุดังกล่าวนั้น ท่านราชทูตไทยนี้เป็นที่เคารพนับถือ
ของชาวฝรั่งเชื้อเรายังไปกล่าวบรรดาราชทูตทั้งหลายอื่น ๆ ซึ่งมาแต่
เมืองไกล ๆ เป็นอันมาก

แต่บัดนี้ไป ข้าพเจ้าจะขอจดการเล่าบอกที่เป็นส่วนความเห็น
ของข้าพเจ้าเอง มิฉะนั้นก็จะเป็นการเกินสมควร ที่จะกะเกณฑ์
ให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายลดค่าเชื่อถือแต่ความนิยมเห็นดีของข้าพเจ้าทำ
เดียว คือไปข้างหนาน แทนที่จะแสดงความเห็นของข้าพเจ้า ๆ จะขอ
คัดตัวอย่างคำพูดของท่านราชทูตไทย เองมาให้ท่าน ผู้อ่าน ๆ แล้ว ใคร
ควรญุดด้วยตนเอง และข้าพเจ้ามีความหวังใจว่า อาศัยแต่เพียงคำ
พูดของท่านเท่านั้น เรื่องราชทูตสยามเล่มนี้จะดีวิเศษพอใช้ทีเดียว
ไม่จำเป็นที่จะต้องคิดเพิ่มเติมเพิ่มความด้วยความงาม เพียงเท่านั้นเรื่อง
ทั้งความก็เพราะพอดี ๆ อยู่แล้ว

บทที่ ๒

ทูตรอคำสั่งอยู่ที่เมืองแบรสต์

ขอเริ่มต้นด้วยการรับรองราชทูตที่เมืองแบรสต์ก่อนว่า พอเรือที่ท่านราชทูตโดยสารมาเทียบท่าเรียบร้อยแล้ว เดอเซอวเดียร์เดอ โชมงค์ ราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งได้ออกไปจำเริญทางพระราชไมตรีกับกรุงสยาม แล้วกลับเข้ามาพร้อมด้วยราชทูตสยามนั้น ก็ตั้งให้บรรดานายเรือฝรั่งเศส ทั้งหลายที่โดยสารมาในขบวนเรือจากเมืองไทยนั้น ให้ยิงปืนใหญ่ทำคำนับรับรองท่านราชทูตสยามเป็นปฐมฤกษ์ที่เข้ามาถึงประเทศฝรั่งเศสก่อนว่า:— “ปืนใหญ่ในท่าเรือมีอยู่เท่าไร ให้ยิงส่งตुरुบราชทูตหมดทุกกระบอก” แล้วท่านได้มีคำสั่งไปยังผู้บังคับกองทหารในเมืองแบรสต์นั้น พร้อมทั้งบรรดาเจ้าเมือง อำเภอกองการทั้งหลายว่า:— “ถ้าเราชาวฝรั่งเศสมีความปรารถนาอยากจะรับรองราชทูตสยาม ให้ส่งกับที่พระเจ้ากรุงสยาม ได้ทรง ต้อนรับ ปฏิบัติการคณะพวกทูตฝรั่งเศสเราแล้ว ขอให้เข้าใจกันทีเดียวแต่เบื้องต้นเถิดว่า เพียงยิงปืนส่งและแบ่งปันของกำนัล เครื่องบรรณาการของอุปโลกบวโรก อย่างละ อันพรณตะน้อย ดังที่ เป็นธรรมเนียมซึ่งย่อมต้องกระทำกัน ต่อทุกใด ๆ หมดทุกชาติทุกภาษา แล้ว เป็น แล้วกันไป ท่านทั้งหลายเพียงพอมิได้ ถ้าจะไปถือเสียว่า เรายิงปืนส่งสุดท้าย

นั่นน่ะ, เราให้ของกำนัลท่านนั้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ไม่มีใครจะทวง
 คุณกันได้เป็นพันหนพันต้นกัน ก็จะได้การที่เดียว แท้จริง ถ้าเรา
 อยากจะรับรองท่านด้วยเกียรติยศอันดีมา เสมอกับที่องค์ พระเจ้า แผ่น
 ดนสยามได้ทรงกระทำแก่เราในประเทศของพระองค์ มีที่เมืองหลวง
 เป็นต้นแล้ว เราจะเป็นแต่เพียงแตกเปิดยื่นความเคารพและให้เข้า
 ของต่างๆ ตามธรรมเนียมบ้านประเทศที่เป็นมิตรไมตรีกันเช่น นั้นก็หา
 เพียงพอไม่ เรายังจำเป็นจะต้องแสดงน้ำใจรักเป็นพิเศษอีกจึงได้
 ให้ราชทูตสยามเหล่านั้นรู้สึกชดๆไม่ไหวที่สงสัยว่าเรารับรองท่านด้วย
 ปิติน์อันแท้จริง หาใช่เป็นพิธีเคารพอย่างธรรมดาสามัญไม่

ท่านราชทูตนั้นก็จะว่าตามจริงแล้ว ถึงแม้ท่านจะมีได้เข้ามาโดย
 เป็นทูตจำทูตพระราชดำรัสของพระเจ้ากรุงสยาม ท่านจะเข้ามาเพื่อ
 กิจงานกิจของท่านเองก็ดี เป็นการสมควรอยู่ที่จะต้องรับรองท่านด้วย
 ความปิติน์อย่างสูง เพราะว่าแต่ละท่านๆ ก็ล้วนเป็นผู้ที่ประกอบ
 ไปด้วยคุณสมบัติอันสูง สมควรเป็นที่เคารพนับถือเป็นพิเศษกันทั้งนั้น
 ท่านทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่ขุนนางตระกูลชั้นสูงของชาวไทย มีคุณ
 ภูมิ ความสามารถ เคยรับราชการ ถอดองพระเดช พระคุณ ของพระเจ้า
 กรุงสยามในตำแหน่งอันเป็นที่ไว้วางพระหฤทัยด้วยกนทงน

ท่านอัครราชทูต (คือคุณปาน ขณะนั้นเป็นที่ออกพระวิสุทธี

สุนทร ภายหลังได้เป็นพระยาโกษาธิบดี) ก็เป็นน้องของเสนาบดีกระทรวงว่าการต่างประเทศ (ขณะนั้นเรียกว่า “พระคลัง” Barcelona), อุปทูตเจ้า (คือนายฉ่ำ ขณะนั้นเป็นท็ออกหลวงบวรภักดียาราชไมตรี) ได้เคยเป็น ราชทูตสยาม ไปเจริญทางพระราชไมตรี กับกรุงจีน มาแต่ก่อน ได้ทำการในตำแหน่งนี้เป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ากรุงจีนและพระเจ้ากรุงสยามด้วยกันทั้งสองฝ่าย, ส่วนศรีทูต (คือออกขุนศรีวิสารวาจา) ก็เป็นบุตรของราชทูตสยามซึ่งได้ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงลี้ดบอน ซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศปอร์ตุกัล,”

ครั้นท่านเดอ เซอเวเลียร์ เดอ โซมงต์ ได้แสดงความเบองตนให้ทราบฉะนี้แล้ว ท่านก็ได้กล่าวต่อไปว่า:— “ราชทูตสยามมาถึงเมืองนี้โดยมีหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายพระเนตรพระกรรณ จึงยังไม่มรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่าจะจัดการต้อนรับเป็นประการใด ถึงกระนั้นก็ดี ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้เชิญพระราชกระแสดของพระองค์ไปยังเมืองไทยนั้น เข้าใจว่าอาจเดาพระราชประสงค์ในพระหฤทัยของพระองค์ได้โดยไม่มีผิด จึงขอออกหน้ารับผิดชอบในเรื่องนี้แต่ผู้เดียวว่า ควรจัดการรับรองราชทูตสยามนี้ด้วยเต็มกำลังความสามารถที่จะกระทำได้ ฉะนั้นขอท่านทั้งหลายช่วยกันจัดการรับรองปฏิสันถารท่านราชทูตสยามด้วยเต็มเกียรติยศเถิด ส่วนข้าพเจ้าเดา ก็จะขอเดาว่าท่านทั้งหลาย ณ บัดนี้ รับเข้าไปกราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่

หัว ให้ทรงทราบล่วงหน้าไว้ก่อน, ท่านอย่ามีความวิตกไปเลย."

เมื่อเจ้าเมืองกรมการทราบความดังนี้แล้ว ต่างก็ได้อจัดการรับรองท่านราชทูตด้วยเต็มเกียรติยศ สืบตามคำสั่งของราชทูตฝรั่งเคตนั้นทุกประการ จนท่านเองได้กล่าวเป็นที่เชยชมข้าราชการเมืองแบร์ดตันนั้นเมื่อภายหลังว่า "ตั้งใดที่ข้าราชการชั้นสูงชนตาพรอมทั้งราษฎรทั้งหลายในเมืองแบร์ดตันสามารถจะกระทำได้ เพื่อเป็นเกียรติยศและความสนุกสุขสบายของราชทูตสยาม ท่านก็ได้อุทิศให้ทำโดยความเต็มอกเต็มใจ ถึงว่าท่านทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่ชาวชนบทอยู่หัวเมืองไกลไม่ค่อยได้มีโอกาส เฝ้าเห็นพระบาท สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างข้าราชการในพระราชสำนัก ซึ่งเป็นการยากลำบากสำหรับท่านเหล่านั้นที่จะทราบในพระราชประสงค์ของพระองค์จริง ถึงกระนั้นอาศัยที่ท่านได้ตั้งใจกระทำการเพื่อเชิดชูพระเกียรติยศของพระองค์มิให้เสียการพระราชไมตรีในระวางต่อพระนครได้ การรับรองราชทูตสยามที่เมืองแบร์ดตันจึงได้ดำเนินอย่างเรียบร้อยน่าชม เป็นที่ทูลพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งเป็นที่ชอบพอของท่านราชทูตสยามเป็นอันมากด้วย นี่ก็เป็นองค์พยานให้เห็นว่าข้าราชการเมืองแบร์ดตันเป็นผู้ประเสริฐด้วยความจงรักภักดี ในพระบาท สัมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของคนเสมอ เท่าข้าราชการในพระราชสำนักหรือยังไปกว่านี้เสีย อีกก็ว่าได้."

ส่วนราชทูตสยามเด่า ขณะเมื่อโดยสารมาในเรือกับท่านราชทูตฝรั่งเศส ก็ได้รับแต่ความผาสุกตลอดทาง, คนทั้งหลายในเรือ มีเลอเซอวเดียร์ เดอ โชมงต์ ราชทูตเป็นต้น ก็ได้บำรุงเลี้ยงดูด้วยกิริยาสุภาพเรียบร้อย สัมเกียรติยศของราชทูต แห่งประเทศ ใหญ่ทุกอย่างทุกประการ ฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้ท่านราชทูตสยามต่างพากันคิดเห็นล่วงหน้าเสียก่อนแล้วว่า “เมื่อตนถึงประเทศฝรั่งเศสแล้ว ในินจะไม่รับด้วยความไมตรีจิตและด้วยเกียรติยศอันสูงเด่า กิจปฏิบัติอันประณีตซึ่งเราได้รับในเรือนักเป็นเครื่องล่อถึงกิจปฏิบัติของชนชาวฝรั่งเศสเมื่อเราจะถึงเมืองเป็นแน่” ท่านราชทูตคิดอย่างนี้ก็เป็นความถูกต้อง และตลอดเวลาซึ่งท่านจะอยู่ในประเทศฝรั่งเศส เราจะเห็นว่าท่านไม่ได้มีเหตุซึ่งจะต้องกลับความคิดเดิมนี้ เพราะไม่ว่าท่านไปที่แห่งใดเมื่อไร พดเมืองฝรั่งเศสก็รับรองท่านด้วยอัธยาศัยใจคอดนินทณมและรักใคร่นับถือเป็นอย่างยิ่ง

แต่ก่อนที่จะดำเนินความ เป็นไปของราชทูต สยาม ในเมือง ฝรั่งเศส นั้นจะกล่าวถึงความเป็นไปในเรือเมื่อคราวมานั้นอีกสักพักหนึ่ง เพราะทั้งไว้บคนต่อไปจะไม่มีโอกาสอันเหมาะที่จะกล่าวการมาในเรือนั้น อย่างว่าแต่ราชทูตไม่ได้มีความลำบากเท่าอันเคย ซึ่งที่แท้หากจะมีบ้างก็ไม่น่าอัศจรรย์ใจอะไร เพราะพวกท่านมีอยู่น้อยคน ได้เข้ามารวมอยู่กับคนต่างชาติต่างภาษาเป็นอันมาก ความนิยม

นับถือผู้ฝึกฝน, การเดินทางที่ไม่สะดวก, การบริโภคอาหารก็คงไม่
ถูกปากนัก แต่กระนั้นท่านราชทูตยังมีแค่อกปากชมเชยกิริยามารยาท
ของบรรดาชาวฝรั่งเศสซึ่งโดยสารมาในเรือดำเดี่ยวกันกับท่านว่า "กิจ
ปฏิบัติต่าง ๆ ในเรือนั้นเรียบร้อยน่าจับใจ ถ้าจะว่าเป็นเชิงเปรียบแล้ว
ถ้าเรือที่เราโดยสารมานั้น เป็นดังพระอารามฯ หนึ่งก็ว่าได้ คนโดย
สารทั้งหลายเป็นดังพระสงฆ์สามเณรเถรานุเถระทั้งหลาย, แบ่งเวลา
วันหนึ่ง ๆ เป็นตอน ๆ อย่างกับในพระอารามอันเจริญในพระวินัย, คือ
รับประทานอาหาร, เต้น, ดนทนา, สวดมนต์ภาวนาก็จัดเป็นพัก ๆ
เรียบร้อยอย่างกับในสำนักอาวาสอันเคร่งครัดในพระวินัย น่าชมแท้ ๆ
ถึงเป็นคนต่างเพื่อก็จึง อดเชยชมและสรรเสริญไม่ได้" เป็นด้วย
เหตุฉะนั้น ที่ทำให้ราชทูตไทยมีความหวังใจเป็นมั่นคงว่าถ้าถึงเมือง
ฝรั่งเศสเมื่อไร คงจะได้แต่เห็นบ้านเมืองอันเรียบร้อยเมื่อนั้นเป็นแน่
เพราะเมื่อการเดินทางกลางทะเลยังเป็นที่ถูกใจถึงอย่างนี้ ตอนนั้นบอก
เข้าไปในประเทศฝรั่งเศสเองคงดีกว่าอีก และเป็นความจริง การ
ค่อย ๆ ไปนั้นก็ได้ดำเนินเป็นที่ลุ่มความมุ่งหมายเดิม ดังที่เรื่องข้างหน้า
จะเป็นพยานต่อไป

บทที่ ๓

เจ้าพนักงานกรมวังถูกรับสั่งมาเชิญราชทูตไปกรุงปารีส

เมื่อท่านราชทูตได้ค้างแรมอยู่ที่เมืองแบรดตัน ๓๓ วันมีข้าราชการในกระทรวงวังคนหนึ่ง ชื่อสตอร์ฟได้ขอรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๓๔ จากกรุงปารีสออกมาต้อนรับราชทูตไทยที่เมืองแบรดตันและขอเชิญให้เข้าไปในพระนครหลวง เพื่อจะได้นำเข้าเฝ้าเฉพาะพระพักตร์ เจ้าพนักงานกรมวังคนนั้นตลอดเวลาที่ราชทูตสยามได้อยู่ในประเทศฝรั่งเศสก็ได้ประจำอยู่กับท่านเสมอ เพื่อจะช่วยเหลืออธิบายอะไรต่ออะไรให้ราชทูตทราบ ท่านสตอร์ฟคนนี้เป็นคนเฉลียวฉลาดรอบรู้รอบมากพูดจาที่คมคาย น่าเป็นเจ้าหน้าที่ยรับแขกบ้านแขกเมืองอย่างดีที่สุด อาศัยความเป็นไปดังนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชประสงค์ที่จะรับรองราชทูตไทยให้มีความเพลิดเพลินสนุกสนานตลอดเวลาที่ท่านจะอยู่ในประเทศฝรั่งเศส ทั้งทรงทราบในคุณสมบัติความสามารถพิเศษของท่านสตอร์ฟ พระองค์จึง

ได้ทรงเลือกท่านผู้ให้เป็นการประจำอยู่กับราชทูตสยามด้วยพระองค์
เอง คือเป็นการเหมาะเพราะท่านสามารถทูลต่อพระเดชพระคุณของ
พระองค์ให้เต็มที่ได้อย่างหนึ่ง และยังสามารถให้ราชทูตบังเกิดความ
เพ็ดเพ็ดเจริญใจอย่างยิ่งด้วย

เมื่อท่านสจอร์ฟได้รับพระบรมราชโองการ เป็นผู้ประจำอยู่กับ
ราชทูตสยามตลอดทางจากเมืองเบรตต์ถึงกรุงปารีส และตลอดเวลา
ที่ท่านราชทูตจะอยู่เมืองฝรั่งเศส เช่นนั้นแล้ว ท่านก็รีบออกจากเมือง
ปารีสเพื่อมารับราชทูตที่เมืองเบรตต์ พอมาถึงก็ทูลขอเชิญท่าน
ราชทูตนำมายังกรุงปารีส แต่หาได้จัดเป็นขบวนใหญ่โตอะไรไม่ เพราะ
เป็นการยาก ถนนหนทางตามมณฑลเบรอตานีที่จะต้องข้ามมานั้น
เป็นที่ขรุขระไม่สม่ำเสมอตื้น ๆ ดอน ๆ แทบตลอดทาง ใครมีธุระร้อน
อยากไปเร็ว ๆ ก็ต้องใช้เกาอี้ม้า ๆ ไป ตามแบบหามแคร่และเตี้ย
นั่นเอง ราชทูตซึ่งเป็นผู้อยากไปกรุงปารีสได้เร็วก็ต้องใช้วิธีนี้เอง แต่
ถึงกระนั้นถ้าตอนไหนหนทางดีรถม้าเดินไปได้ ท่านสจอร์ฟก็เกณฑ์
เจ้านายเจ้าเมืองให้นำรถมารับราชทูตพาไป ให้พ้นเขตแดนบ้านเมือง
ของตน แล้วก็ทำอย่างนี้ตื้อ ๆ กันไปทุกเมือง

แท้จริงการโดยดั่งอย่างนี้คิดจะกันดารมิใช่น้อย ท่านสจอร์ฟ

จึงพูดเอาใจราษฎรทูลบ้างว่า เติมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระ
 ราชประสงค์จะตั้งมาเดระรถหลวงจากกรุงปารีสมารับ แล้วต่อมาทรง
 พระดำริเห็นว่า ถ้าทำเช่นนั้นการจะน้อยชานก เพราะกว่ารถและมา
 หนักจะมาถึง และกว่าจะหยุดพักพอหายเหนื่อยเมื่อยล้าบางทีจะต้อง
 เป็นเวลาแรมเดือนแรมวันนาน เมื่อทรงพระดำริดังนี้จึงรับสั่งให้
 มาตามเมืองต่าง ๆ ที่ต้องผ่านไป ถึงจะไม่ส่งาเท่ากับได้รถและมาจาก
 เมืองหลวงก็ดี แต่ว่าการคงสำเร็จไปโดยเร็ว จะได้เป็นโอกาสให้
 พระองค์ทรงเชยชมพระราชดำเนิน และราษฎรของพระเจ้ากรุงสยาม
 ได้โดยเร็ว สืบตามพระราชประสงค์ ฉะนั้นท่านจะไม่ผู้ได้รับเกียรติ
 ยศตามวชิร เทากับที่พระองค์ทรงประสงค์จะพระราชทานให้ ขอ
 จงรู้ดีว่าเป็นเพราะทรงพระกรุณาเป็นพิเศษ ไม่อยากให้แรมคาง
 ตามหัวเมืองกันดารนานนัก อยากทรงเชยชมท่านทั้งหลายเร็ว ๆ ท่าน

ออกพระวิสุทธิสุนทรราชทูตจึงตอบไปว่า “การที่พระเจ้ากรุง
 ฝรั่งเศสทรงพระดำริจัดการดังนี้ ก็เป็นพระบรมราโชบายอันดีเลิศ
 หาเป็นทรงเกียจแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่ กลับเป็นที่ยินดีปราชัยอย่าง
 ยิ่ง เพราะจะได้เฝ้าพระองค์ชมพระบารมีโดยเร็ว แท้จริงการที่พระองค์
 ทรงพระราชประสงค์จะทรงพบกับข้าพเจ้าทั้งหลายคราวนี้ คงเป็นเหตุ

ได้บันดาลให้ลมคลื่น และฝนฟ้าอากาศ ตามทาง ที่เรามาสงบ เรียบร้อย
 เราจึงสามารถมาได้ถึงที่นี้โดยปราศจากภัยอันตรายทุกประการ ส่วน
 พวกข้าพเจ้าเล่า บัดนี้รู้สึกอยากชมพระบารมีเป็นกำลัง และอย่าว่า
 แต่พวก ข้าพเจ้ารู้สึก เป็นที่ไม่พอใจ ในการที่ต้อง ชี้แจงหรือ นักรถหัว
 เมืองไปเฝ้าพระองค์กระนั้นเลย ถึงแม้จะต้องเดินก็ห้ามความน้อยใจไม่
 ถ้าเดินด้วยเท้าจะถึงกรุงปารีสเร็วกว่าชี้แจงหรือ นักรถ หัว
 ด้วยเท้าในตนเอง ไม่ครั้นคร้ามต่อความเหน็ดเหนื่อยซึ่งอาจจะ
 มีมาทุกประการ ความอยากดูอยากชมพระองค์จะเป็นกำลังวังชา
 อันแรงกล้าอาจพาไปได้ให้ถึงกำแพงพระนครเป็นแน่ ฉะนั้นจึงขอ
 ทูลทูลขออย่าวิตกในการอดคิดซึ่งบังเกิดจากการโดยฉัตรคราวนี้เลย."

บทที่ ๔

ราชทูตไทยออกจากเมืองแบรสต์

ครั้นถึงวันที่ ๙ เดือนกรกฎาคม พวกราชทูตก็ออกจากเมือง
 แบรสต์แล้วไปรับประทานอาหารกลางวันที่บ้านด็ชชอง ดังเดร์โนต์, แล้ว
 ก็เลยไปค้างคืนอยู่ที่ฟุช วันที่ ๑๐ เที่ยงกลางวันที่เมืองซาโตแดง
 และไปค้างคืนที่เมืองแองแปร์, วันที่ ๑๒ รับประทานอาหารกลาง

วันที่เมืองเฮินบงค์, และมีร่ำเท่าเป็นที่ต้อนรับราชทูตด้วย แล้วก็ยกไปค้างคืนที่เมืองโฮแะ

วันที่ ๓๓ ถึงเมืองฉวนหนี่ เจ้าเมืองจัดการต้อนรับอย่างแข็งแรง จนราชทูตออกปากชมว่า “ต้อนรับอย่างหนักจริง” แล้วในวันเดียวกันนั้นกระบวนราชทูตก็ยกไปค้างคืนที่เมืองซ้อ ม้อชตยิก วันที่ ๓๔ กระบวนก็มาถึงตำบลหนึ่งชื่อตารอชแบร์นาร์ดี ราชทูตและพวกก็ลงจากเกาเอนเป็นไม้ซุงอีกต่อไป เพราะหนทางจากนั้นไปกรุงปารีสก็เรียบร้อยไร่ร่มมาไปได้แล้ว

ที่ตำบล ตารอชแบร์นาร์ดีนั้นได้เกิดมีปัญหานั้นในระหว่างราชทูตสยามและเจ้าพนักงานกรมวัง เพื่อจะให้ทราบว่าจะอัญเชิญพระราชดำذنโดยอาการอย่างไร ตามธรรมเนียมฝรั่งเศสกับราชทูตผู้มาแทนพระเจ้าแผ่นดินเป็นใหญ่ แต่ฝ่ายธรรมเนียมไทยไฟต์เป็นนับถือพระราชดำذنเป็นใหญ่ เพราะเหตุนี้ต้องแสดงความเคารพนับถือต่อพระราชดำذنเป็นใหญ่ ก็คือต้องอัญเชิญพระประดิษฐานไว้ในที่อันสูงกว่าราชทูตจึงจะไม่เสียประเพณีบ้านเมือง อาศัยเหตุนี้ ราชทูตได้ขอให้เจ้าพนักงานกรมวังผู้กำกับมาด้วยนั้น ตั้งให้ตบแต่งบัลลังก์ไว้ในประตุนรของราชทูต จำเพาะตรงที่ท่านราชทูตจะนั่งลง แต่ให้อยู่เหนือศีรษะของ ราชทูตไว้ สำหรับจะได้อัญเชิญ พระราชดำذنขึ้นไปประดิษฐาน ท่านสจอร์ฟเจ้าพนักงานก็ตั้งให้กระทำเช่นนั้น เมื่อ

เสร็จแล้วท่านราชทูตก็ได้เชิญพระราชาดำงันตงไว้เหนือศีรษะแล้ว
กระบวนรถราชทูตก็ได้เคลื่อนกระบวนไปตามระยะทาง แต่ขึ้นมา ถ้า
ถึงเมืองใดจะต้องเปลี่ยนรถ ก็ได้มีการตั้งบัลลังก์ในรถเพื่อเชิญพระ
ราชาดำงัน ขนประติษฐาน เหมือนที่คำบด ดารอชแบร์ นารคินทุ
คำบด

ในวันเดียวกันที่ได้เริ่มขบวนและเริ่มตั้งบัลลังก์กับพระราชาดำงัน
กระบวนรถก็ได้มาถึงเมืองบงต์ซาโต เดอ คัก เดอ กัวแลง เจ้าเมืองนั้น
ก็ได้จัดการรับรองปฏิบัติการณ์โดยเรียบร้อย วันที่ ๑๕ ได้เลื่อนมา
ถึงคำบดหนึ่ง ชื่อคังปลัดและได้รับประทานอาหารกลางวันด้วย
ครั้นรับประทานเสร็จแล้ว ท่านราชทูตได้ไปคำนับท่านผู้หนึ่งชื่อ
ลา มอร์กัส คำพิญ ซึ่งเป็นญาติกับท่านกงศเลอมังต์แฟลด์ ราชทูต
ของพระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสที่กรุงสเปน ซึ่งเป็นผู้ซึ่งเคยอยู่ใน
สมัยนั้น ครั้นเสร็จการไปหาท่านผู้หนึ่งนั้น ตอนบ่ายก็ลาท่านไปที่
เมืองนังต์และได้ค้างอยู่ที่นั่นสองคืนกับวันครึ่ง คือวันที่ ๑๖ และ ๑๗

ตอนกลางวัน วันที่ ๑๖ นั้น เจ้าพนักงานได้พาราชทูตขึ้นไป
บนยอดเนินแห่งหนึ่ง ชื่อเนิน แด่ กาบแซง เพื่อจะให้ท่านดูเมืองนังต์นั้น
ว่าใหญ่โตอย่างไร เพราะท่านเป็นผู้ซึ่งเห็นเมืองได้สด ๆ พอลง
ไปบนยอดเนินนั้น ท่านราชทูตทั้งหลายเห็นหมู่บ้านรอบเมือง มี
เป็นหลายหมู่บ้านใหญ่ ๆ ก็ถามท่านผู้หนึ่งว่า—หมู่บ้านที่เห็นเรียงรายไป

รอบเมืองนั้น เป็นเมืองอะไรบ้าง?” ท่านก็ตอบว่า— “ที่ท่านเห็นเป็นเมืองเล็กเมืองใหญ่รอบเมืองนั้นหาใช่เป็นเมืองอื่นไม่ เป็นแค่แผ่นกั้นๆ ของเมืองต่างหาก นับรวมเป็นเมืองเดียวจนคือเมืองนครทงน.”

ในวันที่ ๑๗ นักราชทูตได้ออกจากเมืองนังตไปเมืองฮงตันตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองนังต ตั้งอยู่ริมแม่น้ำดวริงซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่ ที่เมืองฮงตัน นอกจากความเจริญซึ่งเคยมีมาในเมืออื่น ๆ ยังได้รู้จักความเจริญเป็นพิเศษอย่างหนึ่งซึ่งยังไม่เคยมีในเมืองฝรั่งเศส คือท่านได้ลงอาบน้ำในแม่น้ำดวริง การอาบน้ำชาวเมืองฝรั่งเศสไม่ค่อยจะอาบกันนัก เพราะเป็นเมืองค่อนข้างจะหนาว ไม่เหมือนเมืองไทยซึ่งเป็นเมืองร้อนต้องลงน้ำลงทำอาบน้ำกันทุกคนทุกวัน เหตุฉะนั้นการอาบน้ำซึ่งเป็นของธรรมดาในเมืองไทยกลายเป็นของแปลกสำหรับคนฝรั่งเศส คนจึงพากันมาดราษทูตด้อมอาบน้ำออกมากมาย ดังที่ทำให้ชาวเมืองฝรั่งเศสพิศวงกันอย่างหนึ่งนั่น คือตามธรรมเนียมเมืองฝรั่งเศสล้างมือก่อนที่จะรับประทานอาหาร แต่เมื่อรับประทานอาหารแล้วไม่ค่อยล้าง เพราะถือช้อนถือช้อนกัน มือไม่ค่อยเปื้อนไม่จำเป็นต้องล้างด้วยธรรมเนียมเมืองไทยช้อนช้อนในขณะนั้นไม่มีเลยใช้เบ้าข้าวด้วยมือทงน จึงเป็นธรรมดาจะต้องล้างมือก่อนรับประทานอาหารเสร็จ.

วันที่ ๑๘ นนทบุรีได้มาถึงเมืองแครงครก ซึ่งเป็นเมือง
 อยู่ตามลำแม่น้ำฉวรวเหมือนกัน ราชทูตจึงลงอาบนํ้าแม่น้ำเหมือน
 เมืองฉวรวก่อน แต่ทว่าคนคนกันมาดูราชทูตอาบนํ้ามากยิ่งกว่าที่เมือง
 ของเราทีเดียว จนเป็นที่รำคาญ ต้องลงเรือข้ามแม่น้ำไปอาบที่ปากข้างโน้น
 มิฉะนั้นคนแตกคนมากเป็นรำคาญเหลือเกิน. เห็นฉนวนนนทบุรี
 ได้ถึงเมืองฉวรว รุ่งเช้าได้ไปรับประทานอาหารและพักกลางวันที่
 ที่ตำบลโรเซียร์ และคอนเียนก็ได้ไปถึงเมืองไซมัว ซึ่งเป็นเมือง
 เก่าโบราณ มีป้อมปราการค่ายคูประตูหอรบอย่างแน่นหนา ทั้ง
 มีลำแม่น้ำฉวรวผ่านไปท่นนด้วย จึงเป็นที่น่าเลื่อมใสสำหรับเป็นเมืองใหญ่
 เมืองหนึ่ง. ที่เมืองไซมัวพระเจ้าเมืองได้จัดทหารกองเกียรติยศสำหรับ
 ต้อนรับราชทูตตลอดเวลาที่ท่านได้พักแรมอยู่ในเมืองนั้น วันที่ ๒๐
 ราชทูตได้มาถึงเมืองเล็กเมืองหนึ่งชื่อ ดงเซย. ที่เมืองนี้ห้ามทหาร
 ประจำรักษาไม่ แต่อาศัยที่ชาวบ้านอยากแสดงความรักในราชทูต
 ด้วยมาก ก็ได้ช่วยกันมาเฝ้ารักษาเป็นพวกๆ ผดัดเวรกัน ทำนอง
 เดียวกันกับที่ทหารเหมือนกัน.

บทที่ ๕

ราชทูตมาถึงเมืองตุรส์ คือประมาณกลางทางจากทะเลไป เมืองหลวง

วันที่ ๒๑ ราชทูตถึงเมืองตุรส์ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ เป็นที่ว่าการ
มณฑลตุรเกน มีพระดังฆราชใหญ่ตำแหน่งอัครดังฆราช แต่ถึง
เป็นเมืองใหญ่นักบุญฉะนี้ ก็หาได้มีกองทหารประจำไม่ เพราะเหตุ
ฉะนี้การที่รับรองราชทูตด้วยมีกองทหารเป็นเกียรติยศ ต้องอาศัยชาว
เมืองเองสมัคร เป็นประจักษ์หนึ่ง ทหารมาเฝ้าแทน ศุภเดิยว กับที่ คามด
ดังเชยนั้นเอง.

วันที่ ๒๒ ราชทูตถึงเมืองบดวส์ ซึ่งมีฉะนี้ว่า “ราชบุรี”
ศุภที่เรียกราชบุรีนี้เพราะเป็นเมืองหลวงหามิได้ เป็นเพราะที่
นั้นอากาศดี บรรดาพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ทรงพอพระราช
หฤทัยที่จะเสด็จประพาสอยู่ที่เมืองบดวส์มาก กับหนึ่งแต่ไหนๆมา
เมืองบดวส์นั้น เป็นเมืองศึกษาเล่าเรียนของบรรดาราชตระกูลทั้ง
หลายเมื่อยังทรงพระเยาว์ จึงเป็นเหมือนหนึ่งเมืองลูกหลวงก็ว่าได้

วันที่ ๒๔ ราชทูตถึงพระตำหนักขอ ซึ่งมอริต ซึ่งอยู่ในมณฑล
บดวส์ ห่างจากเมืองบดวส์ ๓ หรือ ๔ ตัฟรังส์โบราณคิดเป็น
กิโลเมตรก็อยู่ในราว ๓๒ หรือ ๓๖ กิโลเมตร ที่พระตำหนัก

ชับบรณิน ได้เกิดมีเรื่องน่าเลวร้ายขึ้นเพราะจะเป็น
 อุทาหรณ์ให้เห็นว่าท่านราชทูตสยามนั้น เป็นผู้ประกอบไปด้วย
 จิตเมตตากรุณาอย่างไร. เรื่องเป็นอย่างนี้ คือคนขับรราชทูต
 นั้นขับรถผิดไปอย่างไรไม่ปรากฏแต่โดยเกิดเหตุทำให้รถล้มลง, พวก
 ราชทูตที่นั่งอยู่ในรถนั้น กระเด็นออกจากรถล้มทุกคน แต่เดชะบุญ
 ไม่มีใครเป็นอันตรายไม่. แต่ถึงกระนั้นเจ้าพนักงานกรมวังผู้กำกับ
 ราชทูตไปนั้น มีความโกรธคนขับรถเป็นกำลัง จะเขียนจดหมายถ่ม
 ดินใส่ให้ล้มกับความเดี้ยวของมันให้ได้ แต่ท่านราชทูตไม่ยอม
 ออกห้ามปรามท่านเสียว่า— “ทำโทษเขาไม่ได้ๆ อย่าพึ่งทำโทษ
 เขาเลย. ขอท่านจงนึกดูบ้างเถิดว่า การที่เขาขับรถผิดไปนั้นก็เป็นการ
 อับอายขายหน้าและเสียอกเสียใจพออยู่แล้ว. แทนไปเขามาแต่จะเป็น
 ทุกข์อยู่เต็มอ่า เราเป็นต้นเหตุให้เสียเกียรติ ของราชทูตสยาม
 และรัฐบาลฝรั่งเศส ก็เจ็บใจแค้นตัวเองไม่หาย ก็เป็นโทษ
 หนักอยู่ในตัวพอสมควรแล้ว. อนึ่งเมื่อเราทั้งต้นผู้ลงมาในรถนั้น
 เป็นแต่ตกจากรถ ไม่ได้เจ็บปวดอะไรนักควรและหรือที่จะลงโทษ
 กับคนขับให้เขาเจ็บปวดอีกเล่า? ดูไม่ควรเลย. ขอยกเด็กเสียเถิด.
 อย่าทำโทษเขาเลย.”

วันที่ ๒๕ ราชทูตมาพักที่เมืองฮอรเลอง ซึ่งเป็นที่ว่าการ
 มณฑลของจังหวัดที่เรียกว่าดิเซดอร์เดอองนั่นเอง. วันที่ ๒๖ ตอน

กลางวันท่านราชทูต ได้พักรับประทานอาหารที่ตำบลตอarcoเนแล้ว
ได้ยกไปพักแรมคืนที่ตำบลตุร แล้วรุ่งขึ้นวันที่ ๒๗ ได้ไปพักรับ
ประทานอาหารกลางวันที่มารวิด และไปค้างคืนที่เมืองมิลแอเรซ.

วันที่ ๒๘ ราชทูตถึงพระตำหนักหลวง ที่เมืองฟงแตนโบด.
ขณะนั้นเจ้าพนักงานรักษาวังฟงแตนโบดไม่อยู่ จะไปตากอากาศ
ชายทะเลหรือจะไปตามบ่อน้ำร้อน ที่มีอยู่ในหัวเมืองต่าง ๆ ก็ไม่
ทราบ ๆ แต่ว่าไปเที่ยวอาบน้ำอาบท่าตามหัวเมือง แต่ว่าก่อนที่
ท่านจะออกไปนั้น ท่านได้ทราบแล้วว่าไม่สู้ช้านานนักราชทูตสยาม
จะมาถึง ท่านจึงได้มอบหน้าที่รับรองราชทูตกับเจ้าพนักงานรองอีกที่
ท่านราชทูตจึงได้ไปเฝ้าพระราชวังฟงแตนโบดได้สบาย ดังซึ่งราชทูตได้
ชมว่างามที่มีอยู่ในพระราชวังก็มอญเป็นหลายสิ่ง แต่จะขอหยิบยก
มากล่าวแต่ที่สำคัญ ๆ เท่านั้นพอรู้เป็นเลา ๆ ดังที่ถกถาราชทูตก่อน
อะไรหมั่นคั่นคือป่าไม้ที่มีอยู่รอบบริเวณพระราชวัง ยิ่งดูยิ่งชอบ
เพราะต้นไม้หรือต้นไม้ใหญ่โตเตี้ยต่างไม่รกร้าง เป็นแถวถนน
อยู่ในแนวราบกับป่าคั่นหมากป่ามะพร้าว ดังที่ถกถาราชทูตอีกสิ่งหนึ่ง
นั่นคือทองพระโรงภายในพระราชวังนั้น มีพระระเบียงคาเดอร
ใหญ่อยู่ ๔ ระเบียงกินที่ทางมากมายอะไร แต่ถึงกระนั้นก็ยังมียี่
ทางเหลืออีกเป็นอันมาก ใช้เป็นห้องอะไรต่ออะไรอีกเป็นหลาย ๆ
ห้อง พอเข้าไปข้างในพระราชวังและมองไปทางหน้าต่างข้างนอก

แล้วความพิศวงของราชทูตก็ยิ่งทวีมากขึ้น เพราะจะไปข้างไหน ก็ยังเห็นมหาหนกมากจนและดวงจันทร์เป็นแบบผิด ๆ กันทั้งนั้น ที่สุด
 ขึ้นแต่บนไต่เต่าก็ไม่ต้องอนทที่จะเหมือนกัน, แล้วรอบคำหนัก
 เหล่านดวงจันทร์นามหย้า ดวงดอกไม้และสระต่าง ๆ งามเหลือที่
 จะพรรณนา จนถึงกับได้ยินว่า ถ้าใครเข้าไปเป็นคราวแรก แทน
 ที่จะเข้าใจว่าเป็นคำหนักในบริเวณพระราชวังนั้น ก็เคยหลงเข้าใจ
 ว่าเป็นเมือง ๆ หนึ่งต่างหาก เพราะยังดูไกลยังมีมาก ไม่แต่เห็น
 ว่ามีที่ตื้นสุดอยู่ตรงไหน พระราชสำนัก เดอ ซาโต เดอ ฟงแตน-
 โบด นี ถึงตั้งอยู่ในมณฑลคาคินก็ไม่ได้ชนกับมณฑลนั้น ชนกับ
 มณฑลตอต เดอ ฟรังค์ คือมณฑลที่กรุงปารีสอยู่นั่นเอง พระราชา
 องค์แรกซึ่งได้สถาปนาขึ้น คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟรังซัวส์
 ที่ ๑ ปรากฏว่าพระองค์ได้เริ่มตั้งห้องสมุดสำคัญไว้ที่พระตำหนัก
 แต่ทุกวันนี้สมุดเหล่านั้นตกไปอยู่ที่เมืองปารีสเกือบหมดแล้ว ดวง
 บรรดาพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ตั้งแต่พระองค์ลงมาถึงพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าแผ่นดินปัจจุบันนี้ (คือพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕) ต่างก็ได้ทรง
 พระราชทานของเพิ่มเติมองค์ละต่าง องค์ละอย่างแก่พระราชสำนัก
 เพราะเหตุนี้จึงมีของนำมาก.

เวลาท่านราชทูตสยามยังอยู่ที่พระราชวังฟงแตนโบลัน ท่าน
 บาดหลวงบริชาเชียว ซึ่งเป็นพระประมุขหัวหน้าของคณะพระสงฆ์
 บาดหลวง สำหรับ ดั่งสอนพระศาสนาคริสต์ในมิชชันต่างประเทศทั่ว
 โลก เช่นที่เมืองไทยตั้งแต่เวลานั้นมาจนครบเท่าทุกวันนี้ ก็ได้ออก
 จากกรุงปารีสมาเยี่ยมเยือนท่านราชทูต ถึงที่พักเมืองฟงแตนโบลัน
 ด้วย

บทที่ ๖

ราชทูตสยามทำความเคารพต่อพระราชสาสน์อย่างไร.

วันที่ ๒๙ ราชทูตได้มารับประทานอาหารกลางวันในเมืองเมอ
 เดง ที่เมืองเมอแดงเจ้าเมืองอำเภอกรมการทางพระสงฆ์ตามวัด-
 วาอารามต่าง ๆ ก็ได้ออกมาต้อนรับราชทูต, จัดการรับรองอย่าง
 ใหญ่โต ถึงกับราชทูตกล่าวว่า “เราไม่ได้นึกได้มันเคยว่าจะ
 ได้รับเกียรติยศถึงเพียงนี้” ที่เมืองเมอแดงมีพระตำหนัก “ซา-
 โด” ของหลวงเหมือนกัน, เดิมเจ้าเมืองนี้จะให้ราชทูตพักอยู่ที่
 นั้นแต่ก็ไม่อาจเป็นไปได้ เพราะขณะนั้นกำลังซ่อมแซมพระตำหนัก
 นั้นอยู่ ไม่ว่าดูข้างไหนภายในบริเวณก็มีแต่กุฎชนไม้, อิฐ, ปูน,

อยู่เกลื่อนกล่น ทั้งภายในค่านักจะหาห้องว่างสะอาดสะอาดอันเรียบร้อย
ให้สัมผัสกับเกียรติยศของราชทูตก็ไม่มี ตกตงต้องเลิกไม่ให้ราชทูต
พักอยู่ที่ค่านักนั้น.

เมื่อเกิดขดกขดักอยู่อย่างนี้ เจ้าเมืองจึงได้เดออกตร
บ้านเศรษฐีหนึ่งซึ่งใหญ่โตโรฐาน แดงามกว่าบรรดาคักกรมทั้ง
หลายในเมืองนั้น จัดให้เป็นที่พักแทน วิธจัดห้องให้ราชทูต
ทั้งหลายอยู่นั้น เจ้าเมืองจัดตามแบบธรรมเนียมฝรั่ง คือให้
อัครราชทูตอยู่ห้องใหญ่ชนต่าง, เพราะเป็นผู้ใหญ่จะได้ชนลงโดย
สะดวก, อุปทูตอยู่ถคนไปข้างบนอีกชนหนึ่ง แดวครทูตอยู่ถ
ชนไปเป็นลำดับ คือแปลว่าไครยังมียศสูงกยอยู่ถา, และไครยังมี
ยศต่ำกยอยู่ถง จำเพาะตรงกันข้ามกับธรรมเนียมไทยซึ่งนิยมให้ผู้
ใหญ่อยู่ชนสูง ผนอยู่ถยชนต่ำ.

ครนจัดห้องราชทูตเสร็จแล้ว ท่านศคอรฟได้เชิญท่านไป
ดูห้องของค่นๆ แดพาไปถ้ถค่น, อัครราชทูตกับอุปทูตก็ชอบใจ
ถ่นครทูตค่นครนเมื่อเห็นภาพต่าง ๆ ซึ่งปรากฏตามช่องหน้าต่าง
คือบรรดาวิถาและคักโรงร้านต่าง ๆ ในกรุงปาริถังประคยชอ
“อริค เดอ ครี ยงฟ” แดยประคตเมืองทชอประคต แชงคอง ค
อัน ไปหน้อยกยยังชอบใจใหญ่ เพราะไม่ว่าทอคตาไปข้างไหนก็
ถ่นแต่เป็นขวัญตาน่าทค่นาทางถ่น เมื่อครทูตคุดรอบห้องเสร็จ

สรรพดิบดีแล้ว ก็หันมามาทานสตร์คอร์ฟผู้นำทางนั้นว่า “ขอรับ-
ประทานโทษ มีใครอยู่ในห้องข้างล่างที่ข้าพเจ้าอยู่หรือไม่?
ข้าพเจ้าอยากทราบ” ท่านสตร์คอร์ฟตอบว่า “ห้องชั้นล่างนี้ให้ท่าน
อัครราชทูตกับท่านอุปทูตอยู่” แหม เจ้าประคุณ พอพูดถึง
ตามคำท่าน ท่านตรัสทุกครั้งเมื่อกลับมาแซมช้อยและแสดงความรู้
แจ้งไปต่าง ๆ ก็กลับหน้าซัดดวงหน้าไม่สนิทสนมทนทน, คือกลับกิริยา
ราวกับมีข่าวร้ายมาทิ่มแทงหัวใจในทันใดนั้น ท่านสตร์คอร์ฟเห็นดัง
นั้นก็ถามว่า “นี่ท่านเป็นอะไรขึ้นมาล่ะ? เจ็บปวดอะไรไปหรือ?”
ท่านตรัสตอบมาว่า “เปล่าจะ ข้าพเจ้ามิได้เจ็บป่วยอะไรดอก
แต่ข้าพเจ้านึกขวยเขินกระดากแก้ไข ที่ให้ท่านอัครราชทูตซึ่งเป็น
ผู้จำทูลและประจำเฝ้าพิทักษ์รักษาพระราชดำณ้อยในชั้นล่าง และ
กลับให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นแต่ผู้น้อยมาอยู่เดี่ยวชนบนฉะนี้ ข้าพเจ้านึก
ว่ามันจะกระไร ๆ อยู่ เพราะว่าชนขอว่าพระราชดำณ้อยแรกเป็น
ของอันมีศักดิ์สูงใหญ่กว่าราชทูตเป็นไหน ๆ ไม่ควรจะมาประ
ดิษฐานในที่ต่ำกว่าข้าพเจ้าเลย ชอบแต่ว่าเชิญพระราชดำณ้อยไว้
ห้องชั้นสูง ตัวข้าพเจ้าจะอยู่ชั้นล่าง หรือที่ไหน ๆ ก็ไม่เป็นไร
ขอแต่พระราชดำณ้อยนั้นใดคงในท่อนสมควรเท่านั้นจึงจะเป็นการดี”
เมื่อเจ้าพนักงานฝรั่งเค็ดได้ยินท่านตรัสพูดดังนี้ ก็ได้นำ
ความนั้นไปปรึกษาเจ้าเมือง ๆ จึงว่า “การที่จะจัดให้พระราช

ต่ำต้อยที่ไหนๆ ก็ได้ ข้าพเจ้าไม่มีความคิดขัดในเรื่องนี้เลยแต่
มาคิดขัดตรงที่ว่า บ้านที่ท่านราชทูตอาศัยอยู่นั้นยิ่งใหญ่โตก็จริง
แต่ก็มีห้องใหญ่ที่สมควรให้ราชทูตอยู่ไม่พอ, ถ้าจะย้ายพระราช
ดำณั้ไปไว้ในข้างบนแทนคร้ทูต ตัวคร้ทูตเองก็จำเป็นจะต้องอยู่
ในห้องเล็กและค่อนข้างไม่สู้งามนักด้วย ท่านลองถามท่านคุ้หรือ
ว่า ท่านจะเห็นเป็นประการใด."

พอได้ถามกันแล้วท่านคร้ทูตตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่จำเพาะ
แต่ไม่มีความรังเกียจที่จะอยู่ในห้องเล็ก แทนที่จะอยู่ในห้องใหญ่,
ข้าพเจ้ารู้สึกมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งด้วยซ้ำ เพราะว่าจะเป็น
โอกาสให้อัญเชิญพระราชดำณั้ขึ้นไปประดิษฐานในห้องสูงๆ สดกับ
เกียรติศักดิ์อันสูงของพระราชดำณั้นนั่นด้วย."

ดูเอาเถิดท่าน ความเคารพนับถือของชาวไทยสู่สมเด็จพระเจ้า
คุณเหมือนว่าถ้าเจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งจะได้จัดการตามคำสั่งแห่งของ
ท่านคร้ทูตนั้นแล้ว ท่านคงไม่เป็นอันกินอันนอนโดยปกติเลย
เพราะท่านถือเดี่ยวว่าตนเป็นแต่เพียงผู้น้อย ไม่ควรจะต้องอยู่ในที่สูงกว่า
พระราชดำณั้เป็นอันขาด ช่นทำราวกับแกั่งหมั้นประมาทพระ
บรมเดชาของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ชั่งเป็นผู้ทวงพระคุณต่อคนเป็นอัน
ยัง ความผิดชนิดนี้ตามที่ไต่ขึ้นมาชาวสยามอีก ว่า เป็นโทษ
อย่างอุกฤษฏ์ ใครทำก็เป็นคนเระคุณต่อเจ้านาย น่าเกลียดที่สุด.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าพนักงานได้พาราษฎรไปเที่ยวชมพระ
ราชดำเนินเมืองเมอแดงกับสวน “ปาร์ก” สำหรับเลี้ยงสัตว์ที่อยู่ใน
บริเวณพระราชดำเนิน ท่านราษฎรได้เห็นก็ชอบใจชมว่าเป็นของ
งามมาก และออกปากชมห้องภายในพระราชดำเนินว่า “เข้าออก
สะดวกดี” เหตุที่ท่านชมห้องว่า “เข้าออกสะดวกดี” นั้น คือห้อง
ข้างในไม่มีเป็นแถวเดียวตามธรรมดาตึกงามต่าง ๆ โดยมากที่ท่าน
เคยเห็น มีห้องเป็นต้องแถวและมีทางเดินได้ตรงกลางเป็นประตู
หนึ่งพระกระเบียง จึงได้เข้าออกจากห้องนี้ไปห้องนั้นสะดวกดี

นอกจากสวนสัตว์และพระราชดำเนิน ท่านราษฎรยังได้ขึ้นไป
ดูหอคอยที่สูง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ทึบเป็นหลายหอ และไม่ว่าท่านไปดูสิ่ง
ใด ถ้าเป็นของแปลกที่ท่านยังไม่เคยเห็น ยังไม่เข้าใจผลประโยชน์
ของสิ่งนั้น ๆ ท่านก็ได้ถามจนรู้เข้าใจหมดทุกสิ่งจึงเป็นที่เข้าใจว่า
ท่านเป็นผู้เฉลียวฉลาดหาความรู้ได้ตนเอง

บทที่ ๗

ราษฎรไปเมืองเวงแซนใกล้เมืองหลวง.

(จากเมืองเมอแดงนั้น ท่านราษฎรได้มาพักอยู่ที่เมืองเวงแซน
ซึ่งเป็นเหมือนเมืองหนึ่งอยู่ในบริเวณของกรุงปารีสดีกว่าได้) และ

ที่ตำบลนั้นพระมหาสมณะใหญ่ฝ่ายเยสวินิกายในกรุงปาร์ต ซึ่งเป็น
ผู้ดำรงตำแหน่ง พระราชาครู ของพระบาทสมเด็จพระเจ้า อยุธยาที่ ๑๔
เรียกว่า “เดอ แปร เดอ ลา แซด” ก็ได้ออกมาคำนับท่านราชทูต
สยามที่เมืองเวงแซนนั้น ท่านคุณพ่อ เดอ ลา แซด นั้น ได้กล่าว
กับราชทูตไทยว่า “อาตมาภาพมีความยินดีอย่างยิ่ง ที่จะมาคำนับ
ท่านผู้เป็นราชทูตของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม เพราะว่าสม
เด็จพระนารายณ์ พระเจ้ากรุง สยามนั้นเป็นผู้มีพระคุณต่อ อาตมาภาพ
อย่างยิ่ง พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์นั้นอยู่หลายประการ
แต่เป็นคนเป็นประธานกบฏ พระองค์ทรงพระเมตตาชุบเลี้ยงพวก
บาดหลวงเยสวิตซึ่งอาตมาภาพได้ลงไปเมืองไทย เพื่อจะตั้งการตั้ง
สอนพระคำสอนคริสตัง และคดีโลกคดีธรรมต่าง ๆ มีวิชาโหรา
ศาสตร์เป็นคนซึ่งทราบว่าพระองค์ทรงพอพระทัยไฉ่ถึงมาก โดยความ
เมตตาการุณาอย่างยิ่งมิให้อนาทรอื่นใจ ถึงกับทรงตรัสว่า ถ้าท่าน
บาดหลวงต้องการตั้งใด พระองค์จะทรงประทานให้ ทั้งทราบว่า
พระองค์ได้มีรับสั่งว่า จะทรงสร้างวัดวาอารามโบสถ์วิหารถวายพระ
คำสอนคริสตังโดยพระองค์เอง ก็เป็นพระเดชพระคุณพื้นที่จะกล่าวได้
อนึ่ง เหล่าบรรดาบาดหลวงทั้งหลายซึ่งอาตมาภาพลงไปเมือง
จีน ก็ได้ไปพักรอคอยโอกาสที่เมืองไทยก่อนเป็นหลายองค์ พระองค์

ทรงบำรุงรักษาและช่วยอุปถัมภ์ทุกอย่างทุกประการ ก็เป็นพระเดชพระคุณอันใหญ่หลวงเหมือนกัน ฉะนั้น อาตมาพจึงมีความยินดีที่จะมาแสดงความกตัญญูต่อท่านผู้เป็นราชทูตของพระองค์ เพื่อว่าเมื่อท่านกลับไปเมืองไทยจะได้ช่วยกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ จะเป็นที่ยอมรับใจท่านเป็นอันมาก”

เมื่อท่านราชทูตได้ยินดังนั้น ทั้งได้ทราบว่าคุณพ่อบาดหลวงของคนนั้น คนที่वानเมืองเขานับถืออย่างไรแล้ว ก็รีบปากคำว่าจะทำตามความประสงค์ของท่านทุกอย่าง แล้วต่างก็ลากันไป ส่วนราชทูตรู้ว่าการที่พระมหาสมณะผู้ใหญ่นี้ถึงเพียงนี้ยังอุตสาห์ออกมาหาถึงที่อยู่นอกกรุงปารีสฉะนี้ ก็เป็นเกียรติยศอันยิ่งใหญ่

เมื่อราชทูตได้มาถึงเมืองเวงแซนนั้น ก็เท่ากับว่าอยู่เมืองหลวงแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ยังหาได้ตระเตรียมเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ เพราะว่าเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามทรงจัดถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น ยังหาได้มาถึงพร้อมกันกับราชทูตไม่ ราชทูตมาทางบกดังที่ได้พรรณามาแล้วเป็นทางลัดถึงเร็ว แต่หีบเข้าของต่าง ๆ นั้น เป็นของหนักจัดส่งไปทางน้ำ เป็นทางอ้อมจึงถึงช้า คือชนแรกต้องเบียดหนเรือที่เมืองแบร์ดต์เดียทหนึ่งก่อน แล้วไปทางทะเลถึงเมืองรวงซึ่งเป็นเมืองปาก

นำเส้นทางผ่านกรุงปารีส, ที่เมืองรวันนั้นต้องเปลี่ยนเรือใหม่อีก แล้ว
 จึงจะถึงเมืองปารีส เพราะเหตุนี้เจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเค็ดพร้อมทั้ง
 ราชทูตยามักได้ทำความตกลงกันว่า ราชทูตจะยังไม่เข้าเฝ้าก่อน
 จะรอคอยจนกว่าเครื่องราชบรรณาการซึ่งจะเข้านำถึงจึงจะเข้าเฝ้านำ
 ขนทูตเกล้าๆ ในคราวเดียวกัน เพราะตามธรรมเนียมเมืองไทยเมื่อ
 ทูลเกล้า, เครื่องราชบรรณาการซึ่งจะทูลเกล้าๆ ถวายต้องประดิษ
 ฐานอยู่ในท้องพระโรงที่เฝ้าหน้าด้วย

บทที่ ๘

ราชทูตพักแรมอยู่ที่พระตำหนักเดอแบร์น

เมื่อเกิดเหตุติดขัดฉะฉานได้เป็นอันตกลงว่า ในระหว่าง
 ที่ราชทูตจะคอยจนเข้าเฝ้าหน้าท่านจะอยู่พักแรมที่พระตำหนักเดอแบร์น
 ซึ่งแถวด้วยฝีมืออันประณีตของนายช่างเอกชื่อ มังซาร์ต ขบวนการ
 ช่างทั้งหลายในสมัยนั้น มังซาร์ตเป็นที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 หลุยส์ที่ ๑๔ จึงทรงชุบเลี้ยงเอาไว้ใช้ด้วยในล้นพระองค์ได้มอ ทั้ง
 ได้ทรงชุบเลี้ยงหลานของมังซาร์ตซึ่งเป็นนายช่างเอกดุจเดียวกัน ทรง
 ตั้งให้เป็นเจ้ากรมก่อสร้างและเจ้ากรมพิทักษ์ รักษาพระราชनिเวศน์วัง

และศักราชของหลวงทงหลาย นายมั่งซาร์ตคนนี้ได้เป็นผู้คิดแบบ
ก่อสร้างวังหลายแห่ง มีพระที่นั่งแว้รชายเป็นต้น เช่นด้านักของ
กรมพระอัครราชใหญ่, พระอัครราชน้อยและโบสถ์วิหารที่เมืองแว้
รชายนัน กัดวนเป็นฝีมือของท่านทงน

พระตำหนัก “ซาโตเคอแบร์น” นี้ เดิมทีเป็นของตระกูล
คฤหบดีวงศ์บูยเซียซึ่งได้สร้างจนแล้ว ภายหลังได้ตกเป็นของเจ้า
บดชือเคอตยอน ทูกวนนเป็นของพระราชคณะผู้ปกครองพระอา
รามเซนตเยเนอ เวียฟ. เมื่อเป็นอันตกลงกันว่าราชทูตจะค้างอยู่ที่
สถานทงนก่อนแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑๕ จึงทรงพระ
มหากรุณาโปรดพระราชทานเครื่องใช้สอยและเครื่องประดับตำหนัก
น ทงทรงรับสั่งให้กองทหารจัดเส้มาเข้ามาเฝ้าแต่เป็นกองเกียร
ยศ เหมือนกับที่พระราชวงหลวงซึ่งเป็นทงนประทับเหมือนกัน

ด้านักเคอแบร์น นี้เป็นที่เหมาะแก่การพักอยู่สบายของราช
ทูต ด้วยเหตุหลายประการ คือประการ ๑ จะเป็นทางสะดวกแก่การ
ไปมาหาสู่ของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่อยู่ในเมืองหลวง เพราะจากกรุง
ปารีสไปเป็นหนทางเพียง ๒๐๐ ไมล์เท่านั้น ไม่ได้ห่างไกลนักเพียง
รถมาซงพกหนึ่งกลิ้ง ประการที่ ๒ จะได้เป็นทางไม่สะดวกแก่ราษฎ
รที่จะแตกตน เกรี้ยวกราวกันมาท้านราชทูต เพราะคนจะต้องเดินออก
จากเมืองหลวงมากกว่าจะถึงก็เป็นทางไกล เมื่อท่านราชทูตไม่ถูก

ราษฎรติดตามมาดู ก็จะได้รู้โดยปราศจากความรำคาญ และ
 ประการที่ ๓ คำหนักนตงอยู่นอกเมือง อากาศก็บริสุทธิ์เป็นที่น่าอยู่
 กว่าในเมือง.

อนึ่งเมื่อราชทูตไม่มีอะไรจะทำ ทั้งไม่มีเหตุเป็นที่รำคาญ
 ฉะนั้นเป็นโอกาสอันดีที่ท่านจะได้ออกไปเที่ยวดูอะไร ดูอะไร ท่วมวิ
 เวนดูคำหนักนตง, จะชมดูอะไรก็ดูจนถนัดใจเท่าไรก็ได้ตามใจ
 ฉะนั้นไม่ต้องกลัวหนาว เหตุที่จริงทำแต่ ทรอบ คำหนักนตง คบคื เทากบ บ้าน
 ของท่านที่กรุงศรีอยุธยาว่าได้ คำหนักนตงหอมหอบ, ประค,
 หน้าต่างอย่างไร เท่าไรเป็นธรรมดา ดอกไม้ในสวนมียกพรรณกษัตริ
 ท่านก็รู้ ต้นไม้ต้นหนึ่งมีอะไร ๆ มีอย่างตามใจรัก ๆ นั้นท่าน
 ก็รู้หมด และใช้ว่าท่านดู ๆ แล้วก็แล้วกันไปอย่างธรรมดาคนเรามาก
 ดูก็นั่นก็หมดได้ ทุกวันเมื่อท่านกลับมาจากเที่ยวดูอะไรนั้น ท่านก็
 นั่งจดรายงานไว้ในห้องก่อนที่จะไปนอนอยู่จนดึกทุกคน เพื่อกันมิให้
 ลืมและเพื่อนำไป ถวายบังคมทูลให้ทรงทราบในדםเดี๋ย พระนารายณ์
 พระเจ้าแผ่นดินไทยนั้น ยิ่งกว่านั้นยังได้เห็นว่า ในตำรับราชทูตไทย
 นั้น มีนักปราชญ์กตอนคน ๑ มาด้วยและท่านผู้หนึ่งหาที่อย่างเดียว
 คือเรียบเรียงรายงานของที่เห็นเป็นคำโคลงกตอนด้น เพื่อจะให้ยัง
 ไพเราะกว่าคำร้อยแก้วของราชทูตไปอีก (นำเดียดายนักสำหรับเรา
 ชนหลัง ๆ นี้ไม่ได้คำประพันธ์ของท่านจินตกวไทยโบราณนำมาอ่าน
 เป็นขวัญตาบ้าง บ.ก.)

บทที่ ๙

ข้าราชการและผู้ฝรั่งเศสออกมาเยี่ยมเยือนราชทูต

ที่ด่านก๊ เดอแบร์นิน ชาวราช การ ซือ เดอบอเนย์ เป็นพนักงาน
เบิกราชทูตเมื่อจะเข้าเฝ้าก็ได้ออกมาคำนับราชทูตไทยแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และขุนนางกระทรวงทหารเรือและว่าการ
ต่างประเทศ ก็ได้มาแทน เจ้าคุณ เดอ เซญโญเด เด่นาบด์ กระทรวงนั้น
ขุนนางคนหนึ่งเรียนท่านอัครราชทูตสยามว่า “เจ้าคุณเด่นาบด์อยาก
จะใคร่มาหาท่านโดยตนเอง แต่เสียใจที่หาไม่ได้เพราะต้องตามเด็จ
ตามหน้าที่ จึงขอให้ข้าพเจ้ามาคำนับท่านแทนก่อน” แต่นั้นมา
นางคนหนึ่งเวียนมาฟังข่าวความดีชทุกท่านราชทูตอยู่เนื่อง ๆ มิได้
ขาด ซึ่งเป็นต้นเหตุให้ท่านราชทูตปลื้มใจมากแสดงความรัก
พอใจเล่าที่ท่านเด่นาบด์มีความพอใจเพื่อต่อคนดังนี้

ลำดับนั้น ผู้หลักผู้ใหญ่ในราชการและนอกราชการก็ออกมา
เยี่ยมเยือนท่านราชทูตสยามบ่อยๆ วันหนึ่งท่านคุณหญิงเดอเซญโญเด
คือภรรยาของท่านเด่นาบด์ ซังกดางถึง เมื่อ แดกน ก่ออก มาหา บ้าง
เหมือนกัน แต่ท่านประสงค์มิให้ราชทูตรู้ว่าท่านเป็นใครก็แต่งเดินเข้า
มากับสตรีอื่นๆ อีกหลายคน ส่วนออกพระวิสุทธิสุนทรอัครราชทูตเล่า

แค่พอเห็นลักษณะพรรณโฉมและตั้งเกิดกิริยามรรยาทอันดีชุกอยู่ใน
 ทว่า นางคนนั้นหาใช่หญิงผู้ดั่งธรรมดาไม่, ท่านจึงเล็งเอาเถาคิดได้
 ผลไม้ดัดบ้าง, ผลไม้กวนบ้างยกไปให้นางนั้นรับประทาน โดยหมาย
 จะเป็นยาเชื่อมความวิสาสะให้ติดต่อกันในระวางตนกับนางนั้น จะเป็น
 โอกาสให้ท่านล่วงรู้ว่าท่านเป็นใครแน่แท้ก็ไม่ดำริเจ้ นางไม่เปิดช่อง
 ให้ราชทูตไทยรู้เลย มีหน้าซำเมื่อถูกซักถามหนักเข้าท่านกลับไปว่า
 ท่านเป็นหญิงชาวบ้านนอกแขวงเมืองเบรอตัญญู หาใช่หญิงชาวกรุง
 ไม่ ออกพระวิสุทธิสุนทรไม่เชื่อ, ท่านจึงค้านว่า “ไม่ได้ ๆ เป็น
 ไปไม่ได้ข้าพเจ้า จะเข้ามากรุงปารัตน์ได้มาทางเมือง เบรอตัญญูก่อน
 ก็หาได้สังเกตเห็นสัตว์ใดจะมีสัญลักษณ์ระมุนละไมภาคภูมิเรียบร้อย
 งามสง่าอย่างกับท่านแม่แต่เด็กคนเดียวเลยไม่ ฉะนั้นจึงเข้าใจว่าท่าน
 หาใช่หญิงบ้านนอกดังว่าไม่ ต้องเป็นสตรีชาวกรุงปารัตน์เป็นแน่”

ขณะนั้นยังมี ผู้หนึ่งในที่ประชุม เห็นท่านอัครราชทูต เป็นคนค
 หน้าคนออกเฝ้ายำฉะหนักถามท่านอัครราชทูตว่า ที่เจ้าคุณราชทูต
 เข้าใจได้ว่านางคนนั้นไม่ใช่หญิงเมืองเบรอตัญญู จะเป็นเพราะวิธีแต่ง
 ตัวละครมัง? จะเป็นเพราะเสื้อของหญิงบ้านนอกกับหญิงชาวเมือง
 ไม่เหมือนกันนะซี จึงทำให้ท่านเข้าใจได้ฉะนี้ แต่ถึงจะเป็นเหม้ม
 ตามหัวเมืองหรือเหม้มในวังก็ช่างเถอะ เมื่อชนชอว่าเสื้อเหม้มฝรั่ง
 แล้ว ท่านเห็นเป็นอย่างไร? เราฝรั่ง ด้วยกันอยากจะใคร่รู้ว่าท่าน

ที่เป็นคนไทยจะลงความเห็นอย่างไรในเรื่องนี้ เหมาะหรือไม่เหมาะ
 ดัชนีขอเชิญท่านอธิบายให้ฟังบ้าง” ออกพระวิสุทธิธรรมาจารย์ตอบว่า “เครื่อง
 แบบหมิ่นหมิ่นเหมาะดีมาก แต่ว่าถ้าหมิ่นจะแต่งอย่างผู้หญิงไทยแล้ว
 จะเพิ่มความสวยงามอีกเป็นกอง”

“เออ อย่างนั้นเจียวหรือ? ก็ผู้หญิงชาวสยามเขาแต่งกัน
 อย่างไร?”

— “หญิงเมืองไทยนั้นหรือท่าน” ท่านราชทูตว่า “เขามิด
 กันกับหมิ่นตรงที่ว่าหมิ่นนั้นข้างปิดตัวมิดชิด แทบจะไม่ให้เห็นผิว
 เนื้อเลย นอกจากวงหน้านิดหน่อย แต่ผู้หญิงเมืองไทยนั้นหาเป็นเช่น
 นั้นไม่, แทนที่เขาจะนุ่งห่มปกปิดร่างกายให้มิดชิดตั้งแต่ท่อนไปถึง
 ศรีระนั้นเขาห่มเปิดแต่บางส่วนของร่างกายเท่านั้น, อีกบางส่วนของ
 ทงให้ปรากฏเปิดเผย ฉะนั้นลักษณะงดงามของสตรีในเมืองไทย
 จึงมีมากกว่าในเมืองนี้ ถ้าหมิ่นจะเอาอย่างนั้น บางแล้ว ก็เข้าใจว่า
 ผู้หญิง เมืองฝรั่งจะงามขึ้นอีก เป็นหลายเท่า” (ความเห็นของ
 ราชทูตไทยนั้นถ้าเป็นสมัยนั้นเห็นจะพูดไม่ได้เสียแล้ว เพราะธรรมเนียม
 แต่งตัวครึ่งหนึ่ง, ทงตัวเปลือยไว้ครึ่งหนึ่งอย่างโบราณใคร ๆ
 ถึงในเมืองไทยเองก็อดกรังใจว่าไม่เข้าแบบเสียแล้ว หรือพูดไปอีก
 หนึ่งหนักคือเป็นทาบตาของผู้คนเท่านั้น เหตุที่ท่านราชทูตและคนไทย
 ในสมัยของท่านยังไม่รู้จักความเป็นจริงของชน ทำจะเป็นเพราะ
 เคยมิใช่ธรรมเนียมท่านจึงเห็นเป็นเข้าที่ไปได้ บ.ก.)

ชอกฉีกตัวถึงบรรดาท่านผู้ได้ออกมาเยี่ยมเยียน ท่านราช
 ทูตคือไปว่า ถ้าแม้ใครมาหาไม่ว่าเวลาใด, ท่านราชทูตกระทำคำ
 นั้รับรับรองอย่างถูกแบบ และถูกอธิบายของท่าน ผู้ที่มานั้นทุกอย่างทุก
 ประการ ผู้ที่มา ๆ เวลาท่านราชทูตจะรับประทานอาหารไม่ว่าเวลา
 ใด ๆ หรือเวลาอื่น เป็นต้องเชอเชิญผู้ที่มาหานนั้นให้อยู่รับประทานอาหาร
 อาหารด้วยกัน ถ้าผู้มาเป็นผู้ใหญ่มาก, ท่านราชทูตก็ยกข้าวยกของ
 ให้อำเภอ, ยกเอาให้หนึ่งเองก็มิ เชิญให้หนึ่งให้หนึ่งเป็นประทานหัว
 หนากมิ ครั้นรับประทานอาหารเสร็จแล้วก็นชนกถาวคำอวยชัยให้
 พรตามภาษาดยามของท่าน และบางทีถึงกับต้องใช้คำฝรั่งเศ้ดเจือ
 ปนกันบางกมิ, ช่างนาเณดูจริง ขอทข้าพเจ้าเห็นแปลดก้อยุ่หนอยหนึ่ง
 ในเรื่องทคนไทยนพูดคำฝรั่งเศ้ดก็คือ ไม่ว่าชาวต่างประเทศใด ๆ
 เช่นพวกเยอรมัน, พวกอิตาเลียนเป็นต้น ถ้าหัดพูดภาษาฝรั่งเศ้ดมัก
 พูดเป็นเสียงแปร่งอยู่เสมอ ไม่ค่นเสียงก็หางเสียงต้องยกเสียงของหนัก
 เบาไม่เหมือนเรา แต่ว่าราชทูตไทยนหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงว่าท่านยัง
 พูดได้แต่่น้อยคำก็จริงอยู่ แต่คำที่พูดออกมานั้นนาเสียงชัดแจ่มได้ด
 ไม่มีเสียงแปร่งเจือปนเลย จึงเป็นเหตุให้ฉันนิษฐานว่าภาษาดยาม
 นั้นไม่ใช่ภาษาที่ค้คำเสียงดังและเสียงต่ำ ท่านจึงจับเสียงของเราได้
 ถูกต้องฉะนี้ (ที่ทรงนข้าพเจ้าผู้แปลหนังสือต่อเติมหนังสือออกความเห็น

คดีค้านผู้เรียบเรียงนั้น ว่าความด้นนิษฐานของท่านผิดถนัดทีเดียว
 เพราะว่าแต่บรรดาภาษาต่าง ๆ ซึ่งมีใช้อยู่ในโลกแล้ว ภาษาไทยนั้น
 เป็นภาษาหนึ่งซึ่งควรออก ข้อดีอนามว่าช่างดัดดำเนียงให้สูงต่ำพิเศษ
 พิสดารกว่าภาษาอื่นๆ โดยมากต่างหาก และข้าพเจ้าเข้าใจว่าถ้าราช
 ทูต คราวนั้น พูดฝรั่งเศส ดำเนียงถูก ฉะนั้น คง เป็น เพราะ เหตุที่ เคย ดัด
 ดำเนียงในภาษาของตนมาหนักค่อนหนักเสียแล้ว ท่านจึงอาจคิดค้น
 ไปจับเสียงฝรั่งให้เหมือนได้ง่ายหรืออย่างไร? (เชิญผู้อ่านพิจารณาห
 ตุเขาเองเถิด)

บทที่ ๑๐

ราชทูตไปเที่ยวดูบ้านเสนาบดี

เดอ เซญเอเล.

อันว่าสำนักเดอแบร์นที่ราชทูตพักแรมอยู่นั้น เป็นตำแหน่งที่
 ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองไซ และเมืองไซเล่ามีบ้านของเสนาบดีเดอเซญเอ
 เลเป็นคึกกรามใหญ่โครโหลฐานคล้ายกับวังเจ้านาย เจ้าพนักงานผู้
 ประจำดูแลเอาไว้ได้ ราชทูตสยามจึงได้ เชิญท่านไปดูบ้าน เสนาบดีนั้น

เพราะเป็นของนำคูอยู่ด้วยหนึ่ง คือนำพุพวยพุ่งออกมาเป็นสาย ๆ เมื่อถูกแสงตะวันแล้วออกเป็นประกายขาวเขียวแดงคล้ายดั่งรุ้ง ใครไปแต่เห็นแล้วเป็นต้องชมกันทงหนว่าสวยงามอย่างยิ่ง, แต่ด้วยท่านราชทูตนั้นเล่าจะไปดูมาเฉย ๆ เป็นนาน ไม่เห็นพุดชมแม้แต่สักนิดจึงทำให้ท่านผู้พาไปคนนั้นประหลาดใจ คิดในใจว่า “เอ๊ะ นี่ไทยจะไม่เห็นเป็นงามได้เจียวหรือ?” ก็อมความคิดไว้ในใจไม่ได้半晌ก็ถามท่านราชทูตว่า “อย่างไรเจ้าคุณ บ้านเด่นาคนเป็นที่พักใจของเจ้าคุณหรือ ๆ ว่าไม่เข้าท่าเข้าทางที่ตรงไหน? ไม่เห็นเจ้าคุณชมดีกว่ากระไรบ้างเลย” ท่านราชทูตตอบคำถามอย่างใจเย็น ๆ ว่า “เปล่าๆ ไม่แปลกใจมิได้” แหมท่าน พอคำว่า “เปล่าไม่แปลกใจมิได้” หลุดออกจากปากท่านราชทูตแล้วยิ่งเด่นเอาเจ้าพนักงานไม่สบายใจเลย เพราะยังไม่เคยได้ยินใครพูดดังนี้ เป็นแต่เคยได้ยินว่า “แหมงามจริง อัจฉริยะใจจริงงามราวกับพินาศทิพย์ ๆ” เหล่านี้เป็นต้น พอซักถามกันใหม่ ท่านอัครราชทูตอธิบายความเห็นของท่านอย่างนี้ว่า

“ข้าพเจ้ายังไม่ปริปาก ชมสถานที่นั้นไซ้ว่าจะไม่ชมเมื่อไรชมอยู่มากดอก ยิ่งกว่าท่านไปอีก เพราะของงามชนิดนี้พวกข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็น และท่าน ก็เห็นอยู่ทุกเข้าคำจนชินตา เสียแล้ว แต่ถึงชมมากอยู่ดั่งนกชมไม้แต่ในใจ ไม่กล้าออกปากว่าชมเท่าไร เพราะ

ถึงจะพูดอย่างไรก็กลัวจะผิดไปจากความเป็นจริงที่มีอยู่ในใจ ก็ถ้าจะพูดว่า “งามที่สุด งามอย่างยิ่ง” แล้วต่อเมื่อจะไปเฝ้าเห็นวังพระเจ้าแผ่นดินจะเอาคำอะไรมาชมเชยเล่า แต่บ้านเสนาบดีกังามที่ดูอยู่แล้ว วังพระเจ้าแผ่นดินจะดงามดังบ้านใดเล่า เพราะว่าบ้านเสนาบดีถึงจะงามวิเศษอย่างไร วังแวร์ชายคงดงามไปกว่านั้นอีกคงร้อยเท่าพันทวีมิใช่หรือ?

อนึ่งถึงหากว่าบ้านของท่านเสนาบดีจะงามไปกว่านั้น อีกสักกี่เท่า ๆ ก็ดู ขำพเจ้าไม่เห็นเป็นข้อจรรยาอะไร เพราะท่านเป็นเสนาบดีทหารเรือของ พระมหา กษัตราธิราชใหญ่ ในสากลโลกพิภพไม่ว่าอยากได้สิ่งของแปลกประหลาดอะไรซึ่งมีอยู่ในขอบจักรวาลเป็นต้องหามาได้ทั้งนั้น อาศัยเหตุดังที่ได้พรรณานานแหยะท่านข้าพเจ้าจึงยังมิได้ปรึกษาชมเชยเคหะสถานของท่านเสนาบดี แต่หาใช้ว่าไม่ชอบใจไม่รู้จักชมหรือแสร้งทำเฉยเมยhamิได้ ความจริงใจก็ชอบอย่างยิ่ง”

ก่อนที่ท่าน ราชทูต จะออกไปจาก บ้านของ ท่านเสนา บดินทร์ เจ้าพนักงานได้จัดการเลี้ยงอาหารบายตามแบบที่เขาเรียก “อั้งมีค้อ” คือว่าลำดับอาหารคาวหวานรับประทานปนกัน ไม่แยกเป็นรับประทานของคาว ก่อนแล้ว รับประทานของหวานตาม ธรรมเนียมที่เขาเลี้ยงกันธรรมดา เมื่อราชทูตกลับดูเป็นที่พอใจกันเป็นอันมาก.

บทที่ ๑๑

ราชทูตไปดูลูกเรียน

เล่นละครพูด

ที่โรงเรียน “หลุยส์เลอกรังด์”

ออกคราวหนึ่งเมื่อราชทูตยังอยู่ที่ด้านนอกเคอแบร์นนั้น ท่าน
บาดหลวงเดอตาแซต์ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในพระราชสำนักใน
สมัยนั้น ทั้งเป็นประมุขหัวหน้าของคณะนิกายบาดหลวง “เยสุอิต”
ก็ได้มา เชิญเชิญ ราชทูตทั้งหลาย ให้ไปดู ละคร พูด ที่ โรงเรียน หลุยส์
มหาราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนอยู่ในความปกครองของท่านและ
ซึ่งมีชื่อเสียงดังในกรุงปารีสในเวลานั้นยิ่งกว่าโรงเรียนอื่นหมด

เรื่องที่จะดำเนินเป็นเรื่องของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
แผ่นดิน (ท้องเรื่องเป็นดังนี้คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ดำเนิน ถูกรับ
กับเยอรมันที่เมืองค็อตเตเบ็กในครั้งศึกดำบรรพ์นั้น ฝ่ายพระเจ้าคอต
ว็ลด์ถูกรบไม่ไหวจะเสียท่าอยู่แล้ว ไม่ทรงทราบว่าจะแก้ไขอย่างไรด้วย
วิธีใด ก็ทรงระดึกถึงสมเด็จพระมเหสีนางคลอคิดัล ซึ่งเป็นครีตัง
และเคยทรงชักชวนพระราชดำมีให้เป็นด้วยเนื้อๆ ก็ไม่ทรงเอา
พระทัยได้ ก็มากล้นพระทัยทรงบนบานกับพระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์

ว่า:— “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของนางคตอกิตต์เจ้าข้า ถ้าพระองค์
ทรงช่วยในเวลานี้ให้ข้าพระพุทธเจ้ามีชัยชนะแก่อริราชศัตรู ข้าพระ-
พุทธเจ้าก็จะยินดีประกาศตนเป็นอันเตวาทิก ของพระองค์ด้วยอังก์
หนึ่ง ขอทรงช่วยให้เห็นประจักษ์พระเจ้าข้า”

พอทรงสดอริษฐานดังนี้ไม่ช้า พวกเยอรมันซึ่งเป็นผู้มชย
อยู่แล้ว ก็กลับพ่ายแพ้เปิดหนีในทันใด พระองค์ทรงเห็นเป็นท
มหัศจรรย์ ก็ทรงเลื่อมใสศรัทธาในคำสอนคริสต์ตามนางคตอกิตต์
แต่นั้นมา พอเลิกศึกพระองค์มีมครเสด็จมาประทับตั้งบาปเป็นคริสต์
ที่วัดเมืองแรมส์แห่งเดียวกับที่เยอรมันยุคเรานอดูดาห์ทำดาโยให้วินาศ
ไปอีกครั้งหนึ่ง แล้วแต่นั้นมาพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสก็ได้เป็นคริสต์
สืบ ๆ กันมา.)

เมื่อท่านราชทูต ได้ถูกเชิญไปในที่ประชุมเช่นนั้นก่อนหน้า
ท่านได้เข้าไปเฝ้าและทูลถวายพระราชดำณ ท่านก็ไม่กล้ารับเชิญ
เพราะกลัวว่าจะเป็นที่ดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ ของพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระนคร แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธโดยตรงๆ ด้วย
เพราะท่านผู้มาเชิญนั้น เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ เป็นที่เคารพนับถือ ของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยลต์ ๓๔ ท่านราชทูตจึงกล่าวตอบว่า:—
“แต่ถ้าพึงเราผู้น้อยก็จะไม่กล้ารับเชิญจากใครผู้ใดหมด ก่อนที่จะได้
ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อพระเดชพระคุณคุณพ่อ

พระเจ้าสุทโธทนะ แผ่นดิน อังกฤษองค์ ๑ ซึ่งกำลังทรงศึกษาเล่าเรียนใน
โรงเรียนนั้น ก็ตกแต่งตามแบบมหาดเล็กลูกหลวงเมืองอังกฤษ
อีกคนหนึ่งเป็นของนักเรียนชาวเมืองปอดอญ ท่านบิดาเป็นผู้สำเร็จ
ราชการ ฝ่ายทหาร ในเมือง นั้นก็ แต่ง ตาม วงศ์ ตระกูล เจ้า นาย เมือง
ปอดอญ อีกคนหนึ่งเป็นของบุตรของท่านผู้สำเร็จราชการอยู่ใน
เมืองดทวนแยกแต่งตามแบบธรรมเนียมบ้านเมืองนั้น ๆ ๓

พอมาถึงโรงเรียนแล้ว ท่านบาทหลวงให้ท่านราชทูตหนึ่ง
อยู่ในที่อันสมควรแห่งหนึ่งแล้วก็ได้ลงมือเล่น พอตัวละครออก
จากโรงแล้วสังเกตได้ง่ายที่สุดว่า ราชทูตทั้งสามรับพอใจในทำนอง
ทักเรียนเล่นมาก แต่ตอนซึ่งท่านดำแดงว่าพอใจยิ่งกว่าคนอื่น ๆ
หมดคือ ตอนเมื่อบุตรของท่านแม่ทัพใหญ่ซื้อเคียวเดอว์กับบุตร
ของท่านมรคัสเคอตามารั้ว และของท่านเลอเชอวาเดอว์ดาไว
ออกมาเต้นรำทำเพลงด้วยกัน ทั้งสังเกตได้ง่ายว่าท่านชอบใจใน
วิธีจัดโรงละครด้วย อีกสิ่งหนึ่งซึ่งทำให้ท่านราชทูตพิศวงคือที่ได้
เห็นบรรดาบิดามารดาผู้ปกครองนักเรียนซึ่งได้มาดูละครนั้น ล้วนแต่
เจ้านายขุนนางและคฤหบดีชั้นสูง ๆ ฝ่ายฝรั่งและต่างประเทศทั้งนั้น

เมื่อเล่นละครแล้ว ท่านบาทหลวงได้นำท่านราชทูตให้
รู้จักกับบรรดาเจ้าขุนมูลนาย และราชทูตประเทศอื่นซึ่งมาในงานนั้น
และท่านราชทูตต่างก็ได้เจรจาปราศรัย กับท่านทั้งหลายเหล่านั้น

อย่างสนิทสนมทุกอย่าง ท่านรู้มือนหนักชกเบาตามเกียรติยศของ
ผู้คนแม่นยำไม่มีผิด.

ภายหลัง วันที่ท่านได้ไปดูละครที่โรงเรียน นั้นยังมีสภาพดี
หลายนางได้มาคำนับท่านที่คาน้ำเคียวแบร์น และไม่ว่านางคนไหน
ซึ่งได้มีบุตรเล่นละครอยู่ในวันนั้นท่านราชทูตยังจำได้หมด ถึงกับ
กล่าวขอของเด็กนั้นและว่าเล่นตอนนั้น ๆ ค่อยหน้ามารดาให้ฟัง เลย
ทำให้บรรดาหญิงเหล่านั้น ยิ่งพอใจในราชทูตสยามเป็นอันมาก
สรรเสริญว่า ช่างจำแม่นยำนัก."

บทที่ ๑๒

ราชทูตกระทำวิสาสะกับสตรี
ชาวฝรั่งเศส.

เวลา บ่าย วันหนึ่ง มีผู้ใหญ่หลายคนได้มา ประชุม สโมสร ที่
คาน้ำกรวย และในที่ประชุมนี้มีสตรีรูปงามอยู่หลายนางด้วย
กัน และตามธรรมดาที่ประชุมซึ่งมีหญิงมากก็ต้องพูดมากตกลง
วันนั้นเลยได้เกิดไถ่ถามราชทูตกันยกใหญ่ ยังมีนางคน ๑ ถามราชทูต
ว่า "ท่านราชทูตคะ ทำไมเจ้าคุณไม่พาภรรยาของเจ้าคุณมาเมือง
ฝรั่งเศสบ้างเล่า? น่าจะใคร่เห็นหน้าสัก" ท่านราชทูตตอบเป็นเชิง

ย้อนถามว่า “หลุดนเป็นบุตรหรือภรรยาของข้าราชกรมมีใช่หรือ ?
 นี่ต่างว่าบิดาหรือสามี ของหลุดนจะต้องไปรับราชการเป็นราชทูต
 ฝรั่งเศสไปเมืองสยาม หลุดนจะยินดีทั้งบ้านทั้งเมืองไปด้วยหรือไม่ ?”
 ที่ตรงนั้นครั้นนั้นไม่ทราบว่าจะตอบอย่างไรเพราะความจริงหลุดนคง
 ไม่กล้ามาหนทางไกลเช่นนั้น (ปัญหาข้อนี้ถ้าทุกวันนี้ราชทูตคงไม่คง
 ให้หญิงฝรั่งเศสแก่ได้เสียแต่เป็นแน่ เพราะหญิงชายเมืองฝรั่งไปมาใน
 ระวางเมืองฝรั่งและเมืองไทยได้สะดวกแล้ว แต่ในขณะนั้นหาเป็น
 เช่นนี้ไม่ ขณะนั้นยังไม่มีผู้หญิงเมืองนอกมาเมืองไทยเลย ท่าน
 ราชทูตจึงพูดได้ดังนี้. บ. ก.)

ขณะนั้นยังมีสตรีต่าง ๆ อีกคนหนึ่งถามเป็นทีตั้งพยอกเด่นกันว่า
 “ท่านราชทูตเจ้าคะ ต่างว่าดิฉันนิยมเป็นภรรยาของเจ้าคุณ ๆ จะรับ
 ดิฉันเป็นภรรยาไหม ? ที่จริงเจ้าคุณคงมีเมียอยู่แล้วมีใช่หรือ แต่
 เข้าใจว่าไม่เป็นที่รังเกียจเพราะเคยได้ยินใครเขาว่า ที่เมืองไทยนั้น
 ใครจะมีเมียสักกี่คน ๆ ก็ได้ ไม่ถือว่าเป็นผิดประเพณีสามีภรรยา”
 ท่านราชทูตตอบว่า “เปล่าไม่เป็นที่รังเกียจมิได้ ถ้าหลุดนจะ
 ยินยอมดังนั้นแล้วเราคงบำรุงเลี้ยงมิให้อนาทรอันใจ ถึงอนภรรยา
 เราสักกี่คน ๆ เราจะคงหลุดนให้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าเขาทั้งหลายเหล่านั้น
 ห้างหอที่อยู่กินนอน เราจะจัดให้ดีที่สุดซึ่งเราตามารถจะจัดได้ให้
 สมยศดั่งมโหรีของหลุดนทุกอย่าง ”

หญิงคนนั้นจึงถามราชทูตต่อไปว่า “ก็เมื่อเด็กเมียน้อย
นั้นเจ้าคุณมีดักเท่าไร ดิฉันอยากรู้สัก เจ้าคุณช่วยบอกได้ไหมคะ?”

— “ได้ซิหล่อน ได้ ทำไมจะไม่ได้ เรามี ๒๒ คนเท่านั้น ”

— “ແหมเจ้าคุณ มีถึง ๒๒ คนเจียวหรือเจ้าคุณ แหมไม่
ใช้น้อยเลย ๒๒ คน แหมเหลือเกินจริง เหลือเกิน ”

— “นี่แน่หล่อน อย่าฟังตกใจก่อน เราจะบอกให้ หล่อน
เห็นแปลกในการที่เรามีเมียถึง ๒๒ คน เพราะยังไม่เคยได้ยินว่า
ใครในเมืองนี้มีมากถึงอย่างนี้ แต่ในเมืองไทยนั้นไม่มีใครเห็นแปลก
ใครจะมีเท่าไรก็ได้ ยิ่งกว่าใครยังมีมาก เขายังนับถือว่าเป็นคนมี
บุญวาสนามากต่างหาก ก็เมื่อพบบานพบนเมืองเขานิยมอย่างนั้นแล้ว
ใครเล่าจะอาจฝืนความนิยมของเขาได้ ใครทำก็ยากยิ่งกว่ากลง
ครกชนกเขาเสียอีก อย่างว่าตอนไกลเลย คุณเอาแต่ในเมืองฝรั่งเข็น
เถอะ ทุกฉันทมธรรมเนียมผัวเดียวเมียเดียวมิใช่หรือ? นี่หาก
จะมีธรรมเนียมใหม่ให้หญิงคนเดียวมีสามีได้ถึง ๒๒ คน ถ้าเคยเสีย
แล้วคงไม่เห็นแปลกอะไร จะกลับเห็นแปลกที่จะมีคนเดียวเสียอีก ”
(ที่ตรงนั้นถวาทะตามแต่อยากจะทำใคร่ แทรกความเห็นบ้างอีกหน่อยคือ
อยากจะทำว่า กระนั้น ไปอีกถึง อำนาจของความ นิยมว่าเป็นของถอนยาก
ดังท่านราชทูตว่าดูเขาเถอะธรรมเนียมมีภรรยาหลายคน ยังมี
ชายไม่เห็นเป็นของแปลกอะไร เหมือนในครั้งพระนารายณ์โน้น

แต่ถ้าจะถามชายผู้ที่นิยมเช่นนั้นว่า ถ้าภรรยาจะมีสามีหลายคนท่าน
 จะเห็นแปลกไหม? คงตอบว่าไม่จำเพาะแปลกใช้ไม่ได้ทีเดียว ถ้า
 หนึ่งแล้ว ทำไมจะเกณฑ์ให้สตรีมิให้เห็นแปลกในความประพฤติ
 ของคนเจ้า? บุรุษหรือสตรีย่อมมีความชอบธรรมคู่เดียวกันใคร
 พินิจพิเคราะห์ในข้อนี้คงเห็นเป็นจริงเป็นแน่ และเหตุที่บางคนยังหลง
 ไม่ถือตามที่ตนเชื่อวาทก็เพราะไม่กล้าฝืนธรรมเนียมและไม่กล้า
 ฝืนใจของตน ชายนิยมอย่างไรก็ทำตามใจของชายนิยม ชนิด
 ยังไม่ไร่อารยบุคคลหรือคนศรีวิชัย คนศรีวิชัยเขาเอาความนิยม
 ของผู้อื่นเป็นใหญ่ นี่เมื่อใดชายชาวสยามจะนิยมตามใจหญิงซึ่ง
 เป็นบุคคลสำคัญพวกหนึ่ง จึงจะเรียกว่าชาวสยามถึงวาระแห่ง
 อารยธรรมแล้ว. บ. ก.)

ขอกลับว่าถึงสตรีชาวฝรั่งซึ่งตั้งต้นทนากับราชทูตไทยในวัน
 นั้นว่า เดิมทีนางนึกว่าจะได้เพียงราชทูตให้จนเต็มในเรื่องผิว ๆ
 เมื่อย ๆ นึกก็เลยจนเต็มไปเอง นี่ดื้อให้เห็นว่าราชทูตเป็นคนฉลาด
 พุดมาก หาไม่คงจืดเป็นแน่ เพราะข้อที่ถูกชักจูงหาใช้ข้อมงคล
 ไม่ ท่านยังอดด่าให้แตกตบเกลี้ยงความชั่วด้วยความดีได้

บทที่ ๑๓

ราชทูตแลเห็นผู้หญิงฝรั่งเศสขี้เมา

เวลาบ่าย วนหนึ่ง ยังมีเจ้านายและข้าราชการชั้นสูงหลายองค์
หลายท่าน ทั้งหญิงและชาย มีเป็นต้นคือท่านเจ้าต๋เซ่งเคนกับท่าน
หญิงภรรยาท่านเจ้าหญิงเคอเบอรันังวิไลและท่านหญิงมาคัสเคอตาوار
แดง ๆ ด ๆ ต่างทรงมาและขับมามาเยี่ยมเยียนราชทูตที่จำนัของท่าน
ท่านเจ้าหญิง และภรรยาข้าราชการที่มานั้นดวนทรงเครื่องและแต่งตัว
เหมือนผู้ชายหรือคล้าย ๆ กัน คือเสื้อกักตันรัดขาวรัดแขนแน่น อย่าง
ธรรมเนียมนักกีฬาและพรานเนื้อเขานุ่งห่มได้กัน ราชทูตไทยเห็น
ผู้หญิงฝรั่งไม่แต่งตัวเป็นหม่มก็แปลกใจ เหตุฉะนี้ เมื่อท่านหญิงชาย
เหล่านั้นลงจากหลังมาและคำนับราชทูตเสร็จแล้ว ราชทูตจึงถาม
ท่านหญิงเหล่านั้นว่า “ทำไมจึงแต่งเหมือนผู้ชาย หาได้แต่งเป็น
หม่มไม่ว่าง” ก็มีผู้ตอบแต่ในบรรดาผู้ที่ออกมาหาหนว่า “ท่านผู้หญิง
อย่างนี้เพราะเป็นที่สะดวกในการขี่ม้า และดำหรับไปในป่าในรก ถ้า
ผู้หญิงแต่งเหมือนหม่มก็จะคิดนึกติดโน้นด้ามากมาก” ท่านราชทูตทราบดัง
นั้นก็เห็นด้วย แล้วท่านได้พูดชมบรรดาหญิงเหล่านั้นว่า “ขี้เมา
เก่งน่าชมเหลือเกิน ฉะนั้นจะลงดูของไวรากับผู้ชายไม่มีผิด.”

เมื่อสนทนากันเช่นนี้สักครู่หนึ่งแล้ว บรรดาผู้ทูลมานานถึง-
 เกตุท่าทางราชทูตอยากจะใคร่รู้เหมือนกันว่าทำไมถึงได้พูด
 กับท่านว่า “เจ้าคุณราชทูต อยากเห็นเราขึ้นมาตามท่านองต่าง ๆ
 เมื่อเราออกไปได้เหนือในบ้างหรือไม่? ยินดีจะรับให้ดู” ท่าน
 ราชทูตตอบว่า “ข้อที่อยากจะเห็นไม่เป็นปัญหาเลย อยากดูให้ถ้อยเกิน
 ท่านเดาใจของเราแม่นยำทีเดียว แต่ไม่ถึงกับบังอาจขอให้ท่านออก
 แรงให้เราดูเล่นดอก เรานับถือท่านยิ่งกว่านั้น แต่ว่าเมื่อท่านยินดี
 อยากจะสั่งแจงโดยความพอใจของท่านเองแล้ว เราไม่มีความ
 รังเกียจ จะถือเป็นพระคุณพิเศษต่างหาก.”

พอตกลงกันว่าจะรับมาให้ท่านดูแล้วละนี้ ท่านเจ้านายทั้ง
 หญิงและชายก็ลงจากตำแหน่งไปยังด้านหน้าตำหนักทันที และด้วย
 ท่านราชทูตก็ออกมายืนที่ระเบียบข้างบน ส่วนท่านเจ้าต๋องเซ่งเคน
 และคนอื่น ๆ ซึ่งตามเสด็จมาด้วยก็เสด็จและชนวนมาแถวกับไปมา
 เป็นชนวนและท่านองต่าง ๆ แต่ว่าด้านหน้าตำหนักนั้นคิดจะเด็กไป
 หน่อยแสดงไม่ได้เต็มฝีมือ ก็เลยเปลี่ยนให้ท่านราชทูตไปยืนดูบน
 ระเบียบหลังตำหนัก จะรับมาให้ดูในสนามข้างหลังตำหนักเพราะสนาม
 นั้นใหญ่ขับไปรับมาได้สัก.

พอราชทูตมายืนอยู่ในที่นั้นแล้ว พวกนักเลงมาเหล่านักก็
 บังเหียน กระทบ โกลน แล้ว รัไป รัมา เป็นหลายท่า เป็นหลายท่านอง

ประมาณสัก ๑๕ นาที แล้วย่าง ก็เสร็จ และ ลงจาก หลังมา ขึ้นมาบน
 คำนึงจะลาท่านราชทูตกลับไป ขณะนั้นเกือบถึงเวลาที่ราชทูต
 จะรับประทานอาหารเย็นแล้ว ท่านจึงได้เชิญบรรดาท่านที่มาเยี่ยม
 นั้นให้อยู่รับประทานอาหารและเสวยอาหารเย็นด้วยกัน คำชักชวนให้อยู่ของ
 ท่านราชทูตเป็นคำน่าจับใจที่สุด เมื่อได้ยินต่างก็ต้องยอมมารับ
 ประทานอาหารอยู่กับท่าน เย็นวันนั้นท่านอัครราชทูตปฏิบัติคุณที่มา
 เยี่ยมกันอย่างพิถีพิถันเข้าท่าเข้าทางทุกอย่าง บัดเดียวท่านยก
 เก้าอี้ให้เจ้าหญิงทรงนั่งบ้าง บัดเดียวยกเอาจานกับข้าวให้ทรงเสวย
 บ้างไม่หยุดหย่อนตลอดเวลาทั้งรับประทานอาหารนั้น พอรับประทานอาหารเสร็จ
 แล้ว ท่านก็ยกแก้วด่ำคำอำนวยพรให้ท่านทรงเจริญเป็นสุขอายุ
 ยืน ๆ ตลอด ส่วนผู้ที่เป็นแขกมานั่งได้ยินชนกด่ำคำอวยพรด้วยบ้าง
 และมีผู้หนึ่งในพวกนั้น ยังแถมอำนวยพรไปถึงเมีย ๒๒ คนของท่าน
 ราชทูตด้วยว่า;- “ขอให้อยู่เป็นสุขทุก ๆ คน ถึงแม้มีคอนข้างจะ
 มากหน่อยเข้าใจว่าคำอวยพรจะแผ่ไปถึงเขาทุกคนได้” ท่านราชทูต
 ตอบว่า;- “จะมากมีมากก็ตามที่เกิดขึ้น เราก็คือเป็นสุขเขาอยู่
 เป็นสุข ชื่อนั้นข้อสำคัญกว่าอะไร ๆ หมด ส่วนเราอวยพรให้
 ท่านก็แทบนึกจะอวยพร ให้มีภรรยาถึง ๒๒ คนเหมือนกับเราบ้าง
 เหมือนกัน แต่เกรงใจว่าจะไม่เป็นที่พอใจของภรรยาที่ท่านมีไว้

แล้ว หาไม่คงอวยพรและคงชีวิตให้สำเร็จไปตามนั้นเป็นแน่ แต่ คราวนี้เราของดไว่ก่อนเป็นแต่เพียงกล่าวหาว่าเจริญ ๆ เทอญ ”

ในพวกสัตว์ที่อยู่ที่นั่นในเวลานั้น ยังมีคนหนึ่งมั่งก้าได้มือประดับเพชรตรงกลางมีรูปคน ราชทูตเห็นก็ถามว่า:- “รูปที่ก้าได้มือนั้นเป็นคนที่รักของหล่อนกรรมัง?” นางนั้นตอบว่า:- “เจ้าคุณคิดถูกแล้ว รูปนี้เป็นรูปของมารดา และมารดาเป็นคนที่ฉันรักมาก ” ราชทูตก็ไม่ว่าตอบว่า:- “หล่อนทำดังนั้นก็ดีแล้วแต่ว่าหล่อนเป็นคนมีกตัญญูกตเวที แต่อาจจะให้ดั่งที่สุดคือห่มผ้าโน้นซึ่งไม่มีก้าได้ได้ ควรได้บ้างเหมือนกัน และที่ก้าได้ผ้าโน้นนั้นแหละ หล่อนควรได้รูปของสามีไว้อีกด้วยรูปหนึ่งจึงจะเป็นคู่กันเหมาะ ”

บทที่ ๑๔

ราชทูตย้ายตำแหน่งไปพักอยู่ที่เมืองรังบูเย

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๓๔ มีรับสั่งว่าจะรับราชทูตสยามให้พาท่านเข้ามากรุงปารีสในวันที่ ๑๒ สิงหาคม เจ้าพนักงานจึงได้จัดการเชิญ ราชทูตไปพักอยู่ที่ พระตำหนักหลวงที่เมืองรังบูเยใกล้กรุงปารีสเข้าไปอีก เมื่อราชทูตไปนั้นเสนาบดีท่านได้พบ

กันกับสัตว์บางคนพวกที่ขมามาให้ดูที่ตาหนักเดอแบร์นนั้น ก็จำกันได้
 ค่ะ และต่างก็เป็นที่พอใจกันเป็นอันมากด้วย.

ในระหว่างเวลาที่ราชทูตยังไม่ได้ผ่านหน้า ท่านราชทูตตั้งมุกแด
 กำกับฝ่ายฝรั่งเศ้ดว่า:- “บัดนี้เกือบถึงกำหนดจะเข้าเฝ้าแล้ว ขอ
 ท่านได้โปรดห้ามมิให้ใครเข้ามาหาอีกเป็นอันขาด เพราะเราเห็นเป็น
 การไม่สมควรที่ใคร ๆ จะมีโอกาสมาหาเราก่อนที่จะได้เฝ้าพระเจ้า-
 แผ่นดิน ต่อเมื่อเฝ้าแล้วใครจะมาหาก็ไม่เป็นที่รังเกียจ เรายินดี
 รับรองกันทั้งนั้น แต่ในเวลานี้ของตั่วก่อนไม่ว่าในเวลาปกติหรือ
 ในเวลารับประทานอาหาร ขออย่าได้เป็นเหมือนเมื่อเรายังอยู่ที่แบร์น
 นั้นเลย ” เมื่อเจ้าพนักงานทราบความประสงค์ของท่านดังนี้แล้วก็
 ห้ามมิให้ใครเข้ามา ส่วนราษฎรเมื่อต่างทราบเหตุที่ราชทูตไม่ยอม
 ให้ใครไปมาหาสู่แล้วก็ไม่มีใครรังเกียจ กลับเห็นเป็นคดีด้วยกัน
 ทั้งนั้นว่านับถือพระเจ้าแผ่นดินจริง.

ถึงตกดงกันอย่างนั้นแล้วก็ไม่ได้สำเร็จ คืนวันที่ ๑๕ เดือน
 สิงหาคมนั้นเป็นวันฉลองแม่พระสันพระชนม์ พระองค์ทรงอัญเชิญ
 เข้าไปสู่สวรรค์อย่างที่เราเรียกว่าแม่พระอัสสัมชัญ และตามธรรมเนียม
 ทุกปีในวันนั้น ที่กรุงปารีสมีงานแห่ในบริเวณวัดนอตร์ดาม ซึ่งเป็น
 วัดใหญ่ในกรุงปารีส เพราะเหตุฉะนั้นถ้าไม่ให้ราชทูตดูงานแห่ในวัน
 นั้นแล้วแปลว่าจะไม่ได้เห็นเตยนั้นเอง เพราะท่านจะคอยถึงปีหน้า

ฟ้าใหม่จึงจะมีอีก และป็นหน่นเข้าใจว่าราชทูตจะออกจากเมือง-
ฝรังเศสเสีย กลับไปเมืองไทยเสียแล้ว ตกตงต้องจัดให้ท่านมีโอกาส
เห็นในคราวนี้จึงจะได้ ครั้นตกตงเห็นพร้อมตงนแล้วก็ได้พาไปดูเห
ทวดคนอครตาม.

เมื่อกลับมาจากงานเหแล้ว มีผู้ถามอุปทตซึ่งเคยไปเจริญ
ทางพระราชไมตรี ในระวางกรุงสยามกับกรุงปักกิ่งประเทศจีนว่า :—
“เมืองปักกิ่งกับเมืองปารตัน ถ้าจะพูดกันทางเปรียบเทียบแล้ว
ท่านเห็นข้างไหนจะมีพลเมืองมากกว่า?” ท่านอุปทตนั้นเดาณดียเป็น
คนเฉดยฉลาดดังเกดตงกาเม่นย่านักทงเป็นคนซอตรงดวย เห็น
การเป็นอย่งไรก็บอกเป็นอย่งนั้นตรง ๆ ไม่มีบิด ๆ เบือน ๆ เป็นเจ้า
ถ้อยหมอความอะไรก็ตอบว่า:- “ถ้าจะเทียบประเทศต่อประเทศ
แล้วเมืองจีนจะมีพลเมืองมากกว่า หรือเมืองฝรังเศสจะมีมากกว่า
อย่างผมตอบไม่ถูก เพราะไม่ได้เห็นทวดด้วยกันทั้งสองประเทศ
แต่ถ้าจะให้ผมเปรียบเทียบทตพทในสองเมืองนั้นพทตอบได้ เพราะ
ได้เห็นมามากคำบดแล้วทงสองแห่ง ที่เมืองจีนนั้น ตามคำบดตง ๆ
คอน ๆ พดเมืองเบาบางหน้อย แต่ตามดำเม่นาคิตจะหนาแน่นมาก
ถ้าจะเปรียบกับคำบดบ้านที่ผมได้เห็น ตามดำเม่นาคิตว่ในประเทศ
ฝรังเศสนั้น ดูจำนวนพดเมืองทงสองข้างไม่สู้จะมากไม่สู้จะน้อยกว่า
กันเท่าไร เข้าใจว่าพทวัดเหวียงกันใดคทเดียว ส่วนทตคอน ๆ ใน

เมืองฝรั่งเค็ดผมไม่ค่อยทราบตัวมากนักน้อยเท่าไร แต่ถ้าจะมีเท่า
กับตามตำแนวดรแล้ว พดเมืองฝรั่งเค็ดตามเนื้อที่คงมีไม่น้อย
กว่าพดเมืองจีน แต่ชื่อนี้ยังไม่คุ้นหูนัก ที่รู้แน่แท้ไม่มีที่สงสัยนั้น
คือที่เมืองจีนพดเมืองมากจริง เพราะว่าธรรมเนียมจีนเขากฎหมึง
ไม่ให้ออกไปข้างนอก ออกได้แต่ผู้ชายฝ่ายเดียว แต่ถึงกระนั้น
ตามถนนหนทางก็หนาแน่นไปด้วยคนไปมาขวักไขว่ เฒ่าอมิได้ขาดสาย
ส่วนกรุงปารีสกับกรุงปักกิ่งนั้นถ้าจะเปรียบกันแล้ว เมืองปักกิ่งได้
ภาษีเป็นแน่ เพราะถึงว่าพวกจีนเขากฎหมึงไม่ให้ออกไปข้างนอก
บ้านได้แต่ที่กรุงปารีสเขาไม่ได้กักตึงถึงกระนั้น แต่เพียงชายที่ได้
เห็นเดินไปมาในกรุงปักกิ่งนั้น ก็มากกว่าพดเมืองทั้งหมึงและชายใน
กรุงปารีส ฉะนั้นจึงเข้าใจว่า กรุงปักกิ่งมีพดเมืองมากกว่ากรุงปารีส
เป็นแน่”

บทที่ ๑๕

ราชทูตสยามยังเข้าไปเฝ้าไม่ได้

ถึงว่าท่านราชทูตได้ตกลง เป็นการเด็ดขาดว่าในระหว่างที่ท่าน
ยังไม่ได้เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ จะไม่ยอมให้ผู้ใดไป

หามาตั้งหมดทั้งต้น คิงที่โคกดาวมาในเบ้องตนแดง ก็ยังมีลูก
 ผู้ใหญ่ชายแะหญิงอีกหลายท่านหลายนายได้วิ่งวอนขอโอกาส เพื่อ
 มาเยี่ยมเยียนท่านได้อย่างเจียบ ๆ ท่านจะขันขิดอริยาบัยของคน
 เหล่านักยาก เคยต้องยอมรับเย็บบางบางรายพอให้สมควรแก่
 การ แต่ก็รับรองกันอย่างไมเบียดผะเคย เพื่อรักษารวมเนียม ใน
 บรรดาผู้ออกมาหานี้ ถ้าคนไหนเป็นผู้ที่ท่านราชทูตเคยได้พบเห็น
 มาตามทางจากเมืองเบรตคังกรงปาวด์บ้างแล้ว ท่านก็จำคนนั้นได้
 ทันทิ แะะหากว่าในบรรดาผู้เข้ามาหานี้ มีใครที่เคยได้แสดง
 ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อท่านราชทูตมาบ้างตักหนดน้อยก็ ท่านก็ยัง
 ระลึกได้ไม่ลืมเลย ท่านจำแม่นราวกับท่านผ่นพวงแรกเอื้อเฟื้อต่อ
 ท่านทีเดียว แะะท่านราชทูตก็รับรองแข็งแรงยิ่งกว่าคนอื่น ๆ อีก
 เช่นภรรยาของท่านเจ้าเมืองเบรตคังคือเมืองท่าที่ท่านได้ชนบกนั้น ก็
 ได้มาเยี่ยมเยียนราชทูตเหมือนกัน แต่แรกมาถึงท่านราชทูตก็จำได้
 ท่านรับผู้ฝูงชนที่ประชุมอยู่ทันทตรงเข้าไปต้อนรับนางภรรยาเจ้าเมือง
 นั้นทันที แะะรับรองอย่างเอากเอาใจจริง ๆ คำที่ท่านอยากจะ
 แสดงกตัญญูให้ปรากฏว่า หาได้ลืมการรับรองอันดีของนางเมื่อท่าน
 ผ่านเมืองเบรตคังมานั้นไม่.

ครั้นต่อมาถึงกำหนดที่ราชทูตไทยจะเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 พระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ ต่างก็แสดงความพอใจไปต่าง ๆ แต่เป็นเคราะห์

ร้ายจริงๆ จำเพาะเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระประชวรใช้
ตกตงเป็นอันต้องงดการรับราชทูตเดือนไปรั้ววันหลังๆ เมื่อทรงหาย
ประชวรแล้ว.

ตั้งแต่วันที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระประชวรมา ราชทูตก็
ยังถือธรรมเนียมไม่ยอมรับรองคนไปหาว่าเครื่องครัดหนักจนเพราะ
ท่านว่า “เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงพระประชวรอยู่เป็นการมิบังควร
ยังหนักเราจะมาพากันรื่นเริง แท้จริงเราต้องร่วมทุกข์กับพระองค์
ด้วยจึงจะควร ฉะนั้นจึงขอคิดไม่รับรองใครเลยเป็นอันขาด” หาก
จะมีผู้คัดค้านความเห็นของท่าน ในเรื่องนี้โดยอ้างว่าการรับรองเยี่ยม
เยียนเป็นประเพณีกันที่จะต้องทำสำหรับรักษาราชการธรรมเนียม ไม่เห็นมี
โทษผิดอะไร ท่านราชทูตก็ยังไม่ยอมอยู่นั่นเอง เพราะท่านถือ
เสียว่า “การไปมาหาสู่ยอมเป็นเหตุให้เกิดความรื่นเริงบันเทิงใจ
หาใช่เป็นการดำรงมอิริยาบถให้สมกับข้าเมื่อนายเจ้ไม่ คราวใด
นายเป็นทุกข์ บ่าวตักตักต้องเว้นจากการสนุกคราบนั่น.”

ดูเอาเถิดเรา ชาวฝรั่งเคียดด้วยกัน การที่ไทยต่างตัวทำ
ต่างเตนมาแต่คงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของเรา ซึ่งมี
ได้เป็นพระมหากษัตริย์ของเราถึงเพียงนี้แล้ว เขาจะจงรักภักดีต่อ
พระเจ้าแผ่นดินของเขาแท้ๆ ดังเก่าใด นึกๆ ก็น่าชมความภักดีของ
ชาวไทยซึ่งมีต่อเจ้านายเหนือตนยิ่งนัก.

บทที่ ๑๖

ว่าด้วยพระราชสาส์นและศาสนา

ความเคารพของราชทูตต่อพระราชดำณิเอง อาจเป็นตัวอย่างอันดีที่จะให้เราชาวฝรั่งเศสด้วยกันเข้าใจแจ่มแจ้งว่า ความจงรักภักดีของพลเมืองไทยซึ่งมีต่อเจ้านายของตน เป็นดั่งที่นาซมถึงปานใด เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจะขอพรรณนาถึงประเพณีเหตุแห่งราชทูต ซึ่งกระทำความเคารพต่อพระราชดำณิอีกด้วยเล็กน้อยหนึ่งก่อน.

ในคำหันทพัทของราชทูตนั้น ท่านอัครราชทูตได้จัดแทนไว้อ่าง ๆ ที่นอนของท่านแห่งหนึ่ง แล้วได้ตั้งพระราชดำณิไว้บนแท่นนั้น ไม่ยอมให้อยู่ห่างออกจากท่านแม้แต่เวลาเดียว หีบสำหรับบรรจุพระราชดำณินั้นมีอยู่เป็น ๓ หีบ ๆ ข้างนอกแล้วด้วยไม้แก่นชนิดหนึ่ง ซึ่งเราเรียกว่า “ไม้ญุ่น” หีบที่ ๑ แล้วด้วยเงินและหีบที่ ๒ ซึ่งบรรจุ พระราชดำณิที่เคยวนนเป็นหีบแล้วไปด้วยทองคำ.

องค์พระราชดำณิเองนั้น เป็นสุพรรณบัตรคือแผ่นทองคำอย่างธรรมเนียมพระราชดำณิ ของพระเจ้ากรุงสยามทุกฉบับเพราะ

แผ่นอะไร ๆ อื่น ๆ แม้จะเป็นแผ่นกระดาษอย่างดี พระองค์ก็ไม่ทรงใช้
 เขียนเลย ต้องเป็นแผ่นทองจึงจะทรงเอง (ข้อนี้ท่านจะผิดกระมัง
 เพราะได้ยินผู้ใหญ่เล่าว่า พระราชดำรัสซึ่งมีไปมาโดยทางราชการ
 เป็นที่เปิดเผยต้องเป็นเจ้าพนักงานกรมพระอาทักษณเขียนทงหน หรือ
 ว่าบางทีในสมัยนั้น พระมหากษัตริย์จะทรงเขียนด้วยพระองค์เองก็
 ไม่ทราบ บ. ก.)

ภายนอกหีบทั้ง ๓ หีบซึ่งบรรจุพระราชดำรัสนั้นห่มหือด้วย
 ผาทองออกชนหึง คือถ้าจะนับทั้งหีบทั้งผานักเป็น ๔ ชนแถวภายนอก
 นั้นห่มประทับตราขมวงขาว ของท่านอัครราชทูตออกด้วย จัดอย่าง
 ประณีตบรรจงทีเดียว.

อนึ่งทุกเวลาเข้าบรรดาราชทูตไทย ก็ได้พร้อมกันนำเอาพวง
 ดอกไม้สดมาวางไว้ที่หน้าแท่นพระราชดำรัส เดิมทุกวันนี้ได้ขาดและ
 กระทำความเคารพราวกับจะเป็นผู้คนจริง ๆ นอกนั้นถ้าเวลาใด
 ท่านอัครราชทูต อุปทูตหรือตรีทูตมีกิจธุระจะต้องเดินผ่านไปหน้า
 พระราชดำรัส นนทาน ก็หมอบยอบ กายตง กระทำเคารพเสียก่อนโดย
 ความยำเกรง ดังกับว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงสถิตอยู่ ที่นั่น ก็ว่าได้
 แล้วท่านจึงค่อยไปทำกิจธุระของท่านต่อไปในภายหลัง.

กิจปฏิบัติเหล่านี้แหละ ได้เป็นลักษณะพยานอันดีที่จะให้เรา
 หยั่งลงไปถึงคุณสมบัติของคนไทย ว่าดีเลิศสักเพียงใดได้แล้วแต่บัดนี้

จะขอชกอุทาหรณ์อีกอันหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าจะเพิ่มความเข้าใจให้ชัด
 นอกในเรื่องนี้ คือราชทูตไทยทั้งหลายเหล่านั้นเป็นผู้ถือเครื่อง
 ในคำสั่งนาของตน ไม่ต้องตระเตรียมข้อขบขันในคำสั่งนาของตนแม้
 แต่เพียงเล็กน้อย และข้าพเจ้าได้ยืนยันว่าพอกราชทูตไทยในทุกเวลา
 เข้าต่างคนต่างนั่งดำรงใจมิได้ขาด คล้าย ๆ หนักบวชกระทำการใน
 วนตนเอง.

ข้อรำพึงของเขาในเวลานั้น ได้ยืนยันว่าเป็นการปลงอารมณ์
 ลงสู่คลองลัมมาปฏิบัติตามลัทธิคำสั่งนาของเขา เช่นรำพึงถึงกิจ
 วัตรที่ลัมมากระทำต่อภรรยาบ้าง กิจวัตรที่ภรรยากระทำต่อลัมมาบ้าง
 และกิจวัตรที่บิดามารดากระทำต่อบุตรบ้าง กิจวัตรที่บุตรกระทำ
 ต่อบิดามารดาบ้าง และหน้าที่ของมิตรสหายกระทำต่อมิตรสหายบ้าง
 เหล่านั้นเป็นต้น.

ข้อเหล่านี้แหละ ราชทูต อ้างว่าเป็น หลัก สำคัญ ใน คำสั่งนา
 ของเขา และเขาไม่ค่อยจะพอใจพวกเรามากคนซึ่งติเตียนคำสั่งนาของ
 เขาว่าไม่ดีอย่างนี้ ไม่ดีอย่างนั้น ท่านราชทูตกล่าวหาว่า “ที่แท้การที่
 คนบางจำพวกคิดหมิ่น และติเตียน คำสั่งนาของเราว่าไม่ดีนั้น ชนเป็น
 เพราะคนที่คิดนั้นไม่รู้จักคำสั่งนาของเราเอง” (เราซึ่งเป็นคนชนหลัง
 นั้น ถ้าจะออกความเห็นบ้างในเรื่องคำสั่งนาก็จะขอว่า การติคำสั่งนามัน
 อันเป็นกิจอย่างนี้เอง เพราะคำสั่งนาเป็นสิ่งที่เขาเลื่อมใส ไม่ควรจะ

หมื่น และโดยมากควบคุมคนมีความรู้อยองไม่เทียมเท่ากับผู้ถือช้อยูก
 เลยเป็นคติเขาผิดๆ ไม่เข้าเรื่องเหมือนกับประกาศตนว่าเป็นคนโง่เหมือน
 กัน เพราะฉะนั้นเราเห็นว่าแทนที่จะเยาะเย้ยคิเตียนเขาไม่เข้าเรื่อง
 ควรที่จะชมสิ่งที่ดีและน่าชมในคำสอนของเขาดีกว่า เช่นว่าการสอน
 ให้บุตรรักบิดา ๆ รักบุตร ดอนให้ภรรยาประพฤติให้ถูกใจของส่า
 มั ๆ ประพฤติให้ถูกใจภรรยา ๆ ด. ดึงที่ใดกล่าวมาเมื่อนั้น ก็
 เป็นการดีมิใช่การชั่ว เป็นของควรชม ถึงผู้ไม่มีคำสอนเดาถ้าเขา
 อยากได้ชื่อว่าเป็นผู้ดีตามภาษาโลกนิยม ก็ยังจำเป็นต้องถือข้อเหต
 ุเหมือนกัน เพราะเป็นวิสัยธรรมดาโลกที่จะกระทำการนั้น ใครไม่
 ทำก็แปลกมนุษย์.

เมื่อได้ยกข้อความมาให้เห็นดังนี้แล้ว แม่จะเปรียบเทียบ
 กับคำสั่งสอนในคำสอนอื่น เพื่อเป็นทางเคืองสติผู้ยกต่อไป ก็ไม่
 เห็นเป็นข้อบาดหมางอันใด เช่นจะเปรียบคำสั่งสอนที่ว่าให้รักพ่อและ
 รักบุตร ๆ ด. นั้นว่าเป็นคำสั่งสอนที่เข้ามาในคำสอนคริสต์ดั่งเหมือนกัน
 แต่พิศดารกว่านหนอยคือขางนสอนแต่ให้รักผุสอื่น และขางนนชาเพม
 สอนให้รักพระด้วย ดังคำวาดังนี้ “มนุษย์จงรักพระเป็นนอย่างยิ่ง
 และต้องรักผุสอื่นเหมือนคน” ตกดงขางนถอความคไวดุครั้งหนึ่ง และ
 ขางนนยังเพมถอไวดุอีกครั้งหนึ่ง ว่าแทนแตทงให้ตางตรองตามคติ
 ัญญาของคนจะไปคิเตียนให้เสียๆ หายๆ อีกทำไม? ไม่มีผลดี บ.ก.)

บทที่ ๑๗

ราชทูตเตรียมจะเข้าเฝ้า

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ๓๔ ทรงหายพระประชวรเป็นปรกติแล้ว พระองค์จึงมีรับสั่งกับท่านมรคัสเดอลาเพอียต์ว่า “เพราะเราป่วยต้องทำให้ราชทูตไทยมาคอยอยู่นานบัดนี้เราหายป่วยแล้ว เจ้าคุณจงออกไปบอกเขาเถิดว่า เราได้กำหนดวันเข้าเฝ้าเป็นวันที่ ๑ กันยายน ให้เขาเตรียมตัวมาหาเราในวันนั้น เราจะรับ”

ท่านมรคัสเดอลาเพอียต์ รับพระบรมราชโองการได้เกล้า ๆ แล้วรีบมาหาราชทูตและกล่าวว่า “ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่จะเรียนเจ้าคุณราชทูตว่า บัดนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงหายประชวรแล้ว และพระองค์ได้ทรงกำหนดให้เจ้าคุณและขุนนางไทยทั้งหลายเข้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันที่ ๑ เดือนกันยายน ขอเจ้าคุณได้เตรียมการให้พร้อมเสร็จที่จะเข้าเฝ้าในวันนั้นด้วย ถ้าถึงเวลากำหนดแล้วข้าพเจ้าเองจะเป็นผู้มารับเจ้าคุณไป เจ้าคุณอย่ามีความวิตกในส่วนนี้เลย ดิฉันคิดอย่างใดโปรดบอกข้าพเจ้าๆ ยินดีจะแก้ไขให้ได้การตามประสงค์ทุกอย่าง ถึงคราวต่อไปข้างหน้าที่เจ้าคุณจะมีโอกาสไปเฝ้าพระบารมีเมื่อใด ข้าพเจ้ายินดีจะนำเจ้าคุณไปเฝ้าแน่นอน หากว่าเจ้าคุณไม่มีความรังเกียจ ข้าพเจ้าจะรู้สึกเป็นเกียรติอย่างยิ่งด้วย”

เมื่อท่านอธิการราชทูตทราบข่าวนี้ทันที ท่านจึงตอบว่า
 “พระบารมีเป็นต้นเกล้าฯ วันศุกร์มกราคมนี้เราทั้งหลายได้เฝ้าพบ
 เห็นมานมนานได้มาถึงเราแล้ว ตำรับมิดีแรงที่เราเพียรข้ามทะเลเพื่อ
 จะได้มาชมพระบารมี บัดนี้ก็เป็นอันจะได้ชมพระบารมีตามดั่งมโน
 ของเราแล้ว ตำรับขอพระองค์ทรงพระเจริญยิ่งๆ ขึ้นไปเทอญ” แล้ว
 ก็ถนุทนาการพอสสมควรแก่เวลาแล้วท่านมรคัสเคอလာเพยก็กลับ

ครั้นถึงวันที่ ๓ กันยายนซึ่งเป็นวันที่กำหนดจะนำราชทูต
 เข้าเฝ้า พอได้เวลาแล้ว เจ้าพนักงานก็ได้ออกมาบรรดาท่านราช
 ทูตไทยทั้งหลายยังที่พักแล้วได้เชิญให้ชนรทหลวง นำไปยังพระที่นั่ง
 วังแวร์ซายส์ ตามหนทางที่ไปนั้น เจ้าพนักงานได้ขับอกให้ราชทูต
 ชมวังและบ้านขุนนางข้าราชการเป็นลำดับมาจนตลอดทาง.

เช่นใดไซ้ให้ชมพระตำหนักสมเด็จพระเจ้าองยาเธอ เจ้าฟ้า
 “มั่งเซียร์” (ซึ่งตรงกับคำไทยว่า “เจ้าฟ้าองค์น้อย”) และบ้าน
 ท่านดูอัวเสนาบดีกระทรวงกลาโหม แล้วก็ตามท่านราชทูตว่า:-
 “ด้วยไหมเจ้าคุณ บ้านเรือนในเมืองฝรั่งเศส?” ท่านราชทูตตอบ
 ว่า:- “ด้วยงามทั้งนั้น แต่ก็ไม่น่าอัศจรรย์อะไรนัก เพราะชนชอว่า
 เมืองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้วเป็นดั่งสวยงาม
 ทั้งสิ้น เพราะไม่ว่าคึกแกว่ วังแกว่หรือของประเสริฐอะไร ๆ ทรง
 นิักจะได้อย่างไรเป็นดั่งได้อย่างนั้นทุกประการ”

บทที่ ๑๘

ราชทูตเข้าเฝ้า

ราชทูตชมตึกพลาง คุยพลางคิดเป็นครุใหญ่ ๆ ก็พอดีรถ
มาถึงพระที่นั่งแวรซ้ายดี ราชทูตลงจากรถหลวงแล้วเจ้าพนักงานก็
พาให้ไปพักคอยอยู่ที่ห้องแห่งหนึ่ง ท่านราชทูตจึงได้จัดแจงแต่งตัว
สำหรับราชทูต อย่างเต็มยศตามธรรมเนียม ของบ้านเมืองไทยคือสวม
เสื้อเยียรบะบบมกดบทองและดอกไมทองและสวมเสื้อครุยซึ่งดูเป็นของ
แปลกสำหรับชนชาวเราชาวฝรั่งแท้ เพราะผิดแบบของราชทูตเมือง
อื่นเป็นอันมาก.

ดังคำบัญชาซึ่งทำให้ราชทูตไทยผิดกว่าราชทูตเมืองอื่นมากนั้น
ก็คือหมวก หมวกไทยนั้นเป็นหมวกมียอดแหลมซึ่งเขาเรียกว่าดอม
พอก ดังกล่าวหมวกเราเป็นไหน ๆ เรียวขึ้นไปเป็นขน ๆ ตั้งฐาน
คล้ายกับมงกุฎ แต่กระชั้นดวนประดับด้วยเครื่องเงินทองเพชรพลอย
และนิลจินดาเป็นอย่างหนึ่ง ๆ และชนคอ ๆ ไปก็ประดับด้วยวิธอื่น
อีกดแปลกเข้าที่มาก,

พอราชทูตสวมดอมพอกและเครื่องยศเต็มตามตำแหน่งแล้ว
ก็พอดีถึงเวลากำหนดที่จะเข้าเฝ้า มีเจ้าพนักงานกรมพระราชพิธีมา
อัญเชิญราชทูตว่า- “ขอเรียนเจ้าคุณได้ทราบไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกขุนนางในท้องพระโรงใหญ่เวลานี้ ถึงเวลา
 ที่เจ้าคุณจะเข้าเฝ้าได้แล้ว ขอเชิญเจ้าคุณตามข้าพเจ้ามาเกิด
 ข้าพเจ้าจะพาไป”

ทันใดนั้นก็ได้ทรงกระบวนแห่สำหรับจะนำ พระราช สำนักรับ
 ไปถวาย มีทหารสวดธำมรงค์รักษาพระองค์ ๑๒ คนเดินกำกับพระ
 ราชสำนักร้อยอย่างกวดขัน พระราชสำนักรับพระกตติยวงษ์ชาวไทย
 เรียกเศวตฉัตรเป็นเครื่องขึ้นอีก ๔ คัน สำหรับแด่ดวงพระเกียรติยศ
 ของพระเจ้าแผ่นดินสยาม นอกนั้นก็เชิงบันไดใหญ่ยังได้มีทหารกรม
 มหาดพิทักษ์เป็นหลายกอง คือทหารดึกดอง ๓๒ คน ทหารแตรเดี่ยว
 ๒๔ คน เมื่อทรงกระบวนแห่เดินเข้ามาถึงตึกเบ้าแตรและดึกดองรับ
 พอขบวนเดินขึ้นสู่คณบันไดแล้ว ก็ถึงพนักของพระโรงที่จะเฝ้าที่เดียว
 กระบวนแห่ก็หยุด ท่านอัครราชทูตจึงเดินไปรับเอาพระราชสำนักรับ
 แทนที่แห่มาแล้วท่านก็ให้ตรัสทูลเชิญด้วยมือของตนเอง จนถึง
 หน้าพระที่นั่งต่อไป.

เมื่อกระบวนเดินเข้าไปถึง จำเฝ้าพระพักตร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว บรรดาราชทูตานุทูตไทยทั้งหลายทั้งขุนนางไทยที่
 ตามมาในกระบวน ก็พร้อมกันกราบถวายบังคมลงยังพนักของพระโรง
 ตามธรรมเนียมบ้านเมืองไทยของเขา แล้วก็หมอบเฝ้าอยู่ดังนี้ หา

ได้มีใครผู้ใดในพวกราชทูตถูกข่มขืนหรือเพียงเงยหน้าดูแม่แต่สักคน
ด้วยไม่ว่ากันงั้นเนี่ยกับทไม้มะเขยนเลย.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งเกิดกิริยามรรยาท ท่าน
ราชทูตแห่งคุณณภาพอยู่ดังนี้ จึงมีรับสั่งว่า:- “เรายินดีอนุญาต
ให้ท่านดูอะไรก็ได้ตามชอบใจ จะไม่ถือว่าเป็นการบังอาจอะไรก็ได้”
เมื่อท่านราชทูตได้ทราบในพระบรมราชาธิบายดังนี้แล้วต่างคนก็รู้สึก
พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น แล้วค่อย ๆ คดกันไปพลางมองดูไป
พลางมองดูไปพลาง หาไม่ถ้าไม่ได้ยินรับสั่งอนุญาตเช่นนั้นเห็นที่จะ
ไม่ได้ชมพระบารมีเลยสักนิดเดียว.

เมื่อท่านราชทูตเงยหน้าขึ้นไปทางที่ทรงประทับอยู่นั้น พระ
องค์ได้ตรึงพระหัตถ์ให้ราชทูตเข้าไปให้ใกล้ชิดพระองค์เข้าไปอีก
ราชทูตจึงถวายนั่งคมอีกเป็นคำรบ ๒ แล้วก็คดเข้าไปอีกอีกครั้ง
ทอดคดไปหน้า แล้วอุปทูตศรีทูตก็คดตามลำดับยศกันต่อ ๆ ไป
ไม่มีการก่ายกันเลย.

พอคดคดเข้าไปอีกหน่อย ก็ถึงเชิง พระราชบัลลังก์ทรง ประ
ทับ ต่างจึงหมอบกราบถวายนั่งคมอีกครั้งหนึ่งเป็นคำรบ ๓ ครบตาม
ธรรมเนียมบ้านเมืองไทยของเขา ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่
หัวทรงถูกข่มขืนคานบแล้วทรงถอดพระมาดาเป็นทศานบคอบ แล้ว

ท่านอัครราชทูต ก็กลับขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง จนใกล้ถึงพระองค์ แล้วก็ทูลถวายพระราชดำذنต่อพระราชหัตถ์ ขณะเมื่อกำลังถวายอยู่นั้น ล้วนอุปทูต ครุฑทูตและขุนนางไทยทั้งปวงต่างก็หมอบเฝ้าเป็นลำดับกันไป ไม่ได้เขยื้อนเคลื่อนไหวไปสักกระเบียดเดียวเลย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเอื้อมพระหัตถ์รับพระราชดำذنแล้วจึงทรงรับสั่งกับคุณพ่อเคอติยอนซัง เป็นลำดับให้ถามถึงพระองค์สมเด็จพระนารายณ์พระเจ้าแผ่นดินสยาม ว่าทรงดำรงพระบรมราชหฤทัยอยู่หรือประการใด เมื่อได้ถามได้ความสมเด็จพระราชประสงค์ของพระองค์แล้ว จึงมีรับสั่งให้ถามถึงเจ้าฟ้าราชธิธา (กรมหลวงโยธาเทพ) อีกว่ายังทรงพระดำรงพระเบิกบานหฤทัยเช่นอย่างสมเด็จพระราชบิดาหรือ? เมื่อทรงทราบความในดังนั้นแล้ว พระองค์จึงทรงพระราชทานพระบรมราชโองการให้ท่านราชทูตแถลงความปรารภของตนว่า: “เจ้าคุณมีความประสงค์ให้เราช่วยเหลืออย่างไรบ้างก็จงว่าไปเถิดอย่าเกรงใจเลย ไม่ว่าการสิ่งใด ถ้าเป็นสิ่งที่พอจะทำได้แล้วก็ยินดีจะกระทำเพื่ออุทิศถวายพระเจ้ากรุงสยาม พระบรมเชษฐาธิราชของเราทุกสิ่งทุกอย่าง”

ราชทูตได้ฟังดังนั้น ก็ถวายบังคม พนมมือชนเหนือศีรษะโดยคุณภาพหาได้แสดงความประสงค์แต่อย่างใด อย่างหนึ่งไม่เมื่อได้เวลาแล้วก็กราบถวายบังคมลา คดานอกก็จากห้องพระโรงเฝ้าเหมือนเมื่อเวลาเข้ามาจะพนม.

บทที่ ๑๙

ราชทูตไปเฝ้าพระบรมวงศานุวงศ์

เมื่อราชทูตออกจากที่เฝ้าแล้วก็เข้าไปเปิดเครื่องยศในห้อง
ซึ่งเป็นที่พักเมื่อก่อนจะเข้าเฝ้านั้น แล้วได้นำพวงมาลัยประทานของ
คาวหวานพร้อมด้วยเจ้าพนักงานเฝ้าหน้าเข้าเฝ้านั้น การเลี้ยงคราว
นั้นของคาวหวานนานาวิจิตรชดช้อย ถิ่นมั่งมีร้อนแรมโอชะได้
ต่าง ๆ และมีเหล้าสุกเหล้าอ่อน เหล้าดื่มหน้าศาลและหน้าลูกไม้ทุก
อย่างทุกชนิดพร้อมเสร็จ

ครั้นรับประทานอาหารและสายเหน้อยแล้ว ราชทูตได้แบ่ง
เครื่องยศอย่างเดิมออก แล้วเจ้าพนักงานได้พาเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระ
ยุพราช คือ เจ้าฟ้าโคแพ่ง วิจิตรวาทย์มั่งคั่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิ
ราชองค์ไภยนี้ ก็ได้ดำเนินเป็นแบบเดียวกันกับที่ได้นำมาแล้วใน
คราวเมื่อไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ คือกราบลงยังภาคพื้นดินสาม
ครั้งแล้วก็หมอบนิ่งฟังกระแสรบดังต่อไป

ใจความที่ท่านราชทูตได้ทูลแถลงในคราวนั้น ดำเนินเป็นทำ
นอง:- “ข้าพระพุทธเจ้า ราชทูตของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุง
สยาม ขอกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระ
บาทว่า พระเจ้ากรุงสยามเจ้านายของข้าพระพุทธเจ้า ขอแสดงความ

ได้นั้นดีปรีดาปราโมทย์อันยิ่งมายังได้เรณูเบญจมาศ แต่พระองค์เป็นพระบรมโอรสาธิราชของพระมหากษัตริย์อันยิ่งใหญ่ในดงกตพิภพ เป็นที่มอบน้อมเคารพแห่งชาติยาขอบที่ท้าวทศานุกิต์เป็นที่เกรงขามแห่งหุบเจ้าจิตร จะหากษัตริย์พระองค์ใดซึ่งได้มีชัยชนะต่ออริราชศัตรูเป็นที่เด็ดขาดมหัศจรรย์เสมอเท่า สมเด็จพระบรมชนกาทิราชในสมัยปัจจุบันนี้เป็นไม้มี่ เหตุนี้ พระเจ้ากรุงสยาม เจ้านายของข้าพระพุทธเจ้าจึงทรงปรีดาปราโมทย์ อย่างยิ่งในการที่ พระองค์ ทรงรับทาง พระราชดำณัณมิตรไมตรีกับกรุงสยามในคราวนี้

อนึ่งมิจำเพาะแต่พระราชกฤษฎาณิหารบรมเดชานุภาพและพระเกียรติยศ พระเกียรติศักดิ์ของพระองค์เท่านั้นซึ่งได้แผ่ไพศาลไปในนานาดีมารัฐมนทล จนทราบถึงพระเนตรพระกรรณของพระเจ้ากรุงสยาม เจ้านายของข้าพระพุทธเจ้า แม้ถึงพระเมตตาคุณ พระกรุณาคุณ พระขันต์คุณ ก็ได้แผ่ไพศาลไปทั่วทิศานุทิศ มีที่กรุงสยามด้วยเป็นต้น ก็เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้มาประสบเห็นสมจริงโดยประจักษ์แก่ข้าพระพุทธเจ้าเองทุกอย่างทุกประการในกาดบับนี้ ก็เป็นอันไม่ต้องหาพยานอีกต่อไป เพราะเหตุฉะนั้น ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า เมื่อพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทราบจากคำให้การของข้าพระพุทธเจ้าแล้ว จะไม่ทรงปฏิบัติได้นั้นอันใหญ่หลวง พระองค์คงทรงปิตินันต์หาที่สุดมิได้.

๖๕๒
 บคนชาพระพุทธานุเจ้ามีความยินดีเป็นต้นเกล้าฯ ที่จะกราบทูลให้
 ทรงทราบฝ่าเมื่อ พระองค์เป็นสมเด็จพระบรมราชาโฮรต์ แห่งพระมหา
 กษัตริราชผู้ บุญญาภิ นหารและ เกียรติศักดิ์ อันมหา ประเสริฐถึง
 เพียงนี้แล้ว พระองค์ก็ได้อธิบายว่าเป็นบุรุษอันประเสริฐมหัศจรรย์ ประ
 กอบไป ด้วยพระ กฤษฎาภิ นหาร อันใหญ่ยิ่งดุจดั่ง สมเด็จพระราชาบิดา
 ด้วยฉะฉาน.

อันว่ามิควรไม่ตรภาพ ซึ่งพระมหากษัตริย์แห่งสยามทรงบำ
 รุงให้รุ่งเรืองกับสมเด็จพระบรมชนกนาถราชในครั้ง สมเด็จพระบรม
 ชนกาธิบดีได้ทรงรับโดยเต็มพระหฤทัยยินดีนั้นใด ส่วนนิมิตภาพใน
 ว่างกษัตริย์สยามกับ องค์พระยุพราช ซึ่งจะดับดับดับดับดับดับดับ
 พระชนกนาถในอนาคตกาลภายหน้าอัน ข้าพระพุทธเจ้าก็หวังเป็นหนึ่ง
 แน่ว่าพระองค์จะทรงยินดีบำรุงมิให้หย่อนกว่าคราวฉะฉาน.

เมื่อทอดความฉะฉานแล้ว ท่านอัครราชทูตก็ได้นำเครื่องมรดก
 ราชบรรณาการต่าง ๆ ขนทูลถวายแด่สมเด็จพระยุพราชพลางกราบ
 ทูลว่า:- “ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลให้ทรงทราบฝ่าพระบาท พระ
 อาชญาไม่พ้นเกล้าฯ ด้วยข้าพระพุทธเจ้านำเครื่องบรรณาการแต่
 เพียงเล็กน้อยมาถวายพระองค์ในครั้ง หาสมกับพระเกียรติยศของ
 พระองค์ไม่ เพราะเป็นการรีบร้อนหาทันได้เลือกเฟ้นแต่ของประณีต
 ให้สมกับพระบารมีของพระองค์ไม่.”

เมื่อเสร็จการเฝ้าสมเด็จพระยุพราช แล้วท่านราชทูตได้พากันไปเฝ้าพระองค์เจ้าเลอศักดิ์เดอบุรีคณู ผู้เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระยุพราชนั้น และพระองค์เจ้าเลอศักดิ์เดอบุรีคณูยังทรงพระเยาว์อยู่ ท่านราชทูตจึงถวายตุ๊กตาเครื่องเล่นต่างๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามและสมเด็จพระราชธิดากรมหลวงโยธาเทพได้จัดส่งมาถวายพลางทูลว่า:- “ขอพระองค์ทรงเล่นให้เป็นทีดำรัสพระทัยเถิด ถ้าพระองค์ทรงชอบพระทัยแล้วขอให้รับสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบบ้าง ข้าพระพุทธเจ้าจะจัดการส่งมาถวายอีกใหม่.”

วันนั้นควรที่ราชทูตจะไปเฝ้าพระชายาของพระยุพราชด้วยจึงจะถูกระบอบธรรมเนียมของราชทูตผู้เจริญทางพระราชไมตรี แต่หาได้ไปเฝ้าในวันนั้นไม่ เพราะเดิมท่านราชทูตไทยก็ตั้งใจจะไปเฝ้าด้วยเหมือนกัน แต่เสียดูพระนางพึงประดิษฐานพระโอรสยังไม่หายประชวรดี ไม่สามารถจะต้อนรับปราศรัยกับราชทูตโดยปรกติได้ จึงต้องงดไม่ได้ไปเฝ้าพระนางในวันนั้น.

ในวันเดียวกันนั้นราชทูตยังได้เฝ้าพระราชโอรสและพระราชธิดาอีกหลายพระองค์ เช่นมวงเซญอร์ เลอศักดิ์งู และมวงเซญอร์ เลอศักดิ์เดอเบรี เป็นต้น และในทุกแห่งที่ได้ไปเฝ้าท่านได้

ทูลโดยถ้อยคำสมควรกับฐานะอันสูงศักดิ์ของราชตระกูลที่ท่านไปเฝ้า
 นนทุก ๆ องค์.

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๔ เดือนกันยายน มงเซียร์โอแบร์ตเจ้าพนักงาน
 งานกรมพระราชพิธีได้นำรถหลวงมารับราชทูตไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้า
 น้อยยาเชอ มงเซญัวร์ เดอติ กเคอชาร์ต ณ พระระเบียงโถงแห่ง
 วังแซงคลูด วันที่ ๕ มงเซียร์เดอบอเนยเจ้าพนักงานกรมพระราชพิธี
 ก็ได้มารับราชทูตไปเฝ้าหม่อมเจ้าหญิงมาเดอมัวแซ็ลดอร์เดอ็ง ใน
 สมเด็จพระเจ้าน้อยยาเชอ มงเซญัวร์ เดอติ กเคอชาร์ตที่วังลักซังบวร์ค
 และนอกจากได้เฝ้าหม่อมเจ้าหญิงดังที่บอกกล่าวมา ยังเข้าได้เฝ้ามาดาม
 ตาครังค์ ดีแซด ซึ่งเป็นพระมารดาของท่านด้วย.

บทที่ ๒๐

ราชทูตไปคุุทหารชุดคลอง

เมื่อเสร็จการเฝ้าเห็นพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศ์ค่านวงศ์
 แล้ว เจ้าพนักงานได้เชิญราชทูตไปดั่งแวร์ซายด์ก่อน เพราะวังนั้น
 เป็นคร้เมืองแท้ ๆ ควรเป็นที่ทักทายยิ่งกว่าถิ่นถนใด ๆ หมดในเมือง
 ฝรั่งเศส ทั้งประจวบเหมาะกับการที่เขากำลังชุดคลองใหญ่ด้วย ก็

ยังเห็นเป็นการควรที่จะพาราชทุไปด เพราะจะได้แลเห็น วิชาช่วงฝรั่ง
 เค็ดว่าเป็นอย่างไ่ ด้วยว่าคตองนั้นมิจำเพาะแต่เพียงชุดดินให้เป็นดำ
 คตองเท่านั้นเป็นการตะเยียบยิ่งกว่านเป็นอันมาก คตองด้ร้างสะพาน.
 ฝั่งท่อน้ำ. ทำเขื่อนและอะไรค่ออะไรพิศดารสำหรับจะนำน้ำในแม่น้ำ
 เออร์ให้ไหลเข้าไปสู่บริเวณของวังแวร์ซายด์อีกด้วย ใครไปแลเห็น
 การใหญ่โตดังนี้แล้วจะอดชมพระบารมีของพระเจ้าหลุยส์มหาราชไม่
 ได้ ว่าพระองค์ทรงพระกฤษฎาภินิหารอันฉันทัน จึงทรงสามารถ
 ด้พระราชมหารพยเพื่อสถาปนาพระที่นั่งแวร์ซายด์ ให้เป็นที่มโหฬาร
 โต้งเพียงนครรวมดา พระราชากัม ชุดชนในการใช้สอยพระราชทรัพย์
 เหมือนมนุษย์บุคคลธรรมดาเหมือนกัน ถ้าเกินกำลังก็ทำไม่สำเร็จจุ
 เดียวกับคตองที่ด้ร้างเคห์ถ่านสำหรับคตองนเอง คตองคาคำ
 กำลังทรัพย์สมบัติของตัวเดียวก่อนจึงจะสำเร็จ.

อนึ่ง เหตุสำคัญอีกอันหนึ่งที่ได้เป็นเหตุให้นำราชทุไปดงาน
 ชุดคตอง ในบริเวณวังแวร์ซายด์นั้นก็เพราะว่าผู้ชุดคตองนั้น ด่วนเป็น
 ทหารทงดิน (เพราะเวลานั้นเป็นเวตาว่างราชการสงคราม แทนที่จะ
 บำรุงทหารให้กินนอนและหัดเดินเล่นเปล่า ๆ ในบริเวณโรงทหาร ก็
 ได้จัดให้ทำการที่มประโยชน์และเพิ่มศรีแก่บ้านเมืองเช่นการชุดคตอง
 น บ.ก.) ถึงโดยว่าทหารจะทำการชุดคตองอยู่ก็ด้จะทำตัญญาให้เข้า
 ระเบียบเข้าแถวตามกระบวนยทวิธีต่าง ๆ ให้ดูก็ไ่ง่าย ๆ และทง

ราชทูตไทยก็อยากจะดูทหารฝรั่งเศสเป็นอันมาก จึงนับว่าเป็นโอกาสอันดีสำหรับราชทูตชมทหารด้วยจะได้เห็นคราวเดียวกัน ๒ อย่างก็เลยพาราชทูตไปดการชดคดอง.

(ความที่ตรงนข้างชวนให้ข้าพเจ้าแปลนวนนี้ไปถึงพระราชมวงศาวดการกรงเก่าคองหนึ่ง คอคองทว่าถึงราชทูตไปดทหารแม่นป็นนเอง ข้าพเจ้า จะขอคัดน้อย ใจความในพระราชมวงศาวดการคองนนั้นว่า “ขณะนทหารฝรั่งเศสแม่นป็น ๕๐๐ คนแบ่งกันเป็นสองพวก ข้างละ ๒๕๐ แล้วต่างก็ยืนเป็นสองแถวยิงปืนให้กระสุนข้างนกรอกเข้าไปในลำคองป็นข้างโน้น และข้างโน้นก็ยิงตอบเข้ามาให้กระสุนกรอกเข้าไปในลำคองป็นข้างนี้ แล้วราชทูตให้อาจารย์แต่งศิษย์มาดำแดงวิชาถวาย เมื่อทหารฝรั่งเศสระดมกันยิงปืน ไฟปากนกไม่ติดดินค้ำบ่าง แล้วอนุญาตให้คิด แต่ให้กระสุนคดกรงปากกระบอบบ่าง คดห่างออกไปบ้างแต่ไม่มีฤทธิ์ถึงกับจะไปถูกคองทหารไทยเลย ๆ ด ๆ”

โอ้ ข้างเขียนเด่นให้คนเซอะหลงเชื่อได้ ถ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังอยู่และทรงทราบเรื่องนคองทรงพระศรวดทักใหญ่เป็นแน่ เพราะเป็นเรื่องน่าหัวเราะมิใช่น้อย แต่นักป็นักมาการที่จับปดเด่นในเรื่องพวงศาวดการได้ถึงเพียงนคองเป็นทน่าสลดใจนัก เพราะทำให้นักเรียนเลื่อมศรัทธา คดายความเลื่อมได้ในคำให้การแห่งพวงศาวดการ

ด้วยว่าเมื่อคนกำลังอ่านพงศาวดารนั้น ไซ้จะมีพระครุฑขึ้นกำกับคอย
ตักเตือนอยู่เสมอว่า ขอนจริง เชื้อใด ขอนเขียนเด่น ข้ามไป
เถอะ”

จริงอยู่การเขียนพงศาวดารเป็นของยาก เพราะบางข้อจับ
ความจริงไม่ค่อยจะได้ แต่ตั้งทูลจริง ๆ ทำไมยังเขียนรูปให้เป็น
อื่นไปได้เล่า? ไม่มีหิริโอตตปรีแดหรือ? ทุกวันนั่งวงกันยากกว่า
ก่อนหน่อย แต่กระนั้นก็ยังต้องระวังเมื่ออ่านเหมือนกันเพราะยังอาจ
พบคนที่เขียนดงใหญ่ไม่รู้อะไรเชือกอยู่บ้าง เช่นข้อความใดเกี่ยวข้องกับ
ผู้ใดคนชอบ ข้อความเรื่องนั้นอาจกลายเป็นเรื่องงามไปหมด
แต่ถ้าเกี่ยวกับผู้อื่นซึ่งคนไม่สู้จะชอบ ความดีของเขาอาจสูญหายไป
หมดไม่ปรากฏให้คนเห็น หรือว่าด่าว่าบ้างแต่พอถึงเขป เพื่อถนอม
ใจให้ขอครหาว่าแกล้งบิดบังเท่านั้น ทุกวันนการที่จะบนดมบนนาให้
เป็นดัวเหมือนสมัยก่อนค่อนข้างยาก ๆ อยู่ เพราะนักหรือออกจะเหว
แผ่นดินอยู่แล้ว แต่พิจารณาหัดอาการพวกนักเขียนชนิดนั้นหากว่าโอ
ภาดีให้ ดุเหมือนคนจำพวกนี้ จะยังไม่สิ้นความพยายามที่จะดงใหญ่
ขึ้นซึ่งไม่รู้เท่าหลังเข้าใจความผิด ๆ ถูก ๆ อยู่เสมอ นักคิดชนิดนี้เต็ม
ท. บ.ก.)

เมื่อตกตลงเห็นด้วยกันทั้งสองฝ่ายว่าจะไม่คุดทหารชุดคุดองใน
บริเวณวังเวรราชณะนี้แล้ว เจ้าพนักงานจึงได้จัดให้ราชทูตมาพัก

อยู่ที่สำนักเคอแมงตะนง เพราะเป็นที่เหมาะสำหรับการแสดงวิธีต่าง ๆ เช่นสวนสนาม เป็นต้น ในกระบวนทหารที่ออกมาแสดงในโอกาสนั้น มีอยู่เกือบ ๒๐ กองต่าง ๆ คือกองบ่การดี (ฝ่ายพายัพ) กองข้งปาญ (ฝ่ายทิศป्राจีน) กองนาวาร์และกองดั่งกระตอก (ฝ่ายทิศใต้) แดวกยังมีกองเพียร์เกียร์ กองศรีชอด กองดาแพร์ กองรักษา พระองค์ กองฮัตซาดของโตเบอกร์ กองเคอติยอง กองโตแพง กองพระวาชิน์ กองดั่งข กองเคอแคว่มังคว กองทหารเรือ กับ กองมำร่าทอนดราคง (มังกร) อีก ๓ กอง.

นอกจากนี้ยังมีกองทหารพิเศษ อีกกองหนึ่งต่าง หากสำหรับ คอยตามราชทูตเป็นกองเกียรติยศไปทุกแห่ง และเมื่อราชทูตกลับยัง ตำนกทพกกย่นเผ่าพทกษอย โดยรอบทั้งกลางคืนและกลางวัน กอง เกียรติยศนี้แต่งเครื่องแบบเต็มยศมีสวมเสื้อคอขาวแขนขาวเป็นต้น ค ึ่งงามที่สุด

ถ้าจะบรรยายถึงสิ่งทั้งหลายบรรดาซึ่งเป็นที่พักใจของราชทูต ในคราวนั้นให้สิ้นเชิงแล้ว ก็จะมีมากมายนัก ฉะนั้นข้าพเจ้าจำเป็นต้องขออนุญาตย่นลงกล่าวแต่สิ่งที่สำคัญ ๆ บางอย่างเท่านั้น แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงสิ่งอื่น จะย้อนกลับไปกล่าวถึงคำพูดของท่านราชทูตซึ่ง ข้าพเจ้ายังไม่ได้เปิดเผย โดยที่เห็นว่าสมควรจะส่งนวนไว้มิให้สูญ

เพราะเป็นคำเตือนนำใจของราชทูตว่าเป็นอย่างไรก็ดี ๆ ได้ส่วนหนึ่ง
จึงได้นำมาแสดงให้ปรากฏเสียในบัดนี้.

คือคราวเมื่อราชทูตออกจากที่เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่
หัวคราวถวายพระราชดำذنนั้นแล้ว เสนอขึ้นขึ้นขณะท่านกำลังนั่งโต๊ะ
รับประทานอาหารพร้อมกับขุนนางไทยและขุนนางฝ่ายฝรั่งเศสเป็นอัน
มาก จึงท่านมองซ้ายมองขวา เจ้าพนักงานประจำดูแลราชทูตซึ่งรับ
ประทานอยู่ด้วยนั้น ดังได้เห็นท่านอัครราชทูตไม่ค่อยจะรับประทาน
ก็มากน้อย ผิดกว่าทุกคราวมาดูดังนั้นแต่จะตรึกตรองถึงอะไรต่อ
อะไรอยู่ เห็นไม่ชอบกลกตว่าท่านอัครราชทูตจะไม่สู้สบาย หรือจะ
เห็นดีเห็นชอบอะไรสักอย่าง ท่านจึงซักถามท่านอัครราชทูตว่า “เจ้า
คุณเป็นอะไรหรือ จึงดูไม่ค่อยจะรับประทานอาหาร?” ท่านอัครราช
ทูตจึงตอบว่า “จะได้เป็นอะไรก็หาไม่ได้ ขอท่านจงอย่ามีความวิตก
ถึงเราเลย เหตุที่เราไม่ค่อยจะรับประทานอาหารเหมือนวันอื่นนั้น มิ
ใช่เพราะเหตุใดอะไรที่ใหม่มิได้ เป็นเพราะวันนั้นเราได้มีโอกาสชม
พระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งเรากระหาย
อยากชมมานานแล้ว บัดนี้เราได้ชมพระองค์เต็มโฉมโฉมแล้วเรา
จึงไม่ค่อยหิวเหมือนวันธรรมดา ความอึดใจเดียวให้อึดกายไปด้วย
และความอึดหน้าดำราญใจนี้ ตลอดจนชีวิตของเรา ๆ จะมีดีด้วย”

บทที่ ๒๑

ราชทูตไปดูบ้อม “เดอลาบัสตัย” และ วัง “แองวาลิด”

ครั้นต่อมาบรรดาราชทูตได้พากันไปดูบ้อมเดอลาบัสตัย ซึ่งเป็นบ้อมมีชื่อเสียงมากตั้งอยู่กลางพระนคร เป็นดั่งกรมตำรวจที่กว่าได้ ผู้ที่นำท่านราชทูตไปนั้น ได้อธิบายให้ท่านฟังว่า “บรรดาเครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์ทั้งหมดอยู่ในบ้อมนั้นนี้ไม่ว่าเวลาใด พอที่จะแจกจ่ายให้แก่ทหารออกไปดำนามรบได้ประมาณดึกดำหนึ่มคน อยู่เป็นนิตย นอกจากคลังสรรพาวุธนั้ ยังมีบ้อมอื่นๆ ในหัวพระราชอาณาจักกรพร้อมด้วยอาวุธต่างๆ เหมือนบ้อมนอกกว่า ๒๐ บ้อม.”

(สำหรับนักเรียน ที่ยังไม่ทราบค่นตายปลายเหตุของบ้อมเดอลาบัสตัยนั้ ทงสำหรับผูนั้ ซึ่งอาจรู้ความเป็นจริงไม่สั้ถูกต้อง ขั้พเจ้าจึงขอโอกาสเพื่อขแจ้งโดยดังเชพว่ “บ้อมเดอลาบัสตัยนั้ เดิมทีเป็นบ้อมใหญ่มีนคง สร้างมาครั้งโบราณเมื่อศก ๑๓๖๙ (คือ ๕๐๐ กว่าปี ก่อนมีที่กัดังแปลเรือนั้) บ้อมนั้ใช้ได้หลายอย่าง อย่างหนึ่งใช้เป็นบ้อมตรงๆ คือใช้ป้องกันกรงปารั้ดเมื่อเกิดศึกและอีกอย่างหนึ่งใช้สำหรับคุมขังนักโทษแผ่นดิน ที่ต้องโทษถูกณกรรจั มีพวกก่อการกำเริบกลางเมืองเป็นค่น คือว่าเป็นทงบ้อมทงคูก.

ก่อนว่าคุกตะรางหรือเรือนจำนั้น ย่อมเป็นที่นิยมนับถือว่า
ดีของพลเมืองคนใด ก็ย่อมเป็นที่เกลียดชังของพลเมืองพวก
ทุจริตนั้น.

เหตุนี้เมื่อคราวที่เกิดมหาดยุคนกลางเมืองฝรั่งเศส ดัง
วงศ์เจ้านาย และเด็กชนธรมนิยมการปกครองโดยทางราชาธิปไตย
เบียดเบียนอย่างประชาธิปไตย เมื่อศักราช ๑๗๘๘ นั้น พวกชนบทได้
พยายามจวนตัวกำลังที่จะบุกเข้าไป ปลดชนกโทษทั้งหลายที่อยู่ใน
บ่อนเคอตาบัสต์ขึ้นให้ออกมา เพื่อช่วยกันก่อการกำเริบต่อไป
และเมื่อสำเร็จการชนแล้ว พวกชนบทเหล่านั้น ก็ได้พร้อมใจหรือ
ถนอมบ่อนนั้นเสีย มิให้เหลือแม้แต่รู้ถึงแผ่นดินเดียวหรือคิลาตักแห่ง
หนึ่ง เพราะต่างเข้าใจกันเสียว่าบ่อนนั้นเป็นเครื่องหมายอำนาจของ
พระราชอาญาอย่างสำคัญ ควรต้องต่างให้สูญจางได้

การทำตายคุกเคอตาบัสต์ขึ้น ดำรงลงในวันที่ ๑๔ เดือน
กรกฎาคม เหตุนี้เด่นขึ้นมา พวกข้าฝ่ายประชาธิปไตยซึ่งเป็นผู้ยึด
ถืออำนาจในประเทศจึงได้เลือกตั้งวันที่ ๑๔ กรกฎาคมนั้นสำหรับเป็น
วันระลึกของชาติฝรั่งเศส คือว่าเป็นวันล้างอำนาจพระราชานั่นเอง
ซึ่งที่เทพเมืองฝรั่งเศสเป็นอันมากพากันคิดเถียงอย่างแรงว่า หาใช่
เป็นการศุภมงคลไม่ เพราะว่าผู้ที่ขอล้างฝ่ายข้างพระราชาธิบดีว่า
เป็นการปกครองที่ดีก็ยังมีอยู่อีกไซ้ และการที่มาตั้งวันนั้นเป็น

วันมรดกที่เท่ากับสะกิดหัวใจให้พวกเขาระลึกถึงความหยามซ้ำทารุน
ของพวกชนบดและให้เจ็บแค้นมีรหายนเอง.

ฉะนั้นเป็นอันมากทั่วเมืองฝรั่งเศส โดยไม่เลือกว่าเดิมได้
ไปข้างราชาธิปไตยหรือประชาธิปไตย เห็นว่าควรเลือกตั้งวันขึ้นเป็น
วันฉลองชาติ โดยมีให้เป็นที่บาดหมางแก่ผู้ใด เช่นวันฉลอง
นางยานดาร์กเป็นต้น ซึ่งได้ทำคุณให้แก่ชาติโดยไม่มีใครรังเกียจ
ไม่ต้องแบ่งชาติเป็นสองฝ่ายดังนี้จะดีกว่า. บ. ก.)

เมื่อราชทูตบูมเคอตาบัสต์ยเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจึง
ได้พาไปทวงเคสเองวาลิด ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงสร้างขึ้นไว้
สำหรับเป็นที่ดำเนิน อาศัย แห่งพวกทหาร ของพระองค์ซึ่งพิการมาแต่
การสงคราม และทำมาหากินต่อไปไม่ได้ (ทุกวันของนักยังมี
ทหารพิการอยู่อาศัย แต่คนในสมัยนั้นเฉพาะแต่เห็นว่าวงนเป็น
ที่สำคัญ เพราะเหตุเป็นที่อาศัยของพวกทหารพิการเท่านั้น ยังถือ
เป็นที่สำคัญนำไปที่คานาอูอีก เพราะที่โบสถ์ในวงนั้นเป็นสถานที่
ฝังศพของพระเจ้านโปเลียนด้วย. บ. ก.)

เมื่อราชทูตไทยได้ไปแต่เห็นบรรดาทหารพิการเหล่านั้น ซึ่ง
ล้วนแต่สวมเสื้อฮวดเรียบร้อย ข้ามเจ้าพนักงานประจำสำหรับ
พิทักษ์รับใช้ดูแลปฏิบัติอย่างคนใช้ในบ้านเศรษฐี และมหาดเล็ก เด็ก
ชาตามวังของเจ้านาย ดูเป็นที่สบายราวกับขุนนางแก่ชราที่ตาฟัก

ราชการไม่มีกังวลอะไร
 ๕๖ ๕๖
 ๕๖ ๕๖
 หาไม่เท่านั้น.

หนึ่ง ๆ นอน ๆ อยู่กับบ้านก็ได้รับพระราช
 ๕๖ ๕๖
 ๕๖ ๕๖
 รขอให้หมดไปวันหนึ่ง ๆ จนกว่าชีวิตจะ

ท่านอัครราชทูตจึงเปล่งอุทานวาจาขึ้นว่า “อ้อ เราได้มา
 ประดับเงื่อนแห่งปัญหาเข้าแล้ว บัดนี้เราทราบได้ทุกอย่างแล้วว่าทำไม
 พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงทรงมีแต่ชัยชนะเสมอไป ฟัง
 มาเห็นแจ้งด้วยตนเอง”

เจ้าพนักงานจึงถามว่า “เห็นอย่างไรกันเจ้าคุณ?”

— “อ้อ คือเราเห็นว่าสิ่งที่พระองค์แต่ทรงชัยชนะอยู่เสมอ
 นั้น เป็นผลานิสงส์ที่พระองค์ทรงทะนุบำรุงทเกิดwthหารของพระองค์
 เช่นเดียวกับบิดาทะนุบำรุงบุตรนั้น ทหารจึงรักพระองค์เหมือนบุตร
 ๕๖ ๕๖
 ๕๖ ๕๖
 ที่ดมกตัญญูรักบิดา ถึงคราวมีราชการสงครามต่างจึงเต็มใจยอมถวาย
 ๕๖ ๕๖
 ๕๖ ๕๖
 ชีวิตของตนเพื่อสนองพระเดชพระคุณของพระองค์ ๆ จึงมีชัยเสมอ.”

ดูเขาเถิดเราชาวฝรั่งเศสด้วยกัน เราก็เคยได้อ่านคำขอพระ
 เกียรติสดรเดริญพระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลยดมหาราช
 ของเราเป็นขอเนกประการมาแต่มีไชหรือ? ถ้าใครเล่าเคยได้อ่านข้อที่
 ถูกที่เป็นจริงเหมือนคำชมเชยของท่านอัครราชทูตไทยคำนี้ มีบ้างไหม?
 ๕๖ ๕๖
 ๕๖ ๕๖
 ด่วนข้าพเจ้าเห็นว่าคำสดรเดริญนั้น ๆ ซึ่งท่านเปล่งออกมาโดยน้ำได้
 ๕๖ ๕๖
 ๕๖ ๕๖
 ใจจริงของท่านนี้ มีน้ำหนักยิ่งกว่าคำชมเชยอื่น ๆ เป็นอันมาก.

บทที่ ๒๒

ราชทูตไปคูละครอิตาเลียน

เมื่อราชทูตจากวังเองวาดิโนนั้นแล้ว ก็ได้โดยไปคูละครอิตาเลียน ซึ่งในสมัยนั้นนิยมกันว่าเดินคัมซอเดียงปรากฏทั่วพระนครปารีส พอเข้าไปในโรงละครนั้น ก็ได้เห็นห้องใหญ่ห้องหนึ่งและชนาดกุดงดงามมาก ผู้นำทางจึงถามราชทูตว่า “ท่านเห็นเป็นอย่างไร? งามไหม?” ท่านราชทูตก็ตอบว่า “ขึ้นชื่อว่าเมืองปารีสแล้ว ไม่ว่าจะดูไหน ก็ล้วนงามเป็นขวัญตาไปทั้งนั้น โรงละครอิตาเลียนนั้นเราเห็นว่าเป็นโรงละครที่งามวิเศษเลิศ หามโรงละครอื่นเสมอสุดองมิได้”

ส่วนเจ้าของโรงละครชื่อ ชิญอร์ชินเทียว เป็นชาวอิตาเลียน ได้ทำปฏิสันถารปราศรัยกับราชทูตว่า “ข้าแต่ท่านราชทูตผู้มาแต่ไกล ท่านมาคราวนี้ เปรียบประดุจหนึ่งว่าท่านมาถวายแสงพระบารมีของพระเจ้ากรุงสยามให้ส่องสว่างมาถึงเรา เราได้แต่เห็นดวงหน้าอันฉลาดของท่าน ก็ให้คิดว่าเหมือนกับได้เห็นบรมิณฑลพระพักตร์ของสมเด็จพระนารายณ์พระมหากษัตริย์ของท่าน เป็นบุญของเราหนักหนา ที่ท่านมีได้มีความย่อท้อ ต่อความลำบากอุดหนุน ฝากดิน ฝืนลมมา ให้เราได้ชื่นชม ฉายาพระบารมีของพระเจ้า

กรุงสยาม แต่^{๕๕}คนไปเราจะ^{๕๖}ได้รู้ได้ฟังประพฤติเหตุความเป็นไปของ
กรุงศรีอยุธยาและ^{๕๗}สม^{๕๘}พ^{๕๙}ท^{๖๐}ว^{๖๑}ป^{๖๒}ก^{๖๓}ี^{๖๔}เพราะ^{๖๕}ท่าน^{๖๖} ที่^{๖๗}เรา^{๖๘}ได้^{๖๙}มา^{๗๐}ทราบ^{๗๑}ว่า^{๗๒}ประเทศ^{๗๓}
สยาม^{๗๔}เป็น^{๗๕}ประเทศ^{๗๖}ใหญ่^{๗๗} มี^{๗๘}ม^{๗๙}ล^{๘๐}ะ^{๘๑}ป^{๘๒}ร^{๘๓}ะ^{๘๔}ท^{๘๕}ะ^{๘๖}ท^{๘๗}ซึ่ง^{๘๘}ด^{๘๙}ว^{๙๐}น^{๙๑}แต่^{๙๒}ท^{๙๓}ร^{๙๔}ง^{๙๕}อ^{๙๖}ิ^{๙๗}ด^{๙๘}ร^{๙๙}า^{๑๐๐}พ^{๑๐๑}อ^{๑๐๒}ย^{๑๐๓}ู่^{๑๐๔}ใน^{๑๐๕}
อา^{๑๐๖}ณ^{๑๐๗}า^{๑๐๘}จ^{๑๐๙}ั^{๑๑๐}กร^{๑๑๑}ข^{๑๑๒}อง^{๑๑๓}ต^{๑๑๔}น^{๑๑๕}ๆ^{๑๑๖} มา^{๑๑๗}ชน^{๑๑๘}ก^{๑๑๙}บ^{๑๒๐}ก^{๑๒๑}ร^{๑๒๒}ุง^{๑๒๓}ศรี^{๑๒๔}อ^{๑๒๕}ย^{๑๒๖}ห^{๑๒๗}ว^{๑๒๘}า^{๑๒๙}ถึง^{๑๓๐} ๑๓^{๑๓๑} น^{๑๓๒}คร^{๑๓๓} ก็^{๑๓๔}เพราะ^{๑๓๕}
ท่าน^{๑๓๖}ได^{๑๓๗}้นำ^{๑๓๘}ช^{๑๓๙}า^{๑๔๐}ว^{๑๔๑}มา^{๑๔๒}ให้^{๑๔๓}เร^{๑๔๔}า^{๑๔๕}ท^{๑๔๖}ร^{๑๔๗}า^{๑๔๘}บ^{๑๔๙}ท^{๑๕๐}ง^{๑๕๑}ด^{๑๕๒}ี^{๑๕๓}น^{๑๕๔} แท^{๑๕๕}้^{๑๕๖}จ^{๑๕๗}ริง^{๑๕๘}ต^{๑๕๙}า^{๑๖๐}ม^{๑๖๑}ที่^{๑๖๒}เร^{๑๖๓}า^{๑๖๔}รู้^{๑๖๕}เห^{๑๖๖}็น^{๑๖๗}ใน^{๑๖๘}บ^{๑๖๙}ด^{๑๗๐}น^{๑๗๑}เร^{๑๗๒}า^{๑๗๓}
ด^{๑๗๔}ั^{๑๗๕}น^{๑๗๖}นิ^{๑๗๗}ฐ^{๑๗๘}า^{๑๗๙}น^{๑๘๐}ว^{๑๘๑}า^{๑๘๒}ท^{๑๘๓}าง^{๑๘๔}ร^{๑๘๕}ัฐ^{๑๘๖}ป^{๑๘๗}ระ^{๑๘๘}ด^{๑๘๙}า^{๑๙๐}ด^{๑๙๑}เ^{๑๙๒}น^{๑๙๓}า^{๑๙๔}ย^{๑๙๕} สำหรับ^{๑๙๖}ป^{๑๙๗}ก^{๑๙๘}ร^{๑๙๙}อง^{๒๐๐}บ^{๒๐๑}า^{๒๐๒}น^{๒๐๓}เม^{๒๐๔}ื่อ^{๒๐๕}ง^{๒๐๖}เ^{๒๐๗}ล^{๒๐๘}ว^{๒๐๙}
เม^{๒๑๐}ื่อ^{๒๑๑}ง^{๒๑๒}ไทย^{๒๑๓}เป็น^{๒๑๔}เม^{๒๑๕}ื่อ^{๒๑๖}ง^{๒๑๗}ที่^{๒๑๘}ด^{๒๑๙}ำ^{๒๒๐}เนิน^{๒๒๑}เข^{๒๒๒}า^{๒๒๓}ด^{๒๒๔}ี^{๒๒๕}ท^{๒๒๖}าง^{๒๒๗}เจ^{๒๒๘}ริ^{๒๒๙}ญ^{๒๓๐}ด^{๒๓๑}ี^{๒๓๒} น^{๒๓๓}า^{๒๓๔}ที่^{๒๓๕}ช^{๒๓๖}า^{๒๓๗}ค^{๒๓๘}ิ^{๒๓๙}ท^{๒๔๐}ง^{๒๔๑}ห^{๒๔๒}ล^{๒๔๓}าย^{๒๔๔}จะ^{๒๔๕}ถ^{๒๔๖}ือ^{๒๔๗}
เ^{๒๔๘}า^{๒๔๙}เป็น^{๒๕๐}เ^{๒๕๑}ี่ยง^{๒๕๒}ย^{๒๕๓}อ^{๒๕๔}ย^{๒๕๕}่าง^{๒๕๖} เท^{๒๕๗}่า^{๒๕๘}ก^{๒๕๙}บ^{๒๖๐}ที่^{๒๖๑}เม^{๒๖๒}ื่อ^{๒๖๓}ง^{๒๖๔}ไทย^{๒๖๕}เพ^{๒๖๖}ีย^{๒๖๗}ร^{๒๖๘}จะ^{๒๖๙}ถ^{๒๗๐}าย^{๒๗๑}เ^{๒๗๒}บ^{๒๗๓}บ^{๒๗๔}อ^{๒๗๕}ย^{๒๗๖}่าง^{๒๗๗}จ^{๒๗๘}า^{๒๗๙}ก^{๒๘๐}เร^{๒๘๑}า^{๒๘๒}
ด^{๒๘๓}ะ^{๒๘๔}น^{๒๘๕}น^{๒๘๖}.

เหตุ^{๒๘๗}ฉ^{๒๘๘}นั้น^{๒๘๙} การ^{๒๙๐}ที่^{๒๙๑}ร^{๒๙๒}า^{๒๙๓}ษ^{๒๙๔}ท^{๒๙๕}ุ^{๒๙๖}ต^{๒๙๗}แห่ง^{๒๙๘}ป^{๒๙๙}ระ^{๓๐๐}เท^{๓๐๑}ศ^{๓๐๒}ที่^{๓๐๓}เจ^{๓๐๔}ริ^{๓๐๕}ญ^{๓๐๖}ด^{๓๐๗}ัง^{๓๐๘}เพ^{๓๐๙}ย^{๓๑๐}ง^{๓๑๑}นี้^{๓๑๒}ได้^{๓๑๓}มา^{๓๑๔}
ช^{๓๑๕}ม^{๓๑๖}ร^{๓๑๗}อง^{๓๑๘}ต^{๓๑๙}ะ^{๓๒๐}คร^{๓๒๑}ของ^{๓๒๒}เร^{๓๒๓}า^{๓๒๔}น^{๓๒๕} เร^{๓๒๖}า^{๓๒๗}ถ^{๓๒๘}ือ^{๓๒๙}เป็น^{๓๓๐}เ^{๓๓๑}ก^{๓๓๒}เ^{๓๓๓}ย^{๓๓๔}ร^{๓๓๕}ด^{๓๓๖}ิ^{๓๓๗}ย^{๓๓๘}ค^{๓๓๙}อ^{๓๔๐}ัน^{๓๔๑}น^{๓๔๒}ี^{๓๔๓}ห^{๓๔๔}ย^{๓๔๕}ย^{๓๔๖}ิ่ง^{๓๔๗} ด^{๓๔๘}ั^{๓๔๙}ว^{๓๕๐}น^{๓๕๑}ท่าน^{๓๕๒}
ท^{๓๕๓}ง^{๓๕๔}ห^{๓๕๕}ล^{๓๕๖}าย^{๓๕๗}เ^{๓๕๘}ล^{๓๕๙}า^{๓๖๐} จะ^{๓๖๑}ค^{๓๖๒}ำ^{๓๖๓}ร^{๓๖๔}ะ^{๓๖๕}ม^{๓๖๖}อ^{๓๖๗}ย^{๓๖๘}ู่^{๓๖๙}ใน^{๓๗๐}เม^{๓๗๑}ื่อ^{๓๗๒}ง^{๓๗๓}ฝ^{๓๗๔}ร^{๓๗๕}ัง^{๓๗๖}เศ^{๓๗๗}ด^{๓๗๘}ั^{๓๗๙}น^{๓๘๐}า^{๓๘๑}น^{๓๘๒}ค^{๓๘๓}ร^{๓๘๔}า^{๓๘๕}บ^{๓๘๖}ไ^{๓๘๗}ด^{๓๘๘}อ^{๓๘๙}เ^{๓๙๐}ห^{๓๙๑}ิ^{๓๙๒}ญ^{๓๙๓}
มา^{๓๙๔}ค^{๓๙๕}ู^{๓๙๖}ต^{๓๙๗}ะ^{๓๙๘}คร^{๓๙๙}ของ^{๔๐๐}เร^{๔๐๑}า^{๔๐๒}น^{๔๐๓}ด^{๔๐๔}ั^{๔๐๕}ก^{๔๐๖}า^{๔๐๗}ด^{๔๐๘}ค^{๔๐๙}ร^{๔๑๐}า^{๔๑๑}บ^{๔๑๒}น^{๔๑๓}น^{๔๑๔} ไม่^{๔๑๕}ว^{๔๑๖}า^{๔๑๗}เป็น^{๔๑๘}ว^{๔๑๙}น^{๔๒๐}เ^{๔๒๑}ว^{๔๒๒}เ^{๔๒๓}ด^{๔๒๔}า^{๔๒๕}ไ^{๔๒๖}ด^{๔๒๗}เ^{๔๒๘}า^{๔๒๙}ย^{๔๓๐}น^{๔๓๑}ด^{๔๓๒}ี^{๔๓๓}เ^{๔๓๔}ด^{๔๓๕}
ให้^{๔๓๖}ท่าน^{๔๓๗}ค^{๔๓๘}ู^{๔๓๙}ท่าน^{๔๔๐}ช^{๔๔๑}ม^{๔๔๒}อ^{๔๔๓}ย^{๔๔๔}ู่^{๔๔๕}ท^{๔๔๖}ก^{๔๔๗}เ^{๔๔๘}ื่อ^{๔๔๙}.

อน^{๔๕๐}ึ่ง^{๔๕๑}เม^{๔๕๒}ื่อ^{๔๕๓}ท่าน^{๔๕๔}ก^{๔๕๕}ลับ^{๔๕๖}ไป^{๔๕๗}ถึง^{๔๕๘}บ^{๔๕๙}า^{๔๖๐}น^{๔๖๑}เม^{๔๖๒}ื่อ^{๔๖๓}ง^{๔๖๔}ของ^{๔๖๕}ท่าน^{๔๖๖}เ^{๔๖๗}ล^{๔๖๘}ว^{๔๖๙} ขอ^{๔๗๐}ท่าน^{๔๗๑}ได้^{๔๗๒}
ไป^{๔๗๓}ร^{๔๗๔}ด^{๔๗๕}นำ^{๔๗๖}ค^{๔๗๗}ว^{๔๗๘}เห^{๔๗๙}็น^{๔๘๐}ของ^{๔๘๑}เร^{๔๘๒}า^{๔๘๓}ช^{๔๘๔}น^{๔๘๕}ก^{๔๘๖}ร^{๔๘๗}า^{๔๘๘}บ^{๔๘๙}ท^{๔๙๐}ุ^{๔๙๑} ให้^{๔๙๒}พ^{๔๙๓}ระ^{๔๙๔}เจ^{๔๙๕}้า^{๔๙๖}ก^{๔๙๗}ร^{๔๙๘}ุง^{๔๙๙}ด^{๕๐๐}ย^{๕๐๑}า^{๕๐๒}ม^{๕๐๓}ท^{๕๐๔}ร^{๕๐๕}ง^{๕๐๖}ท^{๕๐๗}ร^{๕๐๘}า^{๕๐๙}
ด^{๕๑๐}ั^{๕๑๑}ย^{๕๑๒}ว^{๕๑๓}า^{๕๑๔} เ^{๕๑๕}ว^{๕๑๖}เ^{๕๑๗}ด^{๕๑๘}า^{๕๑๙}น^{๕๒๐}เร^{๕๒๑}า^{๕๒๒}ช^{๕๒๓}า^{๕๒๔}ว^{๕๒๕}ด^{๕๒๖}ะ^{๕๒๗}ค^{๕๒๘}ร^{๕๒๙}ฝ^{๕๓๐}าย^{๕๓๑}ต^{๕๓๒}ะ^{๕๓๓}ว^{๕๓๔}น^{๕๓๕}ค^{๕๓๖}ก^{๕๓๗}น^{๕๓๘} ร^{๕๓๙}ู้^{๕๔๐}ด^{๕๔๑}ั^{๕๔๒}ก^{๕๔๓}ว^{๕๔๔}า^{๕๔๕}เป็น^{๕๔๖}พ^{๕๔๗}ระ^{๕๔๘}
เ^{๕๔๙}ก^{๕๕๐}เ^{๕๕๑}ย^{๕๕๒}ร^{๕๕๓}ด^{๕๕๔}ิ^{๕๕๕}ย^{๕๕๖}ค^{๕๕๗}อ^{๕๕๘}ัน^{๕๕๙}น^{๕๖๐}ี^{๕๖๑}ห^{๕๖๒}ย^{๕๖๓}ย^{๕๖๔}ิ่ง^{๕๖๕}ของ^{๕๖๖}ก^{๕๖๗}ร^{๕๖๘}ุง^{๕๖๙}ด^{๕๗๐}ย^{๕๗๑}า^{๕๗๒}ม^{๕๗๓} แ^{๕๗๔}ะ^{๕๗๕}ข^{๕๗๖}อง^{๕๗๗}ด^{๕๗๘}ั^{๕๗๙}ม^{๕๘๐}เ^{๕๘๑}จ^{๕๘๒}้^{๕๘๓}พ^{๕๘๔}ระ^{๕๘๕}น^{๕๘๖}า^{๕๘๗}ร^{๕๘๘}า^{๕๘๙}ย^{๕๙๐}น^{๕๙๑}ใน^{๕๙๒}
การ^{๕๙๓}ที่^{๕๙๔}พ^{๕๙๕}ระ^{๕๙๖}บ^{๕๙๗}า^{๕๙๘}ท^{๕๙๙}ด^{๖๐๐}ั^{๖๐๑}ม^{๖๐๒}เ^{๖๐๓}จ^{๖๐๔}้^{๖๐๕}พ^{๖๐๖}ระ^{๖๐๗}เจ^{๖๐๘}้า^{๖๐๙}ห^{๖๑๐}ล^{๖๑๑}ย^{๖๑๒}ด^{๖๑๓}ั^{๖๑๔}ม^{๖๑๕}ห^{๖๑๖}าร^{๖๑๗}า^{๖๑๘}ช^{๖๑๙} ซึ่ง^{๖๒๐}ไม่^{๖๒๑}ว^{๖๒๒}า^{๖๒๓}เ^{๖๒๔}้า^{๖๒๕}น^{๖๒๖}า^{๖๒๗}ย^{๖๒๘}ป^{๖๒๙}ระ^{๖๓๐}เท^{๖๓๑}ศ^{๖๓๒}

ใดในสากลโลก มีแต่จะยำเกรงนับถือพระบารมี พวกนี้ตรวเตริญ
พระองค์เป็นदैยงदैยว่า พระองค์ดำรงทศพิทธาธรรมอย่างประ
เสริฐ ได้ทรงยิณต์กระทำมิตรไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
เจ้ากรุงสยาม นี่ก็เป็นพยานให้เห็นชัดว่าทรงต้องพระนครกำลังจะ
ดำเนินเข้าสู่ทางเจริญวัฒนาการ หาประเทศอื่นเสมอเหมือนมิได้."

ครั้นต่อมาวันหนึ่ง ราชทูตแดงดวงความประด่งกทจะชมเชย
ภูมิประเทศแห่งกรุงปารีส ว่าจะมีลักษณะดีฐานเป็นอย่างไร เจ้า
พนักงานจึงได้พาท่านไปทิมงมาร์ตร ซึ่งเป็นเนินสูงๆ ตั้งอยู่เกือบ
ตรงศูนย์กลางแห่งพระนคร เมื่อท่านขึ้นไปบนยอดเนินนั้นแล้วแต่เห็น
เมืองปารีสได้กนัตทุกๆ ด้านก็ชอบใจ ท่านจึงพูดกับเจ้าพนักงานผู้พา
ไปนั้นว่า:- "ภูมิประเทศตามที่ใดเห็นนี้ คาคคเเนว่าเมืองปารีสกับ
กรุงศรีอยุธยาถ้าจะว่าโดยขนาดโตเด็ก เห็นที่จะไม่สู้ผิดกันนัก แต่
ถ้าจะเทียบเคียงพลเมืองทรงต้องพระนครแล้วเห็นที่จะผิดกันไกล คง
หาหกลเท่าเป็นแน่ เพราะว่าที่กรุงปารีสบ้านเรือนล้วนแต่มี ๕ ชั้นบาง
๖ ชั้นบางต้นทงหน บ้านเรือนข้างกรุงศรีอยุธยานั้น มีแค่ชน
เดยวทงต้น จึงคาคคเเนว่าพลเมืองข้างนครจะมากกว่าข้างโนน"

(ถ้าเป็นทุกวันนี้ ราชทูตคงออกความเห็นผิดกันกับวันนั้นอีก
เพราะขณะนั้นพระวิหารที่ชาติฝรั่งเศส สร้างอุทิศถวายพระหฤทัยซึ่ง
เป็นโบสถ์อันงามยิ่งและใหญ่โตที่สุดในกรุงปารีสก็ยังไม่มี ฟังมีเป็น

ครั้งแรกก็ในราว ๔๐ กว่าปีมานะเอง และทงฟังจะแฉะได้จริงในคืน
พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๙๑๙ นั้นด้วยซ้ำ ในงานสมโภชพระวิหารนมพระมหา
ตั้งฆราวาสประชุมกันถึง ๑๓๐ องค์ และมั่งพระสงฆ์และดั่งปฐปะพา
กันมาจากประเทศต่าง ๆ อีกนับตงหมื่นตงแสน)

ต่อมาอีกวันหนึ่ง มงเซียร์ เดอบอเนย เจ้าพนักงานกรมวัง
ได้พาราชทูตไปหาเสนาบดี เดอครวซ์ การไปคราวนั้นเป็นไปโดย
เรียบร้อยตามธรรมเนียม ราชทูตสวมดอมพอกของเขาตามเคย ตอน
เมื่อลาท่านเสนาบดีก็ตงบ่น ท่านเสนาบดีได้มาตงราชทูตถึงเชิงบันได
เมื่อครั้นราชทูตจะเชิญให้ท่านกตงแล้วกตงแล้ว ท่านก็ไมกตง.

ก่อนนั้นมา ราชทูตก็ได้ไปเฝ้าเจ้านาย เซอพระวงศ์ ผู้ใหญ่อก
องค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า เดอดิก เดอบริบรัง แต่ไม่ได้เฝ้าอยู่นาน
เพราะเป็นเวลาค่ำมากเสียแล้ว พอทงถึงเรื่องที่เข้ามาเมืองฝรังเศส
นั้นบางเด็กน้อยแฉะพระองค์ท่านก็ตงบ่นว่า “ท่านอย่าวิตกเตยถ้าเรา
ดำมารถจะเข้อมทางพระราช ดัมพันธมิตร ไมตรีระวาง เมืองฝรังเศส
กับเมืองไทยให้ยงตงนิทตงหมกว่าที่เป็นมาในเวลานี้ได้เพียงใด เรายินด
จะช่วยเหลือให้ดำเร็จโดยเค็มกำลังของเราเพียงนั้น รับผิดชอบแล้ว
ราชทูตก็ทงตงกตงมายังที่พัก.

บทที่ ๒๓

ราชทูตไปดูพระที่นั่ง “ลูฟร์”

ต่อมาราชทูตได้ไปดูพระราชวังลูฟร์เก่า มงแซร์แซแดง ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานรักษาพระที่นั่ง ก็ได้ออกมาต้อนรับ ท่านราชทูตถึงที่หน้าพระตำหนักแล้วเชิญเข้าไปข้างใน.

ชั้นแรกพอกราชทูตได้ผ่านไปทางหน้าห้องพวกดีดัลอาด้าซึ่งมีประจำอยู่สำหรับพิทักษ์รักษาฉนวนนรียคน แล้วก็เข้าไปในห้องพระบรรทมของสมเด็จพระที่นั่ง คือพระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ ๑๔ ซึ่งในเวลานั้นเสด็จสวรรคตเสียแล้ว ทรงพระนามว่าพระราชินีมาร์เทเรต เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส.

ห้องพระราชินีนั้น ภายในล้วนประดับด้วยของเก่าโบราณทั้งนั้น แต่กระนั้นก็ยังดูจิตตรงดงามอยู่โดยมาก เมื่อเข้าไปแล้วจะเห็นคล้ายขวานหัวหลังก็มีแต่ด้วยกระหนกทองไปทั้งนั้น ครั้นราชทูตชมห้องพระราชินีเสร็จแล้วก็ไปดูห้องตรง และบรรดาห้องซึ่งเคยเป็นที่ประทับอื่น ๆ อันล้วนตกแต่งประดับประดาไปด้วยรูปแขวนรูปทอง โดยฝีมือของนายช่างฝีมือชองนั้น.

ในบรรดาห้องที่ประทับของสมเด็จพระราชินีนั้น มีอยู่ห้อง
หนึ่งซึ่งเป็นที่พักพระทัยของพระองค์ยิ่งกว่าห้องอื่น แต่บังเอิญได้ถูก
ไฟไหม้เสียก่อนที่ราชทูตได้ไปนั้น เดียวกันกำลังทำใหม่เพดานที่ทำ
ขึ้นใหม่แทนเพดานเก่าซึ่งถูกทำลายด้วยไฟนั้น นายช่างชาวอิตาเลียน
ชื่อโรมาเนลเป็นคนวาดเขียน ดูเป็นที่จับตาของผู้ไปชมยิ่งนัก.

ครั้นแล้วก็ได้เข้าไปชมห้องพระระเบียงโง “คาเดอร”
และเมื่อได้เห็นรูปต่าง ๆ อันแล้วไปด้วยฝีมือนายช่างอย่างเอก ๆ ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ๓๔ ทรงจัดตั้งไว้เป็นระเบียงบน่าปลม
อกปลมใจ ต่างคนต่างก็กล่าวสรรเสริญพระปรีชาญาณอันสูงส่งของ
พระองค์ว่า— “พระองค์มีจำเพาะแต่ทรงพระปรีชาสามารถในทาง
รัฐประศาสตร์นโยบายการปกครองเท่านั้น แม้ถึงการเลือกเฟ้นจัดสรร
มหรสพอันไพเราะให้เป็นที่ของตาของมหาชน พระองค์ก็ทรงชำนาญ
ชำนาญยิ่งกว่าพ่อบ้านแม่เรือนเสียอีก ดังมีบรรดารูปทั้งหลายที่พระ
องค์ทรงจัดไว้ให้ดูในท่อนเหมาะเจาะนี้เป็นพยานปรากฏอยู่ แท้จริง
แต่ถ้าฟังพระทนต์เมื่อแด่กายนอกกิ่งดงามน่าดูอยู่แล้ว ข้ากระบวน
จัดช่างในกัณฑ์มกักระบวนช่างนอกด้วยอีก ก็ยังดูเพลินใจไม่จืดจางเลย.
เมื่อดูห้องไว้รูปนั้นเสร็จแล้ว ราชทูตก็ชวนกันไป
ชมห้องซึ่งเคยเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พ่อชน

บันไดและข้ามห้องพวกทหารสวดสวดสาไปแล้ว ราชทูตก็มาหยุดชม
 ฐานามหน้าพระดานอยู่ทีพระระเบียงโถง เพราะตรงนั้นเป็นที่เหมาะ
 สำหรับบรรพทรงของวงสวดฟ้ได้ และอาจเห็นทงพระที่นั่งองค์เก่า
 และพระที่นั่งองค์ใหม่ซึ่งกำลังสร้างยังไม่แล้วได้นัก.

ราชทูตยืนชมพดางตามไปพดางถึงพระที่นั่งทงต้องนั้น แลวก
 เดินเข้าไปชมห้องอื่นต่อไป ห้องเหล่านั่นล้วนเป็นห้องซึ่งไว้รับ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชฤทัยทงนั้น ราชทูตเห็น
 รูปเหล่านักกามถึงวาคาบาง ถึงนายช่างผู้เขียนบางถึงรูปที่เป็นฝีมือ
 ชาวฝรั่งเศสทำบ้าง ชาวอิตาเลี่ยนทำบ้าง.

เมื่อออกจากห้องนั้นแล้วพวกราชทูตก็เข้าไปชมห้อง อาปอ-
 โด ห้องอาปอดินนี้ เรียกตามชื่อเทพบุตร ซึ่งแต่โบราณมาพวก
 นายช่างฝ่ายจิตรกรรมโกศตและพวกจินตกวีต่าง ๆ เคยยกย่องว่าเป็น
 พระครูสำหรับคอยกระซิบหรือคิดใจให้คิดทำอะไร ทำได้สมประสงค์
 ห้องอาปอดินนี้เป็นห้องใหญ่ กำลังสร้างขึ้นแทนห้องเก่าซึ่งถูก
 เพลิงไหม้มาแต่ก่อน ถึงว่าเวลานี้ห้องนั้นยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ก็
 แต่ถ้าจะประมาณราคาค่างของอันประเสริฐ ซึ่งได้สะสมไว้ในนั้นแล้ว
 ก็คงคิดโดยจำนวนคง ๆ ด้านฝรั่งชนไป.

ถัดจากห้องนี้ไป ราชทูตได้เข้าไปชมตามระเบียง “คาเดอรี”
 ใหญ่ซึ่งเชื่อมพระที่นั่งวงสวดฟ้เก่า กับพระที่นั่งทุยเดอรี ให้คิดค่อนกัน

(ขออธิบายคำว่า “คาเตอร์” ซึ่งใช้กับระเบียงหนังน้อย ระเบียงเมืองฝรั่ง ผิดกับระเบียงเมืองไทย คือเมืองไทย เป็นเมืองร้อนที่ทำระเบียงไว้ข้างนอก ใช้ทั้งสำหรับเดินและสำหรับกันแดด แต่เมืองฝรั่งเป็นเมืองหนาว ทำระเบียงเดินไว้ข้างในคอกที่เดียว เวลาเดินจากห้องนี้ไปเข้าห้องนั้นจะได้ไม่ต้องถูกลมอากาศ ภายนอกซึ่งหนาวเกินไป ควรแก้ความสับสน ถ้าจะเปรียบกับคอกบ้านเรือนในเมืองไทยนั้น ระเบียงยอหน้าบ้านหน้าเรือน แล้วต่อระเบียงออกมาเป็นชาน แม้จะมีเรือนทึบหนาเข้าหากันก็ต้องทำเป็นเรือนมีชาน อันเดียวกัน แต่ระเบียงต้องทำเป็นเรือนระเบียง เพราะต้องการให้โปร่งจึงจะรับลมได้สะดวก ที่เมืองฝรั่งจะทำเหมือนเรือนในเมืองไทยไม่ได้เพราะเป็นเมืองหนาว ต้องทำเป็นห้องหันหน้าเข้าหากัน แล้วทำระเบียงแดงกลางเป็นทางเดิน ระเบียง “คาเตอร์” นี้จัดทำเป็นแบบดังกล่าวมานี้...)

เมื่อราชทูตมาเห็นระเบียง “คาเตอร์” นี้นายมากผิดกว่าระเบียงใดๆ ซึ่งเคยเห็นมาตั้งแต่ครั้งไปเป็นครู แล้วท่านอัครราชทูตจึงถามว่า— “คาเตอร์” นี้นายดังเท่าไร?” เจ้าพนักงานตอบว่า— “ยาว ๓๐๐ วา” ว่าแล้วก็พอดำเนินมาถึงตอนกลางระเบียงยาวนาน ราชทูตก็ออกไปยืนที่มุขย่น ซึ่งมีอยุ่ตรงนั้นเพื่อจะดูชมเมือง มุขย่นนั้นเป็นทอผ้าโกนาคีเปิดโล่งโล่งไม่มีเครื่องมุงบังอะไร

ราชทูตจึงได้เห็น “เกาะกลางเมือง” ดันด์ (เกาะนั้นเป็นเกาะย่อม ๆ
อยู่ตรงศูนย์กลางเมืองปาร์ต แต่เดิมมาเมืองปาร์ตอยู่แต่ภายใน
แห่งเกาะนั้น ภายหลังจึงได้ขยายให้กว้างออกไปตลอดทั้งสองฟาก
ฝั่งแม่น้ำแซน) และเมื่อราชทูตได้เห็นหอสูงตระหง่านเด่นอยู่กลาง
เมืองปาร์ตทั้งสองหอ เขาก็จำได้ทันทีว่าใช่ชนโคต คือหอระฆังวัด
นครตามนตนเอง ซึ่งท่านเคยเห็นมาครั้งเดียวคราวที่เขามาท่านไป
ค้ำแห่เมื่อนมแม่พระชนสัตว์รคนน พอราชทูตขึ้นชมดูเมืองชมสระพาน
ทชามแม่น้ำแซนได้สักครู่หนึ่งแล้วก็เข้าไปภายในอีก.

ในทันฯ ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวถึงลายกระหนกแก้วเกมทองต่าง ๆ
นา ๆ ซึ่งไม่ว่าในห้องไหนเป็นคองมด้วยกันทงนนั้น เพราะจะเกินความ
สามารถที่จะเล่าไปได้ และจะเกินความต้องการสำหรับหนังสือเล่มนี้
ด้วย ฉะนั้นจะขอกล่าวเพียงว่าพระโรงโองซึ่งราชทูตเข้าไปคู้คู้ไปนั้น
มีคาเดอรตตลอดรอบ และตามฝาคาเดอรนั้นล้วนแต่ประดับไปด้วย
พรม “คอบแดง” ซึ่งข้างต่งต่งหวงได้ทำถวายทงต้นฝมอเย็บปัก
ถักร้อยล้วนประดับบรรจงเหลือจะรำพันให้สิ้นเชิงและถูกต้องได้.

ระยะทางตามฝาคาเดอร นั้นแบ่งออกเป็นช่อง ๆ หรือคูลา
ประมาณ ๑๐ หรือ ๑๒ คูลา และทุกคูลานั้นล้วนประดิษฐ์วิจิตร
งดงามหาดก ๆ กันทงนนั้น พอชมพระโรงโองแล้วก็เข้าไปคู้คู้ห้องเครื่อง
จักร ห้องนยาวเหลื่อยาว ราชทูตยังไม่เคยเห็นห้องที่ไหนซึ่งจะยาว

เท่ากบห้องน้เตย ห้องนี้ไ้ทำขึ้นโดยฝีมือและความคิดของนายช่างเอกชื่ออิการานี่ ซึ่งเป็นชาติอิตาเลี่ยนชาวเมืองโมเดนา.

อันว่าบรรดาเครื่องจักรเครื่องกลต่าง ๆ ซึ่งนายช่างไม่ว่าชาติไหนเป็นผู้คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ย่อมมีอยู่ในห้องน้ทั้งนี้ เพราะว่าเมื่อนายช่างผู้คิดขึ้นนั้นจะอยู่แต่ยต่างเมืองก็ด หรือไม่ว่าท่นรอนดำหริบทีจะทำเครื่องทคนคิด ขึ้นนให้ดำเร็จโดยกำลัง ทรัพย์ของตนเองได้ก็ด พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลยลัถ ๑๔ ทรงดัดด้องและเชอเชิญกระทั้งอุปถัมภกาศูด้วยพระราชทรัพย์ซึ่งเป็นด่วนของพระองค์เองนั เพราะพระองค์ทรงคาดหมายถึงประโยชน์ในทางหัตถกรรม และกลักรรม ซึ่งจะบังเกิดม้ในการช่างหน้า เพราะด้วยอาศัยเครื่องจักรเครื่องกลเหล่านั.

ในบรรดาเครื่อง ซึ่งคิดขึ้นใหม่เหล่านัมีอยู่เครื่องหนึ่งดำหริบใช้ส่งคนจากชั้นล่างสู่ชั้นบนบรรทุกไ้ถึง ๑๐๐ คน (เครื่องน้หากจะเดาไมผิด บางทีจะเป็นเครื่องชนิด lift หรือ ascenseur ซึ่งใช้กันตามห้างใหญ่ ๆ ในดัมยััน เช่นห้างไวด์อะเวเป็นคัน เวดานัเป็นเครื่องที่ไ้ไคร ๆ ไม่เห็นแปลกเดี่ยแล้ว แต่ในเวดานันั้นคงแปลกมากเป็นแน เพราะไม่ต้งใช้เดินตามกระโถกชนคักชนสู่ได้ อย่างเดี่ยกบรดิไฟรยยนต์และเรือเหาะ แต่แรกม้ก็เ็นของแปลกไ้ไคร ๆ อยากดูอยากเห็นกนทงนั แต่เดี่ยกนกลบเ็นของธรรมดาเดี่ยแล้ว. บ.ก.)

เมื่อราชทูตของเครื่องจักรเสร็จแล้วก็ออกมาชมบันไดใหญ่
และหน้าต่างนอกตึกครั้น แลวกได้คำตอบท่านเคอซด์ ซึ่งเป็นผู้
คอยแข็งแรง อธิบายอะไร ต่ออะไรให้ราชทูตฟัง ตลอดเวลาที่ท่านมาชม
วังลูฟร์น.

บทที่ ๒๔

ราชทูตไปดูราชสภา “อรรคเดมิ”

ท่านเจ้าพนักงานได้นำท่านราชทูตเข้าไปดูราชสภา “อรรคเดมิ” ซึ่งเป็นสภาสำหรับบำรุงวิชาการนั้น, และ, และวาดเขียนรูปต่างๆ
ท่านเห็นว่าเคอซด์เป็นสภานายกและผู้อุปถัมภ์ราชสภาน.

พอราชทูตลงจากรถที่หน้าตึกราชสภาด์โมเดิร์นแล้ว ท่าน
เลอบริงผู้ เป็นประมุข หัวหน้าสำหรับดูแล สภานพพร้อม ทั้งกรรมการ
หลายท่านกล่าวคือ ท่านนิรารัง ท่านเดซาร์แดง, เคอเดเว, เคอ
ฮังควี, โบบริง, เซแปด, เป็นต้น กับนายช่างอันมีชื่อเสียงทั้ง
เป็นสมาชิก และมีได้เป็น สมาชิกในราชสภา วิชาช่าง นนอีกด้วย หลาย
นาย ต่างพากันออกมาต้อนรับราชทูตด้อมหน้าตึกราชสภาน

ในชั้นแรกราชทูตก็เข้าไปในห้องประกวด คือเป็นห้องที่
แต่งรูปแกะ, สลัก, รูปปั้น, รูปวาดเขียน ซึ่งบรรดานายช่างทำมา

ประกวดประชันกันตามธรรมเนียมทุกปี เพื่อจะได้ทราบว่านายช่าง
คนไหนฝีมือควรได้รับพระราชทานรางวัลประจำปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบ้าง ใครควรยกย่องเป็นสมาชิกราชสภาวิชาช่าง
นั้นบ้าง.

ธรรมเนียมนายช่างซึ่งนำรูปมาประกวดกันมักถูกบังคับอยู่ต่ง
นั้นคือว่า ใครสมัครอยากจะมาประกวดฝีมือกันแล้ว ข้อต้นตนต้อง
ยกรูปซึ่งตนนำมาประกวดนั้นให้เป็นกรรมสิทธิ์ของราชสภาอรรถเดิม
อาศัยขอบัญญัติอนัน ห้างประกวดคนเดียวเต็มไปด้วยรูปภาพประณีต
บรรจงเป็นเอกอนันตัง.

ที่ห้างประกวดนั้นท่านอัครราชทูตได้แสดงตนทันทีว่ากระบวน
ช่างแล้วท่านก็เป็นผู้ชมช้อย่างหนึ่งเหมือนกัน คือว่าเมื่อท่านดูไปมานาน
ท่านเอ่ยขึ้นต่อหน้ารูปภาพรูปหนึ่งซึ่งมอยุ่ทนนว่า “รูปภาพเราเห็น
ว่างามกว่ารูปอื่น ท่านจะเห็นเป็นประการใด/” ท่านตอบรับซึ่งเป็น
ผู้ถูกถามก็อยากจะทำตอบว่า “ใช่” เสียทันทีเพราะท่านเห็นเป็นอย่าง
นั้นจริง แต่เพื่อจะกันมิให้ผู้ใดคิดเตียนว่าตนพลอยเอออวยไปด้วยท่าน
จึงใช้อุบายแสร้งถามบรรดากรรมการที่อยู่ในที่นั้นว่า “ท่านเอ๋ย ท่าน
ราชทูตสยามมานเพื่อจะชมรูปทั้งงามจริง ๆ ฉะนั้นขอท่านจงหลย
โปรดช่วยชี้แต่ในบรรดารูปทั้งหลายซึ่งนายช่างนำมาประกวดฝีมือกัน
นั้นว่า รูปภาพรูปไหนที่ท่านรวมความเห็นว่างามกว่ารูปอื่น ๆ” นั้น

ไฉนพวกกรรมการทั้งหลายก็แสดงความเห็นเป็นคล่องเดียวกัน ชมอ
ไปทางรูปซึ่งท่านราชทูตได้เลือกกว่าดีกว่าเพื่อนนั่นเอง ทงกก็เป็นพยาน
รับสมกับที่ได้เข้ามาแต่คิดว่ากระบวนข้างแฉวงราชทูตสยามเป็นผู้มีเชอ
คติณดีย้อยด้วยเป็นแน่ หาไม้ที่ไหนท่านจะได้รูปจำเพาะทั้งามที่สุค
ดงนั้นได้เฝ้า.

พอตู่ห้องประกวดเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานก็เชิญราชทูตไปตู่
ห้องถัดจากนั้น ๆ ต่อไป ซึ่งแต่ตู่ห้อง ๆ ล้วนเต็มไปด้วยรูปประณค
บรรจงท่งน ท่านราชทูตเดินโน้นจนตาตายเหลือที่จะดูให้สิ้นเชิงได้
แะมิใช่ว่าท่านจะก้มหน้าหงายหน้าดูเฉย ๆ แล้วเดินเฉยอย่างนั้นหา
มิได้ อัครราชทูต อุปทูต ครุฑทศกัณฐ์นางไทยซึ่งตามหลังท่านกิด
ต่างมีแต่ได้ถามอะไรต่ออะไรจากเจ้าพนักงานไม่หยุด เดียวก็ถาม
ว่า “รูปนี้เป็นฝีมือใคร? เป็นฝีมือนายช่างฝรั่งเศสหรือฝีมือคนต่าง
ประเทศ?” เดียวก็ว่า “รูปนี้เป็นรูปใคร? รูปนี้เป็นรูปจริงหรือรูป
ประดิษฐ์?”

ถ้ารูปนี้เป็นรูปจริง เป็นตู่ถามเสมอว่า “ท่านผู้นี้เป็น
อะไรบ้าง” เป็นกษัตริย์ชาติกันรบ? หรือเป็นพลเรือน? เคยทำอะไร
สลักสำคัญบ้าง?” ถ้าเป็นรูปประดิษฐ์ท่านก็โต้แย้งซักถามเพื่อจะ
ทราบว่าเป็นแบบเทียบไปถึงอะไรบ้าง ถามดงร้อยแปดไม่หมดที่สุด

จนเห็นเอาบรรดากรรมการราชสภาทุก ๆ คนแทบจนกว่าได้ ดูข้าง
เป็นคนอยากรู้เสียจริง ๆ

ราชทูตถามพลางเดินพลางมาดั้น จนมาถึงรูปเปรียบต้องรูป
ตั้งหนึ่งว่าต้องคือกบมีเศียร รูปหนึ่งเป็นรูปของแฮร์กุตเทพบุตร
(ซึ่งชนชาติดอนาม ว่าเรียวแรงมาก คล้ายหนุมานในเรื่อง รามเกียรติ์)
แต่อีกรูปหนึ่งเป็นรูปเทพธิดาหรือนางฟ้าอะไรองค์หนึ่ง ตามลัทธิโบ
ราณเรียกว่า ฟลอราบุบเบเทพธิดา ก็ถามผู้นำว่า “รูปยักษ์กับรูป
นางเทพธิดาเป็นฝีมือใคร? ของนายช่างอิตาลีใช่ไหม?” ก็ได้รับ
คำตอบว่า “รูปนี้ชาวอิตาลีเขาก็มีเหมือนกัน แต่ต้องรูปนี้ชาวฝรั่งเศส
ทำเอง หาใช่ชาวอิตาลีเลยทำไม” หนึ่งในของท่านราชทูตจึงเข้าใจ
ว่าต้องรูปนี้เป็นแต่รูปปั้นสำหรับทำแบบไปแกะในศิลาต่อไป เวลานี้
รูปศิลาซึ่งจำลองจากรูปนี้เกือบจะแล้วเสร็จอยู่แล้ว ถ้าแล้ว
เมื่อใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งว่าจะเอาไปตั้งที่วงแว
รชายส์”

เมื่อทราบว่าจะต้องรูปนี้แล้วด้วยฝีมือนายช่างฝรั่งเศสเอง หา
ใช่ของนายช่างอิตาลีไม่กี่ปากนักคำว่า “นั่นถึงว่าเราจะเห็นอะไร
งามเลิศสักปานใด เราก็จะไม่อัศจรรย์ใจเสียแล้วเพราะเรารู้เสีย
แล้วว่า เมืองฝรั่งเศสเป็นเมืองซึ่งบริบูรณ์ไปด้วยนายช่างอันประเสริฐหา
ที่เปรียบมิได้ ถึงต้องรูปนี้เป็นคนเป็นพยานให้เห็นประจักษ์อยู่กับตา”

ว่าแต่ท่านราชทูตก็อำลาพวกกกรรมการราชสภายออกไป เป็นเสร็จ
การไปบูชาพระที่นั่งวงจฬวรี.

บทที่ ๒๕

ราชทูตไปดูช่างสังคังหลวงที่โรงค้อบแดง

ครั้นแล้วราชทูตก็พากันขนรถไปยังโรงช่างสังคังหลวงซึ่งค้อบ
แดง เมื่อไปถึงทันทักได้เห็นท่านเลอบริงส์สถานายกแห่งราชสภาวินิ
ช่าง ได้ดั่งหน้ามาแต่วงจฬวรีถึงโรงค้อบแดงก่อนเพื่อกระทำการค่อน
รับราชทูตทันทวย.

ดังที่ราชทูตได้ออกปากชมในโรงสังคังหลวงนั้นก็มอญเป็นอัน
มาก จะขอคัดมาเล่าสั้นฟังแต่บางเรื่องบางอย่าง เพราะว่าถ้าจะ
เล่าให้ละเอียดก็จะยืดยาวเกินควร เมื่อราชทูตเหยียบบรรณประตูเข้า
ไปในห้อง ๆ หนึ่งนั้น ท่านได้เข้าไปทางม่านหนึ่งซึ่งมักเป็นรูปคนห่ม
หนึ่งกำลังประชุมอ่านหนังสืออยู่นั้นว่า “รูปภักดีเหมือนเป็นรูปอัน
เดียวกับรูปบันทึกได้เห็นในห้องราชสภามีเหมือนกันหรือ; ช่างเหมือน
กันจริง” คำทักทายนั้นทำให้เห็นว่าราชทูตเป็นคนจำแม่นยำเท่าที่เข
คนดูแม่นยำเหมือนกัน หาไม่ที่ไหนท่านจะทายถูกว่าเป็นรูปนั้นเล่า.

ถัดจากม่านผืนนรราชทนต์ได้ชมผ้าปักดำหรับปิดหน้าพระแท่น
ที่บูชาในวัดผืนหนึ่ง รูปที่ปักในผืนผ้าเป็นรูปพระพุทธมารดากับบรร
ดาสาวกอาปอดโตโดยางองค์ และสตรีอุบาสิกาบางคนกำลังปด
พระพุทธิกายาแห่ง พระมหาเยซูเจ้า นอกจากไม่กางเขนจะนำพระบรม
ศพของพระองค์ไปฝังไว้ในคูหาต่อไป ผ้าปักผืนนี้ท่านเดอบริงเจ้า
กรมฯ คิดจะเป็นผู้คิดแบบให้ เดิมคนตั้งให้ทำตั้งใจไว้ว่าจะเอาไปประ
ดับในพระวิหารเมืองดียง แต่เมื่อเย็บปักเสร็จแล้ว ท่านเด๋นบดัด
เคอดูว์มาเห็นเข้าก็พอใจโดยชอบนั้น จากท่านมหาสังฆราชเคอดียงเจ้า
ของเดิม เพื่อไปตั้งพระแท่นในพระอารามหลวง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน
กำลังสร้างขึ้นใหม่ในบริเวณพระที่นั่งวงแวงซ้ายด่ ท่านสังฆราชเคอ
ดียงก็ยินยอมให้ ตกตงเป็นของท่านเด๋นบดัดเคอดูว์นั่นเอง.

เมื่อตามห้องเสร็จแล้วราชทูตก็ได้เดินไปคู่อ้อย่างม่านและ
ผ้าปักต่าง ๆ ส่วนแต่ผืนโอโบราณซึ่งมีแขวนไว้ตามฝาผนังรอบๆ ห้อง
กับได้ไปดู่ห้องทำงานของท่านเดอบริงเจ้ากรม ๆ คิดปะด้วย แล้ว
ต่างก็ได้พากันลงไปพักกลางดาน.

ขณะเมื่อราชทูต จวนจะลาอยู่แล้วนั้น ท่านอัครราชทูตได้พูด
กับท่านเดอบริงเจ้ากรมผู้ตามมาตั้งนั้นว่า "บัดนี้ถึงเวลาที่เราจะ
ลาท่านไปแล้ว เราขอขอบคุณท่านเจ้ากรมเป็นอันมาก ที่ได้โปรด

นำเราไปดูตัวอย่างม่านและผ้าที่เขามักถักร้อยเป็นลายเครือวัลย์ต่างๆ
ล้วนเป็นที่พอใจกันทั้งนั้น แต่ถึงกระนั้นก็ดูเรายิ่งเที่ยวชมไม่ถึงที่
เดียว ถ้าจะให้ถึงที่แล้วเราจะขอท่านได้ช่วยโปรดนำพวกเราไปดูช่าง
ตัดสิ่งที่กำลังทำงานปักถักร้อย นั้นแหละจึงจะเป็นที่พอใจทีเดียว จะ
ได้หรือไม่ได้?”

ท่านเจ้ากรม ๆ คิดปะตอบว่า “ยินดีที่สุด เจริญเจ้าคุณมา
เกิด จะไปกันเดี๋ยวนี้ก็ได้ เจริญ” ว่าแล้วต่างก็พากันเข้าไปที่โรงตัดสิ่ง

บทที่ ๒๖

ราชทูตไปดูโรงเจียรระไนเพชรพลอยของหลวง

พอดูโรงตัดสิ่งเสร็จแล้วก็พากันไปดูโรงช่างเจียรระไนเพชรพลอย
และโรงช่างทองของหลวงต่อไป ที่ในโรงช่างเจียรระไนนั้นราชทูตได้
ได้เห็นฉลองพระองค์ที่สำหรับใส่ในพระราชพิธีองค์หนึ่ง ซึ่งประดับไป
ด้วยเพชรนิลจินดาหลายชนิด จึงได้ถามท่านผู้ซึ่งนำขึ้นไปนั้นว่า “ฉลอง
พระองค์ ๆ นี้ถ้าจะคิดเป็นราคาสินค้าจะมากน้อยประมาณสักเท่าใด?”
เจ้าพนักงานตอบว่า “ถ้าจะคิดเป็นราคาสินค้าแล้วก็กว่า ๒๐๐๐ ฟรังก์
ต่อคืบดีเลยทีเดียว”

เพชรพลอยที่ใช้สำหรับประดับ นิลอง พระองค์ เหล่านั้นบาง
เม็ดเล็กที่สุด จนแฉะด้วยตาเปล่าเกือบไม่เห็น ต้องส่องกล้องจึงจะ
แลเห็นได้ บางเม็ดก็ใหญ่ที่สุด แทนจะว่ามีค่าควรเมืองก็ว่าได้
เพชรต่างๆ เหล่านั้นไม่ว่าเล็กว่าใหญ่ ท่านราชทูตพินิจพิเคราะห์โดย
ละเอียดถี่ถ้วนจนหมด ถึงหากเพชรเหล่านั้นก็ยังคง

เพชรพลอยเหล่านั้น ท่านไม่จำเพาะแต่ดูเท่านั้น ท่านยังเลือก
จับบรรดาเครื่องมือของนายช่างเจียรไนด้วย แล้วอธิบายว่า “เครื่อง
ที่ใช้สำหรับทำสิ่งนั้น เครื่องนั้นสำหรับทำสิ่งนั้น” และท่าน
กล่าวแม่นยำชำนาญเหมือนกับนายช่างเจียรไนคนหนึ่งก็ว่าได้.

ที่โรงช่างทองนั้น ท่านราชทูตก็เข้าไปดูบ้างเหมือนกันแต่ไม่
อยู่นาน เพราะการช่างทองท่านเข้าใจดีขึ้นมาแต่กรุงสยามเสียแล้ว
รวมความดูเหมือนว่าสิ่งที่ท่านราชทูตได้ ดูด้วยความพอใจมากในวัน
นั้นคือโรงตะดิงและโรงฟอกย้อม

บทที่ ๒๗

ราชทูตไปดูอู่เรือกัญญาและโรงงานพิเศษ

สิ่งที่ท่านราชทูตได้เที่ยวดูต่อไป คือโรงช่างไม้หัตถ์ ชณะ
ที่ท่านไปนั้นเป็นเวลาที่พักช่างไม้กำลังแกะไม้คือเรือกัญญา “คงค

ดา” ถ้าหรีบเป็นเรือพระที่นั่งทรง เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จะทรง
 เสด็จตามดำคลองในบริเวณพระราชวังส่วนแวร์ซายส์ ที่โรงไม้
 หรือเรืออัญญาณ์ ท่านราชทูตยังได้แสดงฝีมือของท่านให้ปรากฏอีก
 คราวหนึ่ง คือท่านไปเลือกหยิบเอาเครื่องมือที่มียู่ในท่ามกตางหมู่
 เครื่องมือทั้งหลายที่นายช่างเขาใช้แกะสลักนับคงโหด ๆ ขึ้นไปมาอัน
 หนึ่ง จำเพาะเป็นเครื่องมือเหมาะกับการสลักลายกระหนกที่นายช่าง
 เขากำดั่งแกะย่นนพอด ยิ่งกว่าท่านราชทูตยังแกะต่อไม้ทศางน
 ด้วย ดูท่าทางที่ท่านบาก ท่านเจาะและแกะถากได้ ช่างสันนิษฐานกระ
 ไร รวมนับเป็นช่างไม้ที่ชำนาญดี ๆ ที่เดียว

เมื่อคุณเสร็จแล้วเจ้าพนักงานได้พาราชทูตไปดูโรงงานพิเศษ
 อีกโรงหนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณอันเดียวกัน โรงนี้เป็นโรงสร้างไวซ์ว
 คราว ส่วนกว้างยาวสูงของโรงหนักเท่ากันกับขนาดห้องราชกฤภัณฑ์
 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างไวซ์วส่วนแวร์ซายส์แต่ยังไม่
 ดำเนินบริบูรณ์.

เหตุที่ได้ตั้งโรงชั่วคราวนั้น ก็คือนายช่างจะได้ทำเครื่อง
 ประดับ ซึ่งกะหมายจะไปติดไปตั้งประดับที่ห้องราชกฤภัณฑ์นท
 ดงติดในโรงงานนี้เสียก่อน เมื่อเห็นได้เรียบร้อยดีแล้วจึงจะเอา
 ไปประดับที่พระที่นั่งส่วนแวร์ซายส์นั้นต่อไป จะได้ไม่ต้องคัดค่อเพิ่ม

เดิมอะไรให้กระรุงรัง ซึ่งตัวเป็นเครื่องรำคาญตาของผู้ที่อยู่ในที่ใกล้เคียง

อันว่าปราสาท ราชมนเทียรซึ่งเป็นห้องราชกกุธภัณฑ์ทองแวววาวสีนวล กำแพงฝาและอะไร ๆ ก็แวววาวเจิดจ้าที่ได้เข้ามาแล้วแต่ถ้าจะเข้าไปดูในเวदान์ ก็จะเห็นเป็นห้อง วังโถงโถงไม่ด้วยไม้งามอะไร ถ้าจะใคร่ให้รู้ว่าห้องนั้นจะงามวิเศษสักปานใดก็ต้องตามหลังราชทูตเข้าไปดูในงานพิเศษซึ่งกล่าวนี้ เพราะเครื่องประดับซึ่งจะมีในห้องกกุธภัณฑ์นั้นรวมอยู่ในโรงงานทองน.

เครื่องประดับเพดานนั้น จะให้เดินไปด้วยฝีมือของนายช่างเอกชื่อมิญจวรรต (ขณะที่ราชทูตไปดูเขาก็กำลังตกแต่งวาดเขียนรูปอยู่) ว่าท่านก็พอจะได้ว่าคงเป็นรูปวิเศษ เพราะชั้นช่อวามือมิญจวรรตแล้วอย่าว่าแต่ไม่มีเสียเลยยังเป็นวิเศษเสียอีกด้วย.

ระเบียง “คาเลอรี” ซึ่งมีอยู่โดยรอบเล่า ไม่ว่าบัวเล่า จำได้ว่า หรือเชิงเล่าก็ดี ก็ได้ด้วยศิลปะลายละเอียดงดงามทั้งนั้น เครื่องเขาแถวด้วยลายกระหนกต่าง ๆ แล้วด้วยทองสัมฤทธิ์หุ้มด้วยทองใบอีกชั้นหนึ่ง ช่องว่างในระวางเล่าต่อเล่ามีกระจกเงาแผ่นใหญ่ๆ ปิดไว้ต่างฝา

กระจกเงาใหญ่ซึ่งเชื่อมเล่าให้ติดกันควรต้องอธิบายหน่อย คือว่ามันใหญ่ เกินขนาดเหลือ ความสามารถ ที่นาย ช่างจะหล่อ หลอม

ให้เป็นแผ่นเดียวได้ ฉะนั้น จึงต้องคิดอุปายหลดอมแก้กระจกเงาให้เป็นแผ่น ๆ กว้างใหญ่เอาตามขนาดแบบพิมพ์ที่อาจทำได้ แล้วเอาแผ่นกระจกเหล่านั้นมาติดต่อกันให้ดูเป็นแผ่นเดียว วิธีนี้มีเสียอยู่ที่แต่เห็นรอยต่อของกระจกไม่งามเหมือนเห็นเป็นแผ่นเดียวจริง ๆ จึงต้องคิดอุปายใหม่อีกชั้นหนึ่ง สำหรับบีดรอยเหล่านั้นมิให้เห็น.

วิธีที่นายช่างได้คิดแก้ไขนั้นเป็นดังนี้ คือเขาได้ครอบบรรดาเครือเขาเถาว์ด้วยทองคำชุบ ซึ่งได้เข้ามาแล้วความอยู่ตามเสาให้เลยพาดลงมาดัดบอให้เห็นรอยต่อกระจกเงานั้น บีดรอยมิดชิดไม่มีใครทายได้ว่าเป็นกระจกแผ่นเดียวหรือหลายแผ่น ความเป็นจริงก็มียี่สิบ ๒๐ แผ่น และบรรดาเครือเขาเถาว์ ดัดโค้งให้แฉะวิหคแตกต่างกัน ซึ่งกำลังโผผินบินร่อนอ้าปากกินลูกไม้บ้าง ทำท่าวิ่งไล่กันบ้าง ซึ่งตามธรรมชาติใคร ๆ จะเข้าใจว่าเป็นเครื่องประดับให้ดูเป็นเหมือนพิมพ์ไม้ เป็นแต่เพียงอุปายบีดรอยกระจกเท่านั้น.

นายช่างผู้ได้คิดแบบห้องราชกกุธภัณฑ์ คือท่านเดอมริงเจ้ากรมศิลป์ ซึ่งเป็นผู้นำราชทูตมานั่นเอง ไม่ต้องสงสัย ถ้าห้องนี้แล้วเสร็จเมื่อไร คงไม่มีราชสถานใดในทวีปภพมนุษย์ซึ่งจะงามเลิศเท่ากับหอพระราชมณเฑียรอนนเดีย.

ที่โรงงานพิเศษนี้ ราชทูตได้แสดงความสามารถของท่านในกระบวนการช่างเหมือนที่ในโรงงานอื่นเหมือนกัน ตัวอย่างเช่นปาก

นก ปีกนกหรือดวงด้ายกระหนกต่าง ๆ ไม่ว่าชนิดใดซึ่งนายช่าง
กำลังทำเป็นชิ้น ๆ เป็นอัน ๆ ยังไม่ได้ปิดทอง ยังไม่ได้ทำด้นอันใดให้
เป็นเครื่องสังเกตให้รู้ว่าจะควรใส่ตรงไหน ราชทูตตรงเข้าไปหยิบ
หนึ่งอันหนึ่งอันหนึ่ง เอามาต่อกันเข้าตรงช่องที่เหมาะสมเป็นรูปเป็นร่างถูก
แบบไม่มีผิดพลาดเลย.

เมื่อเดินออกไปจากโรงงานนี้ ราชทูตได้เดินผ่านไปทางระ
เบียงโรงสังข์ ซึ่งเป็นทางเดียวกับที่ท่านได้เดินเมื่อขามา แต่ท่าน
ราชทูตแปลกใจไม่น้อยเมื่อได้เห็นบรรดาม่านปักต่าง ๆ ซึ่งแขวนประ
ดับฝาระเบียงเมื่อขามา บัดนี้เก็บเอาไปเสียหมด เปลี่ยนเป็นม่านปัก
อัน ๆ หมดทั้งชุด ซึ่งงามไม่แพ้ชุดก่อนเคย ตอนนั้นราชทูตอดไม่ได้
ต้องสรรเสริญพวกช่างสังข์ว่าเก่งจริง.

ขณะนั้นเกือบจะค่ำแล้ว ใคร่ไรไม่ค่อยจะเห็นถนัด แต่
ยังมีฉาบก่อนวิเศษอีกหลายฉาบ ซึ่งเป็นของประณีตยิ่งน่าควรให้ราช
ทูตดูก่อนไป เป็นค้นว่าฉาบที่ภพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวที่ ๑ & กำลังรับเอาบ้อมชนะอีก & ฉาบ กังามเหลืองที่จะ
กล่าวได้ เจ้าพนักงานกลัวว่าถ้าท่านไม่ได้เห็น & ฉาบนี้จะเหมือนกับ
ว่าเสียเที่ยวก็ว่าได้ ท่านจึงอุทิศให้เอาม่านปักที่ฉาบนั้นออกมาให้ท่าน
ดูที่นอกชาน ราชทูตดูแล้วมีความพอใจเป็นอันมาก ท่านถามแล้วถาม

อีกว่า “อ้อ นี่หรือบ๊อมที่พระองค์ทรงตั้งนะ ถ้าๆ ขอจงทรงพระ
เจริญต้นข้าวฟ้าขวัญเกิด” ว่าแล้วก็ดาท่านเดอบริงกลับไปยังที่พัก.

เมื่อจะดาไปนั้น อัครราชทูตได้กล่าวเป็นที่ชมเชยท่านเดอ
บริงเจ้ากรมศิลป์ประนั้นว่า- “ข้าพเจ้าต้องสรรเสริญท่านโดยชื่นใจว่า
ท่านเป็นบุรุษหัดจรรยาผู้หนึ่งผิดกว่าคนทั้งหลาย ซึ่งข้าพเจ้าเคยเห็นมา
มาแต่ก่อน ด้วยวิชาทั้งหมดดูเหมือนดังอยู่ในใจท่านทุกอย่างไม่ว่า
ท่านถูกซักถามถึงข้อความอันใด ท่านก็ตอบได้ทันควันทุกที่หน้าชมเชย
มาก ท่านเป็นศรีแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ ขอ
ท่านจงรักษาตัวของท่านให้ตลอดเกิด เพราะนายข้างเอกเป็นของ
ประเสริฐหายากนักหนา.

อนึ่งข้าพเจ้าขอทราบบาท่านเป็นผู้มีราชการมิได้ขาด ขอ
ท่านได้ทำตัวของท่านให้ว่างจากงานบ้าง เพื่อจะได้มารับประทาน
อาหารกับข้าพเจ้าสักคราว จะถือเป็นเกียรติยศอย่างยิ่ง แต่บัดนี้ถึง
เวลาแล้ว ข้าพเจ้าขออำลาท่านไปก่อน”

บทที่ ๒๘

ว่าด้วยนิสัยใจคอของราชทูต

เพื่อให้ท่านผู้อ่านทราบเรื่องราวราชทูตนี้ให้ละเอียดขึ้น

ข้าพเจ้าจะขอเล่าถึงนิสัยใจคอและจิตกริยาของท่านราชทูตานุทูตเป็น
บทพิเศษสักบทหนึ่ง นะนี้ ขอเชิญท่านผู้อ่านระลึกถึงคราวเมื่อราช
ทูตได้ไปเฝ้า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าพิศมัย ดอร์แดงซึ่งมีพระ
ราชทินนามว่า เดอคิก เดอชาร์ตร์ ศลัษฏาภิบาลในเมืองไทยคือกรม
นครราชสีมา นั้นเอง.

เวลาท่านราชทูต กำลังเฝ้า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า
กรมนครราชสีมาอยู่นั้น พระองค์ท่านได้ทรงแต่งพระอัยยาศัยเหมือน
ว่าพระองค์มิได้เป็นเจ้า ทรงถามพระองค์เหมือนกับว่าเป็นราษฎรคน
หนึ่ง ไม่ทรงถ้อยคเดียว การพูดจาปราศรัยกับราชทูต ดำเนินเหมือน
การไปมาหาสู่ในระวางเพื่อนที่สนิท จนทำให้ท่านราชทูตเห็นแปลก
และเมื่อท่านออกจากที่เฝ้าแล้ว ท่านได้กล่าวกับผู้ที่ไปด้วยนั้นว่า- “การ
ที่พระองค์สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าทรง รับรองข้าพเจ้าด้วยพระอัยยา
ศัย เช่นอย่างมิตรสนิทนั้นเป็นทมิฬหัดจรรยี้ ถึงว่าข้าพเจ้าจะกลับไปทูล
ให้ทรงทราบในพระบาทสมเด็จพระนารายณ์นั้น พระองค์คงไม่ทรง
เชื่อว่าเป็นจริง คงปลงพระทัยว่าข้าพเจ้ายกย่องตัวข้าพเจ้าเกินไป
เดชะบุญข้าพเจ้ามิได้เข้าไปเฝ้าแต่ผู้เดียว มีพยานอีกหลายคน คือ
บรรดาขุนนางข้าราชการฝรั่งเศษและไทยซึ่งติดตามมาด้วย และที่
พระองค์ทรงแสดงความ ตอดหย่อนผ่อนตาม ถึงกับทรงถามพระองค์ให้

เป็นประจักษ์หนึ่งมิตร ด้หายของ ข้าพเจ้า คนหนึ่งต่อหน้ามหาชน เป็นอัน
มากณะนี้ ข้าพเจ้าจะถือเป็นเกียรติยศอย่างยิ่งในชีวิตของข้าพเจ้า”

ยังอีกคราวหนึ่ง เจ้าพนักงานได้ มาแจ้งความให้ท่านราชทูต
ทราบ ว่า ที่สถานทูต ขอตั้งเต๊นท์ใน กรุงปารีสจะมีการเดิน จุคดอกไม้ไฟ
ฉลองพระเดชพระคุณ และบุญบารมีของ พระมหาจักรพรรดิออกัสเตรีย
ในโอกาสที่พระองค์ทรงตั้งเมืองบูดาเปสต์คืนจากอำนาจชาติตุรกี ซึ่ง
เคยยึดถือไว้ในอำนาจของตนครั้งรื่อยกว่าปี (เมืองบูดาเปสต์เป็น
เมืองหลวงของประเทศฮังการี) และอัครราชทูตเมืองออกัสเตรียมี
ความยินดีขอเชิญ คณะราช ทูตสยามให้ ไปประชุม สโมสรในการวัน
เร็นนด้วย

ท่านอัครราชทูตไทยได้ยินดังนั้นก็ตอบว่า— “การที่จะไป
งานของราชทูตออกัสเตรียนั้น อันที่จริงก็อยากจะไปดูอย่างยิ่ง แต่
เดี๋ยวใจที่จะรับเชิญของท่านอัครราชทูตออกัสเตรียไม่ได้ เพราะว่าเมื่อ
ไม่กี่วันมานี้ เจ้า กระทรวงฝ้ายนครบาด ก็ได้เชิญให้ไปดูงานมหรลพซึ่ง
ชาวนครปารีสเดินถวายเป็น ข้าพเจ้าก็ได้ไปเพราะขณะนั้นข้าพเจ้ายังมี
ได้เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ข้าพเจ้าจึงไม่ยอมรับเชิญ
เมื่อเจ้าของบ้านเองเป็นผู้เชิญแล้วยังรับเชิญไม่ได้ ด้วยเหตุดัง
กล่าวมาแล้ว ถ้ามีอะไรกับคนต่างชาติต่างภาษาเขาเชิญได้ ก็ย่อม
จะรับเชิญไม่ได้ด้วยเอง.”

หนึ่ง ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อนว่า ขบวนการอันรับแขก
แล้วเป็นมือขวาท่านอธิการราชทูตไทย และเพื่อจะให้เห็นว่าเป็น
จริงเพียงไร ข้าพเจ้าจะขออธิบายความเป็นจริงในเรื่องนี้ให้ท่านผู้
อ่านทราบบ้าง.

ราชทูตไทยมาเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ ก็นับว่าเป็นของแปลกซึ่ง
ไม่เคยมี ฉะนั้น คนเป็นอันมากจึงอยากรู้ท่านว่าเป็นคนอย่างไร ก็พา
กันมาหาท่านทุกวัน ๆ มิได้ขาด ในพวกที่มาหาหน้มนคนทุกชนทุกชนิด
เจ้านายและขุนนางข้าราชการชั้นสูงก็มี นักปราชญ์ราชกว่และนาย
ช่างจิตรโกศดกก็มี เป็นแต่ราษฎรธรรมดาก็มี ทั้งหญิงทั้งชาย คน
ต่าง ๆ เหล่านี้ท่านราชทูตรับรองอย่างเอื้อเฟื้ออารีรอบแตรับด้วย
กิริยาดีขณะผิดกันตามสมควรแก่ฐานะของบุคคล ถ้ารับคนธรรมดา
ท่านเป็นแต่พูดจาปราศรัยรับคำตอบเท่านั้น ถ้ารับคนชนกต่างท่าน
กล่าวคำอวยชัยให้พรเป็นพิเศษบ้าง และถ้ารับคนชั้นสูงยังเพิ่มคำ
เชอเชิญให้ท่านอยู่รับประทานอาหารด้วยกัน ถ้าหากท่านผ่นรับเชิญ
ท่านราชทูตก็ยิ่งแสดงการจะให้ผิดกันอีก ถ้ารับบางคนเป็นแต่ฉันทนา
กันอยู่ด้วยกันเท่านั้น แต่สำหรับบางคนนั้น ท่านราชทูตอุปถดและตรู
ทุกทีช่วยกันยกตำรับกับข้าวให้รับประทาน ถ้ามีสตรีหนึ่งรับประทาน
อาหารด้วยกัน ท่านก็เลือกเอาผลไม้ที่สุกดีและงดงามมาให้สตรีผ่น
ชนที่สุดถึงการให้สุกไม่ผ่น ท่านราชทูตผ่นเลือกให้ไม่เหมือนกัน ถ้า

สตรีนัยมยศักดิ์สูง ท่านก็เลือกหาผลไม้ทั้งามยังให้ส่งมายังยศ.

วันหนึ่งในบรรดาสตรีซึ่งรับประทานอาหารกับท่านราชทูต
นั้น มีภรรยาของข้าราชการชั้นสูงผู้หนึ่งซึ่งได้แสดงความเอื้อเฟื้อเผื่อ
แผ่แก่ท่านราชทูตเป็นอันมาก ในเมื่อท่านกำลังเดินทางจากเมืองท่า
จะไปกรุงปารีส ท่านอธิราชทูตมีความประสงค์อยากจะแสดง
ความรู้ บุญคุณ ต่อท่าน ข้าราชการผู้นั้นเป็นพิเศษ วันนั้นท่านจึงเลือก
ผลไม้ให้จำเพาะแต่นางคนนั้นคนเดียว ผู้หญิงอื่น ๆ ท่านก็ไม่
เลือกให้.

ขณะนั้นยังมีสตรีตระกูลสูงอีกคนหนึ่ง ทำทางจะมียศศักดิ์
มากกว่าภรรยาข้าราชการผู้รับผลไม้ นั้น เมื่อเห็นคนไม่ได้รับผลไม้
จากมือท่านราชทูตเหมือนอย่างนางนั้นก็แสดงอาการกิริยาให้เห็นว่าตน
ไม่พอใจในการที่ท่านราชทูตมิให้เกียรติยศแก่ตนบ้างทำให้ตนต้องอับ
อาย ท่านราชทูตจึงขึงใจด้วยใจเยือกเย็นยิ่งว่า “วันนี้อายาก
แสดงความนับถือต่อนางคนนั้นเป็นพิเศษ หัดอ่อนอย่าเสียใจจะมีโอกาส
พบกันใหม่เป็นแน่ และในคราวหน้านั้นเราตั้งใจจะแสดงความเคารพ
ต่อหัดอ่อนเป็นพิเศษบ้าง”

ยังอีกคราวหนึ่ง ท่านหญิงดางแด่ เดอ ปอดตญ กับบุตร
ชายของท่าน จอมพลแห่งประเทศ ปอดตญก็ได้มาเยี่ยมราชทูตซึ่งพัก
วันนั้นท่านราชทูตได้เชิญให้ท่านหญิงดางแด่นับรับประทานอาหาร และ

อาศัยเหตุที่ท่านราชทูตเห็นว่าท่านหญิงคนนั้นเป็นผู้ใหญ่ชั้นสูง ท่านจึงไม่ยอมเข้านั่งร่วมโต๊ะด้วย โดยอ้างว่าวาสนาไม่คู่เคียงที่จะเข้ากินร่วมโต๊ะกับท่านหญิง ควรแต่เพียงจะเดินโต๊ะเคียงท่านหญิงคงแค่นี้ ท่านหญิงต้องอ้อนวอนแล้วอ้อนวอนเล่าอยู่เป็นนานท่านราชทูตจึงได้ยินยอมนั่งร่วมโต๊ะกินอาหารด้วยกัน.

ส่วนบุตรชายของท่านจอมพลนั้น เห็นความ อารัธอารอบ ของราชทูตไทยก็ชอบใจที่สุด รุ่งขึ้นจึงได้ส่งพระบรมฉายาของสมเด็จพระเจ้าไชยเบญจศักดิ์ พระราชาแห่งประเทศปอดตอญมาให้ท่านราชทูตไทยไว้เป็นที่ระลึก และเขียนกำกับพระบรมรูปนั้นว่า- “ขอท่านราชทูตสยามโปรดรับพระบรมรูปแผ่นนี้ ไว้เป็นที่ระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงปอดตอญ ซึ่งท่านราชทูตได้แสดงความคุ้นเคยโดยรับรองข้าพเจ้าด้วยจิตอารัธอารอบเป็นอย่างยิ่ง.”

ในบัดนี้ การที่ราชทูตสยามกระทำสมเ็นการระงับข้อพิพาทด้วยอาภักติปรียาภรยาทอันเต็มงามแก่แขกผู้ไปมาหาสู่เช่นนี้ ขอท่านผู้อ่านอย่าพึงเข้าใจว่า ถ้าเช่นนั้นแขกมาหาแล้วท่านราชทูตนั้นเป็นต้องถ่อมตัวไป ท่านถ่อมแก่ผู้ที่ควรถ่อม ท่านไว้เกียรติยศแก่ผู้ที่ควรไว้ ให้สมกับฐานะที่เป็นราชทูตของพระมหากษัตริย์อันใหญ่ ท่านส่งวนเกียรติยศไว้เป็นอย่างดีเสมอทุกเมื่อ.

ควรชม ท่านก็ชม ไม่ควรชม ท่านก็หนึ่งเดียวไม่คิดเตียนว่าอะไร
เช่นคราวหนึ่ง เจ้าพนักงานรบกวนถามท่านว่า:— “ของงามไหม
เจ้าคุณ?” ซ้าซากไม่รู้จักหยุด ถ้าเป็นคนอื่นถูกถามดั่งนกนาเบอ
ร่าคาญ ล้วนท่านเปด้า ท่านตอบเฉยๆ ว่า:— “ถ้าท่านอยากทราบ
ว่าของนั้นจะงามเป็นที่ถูกใจข้าพเจ้าหรือไม่นั้น ท่านต้องควรถาม
ตัวเองเสียก่อนว่าสิ่งนั้นงามจริงไหม? แล้วหากท่านคิดตอบตัวของ
ตัวเองว่า “งาม” แล้วไซ้ ท่านพึงเข้าใจเสียเถิดว่าสิ่งนั้นเป็นของ
งามจริง และข้าพเจ้าคงเห็นเป็นของงามด้วยคนหนึ่งเหมือนกัน เพราะ
ว่าใจท่านก็ชมดั่งใจฉันใด ใจข้าพเจ้าก็ชมด้วยเช่นเดียวกัน.”

บทที่ ๒๙

ว่าด้วยโรงเรียนสตรีขอแข่งศักร

ต่อไป ข้าพเจ้าขอขยับไปเล่าถึงตอนเมื่อท่านราชทูตดำเนิน
มาจากเมืองท่าจะเข้าไปพระนครবারัด ซึ่งข้าพเจ้าได้มกล่าไว้ในลำดับ
อันควร คือพอขบวนเดินมาถึงกำแพงช่อแมงตง เจ้าพนักงานก็ได้เชิญ
พวกทูตานุทูตให้ไปดูโรงเรียนสตรี ซึ่งมีอยู่ในตำบลนั้นเพราะเห็นว่า
เป็นโรงเรียนพิเศษควรราชทูตจะไปดูไปชมบ้าง.

โรงเรียนช่อ แซงค์ซัวร์ เป็นตึกยาว ๒๓๖ เมตร (๓๐๘ วา) ด้านหน้าหันไปสู่ทิศใต้ มีมุขยื่นออกมาทางหน้าตึก ๒ มุขแต่มุขนั้นมีใต้อยู่ตรงปลายสุดของตึก และที่พื้นดินตั้งแต่ปลายตึก ๒ ข้างมาถึงมุขและระหว่างมุขต่อมุขทั้ง ๒ นั้นทำเป็นสนามหญ้าประดับกับสวนดอกไม้บ้าง เป็นแห่งๆ โบสถ์สำหรับนักเรียนไปสวดมนต์อยู่ในโรงเรียนหลังใหญ่ ข้างสุดปลายข้างหนึ่งยาว ๕๒ เมตร (๗๖ วา) กว้าง ๓๒ เมตร (๔ วา) ห้องนักเรียนเรียนน้อยชนบท ชนต่างแบ่งเป็นระเบียบใน, เป็นบันได, ห้องรับประทานอาหารและห้องใช้สอยเบ็ดเตล็ด.

เมื่อท่านราชทูตได้ได้เห็นโรงเรียนแซงค์ซัวร์นี้ ต่างก็แสดงความพิศวง เพราะเหตุที่ใหญ่โตงามยิ่งกว่าโรงเรียนใด ๆ ซึ่งเคยได้ได้เห็นมาแต่ก่อน ท่านเสกอร์ฟเจ้าพนักงานผู้พาราทูตไปนั้นจึงชี้แจงอธิบายให้ท่านทราบว่า โรงเรียนแซงค์ซัวร์นี้เป็นโรงเรียนหลวง ซึ่งพระเจ้าทรงสร้างขึ้นใหม่สำหรับบุตรขุนนางข้าราชการซึ่งขัดสน ไม่มั่งคั่งทรัพย์พอที่จะให้บิดาของตน ได้เล่าเรียนวิชาความรู้สูงส่งกับชนตระกูลของตน ขิดาข้าราชการชนชั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์.

(คำอธิบาย—โรงเรียนสตรีช่อแซงค์ซัวร์ จะมีชนกเพราะอาศัยพระนางมาตาม เดอ แมงคอง ๆ นั้น เมื่อสมเด็จพระนางอันนโศครุขพระมเหสีของพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ ขึ้นพระชนม์ถึงจึงได้เป็น

พระราชยาของพระองค์ แต่มิได้ราชาภิเษก พระนางนมมีศรัทธาสูง
 เคือนพระราชดำริให้ทรงสถาปนาโรงเรียน^{๒๕} และตลอดรัชกาล
 ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^{๒๕} ๑๔ อยู่หัว^{๒๕} ๑๕ อยู่หัว^{๒๕} ๑๖ โรงเรียน^{๒๕}
 ได้เป็นโรงเรียนสำหรับวิชาราชการที่ชัดเจน แต่ครั้นต่อมาเมื่อได้
 เกิดขบถกลางเมืองฝรั่งเคียดแค้นวงศ์กษัตริย์เสียหมด รัฐบาลประชา
 ธิปไตยได้อุทิศโรงเรียนแซงต์ซัวร์^{๒๕} ให้เป็นโรงเรียนนายร้อย และทุก
 วัน^{๒๕} ยังเป็นสำนักนักเรียนยุทธสงครามอยู่นั่นเอง.)

เมื่อราชทูตไทย ได้ยื่นท่านเสกอร์ฟเจ้าพนักงานอธิบายเรื่อง
 สร้างโรงเรียน^{๒๕} ท่านราชทูตก็ดรรชนีพระปรีชาญาณและ
 พระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^{๒๕} ๑๔ เป็นอนุ
 ประการว่า:— “นอกจากผู้มีศรัทธาและใจกรุณาเป็นอันยิ่งแล้ว เป็น
 ไม่มีใครจะได้^{๒๕} ก่อสร้างโรงเรียนชนิดนั้น^{๒๕} นาดรรชนีพระ
 ราชศรัทธาและพระปรีชาญาณของพระองค์ผู้ทรงสร้าง เพราะเป็นสถาน
 ที่มโหฬารโยชน์แก่แผ่นดินอย่างยิ่ง.

บทที่ ๓๐

ราชทูตไทยสนทนากับเสนาบดี เดอ ครีวซ์.

บัดนี้ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงลำดับความเป็นไป ของราชทูต
สยามในเมืองฝรั่งเศสต่อไป เพราะเรื่องต่างๆ ซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าว
มาใน ๒ บทที่ล่วงแล้วนั้น ล้วนแต่เรื่องซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวมาก่อน.

ครั้นถึงวันที่ ๒๔ เดือนกันยายน ท่านเสนาบดีเดอครีวซ์ได้
มาเยี่ยมตอบราชทูตที่สำนักของท่าน ซึ่งเรียกว่าสถานทูตพิเศษ

พอราชทูตไทยได้ข่าวว่าท่านเสนาบดี เดอครีวซ์ จะมาเยี่ยม
ตอบนั้น ท่านก็ให้ขุนนางไทย ๖ นายลงไปคอยรับท่านที่เชิงบันไดและ
ส่วนท่านอธิการราชทูตกับอุปทูต ครีวซ์นั้น ก็ออกมาต้อนรับนอกชาน
ตรงบันไดที่ท่านจะขึ้นมา.

เมื่อทั้งสองฝ่ายได้แจ้งคำอวยพร คำนิมนต์นอกชานแล้ว
ท่านอธิการราชทูตสยามได้เชิญท่านเสนาบดีมาพักที่ห้องรับแขก ในห้อง
นั้นมียกพนักน้อยแห่งหนึ่ง ข้างบนไปด้วยเครื่องประดับต่างๆ คล้าย
พระราชบัลลังก์ และบนมียกพนักข้างล่างนั้นมียกพนักอยู่ ๔ ตัวตั้งอยู่ข้าง
ขวามือเก้าอี้ ๑ และอีก ๓ เก้าอี้ตั้งเรียงกันอยู่ข้างซ้ายมือพอท่านอธิการ
ราชทูตเชิญให้ท่านเสนาบดีนั่งลงที่เก้าอี้เดี๋ยวอยู่ข้างขวามือแล้ว ท่าน
เองก็อุปทูตครีวซ์ก็นั่งลงที่เก้าอี้ ๓ ตัวซึ่งเรียงอยู่ข้างซ้าย.

เมื่อทั้งสองฝ่ายนั่งเสร็จสรรพเป็นปรกติแล้ว ท่านเสนาบดี
 เเคอกรวดจึงเอ่ยขึ้นก่อนว่า:- “ข้าพเจ้าขอแสดงความเสียใจต่อ
 ท่านที่มาเยี่ยมข้าไปหน่อย เป็นเพราะหาเวลาว่างราชการไม่ค่อยได้
 ขอท่านได้โปรดอภัยแก่ข้าพเจ้าด้วยเทอญ แต่ถึงมาเยี่ยมข้าคงน
 ะไม่ได้มีท่านเลย พระราชดำรัสที่ท่านให้ข้าพเจ้านำชนทูตเกล้า ๆ
 ถวายนั้น ข้าพเจ้าได้นำชนทูตเกล้า ๆ ถวายให้ทรงทราบตามประสงค์
 แล้วเสร็จแล้ว และข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่เจ้าคุณ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพอพระทัยที่พระเจ้ากรุงสยามมา
 ขอเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงฝรั่งเศสนั้นเป็นอย่างยิ่ง พระองค์
 ทรงรับสั่งกับข้าพเจ้าว่าพระองค์ทรงยินดีที่จะให้ช่วยความเป็นมิตรใน
 ระหว่างสองพระนครนั้นให้ยิ่งแน่นแฟ้นขึ้นทุกวัน.

อนึ่งพระองค์ยังทรงรับสั่งถึงท่านเองว่า เดิมทีผู้มา
 กราบทูลสรรเสริญท่านอยู่ว่า ท่านเป็นผู้เฉลียวฉลาดสามารถใน
 ราชการ และบัดนี้พระองค์ได้ทรงพบท่านด้วยพระองค์เองและทราบ
 ด้วยพระเนตรพระกรรณของพระองค์ ว่าท่านเป็นคนดีมีสติปัญญา
 ดั่งกัน การที่ท่านประพฤติมาตั้งแต่แรกที่ได้เหยียบแผ่นดินฝรั่ง
 ฝรั่งเศส เป็นที่พอพระทัยของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้น ข้าพเจ้า
 มีความยินดีที่ได้มีโอกาสนำข่าวอันน่าชื่นใจ เหล่านี้มาเรียนให้ท่าน
 ทราบ”

เมื่อราชทูตได้ฟังท่านเสนาบดี กล่าวคำยกย่องสรรเสริญ
ท่านละนี้ ท่านก็มีได้ะทกสะท่านอันใด ท่านตอบด้วยนิตยอันเยือก
เย็นและสุชุมคัมภีรภาพของท่านดังที่เคยมาในคราวอื่นๆ;— “ที่
เจ้าคุณมีความเมตตามาหาข้าพเจ้า เพื่อนำข่าวอันประเสริฐมาให้
ข้าพเจ้าทราบนี้ เป็นที่พอใจของข้าพเจ้าอย่างยิ่ง ขอขอบพระเดช
พระคุณเป็นอันมาก ด้วยว่า ถ้าทุกวันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินฝรั่งเศสทรงพอพระทัยในเราชาวสยาม ก็ย่อมเป็นเพราะ
เจ้าคุณได้นำความจริงขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเท่านั้น อนึ่ง
ที่ท่านว่าใคร ๆ ย่อมพอใจในความประพฤติกของเรานี้ แท้จริงมิใช่
เป็นเพราะคุณวุฒิปรีชาสามารถในด้านตัวเราหามีได้ เป็นเพราะ
บารมีของพระเจ้าแผ่นดิน สยามคุ้มครองรักษาเสมอมิได้ขาดต่างหาก
ก่อนที่เราจะได้ออกมาเมืองฝรั่งเศส ส้มเด็จพระเจ้ากรุงสยาม
ทรงกำหนดให้พวกเรากระทำอย่างไร พวกเราก็ทำตามทุกอย่าง
ทุกประการ ละนี้ ท่านทั้งหลายข้างนี้จึงขอบใจเรา.

แท้จริงทุกเช้าว่า พวกเราทั้งหลายบรรดาราชทูตสยาม
นี้ได้รับความจำนง ใจอยู่ แต่ที่จะปฏิบัติมิให้เป็นที ชื่นเคืองพระทัยของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระนคร และยังกว่านี้ มิ
อยากกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นที่เดือดร้อนแก่ชาวชนพดเมือง
ฝรั่งเศส แม้แต่คนค้าที่ลุดซึ่งมีอยู่ในบ้านเมืองนี้ นำเสียขายอยู่

อย่างเดี๋ยวแต่ที่พวกเรายังไม่ชำนาญ ในชนบทธรรมเนียมแห่งบ้านเมือง
นี้ ถ้าทราบละเอียดแล้วข้าพเจ้ากลัวว่า บรรดาชาว
ฝรั่งซึ่งหัดยังไม่ใคร่ที่จะมีความรังเกียจในพวกข้าพเจ้าเพราะ
การแล้วจะปฏิบัติให้ถูกใจเป็นแน่”

ท่านเสนาบดีจึงได้กล่าวต่อไปว่า;— “ถ้าท่านอยาก
ได้รับคำชมเชยอันแท้จริงของชาวฝรั่งเศสทั่วไป และถ้าพระเจ้า
กรุงสยาม มีพระราชประสงค์อยากจะบำรุงความไมตรีให้สนิทสนม
ถาวรไปในระหว่างสองพระนครแล้ว ควรเจ้าคุณจะพูดให้พระองค์
ทรงทราบว่า ไม่มีทางอื่นที่จะให้ดีกว่าอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา
คริสต์ในเมืองไทยให้เจริญ ควรที่พระองค์จะทรงป้องกันท่าน
บาทหลวงที่ไปตั้งสอนพระศาสนาในเมืองไทยนั้น และป้องกันรักษา
คนไทยที่นับถือพระศาสนาคริสต์ด้วย อย่าให้เคียดร่อนเพราะ
ความเดือมิได้ของเขาเป็นอันขาด นั้นแหละ ถ้าพระเจ้ากรุงสยาม
ทรงจัดการให้มั่นไปได้ดังกล่าวในเรื่องนี้แล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย
เจ้าคุณคงเป็นที่ชอบใจของคนฝรั่งเศส และทางพระราชไมตรีก็จะมี
ความเจริญยิ่งขึ้นไป นอกนั้นไม่เห็นมีทางอื่นที่จะดีกว่าวิธีนี้”

ท่านราชทูตจึงตอบว่า;— “เรื่องขอเจ้าคุณคงอย่าได้มี
ความวิตกไปเลย ถึงทุกวันนี้คริสต์ดัยมากไม่หย่อนหน้าพลเมืองอื่น
เลยท่านบาทหลวงอาเบ เดอ ดิยอน ซึ่งได้เป็นด้อมมาในคราวนี้ก็อาจ

เป็นพยานแห่งความจริงในเรื่องนี้ได้ ขอเจ้าคุณโปรดสืบถาม
ท่านผู้เกิด คงทราบได้ดี อนึ่งบุคคลที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงส่ง
พระนครทรงเจริญทางพระราชไมตรีกันอย่างสนิทสนม ถึงกับส่งทูต
ไปเยี่ยมเยียนกัน, ความเจริญแห่งพระศาสนาคริสต์ในมืองสยาม
คงเจริญวัฒนาการต่อไปเป็นลำดับ ขอเจ้าคุณได้เชื่อเถิดว่า
การนี้คงสำเร็จตามพระราชประสงค์ ทุกอย่างทุ้งประการ."

เมื่อบรรดา ท่านทั้งหลาย ซึ่งอยู่ในที่ประชุมได้ยินท่านราชทูต
สยามกล่าวดังนั้นก็ชอบใจถึงกับมืออวยชัยว่า— "ดีแล้ว ๆ"
แล้วต่างคนก็ปรารภถึงท่านเสนาบดีว่า— "เปิดความจริงหนอ ท่าน
เสนาบดีเดอครวซซึ่งเราไม่เคยได้ยินพูดดังนั้นเคยแต่ก่อนมา วนพูด
เออเพื่อศาสนาเรากับสิ่งเดียวกัน" ความจริงในเรื่องนี้ คือว่าถึงตัว
เสนาบดีเองไม่มีศรัทธาที่ท่านก็ยังไม่พูดเหมือนคนมีศรัทธาได้ เพราะว่า
ใคร ๆ ร่ำอยู่ว่าเหตุที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยากจะเชื่อมไมตรีให้ติดต่อกับ
กรุงสยาม ก็เพื่อจะชักนำพระเจ้ากรุงสยาม และพลเมืองของ
พระองค์ให้เป็นคริสต์ตั้งเขารัดเหมือนพระองค์ จะได้เป็นเกียรติยศ
อันใหญ่ยิ่งแก่พระองค์ก่อนนานาชาติ ซึ่งนับถือพระคริสต์ศาสนา ฉะนั้น
ท่านเสนาบดีจึงพูดกับราชทูตดังนี้ เพื่อจะให้การนี้สำเร็จไป จะได้
เป็นความชอบแก่ตนบ้างท่านเอง.

เมื่อذنทนากันไปมาตามสมควรแก่การแล้ว ท่านเด่นาบด
กล่าวถว้ราชทูตว่า:— “แท้จริงข้าพเจ้าก็อยากจะอยู่ذنทนากับท่าน
อีก แต่ว่าวันนี้เป็นวันที่ท่านจะไปดูละครโอเปรา และเวลานี้ก็จวน
จะถึงเวลาที่ท่านจะไปอยู่แล้ว ข้าพเจ้าจึงต้องขอตาไปก่อนเพราะว่า
ถ้าฉันหน่วงให้ช้าตามความต้งนุกของข้าพเจ้าทางนี้ ก็จะต้องความต้งนุก
ของท่านในทางนี้ ซึ่งเป็นการมิบังควร ฉะนั้นจึงต้องขอตาไปก่อน ”

ว่าท่านแล้วท่านก็ลุกออกไป และคณะราชทูตก็ตามไปด้วย
ถึงเชิงบันได เป็นหมดการเยี่ยมตอบของเด่นาบดฝรั่งเค็ดในคราวนี้

บทที่ ๓๑

ราชทูตไทยไปดูละครโอเปรา

ก่อนที่จะกล่าวถึงการที่ราชทูตไปดูละคร ข้าพเจ้าจะขอ
โอกาสกล่าวถึงความเป็นไปในตอนเช้าวันที่ได้ไปในข้าง ว่านายดีด
เจ้ากรมมหรตพได้ออกมาเยี่ยม ราชทูตไทยยังที่พัก เมื่อเจ้าคุณ
ราชทูตได้ทว้บว่าท่านอาจารย์ดีดคนนี้เป็นผู้คุณดุมิชำนาญใน
ทางวิชาดนตรี และเป็นกวีในทางนิพนธ์แต่งบทเพลงบทละครโอเปรา
เป็นต้น ทั้งทว้บว่าเป็นคนโปรดของสมเด็จพระเจ้าหตุยต์ที่ ๑๔ ด้วย

เจ้าคุณราชทูตจึงได้ต้อนรับท่านอาจารย์อย่างแข็งแรง ทั้งได้เชิญให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน.

(ผู้แปลหนังสือเรื่องราชทูตไทยนี้ เคยได้ยินผู้ใหญ่ซึ่งเป็นคนนำเชือกดำวักกันหลายปากว่า บทธรรมเจริญพระบารมี คือเพลงชาติไทยซึ่งร้องกันทุกวันนี้ เป็นเพลงที่ท่านอาจารย์ดัดได้ผูกไว้เป็นเพลงตามแบบคนตรูฝรั่งโดยเอาบทเพลงไทยเก่าเป็นเค้ามุดแต่ได้ขยายจนปานนี้ยังหาหลักฐานประกอบกับคำเล่าลือ ๆ กันมา ยังไม่ได้)

ครั้นตกเวลาเย็น เมื่อต้นการต้นทหนักกับท่านเด่นาบัดเคอ ครวี้แล้ว อัครราชทูตไทยและขุนนางไทยอื่น ๆ ที่มาด้วยกันก็พากันไปดูละครโอเปร่าที่ท่านอาจารย์ดัดเจ้ากรมมหรสพ เป็นผู้จัดการพอรรถราชทูตจุดหน้าโรงละครโอเปร่า ท่านอาจารย์ดัดก็ออกมาต้อนรับและเชิญให้เข้าไปข้างใน.

บทละครโอเปร่าที่แสดงในคืนวันนั้นเรียกว่า “อาชีชเคคาตาเต” เป็นเรื่องนางผีเสื้อชอคาตาเตอยู่ในห้องเกษียรมุตรได้มาทำความรักใคร่กับบุตรของมนุษย์ ชื่ออาชีชซึ่งเป็นชายงามน่ารักที่สุด จนได้สัญญาจะแต่งงานการวิวาห์ด้วยกัน แต่ก่หาตำเร็จตามความประสงค์ไม่ เพราะอายยักษ์ชอ ปอลิเฟม เป็นชาติผีทะเลมีตาดวงเดียวอยู่ตรงกลางหน้าผาก อายักษ์ปอลิเฟมหนีจิกฉานาย

อาชัช ไม่ยอมให้เขาแต่งงานกับนางคาตาเตได้ ครั้นเกือบถึงเวลา
กระทำการวิวาห์ อ้ายยักษ์ปอดิเฟมซันไปบนยอดภูเขาสูง แดเห็น
อาชัชเดินไปอยู่ที่เชิงเขา ก็เอาก้อนศิลาอันมหึมาขว้างลงมาข้างล่าง
ทับเจ้าอาชัชจนตาย.

โอเปร่าที่เด่นนั้น เป็นโอเปร่าด้นๆ ไม่เปลี่ยนฉากเลย
เจ้าพนักงานผู้กำกับราชทูตจึงอธิบายให้ท่านฟังว่า โอเปร่านั้นเป็น
โอเปร่าอย่างด้น เดิมตั้งใจจะให้เล่นกลางแจ้ง แต่ครั้งนี้จึงไม่ใช้
ฉากเหมือนละครโอเปร่าธรรมดาๆ มักจะยาวกว่าโอเปร่า และ
มักจะมีฉากกว่าโอเปร่าด้วย เพราะมีเครื่องพร้อม ท่านอัศวราชทูต
จึงแสดงความเห็นในคราวนั้นโดยตอบว่า:— “เมื่อบทโอเปร่าด้นๆ
ไม่มีเครื่องประกอบ ยั้่น่าฟังและน่าดูถึงปานนี้แล้วไซ้ร้ ถ้าเป็น
บทพร้อมเพรียงไปด้วยเครื่องเคราได้ร้จ จะน่าดูน่าฟังสักเพียงไหน
เล่า? เพราะเท่าที่เห็นท่วงกนอยนุกเป็นยอดเยี่ยมอยู่แล้ว.”

ใจความในเรื่องที่เด่นนั้น ท่านราชทูตเข้าใจเจือเป็นแน่
เพราะการสนทนาของท่านต่อไปภายหลัง ทำให้เห็นว่าท่านเข้าใจดีหา
ไม่ท่านคงพูดไม่ผิดกับเรื่อง ซึ่งในเวลาเย็นตอนเมื่อละครเลิกแล้ว
นางสาวราชวรวิศวะครุฑแต่งเป็นนางผีเสื้อคาตาเตนั้น ได้มาคำนับ
ราชทูตยั้่งที่ด้านักของท่าน และท่านอัศวราชทูตได้ออกปากสรรเสริญ
นางสาวราชวรวิศวะว่า “ดีแล้วทชดาพระมหาสมุทรออกมาหาถึงทงน

ดีแล้วเป็นที่หวังเป็นอันมั่นคงว่าคณะราษฎรไทย จะได้กลับบ้านเมือง โดยสวัสดิภาพปราศจากกีดกันมร้ายแรงเป็นแน่แล้ว เพราะที่ไหนเล่าพระสัมพุทธจะไม่อนุโลมตามใจพระราชาอันน่ารักกัน ดีแล้วๆ”

บทที่ ๓๒

ราษฎรไปชมหอดูดาว

รุ่งขึ้นวันหลัง ราษฎรได้พากันไปชมหอดูดาว “ออบเชอร์-
วาตอรี” ซึ่งตั้งอยู่บนเนินข้างทิศใต้แห่งกรุงปารีส ห่างจากทะเลเวก
บ้านและโรงงานใหญ่ ๆ ออกไป เพราะตามธรรมดาเป็นที่
ประชุมชนอยู่กันมาก และมีโรงงานตั้งอยู่มาก อากาศไม่ค่อยโปร่ง
พอไปถึงท่านคาสซีนเจ้ากรมก็ออกมาต้อนรับราษฎรถึงนอกชาน ชาน
ของหอดูดาวนั้นแล้วด้วยศิลาทางนั้น ข้างข้างเป็นราวกับบ้านเรือน
ใหญ่ ๆ สำหรับเก็บเครื่องวัดแดดและดูลดาวต่าง ๆ และข้างบนก็เป็น
ห้องสำหรับดูดาว.

หอดูดาวรูปทรงตั้งฐานกลมสูง ๆ แล้วด้วยศิลาแผ่น
ใหญ่ ๆ หนึ่งหลัง กำแพงหอนั้นหนาถึง ๓ เมตร สูง ๒๓ เมตร ผนัง
แต่ด้านศิลาหรือชานซึ่งกล่าวถึงนี้เป็นที่คง ฐานคนธรรมดาเห็นกันว่า

จะเข้าใจว่าเป็นพื้นล่าง แต่ที่จริงไม่เป็นเช่นนั้น เป็นแต่เพียงชั้นกลางเท่านั้น ส่วนฐานชั้นล่างนั้นแต่เดิมเมื่อยังไม่มีหอ ก็เป็นถาดกั้นเข้าไปที่เขาเคยระเบิดศิลาไปใช้ในการก่อสร้าง และเดี๋ยวนี้เป็นห้องสำหรับทอดลงเครื่องต่าง ๆ แต่ห้องเหล่านี้นักช่างนอกรู้ไม่ได้ว่าเป็นห้อง น่าจะนึกเห็นว่าเป็นพื้นล่างของหอเท่านั้น ต่อเขาไปข้างโน้นจึงจะรู้.

หอที่ปรากฏบนนอกฐานนั้นสร้างเป็นสองชั้น และชั้นบน ๆ นั้นไม่มีหลังคาเป็นพื้นดินเหมือนชั้นล่างที่เรียกว่านอกฐานชั้นบนเดี๋ยวนี้คงต้องใหญ่สูง ๒๓ เมตร ข้างในหอนี้มีกระไดเวียนลงจากชั้นบนที่ต่ำถึงชั้นล่างที่สุด ข้างใต้ดินซึ่งว่าเมื่อกว่าเดิมเป็นถาดขุดศิลา กระไดนี้เป็นของแปลกที่ไม่พึงพาดกับอะไร เว้นเวียนหมุนไปตลอดและข้างในกลวงดูตั้งกระบอกไม้ไผ่ใหญ่ ๆ ซึ่งจะมีสระกรวยข้างในคือข้างหนึ่งเป็นฝา และอีกข้างหนึ่งเป็นราวสำหรับยึดจับ และพื้นออกไปจากราวนั้นก็เห็นช่องว่างเว้งสูงระดับก็ลดลงจากข้างบนก็ใจหายค่าที่เห็นเป็นช่องว่างลึกลงไปตง ๔๘ เมตร คือเด่นเศษ.

ที่เขาสร้างกระไดให้สูงระดับดังนี้ ไม่ใช่สร้างไว้เด่น ๆ เพื่อให้ดูแปลก ๆ เท่านั้น แท้จริงเขาสร้างให้มีประโยชน์ในการทอดลงวิชาต่าง ๆ อันเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ เช่นเขาอยากทราบว่าอากาศของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเร็วช้าเท่าใด เขาเอาสิ่งนั้นปล่อยทิ้งไว้ในช่องว่างระวางกระไดเวียนนั้นก็รู้ ทั้งทราบว่าอากาศข้างบนเบากว่าลม

อากาศข้างล่างเท่าใด เพราะความหน่วงเหนี่ยวสิ่งที่ตกลงไปนี้
ข้างบนกับข้างล่างมีอาการไม่เหมือนกัน อนึ่งเขาใช้สำหรับทดสอบดู
ว่าอากาศยิ่งสูงยิ่งหนาวเท่าไร แปลกเปลี่ยนจากร้อนและหนาวเร็วช้า
อย่างไร ถูกคัมภีร์พยากรณ์ว่าสายยาวก็แกว่งช้า ถ้าสั้นก็แกว่งเร็วเป็น
ธรรมดา แต่ถ้าถูกคัมภีร์พยากรณ์อากาศก็อาจเปลี่ยนแปลงเร็วเป็นช้าหรือ
ช้าเป็นเร็วได้แล้วแต่ลมอากาศที่มากระทบนั้น แต่ครั้นได้มาทดสอบ
ในช่องหว่างกระโถกดวงนั้นดูแล้วก็คิดคำนวณแรงแกว่งได้แน่ชัด เพราะ
ลมอากาศไม่มาเป็นเครื่องอุปสรรคหรือช่วยเหลือประการใด เกี่ยว
จำเพาะแต่เรื่องสายจะยาวสั้นเพียงไรเท่านั้น อนึ่งยังใช้สำหรับวัดดู
ลมอากาศหนักเบาผิดกันอย่างไรตามวันและเวลา จึงอาจทายพายุได้
ตกดวงช่องกระโถนซึ่งถ้าไม่รู้อาจนึกว่าสว่างไว้มืดแต่เดี๋ยวกว่าที่จริงก็
เป็นดังสำคัญอันหนึ่งซึ่งเกี่ยวกับวิชาโหรา.

อย่าว่าแต่ช่องว่างนั้นเลย ถึงแม้ห้องเล็กๆ ที่อยู่ภายในได้
ดิน ดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ก็ประโยชน์มีนอกเหนือประการหนึ่ง
กัน คือเขาใช้รักษาสัตว์ไม่ว่าหน้าหนาว แล้วทำความแนะนำให้
ราษฎรรู้ถึงภัยร้ายกาจของฝน มีให้เฝ้าเดี่ยวเก็บไว้ได้นาน ๆ
ทั้ง เป็น เบื้องต้นแห่งวิชาทดสอบสร้างยังนางให้ถูกต้องด้วย

หอดูดาวสร้างไว้ถูกต้องตรงกับทิศทั้ง ๔ ด้านเหนือก็หันไป
ข้างเหนือ ด้านใต้ก็หันไปข้างใต้ไม่มีผิดสักองศาเดียว ทั้งนี้เพื่อเป็น

ที่สะดวกในการตรวจตราท้องฟ้าอากาศ หน้าต่างเล็กทำไว้ทั้งกว้าง
ทั้งสูง เพียงเปิดออกก็เห็นท้องฟ้าได้สดับแทบเท่ากับอยู่ข้างนอก
ทีเดียว

นอกจากที่เป็นหอสำหรับดูดาว จะว่าเป็นหอนิเวศน์หรือ
พิพิธภัณฑสถานด้วยก็ไม่ผิด เพราะภายในนั้นไม่ว่าเครื่องแผนที่โบราณ
แต่ครั้งไหน ครุฑไหน เป็นต้องมียุบรวมอยู่ในนั้นทั้งดิน ธรรม
เครื่องที่เกี่ยวกับการเดินเรือ กับภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ฯลฯ
ย่อมมีอยู่ในนั้นหมด.

นายช่างผู้ใดคิดแบบหอดูดาวหอแปดโรตต์ คือคนเดียว
กับช่างผู้ใดคิดแบบพระที่นั่งวังสุฟร์ เมื่อราชทูตเดินทางภายนอก
หอเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจึงเชิญเข้าไปดูข้างใน เพราะของหน้าตา
ยังไม่ได้เห็นอย่างมากมาย ในชั้นต้นเขาพาไปดูห้อง ที่อยู่ฝ่ายด้าน
ทิศตะวันออก ในห้อง “ตะวันออก” นี้ของที่แปลกสำหรับราชทูตคือ

กระจก สำหรับดูดแสงแดดรูปกลม ศูนย์กึ่งดวงกว้างเกือบ
๒ เมตร (เกือบ ๓ วา) เวลาราชทูตไปถึง เจ้าพนักงานได้หันหน้า
กระจกให้เหมาะับแสงแดด แล้วเอาไม้กระดานทั้งแผ่นหน้าหอย
นิ้วฟูตามองไว้ข้างล่างกระจกให้ได้ศูนย์กัน พอได้ศูนย์กันแล้วก็เกิด
เป็นไฟลุกขึ้นทันที ใหม้ไม้กระดานราวกับตกอยู่ในกองเพลิง พอ
ใหม้ไม้กระดานแผ่นนั้นแล้ว เจ้าพนักงานก็เปลี่ยนเอากระจกวงก่อนมา

วางไว้แทน ในบัดเดี๋ยวนี้ก่อนจะกวักตายเหลียวขว้างไป ทงนกก
เพราะอำนาจแห่งแสงอาทิตย์ซึ่งต้องเข้ามากลางกระจกนั้นนั่นเอง.

ถัดจากกระจกไปแล้วราชทูตได้ไปดูแผนที่ดาวในห้องฟ้า ซึ่ง
เจ้ากรมการขึ้นได้ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ๆ อาศัยแผนที่นี้ไม่ว่าดาวดวงใด
ซึ่งปรากฏในห้องฟ้าอากาศแล้ว ก็เห็นแจ้งอยู่ในนั้นหมด รูปร่าง
ต้นฐานและสถานที่ไม่คลาดเคลื่อนเลย ราชทูตเห็นก็ชอบใจ จึงขอ
ท่านคานซันเจ้ากรมว่า “แผนที่อย่างนี้จริง ขอท่านได้โปรดคิด
ทำขึ้นอีกแผ่นหนึ่ง สำหรับพระเจ้ากรุงสยาม แต่ขอให้ถูกต้องกับ
ดวงดาวซึ่งปรากฏในห้องฟ้าทางบูรพาทิศเมืองไทย ”

เมื่อราชทูตดูแผนที่นั้นแล้ว ท่านคานซันก็พาไปดูกล้อง
ยาวต่าง ๆ ที่พวกโหรใช้ในการดูดาว ท่านอัครราชทูตมาคิดใจ
เครื่องหนึ่งซึ่งมีลำกล้องยาวสอง เมตร (๕ วา) เพราะถึงว่าลำกล้อง
ใหญ่ยาวพระพุทธรูปถึงเพียงนี้ ก็เห็นถึงของแจ่มแจ้งชัดดีกว่าที่จะดู
ด้วยตาเปล่าแต่ไกล ๆ เสียอีก ไม่รู้ดีกว่ามีลำกล้องเลย.

ท่านอัครราชทูตจึงเลยเตือนท่านคานซันว่า “ก็เมื่อลำกล้อง
ยาว ๆ ดังนี้ไม่เป็นที่กักขวางในการดูแล้ว ทำไมท่านจะไม่คิดทำให้
ยาวใหญ่กว่านี้อีกเล่า? เช่นจะให้ยาวถึงเส้นสองเส้นจะได้เห็นหรือ?
จะได้เห็นของไกลได้ชัดช่นกว่านี้อีก ” แท้จริงเรื่องนี้ พวกโหร
ทั้งหลายก็ได้เคยดำริกันมาแล้วเหมือนกัน คือต่างอยากสร้างลำกล้อง

ให้ยาวที่สุดที่จะทำได้ เพื่อจะให้กระจกข้างปลายกระบอกลื่นไถล
 เขากบดของที่ต้องการจะดู แต่ก็ไม่ค่อยดำเร็วได้ง่าย เพราะ
 ถ้าทำให้ลากลื่นยาวเกินไป ก็มักจะเขยื้อนไปมา ทำลายความ
 สม่ำเสมอของกล้องที่จะเห็นได้ชัดชัดเจน เพราะกล้องไม่ควรที่จะกระจก
 เขยื้อนเลยไม่เห็นถนัด ท่านคาสซันจึงตอบเจ้าคุณราชทูตว่า “เครื่อง
 อย่างที่เจ้าคุณว่านั้น ที่จริงเราก็คงจะสร้างขึ้นมาเหมือนกัน แต่ยังคง
 วิชาไม่สำเร็จ เพราะเครื่องอย่างนั้นจะมันานามาก จะเป็นการยาก
 มากในการหันไปหันมา ยกขึ้นหรือหย่อนลงให้ได้นิ่งซึ่งตัวเป็นของ
 จำเป็นสำหรับให้เห็นชัด แต่ถึงกระนั้นในระหว่างที่ยังคิดไม่ตกลงเรา
 ได้นึกแก้ไขไปทางอื่นเสียแล้ว คือในกรมโหรนมีโหราจารย์คนหนึ่ง
 เป็นคนสามารถขอคาเมียร์ได้ ฟังได้คิดประดิษฐ์กล้องอย่างแรงชนิด
 หนึ่งมีกระจาใหญ่ แต่กล้องใหม่ลากล่องที่เป็นรูปกระบอกลื่นไม่มี
 มีแต่กระจกเท่านั้น ได้ทดลองแล้วใช้ได้ดีเหมือนกัน เรื่องกล้อง
 ใหม่ไม่มีกระบอกลื่น ท่านคาเมียร์เองได้เคยอธิบายไว้ในหนังสือ
 โหราศาสตร์คราวหนึ่งแล้ว และในราว ๒-๓ ศกมานเองก็ได้อธิบาย
 ไว้ในหนังสือพิมพ์รัฐบาลดลลยๆ ที่เรียกว่า “แมริกร” อีก
 คราวหนึ่ง.

เมื่อพูดอย่างนั้นแล้ว ท่านคาสซันก็เอาแผ่นกระจกอย่างแรง
 มาตั้งไว้ตรงหน้าต่างแห่งหนึ่ง แล้วท่านเอาแผ่นกระจกเล็กประมาณ

เท่าแวนตาอีกแผ่นหนึ่ง กอยหลังออกไปตั้งไว้ห่างจากแผ่นใหญ่
ราว ๕๐ ฟุต แล้วท่านจึงได้เชิญให้ราชทูตมองดูที่แผ่นกระจกเงา
พอตั้งได้ที ได้ย้ายศูนย์กลางพอดีแล้ว ราชทูตดูเห็นดังที่อยู่ห่างออกไป
ไกลอะไรได้ก่นิด ราวกับกล้อมกระบอกหม้อกัน

อาศัยกล้อมต้องชนิดไม่มีกระบอกนั้นแหละ ท่านอาจารย์
คาสซันได้ค้นพบความวิจิตรพระเสวรีดวงเล็ก ๆ อีก ๒ ดวง ซึ่งตาร-
กาจารย์แต่ก่อนยังไม่เคยพบเห็นเลย ความวิจิตรพระเสวรีที่ท่านได้
ตั้งขอเรียกว่าดีดเวราดาออกัสเซรา.

พอตกต้องนั้เสร็จแล้ว ท่านอาจารย์คาสซันได้นำเจ้าคุณ
ราชทูตเข้าไปดูเครื่องอีกเครื่องหนึ่งในห้องของท่าน เครื่องนั้นแล้ว
ด้วยทองเหลือง รูปต้นฐานกลมเหมือนผลส้มโอใหญ่ ๆ สมมติว่า
เป็นดวงโลกที่มนุษย์เราอาศัยอยู่นี้ รอบลูกกลมนั้นม้วนเส้นพาดชน
พาดตรงและผ่านไปทางซ้ายขวา ทรงดำหรับกระเือกและคำนวณได้
สะดวกกว่าคานาใด อยู่เหนือใต้เท่าไร ห่างไปทางทิศตะวันออก,
ตะวันตกเท่าไรแน่ ข้างในลูกโลกทองเหลืองนั้น มีเครื่องจักรบังคับ
ให้ลูกโลกนั้นหมุนไปเหมือนกับโลกหมุนไปนั่นเอง ไม่เร็วไม่ช้ากว่า
กันคือพอหมุนรอบตัวเป็นเวลานาน ๑ กับคน ๑ พอดี และหมุนรอบ
ดวงอาทิตย์สมมติอีกดวงหนึ่งก้นเวลาดำหนึ่งพอดี อนึ่งบนลูกโลก
ทองเหลืองนั้นมกระจากแผ่นใหญ่อยู่แผ่นหนึ่ง สำหรับรับแสงอาทิตย์

แล้วฉายแสงนั้นให้มากระทบกระจกแผ่นเล็กอีกแผ่นหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่
ห่างออกไปจากกันระยะทางประมาณ ๑๕๐ ฟุต เมื่อตั้งเครื่องกับ
กระจกทั้งสองนี้ในที่ที่เหมาะสมแล้ว ถ้าใครจะเข้าไปมองดูที่แผ่นกระจก
เล็กก็จะเห็นวิถีโคจรของโลกได้ถนัดชัดเจน และจะรู้ดีกว่าหมุนได้
ส่วนกันอย่างไรกับดวงอาทิตย์และดาวอื่นๆ ด้วย เช่นเมื่อพระอาทิตย์
แรกออกขึ้น เครื่องนั้นก็จะดำไปหน่อยแฉกๆ ค่อยๆ เคลื่อนขึ้นไป
พร้อมกับดวงอาทิตย์ได้ส่วนสูงต่ำจนพอดีตลอดทั้งวัน ส่วนคนที่
มองดูเล็กก็เป็นค่อยๆ หันไปตามด้วย มิฉะนั้นจะแฉกๆ ไม่เห็นอะไร
เพราะว่าถ้าจะดูให้ดีแล้วนั้นตาของคนๆ นั้น ต้องคอยเพ่งดูให้ได้
ศูนย์กลางกับกระจกแผ่นเล็ก และกระจกแผ่นเล็กนั้นก็ต้องให้ได้สายศูนย์กลาง
กับกระจกแผ่นใหญ่ และกระจกแผ่นใหญ่ก็ต้องให้ได้สายศูนย์กลาง
กับเครื่องโลกทองเหลืองๆ ก็ต้องให้ได้สายศูนย์กลางกับดวงพระอาทิตย์อย่าง
ตรงดิกหมดทุกๆ เครื่องถ้าเป็นคนใหม่ยังไม่เคยดูเลยก็แฉกๆ ไม่ค่อยจะ
เห็นเพราะเห็นหาศูนย์กลางไม่ถูก แต่ถ้าเป็นคนเคยเห็นบ่อยก็ง่ายนิดเดียว.

นอกจากโลกทองเหลืองนี้ ราชทูตยังได้ดูกล้องใหญ่อีก
กล้องหนึ่ง ซึ่งเขาใช้สำหรับพิสูจน์เวลา อาศัยกล้องนี้เขารว
เวดานาที, วินาทีได้อย่างแม่นยำ ดีกว่าดูนาฬิกาอย่างดี ๆ เสียอีก
เพราะธรรมชาตินาฬิกาอาจคลาดเคลื่อนไปบ้าง แต่ส่วนพระอาทิตย์
ซึ่งเขาเอามาเป็นเกณฑ์ในการพิสูจน์เที่ยงตรงอยู่เสมอ ไม่ผิดเวลา

เลย ก็ต้องยังใช้เป็นประโยชน์ที่ค่าๆมาก อีกอย่างหนึ่งคือใช้
 สำหรับคนเดินเรือในท้องทะเลหลวง เป็นเครื่องพิสูจน์ว่าแม่เหล็ก
 ซึ่งใคร ๆ ย่อมรู้ว่าชี้ไปข้างทิศอุดรเสมอ นั้นเชวไปข้างซ้ายขวา
 ของขั้วโลกเหนือเท่าไร เพราะที่จริงแม่เหล็กเป็นแต่ตัวชี้ไปทางเหนือ
 เท่านั้น จะถือว่าเที่ยงตรงทีเดียวยังไม่ได้ตลอด.

ถัดจากคุดองทั้งดองนี้แล้ว ราชทูตได้ค้นคว้าพิเคราะห์
 สำหรับหาระดับน้ำ แวนคาสนั้นพอจับได้แล้วกรรบนทวารของที่เราดู
 เห็นนั้นใครระดับหรือไม่ ถ้าใครระดับเที่ยงตรงแล้วก็เห็นของนั้นได้
 แจ่มแจ้ง ถ้าเห็นเอียงซ้ายขวาเท่าไร ก็เป็นอนแปรตว่าดังนั้นยังผิด
 ระดับนาเท่านั้นเท่านั้น

ถัดจากดูแวนคาทุดองระดับแล้ว ราชทูตก็ได้ไปดแนท
 ดองพระจันทร์ ซึ่งเขาทำให้เหมือนจริง คือว่าในดองพระจันทร์มี
 หลุมมีคอนมีแหว่งเขาทำขึ้น ในแผนที่นั้นก็มีเหมือน ๆ กัน.

พอของต่าง ๆ เหล่านี้เสร็จแล้วท่านอาจารย์คาสซันได้พา
 ท่านราชทูตไปดแนทกุดม ที่ท่านได้จารึกไว้ตามพินทองที่อยู่ข้าง
 ด้านตะวันตก เมื่อท่านอาจารย์คาสซันจะทำแผนที่นั้น ท่านได้สอบ
 ส่วนสถานที่อยู่ในอัมพรวิถ์แห่งดวงดาวบริวาร ของดาวพฤหัสบดีก็
 อย่างหนึ่ง ทั้งได้เอาจันทร์คราสที่เมืองฝรังเศส เมื่อศก ๑๖๘๓ และ
 จันทร์คราสที่เมืองตะไวในกรุงสยาม เมื่อศก ๑๖๘๕ มาสอบส่วน

ประกอบให้สัมพันธ์กันเสียก่อน เห็นเป็นที่ถูกต้องกับแผนที่เก่าซึ่งฝรั่งเศสเคยใช้ แต่ผิดกันกับแผนที่ของชาวฮอลันดา ถ้าจะเชื่อแผนที่ฮอลันดาแล้ว เมืองไทยซึ่งเป็นเมืองอยู่ห่างจากเมืองฝรั่งเศสอยู่ไกลก็จะกลายเป็นห่างออกไปอีกถึง ๓๒๐๐ กิโลเมตร ซึ่งมีใช้หนทางเล็กน้อยเลย.

ทีนี้ข้าพเจ้าจะขออธิบายถึงแผนที่ใหม่ให้เห็นความพิเศษกว่าแผนที่ที่เขาวนไว้มานานอย่างไร ในเบื้องต้นข้าพเจ้าได้บอกแล้วว่าแผนที่นกกลมไม่เป็นดีเลยทีเดียวแผนที่ธรรมดา ข้อ ๒ แผนที่ธรรมดาเขาเขียนไว้บนผืนผ้าหรือแผ่นกระดาษ แต่แผนที่จักรวาลไว้ในแผ่นศิลาตามพื้นห้องของหอโหราศาสตร์ ออบเชรว่าตวร ขนาดของแผนที่นกกลมตรงเส้นศูนย์กลางตั้งแต่ขอบขวาไปซ้าย หรือซ้ายไปหาขวากว้างถึง ๒๘ ฟุต หนึ่งแผนที่ธรรมดามุมตึงทิศเหนือไว้ข้างบน ทิศใต้ไว้ล่าง ๆ ด ๆ แต่แผนที่กลมมุมตึงทิศอุดร คือ ขว้างเหนือของโลกว่าอยู่ตรงศูนย์กลางของแผนที่ หนึ่งแผนที่ธรรมดา กับแผนที่นึ่งผิดกันอีก คือแผนที่กลมนี้จะทำให้ถูกต้องตามมติว่าคนทั้งโลกนี้ไม่ได้อยู่ในมนุษย์โลก โพล์ไปอยู่หลังดาวหลังเดือนกลางอากาศ จำเพาะตรงกับขั้วโลกเหนือโน้น แล้วหันตามาตามแผนที่โลกกลมดังนั้นจึงจะเข้าใจได้ หาไม่จะหลงเป็นแน่ เพราะว่าแผนที่เมืองใดซึ่งเราเคยรู้เคยเห็นในแผนที่ธรรมดา ว่าเป็นรูปอย่าง

อย่างนั้น ขนาดเท่าขนาดเท่ากัน ครั้นดูในแผนที่กตมนี้จะกลายเป็น
 ขึ้นไปหมด เมืองเล็กจะกลายเป็นเมืองใหญ่และเมืองใหญ่จะกลายเป็น
 เมืองเล็กนั้นใด ก็เหมือนว่าถ้าเราของครูเขาต้องลูก ลูกหนึ่ง
 อยู่ใกล้และอีกลูกหนึ่งอยู่ห่างออกไป ภูเขาตูกหน้าดูใหญ่ไป และ
 ลูกหลังดูเล็กไป แต่แท้จริงถ้าเราไปดูใกล้ลูกที่สองที่ดูเหมือนเด็ก
 กลายเป็นใหญ่กว่าลูกคนที่ใด ดังนั้นคืออย่าง ชนจึงสงสัยเกิด
 ด้วยว่า ธรรมชาติของกตมเราครอบในปริบทเดียวไม่ได้ เราดูได้
 จำเพาะแต่ชักรเดียวนั้นใด ส่วนแผนที่กตมหนักนั้นหน คือมีปรากฏ
 อยู่เพียงประเทศบ้านเมือง และทะเลที่อยู่ใกล้เห็นของมนุษย์โลก
 ออกครึ่งหนึ่งนั้นคือชกขางทิศใดเราเองไม่เห็น.

มีคนท่านผู้อ่านเข้าใจแล้วว่า แผนที่กตมของท่านอาจารย์
 คาชชันนเป็นอย่างไร ข้าพเจ้าจะขอถกถกถ่วงถึงราชทูตไทยให้รู้ว่า
 ท่านเองได้รู้ดังอย่างไร เมื่อท่านได้มาแต่เห็นแผนที่นั้นซึ่งเป็นแผนที่
 พังคิตทำขึ้นใหม่ ๆ แต่ก่อนยังไม่มีใครเคยทำ.

ในชั้นแรก ควรต้องบอกให้ทราบอีกชั้นหนึ่งว่า อักษรภาษา
 ฝรั่งเศสเขียนไว้ในแผนที่นั้น เจ้าคุณท่านอ่านไม่ออก แต่ถึงกระนั้น
 ก็ดี พอท่านได้แต่เห็นแผนที่นั้นท่านก็รู้ เข้าใจเอาเองว่าเป็นแผนที่
 อะไร ตัวอย่างซึ่งจะชี้ให้เห็นว่าเป็นจริง คือแผนที่นั้นท่านเข้าไป
 ตรงที่เมืองสยามอยู่แล้วว่า:— “นั่นแหละเมืองไทยนั่นแหละเมือง

อเมริกา... นี่แน่นอนทางที่เราได้โดยสารมาเมืองฝรั่งเศส...” พลางทำหน้าซื่อๆไปว่า:— “เรือของเราเดินไปทางนี้ แล้วเลยไปทางโน้น..” พอซัดหมดอาฟริกาใต้แล้วท่านก็กลับไปทางเหนือตรงกับหมู่เกาะอาซอร์ ซึ่งอยู่ตรงเมืองปอร์ตุเกศข้าม แล้วท่านว่า:— “นี่แน่ที่ชาวเรือหลงเข้าใจว่าเป็นเมืองฝรั่งเศส ที่จริงยังเป็นเพียงเมืองปอร์ตุเกศเท่านั้น.” เจ้าคุณซื่อไปพลาง คุยไปพลางเป็นที่น่าฟัง หามิผิดมิหลงไม่ ดูราวกับท่านเคยท่องเที่ยวมามาก่อน.

เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวถึงวิธีทำแผนที่ทกตมนี้ ข้าพเจ้าได้เข้าใจว่า ท่านอาจารย์คาสซันได้ทำสำเร็จถูกต้องดี เพราะท่านได้สอบสวนดุจันทรูปราคาในเมืองฝรั่งเศส กับจันทรูปราคา ซึ่งได้ปรากฏในกรุงสยามในสมัยนั้น ที่ตรงนั้นบางทีผู้ซึ่งคิดจะพากันนั้นคงจะอยู่บ้างว่า:— “ท่านได้สอบสวนอย่างไรกัน? ท่านได้มาเมืองไทยหรือ? หรือคนไทยได้ส่งข่าวไปบอก?” ขอดตอบว่า:— “หามิได้ ท่านคาสซันไม่เคยเข้ามาเมืองไทย และคนไทยไม่ได้บอกให้ท่านรู้อะไรในเรื่องจันทรูปราคา ผู้ที่ได้สอบสวนดุจันทรูปราคาแทน แล้วนำสัตว์พรรณนกขึ้นเนื่องด้วยการนั้นไปให้ท่านทราบ คือท่านขาดหลวงยชวิศดององค์? คุณพ่อเคอเฟงต์แน และคุณพ่อตาซาร์คในปี ๑๖๘๕ ซึ่งเป็นปีที่ได้มีจันทรูปราคาปรากฏในเมืองไทยนั้น ขณะนั้นท่านขาดหลวงทั้งสองอยู่สอนนิเทศศาสตร์ และศาสนศาสตร์ในเมืองไทย

เป็นหลายปีมาแล้ว ท่านบาดหลวงสององค์คนเดิมเจ้าพระนารายณ์
 พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงโปรดมาก เพราะท่านเป็นปราชญ์และ
 พระองค์ทรงโปรดปราชญ์เป็นอันมาก และในวันที่ได้เกิดจันทรุปราคา
 นั้น ทั้งสมเด็จพระนารายณ์ทั้งบาดหลวงสองท่านก็ได้เฝ้าอยู่หน้า
 พระที่นั่งในกรุงระไว (ลพบุรี) ยิ่งกว่านั้นทราบว่าได้สมเด็จพระนารายณ์
 ทรงขอบพระทัยบาดหลวงสององค์คนมาก ถึงกับทรงอาราธนาขอ
 บาดหลวงชนิดนั้นจากเมืองฝรั่งเศสอีก ๑๒ รูป ก็เป็นโชคดารอันดีแก่
 ศาสนาเป็นอันมาก และเป็นพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ด้วยเป็นอันมาก เพราะเป็นโอกาสอันดีเมื่อกำลัง
 ดับสนี่งตั้งสอนวิชาไวยากรณ์ ครั้นจะได้เป็นช่องให้รู้คุณความดี
 ของศาสนาและของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย ด้วยความปรารถนา
 อันร้อนรน ซึ่งเป็นธรรมดาของมิชชันนารีในหัวใจ ของผู้ที่มีความ
 ศรัทธาและจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า และพระเจ้าอยู่หัว เช่น
 บาดหลวงนั้นเป็นต้น นานไปข้างหน้าเมืองไทยอาจกลายเป็นประเทศ
 คริสต์ตังในฝ่ายบรรพทิศอีกด้วยประเทศหนึ่งก็ได้.

ขอกลับกล่าวถึงเจ้าคุณราชทูตไทยต่อไปอีกว่า เมื่อท่านได้
 แลดูแผนที่ที่ตั้งทางทิศแล้วมานั้นแล้ว ก็ได้ออกไปดูกรุงปารีส ที่
 นอกชาน เพราะที่นั่นเป็นที่ตั้งแคว้นเมืองไคณัต ท่านราชทูตและ
 ขุนนางไทยที่ไปด้วยกับท่านได้ดูรอบเมือง ทั้งด้วยตาเปล่าและด้วย

อาศัยกล้องต่าง ๆ เป็นที่พอใจ เมื่อยืนดูครั้งหนึ่ง เจ้าคุณราชทูตจึงถามท่านอาจารย์คำชะโนดว่า— “ท่านกเคอแบร์นซึ่งเคยเป็นที่พิกมาก่อนตั้งอยู่แถวทางไหน? ขอท่านโปรดชี้หน่อย ” ท่านอาจารย์คำชะโนดชี้ไปตามประสงค์ เมื่อเจ้าคุณทราบว่าท่านกเคอแบร์นอยู่ตรงไหนแล้ว ท่านจึงได้ค้นจนเห็นท่านกเคอแบร์นโดยลำพังตนเอง เช่นได้พบเห็นท่านกเคอแบร์น วัดมฆาราม ท่านกเคอแบร์น และตำบลคำชะโนด ๆ อีกหลายแห่งซึ่งได้เคยไปมาแล้ว ดูช่างจำแม่นอย่าที่เดียว.

พอตกกรุงปารีสแล้ว ราชทูตได้เข้าไปดูห้องบอกเวลาดำเนินอธิบายว่าในห้องนั้นมีแผ่นทองเหลืองอยู่แผ่นหนึ่ง ที่เขาตั้งไว้ให้ถูกทิศเหนือทิศใต้ ตอนกลางวันเมื่อพระอาทิตย์ผ่านดั่งจำเพาะตรงเหนือเส้นทองเหลืองนั้นจึงรู้ว่าเป็นเวลาเที่ยง ก็เลยตั้งนาฬิกาให้ถูกต้องกับพระอาทิตย์ตลอดทั่วพระราชอาณาจักรฝรั่งเศส นอกจากเส้นทองเหลืองสำหรับบอกเที่ยงนี้ ยังมีเครื่องวัดแดดอีกหลายอย่าง ซึ่งท่านราชทูตได้ดูด้วยแต่ด้วยความพอใจ และท่านได้บอกกับท่านอาจารย์คำชะโนดเป็นหลายหนว่า “เมืองสยามน่าที่จะได้ใคร่สำคัญ เช่นอย่างท่านนี้ไว้เป็นศรีพระนครบ้าง ”

ครั้นแล้วก็ได้พากันไปดูเครื่อง สำหรับค้นหาและพิสูจน์สุริย-ปราคาและจันทร์ปราคา อาศัยเครื่องนั้นจึงรู้ได้ว่า เมื่อไรจะมีสุริยคราสและเมื่อไรจะมีจันทร์คราส จะเห็นได้ทั่วประเทศไหนเมือง

ไหนและชำนาญเท่าใด สूरียคราดและจันทร์คราดนั้นจะเป็นดรรพคราด
หรือเป็นแค่แหวงไปบ้างก็รู้ได้หมด โดยแค่เพียงหมุนเครื่องนั้นให้
เดินเป็นวันๆ พอหมุนไปนั้นเดี๋ยวก็เห็นดวงโตก, ดวงอาทิตย์และ
ดวงจันทร์เกิดบดบังกันข้างละหนึ่งดวงหนึ่ง เดี่ยวต้องสว่างเดี๋ยวก็มืด
เป็นพักๆ เหมือนกับมดดูริบมจันทรฉะนี้ ถ้าคนหมุนเครื่องอ่านหนังสือ
ออกก็รู้ได้ว่าเมื่อไรถึงจะมีดूरียคราดมีจันทรคราดด้วย เพราะมีเข็ญ
บอกในตัวของเครื่องเสร็จจนที่ดัดแม่อ่านไม่ออก เพราะผิดภาษาเกินไป
ดูแผนที่ออก ก็เดาได้ว่าตรงไหนถึงจะเห็นดूरียคราด และตรงไหนถึง
จะไม่เห็น.

นอกนั้นถ้าเราอยากทราบว่าเดือนนั้นๆ พระอาทิตย์จะต้องแต่ง
ตรงหรือเอียงประการใด เราหมุนเครื่องให้ถูกกับเดือนนั้นๆ ที่เรา
อยากรู้ เครื่องก็บอกทันทีว่าจะต้องตรงเอียงประการใดหมด ท่าน
อาจารย์ผู้เปิดคลังเป็นเจ้าพนักงานกำกับ ดูแต่เครื่องแผนกนงได้เชิญ
ท่านอัครราชทูตให้ดองหมุนเครื่องนั้นด้วยมือของตนเองและในบัดนี้
นั้นท่านอัครราชทูตก็หมุนไปหมุนมาจนได้จันทรปราศ ซึ่งได้ปรากฏ
ขึ้นมาแล้วในบันทึกตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม และในขณะนั้นเจ้าคุณ
ราชทูตซึ่งที่จริงอ่านหนังสือฝรั่งไม่ออก ก็ยังรู้ได้ทันทีว่าเป็นจันทร-

คราดหาใช้ดูริยคราดไม้ หงนกด้วยอำนาจแห่งความพิณิจพิเคราะห์
อันเนียบแหลมของท่านนั่นเอง

เครื่องอย่างทักดาวมาน ใช้ได้แต่เพียงสำหรับดูริยคราด
จันทร์คราดเท่านั้น หรือเท่ากับเป็นเครื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์
จันทร์ และดวงมนุษย์โลก ๓ ดวงเท่านั้น แต่ถ้าสำหรับดวงดาว
อื่นๆ แล้วใช้ไม่ได้ เช่นอยากทราบว่าดวงนั้นดาวดวงไหนๆ ตั้งอยู่ตรงไหน
เป็นเหนือใต้ของโลกรเราเท่าใด อยู่ใกล้หรือห่างไกลจากมนุษย์
โลกเท่าใด เมื่อดวงนั้นและดวงก่อนๆ มันตั้งอยู่ตรงไหน เหล่านั้นเป็นต้น
ก็ไม่ได้ด้วยอาศัยเครื่องดูริยปราคานนี้เลย ต้องอาศัยเครื่องอีกชนิด
หนึ่งของท่านอาจารย์บรรดงศ์.

เครื่องของท่านอาจารย์บรรดงศ์นั้น ถ้าจะเทียบแล้วก็คล้ายกับ
เครื่องเมฆกันเอง คือว่าถ้าหมุนไหมนเดินแล้วดวงดาวต่างๆ ทั้ง
ใหญ่เล็กก็เดินวนเวียนสลับกันไป เร็วบางช้าบางเทียบให้ใกล้เคียงเร็ว
ช้ากัน เหมือนกับที่หมุนจริงในท้องฟ้าอากาศ บางดวงก็หมุนเป็น
หนทางวงกลมทีเดียว บางดวงก็หมุนเป็นวงยาวหรือบางก็เป็นวงเด็ก
บางก็เป็นวงใหญ่ บางดวงดูเหมือนอยู่กับที่นิ่งๆ ไม่วิ่งไม่หมุนอะไร
แต่ที่จริงก็หมุนไปมาเหมือนกัน แต่หากกำลังหมุนเข้ามาทางโลกเรา
บ้าง หนีห่างออกไปจากโลกบ้าง ด้วยหนทางของดาวชนิดนั้น ตรงไป
ตรงมา เราจึงหลงเข้าใจว่ามันอยู่กับที่ แต่ที่เข้าใจผิดนี้เป็นเพราะเรา

ดูตรงๆ นั้นเอง ถ้าเราเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง ก็จะทำให้เห็นเห็น
วงเวียนเหมือนกัน.

ดวงดาวที่เจ้าคุณราชทูตได้ดูนั้นกว่าดวงดาวอื่นๆ นั้นคือ
ดาวพระเสาร์และดาวพระพุธ ซึ่งเป็นดาวบริวารของพระอาทิตย์ เดิน
โคจรหมุนรอบดวงอาทิตย์เป็นนิตย์เสมอ แต่เดินเร็วช้าไม่เหมือน
กัน ดาวพระเสาร์นั้นต้องโคจรรอบอยู่ ๓๐ ปีกว่าจึงจะบรรจบรอบ
ดวงอาทิตย์คราวหนึ่ง ส่วนดาวพระพุธนั้นโคจรเพียง ๘ วันเท่านั้นก็
บรรจบรอบ ตกถึงปีหนึ่งของดาวพระเสาร์นั้นเท่ากับ ๓๐ ปีของเรา
และปีหนึ่งของดาวพระพุธเร็วเพียง ๒ เดือนเศษๆ ของเราเท่านั้น.

เครื่องดูสุริยคราสและเครื่องดูดาว ๒ เครื่องนี้เป็นฝีมือของ
นายช่างนาฬิกาหลวงชื่อ ทุเรศ นับว่าสามารถพอใช้ เพราะการที่จะ
คำนวณดูระยะทางและอาการหมุนของดวงดาวต่างๆ ทั้งการที่จะคิด
ประคิษฐ์เครื่องให้หมุนเร็วช้าได้ส่วนเท่ากันสม่ำเสมอ ไม่คลาดเคลื่อน
นั้น เป็นการยากอยู่มิใช่น้อย.

นอกจากเครื่องเหล่านี้ ราชทูตไทยยังได้ดูเครื่องอื่นๆ อีก
เกี่ยวกับดาวบ้าง ไม่ได้เกี่ยวกับบางหลายอย่าง เช่นได้ดูเครื่องสำหรับ
ดูบดมอดออกจากหลอดเพื่อทดสอบแรงดันของอากาศ และได้ดูเครื่อง
ทอดลูกขี้มันด้วยไฟไหม้คราวละร้อยเส้น เหล่านี้เป็นต้น.

พอดเสร็จส่งประตังกแล้ว ท่านราชทูตกำลังเดินจะออกไป
จากห้องนั้น ก็พอดท่านได้แต่เห็นเครื่องชนิดหนึ่งรูปเหมือนแครว
แต่ไม่ใช่แคร ก็ถามผู้ที่นำท่านไปนั้นว่า— “แครนแปลกไม่เหมือน
แครที่เคยเห็น, เขาใช้ไปทำอะไรกัน?” ผู้ที่นำท่านไปก็ตอบว่า
“ที่เจ้าคุณได้เห็นเป็นแครนที่จริงหาใช่แครไม่ เป็นเครื่องสำหรับต่อ
เตียงพุดให้ไคยนิโกด เช่นตะโกนเรียกใครไคยนิโกดเอาแครนมา
ติดปากแล้วพุดไป คนที่เราต้องการเรียกนั้นถึงเม้าเขาอยู่ไกลคง
หลายเดินก็ไคยนิโกด ราวกับอยู่ใกล้ๆ กัน” ขณะนั้นท่านราชทูต
อยากจะทดลองเครื่องสำหรับตั้งเตียงพุดนั้น ดูว่าจะตั้งเตียงไปได้ไกล
จริงดังว่าหรือไม่ ก็ขอให้เอามาใช้พุดดูในทันใดนั้น ขณะนั้นมีคน
กำลังเดินอยู่บนถนนหน้าหอดูดาวคน ๑ ระยะทาง ๕๐๐ เมตร, เจ้าพนักงาน
จึงหยิบเอาแครนนั้นมาได้ปากแล้วหันหน้าออกไป ทางที่ถนนกำลัง
เดินอยู่แล้วร้องทักถามว่า “นี่จะจะไปไหนกัน? หยดพุดสักประเดี๋ยว
เถอะ” พอขาดคำดังนั้นก็หยุดแล้วเหลียวซ้ายแลขวาไปๆ มาๆ
เพื่อให้รู้ว่าใครเรียกตัว ก็ไม่เห็นใครอยู่ในที่แถวนั้นเลยสักคนเดียว
แล้วเขาก็เดินเลยต่อไป.

เวลานั้น ท่านราชทูตเตรียมจะลาท่านอาจารย์คาราชชอนอยู่แล้ว
ทั้งท่านก็กำลังเดินออกไปถึงถนนนอกชานอยู่แล้ว แต่มามีเรื่องเบ็ดเตล็ด
เกิดขึ้นเรื่องหนึ่งจึงยังไม่ได้ออกไป เรื่องนั้นพุดกันมาช่น คือถนนนอกชาน

หนึ่งมิกดองยอกเครื่องหนึ่ง ยาวใหญ่ตั้ง ๕—๖ วาใช้สำหรับ
 ดองอาทิตย์เป็นคืน ท่านอาจารย์คัชชนอยากจะให้เจ้าคุณราชทูต
 เห็นจุดคำๆ หลายจุดที่ดองอาทิตย์ ซึ่งฟังดังเหตุเห็นถนนใหม่ๆ
 จึงเชิญให้เจ้าคุณราชทูตบ้าง เจ้าคุณค้อยดักครักเห็นจุดเหล่านั้น
 ได้ดีๆ แต่แทนที่ท่านจะกล่าวถึงจุดเหล่านั้น ท่านไปชักคำเปรียบ-
 เทียบอะไรที่ไหนไม่ทราบชชนนำฟังว่า “อ้อ, เราฟังรู้เคยตนเองว่า
 ทำไมผู้หญิงฝรั่งเค้าเมื่อจะเดินไปไหนมาไหน มีเขาประทุมสโมสร
 เป็นต้น ต่างคนจึงต้องพากันเอาผ้าไปรอง มีจุดสีดำๆ ปิดบังหน้าเสีย,
 ชะรอยจะเอาอย่างพระอาทิตย์กระมัง เพราะเป็นความจริงวงหน้า
 ของหลอดนกกตมเกลตยงต์ได้ แม้นละม้ายคล้ายพระอาทิตย์อยู่แล้ว,
 ฉะนั้นเมื่อหลอดนเห็นพระอาทิตย์ทรงเจิมพระพักตร์ด้วยจุดดำ หลอดนก็
 ต้องเอาผ้าไปรองมีจุดดำมาปกปิดหน้าเสียบ้าง หากไม่ก็จะเกิดคาฟาง
 คายกนทงเมือง” ว่าเด่นๆ ตอๆ ดังแล้ว เจ้าคุณก็อำตาท่าน
 อาจารย์คัชชนว่า “บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ใดกำหนดไว้ว่า จะไปดู
 พระอารามแด่จารย์เดรอว์จึงต้องขอตาท่านไปก่อน” ท่านอาจารย์-
 คัชชนทราบดังนั้นก็ตกลงจำเป็นยินยอมอนุญาตให้ตา เพราะเกรงว่า
 ถ้าหน่วงไว้ท่านราชทูตจะผิดนัด หากไม่ท่านคงได้พาไปดูหอแผนกอื่น
 ต่อไป มีแผนกท่านอาจารย์เดอราว์เป็นต้น เพราะแผนกนั้นเป็น
 แผนกที่ดัดดักสำคัญเหมือนกัน และไม่ต้องสงสัยถ้าเจ้าคุณราชทูตได้

ไปคงคิดใจ ขยาก็จะดูโดยละเอียดเหมือนแผนกอื่นเป็นแน่ ท่าน
อาจารย์คำซึ่งจึงอำนวยความสะดวก ให้พรแก่ท่านราชทูตชอบใจท่านที่
ได้ชุดดำห่มเย็บดั่งนั้นก็นับว่าเป็นเกียรติยศอันใหญ่ส่วนท่านราชทูต
ก็ว่า “ถ้าว่างเมื่อใดตรงกับโอกาสอันเหมาะ ข้าพเจ้ายินดีจะกลับ
มาสนทนาเรื่องดาวกับท่านต่อไปอีก เพราะเป็นนิทานารั คดีน่าฟัง
อย่างยิ่ง อาจชวนให้คนถึงขอชมภรรยาลดลง, แต่เวลานี้หมด
โอกาสแล้ว ข้าพเจ้าขอลาท่านไปก่อน”

บทที่ ๓๓

ราชทูตไปดูพระอาราม

ในเย็นวันนั้น ท่านราชทูตกับพรรคพวกของท่าน ได้ไปดู
พระอาราม “แดชาร์เดอซ์” พอไปถึงสถานที่หน้าโบสถ์แล้ว ท่าน
ราชทูตกับขุนนางไทยและคนที่พาไป ได้พากันเดินดูสถานที่ภายใน
บริเวณของวัดนั้นทั่วไปก่อน แต่ที่วัดนี้ห้ามผู้ใดออกมาจับคานับ
ราชทูตแต่อย่างใดอย่างหนึ่งดูสถานที่นั้นๆ ตามธรรมเนียมไม่ ท่าน
ราชทูตนั้นก็แปลกใจ, เจ้าพนักงานที่พาไปนั้นจึงอธิบายให้ท่านฟังว่า
“เจ้าคุณอย่าแปลกใจเลย เพราะว่าแต่ท่านราชทูตเลย ถึงจะเป็นใครๆ

ทั้งหมดคนกวาดนั้นไม่ออกมาต้อนรับเลย เพราะวินัยห้ามไม่ให้ท่านมาเกี่ยวข้องกับใครบ้างใคร ใครจะไปจะมาก็ไปมาได้ตามดำพึง ท่านไม่กระปะบั้งอะไรหมด ท่านได้แค่ถือศีลเจริญพรคอดทนภาวนาอย่างเดียว” เมื่อทราบเช่นนั้น ท่านราชทูตจึงหายแปลกใจ.

ในชั้นแรกท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานผู้นำราชทูต ก็ได้นำไปตโบสถ์ แต่เวลานั้นเกือบจะค่ำอยู่แล้ว ข้างในโบสถ์ยังมีพระสงฆ์ซึ่งคอยประจำเบ็ดบีตประตูลืออ้อยของคหิง เมื่อเดินเข้าไปข้างในแล้ว ท่านสตอร์ฟก็คุกเข่าลงไหว้ศรัทธาสดันท์ ซึ่งตั้งอยู่เหนือพระแท่นใหญ่ ลึกครู่หนึ่ง และขณะนั้นท่านอัครราชทูตและขุนนางที่ตามไปก็ได้ยอเข่าลงแสดงความเคารพบ้างเหมือนกัน และต่อเมื่อเห็นท่านสตอร์ฟนั้นลุกขึ้นแล้วจึงได้ลุกขึ้นพร้อมกัน.

ทันใดนั้นก็พากันไปชมค้ำเข้าของต่าง ๆ ในโบสถ์นั้น เช่น พระแท่น, ธรรมาดันและอาสนะที่นั่งของพระสงฆ์ซึ่งเบญจกถาขณชอลือนามว่าประณตบรรจง หาทั้งงดงามเสมอเหมือนในทิวประเทศบ้านเมืองด้วยยาก แต่ว่าได้พากันไปดูพระรูปนักบุญเทพยดาอรหันต์ต่าง ๆ กับทั้งพระบทซึ่งมีเขียนอยู่ตามฝาผนังโบสถ์ ซึ่งล้วนแล้วด้วยฝีมือนายช่างเอกทงหน เช่นของอาจารย์เซแปดเป็นต้น พอเดินค่อๆ ไปก็ได้มาถึงรูปทองสัมฤทธิ์ ซึ่งตั้งอยู่เหนืออนุสาวรีย์อันหนึ่ง ท่านราชทูตจึงถามว่า “นี่เป็นรูปใคร?” ท่านสตอร์ฟตอบว่า “เป็นรูป

ของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ซึ่งเดิมที่เป็นมรรคนายก และ
อุปถัมภ์คำคัญของพระอาราม และเคยวงศ์พาท่านกึ่งฝังอยู่ใน
นิตย

เมื่ออุโบสถเสร็จแล้วก็ได้เข้าไปในห้อง “ชาคริต์เตย” ซึ่ง
เป็นห้องสำหรับเก็บรักษาบรรดาเครื่องพิธีพระภูษาต่าง ๆ ซึ่ง
พระสงฆ์ใช้กระทำสังฆกิจมีกิจศักดิ์สิทธิ์ถวายบูชาเป็นต้น และ
ไปดูห้องไว้รูปภาพงาม ๆ ทั้งเก่าใหม่ด้วย ก่อนไปได้ออกไปดู
พระระเบียงข้างนอกอุโบสถ ในระวางเส้าพระระเบียงนั้น มีรูป
ภาพเขียนแสดงพระประวัติของนักบุญบรูโน ซึ่งได้เป็นผู้เริ่มตั้งนิกาย
นักบวชนั้น แต่ตามปรกติกินเดินไปมาไม่เห็นเพราะมีบานประตู
เปิด แต่เพื่อจะให้ราชทูตเข้าใจในประวัติของท่านผู้ที่ได้เริ่มสร้าง
นิกายนี้ ก็ได้ออกให้เปิดหมด ท่านราชทูตเห็นแล้วรู้สึกความดีมี
น้อย, เพราะรูปประวัตินี้เป็นฝีมือท่านอาจารย์เดอซีเออร์ นับว่า
เป็นชิ้นเอกที่มขอยู่ในกระบวนช่างเหมือนกัน.

เมื่อราชทูตเสร็จแล้ว ก็พอดีได้มาพบกับท่านอธิการรอง
และพระสงฆ์อื่น ๆ ในอารามนอกบางองค์ ต่างจึงได้แสดงความ
เคารพต่อกันและกันตามธรรมเนียม ประหนึ่งว่าท่านมิได้เป็นนักบวช
ถือวินัยเคร่งครัด และโดยเห็นแก่ท่านราชทูตซึ่งเป็นผู้มาแต่ไกล

ท่านอธิการรองจึงได้เป็นธุระนำท่านไปดะไรต่ออะไร ที่เป็นของหน้าคูนมอยู่ภายในพระอารามนั้นต่อไป มีห้องกินข้าวเป็นคูน นมว่านักบวชชาวเตรอชนลงวาวอยู่รวมอาวาสกันตงหลายสิบองคกต, ก็มีได้ร่วมกันสำหรับกิจปฏิบัติต่าง ๆ เว้นแต่เมื่อจะทำดังชกิจถึงโบสถ์พร้อมกัน หรือกระทำคตคกิจก็ไปห้องกินข้าวด้วยกัน นอกนั้นต่างอยู่ตามกิจเล็กน้อยของคน ๆ ๑ ขณะเวลาที่ราชทูตไปถึงคราวนั้นพอเป็นเวลารับประทานอาหารของพวกนักบวชเหล่านั้น และดำรับกับชาวคตงอยบนโคะเส้งแล้วก็เป็นโอกาสอันดีที่จะให้ราชทูตดูเห็นกับตาว่านักบวชฝ่ายตะวันตกบริโภคอาหารกันอย่างไร.

ข้อคตที่ท่านราชทูตได้สังเกตเห็น คือบนโคะกินข้าวซึ่งมีภาชนะเครื่องใช้ต่าง ๆ ตามธรรมเนียมทุกห้องกินข้าว หาได้มีถ้วยแก้วสำหรับกินน้ำไม่ กลับเป็นหม้อดินชอบหนา ๆ แทน, ท่านอธิการราชทูตจึงถามว่า “ทำไมขาดหลอดเหล่านี จังใช้แต่หม้อดินได้บ้างน่ะ ไม่ใช่ถ้วยแก้วได้บ้างเด้อ?” ก็ได้เรียนตอบท่านว่า “กินน้ำด้วยถ้วยแก้วไม่ได้, นิยห้ามว่าเป็นของด้วยเงินฐานะของนักธรรม ๆ ควรต้องคตคตงวตในดังของโคก ฉะนั้นท่านจึงใช้หม้อดินต่างถ้วยแก้ว”

พอคตห้องกินข้าวเสร็จแล้วก็ได้ออกไปข้างนอก พบเครื่องสำหรับสับน้ำ ราชทูตจึงถามว่า “เครื่องนี้ใช้ทำอะไรกัน?” ก็ได้รับคำอธิบายว่า “เป็นเครื่องสำหรับสับน้ำจากบ่อ แล้วส่งขึ้นไป

แจกทั่วทุกภูมิจะยังมีในพระอารามน, ณะพระยังมีไม่ต้องเป็น
 กังวลเรื่องศกนาหามาแต่ไกล” เจ้าคุณราชทูตก็ชอบใจมาก
 เพราะดูบนานในสมัยนั้นก็นับว่าเป็นของแปลกอยู่ ท่านราชทูตไม่
 เฉพาะแต่ชอบใจเท่านั้น ท่านยังอดดำให้เด็ดดอกไปคทางช่องเล็ก
 ช่องน้อยต่าง ๆ เพื่อจะให้เห็นว่าวิธีท่อนานนี้ คัดคอกันอย่างไร
 เป็นวิธีไหน.

เมื่อเครื่องดูบนานหมดก็พอเป็นเวลาค่ำมืดจะเที่ยวดูอะไรต่อไปไม่ได้ ท่านจึงหันหน้าไปทางประตูจะกลับ พอเดินออกพ้นระเบียง
 วัดท่านราชทูตเหลียวหลังมาดูจึงได้รู้ในเวลานั้นว่า ท่านอธิการรอง
 กับพระสงฆ์คนอื่นก็เดินแจจอธิบายอะไรต่ออะไรในวัดนั้น หาได้คิด
 ตามไปส่งถึงประตูวัด ตามธรรมเนียมทุกบ้านที่เขาเคยส่งท่านแต่ก่อน
 ไม่ เจ้าพนักงานเห็นท่านราชทูตงนใจจึงอธิบายว่า “ขอที่คุนพ้อ
 นิการนไม่ตามมาส่งเจ้าคุน ขอเจ้าคุนจงอย่ารำลึกแปลกใจเตย
 เพราะเป็นธรรมเนียมของนักบวชนิการน ไม่ต้องเกยวข้องกับแขก
 เมืองใดซึ่งมาเยี่ยมวัดวาอารามของท่าน” เมื่อทราบความนั้นแล้ว
 ท่านราชทูตก็ชอบใจมากกว่า “นิการนเคร่งครัด” แล้วท่านก็อดดำให้
 เดินกลับไปหาคุนพ้อเหล่านันถึงที่ ๆ ท่านยืนอยู่นั้น เพื่อจะแสดง
 ความชอบใจและอำดาท่านด้วยคเป็นที่พักออกพ้อใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย
 มิใช่น้อย ส่วนคนทงหลายเมื่อเห็นท่านราชทูตกลับไปตามท่านเจ้า

อธิการนั้นเป็นที่แสดงความดีมีมาการจะต่อต้านผู้คัดค้านด้วย
เป็นเอกประการ แท้จริงข้าพเจ้าได้สังเกตมาหลายหนแล้ว ถ้าท่าน
ราชทูตเห็นพระดังซึ้งเครื่องแล้วท่านยังเคารพมากจน

บทที่ ๓๔

ราชทูตไทยไปดูห้างขายเพชร

รุ่งขึ้นจากวันที่ได้ไปดูพระอารามนั้น เจ้าคุณราชทูตกับพรรค
พวกได้ไปดูห้างขายเพชร และเครื่องเงินทองของรูปพรรณของท่าน
อาจารย์ช่างทองเดอมงคาร์ซี ซึ่งเป็นหัวหน้าช่างทองหัดวงและถม
ข้อเดียวปรากฏว่าเป็นฝีมือเพชรเม็ดใหญ่ และแพงที่สุดในทวีปยุโรป
เครื่องเพชรพลอยที่ประดับพระมาตามหามงกุฎ พระบาทสมเด็จพระเจ้า
พระเจ้ายุคลยธิต ๑๔ กับเครื่องทรงอื่นๆ ซึ่งทรงใช้ในงานใหญ่
ล้วนแล้วด้วยฝีมือของนายช่างคนงานนั้น

ที่ห้างขายเพชรนี้ ท่านราชทูตได้มีโอกาสชมรัตนเครื่องเพชร
พลอยอันมีค่าคงหลาย ๆ ด้านบาท อย่างที่เรียกกันว่าอนันตมณ
แก้วหาค่ามิได้หรือราคาค่าควรเมืองนั้น การดูเพชรนี้ท่านราชทูต
เพิ่งพิศดูไม่ผิดแบบกับที่ดูตั้งอนันตมณ ๆ จริง ๆ ที่ห้างขายเพชรนี้

วณะก็อย่างกษัตริย์ท่านราชทูตคนทั่วและทุกๆ เมื่อที่ดำคัญท่านจับ
ตรวจดูนา, ดูแวว, ดูฝีมือเจียรในถนัดทุกอย่างแล้วถามถึงวิธีใช้
และราคาและความนิยมของบุคคลพร้อมเสร็จ ทั้งจริงท่านนักเป็นผู้
ชำนาญในทางคเพชรพลอยเก่าทีเดียว เพราะท่านพูดถูกต้องว่านา
ชนิดชนิดนั้นเป็นราคาเท่าไร และชนิดนั้นเขานิยมใช้ทำแหวน,
ทำเครื่องประดับอื่น ๆ เช่นสายสร้อย เป็นต้น ดูท่านพูดถูกต้อง
แฉ่งราวกับพ่อค้าเพชรพลอยหรือช่างทองคนหนึ่งกว่าได้.

เมื่อได้ดูเครื่องเพชรพลอย เครื่องเงินทองของรูปพรรณ
เสร็จแล้ว, ท่านเคอมงตาริชได้พาท่านราชทูตไปดูหอพิพิธภัณฑ
ของท่านซึ่งเต็มไปด้วยโบราณวัตถุชนิดเดียวกันคือแผ่นแผ่นมาที่ระดักและ
เหรียญเงินตรา, เหรียญทองตราต่างๆ ซึ่งรัฐบาลทั้งหลายเคยทำใช้
แตกเปลี่ยนซอด้งของ แต่ครั้งโบราณกาลตงมาจนถึงรัชสมัย
ปัจจุบัน.

หอเก็บแผ่นมาคมสำหรับเก็บรักษาตง ๕๐ คู่ด้วยกัน, มีแผ่น
เงิน, แผ่นทอง, ทองแดง, ตะกั่ว, ดีบุก แทบทุกรัฐาตและทุกประเทศ
ที่มีชื่อเสียง ในโลกในสมัยนี้ เช่นเมืองฝรั่งเศส, เมืองสเปน,
เมืองเยอรมัน, เมืองอิตาลี, เมืองอังกฤษ, เมืองปอดตอญ, เมือง-
สวิส, เมืองฮอลันดาและอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก.

ท่านเคอมงตารี่ซัดนั้นเป็นคนหน้าซมจริง คือว่าท่านไม่ใช่คนมัว
แต่เล่นเก็บอัฐิเก็บสากคั่วไว้เพื่อออกเพื่อนฝูงว่ามีแปลก ๆ หตายร้อย
หตายพันชนิดเท่านั้น ๆ แผ่น, (อย่างพวกเล่นบ่อนและก๊วยไม้เป็นต้น)
ท่านสะสมไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในทางสอบสวนโบราณคดี มีค่านาน
พงศาวดารเป็นต้น เหตุให้ว่าท่านเคอมงตารี่ซัดเป็นนักโบราณคดีรู้
พงศาวดารในสากลโลกตะเอียดสุดซุมนั้น คือว่าเมื่อท่านราชทูตหิบบ
แผ่นเหรียญไหนถามว่า “นี้สร้างมาแต่ครั้งไร? เพื่ออะไร?” ท่าน
ก็ตอบทันทีว่า “นี้สร้างมาแต่ครั้งแผ่นดินพระราชาองค์นั้น ๆ เมือง
นั้น ๆ เหนือด้วยมังกดและเหตุเศร้าโศกนั้น ๆ” ดังนั้นทุกแผ่นไม่มีคิด
หรือฉงนเลย ดูราวกับท่านอ่านในพงศาวดารก็ว่าได้, ฉะนั้นจึงได้ว่า
ท่านเป็นนักโบราณคดีรู้ข้อความในพงศาวดารแห่งโลกดีจริงผู้หนึ่งหา
ผู้เสมอยาก.

ฝ่ายท่านราชทูตเดา- นอกจากพินิจดูด้วยตาและตั้งกระทู้ถาม
ท่านยังได้แสดงความจงรักภักดี ซึ่งท่านมิได้ขอเจ้านายเห็นชอบอย่าง
หน้าซม และโดยไม่ต้องพูดคำเดียว เพราะเหตุนี้จึงเป็นการแปลก
ถ้าเป็นแค่ยอดสรรเสริญพระบารมีด้วยปากธรรมดา ก็ไม่แปลกอะไร
แต่ที่ท่านนิ่งไม่พูดไม่จาตั้งคำเดียวและถึงกระนั้น การดูชันภาพนเป็น
ที่สรรเสริญบารมีของเจ้านายคนดีกว่าคำพูดตงหตายเท่า เรื่องได้
เกิดขึ้นดังนคอเมื่อท่านราชทูตกำลังดูแผ่นเหรียญเหล่านั้น เผอิญมี

อยู่แผ่นหนึ่งซึ่งท่านหยิบขึ้นมาพิจารณาค้นหาว่ามีรูปอะไรต่ออะไรไม่
แปลกอะไรนัก แต่ด้านหลังมีคำจารึกมากมายและยืดยาวกว่าแผ่น
เหรียญอื่นๆ เป็นอันมาก ท่านราชทูตจึงถามว่า “คำจารึกเหล่านี้
ใจความอย่างไร ทำไมจึงยาวผิดปกติขนาดนี้เล่า? ท่านเคอมงคาร์ซัส
อธิบายว่า “เหรียญแผ่นนี้เป็นเหรียญที่พวกซบถได้หลอชนเมื่อค.ศ.
๑๖๗๒ เมื่อสงครามได้เกิดขึ้นในระวางประเทศยุโรป รูปข้างหน้าเป็น
รูปเปรียบเดียวๆ หายๆ ต่อพระมหากษัตริย์ต่างๆ และคำจารึกที่ด้าน
หลังก็ถวญคำที่เคยผนวกรูปาลของพระมหากษัตริย์เหล่านั้นทั้งสิ้น”

เมื่อท่านราชทูตได้ฟังคำอธิบายนั้น ท่านก็โยนทั้งเหรียญแผ่น
นั้นลงทันทีโดยอาการแค้นใจและเกลียดชังอย่างที่สุด และอาการอน
ของราชทูต ก็เป็นการแสดงความจงรักภักดี ต่อเจ้านายและความ
เกลียดชังต่อคนพาล ที่ได้ปรากฏขึ้นในท่ามกลางที่ประชุมอย่างเปิดเผย
ดีกว่าใช้วาจาตำหนิและติเตียนเป็นอันมาก.

ในบรรดาเหรียญแต่ละมาที่ระดัง ซึ่งให้ท่านราชทูตดูนั้นมี
อยู่หลายแผ่น ซึ่งเป็นเหรียญที่ได้สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมีหลายแผ่นที่มีพระบรมฉายาลักษณ์
ปรากฏอยู่ในนั้นด้วย แผ่นที่มีพระบรมรูปนั้นดังเกิดที่ท่านราชทูต
พิจารณาแล้วพิจารณาเห็นว่าแปลกนาน ไม่ค่อยจะวางลงได้ ดูเหมือน
มีเสน่ห์อะไรอันหนึ่งจิตใจท่านราชทูตให้ชอบดียิ่งกว่าแผ่นอื่นๆ.

ต่อมาท่านราชทูตได้ตรวจดูแผ่นเหรียญเหล่านั้นเสร็จหมดแล้ว ท่านก็ได้กล่าวชมเชยความคิดและธรรมเนียม ของผู้ที่สร้างเหรียญชนิดนั้นว่า “เป็นธรรมเนียมอันดีอย่างยิ่ง เพราะเป็นเหมือนหนึ่งประกาศคุณความดีของคนในสมัยหนึ่ง ให้คนในสมัยหลังได้รู้ถึงด้วย หากไม่เมื่อคนสมัยปัจจุบันล่วงดับไปแล้ว ชื่อเสียงและเกียรติคุณความดีก็หายสูญไปเร็ว ห้ามพยายามปรากฏให้คนชนหลังทราบทั่วถึงกันไม่เพราะความทรงจำของมนุษย์ย่อมไม่ยืนยาวเป็นธรรมดา ถึงกระนั้นก็ดี ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ กฤษฎาภิหาร และพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์มากเหลืออด ถึงแม้จะไม่สร้างเหรียญตระกูลชน ไว่เกียรติศักดิ์เกียรติคุณของพระองค์ก็คงแผ่เผยฟุ้งซ่านไปเองจนทั่วถึงปวงด้าน เพราะพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ย่อมทรงฝังในจิตใจของพลเมืองฝรั่งเศสทั่วทุกคนในพระราชอาณาจักรของพระองค์ ฉะนั้นจึงเข้าใจว่าแม้ไม่มีเดมาที่ตระกูลก็คงไม่มีวันสูญสิ้นแน่ แต่เมื่อยังมีเดมาเตือนให้ระลึกถึงด้วยก็ยิ่งดี เพราะเป็นเหมือนหนึ่งส่งเสริมคุณความดีของพระองค์ให้ยังแผ่ซ่านออกไปไกลถึงกาลนาน ซึ่งไม่เป็นการเกินสมควรหาได้ เพราะพระบารมีของพระองค์น่าสรรเสริญหาที่สุดมิได้”

เมื่อดูแผ่นเหรียญเสร็จแล้ว ท่านราชทูตได้แสดงความขอบใจต่อท่านเดอมงตาร์ซึ่งได้ให้การที่ท่านได้โปรดอธิบาย ฐานที่เกิดและ

พงศาวดารของเหรียญเหล่านั้นโดยละเอียดตลอด จนเข้าใจดีแตกต่าง
ได้พากันไปดูรูปต่าง ๆ ซึ่งแขวนอยู่ในบ้านของท่านเคอมงคาร์ชด์
พร้อมทั้งคำอธิบายถึงรูปภาพที่แขวนไว้รอบห้องนั้นด้วย เมื่อท่าน
ราชทูตได้เห็นรูปพร้อมทั้งคำอธิบายนั้นแล้วจึงได้รู้เข้าใจถึงการที่ไป
พบประเทศอเมริกา เพราะในจำนวนรูปเหล่านั้นมีรูปท่านคริสโตบาต
โกด้าโมนายเรือเอกสเปนอยู่รูปหนึ่ง ซึ่งได้ไปพบปะเมื่ออเมริกา
เป็นคราวแรกเมื่อคริสต์ศักราช ๑๔๙๒.

นอกจากรูปเหล่านั้นซึ่งท่านราชทูตชมแล้วชมได้ ถึงกับซัก
ถามชื่อของนายช่างผู้เขียนหมดทุกรูป ท่านยังได้ดูออกตั้งหนึ่งในห้อง
ของท่านเคอมงคาร์ชด์ซึ่งควรจะคงกล่าวถึงบ้าง คือนาฬิกาเรือนหนึ่ง
ซึ่งไขคราวเดียวแล้วก็เดินไปได้ตลอดถึง ๓ เดือนไม่หยุด พอดูนาฬิกา
แล้วก็นับว่าราชทูตได้คุ้มค่าในของนำดู ซึ่งมีอยู่ที่ทางซ้ายเพชรนั้น
ท่านราชทูตจึงได้ชอบใจ และอำตาท่านเคอมงคาร์ชด์กับภรรยาอีก
คำรบหนึ่งแล้วก็ได้ออกไปจนรถซึ่งรอคอยอยู่หน้าห้อง.

บทที่ ๓๕

ราชทูตไปพักอาศัยที่พระตำหนักเดอคคลาญ

วันททานราชทูตได้เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ที่วังแวร์ซายด์นั้น ท่านยังหาได้ทูลไปเที่ยวชมดูพระราชวังตลอดไม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีรับสั่งให้เจ้าพนักงานกระทรวงวังจัดการให้ราชทูตไปพักที่พระตำหนักเดอคคลาญ ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากวังแวร์ซายด์เท่าไร เพื่อจะเปิดโอกาสให้ท่านราชทูตได้ไปเที่ยวชมดูชมรอบใจ.

ณเมื่อรุ่งขึ้นจากวันททานได้ไปเฝ้าหาชายเพรชนั้น คณะราชทูตไทยก็ได้ย้ายไปพักอาศัยอยู่ที่ตำหนักเดอคคลาญ ตามกระแสพระบรมราชโองการ พระตำหนักเดอคคลาญนั้นจำลองแบบวังโบราณที่เมืองกรีก (Grèce) มาสร้างใหม่แบบอนามาเจอปนเลย และจะเรียกว่าวังกรีกก็ไม่ผิด แต่อาศัยเหตุที่วังนั้นตั้งอยู่ริมบ้านขุนนางโบราณชื่อ "บารงเดอคคลาญ" (หรือหอดวงเดอคคลาญ ถ้าจะเทียบกับตำแหน่งขุนนางเมืองไทย) จึงได้ตั้งชื่อเรียกว่า "พระตำหนักเดอคคลาญ."

พระตำหนักนั้นหันหน้าไปทางทิศเดียวกับ พระที่นั่งวังเดอแวร์ซายด์ ทางด้านหน้าของพระตำหนักนั้นมีมุขยื่นออกมาในที่สุດ

ทั้งต้องช้างและมุนีนั้นทำหักเข้ามาทางหน้าค้ำหนักอีกหน่อย ทั้งตั้งนาม
หน้าदानพระค้ำหนักวัดตามยาวได้ ๖๐ เมตร, วัดตามกว้างตั้งแต่
หน้ามุขไปถึงรั้วนอกหน้าประตูใหญ่ได้ ๖๔ เมตร หน้ามุขกลางนั้น
ทรวดทรงกลมเป็นวงพระจันทร์ครึ่งซีก ยื่นออกมาข้างหน้าดัดเหมา
เจาะเข้าที่มาก ค้ำทำให้อันเห็นพระค้ำหนักซึ่งเข้าไป ที่ด้านหน้านั้นม
บันไดขึ้นลงไปด้วยศิลาอ่อน & บันได ทำเป็นรูปสัตว์เลื้อยคืบ ๕
ประมาณ & พุดเท้านั้น.

ชนต่างของพระค้ำหนักงามกว่าชนอื่นหมด มีที่ประทับของ
พระเจ้าแผ่นดินอยู่เห็นมุขหน้าที่ยื่นออกไปหน้าदान และเห็นมุข
หลังซึ่งยื่นออกไปในส่วนกับทั้งต้องช้างแห่งมุขนั้น และมีทองพระโรง
ใหญ่อยู่ตรงกลาง ในท้องพระโรงใหญ่นั้นมีเสาศิลาสำหรับพินเพดาน
โดยรอบ และเพดานนั้นพินเสาศิลาออกมาทางกลางห้องก็ค้ำดังมากว่า
รอบๆ หน่อย ถอดตายเครื่องประดับทำล้วนแต่ทรวดทรงตรงๆ, ไม่
มีวงไปมาอย่างถอดตายธรรมดา เป็นวิธประดับอย่างพินๆ อย่างที่
เรียกว่าแบบ “อัครคิก” ของชาวเมืองศรีวิชัยโบราณ.

ห้องอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ข้างซ้ายมือเมื่อขึ้นมาจากบันไดใหญ่หน้า
พระดานก็แต่งตามแบบ “อัครคิก” นานหมด, แต่ห้องด้านขวามือ
นั้นตกแต่งเป็นแบบศรีวิชัยโบราณเหมือนกัน แต่เรียกชื่อว่าแบบ
“กอรินเทียน” คือผิดกันกับแบบ “อัครคิก” ที่เพิ่มถอดตายกระหนก

จนเวียนเข้าบ้าง เพิ่มภาพต่าง ๆ เช่นสัตว์และใบไม้และรูปเปรียบเข้า
บ้าง ส่วนแบบ “อศคิก” นั้นเป็นแต่เส้นตรง ๆ เท่านั้น เครื่องประดับ
อื่นไม่มีเลย ห้องที่สร้างตามแบบคอรินเทียนนั้นเป็นห้องเด็กห้องน้อย
หลายห้อง เป็นห้องสร้างและห้องชนิดคาเตอร์แต่ไม่มีฝาผนัง เพดาน
ของห้องคาเตอร์ยังไม่ตกแต่งดี ถ้าแล้วเมื่อใดคงงามเป็นที่สุด
จับใจมาก เพราะที่บนเพดานนั้นรับดังให้เขียนเป็นราชประวัติของ
พระเจ้าเอเนซซึ่งเป็นเรื่องที่น่าจับใจมาก (พระราชประวัติของ
พระเจ้าเอเนซนั้นปรากฏดังนคอ เมื่อพระเจ้าเอเนซได้ทรงครอบครอง
พระนครตรวแทนพระราชบิดาซึ่งทรงพระราชอินแล้ว พระเจ้าอุติส
ก็กราบทพมาตเมืองตรว พระเจ้าเอเนซเห็นเหลือกำลังที่จะต้านทานก็
ต้องทงบานทงเมืองเดัดจหนไป และทรงแบกพระราชบิดาซึ่งทรง
พระราชภาพชนเห็นอพระปฤษฏางค์พาหนไปด้วย เป็นการแต่ง
กตัญญูตาคุณต่อพระราชบิดา อย่างดีสุดกำลังซึ่งพระองค์สามารถ
จะทำได้ ฉะนั้นถ้าเขียนเรื่องภาพนถ้าเรจดังเมื่อไรจึงเข้าใจว่าคงงาม
เป็นแน่.)

ที่มุมเพดานข้างล่างนั้น มีเป็นรูปหม้อกำลังกมหน้าตง
ทำท่าแบกเพดานไว้มิให้ตกลงข้างล่าง และใต้ตงมาอีกหน้อยมีเป็น
รูปเทพธิดาบ้าง ยักษ์บ้าง ถือกกระเช้าดอกไม้และพวงมาลัย ทง
ช่วยกันยกโค้งคี่ดาทง ๘ โค้งซึ่งไปบรรจบกันตรงกลางบนเพดาน

ที่เห็นอวตารซึ่งเป็นที่เกิดแห่งโค้งทั้ง ๘ โค้ง ที่เป็นเหมือน
ซี่โครงของเพดานนั้น ก็เป็นรูปเทพบุตรเทพธิดาและพระๆ เจ้าๆ
ตามฉัตริยวงศ์กรีกโบราณกำลังแสดงฤทธิ์เดชกันทงหน เช่นมีรูป
พระนางธรณีผู้บำรุงโลกให้ชุ่มชื้น รูปเทพบุตรผู้ประจำธาตุไฟ
ธาตุลม ดินและน้ำเป็นต้น รูปเทพยดาผู้ประจำจักรวาลและดาว
นพเคราะห์ซึ่งถือกันว่าล้วนแต่อาจยังฤดูให้ผลดีเบียดกันได้ ให้ฝน
ฟ้าอากาศครายตามพระทัย กับมีรูปพระภูมิเจ้าที่และเทพยดาประจำ
ทิศสำหรับคนผู้ร้าย บังคับกันบ้านเมืองมิให้เป็นอันตราย เหล่านี้เป็นต้น

ถ้าจะออกจากพระคำหนักโดยทางประตูห้องศาลาเฮอร์ ที่ว่ามา
นี้ถึงสวนอุทยาน "โอริงเซอว์" คือสวนดัมซึ่งทำเป็นโรงใหญ่ปลูก
ต้นไม้ไวขวางใน ค่ำที่คนดัมในเมืองฝรั่งเค็ดไม้อาจชนกลางแจ้งได้
เหมือนในเมืองไทย ต้องปลูกไว้ในโรงและปฏิบัติอย่างคิบบัดจึงจะ
เมล็ดดอกออกผลได้บ้าง หรือถึงโบสถ์หรือโรงสวด ซอกถั่วถัง
สวนดัมและโรงสวดนี้ อีกหนอยเพราะเห็นเป็นของแปลก คือตาม
ธรรมเนียมโบสถ์มักมีต้นฐานยาวมากกว่าถั่ว ถังทรวดทรงมักเป็นดัง
รูปกางเขน แต่โบสถ์นี้ไม่เป็นเช่นนั้น ทรวดทรงกลมเหมือนจอม-
ปดอก ที่เป็นอย่างนี้เพราะจะเลียนแบบครกทงหน คือศาลเทพารักษ์
ของกรีกทรวดทรงกลม โบสถ์นี้จึงทำทรวดทรงกลมด้วยมิให้เสีย
แบบแผนความนิยมแห่งเจ้าของเดิม ถวดลายข้างในเป็นไปตามแบบ

คอรินเทียนทงหน ^{๒๒} ขนาดของโบสถ์ถนัดตามคันทันกลางจากข้างหนึ่งไป
 หาข้างหนึ่งได้ ๑๐ เมตรพอดี เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงประทับอยู่ใน
 พระตำหนัก ^{๒๓} ถ้าทรงหมายพระทัยจะไปฟังมิชชาไม่ต้องเสด็จออก
 จากพระตำหนักก็เข้าโบสถ์ได้ ^{๒๔} เพียงเสด็จตามระเบียบพระตำหนัก
 ถึงโบสถ์ตั้งศวกดี ^{๒๕} ส่วนส่วนตึมนั้น มีแปลกดังที่ใดก็ตามแต่คือ
 เป็นส่วนสร้างไว้ในโรง หาใช้สร้างโรงไว้ในส่วนเหมือนเมืองไทยไม่
 ที่คิดทำเช่นนั้น ก็เพราะ เมืองฝรั่งเค็ด เป็นเมืองที่มีอากาศค่อนข้างหนาว
 คนไม่ลักหย้าบางอย่างซึ่งชนิดในเมืองร้อน ถ้าจะปลูกตามสวนใน
 เมืองฝรั่งเค็ดคงไม่ออกงาม (อย่างเดียวกับต้นไม้ที่ชอบขงนามในเมือง
 หนาวมาปลูกในเมืองไทยก็ไม่ออกงามเหมือนกัน) ก็ในจำพวกต้นไม้
 ในเมืองร้อนซึ่งปลูกไม่ขึ้นก็ถากแจ้งในประเศฝรั่งเค็ด คอนเห็น
 เช่นที่แถวพระนครปารัตนน ^{๒๖} ต้นตึมนักเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งซึ่งไม่ชอบ
 หนาวปลูกไม่ขึ้น ^{๒๗} ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลยสุท ๑๔ จึงได้ทรง
 ดำริปลูกสวนอุทยานไว้ในที่กำบังคิงเพื่อจะบำรุงอากาศในนั้นให้ร้อน
 หนาวจำเพาะพอเหมาะแก่ความต้องการของต้นตึมนั้นเอง เพื่อให้
 ออกงามเมล็ดดอกออกผลได้

ส่วนตึมนหลังคาและฝาผนังด้วยแผ่นกระจุทงหน ^{๒๘} แต่ถึง
 เวลาระบายลมเข้าออก แผ่นกระจุเหล่านี้มีเปิดได้ตามชอบใจ ถ้า
 อากาศหนาวก็ปิดเสีย ถ้าอากาศร้อนอบเกินไปก็เปิดออกคิงนั้น อากาศ

ภายในจึงเป็นปรกติอยู่เสมอ ถ้าฤดูหนาวที่เดียวเพียงมีดแผ่นกระจก
เท่านั้นก็ยังอุ่นไม่พอจึงต้องคิดทำให้อบอุ่นไปด้วยวิธีต้มไฟข้างใน ดังนั้น
ฉันจึงไม่ตาย.

ส่วนฉันที่คำหนักเคียดดาญนั้นจดอย่างประณีต ถนนร่นแถม
สำหรับเดินเหินไปมาภายในโรงส่วนนั้น ฉันแต่บู๊ด้วยศิลาอ่อนขาว
บริสุทธิทงหน แต่ถ้าวัดตามยาวก็ได้ ๔๘ เมตร วัดตามกว้าง
ได้ ๘ เมตรเศษ ท่านราชทูตเที่ยวดูจนทั่วเป็นท่พอใจอย่างยิ่ง.

บทที่ ๓๖

ราชทูตไปดูถ้ำคลองที่แวร์ซายส์

เช่นวนคนทราชทูตไปพกทคำหนักเคียดดาญนั้น ท่านลอร์ดอร์ฟ
ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานประจำอยู่กับราชทูตเสมอ ได้เข้าไปหาท่านราชทูต
แล้วพูดว่า “ขอเรียนเจ้าคุณได้ทราบด้วยว่า พรุ่งนี้ข้าพเจ้าจะเข้าไป
เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้าเจ้าคุณมีความประสงค์อยาก
ให้ข้าพเจ้าทูลถึงใดสิ่งหนึ่งให้ทรงทราบบ้างแล้ว ขอเชิญเจ้าคุณบอก
แก่ข้าพเจ้าเถิด จะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ” เจ้าคุณ
ราชทูตตอบว่า “หาได้ เราจะมีบังอาจถึงกับให้ท่านนำความอันใด
ขึ้นกราบบังคมทูลให้ฝ่าบาทพระทัยเลย เราอยู่เป็นสุขในด้านนี้ ก็
เพราะพระองค์ได้ทรงจัดให้มาอยู่พระมหากรุณาธิคุณเป็นต้นเกล้า ฯ

อยู่แล้ว ถ้าเมื่อใดพระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงทราบความเป็นไปของเรา พระองค์คงทรงไต่ถามถึงเราๆ จึงจะกราบทูลให้ทรงทราบเมื่อนั้น แต่ก็จะให้เราบอกจนพระองค์ก่อนจนค้นหาเป็นที่ชอบใจ แต่ข้อที่ท่านให้โอกาสแก่เราเช่นนี้เราขอบใจท่านเป็นอันมาก."

ตั้งแต่เวลานั้นมาท่านลอร์ดอร์ฟ ก็มิได้ถามถึงความประสงค์กับราชทูตอีกต่อไป แต่ทุกวันนี้คงไปหาหรือ กับท่านอธิการหาเด้นาบดีเคอเซเยอเดว่า "วันหนึ่งควรจะพาท่านราชทูตไทยไปดูอะไรบ้าง?" เพราะเกรงว่าแต่ถ้าฟังท่านราชทูต จะไม่กล้าออกปากขออะไรเลย และหากว่าจะเว้นเสียบ้างจะไม่พาไปตลอดทุกวันนี้ท่านราชทูต ก็จะไม่ทันได้ดูได้ชมของที่หน้าคาน้ำหม้อก็หลายอย่าง จะต้องกลับไปเมืองไทยเสียก่อน.

วันนั้นนั้น ท่านหาเด้นาบดีมีคำสั่งให้พาราชทูตไปดูเรือกัญญาและลำคลองต่างๆ ในบริเวณวังแวร์ซายส์ว่า "มึงเขี้ยวลอร์ดอร์ฟท่านควรพาราชทูตไปคอยที่ท่าราชวรดิษฐ์ที่ศาลายาก่อนเกิด แล้วท่านจะได้พบกับมึงเขี้ยวเดอแฟร์ชาวพนักงานอุทยานหลวง มึงเขี้ยวเดอแฟร์ก็จะได้รับภาระนำทางต่อไป เพราะมีรับสั่งว่ามึงเขี้ยวเดอแฟร์นี้เป็นคนชำนาญทางพระราชนิเวศน์วังแวร์ซายส์มากกว่าใครๆ ควรมอบธุระให้อธิบายความเป็นไปในนั้นได้ดีกว่าใครๆ หมด" เหตุที่พระองค์ทรงเพิ่มเจ้าพนักงานพิเศษขึ้นนั้น ก็โดยพระราชประสงค์ว่า

เมื่อราชทูตเดินทางกลับไปยังเมืองไทยแล้ว จะได้นำรายงานความเป็นไป
ของเมืองฝรั่งเศสขึ้นกราบบังคมทูลโดยละเอียดตามความเป็นจริง ค
กว่าทให้เด็กออกไปดูเขาเองตามอำเภอใจโดยไม่มีผู้แนะนำ แล้วทำ
รายงานขึ้นกราบทูลสมเด็จพระนารายณ์ โดยคัดลอกเคลื่อนจากความเป็น
จริงตามความเข้าใจของตนเอง.

วันหนึ่งก่อนหน้าที่จะจะไปเที่ยวชมสวนและตำคลอง ท่าน
ราชทูตได้แวะเข้าไปดูสระ “อาปอดโต” ซึ่งอยู่ตามทางที่จะไป ชม
สระเสร็จแล้วก็พากันไปดูพระตำหนักหน้า ซึ่งเป็นท่าที่เรือมาคอยรับ

พอดิขณะนั้นชบวนเรือ “คังคอสตา” คือเรือกัญญาหลวง
กำลังเทียบท่าพร้อมด้วยเจ้าพนักงาน และพวกฝีพายทนายเด็ก ซึ่ง
ล้วนแต่งตัวเต็มยศเช่นในวันพระราชพิธีใหญ่ๆ ฉะนั้น เรือทุกลำก็
ล้วนชักธงปลิวไสวสลับตามกระแสดมอยู่ไปมา พอราชทูตมาถึงท่า
บรรดาเครื่องมหรสพของกลองมะโหรีและดนตรีต่างๆ ซึ่งมีประจำ
อยู่ในตำเรืออย่างเดียวกับเรือพระที่นั่ง ก็บรรเลงเพลงต้อนรับราชทูต
ด้วยยาม พอได้เวลาราชทูตก็ลงเรือ พนักงานดนตรีก็บรรเลงเพลง
อย่างวิเวกเยือกเย็นแล้วก็เคลื่อนกระบวรไป

เมื่อชบวนเรือเดินไปได้สักครู่ ก็มาเทียบอยู่ตรงหน้าสวน
มีดงวันและดงเตยดัดตัวป่าต่างๆ มีดัดตัวต่างประเทศเป็นคัน ท่าน
ราชทูตไทยก็พากันชนบก เดินไปตามถนนใหญ่ที่มัตันไม้ใหญ่ใบร่ม

ชีวิตเรียงรายไปทั้งสองข้างถนน แดงก็เข้าไปในส่วน เที่ยงดีตัว
 “เมนาญอร์” สิ่งที่ทำให้ท่านราชทูตดูแปลกใจไม่น้อยในส่วนนั้น
 คือดีดอย่างขึง ท่านทราบว่าจำเพาะมีอยู่แต่ในประเทศสยาม ก็
 ชักกลับมาอยู่ในส่วน “เมนาญอร์” นั้นด้วย

พอดีดีดตามสมควรแก่กาลแล้ว ต่างก็ได้พากันไปดูพระ
 ที่นั่งโรงนาชอศรยานง ซึ่งตั้งอยู่ตอนท้ายบริเวณวังแวร์ซายส์
 พระที่นั่งโรงนาชอศรเป็นที่พักคอกคิดใจของคณะราชทูตเป็นอันมากดูแล้ว
 ดูเล่าจนแทบประหนึ่งว่าจะไม่อยากจะออกไปจากพระที่นั่งโรงนาชอศรนั้น.

ครั้นราชทูตออกจากพระที่นั่งโรงนาชอศรแล้ว ก็ถึงเวลาถัด
 เดี่ยวแล้ว แต่ชาวลับนหาได้กลับโดยกระบวนเรือเหิมฮอนเมื่อขามาไม่
 กลับโดยขบวนรถหลวง ซึ่งเจ้าพนักงานได้จัดไว้คอยรับที่ปลายทาง
 ส่วนหลวงนั้น ในทันหากว่าท่านผู้อ่านอยากจะใคร่ทราบว่าราชทูต
 ได้แต่เห็นของมากน้อยสักเท่าไร ข้าพเจ้าจะกล่าวเพียงแต่ว่า เมื่อ
 ท่านราชทูตกลับมาถึงที่พักแล้วท่านได้เขียนรายงานสิ่งที่ท่านได้เห็นด่า
 หรับนำไปกราบทูลแด่พระเจ้ากรุงสยามนั้น ท่านลงมือตั้งแต่หัวค
 ้นเกือบย่ำรุ่งจึงได้ดูจากหนังสือเขียนนั้น ว่าท่านได้เห็นว่าท่านผู้อ่านคงอาจ
 เคาเอาเองได้ ว่าราชทูตได้ไปเห็นของแปลกตามาในวันนั้นมากน้อย
 สักเท่าไร จึงต้องนำเขียนรายงานอยู่ชานานถึงเพียงนี้.

บทที่ ๓๗

ราชทูตไปเที่ยวดูสวน

รุ่งขึ้นเวลาเช้าจากวันที่ได้ไปเที่ยวตามด้าคตองนั้น มงเซียร์-เดอแฟร์เจ้าพนักงานรักษาทรงอุทยานก็ได้มารับราชทูต แล้วพาท่านไปดูสวนดัม “โอริงเซอริ” ซึ่งเป็นสวนอยู่ในโรงกระเจกคล้ายสวนดัมที่พระตำหนักเคอคตองนั้น โรงสวนดัมนี้นายช่างเอก ชื่อ มังซารด์เป็นผู้สร้างฟังจะดำริ่จริงไม่ดูน่านัก แต่ก็มีชื่อเสียงปรากฏรู้กันทั่วทุกประเทศว่า เป็นสถานที่แปลกประหลาดใหญ่โตมโหฬาร พิเศษกว่าโรงสวนชนิดเดียวกันมาก.

เมื่อราชทูตเที่ยวดูโรงสวนดัมโอริงเซอรินแล้ว เจ้าพนักงานได้พาไปดูสวนไม้มีผลชนิดอื่นและสวนผัก “เลอปอตาเยร์” ซึ่งอยู่ติดกันกับโรงสวนดัมแต่ต่างชนิดกัน ดังที่ท่านราชทูตได้สังเกตเห็นด้วยความแปลกใจในสวนนี้ คือการจัดบรรดาไม้มีผลและต้นผักไว้เป็นชนิด ๆ เป็นพวก ๆ ไม่ปะปนกันเลยด้วยเป็นหมวดหมู่หน้าตา ที่ตรงนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่าท่านราชทูตได้พิเคราะห์ดูพืชพันธุ์ ผลไม้ด้วยความเจาะจงอย่างไร จะขอบอกเพียงว่าดังที่หน้าตาอื่น ๆ ท่านเคยพิเคราะห์ด้วยความตั้งใจอย่างไร ดังในส่วนนี้ท่านก็ได้พิเคราะห์ด้วยความตั้งใจอย่างนั้น

วันที่ท่านราชทูตไปเที่ยวชมสวนนั้น เมื่อญ่ท่านเคอตาแคงคน
ซึ่งเป็นเจ้าหน้าตเฝ้าพทกษรภษาสวนนั้นมาบ่วยดง ออกมาต้อนรับ
ราชทูตไม่ได้ บุตรชายของท่านจึงได้ออกมาทำปฏิธันถาร ต้อนรับ
แทนบิดา และได้เฝ้ามดไมค่างๆ มีดุกองุ่น “มิดกาค” เป็นต้นให้
ท่านราชทูตและพวกรุนนางไทยดองชิมคู้ ท่านราชทูตและขุนนางไทย
ก็ได้ชวนกันชิมคู้ทุกคน แล้วต่างก็พากันออกปากชมมดองุ่นมิดกาค
ว่ามีโอชารสอร่อยและหอมปากินเป็นเดียงเคียงเคียงกันไปหมด.

ในวันนั้นนอกจากที่ได้ไปคู้สวน คณะราชทูตก็ยังได้ไปคู้
สถานที่สำหรับเล่นลูกบอดไม้นชนิดหนึ่ง ซึ่งทอยด้วยมือคล้ายเด็กเล่น
โมราณะนั้น สถานที่นั้นมิดคนไม่ปดกรายเป็นแถวไปดองข้างคู้ราวกับ
เป็นขุม ภายใต้มี่เงาร่มสนิทเล่นได้สบายไม้อร้อน ใกล้เคียงสถานที่เล่นลูก
บอดไม้นั้นมีสระใหญ่อยู่สระหนึ่งยังไม่แล้วจึงยังไม่มิดชอคงว่าเป็นสระ
อะไร แต่ชาวสวนด้วยกันดงชอเรียกกันเองว่าสระดีวิธ เพราะใช้
พลธาด้าชาวดีวิธเป็นคนขุด

พอดูสระดีวิธเสร็จแล้ว ก็ได้พากันขนไปคู้บนยอดเขาคิน
ยอมๆและไม่ส้สูงนัก ซึ่งดงอยตรงกลางสวน ถึงแม้ว่าภูเขาคินนั้น
จะเคยก็จริง แต่เมื่อได้พากันขนไปถึงยอดเขาแล้วก็แต่เห็นบริเวณ
พระราชวังแวร์ซายส์ไคถนัด ท่านอัครราชทูตจึงเอ่ยขนั้นว่า “แล้วกัน
ซิเรา เดิมก็เข้าใจว่าไคเห็นพระที่นั่งวงแวร์ซายส์เกือบๆทั่วแล้ว

“ฟังจะรู้สึกเคยจนเองว่า สถานที่ซึ่งเราเที่ยวชมมามากต่อมากแล้วนั้น
ยังน้อยกว่าที่เรายังไม่ได้ไปเที่ยวชมอีกมากต่อมากไม่รู้ก็เท่า ช่าง
ใหญ่โตมโหฬารจริง.”

คำบดขยี้เขาคิดนั้น มันก็ปวดศีรษะมาก ถ้าวันใดไม่ดำรง
พระทัยได้ก็จงประพาศมาเที่ยวทรงยั้งเดิน พอให้เป็นทีดำรงพระทัย
เมื่อเล่าเหตุการณ์ให้ท่านราชทูตฟัง ยังมีบุรุษผู้หนึ่งแต่งงามขึ้นมา
โดยหมายจะให้ราชทูตจนเต็มว่า “นี่แน่เจ้าคุณ ต่างว่าพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานโกฟ้าตัว ๑ ที่พระองค์ทรงยั้ง
ด้วยพระหัตถ์ เจ้าคุณจะเอาไปทำอะไร? จะกินหรือไม่กิน?” ที่
แต่งงามคดงกเพราะธรรมดาโกฟ้าที่ตายไปแล้ว ถ้าไม่กินก็คดงก
เพราะบัดนี้เคยมาแล้ว แต่จะทรงอย่างไรได้ด้วยเป็นของพระราชทาน จะ
เป็นทางหมิ่นประมาทพระบรมเดชานุภาพไป ถ้าจะไม่ทิ้งก็ต้องกิน
แต่จะกินอย่างไรได้ด้วยเป็นของสำหรับพระองค์ทรงเสวย จะเป็น
การละโมภเกินฐานะของคณผู้เป็นราชทูตไป รวมความก็ถามเพื่อจะ
ให้ราชทูตจนแก้ปัญหา เพราะเห็นเป็นตอเงื่อนอยู่ แต่ที่ไหนได้เล่า
พอถามจบประโยคลง ท่านราชทูตก็ตอบทันทีว่า “อย่าว่าแต่จะกิน
เนื้อเดียวท่าน ถึงกระดูกก็จะไม่ทิ้ง เพราะขนธอว่าของพระราชทาน
แล้วไม่ยอมให้เสียเลยสักชิ้นเดียว” ที่ตรงนั้นเองเขาคณถามเองจนแก้
ถ้อยคำไปเอง ไม่รู้จะตอบประโยคราชทูตได้อย่างไร ได้แต่ตอบ

ตรรเจริญราชทูตว่า “เจ้าคุณช่างมีไหวพริบเฉียดยวนฉลาดและความ
จงรักภักดีเต็มมาคารวะต่ออำนาจราชศักดิ์จริง ๆ”

บทที่ ๓๘

ราชทูตไปชมพระราชนิพนธ์ที่วัง
แวร์ซายส์เป็นครั้งที่ ๓

รุ่งขึ้นในวันคารบ ๓ ราชทูตได้ไปชมสวนอุทยานวังแวร์ซายส์
อีก ชนแรกท่านเข้าไปดูสวนเด็กก่อน ส่วนที่จริงก็ใหญ่โตรโหฐาน
มากทีเดียว ไม่น่าจะเรียกว่าสวนเด็กเลย แต่เพราะมันไม่ใหญ่โต
เท่ากับสวนใหญ่ในบริเวณวังแวร์ซายส์นั้น จึงเรียกกันว่าสวนเด็ก.

ในสวนเด็กนั้นแปลกเป็นพิเศษ ที่มีรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์
ตั้งอยู่ทุกมุมสวน รูปเหล่านั้นจำลองตามแบบอิตาลีบ้าง ตามแบบ
กรีกบ้าง สุดแต่ที่ท่านเห็นว่าดีเคยดูด้วยดีโดยเห็นว่าที่นั้นมีรูปฝีมือ
ของอาจารย์โบราณ ท่านก็สั่งให้ช่างไปจำลองแบบมาทำไว้ประดับ
วังแวร์ซายส์ ตกว่าเฉพาะแต่ในวังแวร์ซายส์แห่งนี้เท่านั้นมีรูป
โบราณและสมัยปัจจุบันทั่วไปในโลกพิภพประดับทุกชนิด อนึ่งนอก
จากรูปหล่อซึ่งมากมายดังนี้ ก็ยังมีรูปอื่นซึ่งทำด้วยศิลาอ่อนดัด
กันไปกับรูปหล่อเหล่านั้นอีกอเนกอนันต์.

นอกจากรูปเหล่านั้นซึ่งเป็นของน่าชมแล้ว ราชทูตยังได้
 แปลกใจในเรื่องนี้อีกไม่น้อย คือส่วนแว่นชายที่ตั้งอยู่ท่อนข้างหน้า
 จะหันยากตามธรรมดา แต่อาศัยพระบารมีกลับเป็นตรงกันข้ามที่
 ดอนได้กลายเป็นที่บริบูรณ์ไปด้วยน้ำ อย่างเดียวกับที่ดุมเหมื่อนกัน
 ธรรมดาที่ดุมนั้นยอมมีน้ำพุนมาจากทิศอย่างไรก็ตามส่วนแว่นชายนั้น
 ก็หันน้ำพุนออกจากทิศอย่างนั้น บัดเดียวน้ำไหลออกจากเงื้อมมือ
 เดียวพุนออกจากพุ่มไม้ จนน้ำไหลย้อยไปตามกิ่งบ้าง ตามใบบ้าง บัด
 เดียวก็ไหลออกมาจากปากของรูปที่ตั้งไว้ในส่วนนั้น ก็ต่าง ๆ นา ๆ
 ด่วนแต่ดูเหมือนกับเป็นมาเองตามธรรมดา ที่แท้เป็นขึ้นมาโดยฝีมือ
 นายช่างประดิษฐ์ขึ้นทั้งนั้น คือเขาทำท่อนต่าง ๆ ด่วนแต่ให้เป็นรูป
 เหมือนคนไม่ว่า ทั้งสัตว์วรรณก็ทำให้เหมือนกับเป็นของจริง เมื่อ
 คนที่ไม่เคยเห็นได้มาเห็นเข้าจึงไม่รู้ว่า เป็นของประกอบกัน เข้าใจไป
 เดี่ยวว่าเป็นอยู่อย่างนั้นเองตามธรรมชาติของโลก.

ในบรรดาหน้าตพุดออกมาจากที่ต่าง ๆ นั้น มีรูปอีกแผนกหนึ่ง
 ซึ่งน่าจะกล่าวถึงบ้างเล็กน้อย เพราะเป็นเรื่องที่ใคร ๆ ได้ยิน
 ได้ทราบอยู่ทั่วกัน คือว่าในระวางพุ่มไม้ต่าง ๆ ที่น้ำไหลนั้น มีรูป
 หมูเป็นดังควายบ้าง มนุษย์บ้าง นรสิงห์บ้าง เทพยดาบ้าง ตั้งอยู่เป็น
 หมอควมหมกกันตามค่านานของท่านอาจารย์ชัชป อันว่าบรรดาดีคว

ที่เปรียบกับความเป็นไปของมนุษย์ ซึ่งเป็นท้องถิ่นของท่าน
อาจารย์อชิปนันต์ ดังนั้นรูปปรากฏกำลังทำท่าเดียวกับท้องเรื่องใน
นิทานนั้น ๆ และตามฐานของรูปที่สำคัญในหมู่หนึ่ง ๆ ก็มักขจรจารึก
บอกกิริยาอาการและความเป็นไปตามที่ท้องถิ่นไว้อีกด้วย สำหรับ
ผู้ที่ยังไม่คุ้นเข้าใจความอุปมาอุปมัยจะได้เข้าใจในข้อความดี.

เมื่อท่านราชทูตได้เห็นของแปลกประหลาดเหล่านั้นโดยที่ท่าน
ทรงว่าจะลืม ท่านให้เต็มย่นซึ่งคิดตามมาด้วยจดเรื่องราวที่ได้เห็น
มาเป็นลำดับเล่มอ.

เย็นวันนั้นตอนเมื่อกลับจากเที่ยวดูสวน เจ้าพนักงานกรม
ราชทูตว่า “อย่างไรเจ้าคุณราชทูต? พระราชอุทยานกับของที่มี
อยู่ในนั้นเป็นที่ถูกใจเจ้าคุณหรือไม่? มีอะไรบ้างที่เจ้าคุณเห็นเป็น
ของน่าดูยิ่งกว่าสิ่งอื่น ในสิ่งที่ดูมาแล้วในวนนี้?” ท่านราชทูตก็
ไม่ตอบเป็นแต่ก้มลงกำทรายขึ้นมากำหนึ่ง แล้วชี้ให้เจ้าพนักงาน
ถามนั้นดูว่า “นี่แหละท่าน สิ่งที่น่าดูน่าชมในพระราชอุทยานแคว
ชายต้นมอญมากคือมาราวกับเม็ดทรายที่เรากำลังกำอยู่ในมือเดี๋ยวนี้
และการที่เราจะตอบท่านว่าอะไร เป็นสิ่งที่น่าดูน่าชมมากกว่าสิ่งอื่นนั้น
เป็นการยากที่จะบอกได้ เพราะว่าแต่ละสิ่งต่าง ๆ ก็ราวกับเม็ดทราย
เม็ดหนึ่ง ๆ เมื่อกำรวมกันไว้ให้แน่นมาก ๆ เข้า แต่พอคว่ำมือลงก็

พอดีให้ตัวออกจากกระว้างนิ้ว จนแทบหมดเกือบไม่เหลือฉันใดฉันนั้น
 นั้น ฉะนั้นจึงว่าเป็นการยากที่จะบอกได้ว่าสิ่งหนึ่งมากกว่าสิ่งนั้น เพราะ
 ความจริงเราเห็นว่าประเสริฐรู้ดีด้วยกันทุกสิ่งทุกอย่างทั้งนั้น."

บทที่ ๓๙

ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วัง
 แว้รชายสี่เป็นครั้งที่ ๔.

ในครั้งที่ ๔ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายที่ราชทูตจะอยู่ดูวังแว้รชายสี่
 เจ้าพนักงานได้พาท่านไปดูสวนที่ประชุมมุขมนตรีด้ภาค่อน ส่วนมุข
 มंत्रीด้ภาค่อนเป็นทุ่งดงามยงหนัก แต่ไม่อาจจะบรรยายให้ท่านรู้ได้
 ง่าย นอกจากจะเอารูปภาพมาดัดให้ดูซึ่งเป็นการเหลือวิสัยที่จะ
 กระทำได้.

ครั้นชมสวนมุขมนตรีด้ภาค่อนแล้วก็ได้พาราชาทูตไปดูสระที่เรียก
 ว่าสระอั้งซัด ซึ่งล้อมไปด้วยเขาดูดยศดระการดา แต่
 ก็ไม่แปลก เท่ากับ สระพาน สำหรับ ข้าม คลองซึ่งอยู่ในบริเวณ สระนั้น
 เพราะสระพานเหล่านั่นล้วนทำเป็นสระพานหิน สระพานหกถนนทั้งนั้น แต่
 แทนที่จะหันไปซ้ายขวาหรือหันไปแห่งคางอยู่ข้างบน กลับ
 หกหงายแล้วพับราบเต็มอกกับพื้นดินราวกับไม่มีสระพานดูน่าพิศวงจริงๆ.

หนึ่งหมื่นรูปที่ประดับตระหนวดจนทำเป็นรูปเด็ก ๆ ยืน ๆ นั่ง ๆ ทำท่าต่าง ๆ กัน และดูจนทำเป็นดีของทงหน.

และที่กลางสระนั้น มีรูปอัครยักษคนหนึ่งเรียกวักยของ-
ชดดี ซึ่งเป็นยักษมีชื่อปรากฏมาแต่ครั้งโบราณ มีเรื่องราวกล่าว
กันว่า วันหนึ่งมันพยายามจะขึ้นไปสวรรค์ให้จงได้ มันขึ้นเขาคีตา
ก้อนใหญ่ ๆ ทัพถมกันตั้งแต่โลกของมันจนถึงสวรรค์ แต่ลงปตาย
กลับได้ผดตรงกันข้าม คือเมื่อเกือบ ๆ จะได้สวรรค์นั้นหมื่นกอนคีตา
เหล่านนั้นได้พังทลายลงมา ทัพยักษของชดดีเองแทบปางตาย.

รูปยักษ อังชดดี ที่นายช่าง ได้ประดิษฐ์ขึ้นไว้นั้นมีอาการกำลัง
นอนอาปากพ่นน้ำออกมาเป็นสายใหญ่ ๆ แต่เห็นแต่ปลายแขนปลาย
เท้าและศีรษะของมันเท่านั้น ส่วนร่างกายนั้นมกอนหินทับโอบแบบ
อยู่เกือบตาย ดูน่าเวทนาและแปลกพิลึก ขนาดห้วยยักษนั้นใหญ่
กว่าห้วยคนธรรมดาถึง ๔-๕ เท่าจึงดูเหมือนต้นตึกทีเดียว

เมื่อดูสระยักษของชดดีแล้วราชทูตได้ไปดูของแปลกอีกหลาย
อย่าง แต่จะขอเล่าแต่เรื่องตะครนัพ ที่เรียกว่าตะครนัพนั้น
เป็นเพราะ รูปต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในนั้น แตกเป็นเหมือน ตัวตะครกกำลังว่า
ท่าท่าต่าง ๆ เหมือนพวกตะคร และรูปตัวตะครนั้นทุก ๆ รูปล้วนแต่

เล่นนาทางนั้น คือนพมาทางปากบ้ำ คือนนทจากเครื่องใดเครื่อง
หนึ่งบ้างต่าง ๆ นา ๆ ดูราวกับละครน้ำเท่า ๆ.

ถัดจากละครน้ำ ราชทูตได้ไปดูหนองประคิษฐซึ่งดูไม่ผิดกับ
หนองและบึงธรรมดาเลย แต่ที่จริงหนองและบึงธรรมดาจะมีอยู่
ในที่ดอนเช่นนี้ไม่ได้เลยเอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จากหนอง
นี้ไปดูสวนสามพุเพราะมีน้ำพุในที่นี้ ๓ แห่ง แล้วก็ได้ชมสระ ชม
สวน ชมโคก และเดินชมค้ำหนักอื่น ๆ อะไรต่ออะไรอีกเหลือที่จะ
พรรณนาได้ ต้องได้แต่เห็นด้วยตนเองจึงจะเข้าใจโดยถนัดได้
งดงามใหญ่โตมโหฬารและเป็นอนเนกอนันต์สักเท่าใด.

ตอนนี้ ราชทูต ได้แสดงความขอบใจ ต่อเจ้าพนักงานผู้นำทาง
ไปและต่อเจ้าพนักงานผู้ดูแลสวนอุทยานนั้นว่า เป็นบุญแท้ ๆ ที่ท่าน
ได้พาเรามาดูสวนอุทยานนี้ เพราะน่าดูจริง อันก็เป็นบุญอันใหญ่หลวง
ที่จะได้เป็น เจ้าพนักงาน ดูแล พิทักษ์รักษา สถานที่ อันงดงามถึงเพียงนี้
แท้จริง นอกจากผู้ที่เป็น ข้าราชการของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ที่ ๑๔ แล้วไม่มีใคร ที่อื่นแล้ว ในโลกซึ่งจะอาจได้ดำรง ตำแหน่ง เป็น
คนดูแลรักษาของประณีตงดงามเช่นวัดกุหลาบนี้ขอขอบใจเป็นอันมาก
ที่ท่านได้เอื้อเฟื้อพาเราไปและแข็งแรง อธิบายทุกสิ่งซึ่งเกี่ยวกับวัดกุและ
สถานที่ที่เราได้มาแต่เห็น ขอท่านจงเจริญ ๆ เทอญ.

บทที่ ๔๐

ราชทูตไปดูหอน้ำประปาที่มารี

รุ่งชนวนหน้า ราชทูตได้ไปดูหอน้ำประปาที่เมืองมารีซึ่ง
เป็นท่าสำหรับทำการรับน้ำจากแม่น้ำแซนลงขึ้นไปตามท่อต่างๆ จนถึง
พระที่นั่งวงแวรชายดี หอน้ำประปานั้นสำหรับดื่มยักนับว่าเป็นงาน
อัศจรรย์ใหญ่ซึ่งหาจะมีได้ในทั่วโลกพิภพ ทั้งเป็นของงามน่าดูเป็นดัง
อันประเสริฐ ซึ่งได้เกิดจากสติปัญญาของมนุษย์

หอน้ำประปาขอตน ถ้าใครไม่รู้แล้วก็ไม่เข้าใจว่าเป็นหอน้ำ
ประปาเลย น้ำที่จะเข้าไปว่าเป็นพระราชสถานคล้ายกันกับวง
แวรชายดีอีกแห่งหนึ่งนเอง มีพระคาหนัก มีพระที่นั่ง มีสวนเตียง
ดีด มีสวนผัก มีสระน้ำเหมือนกันกับที่แวรชายดีเหมือนกัน แต่ละแห่งๆ
มิใช่แกล้งว่า ดูพอสมกับที่จะใช้ต่างพระที่นั่งที่ประทับของพระมหา
กษัตริย์กว่าได้ คงมีพระเจ้าแผ่นดินหลายประเทศซึ่งมีที่ประทับ
หอน้ำประปาและบริเวณนี้ไม่ได้.

ดังประหลาดสำหรับราชทูตในห้องประปานั้น คือท่านได้
เห็นสรรพเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย ซึ่งท่านได้นำมาถวายแก่
เมืองไทย เจ้าพนักงานเก็บรักษาไว้ในที่เก็บทุกอย่าง.

ตั้งที่ราชทูตได้ชมด้วยความพอใจเห็นคือรูปภาพของอาจารย์
เคอเวร์เมื่อแสดงซึ่งมอยู่ในนั้นเป็นอันมาก ท่านชอบจนถึงกับออกปาก
ว่า ถ้าท่านได้รูปภาพชนิดนี้สำหรับนำไปทอดที่เมืองไทยท่านจะ
ชอบมิใช่น้อย.

นอกนั้นท่านยังได้แสดงความแปลกใจอีกข้อหนึ่ง ที่ตรงว่า
ด้านถนนจะมีไม้ที่เตี้ยมาทรงประทับเบื้อง ๆ กัด ก็ยังประดับ
ประดาให้วิจิตรงดงามและมีเครื่องราชูปโภค เครื่องใช้ไม้ด้อยเหมือน
ในพระราชสำนักพร้อมทุกอย่าง ถ้าแม้ว่าเมื่อใดพระเจ้าแผ่นดินจะ
เสด็จมาประทับแรมพร้อมด้วยราชบริพารมากมายสักเท่าใด ๆ อย่า
ว่าแต่จะต้องดูแลจัดหาที่ประทับและเครื่องด้วยสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน
แต่พระองค์เดียวเลย ที่พักที่กินที่นอนสำหรับหมู่ข้ามาดย์ราชบริ
พารก็มอยู่บริบูรณ์ เหมือนในพระราชสำนักที่ทรงประทับอยู่ทุกวัน.

เมื่อได้เวลาแล้ว ท่านราชทูตได้รับเชิญจากท่านมรดัดเคอมง,
เชอเวรย์ ผู้สำเร็จราชการต่างประเทศพระกรรณที่จังหวัดพระท
นั้นแซงต์แยร์แมงองแดย พระที่นั่งแซงต์แยร์แมงอน เริ่มสร้างตั้งแต่
ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าฟรังซวส์ที่ ๑ เป็นวงที่ด้วยล้อมกับพระ
เกียรติยศของพระมหากษัตริย์ชั้นทุกอย่างอยู่แล้ว แต่กระนั้นพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระ

ราชทานเงินรายพิเศษ สำหรับจะสร้างเพิ่มเติม และแก้ไขให้สวยงามยิ่ง
กว่านั้นขึ้นไปอีก.

ข้อที่น่าสังเกตคือพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ มีจำเพาะแต่พอ
พระทัยสร้างวังและอะไรต่ออะไร ซึ่งนับว่าเป็นของคู่แผ่นดินและบุญ
บารมีของพระองค์ท่าน พระองค์ทรงสถาปนาปฏิสังขรณ์สถานที่
โบราณต่าง ๆ ให้ถาวรมั่นคงและงดงามยิ่งกว่าเดิมอยู่ทุกสถาน
มิได้ทิ้งปล่อยปละละเลยไว้ให้ชำรุดทรุดโทรม โดยทรงถือทิวามานะ
ว่ามีใช้ของพระองค์ทรงสร้างเองหามิได้ พระองค์ทรงพระอุทิศ
บำรุงรักษาเหมือนกันว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของสร้างมาเอง ของเดิม
มีอยู่อย่างไรก็ให้คงอยู่ไม่รื้อไม่ถอนไม่ตัด มีแต่จะทรงจัด
เพิ่มเติมทูลคุณอย่างกับเจ้าของเดิมยังอยู่ ๆ เดิมอยู่ เช่นที่วังแซงค์
แบร์แมงนพระองค์ทรงดำริให้เพิ่มเติมมุขขึ้นอีก ๕ มุข ทำให้
พระราชสถานนั้นงดงามสมทรวงดทรงเข้าอีก ที่วังแซงค์แบร์แมงน
ราชทูตได้คิดหลังคาพระราชวังด้วยความคิดแปลกใจ เพราะหลังคานั้น
มุงด้วยแผ่นศิลาตั้งหลัง ราชทูตยังไม่เคยเห็นที่ไหนจึงเห็นเป็นของ
แปลก.

เมื่อดูวังเสร็จแล้ว ก็ได้กลับไปดูเครื่องประดับมาวาลซึ่ง
ดูหน้า เขาหอ ประปา สำหรับ จำหน่าย ไปยัง สวนอุทยาน วังแวร์ซายส์
เครื่องนี้เป็นเครื่องแปลกน่าอัศจรรย์ยิ่งที่คิดว่าแล้ว แต่สำหรับภาร

ก่อนทำบนกษัตริย์จากแม่น้ำเท่านั้นโดยคิดว่าคงติดกันไม่ฉีกห่างบ้างได้ซึ่ง
แต่เพียงพอแก่ความต้องการ.

วิธีดัดน้ำเป็นคันนี้ คืออาศัยเหตุที่หาเครื่องแรงให้พอสำหรับ
ดัดน้ำจากแม่น้ำลงขึ้นไปถึงเมืองแคว้นชายใต้ไม่ได้โดยเป็นหนทางสูงไกล
จากแม่น้ำมาก ก็ใช้วิธีดัดน้ำเป็นระยะ ๆ กันไป คันแรกก็ดัดจาก
แม่น้ำขึ้นไปตามไหล่เนินพอหมดแรงสับตงที่หนึ่ง ก็ดัดรับน้ำทวน
ระยะหนึ่ง แล้วก็ดัดไปใหม่ตงตรงนรับช่วงดัดน้ำจากดัดหนึ่งขึ้นไป
อีกทอดหนึ่ง ก็ดัดรับอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่สูงกว่าต่อไป และรับช่วง
ดัดต่อไป ๆ กันไปอีกเป็นทอด ๆ ดังนั้นจนกว่าจะถึงถึงใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บน
หน้าประปา แล้วจากนั้นต่อไปก็มียอดน้ำสำหรับจำหน่ายน้ำไปตาม
ต้องการ ในหัวพระราชสถานวังแคว้นชายใต้ ๆ ซึ่งเป็นที่ดอนเลยกลาย
เป็นน้ำ ๆ บริบูรณ์ไปด้วยน้ำราวกับตั้งอยู่ริมฝั่งลำนานกว่าได้ ทั้งนี้ก็
เพราะบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑๔ ที่ใต้ทรงกระ
การนี้แต่ได้ทรงอุปถัมภ์กันเป็นผลสำเร็จ.

แท้จริงเท่าที่ได้ทรงจัดการในเรื่องน้ำประปาดำเนินมาเมืองแคว้น
ชายใต้เท่านั้น ก็เป็นกรณีกิจอันปรีชาสามารถใหญ่หลวงในรัชกาล
ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑๔ อยู่แล้ว ถึงแม้ว่าพระองค์
จะได้กระทำเพียงกิจนี้ประการเดียวก็เพียงพอแล้ว ในรัชกาลของ
พระองค์มิได้เป็นไปโดยปราศจากประโยชน์ต่อแผ่นดิน เพราะหอ

ประปักษ์ ย่อมเป็นไปได้ เพื่อสัตว์สัตว์พัฒน์มั่งคั่ง แก่ชาติเป็นมหัศจรรย์
อยู่แล้ว แต่อาศัยเหตุที่พระองค์ได้ทรงกระทำพระราชกิจจานุกิจน้อย
ใหญ่เป็นอนุเคราะห์การ กิจแห่งหน้าประปักษ์จึงเคยไม่สู้ใครเข็ดข
และเชยชมเท่ากับที่ควรชมเท่าไรนัก แต่แท้จริงก็เป็นของน่าชมอย่าง
อัศจรรย์ใจจริงมิใช่น้อยเลย

ส่วนท่านอัครราชทูต ซึ่งข้าพเจ้าเคยได้กล่าวมาแล้วแต่กาล
ก่อนว่าท่านประกอบด้วยความรู้เฉลียวฉลาดและวิจารณญาณอย่างหา
ผู้เสมอเหมือน ก็ได้พิจารณาเครื่องสูบน้ำประปาเดอมาร์ตด้วยความ
กำหนดจดจำอย่างละเอียดถี่ถ้วนยิ่ง ที่จริงการดูเครื่อง ใหญ่โตคง
โดยละเอียดก็มีไซ้ของง่ายเลย เพราะเครื่องที่โยงถึงกันและกันคง
อยู่เป็นแผนกๆ ห่างกันตงหลายสิบเส้น จะเที่ยวเดินตรวจดูก็จะคง
กินเวลาตงหลาย ๆ วันจึงจะเห็นทั่วถึงตลอดได้เพราะเหตุฉะนั้นเจ้าพนักงาน
งานจึงได้จัดม้าไว้คอยท่า และได้พากันเข้ามาเที่ยวดูเครื่องสูบน้ำ
ตลอดตามเนินที่อยู่ ในระวางแม่น้ำแซนและหน้าประปักษ์,

เมื่อท่านราชทูตไทยได้ตรวจดูเครื่องสูบน้ำเสร็จแล้ว ท่านได้
พูดสรรเสริญขึ้นว่า “เครื่องอย่างนี้เป็นของเทวดาทำมากกว่าของ
คนทำ ช่างน่าชมสัปดาห์ปัญญาความสามารถของผู้คิดขึ้นมาจริง แต่ถึง
นายช่างผู้คิดนั้นจะมีปัญญาความสามารถสักเท่าใดก็ดี ก็คง
อาศัยพระบรมราชูปถัมภ์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินหาไม่

เครื่องเขียนนั้นคงไม่มันดำเร่จดังได้เป็นแน่ เครื่องนี้เราเข้าใจว่า
 ดำเร่ได้เพราะกิดคัสัพทสรวรเดริญบารมีของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งขจร
 ไปในนานาประเทศ จนเป็นเหตุชักนำให้นายช่างผู้เฝ้าต่างเขตชั้น
 ด้มาพากันมีความจงรักเข้ามามีความภักดีถวายฝีมือ ให้พระองค์ทรงใช้
 ส้อย และพระองค์ทรงญาณอันมหาประเสริฐก็ทรงปฐมนำเห็นจ
 รางวัดแถม ความชอบ ตามควรแก่คุณานุรูป และความจงรักภักดีทว
 กันหมด พระเกียรติยศเกียรติคุณยิ่งแผ่ไพศาลไปทั่วทิศานุทิศ
 ทราบไปถึงไหน ต่างก็ จิตชื่นชมยินดี พากันมาช่วยทะนุบำรุงแผ่นดิน
 ของพระองค์ให้บริบูรณ์ด้วยศิลปศาสตร์ต่างๆ ฉะนั้น เราจึงได้กล่าวว่
 เครื่องอัครจริยน์ ดำเร่จดังได้ เป็นตน ก็เพราะอาศัยพระบารมีของพระ
 องค์เป็นต้นเดิม หาใช่เพราะฝีมือและความสามารถของนายช่างผู้
 คิดอย่างเดียวนี่ ด้วยว่าถ้ามีแต่คนคิด ไม่มีผู้ทรงไว้ซึ่งกำลังช่วย
 อุปการะ ก็คงจะคิดเสียเปล่านั่นเอง”

วันเดียวกันนั้น ท่านราชทูตยังได้ไปดูสวนเพาะปลูกซึ่งอยู่
 ในที่บริเวณที่เหล่านั ในส่วนนั้นมั่งคั่งสำหรับปลูกต้นไม้ถึงสองแสน
 แปดหมื่นถึง, สวนแต่เป็นคนไม่คอกทงน.

บทที่ ๔๑

ราชทูตไปเฝ้าในห้องเสวย

รุ่งขึ้นวันหนึ่ง เจ้าพนักงานได้พาราชทูตไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในเวลาที่พระองค์กำลังเสวยพระกระยาหาร เมื่อคณะราชทูตเข้าไปถึงหน้าพระที่นั่ง ถวายบังคมตามธรรมเนียมเมืองไทยเสร็จแล้ว ต่างก็หมอบนิ่งพนมมือเหนือหน้าผากเฝ้าเฉยอยู่ในที่นั้น พระองค์จึงทรงรับสั่งให้ราชทูตเฝ้าหาชนชมพระองค์ ราชทูตจึงได้เฝ้าหาชนชมพระบารมีตลอดเวลาที่ทรงเสวยนั้น แต่การชมนั้น ท่านกระทำด้วยแต่คง ความเคารพนับถือ เป็นอย่างยังตลอดเวลามีได้ขาด.

พระอากัปกิริยา ของพระองค์ เป็นที่ถูกใจ ของท่านราชทูตจนถึงกับนายระคน อันนับเข้าในคณะทูตซึ่งอยู่ในที่เฝ้าเวลานั้น ได้ออกอุทานวาทา กล่าวกับท่าน มาดหลวงเดอติออน ซึ่งเป็นล่ามประจำอยู่นั้นว่า:— “คุณพ่อขอรับว่าเดี๋ยวนี้ที่ผมพูดภาษารั้วฝรั่งเศสไม่เป็น ถ้าหาไม่ผมรู้สึกกล้าในใจขึ้นมา ถึงกับอยากกราบบังคมทูลโดยเฉพาะตัวด้วยมัน ใจว่า พระองค์ คงพระ ราชทาน อภัยโทษ มิได้ทรง ถ้อพระองค์

เพราะผมเชื่อแน่ว่าถึงว่าผมจะมีความทะนงในใจมากเท่าไร พระองค์
ทรงไฉนซึ่งความเมตตากรุณาในพระทัยที่จะยกอภัยโทษนั้นนี่ยิ่งกว่า
หนี้คุณหยาดน้ำเปรียบกับมีมหาสมุทรนั้นน่ะ”

ขณะเมื่อกำลังด้วยพระกระยาหารนั้น พนักงานชาวประโคน
กับบรรเลงเพลงดนตรีออกแข่งแซ่จนพูดไม่ค่อยจะได้ยินเสียงกัน จึงมี
รับสั่งให้เจ้าพนักงานอธิบายให้คณะทูตไทยทราบว่าในเวลากำลังด้วย
นี้ ไซ้โอกาสที่จะพูดกับราชทูต ขอให้ราชทูตรอคอยจนกว่าจะได้ร
การด้วย แล้วจึงจะทรงยินดีเชิญราชทูตให้ไปนั่งเฝ้าด้วยกัน.

ครั้นเสร็จการเสด็จออกจากโต๊ะด้วยแล้วก็ทรงรับสั่งเชิญ
ราชทูตให้เข้ามาเฝ้าเฉพาะพระพักตร์ทีเดียว ท่านอัครราชทูตจึงนำ
เอาอักษรดำรงค์ของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพลางทูล
ว่า:—

“พระราชอาชญาัมิพนธ์เกล้า ฯ ควรมิควรแล้วแต่ทรงพระ
มหากรุณาโปรด อักษรดำรงค์บททรงบรรณาการอันเล็กน้อย
นี้ เป็นของท่านเดิณาคักรงสยามซึ่งมีความจงรักภักดี มีบัญชา
ฝากมาให้ข้าพระพุทธเจ้านำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ข้าพระพุทธเจ้า
มีความหวังใจว่า พระองค์คงทรง พระกรุณา รับอักษรดำรงค์กับทุกค
บรรณาการของท่านเดิณาคักรงสยาม เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ท่าน
เดิณาคัและคณะราชทูตกรุงสยามสืบกาลนาน ขอเดชะ”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ได้ทรงฟังคำกราบบังคมทูลของราชทูตจบลงแล้ว ก็ทรงพอพระทัยทั้งในเชิงโวหารทั้งในกิริยาท่าทางของราชทูตเป็นอันมาก จึงตั้งตอบกับราชทูตว่ามีความยินดีเป็นอันมากทั้งในสิ่งที่เสนาบดีกรุงสยามส่งมาถวาย ทั้งในวิถีดาวของราชทูตสยามด้วย จึงตั้งแทนแด่ภักดีของตน.

ครั้นออกจากที่เฝ้าแล้ว ราชทูตต่างก็พากันพินิจลงในพระมหากรุณาของพระองค์ สรรเสริญพระบารมีกับผู้ที่ไปด้วยกันว่า “พวกเราเห็นว่าบุญมากอยู่จึงเข้าไปเฝ้า เฉพาะพระพักตร์โดยใกล้ชิดพระองค์ได้ หาไม่พระบรมเดชานุภาพของพระองค์ซึ่งเปรียบประหนึ่งว่ารัศมีพระอาทิตย์ก็จะแผ่มาฉาย พวกเราให้เป็นภักดีมธุรสในขณะนั้นเอง” แล้วเจ้าพนักงาน พร้อมกับท่านอาจารย์ เดอแบรง ก็ได้พาราชทูตไปชมรูปภาพต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในห้องอันคบบน

แม้ว่าอัครราชทูตจะเห็นรูปในทึบนั้นอยู่มากมายก็จริง ท่านก็ไม่ค่อยจะสนใจเท่าไร ท่านมิได้ไปชมแต่พระบรมรูปของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ซึ่งมีอยู่ในนั้นหลายรูป พอเดินมาดักหยอกถึงรูปภาพรูปหนึ่ง ซึ่งแสดงความกล้าหาญของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ในเวลาเมื่อพระองค์เสด็จไปตีเมืองกังดีในประเทศเบดเยม ท่านอาจารย์เดอแบรงได้อธิบายว่า การที่พระองค์ทรงตีเมืองกังดีอันเป็นเมืองมั่นคงแข็งแรง มีทั้งป้อมปราการหอรบพร้อมเสร็จโด้ ก็เพราะพระราโช

บายอันสุขุมของพระองค์ คือพระองค์ทรงจัดให้กองทหารทั้งหลายซึ่ง
จะยกไปตีเมืองคงคิน ยกไปมิให้เข้าใกล้ครุฑควาตน์มีความประ
สงค์ที่จะมาตีจำเพาะเมืองนน และทรงจัดให้ต่างกองต่างไปตั้งแอม
แปงคอยทำอยู่ในที่ต่างๆ ทุกทิศทุกด้านของเมืองนน และทรงห้ามมิให้
ใครเข้าใกล้หรือทำทางรบกวนที่จะตีเมืองคงคินนด้วยเป็นอันขาด.

ส่วนพระองค์ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นจอมพลแล้ว ก็หาได้เด็ดจ
ประทัณฑ์ในท่ามกลางทหารกองใดกองหนึ่งซึ่งจะรุกเข้าไปตีเมืองคงคิน
ไม่ ตรงกันข้าม พระองค์ทรงเสด็จเที่ยวประพาศไปในหนทางอันริม
เขตแดนเมืองเยอรมัน กระทำดังนี้ทรงเที่ยวดำราญพระหฤทัย ทั้ง
นพ้อมให้เข้าใกล้ครุฑควาตน์ครุฑควาตน์เตรียมป้องกันบ้านเมืองไว้ และ
ข้าพระองค์แต่รงให้ประกาศชาวเมืองลือท่วไป ว่าบัดนี้พระองค์ทรง
เที่ยวประพาศบำเพ็ญเนือตามริมเขตแดนเมืองเยอรมัน.

ครั้นทรงเห็นว่าได้โอกาสแล้ว พระองค์ก็รับสั่งให้กองทหาร
ทั้งหลายซึ่งจัดให้หุ้มรอกคอยอยู่ในที่ต่าง ๆ นั้นรีบรุกกันบุกรุกเข้าไป
ในเมืองคงคินให้พร้อมกันทุก ๆ กอง ส่วนพระองค์ก็เสด็จทรงรถ
รับมาทางกลางคืน และกลางวัน พอมาถึงกองที่พักเฉยเขาเมือง เพราะ
ฝ่ายข้างชาวเมือง คงคินไม่ทันรู้ตัว จึงมิได้จัดแจงป้องกันบ้านเมืองไว้
พระองค์จึงได้เข้าเมืองตามพระราชประสงค์

เมื่อทราบดังนั้น ราชทูตจึงเฝ้าขอไปตรงพระบรมรูปแล้ว
พูดกันว่า “รูปพระองค์นี้ดูต่างราวกับรูปเทวดาพระองค์ ๑ กว่าใด
แต่ก็ควรอยู่แถวเพราะว่าพระองค์ทรงดำเนินกตัญญูในการค้ำเมืองคงคน
อย่างดกชง มอการ ประคองหนึ่ง เทวดาแต่ดั้งลงมา ค้ำเมืองเองทีเดียว
แล้วก็ ให้นำมาพูด กับท่าน อาจารย์ เดอแบรง ซึ่ง เป็น ผู้ที่ ได้เขียน รูปนั้น
ว่า:- “เจ้านายของท่านสมควรเป็นบรมมหาราชาราชเจ้าแห่งบรรดา
กษัตริย์ทั้งหลายในสมัยนี้ทีเดียว ส่วนท่านก็สมควรได้รับเกียรติยศ
เป็นมหาเศรษฐีการารยของพวกนายช่างที่มีฝีมือเอกอุทงทั้งหลายในสมัย
นี้ด้วย”

พอตรัสภาพในห้องนี้เสร็จแล้วราชทูตได้ไปชมตามห้องพระ-
โรงและห้องอื่น ๆ อีกต่อไปเป็นลำดับ แต่จะห้อง ๆ นั้นล้วนมีข้อ
พิเศษเรียกตามรูปที่มีอยู่ในห้องนั้น ๆ ทั้งสิ้น และโดยมากรูปเหล่านี้
นั้นเป็นรูปแสดงโบราณคดีเป็นปาง ๆ เป็นตอน ๆ และตอนไหน
ปางไหนอยู่ในห้องไหน ก็เรียกชื่อห้องนั้นตามรูปในปางนั้น เช่นมี
ห้องปางพระอาทิตย์ ห้องพระจันทร์ ห้องพระอังคาร ห้องพระพุธ
เป็นต้น.

แต่จะห้อง ๆ นั้น ถ้าจะนับว่ามีรูปที่ขนาดเท่าใด ราคาเท่าใด
ก็ต้องประมาณว่าแห่งละตังดาน ๆ ฟรังค์ขึ้นไปทงนั้น หรือแห่งละค่า
ควรเมืองก็ว่าได้ เพราะบางรูปหาไม่ได้ในโลกนอกจากที่ห้องนั้น

จะอธิบายโดยละเอียดจำเพาะดังจำเพาะห้องเป็นการเหลือกำลัง ขอ
สรุปเพียงว่า ราชทูตเที่ยวตรวจสอบทุกห้องที่เจ้าพนักงานเห็นควรจะพา
ไป และในที่ต่าง ๆ เหล่านั้นท่านราชทูตชักใช้ไต่ถามจนรู้พงศาวดาร
การเป็นมาแห่งรูปเหล่านั้นว่าเปรียบด้วยสิ่งใดบ้าง เป็นฝีมือใครทำ
บ้าง เป็นคนชาติอะไรบ้าง ๆ ต ๆ

เครื่องประดับพระบัญชา ประดับเตาไฟ ประดับโต๊ะและ
อะไรต่ออะไรท่านดู ท่านจับ ท่านยกดูน้ำหนักทุกสิ่ง พระที่นั่งองค์
พระที่นั่งองค์นั้น ทรวดทรงตั้งฐานเป็นอย่างไร มีรูปราชสีห์ นรสิงห์
เทพดาหรือหมเด็ก ๆ ตั้งทศวงแหวนโดยอาการอย่างใด ท่านราชทูต
ถามจนรู้ต้นทุกระื่อง.

มาคราวหนึ่ง ราชทูตไปแต่เห็นรูปภาพฝีมือนายช่างเอกชาว
อิตาเลียนชื่อราฟาแอลรูป ๑ เป็นรูปเทวดามีคาแอลชนะมาร และอีก
รูป ๑ เป็นรูปพระเยซูกับแม่พระและนักบุญโยแซฟรวมอยู่เป็นหมวกฟ
ใจในสองรูปนั้นเป็นอันมาก เจ้าพนักงานเห็นท่านคิดใจสองรูปนั้น
มากฉะนั้นถามท่านว่า:- เจ้าคุณชอบอันไหนในสองรูปนี้? รูปแม่พระ
หรือรูปเทวดา? ราชทูตตอบว่า:- “เราชอบด้วยกันทั้งสอง และ
เป็นการยากที่จะบอกได้ว่าอันไหนเป็นที่ชอบใจกว่ากัน เพราะว่ารูป
ทั้งสองนี้เป็นฝีมือนายช่างเดียวกันทั้งคู่ ก็ต้องงามวิเศษด้วยกันทั้งคู่
เหมือนกัน แต่เอาเถอะเมื่อท่านอยากทราบความเห็นของเราในเรื่อง

นี้เราก็ต้องตอบว่า รูปหนึ่งงามกว่ารูปเดียว เพราะแผ่นที่มีรูปเดียวก็จำเป็นต้องงามครั้งเดียว แต่รูปหนึ่งยังมีรูปมากอยู่ในหนึ่งหนักของยิ่งงาม เพราะแต่ละรูปๆ หนักของงามรูปแต่ละครั้งๆ ทุกๆ รูป ฉะนั้นเราจึงว่ารูปแม่พระมีภาชนะกว่ารูปเทวดา”

ลไปตุมาดังนั้นเป็นนาน จนราชทูตบอกกับคนนำไปว่า “พอแล้วๆ ถึงแม่จะลุดไปดึกก็ไม่ได้แล้ว” แล้วลพาคนไปชมบันไดใหญ่ซึ่งใครๆ ได้แต่เห็นแต่เป็นของชมว่าไม่มีบันไดแก้วบันไดทองที่ไหนจะงามสู้บันไดนี้ได้

บทที่ ๔๒

ราชทูตไปเฝ้าพระราชาแห่ง
สมเด็จพระบุพราขเจ้า

วนัน ก่อนที่จะไปเฝ้าพระราชาของสมเด็จพระบุพราขเจ้าได้ไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวก่อน แต่การไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวคราวนี้ ขาพเจ้าไม่ตั้งใจจะกล่าวอะไร นอกจากที่จะว่าเฝ้าอยู่นานกว่าคราวก่อน และทงฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินก็ดี ทงฝ่ายราชทูตไทยก็ดี ต่างพอพระทัยและพอใจซึ่งกันและกันยิ่งกว่าคราวเดิมอีก.

จนข้าพเจ้าตั้งใจจะเสด็จขึ้นฟัง ถึงการที่ราชทูตไทยได้ไป
เฝ้าพระชายาแห่งสมเด็จพระยุพราชเจ้าซึ่งมาแต่คราวก่อน เพราะ
ในเวลานั้นพระนางฟังประวัติพระโอรสใหม่ ๆ จึงไม่เป็นโอกาส

การเฝ้าพระยุวราชินี หรือพระชายาของพระยุพราช^{ขึ้น}ได้
ดำเนินเป็นแบบเดียวกันกับคราวที่เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ
ว่าราชทูตได้กระทำเกียรติยศแก่พระนางยุวราชินี อย่างเดียวกับที่เคย
กระทำสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทุกประการไม่มีผิด และแสดงความ
เคารพเท่า ๆ กัน.

ถึงการสนทนาปราศรัยกันในระหว่าง สมเด็จพระนางยุวราชินี
และราชทูตไทยก็ได้ดำเนินไปในทางปรารภถึงพระราชบิดาของสมเด็จพระ
พระนารายณ์แห่งกรุงสยาม เป็นต้นว่าพระราชบิดานี้ได้ทรงทราบ
ด้วยความโสมนัสยินดีอย่างยิ่ง ว่าพระนางยุวราชินี^{ขึ้น}เสด็จนมพระ
ราชโอรสอยู่หลายพระองค์เป็นที่หวังต่อความสุข แห่งประเทศฝรั่งเศส
และประเทศสยามในอนาคตเป็นอันมาก ด้วยเหตุว่าเมื่อบรรดา
พระราชกุมารของพระนางเจ้านั้น ได้เจริญวัยและเข้มทรบจาก
พระชนนีว่าการมิตรไมตรีในระวางชาติต่อชาติ เป็นของประเสริฐเลิศ
ด้นเท่าใด สำหรับอาณาประชาราษฎร์ทั่วไปไม่ต้องสงสัยว่าพระราช
กุมารเหล่านั้น จะไม่ทรงพระอุทิศหาในการที่จะทรงทะนุบำรุง
มิตรภาพในระวางกรุงสยามและกรุงฝรั่งเศส ให้ยิ่งสนิทสนมขึ้นทุกที

เพราะเมื่อ พระองค์ท่าน ได้ทรง เสด็จนาการ แต่พระ โอรส^๑ พระแม่เจ้า
อยู่หัว^๒ ว่าการเป็นมิตรไมตรีเป็นบุญตาอันมากประเสริฐอยู่เนื่อง^๓
คง^๔ พระองค์คงทรงเอาเยี่ยงอย่างคำสั่งสอนแห่งพระมารดาเป็นแน่.

ว่าคง^๕แล้ว ท่านราชทูตก็ทูลถวายเครื่องราชบรรณาการ
ต่าง ๆ นานา^๖ ซึ่งพระราชธิดาแห่งสมเด็จพระนารายณ์เจ้าได้ทรงจัด
ตั้งมาถวายพลางทูลว่า:- ตั้งให้ท่านเป็นแต่เพียงตัวอย่างแห่งสิ่งของ
ที่มีอยู่ในเมืองไทยเท่านั้น ถ้าพระแม่เจ้าอยู่หัวทรงตั้งได้เห็นพระราช
โอรสองค์ใดทรงชอบพระทัยในสิ่งใด ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดให้
ทราบเกล้าฯ จะได้จัดหามาถวายใหม่ มากน้อยตามแต่จะทรง
ปรารภ^๗”

ส่วนพระนางเจ้าสุวราชินี ได้ยินบรรดาทูตไทยทูลว่าดังนี้^๘
ทรงรับสั่งชอบใจพระราชธิดาแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม และว่า
พระนางมีความยินดี เป็นอันมาก ที่จะอบรมนิสัยของพระโอรสทุกพระ
องค์ให้ต่างทรงนับถือการเป็นมิตรไมตรีกับกรุงสยาม ตามพระราช
ประสงค์ของพระราชธิดาแห่งกรุงสยามนั้น แต่ในเวลานี้ยังทำไม่
เต็มมือ^๙ เพราะว่าพระโอรสของพระองค์ยังเยาว์วัยมาก มีอยู่แต่
พระองค์เดียวเท่านั้นซึ่งพอรู้เดียงดาบ้าง ฉะนั้นยังไม่เป็นโอกาส แต่
เมื่อทรงเจริญวัยพอสมควร แล้วพระองค์นั้นก็จะเพียรพยายามไป
สำเร็จตามคำพูดของราชทูตทุกประการ^{๑๐} ว่าท่านราชทูตก็กราห์
ถวายบังคมลาออกจากที่เฝ้า.

บทที่ ๔๓

ว่าด้วยเพชรพลอยของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์

ที่ ๑๔

เมื่อราชทูตสยามเข้ามาถึงเมืองฝรั่งเศสในชั้นแรกทุกคนพากัน
เชื่อว่า อะไร ๆ ทั้งดงามที่สุดเป็นต้องมียูทกรุงปาร์ดีทงหน ฉะนั้น
ราชทูตได้มั่นใจเสียก่อนเข้ามาถึงว่า ถึงแม้จะพบเห็นอะไรทั้งาม
อัศจรรย์ก็จะถือว่าเป็นของงามธรรมดา ครั้นมาแต่เห็นด้วยตาจริง ๆ
เข้าดี, ต่างพากันคาดายไปตามกัน, เห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งเสียกว่าที่
ได้นึกได้ฝันอีก เช่นเมื่อท่านเสนาบดีเดอเซญูเอเต ได้เอาเครื่องสูง
ของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งถวญแล้วไปด้วยแก้วเพชรพลอยอันหาค่ามิได้
ออกมาให้ชมนั้น, ถึงได้เตรียมตามาแต่ก่อนก็จะได้ชมที่เม็ดโต ๆ
นับบริสุทธิได้สะอาด, ครั้นมาแต่เห็นเข้าก็ตกตะลึงแปลกตางยิ่งกว่าที่
ได้นึกไปอีก.

ราชทูตที่ ๑ จึงกล่าวว่า:— “ในทวัมบุรพทิศที่ได้เที่ยวดูมา
แล้ว เช่นที่เมืองจีน, เมืองฮิสเปย์ และญี่ปุ่น เป็นต้น, จะหาเพชร
เม็ดใหญ่ ๆ ที่มีแวววามเท่ากับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่

๑๕ นเป็นไม้แฉะทงมกไม่มากมายเท่าหนวดข ใดยินแต่เขาดื้อว่า
พระเจ้างโคด้มเม็ดทโคแดงามยังแตกยังไม่ได้เห็น จึงจะมาเปรียบ
กับเพชรเหต่านไม่ได้, แต่เข้าใจว่ามีแต่จะแพ้เปรียบเดียวโดยมาก
ส่วนไข่มุกนั้นในเมืองอินเดียเคยเห็นทั้งมากกว่านอก แต่ส่วนเพชร
พลอยรัตนต่าง ๆ ไม่มีที่ไหนจะสู้เหต่านเลย แต่ก็ไม่น่าจะอัศจรรย์
ใจเลย ด้วยว่าเมื่อโคเทพยดาเชิญพระมหาราชซึ่งทรงพระอิริย
เดมอเท่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ให้เสด็จลงมาสมภพ
ในโลกแล้ว, เครื่องแก้วทองนพรัตน์ชัชวาลทุกอย่างก็ย่อมทรงบัน
ดาลให้บังเกิดมาเป็นศพระบารมีของพระองค์ด้วย”

ฉลองพระองค์ทพระองค์ทรงสวมเมื่อราชทูตไปเฝ้าหน้า ราชทูต
ได้ชมดูในคราวนี้, ท่านจึงได้แต่เห็นว่าฉลองพระองค์คนหาคำมิได้.
ด้วยว่านอกจากทองและเพชรนิลจินดา ซึ่งมีโดยธรรมดาท่านได้นับ—
เพชรเม็ดใหญ่โคซึ่งประดับฉลองพระองค์มอยู่ถึง ๗๐ เม็ด ถึงจะค
ราคาคงพระองค์ ๆ นั้นสักกีดาน ๆ ก็ได้ เพราะเป็นถึงประมาณ
ราคามิถูก.

นี่ว่าแต่เพชรพลอยจำเพาะของพระราชาองค์เดียว, ถ้าท่าน
ราชทูตได้เห็นของบรรดาเจ้านายมีพระยุพราชขึ้นเป็นต้น จะพิศวงดีก—
เท่าไร, ด้วยเขาดื้อกันว่ามีผู้ใดในโลกที่จะร่ำรวยด้วยเครื่องเพชร
พลอยเท่ากับสมเด็จพระยุพราช และเข้าใจเร็ว ๆ นี้พระองค์ยังได้

ทรงรับเพชรพลอยที่เป็นมรดกของพระมารดาซึ่งต้นพระชนม์ตั้งไว้ก่อน
เป็นอันมาก เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยกพระราชทานให้
สมเด็จพระยุพราชทั้งสี่ เว้นไว้แต่เครื่องใช้มุกพระองค์ทรงเก็บไว้
เป็นส่วนของพระองค์เอง แต่อย่างไรก็ดี เท่าที่ได้นำออกมาให้ราชทูต
ชมคราวนั้นบอกว่าพอที่จะทำให้น่านราชทูตได้รู้สึกพิศวงมิใช่น้อยอยู่—
แล้ว.

บทที่ ๔๔

ราชทูตไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัขของ
พระเจ้าแผ่นดิน.

ในเวลาที่ราชทูตยังอยู่ที่แคว้นชายแดน วันหนึ่งเจ้าพนักงานได้
พาไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัข ซึ่งใช้ในการไล่เนื้อ เมื่อพระองค์ทรงเสด็จ
ไปเที่ยวประพาสป่า. ชั้นแรกที่ราชทูตเข้าไปถึงก็ไม่เชื่อว่าเป็นที่ล่า-
หรับเลี้ยงสุนัขเลย, ไฟล์ไปเข้าใจว่าเป็นค่านักอีกหลังหนึ่งต่างหาก
เพราะสร้างอย่างประณีตบรรจงอย่างกับวังเจ้านายก็ได้ เป็นคอก
ใหญ่หลายชั้นหลายหลังและมีสวนและสนามเช่นสวน และสนามหลวง
ล้อมอยู่โดยรอบ, ตกๆเมื่อดูภายนอกก็ไม่มีใครอาจบอกได้ว่าเป็น
พระราชวังหรือเป็นอะไร แต่เข้าใจว่าเป็นวังเดียวมาก.

ในวันที่ราชทูตไปดูสุนัขหลวงนั้น เจ้าพนักงานแผนกนั้นก็ได้พาท่านไปดูจนทั่ว แต่น่าเสียดายที่ท่านมิได้มีโอกาสดูเห็นจำนวนสุนัขนั้นเต็มบริบูรณ์ตามที่อยู่จริงโดยปกติธรรมดา เพราะเจ้าพนักงานได้พาตามเสด็จเจ้านายบางพระองค์เข้าไปเที่ยวป่าเสียเป็นอันมาก. แต่กระนั้นเพียงที่เหลือน้อยก็ยังพอที่จะให้ราชทูตเข้าใจได้ดีๆ ว่าการเป็นอย่างไ. ครั้นเที่ยวดูจนรอบแล้วเจ้าพนักงานได้เชิญท่านราชทูตนั้นเกาอู่ที่สนามในที่ควรแห่งหนึ่ง แล้วท่านจึงได้ไปดูสุนัขขงสองหรือสามร้อยที่ยังเหลือนอยู่นั้นออกจากห้องที่ขง แล้วเขาเห่สัตว์ดุๆ มาเลี้ยงสุนัขเหล่านั้นคอกหน้าราชทูต.

เมื่อดูเสร็จแล้วท่านราชทูตกล่าวว้;— “แท้จริง แต่จำพิงความคิดของคนๆ เดียวก็เหลือกำลังที่จะนึกฝันว่าภายในบริเวณแวร์ซายอันมโหฬารของเปเลกประหลาดดังกล่อย่าง”

พอดูคำดาเลียงสุนัขแล้วก็ได้พาไป ดูคำดาเลียงม้าหลวง ต่อไป เพราะเป็นที่ๆ น่าดูเหมือนกัน. แต่ที่ตรงนั้นราชทูตก็เสียโอกาสอีกเหมือนกัน คือราชทูตมิได้ดูพันธุ์ม้าทุกม้าทุกชนิดที่เลี้ยงอยู่ในนั้น เพราะในเวदानนั้นเจ้านายหลายพระองค์ได้เข้าไปใช้ได้เนื้อเดียว, แต่ที่เหลือน้อยพอที่จะให้ท่านราชทูตเข้าใจคิบดีในการเลี้ยงม้าผสมม้าว่าดำเนินการเป็นอย่างไร.

ชนิดมาทาทานราชทูตพอใจมากเป็นต้นคือมาค้าเชื้อสเปญ กับ มาเชอบริงเคอมบุรค์ ซึ่งเจ้าประเทศบรึงเคอมบุรค์ถวายดว้นเป็นมาด้ เทา ๆ เหมือนกันหมดทุกตัว. นอกนั้นราชทูตยังได้ชมอีกหลายชนิด เป็นพันธุ์มาฝรั่งเค็ดบาง, พันธุ์มาองกฤษบาง.

ในโอกาสที่ราชทูตไทยได้ไปดูกรมอศักราชนี้ เจ้าพนักงานได้ แต่งมาเห่ดำนเหมือนกับคนที่เคยแต่งในเวลาที่ม้งานหลวง คือมาช แต่งเครื่องชาวเครื่องแดงเฉพาะที่หัวเท่านั้น, ส่วนมาเทียมแต่งเครื่อง ชาวเครื่องแดงทงหัวทงหางด้วย พอดูมาเสร็จแล้วก็ได้ไปดูเครื่อง อาณมาเบาะเมาะและเครื่องเครามาต่าง ๆ พร้อมทงอาวุธซึ่งเป็น เครื่องมือของคนชัรบ อันดว้นแล้วไปด้วยเงินดว้ยทงทงนน.

ในกรมอศักราชนี้ ราชทูตได้แสดงความพอใจใน ๓ สิ่ง ซึ่งเป็นข้อใหญ่ คือ ๑ ท่านได้ชมระเบียบว่าสะอาดสะอาดอันเรียบร้อยดี เป็นอย่างยิ่ง, ๒. ได้ชมว่าเป็นที่สง่าผ่าเผยและใหญ่โตมโหฬารยิ่ง, ๓. ได้ชมว่าพระองค์มีถมม้ามามากมายเหลือที่จะพรรณนาได้.

ครั้นแล้วเจ้าพนักงานได้พาไปดูมาพระที่นั่งตน ซึ่งเป็นราช พาหนะจำเพาะพระองค์. ในโรงม้านั้นมีเก็บเครื่องทงดว้นทำด้วย ไม้งาฝีมืออย่างเอกมีเงินมีทอง, มีผู้กำมะหยี่และอะไร ๆ ประดับ อย่างงดงามยิ่ง. ในคู้เห่ดำนนั้นมีสรรพเครื่องอดงกตทงหลายซึ่งพระ องค์ทรงประดับในเวลาที่ทรงม้าต้น, เช่น ฉลองพระบาท, พระแสง

เป็นโก, พระแสงขรรค์ ฯลฯ ทั้งเครื่องทรงของเจ้านายฝ่ายในเมื่อเสด็จ
ประพาสป่าในการไล่หน่อด้วย เป็นต้น.

คุณกรมอัครราชเสด็จแล้ว ราชทูตก็กลับเข้ากรุงปารีสมาหา-
นคร แต่ในระหว่างทางเมื่อได้ผ่านหน้าวังในกรมตึกเดอซาร์ต, ท่าน
ราชทูตได้แสดงความประสงค์ที่จะเข้าไปดูอีกวาระหนึ่ง, แต่ในเวลา
นั้นเสด็จในกรมไม่อยู่ มีแต่คนเฝ้า ๆ จึงได้ต้อนรับราชทูตเป็นอย่างดี
ได้เปิดประตูประตูป่าซึ่งมีอยู่ในวงกลมเหมือนกับในวังม่าน, และ
ราชทูตก็ได้ดูด้วยความพอใจเป็นอันมาก. ถึงได้เคยเห็นมาแล้วคราว
หนึ่งเมื่อคราวไปผ่านหน้าท่านก็ยังได้แสดงว่าคราวนี้ ท่านพอใจยิ่งกว่า—
คราวแรกอีก และหากว่าวันยังมีได้คำนึงว่าราชทูตจะอยู่ดูอีกเป็น
นาน, แต่อาศัยเหตุที่ค่าลงแล้วดูได้หน่อยเดี๋ยวก็พากันกลับเข้ากรุง
ปารีส.

บทที่ ๔๕

ราชทูตไปรับประทานอาหารที่ พระอารามมงต์หลุยส์

รุ่งขึ้นวันหลัง พวกราชทูตได้ไปที่พระอารามของคณะนักบวช
เยซุอิตที่มงต์หลุยส์ คือที่ภูเขาสองพระเจ้าหลุยส์ พอเดินเที่ยวดู
อะไรต่ออะไรในบริเวณของพระอารามนั้นแล้ว, ท่านบาทหลวงเดอ-

ตาเซต ซึ่งเป็นหัวหน้าของคณะและเป็นพระอาจารย์ของพระบาท-
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ ด้วย ก็ได้เชิญท่านราชทูตให้รับ-
ประทานอาหารทวณัน, ราชทูตก็อนุโลมตาม,

การเลี้ยงที่พระอารามของคุณพ่อเยซุสจัดอย่างประณีต
ด้วยเกียรติยศแห่งราชทูตของพระมหากษัตริย์ทุก ๆ ตลอดเวลาที่
นั่งรับประทานอาหารนั้น ได้มีนักเรียนนักบวชและนักร้อง นักดนตรี
อื่น ๆ ทำเพลงร้องและเพลงแตร, เพลงซอจนตลอดเวลา, นับว่า
เป็นการรื่นเริง ช่างนาน ๆ จะมีในวัดสักครั้ง-

ในบรรดาพระสงฆ์สามเณร ซึ่งมีสมณศักดิ์ในประชุมการ
เลี้ยงวันนั้น ท่านบาทหลวงเคอตาเซตพระอาจารย์ของพระเจ้าอยู่หัว
ที่ ๑๔ กับท่านสังฆราชเมืองโบเวดักังเป็นประธานอยู่ในที่นั้นด้วย.
ราชทูตได้แสดงความพอใจในพวกบาทหลวงเยซุสเหล่านั้นว่าชำนาญ
ในการปฏิสังขรณ์รับแขกผู้ไปมาหาสู่ให้อยู่สบายใจดีเป็นอย่างยิ่ง.
นอกนั้น ราชทูตยังได้แสดงว่าตำบลที่ตั้งแห่งพระอารามนั้นเป็นทำเล
เหมาะดี, โดยที่สูงกว่าพื้นที่รอบนอกทุก ๆ ด้าน, ไม่ว่าข้างทิศใด
ก็แต่เห็นบริเวณพระอารามได้ไกล ๆ โดยสะดวก, แท้จริงนอนจากเว-
ลานั้นรับประทานอาหารนั้นราชทูตได้แต่แต่ดูรอบๆ อยู่แต่ดูและข้อ
น่าชมคือไม่ว่าที่ไหนซึ่งท่านเคยได้ไปมาแต่ก่อนนั้น ท่านเห็นเขี้ยวไร
มาจากทิศใด, ท่านก็จำได้โดยแม่นยำไม่มีผิดเลย ซึ่งเป็นพยานให้

เห็นว่าราชทูตช่างจำแม่นจริงมิใช่เล่น เพราะที่ ๆ ท่านใดไปเที่ยวมา
ก่อนนั้นแล้วมิใช่น้อยแห่งเมื่อไร, มีหลายสิบแห่งทีเดียว, แต่กระนั้น
ท่านยังทรงจำได้จนอาจเล่าให้ฟังได้ว่า มีดังนี้ดังนี้ เป็นดังนี้ดังนี้.

ครั้นคุยไปคุยมาและเที่ยวดูเข้าของอันมีอยู่ในวิหารนั้นแล้ว ก็
เป็นเวลาบ่าย ๕ นาฬิกาแล้วราชทูตจึงได้อำตาทูลคุณพ่อบาดหลวง
เหล่านั้นว่า :— “ที่คุณพ่อจัตวี่รับรองคราวนี้ทำไมใหญ่โตเหลือขนาด
นัก” แต่คุณพ่อเดอพตาแซดตอบทันทีว่า :— “เท่าที่ทำสำหรับราช
ทูตคราวนี้ ถึงแม้จะมากมายสักพันล้านก็ยังไม่เทียบถึงซึ่งพระเจ้า
กรุงสยามกระทำสำหรับบรรดาคุณพ่อบาดหลวงทั้งหลาย ซึ่งอยู่ประ
จําในเมืองไทย ฉะนั้นเจ้าคุณอย่าว่าเราทำการใหญ่โตเกินขนาดอะไร
เลย ว่าตามจริงก็ไม่เพียงพอดีอีกซ้ำ” พูดไปพูดมาทั้งสองฝ่าย
ก็เกิดความรักใคร่นับถือซึ่งกันและกันอย่างสนิทสนมทีเดียว.

บทที่ ๔๖

ราชทูตไปคูวัดแซงต์เมเดอริก.

ตอนเมื่อกลับจากสำนักเซเวดินน์ ราชทูตได้แวะเข้าไปที่
โบสถ์แซงต์เมเดอริก ซึ่งเป็นวัดมีความหีบเพลงอยู่ในนั้นทั้งใหญ่

ทั้งเส้นารอย่างต่ำหายากในท่วประเทศ ทั้งประจวบกับคราวที่ผู้เป็นครู
เอกในทางดนตรีกำลังบรรเลงอยู่ทันด้วย.

เมื่อเข้าไประหว่างโบสถ์ พอได้ยินเสียงขับเพลงนั้นไม่ต้องบอก
ใคร ๆ ได้แต่เห็นท่านราชทูตครุ่นอยู่ว่าถูกใจของท่านเป็นแน่ อยากร
จะใคร่อยู่ฟังอีกนาน แต่เกิดรำคาญเรื่องราษฎรมักมาอ้าง
ประชุมทำกิจวัตรอยู่ในเวลาดนั้นด้วย แต่เมื่อรู้วราชทูตสยยามมาถึง
ต่างก็กรูเกรียวกันมาของจนอย่างเหลือทน ราชทูตก็จำเป็นต้องถอย
ออกมานอกวัด เพราะเสียงเกรียวกราวโกลาหลนั้นเป็นอุปสรรคห้าม
มิให้ฟังเพลงอีกต่อไป เพราะการฟังเพลงย่อมต้องการความวิเวก
เงียบสงัดเป็นธรรมดา จึงจะเกิดความศรัทธาหรือเพลินใจ.

ครั้นกลับเข้ามาในแคว้นนั้น เจ้าพนักงานได้เตรียมอาหารเย็น
สำหรับเลี้ยงราชทูตตามธรรมเนียม, แต่อาศัยที่ราชทูตได้รับประทาน
อาหารกลางวันพึ่งเลิกมาไม่นาน ต่างก็งอมน้ำอยู่ด้วยกนทนน.
ต่างท่านจึงได้แสดงความประสงค์ ที่จะไม่รับประทานอาหารในเย็นวัน
นั้นอีก. แต่ต่อมาราชทูตได้ทราบว่าได้มีผู้ใหญ่หลายท่านได้ขออนุ
ญาตจากเจ้าพนักงานเพื่อมาดูราชทูตในเวลารับประทานอาหารอย่าง
ที่เคยเป็นธรรมเนียมสำหรับผู้ใหญ่ชนสูง และทั้งเจ้าพนักงานได้ขอ
เชิญให้ท่านผู้ใหญ่เหล่านั้นรออยู่รับประทานอาหารกับท่านราชทูตเพื่อ
เป็นเกียรติยศด้วยกันทั้งสองฝ่าย, ท่านอัครราชทูตจึงว่า;— ถึงแม้

เรายังอ้อมก้อยู่จริง เราก็ยินดีจะนั่งรับประทานอาหารด้วยกับแขก
 ผู้ใหญ่ซึ่งมาหาให้ท่านเหล่านั้นมาเถิดเสียใจเพราะเราฝ่ายเดียว” ว่า
 แล้วท่านราชทูตและขุนนางไทยทั้งปวง ก็เข้ามานั่งโต๊ะตามธรรมเนียม
 เดิมเป็นโอกาสให้ท่านผู้ใหญ่ เป็นอันมากที่มาในงานเย็นวันนั้น ไม่ต้อง
 เกือบดับไป แต่ที่ท่านราชทูตทำดังนี้ ก็เพราะท่านผู้ใหญ่เป็นผู้เอื้อ
 เพื่อคอยชนบธรรมเนียมของแขกผู้มาหาซึ่งกว่าธรรมเนียม หรือความ
 สะดวกสบายฝ่ายคน เพราะดังเกิดคุณตลอดเวลาที่ท่านอยู่ที่โต๊ะท่านเป็น
 แค้นักุยพอเป็นกิริยามิได้รับประทานอาหารอะไรเลย

บทที่ ๔๗

ราชทูตไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการ

เมื่อราชทูตได้ไปเฝ้าบรรดาเจ้านายชายหญิงเสร็จแล้ว ท่านก็
 ได้เริ่มไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่อีกหลายนาย และด้วยขุนนาง
 ข้าราชการเป็นอันมากเหล่านั้น คงได้ผลัดเปลี่ยนเวียนมาเยี่ยมเยียน
 คอบตามธรรมเนียม.

ในบรรดาท่านที่ราชทูตได้ออกไปเยี่ยมเป็นทางราชการ ที่ควร
 ระบุนั้น คือมาตามตาแปรงซซ์ เดอคาร์ญิง และมาตามเคอซัดด

ซึ่งเป็นศัตรูกันทีเดียวในเชิงจริยวิทยาความรู้อันเป็นลักษณะของนาร
ครบบริบูรณ์ หาดศรีอื่นเต็มอไถ่ยากในสมัยนั้น

ตัวผู้มาเยี่ยมเยียนตอบนั้นได้ มีมากค่อมากจนนับไม่ถ้วน
จนภายหลังเจ้าพนักงานประจำอยู่กับราชทูตต้องกำชับถึงคนเฝ้าประตู
ที่พักอาศัยอยู่นั้นว่า “อย่าให้ใครเข้ามาค่อไป. ราชันมีค่นมาค่อมาก
อย่างนี้ ท่านราชทูตไม่มีเวลาพักผ่อนเลย, ชนที่ดุจจะกินข้าวแต่เจ้า
พักไม่ได้ ต้องมีผู้มารบกวนอยู่เต็มอ! อย่าเลย! แค้นไปห้ามอย่า
ให้ใครเข้ามา”

ครั้นออกคำสั่งดังนี้ไม่นานก็มีภรรยาข้าราชการผู้ใหญ่หลายคน
มาเยี่ยมราชทูตขณะเมื่อกำลังรับประทานอาหารเย็น คนเฝ้าประตู
จะไม่ให้เข้า แต่เมื่อท่านอัครราชทูตทราบก็ถามว่า “ใครมา
หรือ?” ก็ได้รับคำตอบว่า “เป็นภรรยาข้าราชการ” ท่านอัครราช
ทูตจึงซักถามว่า:— “ข้าราชการตำแหน่งไหนบ้างแล้ว” ก็ได้รับคำตอบ
ว่า:— “เป็นภรณานายจอมพลคน ๑. ภรรยาขุนนางชื่อเดอมารักต์
เดอ เครก คน ๑ และอีกคน ๑ เป็นภรรยาข้าราชการหัวเมือง ชื่อ
เดอ ดาวาร์แดง” แต่พอท่านราชทูตได้ยินชื่อ เดอดาวาร์แดงนั้นจำได้
ว่าเมื่อคราวท่านเดินทางผ่านมณฑลเบรอตัญญ จะเข้ามากรุงปารีสนั้น
ท่านและคณะทูตเคยได้รับความเอื้อเฟื้อทุกอย่าง จากท่านเดอดาวาร์
แดงข้าหลวงผู้สำเร็จราชการในมณฑลนั้น ท่านเดอว่าคงเป็นภรรยา

ข้าราชการผู้หนึ่งกระมัง ท่านจึงตอบว่า:— “ถ้าเป็นมาตามเคยดาดัวร์
แดงแล้วไม่ห้าม ไม่ว่าเวลาไหนเวลาใดหมด ยากเข้ามาหาเมื่อ
ไรก็เชิญท่านมาเถิด เพราะว่าถึงเราจะปรนนิบัติท่านดีดั่งเท่าไรคงไม่
เท่ากับที่สามของนางได้ต้อนรับเราเมื่อได้ผ่านมณฑลเบรอตายูนินมา
ส่วนท่านที่เป็นภรรยาของท่านจอมพลนั้นแล้ว สามของนางอยากจะเข้า-
บ้อมกายของศัตรูเมื่อไรก็เข้าได้เมื่อนั้น ไม่มีใครจะต้านทานได้
สักคน ก็เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ควรภรรยาจะเข้าไหนเข้าได้ตามชอบใจ
เหมือนกัน จึงจะคู่ควาสนากัน” พอว่าเท่านั้นแล้วสัตว์เหล่านั้นก็ได้รับ
อนุญาต เข้ามาค้นหาปราศรัยชมเชยราชทูตได้ตามความปรารถนา
คืนวันนั้นราชทูตรับประทานอาหารค่อยสบายหน่อย เพราะนอกจาก
ไม่มีผู้คนมามองดูมากนักแล้วยังมีภรรยาข้าราชการหลายคน นั่งวิดา
ด้อยด้วย ล้วนแต่เป็นขวัญตาเครื่องบำรุงใจชวนกินเพลิดเพลินจน
ตลอดเวลา หาเป็นเครื่องรำคาญไม่.

ในบรรดาผู้ที่ออกมาเยี่ยมเยียนนั้นยังมีอีกสองท่าน ซึ่งควรจะ
ระบือชื่อไว้ในที่นี้ คือ เดอดักเคอคาเฟียต ซุนนางผู้ใหญ่ในราช
สำนัก และมิงเซียร์โฮแบร์ต ซุนนางผู้เบิกทูตในวันที่ได้ไปเฝ้าสมเด็จพระ
พระอนุชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระนามย่อว่า “มิงเซียร์” ส่วนท่านดักเคอ-
คาเฟียตนั้น ท่านมาแสดงความพอใจต่อราชทูตในการที่ท่าน
ราชทูตได้ต้อนรับบุตรชายและภรรยาของท่านเป็นอย่างดี เมื่อเข้ามา

เยี่ยมราชทูตแต่ลำพังต้องคนเฝ้าก่อน และท่านว่าที่ท่านเองมิได้มา
พร้อมกันในวณนั้น เป็นเพราะมีหน้าที่ราชการต้องตามเสด็จอยู่เดิมน
จึงมาไม่ได้ เช่นคราวที่ท่านรับมาหาโดยเร็วคว้นไม่มีเวลาอยู่ได้นาน
เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ กับพระบรมวงศานุวงศ์จะ
แปรศถานออกจากกรุงปารีสไปประทับแรมณพระตำหนักฟงแตนโบต
และท่านก็ต้องติดตามไปด้วย ท่านจึงมาขอบใจและลาท่านราชทูต
ก่อนหน้าที่จะไปฟงแตนโบตนั้น

ฝ่ายมวงเซียร์โอแบร์ตนั้นเล่า ท่านมากโดยที่ท่านได้รับเชิญให้
มาหาแต่ครั้งราชทูตไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราช และตลอดเวลาที่
ได้สนทนากับท่านราชทูต ก็ล้วนแต่ปรารภถึงองค์สมเด็จพระอนุ
ชา ซึ่งในเวลานั้นกำลังทรงพระประชวรอยู่ ท่านราชทูตจึงเรียน
มวงเซียร์โอแบร์ตว่า “เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งซึ่งเจ้านายชั้นสูงสุด
เช่นพระอนุชาธิราชนี้ มาทรงพระประชวร ไม่ทรงดำรงพระศิริกาย
ทำในสิ่งจะให้พระโรคหายเด็ดขาดเสียได้โดยเร็ว” แล้วท่านก็พูด
ต่อไปว่า “เมื่อเราจะมาจากเมืองไทยนั้นเราได้เลือกสรรเอาหยูกยา
ของเมืองเรามาบ้างเล็กน้อย ถ้าพระองค์ทรงพอพระทัยปรารภนา
จะทอดลงด้วยคุณบ้างบางทีจะเป็นผลดี หากพระองค์ทรงรับเราจะถือ
เป็นบุญของเราแท้ ๆ คือเราได้เอารังนกนางแอ่นซึ่งเป็นของสูงค่าดัง
อย่างวิเศษ และซึ่งเข้าใจว่าเป็นของหายากในเมืองฝรั่งเศสนั้น ถ้าเมื่อน

พระองค์จะใคร่ทดลองเราก็นิดถวายทุกเมื่อ และที่เรายังอาจถึงกับ
กล้าขอถวายโสดเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้มิใช่ใจเหิงหลง ถือได้ว่าเป็น
เป็นของอันมีค่าควรกับพระบารมีของพระองค์หามีได้ แท้จริงเรา
รู้ดีว่าเป็นของมีงัควรที่จะถวาย แต่อาศัยที่เรา รู้ดีว่าความดำราญ
อันเป็นเหตุให้เจริญพระชนมายุของพระองค์เป็นดังอันประเสริฐยิ่ง ซึ่ง
ควรเราทั้งหลายจะช่วยกันบำรุงให้ภยโยภาพยิ่งขึ้นไปกว่าดังใดทั้งหมด
เราจึงกล้าขอถวายพระโสดไทยนี้ให้พระองค์ทรงทดลองด้วย”

บทที่ ๔๘

ราชทูตดูการทดลองวิทยาศาสตร์ต่างๆ

ข้าพเจ้าเคยได้บอกหลายหนมาแล้วว่า ราชทูตเป็นคนมีนิสัย
อยากรู้อยากเห็นของแปลกทุกสิ่ง ซึ่งมีอยู่ในเมืองฝรั่งเศส ครั้นมา
วันหนึ่งราชทูตได้ยินว่ามงเซียร์ยูเบงช่างถมของหลวงเป็นคนมีชื่อเสียง
ในทางวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ท่านจึงแสดงความประสงค์อยากจะรู้จัก
กับท่านมงเซียร์ยูเบงบ้าง, มงเซียร์ยูเบงทราบความประสงค์ค่อนนัก
ยินดีจะแสดงการทดลองและชี้แจงอธิบายวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ให้ราช-
ทูตเข้าใจ.

ครั้นมาถึงวนกัาหนดม่งเขี้ยวอยู่แบ่งให้หน้าเครื่องต่างๆ ที่จะต้องใช้ในการอธิบายวิทยาคความรูของท่านไปยังสถานที่อยู่ของราชทูตที่เดียว เพื่อมิให้ท่านราชทูตลำบากในการไปหาเลย วิชาความรู้เบื้องต้นที่ท่านอธิบายให้ท่านราชทูตคณุนั้น คือแสดงให้เห็นน้ำหนักของอากาศ ท่านได้เอาปลายหลอดดองๆ ที่เขาเรียก “ซี่ฟง” จุ่มลงไป ในน้ำ เมื่อจุ่มปลายข้างหนึ่งลงไปในน้ำและดูดลมออกจากหลอดแล้ว น้ำหนักของอากาศภายนอกหลอดก็ดันน้ำให้เข้าไปในหลอด ดังกว่าระดับน้ำจุ่มลงข้างล่างหลายฟุต นี่เป็นข้อพิสูจน์ให้รู้เห็นง่ายว่าลมอากาศมีน้ำหนักจริง หาไม้ที่ใหนน้ำจะขึ้นไปสู่หลอดนั้นได้เล่า?”

ถัดจากการทดลองวิธีหลอด “ซี่ฟง” นั้นแล้ว ม่งเขี้ยวอยู่แบ่งได้เอาหลอดแก้วอีกสองหลอด, หลอดหนึ่งท่านดูดลมออกหมด แต่อีกหลอดหนึ่งนั้นท่านไม่ดูดออกเลย แล้วท่านเอาใยด้ายสอดเข้าไปในหลอดทั้งสองนั้น ณที่นั้นโคนด้ายในหลอดที่ดูดลมออกแล้วก็ตกลงมายังก้นหลอดรวดเร็วราวกับเป็นก้อนหินหรือก้อนเหล็กที่หนักๆ แต่ส่วนใยด้ายในหลอดที่ยังมีลมอากาศปรกติดอยู่ก็ค่อยๆ ตกลงไปค่อยๆ ตกลงไปอย่างช้าๆ เพราะลมในหลอดนั้นเหนียวรั้งใยด้ายมิให้ตกลงมายังก้นได้โดยเร็ว.

ต่อมาท่านอยู่แบ่งได้เอาน้ำใส่ลงในหลอดแก้วปลายตัน ซึ่งดูดลมออกแล้ว พอท่านคว่ำหลอดนั้นลงน้ำที่อยู่ในหลอดก็ตกลงมากระ

ทบปลายหลอดแตกกระจายไปหมดในทันที เพราะผู้นำหนักของน้ำ
ที่ตกลงมาแรง ๆ ไม่ได้ ถ้าหากว่าได้มีลมเป็นปรกค้อยู่ในหลอดนั้น
ลมนั้นคงเหนียววังให้น้ำนั้นตกลงมาแต่ช้า ๆ ปลายหลอดคงไม่แตก
กระจายเป็นแน่.

แต่นั่นไปท่านอยู่เบงได้ทดลองฟองแก้วให้ราชทูตดู คือแสดง
ให้เห็นฟองแก้วบาง ๆ นั้น ซึ่งตามธรรมดาแต่เพียงบดด้วยนิ้ว
ตะเขี่ยดเป็นผงทันทีไม่มีชนเหลือเลย จะจับก็ได้ไม่ต้องกลัวจะบาดมือ
เพราะเป็นผงตะเขี่ยดเดี่ยวแล้ว แต่ถามนาอิดเดิมอยู่ในฟองแล้วก็กลับ
แข็งเท่ากับเหล็กก้อนหนึ่งถึงจะทุบด้วยฆ้อนแรง ๆ ก็ไม่แตก เพราะ
แรงน้ำข้างในฟองรับอยู่แน่น ท่านราชทูตได้แสดงความพอใจในวิธี
ทดลองนั้นเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับขอทุบเอง, บะเข็กก็แตกและไม่แตกดู
เดี่ยวกันกับเมอมงเซียร์อยู่เบงตัวเอง, บะเข็กเหมือนกัน.

ครั้นแล้วเมอมงเซียร์อยู่เบง ก็ทำการทดลองด้วยปรอทให้ท่านราช-
ทูตดูต่อไป ก็ยังทำความเข้าใจของท่านราชทูตในเรื่องลมอากาศมี
น้ำหนักและมีแรงดันนั้นให้ยิ่งกระจ่างชัดขึ้นเป็นอันมาก.

ในวันที่มีเมอมงเซียร์อยู่เบงมาทำการทดลองให้ท่านราชทูตดูนั้นเมื่อ
มาตามแบร์โรต์ ภรรยาของนายช่างหลอดแก้วที่โรงหลอดแก้วและ
เครื่องด้ายครามต่าง ๆ ที่เมืองออร์เดองส์ได้มาพร้อมกันกับเมอมงเซียร์-
อยู่เบงที่สถานทูตนั้นด้วย และท่านอัครราชทูตเมื่อได้ได้เห็นนางคนนั้น

ท่านจำได้ทันที เพราะตอนเมื่อท่านได้ผ่านเมืองออร์เลอองส์กับและ
เจ้าเมืองออร์เลอองส์ได้พาท่านไปชมโรงละครกรรม และโรงหอดม
เครื่องแก้วซึ่งล้ำของนางแบร์โรคินน์เป็นเจ้าของ ณ ที่นั้นท่าน
อัศวราชทูตจึงได้ทักทายนางแบร์โรคินน์ว่า “อ้อได้แล้ว ท่านพานาง
ละครกรรมมาด้วย ดีจริง” ขณะนั้นพวกในที่ประชุมต่างก็แปลกใจ
ไม่น้อย ในคำทักทายของอัศวราชทูต เพราะต่างคนต่างยังไม่รู้ว่า
ท่านราชทูตเคยไปโรงละครกรรมออร์เลอองส์ของนางแบร์โรคินน์แล้ว
ท่านอัศวราชทูตเห็นความศรัทธาของท่านเหล่านั้นท่านจึงตัดสินใจ
ว่า “ท่านอย่าฟังศอกตะดังถึงที่เราเรียกชื่อนางคนนั้นว่านางละครกรรม แท้
จริงเราเรียกท่านดังนี้ เพราะเราอยู่ติดกันว่าท่านมาแต่โรงละครกรรม
เมืองออร์เลอองส์ เราย้ำจำได้” เมื่อหายตะดังในการที่ราชทูตทักคน
เหล่านั้นแล้ว ต่างก็ได้หันหน้าไปรำลึกถึงเรื่องเครื่องแก้วเครื่องลาย
กรรมต่อไป.

ส่วนท่านอุปทูต ซึ่งข้าพเจ้าเคยบอกแล้วหลายหนเหมือนกันว่า
เป็นคนพูดตรงไปตรงมา ในระหว่างเวลาสนทนานั้นท่านก็เปรียบเทียบ
ความเป็นไปในเมืองฝรั่งเศสกับเมืองจีน ซึ่งท่านเคยไปมาแต่ก่อนว่า
“ฝ่ายข้างพวกจีนนั้นเมื่อรับรองทูตานุทูตแห่งต่างประเทศท่านก็รับรอง
เป็นอย่างดีสมเกียรติยศแห่งราชทูตของประเทศใหญ่ทุกประการ แต่

ถึงกระนั้นเขายังเป็นรองพวกฝรั่งเสียมาก ส่วนวิชาเขียนหนังสือลายจีน
 จิตอาหารมากอย่างว่าพวกฝรั่งเสียจริง แต่การแต่งบ้านแต่งเรือน
 ตกของราชทูตด้วยเครื่องแก้วเครื่องด้ายครามและอื่น ๆ ซึ่งเขาเป็น
 ผู้ซื้อในทางนั้นมาแต่ไหนแต่ไรก็ดี เขายังดูชาวฝรั่งเสียไม่ได้ เหตุที่
 เป็นดังนี้ไม่มีปัญหาอะไรคงเป็นเพราะฝีมือช่างของชาวเมืองจีน ผู้ซื้อ
 ของชาวเมืองฝรั่งเสียไม่ได้นั่นเอง ด้วยว่าถ้าเขาซื้อของดีมาถนอม
 เพียงไร เขาคงต้องการอวดให้คนต่างประเทศดูเป็นแน่”

บทที่ ๔๙

ราชทูตเริ่มเดินทางไปเที่ยวดูมณฑล ฝรั่งข้างฝ่ายเหนือ

รุ่งขึ้นวันหลังเจ้าพนักงานฝ่ายกรมวังซ่อมมั่งเขียร์เคอตาญ ได้
 เข้ามาหาราชทูตกล่าวว่า “บัดนี้ทรงพระปราบปรามถึงเจ้าคุณซึ่งเป็นคน
 มาแต่เมืองร้อน เกรงว่าจะกลัวหนาวกว่าคนในพื้นบ้านเมืองหนาวเป็น
 ธรรมดา และเวลานักเก็บถึงเวลาที่ท่านจะออกไปเที่ยวหัวเมืองฝ่าย
 ข้างเหนือ ซึ่งเป็นประเทศหนาวกว่ามณฑลอื่น ๆ ในเมืองฝรั่งเสีย
 พระองค์ทรงพระปรี๊ดตกว่า ถ้าจะไม่พระราชทานเสื้อผ้าห่มบ้าง

หนาวไว้อีกก่อน จะเป็นการเดินเล่นอันมีบังคับควรกับพระปรีชาญาณ เพราะเหตุฉะนั้นพระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ราชตั้งใช้ให้ ข้าราชการนำเอาเสื้อกันหนาว ๒ ตัว กับหมวกอีก ๒ ใบมาพระราชทาน ท่านอัครราชทูต, อุปทูต, ศรัทธาคนจะต้องตัวกับหมวกคนจะต้องใบ เดือเหลาด้านเป็นเสื้อดวนพ่นไหม้แกมทองคำ และไหม้แกมเงินก็มี ทั้งเป็นเสื้อยศและเสื้อหนาวรวมอยู่ในตัว อธิบาย คือเป็นเสื้อยศ เพราะพ่นดั่งที่ใช้เป็นของตัวแล้วด้วยไหม้กับเงินและทอง แต่ก็เป็น เสื้อหนาวด้วย เพราะนอกจากนัยมณฑลแล้ว แห้วมีน คือหนังอ่อนเหนียวชนิดหนึ่งอีกด้วย สำหรับจะกันหนาวได้.

พอราชทูตได้รับเสื้อกับหมวกพระราชทานนั้นแล้วท่านถามทันที ว่า:— “เดี๋ยวนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประทับอยู่ที่ใด?” ก็ได้รับคำตอบว่า “ทรงประทับอยู่ที่พระราชสำนักฟงแตนโบต์” ท่านราชทูตถามต่อไปว่า “พระราชสำนักนั้นตั้งอยู่ตรงทิศใด?” พอเจ้าพนักงานบอก ทันใดนั้นท่านอัครราชทูต อุปทูต ศรัทธา ต่างก็หันหน้าไปทางนั้น แล้วหมอบลงไปถวายบังคมสามครั้ง ดูประดุจหนึ่งว่าพระองค์ทรงสถิตอยู่จำเพาะหน้าของท่าน แล้วท่านก็หันมาแสดงความขอบใจต่อเจ้าพนักงานผู้นำเสื้อและหมวกมาพระราชทานนั้นด้วย และเมื่อเจ้าพนักงานจะลากลับไป ท่านราชทูตยังเชอเชิญให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน และวันนั้นนายช่างวาดเขียนขอเลอบริง ซึ่ง

ได้กล่าวถึงมาก่อน ในตอนว่าด้วยพระราชวังแวร์ซายส์นั้น ได้ยอมรับประทานอาหารกับด้วยท่านราชทูตเหมือนกัน.

พอถึงวันจันทร์ที่ ๑๔ เดือนตุลาคม คณะราชทูตสยามได้เริ่มเดินทางออกไปเที่ยวตามหัวเมือง ตอนกลางวันวันนั้น ท่านได้พักรับประทานอาหารที่แซงต์เดอนีส์ ซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งเพราะเป็นที่ฝังศพพระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสตั้งแต่กษัตริย์หลุยส์ที่ ๑๖ มา.

เมืองแซงต์เดอนีส์ ก็เนื่องจากท่านตั้งชมราชวงศ์แรก ซึ่งได้มาสอน พระศาสนาคริสต์แก่ชาวเมืองฝรั่งเศส ที่ละแวกเมืองปารีส ทุกวันศัพอของท่านก็ยังฝังอยู่ในพระอารามแซงต์เดอนีส์นั่นเอง เว้นแต่แขนของท่านข้างหนึ่งซึ่งสันโดปาปาเฮลเลนที่ ๓ ได้ทรงนำไปที่กรุงโรม.

ถึงว่าราชทูตได้พักที่แซงต์เดอนีส์เพียงตอนกลางวันเท่านั้น ก็ยังได้ชุดสำหรี ไปดูอนุสาวรีย์ที่ฝังพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสองค์ก่อน ๆ และของที่มีมอประณตบรรจง ซึ่งมีอยู่ชุกชุมในโบสถ์วัดแซงต์เดอนีส์. ของประณตต่าง ๆ เก็บรักษาไว้เป็นที่ระลึกแห่งสมัยโบราณที่ท่านราชทูตก็ได้ดูด้วย เป็นต้นว่าเครื่องแก้วเพชรพลอยต่าง ๆ ซึ่งพระราชาองค์ก่อน ๆ และตีปบุษใจศรัทธาได้ถวายวัดนั้น แต่ท่านได้ดูด้วยความเจาะจงเป็นคนก็ถือ อนุสาวรีย์ที่ฝังพระศพของพระราชา.

ในบรรดาอนุสาวรีย์ที่ท่านได้แสดงความพอใจอยากดูมากกว่า
อนุสาวรีย์อื่น ๆ นั้นคืออนุสาวรีย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
พระวิสุทธิ ๑ ซึ่งแวดล้อมไปด้วยรูปนักรบในสมัยของพระองค์กำลัง
ออกเดินทางทำสงครามกับราชศัตรูของพระองค์

นอกนั้นท่านยังได้สังเกตเห็นอนุสาวรีย์ ซึ่งทรงรับสั่งให้สร้างอุทิศ
แก่จอมพล เดอคูแรน ซึ่งได้มีความชอบทำคุณแก่ประเทศฝรั่งเศส
อย่างสำคัญ และซึ่งเพิ่งค้นพบใหม่ ๆ. เมื่อราชทูตได้เห็น
ความงามวิจิตรบรรจง และที่ตั้งอนุสาวรีย์ของท่านจอมพลเดอคูแรน
นั้น ท่านได้กล่าวว่า:— “พระองค์ไม่จำเพาะแต่ทรงชุบเลี้ยง และ
โปรดประทานยศบรรดาศักดิ์แก่ผู้ที่ยอเยื้อสำหรับใช้จำเพาะพระพักตร์
ของพระองค์เท่านั้น ถึงผู้ทูลวงด้อมแล้วทำคุณอะไรแก่พระองค์ไม่ได้
แล้ว พระองค์ก็ยังทรงอุปถัมภ์กษัตริย์ให้ขอเลี้ยงคงอยู่เป็นท้าวพณภัก
ของชาวชนเป็นอันมากออกเดินทางนาน ฉะนั้นไม่เป็นที่อัศจรรย์เลยที่
บรรดาอาณาประชาราษฎรทั่วไปได้พากันยินดี ถวายชีวิตอุทิศแก่ชาติ
บ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ เพราะต่างรู้สึกเต็มเปี่ยมอยู่ในทรง
ถือว่า เป็นหรือตายพระองค์คงไม่ทรงลืม คงทรงระลึกถึงคุณความ
ดีของคน ๆ อยู่เสมอ ฉะนั้นพระองค์จึงเป็นพระราชาซึ่งทรงซึ้งซาบ
อยู่เสมอมิได้ขาด”

เมื่อพูดจนแล้วหมดเวลา ท่านราชทูตอำมาตยาภิเษก
ดิถีกัน ซึ่งเป็นคณะที่รับหน้าที่เฝ้ารักษาพระอารามนั้น แล้วท่านก็

เดินดูรอบวัด ดูแล้วดูอีกว่าใหญ่โตงามลึกปานใด แล้วท่านก็ชนรถ
ตั้งต้นเดินทางใหม่ต่อไป และเข็นวันนั้นได้ไปพักแรมคืนอยู่ที่เมือง
เล็ก ๆ แห่งหนึ่ง เรียกว่าโบมง.

บทที่ ๕๐

ระยะทางจากเมืองแซงต์เดอนีส
ถึงเมืองอาเมียงส์.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ ราชทูตได้ไปรับประทานอาหารเช้าตามวันที่กำหนด
แห่งหนึ่งเรียกว่า คัสเลอร์ แล้วตอนเย็นก็ไปนอนที่ชนบทที่ร่ม ๆ อีก
แห่งหนึ่งเรียกว่า โบม ทั้งสองแห่งชาวเมืองพากันมาต้อนรับราชทูต
เป็นขบวนเรียบร้อยราวกับขบวนทหารก็ว่าได้ ราชทูตได้ค้างแรมที่
นั้นคนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นมองเซียร์เดอเมนาร์ดผู้พิพากษาได้มากำหนดราชทูต
ตัวใจไม่น้อยเลย เพราะท่านเดอเมนาร์ดคนนี้เป็นญาติอันสนิทของท่าน
เสนาบดี เดอเซญูเอเด ซึ่งเป็นธุระมากกว่าเสนาบดีกระทรวงอื่นใน
การที่จะส่งนามบัตรไมตรี ในระหว่างสยามและกรุงฝรั่งเศสให้มาถึง
ตัวเร็ว

ในวันเดียวกันคือวันที่ ๑๖ ตุลาคมนี้ ราชทูตได้ไปค้างคืนอยู่ที่เมืองเบรอตเตอ ซึ่งเป็เมืองย่อย ๆ ในมณฑลนอร์ม็องดี เมืองนี้แต่เดิมมาเป็นของอังกฤษ แล้วภายหลังอังกฤษขายให้แก่สมเด็จพระเจ้าฟีลิปโปอ์ก็ด้ก็เคยตกเป็นของฝรั่งเศสแต่นั้นมา.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๗ ราชทูตไปพักอยู่ที่ “ชาโด” ของมงเซียร์เดแซร์โต ซึ่งเป็นลูกเขยของพระนมแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ บ้าน “ชาโด” นั้นราชทูตพอใจมาก ว่าเป็นชาโดอย่างงดงาม น่ายุ่จริง ๆ แต่อาศัยเหตุที่ท่านจะพักอยู่นานไม่ได้ต้องรีบเดินทางไป ท่านจึงได้ออกแต่ในวันนั้นเอง สำหรับไปยังเมืองอาเมียงส์ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อยู่รายทางที่จะขึ้นไปข้างเหนือ. ในเย็นวันนั้นราชทูตได้ถึงเมืองอาเมียงส์ และเวลาท่านไปถึงนั้นบรรดากรมการขุนนาง ข้าราชการและพลเมืองที่สำคัญ ๆ ต่างได้ออกมาต้อนรับเป็นขบวนอันได้เลือกแต่งถืออาวุธเป็นวิธีทหารทงหนน พอเหยียบประตูเมืองก็ได้ยินเสียงปืนใหญ่ ๒๐ นัดตามพระราชกำหนดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทำความเคารพต่อคณะราชทูตสยามนั้น.

แต่ประตูเมืองถึงที่พักของราชทูต พวกที่ออกมาต้อนรับนั้นได้เดินทางเป็นกระบวนแห่แล้วค่างถึงกลับ เป็นเสร็จการต้อนรับสำหรับวันนั้น แต่รุ่งขึ้นวันที่ ๑๘ กระบวนแห่ได้มารับราชทูตยังที่พักแล้วได้แห่ท่านไปคุโบโบส์ก็ใหญ่. บรรดาพระสงฆ์ทั้งหลายได้ออกมาต้อนรับ

ราชทูตถึงที่ประตูโบสถ์แล้วได้พาเข้าไปข้างในถึงพระแท่นใหญ่ พอด
 อะไรต่ออะไรตามสมควรแก่เวลาแล้ว ราชทูตก็ได้ไปเยี่ยมเยียนท่าน
 ดังฆราวาส ครั้นเยี่ยมท่านดังฆราวาสเสร็จแล้ว ท่านราชทูตยังคิดใจ
 อยากรจะควักฉันทนออก เพราะเป็นวัดที่ด้วยวงดงามที่สุดวัดหนึ่งในโลก
 ท่านก็ขอโอกาสกลับไปชมเป็นพิเศษอีกต่อหนึ่ง แต่เดิมได้ตกลงกัน
 ว่าออกจากเมืองฮาเมียงฉันทน จะนำท่านราชทูตตรงไปยังเมืองฮาราด
 ซึ่งเป็นที่ว่าการมณฑลฮาราด แต่ทำไม่ได้ตามตกลงนั้น เพราะ
 ฤดูนั้นเป็นฤดูหนาวฝนตกเรื่อย ถนนหนทางเลยกลีบกลายเป็นโคลน
 เหนียว เป็นที่หลุมที่ดอนเประอะเปอะจนใช้ไม่ได้ ตกลงเปลี่ยนความคิด
 เดิมแทนที่จะตรงไปเมืองฮาราด ก็เป็นแต่เพียงไปพักอยู่ที่เมืองดรูตัง
 ที่เป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ในระหว่าง ๒ เมืองใหญ่ แต่ถึงเป็นเมืองย่อมๆ
 ดังนั้นชาวเมืองดรูตังก็ไม่ยอมแพ้ชาวเมืองใหญ่ ๆ ในการต้อนรับทูต
 พอดณะราชทูตมาถึง กองทหารคุ้มครคือพลเมืองดรูตังนั่นเองได้
 ออกมารับราชทูตเป็นขบวนแห่เหมือนต้อนรับ และเคียงบันใหญ่บันเล็ก
 เคียงฉันทนเป็นการเอิกเกริกเหมือนหนึ่งเมืองมัทหารประจำรักษาย่อยโดย
 ขรรพค. แท้จริงแม้ชาวเมืองจะไม่ทำการรับรองให้ใหญ่โตถึงเพียง
 นั้นก็ไม่มีใครถือเป็นแน่ แต่เมื่อเขามีใจกระทำให้ถึงขนาดดังนี้
 ก็ควรได้รับความชมเชยเป็นพิเศษด้วย เพราะเมื่อผู้น้อยทำหน้าที่ของ
 ผู้ใหญ่ได้เท่าผู้ใหญ่แล้ว ก็น่าชมเชยผู้น้อยนั้นยิ่งกว่าผู้ใหญ่เสียอีก

เรื่องนี้ได้เกิดขึ้นอีกตามชนบทเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกแห่งหนึ่งเรียกว่า
 ฟ้าชาแบร์ ที่ชนบทชนกที่สุดที่ผู้คนเดินทางก็ไม่มี มีแต่เพียงโรงม้า
 สำหรับเปลี่ยนม้าที่ลากรถเมดเท่านั้น ถึงกระนั้นชาวชนบทนั้นยังได้
 ช่วยกันจัดการเลี้ยงโต๊ะราชทูตอย่างงดงามและเลี้ยงกันในโรงม้า
 นั้นด้วยซ้ำ แต่ก็ไม่มีความรู้ได้ว่าเป็นโรงม้าหรือโรงรับแขกเพราะ
 ชาวชนบทได้ตกแต่งประดับประดาจนเปลี่ยนรูปโรงม้าหมด ให้นึกว่า
 เป็นสโมสรพิเศษของขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ ไม่มีเค้าเป็นโรงม้า
 เหลือเลย.

บทที่ ๕๑

ราชทูตดำเนินไปถึงเมืองอาราส

พอออกจากที่ตำบลเดิมแล้ว ราชทูตก็มุ่งดำเนินทางตรงไป
 ยังเมืองอาราส ซึ่งเป็นทิวการมณฑลอาราคด์ อันตั้งอยู่บนแม่น้ำ
 ด้การป และเมืองหน้าคัก มีป้อมคูประตูหอรบครบตามธรรมเนียม
 พิชัยสงคราม. พอราชทูตเกือบจะถึงเมืองมีทหารม้า ๑๒ กอง
 ออกมาต้อนรับนอกเมือง. ตามทางเข้าเมืองมีพลทหารรายันเรียง
 รายอยู่ตลอดทาง และเมื่อราชทูตเดินผ่านหน้าแถวไป ต่างก็คำนับ
 ด้วยเอาปลายหอกลง, ส่วนราชทูตก็รับคำนับข้างหนึ่งข้างโน้นไม่มีเวตา
 ว่างเลย เพราะข้างล่างมีทหารทำวนทียาอุกก็ต้องจำเป็นรับคำนับ,
 ข้างบนตามช่องหน้าต่างก็มั่งหม่อมเป็นต้น โบกผ้าเช็ดหน้าเป็นที่แสดง

การต้อนรับ ก็ต้องจำเป็นรับค่านับทางนี้ด้วย, เลยต้องแหงนๆ ก้มๆ
รับค่านับเขาเรื่อยตลอดอดทนทางมา.

พอพระราชทูตย่างเข้าไปสู่ธรณีสัณฐานเมือง บรรดาพระสงฆ์
ตามวัดวาอารามทั้งหลายในเมืองอาราดันน์ ต่างก็ให้ศิษย์ของตน ๆ
ขึ้นตระพังเล็กใหญ่เรียงออกแซ่ดนั้นเอิกเกริกโกธาทด และในโอกาส
นั้นระฆังใบใหญ่มหึมา ซึ่งชาวบ้านตบชาวย้ายกันว่า “ดาซัวเยอด้”
(แปลว่า “แม่บันเทิง” คำที่คุ้นเคยแต่จำเพาะคือเมื่อมีการมหาศุภมงคล
ซึ่งเป็นที่ยินดีทั่วหน้ากัน) ก็ได้มีผู้ตบให้โฆษณาการด้วยกระแฉับเสียง
อันน่าบันเทิงของคน พร้อมกับดรัมพธำเนียงเก่งกา่งหึ่งหึ่งแห่ง
ระฆังเล็กใหญ่ทั้งหลายอื่น ๆ ที่มีอยู่ทุกพระอารามในเมืองอาราดันน์.

เมื่อทหารมาซึ่งออกไปต้อนรับราชทูตคนนอกเมือง ได้นำทางราช-
ทูตมาถึงประตูเมืองแล้ว ทหารกองต่าง ๆ ในเมืองก็ยืนแถวทัก
ให้กระบวนรถราชทูตผ่านไปตรงกลาง ดั้งนั้น ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึง
ประตูที่พักของท่านราชทูต และที่ประตูนั้นท่านเลอกงต์เคอวิตนิฟ
ก็กระทำค่านับปราศรัย เชื้อเชิญราชทูตให้ลงจากรถ แล้วนำขึ้นไป
ถึงห้องที่พักข้างในพร้อมกันกับท่านสตอร์ฟ เจ้าพนักงานกรมประจำ
แซกเมือง แล้วก็ได้ลงมือต้อนรับปราศรัยกันในระหว่างเวลาที่คอย
พวกกรรมการนคราภิบาลมณฑลอาร์คอดจ์จะเข้ามาถึง ดังที่ราชทูต
แต่เดิมความกังวลอยากกรทบทวน คือเมืองอาราดันน์จะเป็นเมืองใหญ่โต
สักเพียงไหน? มีครอบครัวพลเมืองสักเท่าไร? มีรูปตั้งฐานเป็นอย่างไร?

ขณะที่ท่านราชทูตกับท่านเหล่านั้น ยังกำลังค้นหากันด้วยเรื่องเมืองอาราด้อยูนี ท่านเจ้าอธิการพระอารามของคณะเซเวิตในเมืองนั้นได้มาแสดงความเคารพและความขอบพระเดชพระคุณในการที่พระเจ้ากรุงสยามทรงชุบเลี้ยงท่านบาทหลวงเซเวิตคณะของท่าน ด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันด้นพัน ท่านอธิการราชทูตตอบว่า— “เท่าที่พระองค์ทรงเลี้ยงนบนงน้อยนัก, พระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงชุบเลี้ยงให้มากยิ่งขึ้นอีกสองเท่าตามเท่า, ขอคุณพ่อได้เป็นภาระช่วยชี้แจงอธิบายตามราชประสงค์อนันกับหัวหน้าของคณะเซเวิตทั้งหลาย เพื่อท่านจะมีได้ความรังเกียจ และได้จัดการเผด็จสิ่งจิตใจชั่วร้ายอื่น ๆ ดังไปยังเมืองไทยเป็นลำดับคือ ๆ กันไปเถอญ”

เมื่อปรารภกันถึงเรื่องบาทหลวงอยู่ก่อดังกรมการเมืองมาถึงราชทูตถูกขุ่นจากเกาะทอง แดวกแสดงความเคารพตามขนบธรรมเนียมบ้านเมืองไทยเขา แล้วท่านปาลซังแต่งทูตด้มาชิกแห่งมณฑลสภาและสมาชิกผู้แทนคณะไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของมณฑลอาราดัวดี ที่ประชุมรัฐสภาใหญ่ในกรุงหลวงก็ได้กล่าวสุนทรพจน์ขึ้นว่า—

ท่านราชทูตทั้งหลาย อนันว่าเมืองอาราดัน พดเมืองมีชื่อว่าเป็นคนดีขยชอถอความจงรักภักดีต่อเจ้านายเหนือคน มีดมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นคณอย่างเด่นเปี่ยมมบริบูรณ์ ไม่มีเงาแห่งความดำหิคติเคียนเลยแต่ไหนแต่ไรมา. ทรงรับสั่งให้ทำประการใด ก็เป็นอันกระทำ

ประการนั้นจนสุดกำลัง. กับคนเลาทรงรับสั่งให้ข้าพเจ้าทงหตายชาว
ชนพลเมืองอาราธการทำการค้อนรับ และบำรุงเลี้ยงดูท่านราชทูต
สยามอย่างเต็มที่ ข้าพเจ้าทงหตายจะไม่ยินดีกระทำการปฏิสันถารค้อนรับ
ท่านเจ้าคุณด้วยเต็มความสมัครอย่างไรได้ แต่ข้าพเจ้ามาเกรงว่า
แม้จะค้อนรับให้สุดความสามารถของข้าพเจ้าทงหตาย ก็ยังหาได้เพียง
พอกับเกียรติยศและบุญบารมีของเจ้าคุณราชทูตทงหตายไม่ และล้าม
หาอะไรกับบุญบารมีของพระมหากษัตริราชทงหตองพระนครซึ่งเป็น
ต้นเหตุให้เจ้าคุณและข้าพเจ้าได้มีโอกาสอันประเสริฐที่จะพบปะซึ่งกัน
และกันในกาลบัดนี้แล้ว ถึงจะพากเพียรจนสุดกำลังก็คงรับรองไม่เต็ม
พระเกียรติยศของพระมหากษัตริราชทงหตองพระนครเป็นแน่ แต่
กระนั้นนักข้าพเจ้าทงหตายยินดีแสดงความเคารพนบถต่อท่านเจ้าคุณ
จนสุดความสามารถ จะบกพร่องประการใดก็แล้วแต่เจ้าคุณจะม
ความเมตตาการณาแก่ข้าพเจ้าทงหตายข้างหนึ่ง และแล้วแต่ทงหตอง
พระมหากษัตริย์จะทรงพระเมตตาอีกข้างหนึ่ง.

อันว่าพระบารมีของพระมหากษัตริย์ ฝ่ายประเทศฝรั่งเค้น
ปรากฏอยู่ชัดๆเดียวกับพระคุณานุคุณของพระอาทิตย์ ซึ่งพระองค์
ทรงเลือกเป็นคู่กันมิตร เครื่องหมายแห่งพระเดชานุภาพของพระองค์
กล่าว คือ ทรงแผ่พระคุณแก่คนทั่วไปไม่เลือกหน้า ให้ต่างอุ่นอก
อุ่นใจเกิดผลประโยชน์อันสมควรแก่ชีวิตแห่งตน, ทรงแผ่พระรัศมี
ให้รุ่งโรจน์สว่างทั่วขอบจักรวาล, ทรงแผ่แสงกล้าให้อริราชศัตรู

หมู่ไพร่ทงหลายตยตดยของพระเชษานุภาพทวทุกหมู่เหล่า สมควร
อย่างย้งที่พระองค์ได้ทรงเลือกหาดวงทนิกรเป็นคู่ภานิมิต เครื่องหมาย
สำหรับพระองค์.

ฝ่ายข้างพระเจ้าแผ่นดินสยามเล่า พระองค์ก็ก่อกบฏด้วย
พระญาณวิถันธุ์ชุมคัมภีรภาพเป็นมหัศจรรย์ดุจเดียวกัน ด้วยว่าถึง
แม้พระองค์ทรงสถิตอยู่ในประเทศห่างไกลจนสุดโลกข้างบูรพทิศ
ก็ พระองค์ยังทรงสอดส่องแลเห็น ในพระอภิหารของพระเจ้า-
แผ่นดินฝรั่งแล้ว ถึงกับทรงส่งบรรดาเจ้าคุณทั้งหลายให้มาเชยชม
พระบารมีต่างพระเนตรพระกรรณ ส่วนเจ้าคุณทั้งหลายเล่าในทุก
วันนั้น ถ้าจะเปรียบก็คล้ายกับสมเด็จพระราชินีแห่งประเทศดะบาใน
สมัยโบราณ ซึ่งเมื่อได้ทรงสดับข่าวเล่าลือพระเกียรติคุณของสมเด็จพระ
เจ้าสระโตนมหาราชเจ้าแล้ว ก็ได้นัดจมาเยี่ยมเยือนสมเด็จพระ
เจ้าสระโตนมหาราชจนถึงที่พระนครหลวงด้วยพระองค์เอง เพื่อ
จะใคร่ทรงทราบว่คำเล่าลือนั้นจะมีมูลแห่งความจริงสักเท่าใด ครั้น
ได้มาแลเห็นด้วยพระองค์เองเข้านั้นแล้ว ก็กลับทรงประหลาด
พระทัยโดยที่คำเล่าลือนั้น ยังบอกพร่องกว่าพระเกียรติคุณที่เป็นจริง
เสียอีก พระองค์ราชินีได้แต่ทรงเปล่งพระอุทานว่จวว่า:- “เดิมเมื่อ
ได้ยินใคร่ครวญใคร่ครวญพระบารมีคุณของสมเด็จพระเจ้าสระโตน
มหาราช ว่าพระองค์ทรงพระเกียรติคุณประเสริฐเหลือล้น ข้าพเจ้า

ยังเคลือบแคลงสงสัยอยู่แต่ครั้นมาได้ยินกับหูกับตาเข้าเองดี ก็ดัด
 รัสถ์กว่าคำเล่าลือกันมาแต่เดิมหนึ่งไม่พอเพียง กับพระเกียรติคุณที่
 เป็นจริงเดี่ยอก ที่จริงพระเกียรติคุณของพระเจ้าตะโดมนมหาราช
 มากเหลือคณพันที่จะสรรเสริญให้สิ้นสุดได้”

สมัยเดียวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่๔ ก็ควรนับว่าเป็นพระ
 เจ้าตะโดมนมมาตมกพอกคราวหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงมีความหวังใจเป็นอัน
 มั่นคงว่าเมื่อเจ้าคุณได้ชมเชยบุญบารมี ของพระองค์ซึ่งมีปรากฏ
 ประจักษ์อยู่เฉพาะหน้าเจ้าคุณในประเทศฝรั่งเศสนี้ เช่นที่พระราชวัง
 ต่าง ๆ ของพระองค์ ที่กระทรวงทหารบกทหารเรือของพระองค์ ที่
 ประเทศราชต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้รวบรวมกับประเทศของพระองค์ที่
 เมืองหน้าคักต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้ทรงสถาปนาให้เป็นเมืองมั่นคงถาวร
 ไม่ก่ตัวเกรงอริราชไพร่, ที่พระกิริยาอาการของพระองค์อยู่ทุกเมื่อ
 แล้ว บรรดาท่านเจ้าคุณทุกคนทุกทางหลายทั้งปวงคงรู้สึกในใจประจักษ์
 เห็นพระนางเจ้าราชินีเมืองสระบาว่าคำเล่าลือ สรรเสริญพระบารมีของ
 พระองค์ยังหาบริบูรณ์ไม่ ดุยงับกว่าความที่เป็นจริงแท้ก็มาก
 มายนัก ถึงคำเล่าลือจะสรรเสริญพระองค์เท่าใด เกียรติคุณของ
 พระองค์ที่ควรจะสรรเสริญให้ยิ่งกว่านั้นยังมีอีกเป็นอันมาก ถ้าใคร
 มิได้เห็นด้วยนัยนตาตนเองแล้ว ก็เป็นเหตุอติวิเศษที่เชื่อถือว่าจริง
 ได้แต่ครั้นได้มาแต่เห็นเหมือนเจ้าคุณทั้งหลายแล้วไซ้ จึงเป็นอันเชื่อ

แน้อยู่ทุกคำและยังกลับซ้ำว่าคำเียนยอยศเกียรติ ของพระองค์
ซึ่งต่อไปในนานาประเทศยังหย่อนจากความเป็นจริงอีกมาก เป็นโชค
อันประเสริฐของเจ้าคุณราชทูตที่ได้มีโอกาสมาชมเชยพระบารมีด้วย
นัยนาเช่นนี้ และข้าพเจ้าทั้งหลายขอรวมเอาใจนึกของข้าพเจ้ากับ
ความยินดีของเจ้าคุณด้วย."

เมื่อท่านปาดิซงแต่งกรต ได้กล่าวคำต้อนรับดังนี้แล้ว เจ้า-
คุณอัครราชทูตได้ตอบแทนคณะราชทูตทั้งหลายว่า:- "โอกาสนี้
ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้สึกขอบใจท่านเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งท่านชวนให้ข้าพเจ้า
ทั้งหลายชาวสยามนมัสเชยพระราชกุฎาภินิหาร บุญบารมีของ
สมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ข้าพเจ้าขอแถลงให้ท่านทราบว่า แท้จริง
พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ทรงรู้สึกและทรงชมเชยมานาน
แล้ว พระองค์มีพระราชประสงค์มานานแล้วว่า จะกระทำดุจเดียวกับ
พระนางเจ้าราชินีเมืองสยาม ได้กระทำต่อองค์สมเด็จพระราชา-
ละโดมน หากว่ากระทำให้สำเร็จตามพระราชประสงค์ไม่ได้ด้วย
อุปสรรคหลายประการ แต่เมื่อพระองค์ได้ตั้งใจมาไม่ได้ด้วยพระองค์เอง
แล้ว พระองค์จึงทรงเลือกตั้งข้าราชการชั้นสูง มาแทนพระองค์เมื่อ
ปีกลาย แต่ก็หาได้ถึงเมืองฝรั่งเศสไม่ เข้าใจว่าเป็นอันตรายเสีย
กลางทางในทะเลแถบอาฟริกาได้ แต่กระนั้นพระองค์ก็ยังไม่ได้มีความ
มุ่งหมายในพระราชหฤทัย ยังข้าพเจ้าทั้งหลายขอรวมเอาใจนึกของข้าพเจ้ากับ

คนไทยซึ่งอยู่ในที่นี้ ให้เข้ามาชมเชยพระบารมีแทนคณะทูตานุทูตชุด
ก่อนนั้นแต่หาใช่ส่งมาจำเพาะเพื่อจะทำไมตรี การค้าขายในระวางกัน
และกันไม่ พระราชประสงค์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญก็เพื่อให้มาฟังเกียรติ
ศักดิ์เกียรติคุณของพระองค์ว่ามากน้อยถึงเพียงไหน เพื่อจะได้นำไป
กราบทูลให้พระองค์ทรงทราบ เป็นรายละเอียดทุกอย่างทุกประการ
พระองค์ทรงพระประสงค์อยู่อย่างเดียวกัน คือทรงปรารถนาอยากกระทำ
ความไมตรีไมตรีภาพในระวางพระองค์ และองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ประเทศฝรั่งเศสได้สนิทสนมกันแทน”

คำตอบของเจ้าคุณอัครราชทูตนั้น เป็นพยานให้คนในที่
ประชุมเห็นว่า ถึงท่านเป็นคนไทยมาแต่เมืองไกล ภาษาฝรั่งเศส
ท่านฟังออกพอรู้พอเข้าใจเป็นแน่, ถ้าหาไม่ที่ไหนท่านจะเปรียบการ
มาเยี่ยมเยียนของพระนางราชินีแห่งเมืองสับบากับการมาเมืองฝรั่งเศส
ของท่านได้สนิทสนมดี ให้เป็นที่เข้าใจว่าท่านหาได้มาเพื่อการค้าขาย
อย่างธรรมดาราชทูตในเมืองอื่นไม่ ท่านมาเหมือนพระนางเจ้าราชินี
เมืองสับบานี้ สำหรับจะได้รู้จะได้เห็นของน่ารักน่าเห็นเท่านั้น

พอกรมการออกจากที่ประชุม เมื่อเสร็จกิจธุระค้ำบับรับรอง
ท่านราชทูตแล้ว ท่านกงศุลเดอวิลเนฟซึ่งเหลื้อยู่คนเดียวเป็นคนสุดท้าย
ได้มาอำลาท่านราชทูตตามธรรมเนียม และก่อนที่ท่านจะออกไปท่าน

ได้กล่าวกับเจ้าคุณราชทูตว่า.- “ธรรมเนียมเมืองที่มีทหารอยู่ประจำ
ย่อมมีอาณัติสัญญากันอย่างดี ๆ สำหรับเมื่อพบปะกันที่ไหนจะได้
ใช้ไต่ถามกันให้รู้ว่าเป็นทหารชาติเดียวกันหาใช้ศัตรูไม่ เพราะถ้า
เป็นศัตรูแล้วก็ไม่รู้ค่าอาณัติสัญญา หนึ่งเพื่อป้องกันมิให้ศัตรูปลอม
เข้ามาในเมืองได้โดยไม่มีใครรู้ตัว และเพื่อจะมีให้ค่าอาณัตินั้นจด
ไปจนรวรรณคนอื่นซึ่งเผอิญอาจได้ยิน จึงมีธรรมเนียมต้องเปลี่ยนคำ
อาณัติกันทุก ๆ วันมิได้ขาด. วันหนึ่งเจ้าคุณราชทูตก็เข้ามาอยู่ในเมือง
อาราดซึ่งเป็นเมืองทหารสำคัญ ค่าอาณัติก็ต้องเลือกหาทุกวัน เพราะ
เหตุฉะนั้นขอเชิญเจ้าคุณ จงโปรดเลือกาคำอาณัติสัญญาไว้สักคำ
หนึ่งเถิด เพื่อเป็นสัญญามงคลโชคดีแก่หมู่ทหารของพระบาทสมเด็จพระเจ้า
พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ เชื่อกันว่าคำที่เจ้าคุณจะออกให้ทหารเมืองอาราดนั้น
คงเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ซึ่งที่สุดเป็นแน่ เพราะอาศัยพระบารมีของพระ
เจ้าแผ่นดินทั้งสองพระนครเป็นร่วมโพธิ์ทองกันทางอยู่.

ขณะนั้นเจ้าคุณอัครราชทูต กำลังรำพึงถึงเหตุอันเหมาะ
สำหรับคิดคำอาณัติทหารนั้น ก็มาระลึกถึงความมั่นคงของเมือง
อาราดซึ่งเป็นเมืองแข็งแรงอย่างยิ่ง เจ้าคุณราชทูตก็เลยให้ค่าอาณัติ
สำหรับคนนั้นว่า.- “Qui m'attaque se perd” (ถ้าใครเข้าหาเรา)
แปลว่าใครมาสู้ต้องแพ้ไปเอง. พออำตักกันเสร็จจัดสรรพแล้ว ท่าน
กงค็เดอวิตนิฟ ก็ออกไป.

ส่วนท่านราชทูตนั้น รุ่งขึ้นวันหน้าท่านก็ได้ออกไปเที่ยวทั่ว
ไหนเลย, ท่านอยู่ยั้งยั้งยง คอยรับรองท่านผู้ใหญ่ซึ่งออกมา
เยี่ยมเยียนเป็นคณาว่าท่านองค์เดวิดนิเฟ ซึ่งเป็นข้าหลวงพิเศษของ
พระเจ้าแผ่นดินในมณฑลอาร์ตวู้ด, นายบิลด์เซดผู้บังคับการทหารใน
เมืองอาราต, กับบรรดานายทหารและข้าราชการพลเรือนและขุน
นางเป็นอันมาก

เย็นวันนั้น เจ้าหน้าได้เชิญท่านราชทูตไปฟังดนตรีดังคึก
พิเศษซึ่งได้เคยแสดงต่อหน้าพระที่นั่ง ที่เมืองโซซเมื่อพระองค์ได้เสด็จ
มาในงานของเจ้าคุณเซเบอเด เสด็จมาด้วยผู้ใหญ่, เจ้าคุณราชทูตก็
ยินยอรับคำเชื้อเชิญ และถึงเวลาท่านกับขุนนางไทยอื่นๆ ก็ได้พากัน
ไปฟังดูเป็นที่พอใจในดำเนินเสียงดนตรีคืนวันนั้นอย่างยิ่ง, ราวาณ
อยู่อย่างเดียวที่มคนไปดูฟังกันมากมาย เพราะต่างไม่จำเพาะแต่อยาก
ฟังดนตรี อยากชมราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามด้วย. พอหมดการ
แสดงดนตรีท่านราชทูตก็กลับไปยังที่พัก.

ในขณะนั้นนายทหารเดอบิลด์เซด ซึ่งเป็นผู้บังคับการทหารใน
เมืองนั้น ก็นำแผนที่เมืองอาราตมาให้ท่านราชทูต ให้ดูความ
ปรารภที่ท่านได้แสดง เมื่อแรกเข้ามาถึงในเมืองเมื่อคืนวันก่อน.
ท่านราชทูตรับแผนที่ดูพลางแล้วถามพลาง อย่างกะลุ่มลุ่มแล้ว ใน
ขบวนการเมืองตามตำราพิชัยสงคราม. ก่อนที่ท่านผู้บังคับการ

ทหารจะตากตับไป ท่านก็ขอคำอาณัติสัญญาสำหรับทหารในคืนวัน
หน้าอีก, เจ้าคุณราชทูตระดัดถึงความกล้าหาญของพลเมืองอาราส
เคยแค้นมาหลายครั้งหลายหนในคราวที่ขบขันที่สุด ท่านเลยเอาความ
กล้าหาญนั้นเป็นเกณฑ์แห่งคำอาณัติว่า.- “Actions éclatantes” (อีก
เซียงเอกตาดังค์) แปลว่า “กิจแกล้วกล้า” พอได้คำอาณัติส่งประ-
สงค์แล้วท่านผู้บังคับการจะลุกออกไป แต่เจ้าคุณราชทูตทักถามก่อน
ไปว่า.- “นี่แน่ท่านผู้บังคับการ ท่านเป็นฝรั่งเศสแน่หรือ” ท่านผู้
บังคับการตอบว่า.- “ข้าพเจ้าเป็นฝรั่งเศสแน่ครับ ทำไมเจ้าคุณ
ยังสงสัยอยู่หรือ? ถ้าฉันนึกในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะ
ทรงมอบหมายรักษาเมืองหน้าศอกอย่างเมืองอาราสันได้” ท่านราช-
ทูตพูดต่อไปว่า.- “ที่ข้าพเจ้าถามเช่นนั้นเพราะเรื่องอื่น เป็นเพราะ
หน้าตาหมวดเคราเฝ้าผมของท่านแทนที่จะมีลักษณะรูป และดีเหมือน
ชาวฝรั่งเศสอื่น ๆ ที่เคยเห็น ก็กลับไปมีลักษณะเหมือนคนไทยใน
เมืองสยามแทบทุกอย่าง จึงได้ถามดู” เมื่อได้ทราบความดังนั้น
ท่านผู้บังคับการตอบว่า.- “ที่เจ้าคุณพูดมานี้เป็นที่ถูกใจข้าพเจ้ามาก
และหากข้าพเจ้ามิได้เกิดมามีสัญชาติเป็นฝรั่งเศสแล้ว ข้าพเจ้าใคร่
ได้เกิดมีสัญชาติเป็นคนไทยเหมือนเจ้าคุณด้วย เพราะรู้สึกว่าจะเป็น
เกียรติยศมิใช่น้อย.” พอพูดจนแล้วต่างก็ตากตับไป.

บทที่ ๕๒

ท่านราชทูตดำเนินทางตามมณฑล ฝ่ายเหนือต่อไป.

วันจันทร์ ๒๑ เดือนตุลาคม ราชทูตสยามออกจากเมือง
ฮาราฮัรมาเวลาเช้า ๘ นาฬิกา มีผู้คนมาส่งเหมือนเขาเข้าเมือง มี
ทหารรักษาหน้าทางที่จะออกไปเหมือนกัน ตามวัดวาอารามก็
ตั้งระฆัง, ตามบ่อน้ำก็ยิงปืนส่งดังเหมือนนกที่เคยกินเมื่อรบไม่มีผิด.
คอนกกลางวันนั้นท่านราชทูตไปกินข้าวที่ชนบทย่อม ๆ แห่งหนึ่งครึ่ง
ทางจากเมืองฮาราฮัรไปเมืองเบทันเรียกว่า แอ๊ด. ตอนเย็นวันนั้นถึง
เมืองเบทัน ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านมีบ่อน้ำประทุหรือบ่อพร้อมด้วย
เหมือนเมืองหน้าด่าน และเป็นเมืองอยู่ในมณฑลฮาราฮัรด้วยอย่างเดียวกับ
เมืองฮาราฮัรเหมือนกัน. มีแม่น้ำเล็ก ๆ ผ่านกลางเมืองเรียกว่า
แม่น้ำเบยด. เมืองเบทันนั้นเดิมทหารฝรั่งเศสได้จากญี่ปุ่นเมื่อ ค. ศ.
๑๖๔๕ และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสกับพระเจ้าแผ่นดินญี่ปุ่นได้ทำ
หนังสือสัญญาสันติภาพในระหว่าง ๒ ประเทศ ซึ่งเรียกว่าสัญญาแคม
เรนดีเมื่อ ค. ศ. ๑๖๕๗ พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสยอมยกให้เป็นสิทธิ
ขาดของเมืองฝรั่งเศสต่อไป.

รุ่งชนวนที่ ๒๒ ราชทูตออกไปยังเมืองแอรีในมณฑลอาร์
ตัวด็อก แต่เป็นเมืองใกล้เขตแดนมณฑลฟรังค์. เมืองเล็กนี้เป็น
เมืองสำคัญมากในเชิงพิชัยสงคราม ทั้งสำคัญเพราะถนนหนทางกว้าง
ขวางเรียบร้อยมาก ทั้งวัดวาอารามโบราณแน่นหนาและด้วยมาก
ด้วยผิดกว่าธรรมดาเมืองเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งปวง.

ก่อนที่จะถึงเมืองแอรี กองทหารก็ได้ออกมาต้อนรับราช-
ทูตเหมือนทอน และเมื่อผู้บังคับการทหารนั้นได้แต่เห็นรราชทูตก็
ได้ลงจากหลังม้าเพื่อคำนับราชทูต. พอสนทนากันหน่อยหนึ่งกระบวน
ก็ออกเดินเข้าไปในเมืองต่อไป. มีทหารกระทำวนทียาวูททั้งต้องข้าง
ทาง. พอเมืองค่านับและให้ร้อง กรรรมการเมืองก็ออกมาต้อนรับ
และพาไปยังที่พักเหมือนเช่นเมืองที่ท่านเคยผ่านไป.

พอสนทนายังที่พักเสร็จหมดแล้ว ท่านผู้บังคับการขอคำ
อาณัติสัญญาจากท่านราชทูตตามเคยทุกเมืองที่มีทหาร ท่านราชทูต
ก็ได้ออกแผ่นคำอาณัติที่เหมาะสมกับภูมิประเทศนั้นว่า.- Bien Attaque
Meux Deienbu (เบียงอะตะ เก. มีอัสตุฟั้งคือ) แปลว่า “เราเก่งรุก,
เราเก่งโต้” ที่ท่านราชทูตได้ออกคำนี้ก็เพื่อเป็นเกียรติยศกับท่านผู้บังคับ
การเองซึ่งมารับหน้าทริษาเมืองนี้ เมื่อพอกราชศัครเวดล้อมเกือบ
ได้แล้ว แต่พอได้มายังบังคับการไม่นานพวกศัครก็ได้เปรียบอยู่แต่
ก่อนกลับพ่ายแพ้ต้องทิ้งเมืองหนีเอาตัวรอดในไม่ช้าทันนาน.

รงชนวนหน้าท่านราชทูตกับท่านผู้บังคับการทหาร ได้พากันไปคู่มือ ขอบ้อมแข่งแข่งฝรั่ง ซึ่ง เป็นข้อมล้าคัญและเข้าหน้าคูด้วย เมื่อราชทูตเข้าไปที่ข้อมพวกทหารปืนใหญ่ยิงปืนกันเสียงดังดังจนพดทหารกันเป็นแถว ข้อมนั้นแปลกกว่าข้อมอื่น คือรอบข้างเป็นค ถ้าถึงคราวรบชนแล้วคนนั้นก็กลับเป็นแม่นำล้าคองก็ได้ทันที เพราะมีประทุนให้เข้าในคูนั้นได้ทุกทาง. ท่านราชทูตเห็นข้อมคูนั้นก็ชอบใจว่า. “เหมาะสำหรับประเทศไทยนัก ประเทศไทยนั้นหาตำบลนาทวมคเมืองได้ง่าย แต่จะระบายน้ำให้คู่แห่งตามชอบใจนั้นยาก นบดเคียวแห่งเป็นถนน บดินนาให้เดินแม่นำ คัจจิง”

เมื่อคูข้อมต่าง ๆ รอบเมืองแล้ว ท่านผู้บังคับการได้พาไปคูเมืองเอง แต่ไม่ว่าไปที่ไหนตำบลไหนในเมืองนั้นล้วนแต่พบคนงานกำลังสร้างอะไรต่ออะไรเสมอ ท่านราชทูตเคยพดชนว่า. “เราเที่ยวคูเมืองต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ทรงตั้งได้ไม่ว่าที่ไหนก็มีแต่คนทำงานสร้างข้อมคูประตูหอรบทั้งนั้น ชวนให้คิดว่าพระองค์ได้แดนดินมากน้อยเท่าไร ก็จะต้องเปลี่ยนแปลงให้เป็นข้อมเดียหมดทวีปสมบัติและวิริยะความเพียรของพระองค์ คูช่างไม่มีที่สิ้นสุดดังที่ตรงไหนเลยจริง ๆ”

เย็นวันนั้นท่านผู้บังคับการถามคำถามตามธรรมเนียม และราชทูตก็กำลังฝันเรื่องข้อมคูรอบอยู่ ก็เขาเกี้ยวรักคุณของข้อม

ชนิดนั้นมาตั้งเป็นคำอาณัติว่า.- “Mavaleur est comme aux Indes” (มาวาเลอว์ แอด้คคอมม์โอะแซงด์) เข้าใจเป็นหมายความว่า “ใช้ไคทองฝรั่งไทย”

ราชทูตอยู่ที่เมืองแอเรนจนถึงวันที่ ๒๔. ท่านได้ดูอะไรที่นั่น, ท่านได้ชอบใจอย่างไร, พลเมืองได้เป็นที่พอใจอย่างไร, ทหารรับรอรราชทูตอย่างไร, ข้าพเจ้าของดไม่กล่าวเลย. ให้ท่านผู้อ่านเขาเอง เพราะก่อนๆเคยเป็นมาอย่างไรในเมืองอื่น การก็ได้ดำเนินเป็นแบบน่าชมอย่างเดียวกันไม่มีผิด. พอท่านผู้อ่านรู้ว่าราชทูตไปเที่ยวดูท่าน ก็อาจเข้าใจว่าท่านไปดูอะไรมาอยู่แล้ว, เพราะตั้งที่ท่าคุมอยู่ในเมืองนั้นเท่าไร (ท่านผู้อ่านซึ่งเป็นฝรั่งเศสก็ยอมรับนับอยู่แล้ว) ท่านก็ได้ไปดูหมดให้สัมผัสกับความประสงค์ของท่านที่อยากดูอยากเห็น.

วันที่ ๒๔ ท่านราชทูตไปนอนพักอยู่ที่ เมืองแซงต์โอมแอร์ ในมณฑลอาร์ตวส์. เมืองแซงต์โอมแอร์นั้นข้างหนึ่งเป็นเนิน เป็นเครื่องป้องกันอยู่ในตัว แต่อีกข้างหนึ่งเป็นบึงมีน้ำนองอยู่เสมอ. เดิมท่านตั้งพระราชแห่งเมืองเทรชานเป็นคณิศสร้างขึ้นเป็นเมือง เมื่อคริสต์ศก ๑๖๖๐, แล้วต่อมาเมื่อคริสต์ศก ๑๘๘๐ ท่านเจ้าอธิการฟุก ผู้ครองพระอารามเคอแซงต์แบร์แตง ก็ได้เริ่มการสร้างกำแพงล้อมแต่ทำไม่สำเร็จ; ต่อมาเมื่อคริสต์ศก ๑๘๐๒ ท่านกงต์เดอพลังดร์ ซึ่งมีนาม

ว่าโบดวงที่ ๒ และมีฉายาว่า “ท่านกงศ์ศรีษะด้าน” ก็สร้างกำแพงเมืองสำเร็จรอบหมดทั้งเมือง. ครั้นนานต่อมาเมื่อคริสต์ศก ๑๖๗๗ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔, สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าของพระองค์ได้ชัยชนะแก่อริราชศัตรูที่เมืองกาแซด; เมืองแซงค์โยแมร์ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของแคว้นแคว้นนั้น ก็เคยตกเป็นสิทธิ์แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อีกด้วย

การรับรองที่เมืองนั้นก็เป็นทีพอใจของท่านราชทูตเหมือนกัน ที่เมืองอื่นเหมือนกัน และคำอาณัติที่ท่านเดอกให้สำหรับคนของท่านอยู่ทวน คือคำ “Al” action on connaît le sang” (อาดักซียง-อง กอแนต์เลอซัง) แปลว่า “ถ้าเนียงบอกภาษากิริยาบอกดักดู” แต่ถ้าจะเห็นเข้าหาความตามศัพท์ฝรั่งแล้วแปลว่า “กิจการบอกสาย-โลหิต” คือกิจการกล้าทำสำเร็จได้แต่ผู้ที่มีสายโลหิตอันเกล็ดกล้ามาแต่เดิม ทั้งนี้เพื่อยกย่องสรรเสริญพระเกียรติยศและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระอนุชาธิราช คราวที่พระองค์ทรงชนะศัตรูที่เมืองกาแซดซึ่งเป็นต้นเหตุ ให้เมืองแซงค์โยแมร์ตกมาอยู่ในอำนาจประเทศฝรั่งเศส. เมื่อท่านราชทูตให้คำอาณัตินั้นท่านยังชักกล่าวชมเชยสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นอเนกประการ ว่า “คำอาณัติสั้นๆ เพียงเท่านั้นไม่เพียงพอที่จะจุคุณความดีของพระองค์ เพราะพระองค์มีจำเพาะแต่ทรงพระคุณเกล็ดกล้าอย่างเดี่ยว พระองค์ทรงพระเมตตา

คุณ, ทรงพระอาภักติรียาคุณอันตะมุนตะม่อน่าจรรักษ์กตยง และเป็น
 ดึงนควยสัตว์รพคุณสมบัตซึ่ง พระองค์มอยุ่บริบูรณ์ใน ดวง พระหฤทัย
 ของพระองค์ ข้าพเจ้ายังจำได้แม่นเพราะได้เห็นปรากฏ แก่ตา
 ข้าพเจ้าคราวที่ข้าพเจ้าได้เข้าไปเฝ้าพระองค์นั้น

เย็นวันหนึ่งเมื่อราชทูตซึ่งรับประทานอาหารได้มีนางผู้มากอย
 คุกานราชทูตกินข้าวยิ่งกว่าทุกที. ถ้าตั้งกินข้าว ก็มิมีใคร่ดินตร
 พร้อม ครั้นกินข้าวเสร็จแล้วก็ได้มีการเค้นว่า เป็นเกียรติยศต่อท่าน
 ราชทูตนั้น

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านตั้งพระราชต้องพระองค์ คือพระตั้งพระราชเมือง
 แฉงค้อไธแมร์นั้นเอง และท่านตั้งพระราชเมืองอิปรัดก็ได้มาเยี่ยมเยียน
 ราชทูตๆ ดีใจเหลือที่จะกล่าวที่ท่านผู้นำเคารพยิ่งอย่างท่านตั้งพระราช
 ต้องพระองค์นยังอุตลัดห้อออกมาเยี่ยมท่านถึงที่พัก. นอกจากท่านตั้ง
 ราชนี้ ไม่ว่าผู้ใหญ่มีหลักฐานอยู่ในเมืองแฉงค้อไธแมร์มีอยู่เท่าไร ก็
 ควรนับได้ว่าได้ออกมาเยี่ยมท่านราชทูตซึ่งที่พักนั้นแทบทุกคนไม่มีเว้น
 ครั้นรับเยี่ยมเสร็จแล้วเจ้าพนักงานผู้ประจำรับใช้ราชทูตก็ได้

ชวนท่านราชทูตออกไปดูวัดศาเตตราด ของท่านตั้งพระราชผู้มาเยี่ยม-
 เยียนนั้น. ท่านราชทูตจึงถามว่า- “เป็นวัดด้วยไหม?” “ไม่ด้วยก็
 มากน้อย” ท่านเจ้าพนักงานตอบ “เพราะเป็นวัดสร้างครั้งโบราณ
 กาดนานมาแล้ว”

“ท่านตั้งฆราวาสที่ออกมาเยี่ยมเราเนี่ย จะอยู่ทั่ววัดด้วยหรือไม่?”

ท่านราชทูตซัก.

“เห็นที่จะอยู่เป็นแน่ ถ้าท่านรู้ว่าเจ้าคุณไป ท่านคงไปด้วย”

“อ้อ ถ้าอย่างนั้นคิดแล้ว ถึงแม้จะโบราณคร่ำคร่าดึกเท่าใด ถ้าท่านอยู่ด้วยดะก็เป็นที่แห่งที่ควรไปดะ”

ที่จริงราชทูตทั้งหลายก็ไป และไม่จำเพาะแต่องค์พระสังฆราชออกมาต้อนรับเท่านั้น พระสังฆอนันตซึ่งประจำอยู่โบสถ์ถนนก็ออกมาต้อนรับอยู่ด้วยกันพร้อม ไม่มีขาดสักองค์เดียว.

ครั้นออกจากวัดท่านสังฆราชแล้ว ท่านราชทูตได้ไปวัดพระอารามใหญ่อีกแห่งหนึ่ง เรียกว่าพระอารามเคอแซงตแบร์แตง. เมื่อท่านราชทูตเห็นพระอารามนั้นท่านก็แสดงความพิศวงว่า. “แหม, วัดนี้ใหญ่จริง” ที่ท่านราชทูตแสดงความพิศวงนี้ มิใช่การแปลดอะไรก็ได้ เพราะเป็นความจริง วัดวาอารามที่จะมีขนาดใหญ่กว้างเท่าพระอารามนี้ไม่ว่าที่ไหนเมืองไหนก็ย่อมเป็นของหายากนัก. นอกจากวัดนี้ท่านราชทูตได้ออกไปดูเข้าของในเมืองตามเคย ครั้นพอท่านกลับถึงที่พักก็มีผู้หลักผู้ใหญ่ทุกตำแหน่งที่มิได้อยู่ใน เมืองนั้นได้พากันออกมาเยี่ยมท่าน. การเลี้ยงดูราชทูตก็เช่นไปตามระเบียบธรรมดา คือมีนางผู้คนมาช่วยด้วยเป็นอันมาก. วันต่อไปคณะมาดหาดวงเขษขิตในเมืองนั้นก็ได้เชิญท่านไป รับเลี้ยงที่พระอาราม เหมือนที่เคย ทำในเมืองอื่น.

เยนนวนนเมอทานผู้บังคับการทหารมาขอคำอานัต ซึ่งเกิด
 ขึ้นเป็นธรรมเนียมแล้วไม่ว่าพักที่ไหน ท่านราชทูตเป็นต้องคิดออก
 ให้ได้เสมอ, ท่านราชทูตออกคำอานัตว่า- “Magnifique en tout.”
 (มาญีฟีก อังคุด) แปลว่างามอัศจรรย์หมด เหตุซึ่งบันดาลให้คำนี้
 มาถูกเลือกเป็นคำอานัตก็เพราะราชทูตรู้ดีกว่า การรับรองของ
 ท่านรูต์เซต ผู้บังคับการอยู่ในเมืองนั้น ไม่ว่าทำอะไรอันเกี่ยวกับ
 การรับรองราชทูตมีเพียงอาหารเป็นต้น ก็จัดการอย่างงามอัศจรรย์
 ใจทุกอย่างทุกประการ. เพราะฉะนั้นบรรดาคนที่ได้เห็นการรับรอง
 ท่านเมื่อได้ทราบคำอานัตดีเยี่ยมของท่านราชทูตจึงไม่ต้องคิดนานนัก
 พอได้ยินกรุดักโคคนทว่าขึ้นเพราะเหตุใด ท่านราชทูตจึงได้สรรหา
 คำชนิดนี้มาตงเป็นคำอานัต.

พอคุณเมืองเสร็จแล้ว รุ่งขึ้นคณะราชทูตก็ลาออกจากเมือง
 นั้นดำเนินทางต่อไปอีก. ตอนออกจากเมืองก็มีพวกทหารแห่แหน ส่ง
 เหมือนกับตอนรับเมื่อเขาเข้าเหมือนกัน.

บทที่ ๕๓

ราชทูตเยี่ยมเมืองกาแลส์.

วันที่ราชทูตออกจากเมืองแซงต์โอแมร์นั้น ท่านได้ไปพักและ
กินกลางวันที่เมืองย้อม ๆ ชื่อเรอครูซึ่งอยู่ตามทางไปเมืองท่าสำคัญ
เมืองหนึ่ง ซึ่งท่านราชทูตมุ่งจะไปคือ เรียกว่าเมืองกาแลส์. เมือง
นี้ก็เป็นเมืองท่าอันสำคัญสำหรับจะเชื่อมเขตแดนเมืองอังกฤษ ให้ติด
ต่อกับประเทศฝรั่งเศสทางทะเลฝ่ายเหนือ เมืองกาแลส์นี้เป็นเมือง
ที่งดงาม, ถนนหนทางเรียบร้อมมาก, มีผู้คนแน่นหนา, ทางศรัทธา
ที่งาม ๆ ก็มาก.

เมืองกาแลส์นี้ แต่ไหนแต่ไรมาเป็นเมืองท่าอันแข็งแรงของ
ประเทศฝรั่งเศส ฝรั่งเศสหวงแหนมาก แต่ถึงกระนั้น เมื่อปีคริสต์
ศักราช ๑๓๔๗ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษทรงพระนามว่า พระเจ้าเอ็ดเวิร์ด
ที่ ๓ ก็ได้ให้กองทัพมาล้อมเมืองกาแลส์นั้นไว้ตงปี เมืองกาแลส์ก็ยัง
ไม่ยอมแพ้แก่อังกฤษ แต่นานไปได้เพียงอาหารขัดสนถึงผู้คนตายลง
ทุกวันค่าที่อดอาหารไม่มีอะไรจะกิน เจ้าเมืองเห็นจะสู้ต่อไปอีกไม่ได้
ก็ออกมาเฝ้าพระเจ้าเอ็ดเวิร์ด ยอมอ่อนน้อมให้อังกฤษเข้าเมืองได้.
แต่อาศัยเหตุที่อังกฤษต้องล้อมเมืองอยู่ช้านาน เสียดินทรัพย์และผู้คน
เป็นอันมาก พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษจึงไม่หายพระพิโรธ คำนึงตั้ง

ว่าจะเผาเมืองให้พินาศและจะจับพลเมืองทั้งต้นมาฆ่าเสีย เจ้าเมือง
ทูลวิงวอนแล้ววิงวอนเล่าว่าจะยกเมืองให้ ขอแค่พลเมืองอย่าให้เป็น
อันตราย ถ้าพระองค์ไม่ทรงพอพระทัยเลยเป็นพลเมืองของพระองค์
เพราะเขาเป็นฝรั่งเศสชาติศัตรู เจ้าเมืองยังรับว่าจะอพยพครอบครัว
ไปในเขตแดนฝรั่งเศสเสียให้หมด ไม่ให้มีเหลือเป็นที่บาดพระเนตร
สักคนเดียว พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษก็ยังไม่ทรงยินยอม กลับทรงพระ
พิโรธหนักขึ้นว่าจะไม่ให้ออกไปได้สักคนเดียวเป็นอันขาด ครั้นเฝ้า
วิงวอนนานเข้า พระเจ้าแผ่นดินทรงผ่อนโทษชาวเมืองกาแลง์ว่า แม้
จะไม่ฆ่าหมดทั้งเมืองก็ต้องฆ่าคนผู้ใหญ่เสีย ๖ คน เจ้าเมืองก็
ต้องยอม.

พอเจ้าเมืองนำข่าวร้ายนั้น มาแจ้งให้ชาวเมืองกาแลง์ทราบ
แทนที่ชาวเมืองจะร่ำร้องให้เสียตายชีวิต ต่างคนต่างล้มศิโรตยา แทน
เพื่อนบ้านเมืองเดียวกัน นับแต่ท่านเอ็ดดาส เดอแซงต์เบียร์ซึ่งเป็น
ผู้ใหญ่ที่สุดลงมา จนเจ้าเมืองไม่ทราบว่าจะให้ใครไป ต้องจับคนต่าง
กัน เพราะต่างไม่ยอมที่จะให้ผู้อื่นไปตายแทนตน รุ่งขึ้นท่านเอ
ดาสเดอแซงต์เบียร์กับเพื่อนผู้ใหญ่ทั้งสองอายุ อีก ๕ นายก็ได้ได้ยว
คลุ่มตัวแต่คองลงไปถึงเท้า, ที่รอบค้อมมีเชือกผูกเป็นบ่วงอยู่แถว
พร้อมกันออกไปเฝ้าพระเจ้าเอ็ดเวิร์ด ทูลถวายกุญแจเมืองและชีวิต
ของคนเพื่ออุทิศให้ชาวบ้านผู้เป็นเพื่อนด้วยกัน

พอพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดทรงเห็นกิริยาอาการของท่านผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ทั้ง ๖ นายนั้นทรงกริ้วจนมาทันที่ ทรงโบกพระหัตถ์ เรียก เพชฌฆาตให้ตั้งมือฆ่าต่อหน้าทันทีในบัดเดียว ขุนนางข้าราชการ ฝ่ายอังกฤษเห็นดังนั้นต่างส่งตำรวจนำดาบใหญ่ ทูตจึงวอนขอให้ทรงผ่อนโทษท่านผู้ใหญ่ ๖ นายนั้นบ้าง อย่าให้ถึงแก่ชีวิต พระองค์ก็ไม่ทรงยินยอม ทรงกระทัมพระบาทว่า.- “เร็ว ๆ เข้าฆ่าให้มันตายเสียเดี๋ยวนี้” ข้าราชการและราชบริพารก็ไม่กล้าพูดคัดค้านอีกตกลงเขาจะฆ่าให้ตาย, แต่เมื่อญก่อนที่เพชฌฆาตจะลงดาบนั้นพระมเหสีของพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดได้เข้ามาถึง ก็คุกเข่าลงแทบพระบาทของพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดทรงพระกรรแสง ขอมิให้ฆ่าพดเมืองใด ๆ ซึ่งรักชาติบ้าง เมืองของคนถึงเพียงนี้, ในขณะนั้นพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดมีพระอาการตะลึงไปเป็นครู่, พระมเหสีเห็นได้ท่วงทักขยงทูลขอโทษด้วยความร้อร่นยังชน, ไม่ช้าพระเจ้าเอ็ดเวิร์ด ก็ทรงพระกรุณาโปรดยอมตามคำวอนของพระนางนั้น แต่ตรัสกับพระมเหสีโดยไม่พอพระทัยว่า.- “เมื่อจะเอาเขาไปก็เอาไปเถอะ, อย่ารำไร, แต่ความจริงถ้าเจ้าไม่อยู่ในเวลานี้ก็จะดีมาก” ตรัสเท่านั้นทรงพระกรุณาโปรดให้ปล่อยคฤหบดีผู้ใหญ่ ๖ นายนั้นให้กลับกลับบ้านตามชอบใจ แต่ก็มีผลร้ายเท่ากันสำหรับประเทศฝรั่งเศส คือพระองค์ได้เข้าไปในเมืองกาแลต์ ในขณะนั้น แล้วแต่ันมาถึงคริสต์ศักราช ๑๕๕๘ คือในราว ๒๐๐ ปี

เศษ เมืองกาแลต์นั้นก็ได้ตกอยู่ในอำนาจอังกฤษตลอดมา จนเกิดมี
 นักบวชฝรั่งเศสผู้ ๑ เป็นผู้เชี่ยวชาญในการพิชัยสงคราม เรียกว่า เดอ-
 ค็องเตอส์ ก็ได้กระทำยุทธสงครามกับอังกฤษจนชนะได้เมืองกาแลต์
 คืน, นับว่าเป็นบุญอันประเสริฐยิ่งสำหรับประเทศฝรั่งเศส คำที่เมือง
 กาแลต์นั้นเป็นเมืองท่า อยู่ตรงปากช่องทะเลระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส
 ถ้าประเทศใดได้ไว้ในอำนาจ ก็เป็นเหมือนได้กุญแจทะเลนั้นไว้กว่าได้
 ระวังเวลาฝรั่งเศสได้เมืองกาแลต์แก่อังกฤษนั้น ประเทศฝรั่งเศส
 เป็นเหมือนหนึ่งว่าได้ยื่นหนามยอกอยู่ที่ข้างจะทำอะไรไม่ถนัด และ
 มีหนัวยังเป็นทางเปิดโอกาสให้อังกฤษรุกเข้ามาเมืองฝรั่งเศสได้ทุก
 เวลาด้วย

เมื่อท่านราชทูตดำเนินทางมาถึงประเทศเมืองกาแลต์นั้น ท่านผู้
 บังคับการทหารก็ออกมาต้อนรับอยู่ที่นั่น แล้วก็ได้พาท่านมายังที่พัก
 ตลอดหนทางทหารยืนรายทาง และตามโรงทหารและบ้านทั้งหลาย
 ก็ยืนใหญ่ตามธรรมเนียม เมื่อถึงที่พักก็ครบบรรดาข้าราชการผู้
 ใหญ่ในเมืองกาแลต์ก็ออกมาคำนับท่านราชทูต และนำสิ่งของต่าง ๆ
 มาเป็นของกำนัลไว้ในนามของเมืองกาแลต์ พอคำนับรับรองกระทำ
 ความคุ้นเคยซึ่งกันและกันแล้ว ท่านผู้บังคับการทหารขอคำอนุญาต
 อีกตามที่เคยเป็นมาในเมืองอื่น ท่านอธิการราชทูตทราบว่าท่านผู้บังคับ
 การคนนั้นไม่หลงกลอุบายของข้าศึกได้ง่าย ๆ เพราะปรากฏว่าตั้งแต่

ท่านมาขอรับหนาทักษะเมืองกาเต้งนั้น ข้าศึกได้มาต่อตรงเป็น
 อเนกานุประการแต่ก็ไม่สำเร็จดังที่, ท่านผู้บังคับการรื้อทำการณ
 ทุกที่ เพราะท่านมีไหวพริบดีในทำนองกลอุบายของข้าศึกที่มา และ
 ท่านมีจำเพาะแต่รู้เท่าถึงการณเท่านั้น ท่านยังกลับเอากลซ่อนกลออก
 ก็มี ไชยน้อยหน เพราะฉะนั้นท่านอัครราชทูตจึงเลยเอาการเนลยวนถาด
 ของท่านนั้นเป็นอาณัติคดีกล่าว:- Ou la valeur Resiate la ruse
 succombe (อู ดา วาเดอว์ เรสิดด์, ดา รัดดักกบ) แปลใกล้เคียง
 กับความเดิมที่ว่าไหวพริบดีดัดกลแตก.

บทที่ ๕๔

ราชทูตถึงเมืองคังแกร์ก.

ถัดจากเมืองกาเต้งแล้ว. ราชทูตไทยได้ไปคูเมืองคังแกร์ก
 ซึ่งเป็นเมืองท่าเรือสำคัญเหมือนกัน. เมื่อเที่ยวคูเมืองเสร็จแล้วท่าน
 อัครราชทูตออกปากสรรเสริญท่านเมครง ซึ่งเป็นผู้บังคับการใน
 เมืองนั้นว่า บัอมประตูหอรบและโรงทหารซึ่งท่านมีหน้าที่ดูแลรักษา
 หนาพเจ้าขอออกปากสรรเสริญว่าสะอาดที่สุด แม้สวนอุทยานหรือ

ดนามหน้าพระดาน หน้าวังเจ้านายใหญ่โตกระบวนความสะอาดแล้ว
ก็เพี้ยนนามทหารของท่านแทบทูกแห่ง ที่ไหนจะหาต้นามและคัก
โรงร้านที่สะอาดเหมือนโรงทหารของท่านนกหายาก

คำสรรเสริญของท่านราชทูตนี้ ถ้าจะคิดดูให้ซึ้งหน่อยก็หา
ใช้เป็นคำสรรเสริญจำเพาะความสะอาด ในบ้อมและโรงทหารเท่านั้น
แท้จริงก็เป็นคำสรรเสริญถึงองค์แห่งความดีมารถของท่านเมครองอีก
ชั้นหนึ่งด้วย เพราะว่าธรรมเนียมที่รับหน้าทริษาคความสะอาดในท
อนกว้างขวางซึ่งมีผลอาศัยมากมาย เหมือนที่โรงทหารเมืองดังแกรกน
แล้วได้บังคับบัญชาให้เป็นไปจนสำเร็จโดยเรียบร้อยได้เป็นพยานให้
ทราบอยู่ในตัวว่าท่านผู้บังคับการเป็นคนดีมารถ พูดอะไรก็เป็นดังนั้น
ทีเดียวแปลว่าเป็นผู้มีความดีที่ประจักษ์อยู่ในตัว มิฉะนั้นเมื่อผู้
บังคับบัญชาไม่อยู่ที่ไหนพนักงานเหล่านั้นจะทำการตามหน้าที่ได้ คงเป็นไป
ไม่ได้ด้วยเอง เพราะเหตุนี้คนที่อาจให้คนในบังคับของตนรักษาวินัย,
รักษาระเบียบโดยเคร่งครัดเช่นการรักษาความสะอาดเป็นต้น ต้อง
เป็นผู้มีความดีดีมารถเช่นท่านเมครองนี้ จึงจะเป็นผู้ปกครองบังคับ
บัญชาผู้อื่นได้

เมื่อตาท่านผู้บังคับการแล้ว ท่านราชทูตทั้งหลายก็ได้ออกไป
ไปเที่ยวดูเมืองพร้อมกับท่านเคอแควร์เยร์ ซึ่งเป็นผู้ดูแลการก่อสร้าง
คักกรมหลวงในเมืองนั้น และท่านผู้มีความดีดีมารถสำหรับอธิบายของที่

ผู้อื่นไม่รู้ให้รู้เข้าใจง่ายอย่างหาผู้เต็มอยากนัก เช่นท่านราชทูตสยาม
 ก็ยังไม่รู้ชำนาญในภาษาฝรั่งเศสนัก ส่วนท่านเดอแวย์เยร์เดา แม้
 แต่คำไทยคำเดียวก็ไม่รู้จัก แต่ถึงกระนั้นอาศัยอุปนิสัยพิเศษของท่าน
 สำหรับอธิบายของยากให้เป็นง่าย ท่านได้อธิบายเรื่องก่อสร้างให้ท่าน
 ราชทูตฟัง อย่างกระจ่างแจ่มแจ้ง ดนิตถัมม รวากับเป็นชาติเดียวภาษา
 เดียวกันก็ว่าได้ ท่านราชทูตชอบใจนายช่างคนนั้นจนคิดใจทักกันไม่ได้
 ไปไหนไปด้วยกันเสมอ และท่านราชทูตว่าอยากจะเอาตัวไปถวายพระ
 บาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามให้จงได้ เพราะนายช่างวิเศษชนิดนี้ใน
 เมืองสยามกำลังต้องการนัก อย่างไรก็ดีตลอดเวลาที่ราชทูตอยู่ที่
 เมืองดิงแกรกนั้น นายช่างคนนั้นก็ประจำอยู่กับท่านเสมอ และจนที่สุด
 เมื่อถึงเวลาจะออกจากเมืองไปเมืองอัมสเตอร์ดัมต่อไป ราชทูตยังชวนท่าน
 นายช่างนั้น ให้ติดกระบวนมาดั่งถึงเมืองแบร์คด้วยนายช่างก็ไป แล้ว
 ตอนเมื่อจะกระทำการอำลานั้น ท่านราชทูตกล่าวว่ “ข้าพเจ้าชอบใจ
 ท่านเป็นอันมาก เหลือที่ข้าพเจ้าสามารถจะหาคำมาแสดงให้เห็นจริง
 เพราะท่านอธิบายด้วยถ้อยคำง่าย, เข้าใจได้ทุกอย่างพิเศษกว่าคน
 ทั่วหลายที่เคยเห็นมาหนักคอหนักแล้วในชีวิตของข้าพเจ้า แม้ที่สุด
 ท่านจะไม่พูดเพียงแต่ทำท่าทางมือไม้ให้ดูเท่านั้น ก็ยังรู้เรื่องจนง่าย
 กว่าผู้อื่นซึ่งอธิบายด้วยปากจนหมดพุงเลยทีเดียว”

เมื่อท่านราชทูตได้รู้ของในเมืองที่มีอยู่บนบก ท่านปาดเด็ค ซึ่งเป็นพนักงานบังคับการฝ่ายทะเลสำหรับเมืองดังกล่าว ก็ได้นำ เชื้อเชิญท่านราชทูตให้ไปดูเรือแพ่งอยู่ประจัญหน้า ซึ่งอยู่ในบัญชาของท่าน ท่านปาดเด็คกล่าวกับท่านราชทูตว่า:- “เชิญเจ้าคุณราชทูตมาเถิด เห็นที่เจ้าคุณคงชอบ บัดนี้ข้าพเจ้าได้เตรียมการไว้คอยรับเจ้าคุณเสร็จแล้ว ประจัญหน้าและอีกเตรียมครบบริบูรณ์อยู่แล้ว เพียงแต่จะขึ้นรถออกนอกนี้เดี๋ยวก็ดำเร่ เชิญเจ้าคุณมาเถิด บัดเดี๋ยวเดียว เจ้าคุณจะได้รู้เห็นสิ่งที่น่าสนใจเห็นเป็นอันมาก และโดยไม่เปลืองแรงคิดเพราะเห็นกับตา ทั้งไม่เปลืองเวลาดูเพราะอาจให้แต่งงานที่ควรดูเห็นในปริบตาเดียวกันได้เชิญมาเถิด

เจ้าคุณออกจากราชทูตจึงซักถามทันท่ว่า “เรือแพ่งกระทำเหล่านี้เป็นของสร้างแต่โบราณ หรือพมชนใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ น?”

“ของโบราณก็มีอยู่บ้างเหมือนกัน แต่โดยมากเป็นของประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ น. เป็น

“ขอ ถ้าอย่างนั้นแล้วก็เป็นจะต้องไป ที่ใดมั่งซึ่งสร้างขึ้นมาโดยรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินปัจจุบันแล้วไม่มีปัญหาเป็นของไปตงหนน เพราะรูปร่างหน้าตาเป็นของประเสริฐหน้าชมเชย ยอว่า

ว่าแต่จะค่อยเสียเวลาอยู่เพียงครึ่งเดียวเดีย ถ้าเป็นของนำค้บารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสยามเจ้าแล้ว ถึงจะค่อยอยู่แต่คงคนคงวันกึ่งวันไปก็ทั้งคืนทั้งวันไม่หนักเสียเวลาเสียดกึ่งวันเดียว”

พอท่านปาดุดได้เห็นหน้าใจของท่านราชทูตเป็นดังนี้ แล้วท่านก็พูดว่า:— “ถ้าเจ้าคุณไม่รังเกียจ จะไปเดี๋ยวนี้ก็ได้เพราะรถเครื่องพาหนะสำหรับรับท่านราชทูต อยู่ทุก ตรูท ขาพาเจ้าได้เตรียมตำรองไว้พร้อมสรรพแล้ว ถ้าถึงคอยท่าท่านอยู่นานเอง เจ้าคุณว่าอย่างไร?”

“ไปเดี๋ยวนี้ไปท่าน ดีเหมือนกัน” แล้วต่างก็ชวนกันไปขึ้นรถขับไปยังท่าเมืองดังแรก. พอรถจอดที่ริมประตู ท่านปาดุดก็ให้เปิดประตูนำทนต์ ในไม่ทันไรก็เต็มไปด้วยหน้าเป็นทนต์ผดุง, ท่านราชทูตจึงกล่าวหาว่า.— “คราบไค้ที่ท่านรักษาประตูนำเหล่านี้ คราบนั้นข้าพเจ้ารับรองได้ว่าในเมืองดังแรกจะไม่ม้วนเดือมดงเป็นแน่ มีแต่จะเจริญขึ้นล้วนเดียว”

พอประตูนำเสร็จแล้ว ท่านปาดุดก็พาพระราชทูตไปยังอุทิศ ซึ่งพวงสร้างขึ้นใหม่สำหรับจอดเรือหลวง อุทิศนั้นเป็นชนหนึ่งในบรรดาของประเสริฐที่เกิดกับสำหรับพระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑๕ พออยู่เสร็จก็ไปคุดเรือกำปั่นใหญ่ด้วยล้วนเป็นทนต์ไจราชทูตทงน

บทที่ ๕๕

ราชทูตไปคู่อู่เมืองตุรเนย์.

ครั้งทางจากเมืองดิงแกร์กไปเมืองตุรเนย์ ราชทูตได้พัก
กลางทางที่เมืองแบร์ค. เรื่องรับรองและไปวัดวัดคู่อู่บ้อม ขอยกไม่
กล่าวเลยเพราะเป็นไปตามเคย ครั้นถึงวันที่ ๖ ราชทูตมาถึงเมือง
ตุรเนย์ (ซึ่งในเวลานั้นเป็นของประเทศฝรั่งเศส แต่ทุกวันนี้เป็นของ
เมืองเบลเยียมเสียแล้ว.) เมืองตุรเนย์เป็นเมืองแข็งแรงในทางศึก
มีชาโตหรือบ้อมโบราณอย่างใหญ่แน่นหนานักว่าคนชาติอังกฤษได้มา
สร้างไว้แต่ครั้งโบราณ

การเข้าเมืองของราชทูต ได้เป็นไปด้วยเต็มเกียรติยศแก่ราช
ทูตเมืองใหญ่จะได้รับ กล่าวคือข้างในเมืองได้ยิงปืนใหญ่สดุดถึง
๒๐ นัดและทหารก็ยืนรายทางสองข้างถนนแต่ประตูเมืองถึงที่พักของ
ราชทูต.

พอกระบวนแห่ราชทูตมายังที่พักแล้ว ท่านกงศุลเดอโมเด--
เรียร์ ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองในจังหวัดตุรเนย์นั้น ก็ได้พาข้าราชการ
การมาคำนับท่านราชทูต และท่านเดอดีร์มิง ได้ออกมาข้างหน้าคำนับ
ราชทูตแล้วกล่าวคำต้อนรับแทนข้าราชการผู้นั้นว่า.— “ท่านอัครราช
ทูต นานมาแล้วข้าพเจ้าเคยได้ยินว่าพระเจ้าแผ่นดินเมืองสยามเป็นพระ

มหากษัตริย์ซึ่งมีพระอภิหารอัศจรรยยิ่งนัก ว่าพระองค์ทรงปกครอง
 พดเมืองของพระองค์ด้วยคุณธรรมอันมหาประเสริฐ วันหนึ่งข้าพเจ้าเห็น
 สัมจริงคงคำที่เขาเล่าสืบแล้ว โดยที่เห็นพระองค์ไม่ย่อท้อต่อความ
 ลำบาก ทรงพระอุตสาหะส่งเจ้าคุณมาให้สวดต้องกิจการในเมืองต่าง
 ประเทศ มีประเทศฝรั่งแผ่นดินเป็นต้น เพื่อเจ้าคุณจะได้นำเอาแสง
 สว่างคือระเบียบแห่งการปกครองพดเมืองให้เป็นลู่ของเมืองนี้ ไป
 กราบทูลให้พระองค์ทรงแต่เห็นทางเจริญยิ่ง และเอาเยี่ยงอย่างอัน
 งามจากความสังเกตเห็นของเจ้าคุณ ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้สึกปิติยิ่งใน
 การที่เจ้าคุณได้เดินทางทะเลไกลจากบูรพทิศถึงเมืองนี้ โดยปราศจาก
 ภัยอันตราย และข้าพเจ้าขอร่วมใจยินดีกับพระเจ้ากรุงสยามที่เห็นผล
 แห่งความเพียรพยายามของพระองค์อุปถัมภ์ผลสำเร็จ สืบตามพระราช
 ประสงค์ทุกประการอยู่แล้ว

ข้าพเจ้าทั้งหลายขอโมทนาคุณพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งทรงพระ
 กรุณาโปรดบันดาล ให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงปรารถนาที่จะผูกสัมพันธ์
 มิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งทรงประ
 กอบด้วยเดชานุภาพ และทรงประกอบไปด้วยพระเมตตาธิคุณและปร
 ชาญาณอันประเสริฐยิ่งอย่างมหัศจรรยสำหรับ ทำให้บรรดาพดเมือง
 ในพระราชอาณาจักรของพระองค์ดี นอกพระราชอาณาจักรก็ดี
 มีความผาสุกกันทั่วไปในเหล่าประเทศยุโรปในยุคสมัยของพระองค์นี้ .

ตั้งขัณฑ์พยานแห่งพระเมตตาคุณของพระองค์หนึ่ง คือความพยายามของพระองค์ในการที่จะทรงชักชวนพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามให้เสื่อมใสในคำสอนของพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ยิ่งในสากลโลก ให้พระเจ้ากรุงสยามเสวยผาสุกในพระทัยดุจเดียวกับชาวชนพลเมืองคริสต์ ตั้งทงหลายผู้มีความจริงรักภักดีเสื่อมใสในองค์พระผู้เป็นเจ้านั้น."

พอกกล่าวดังนี้แล้ว ท่านเคอด้รั้มง นำของกำนัลให้ราชทูตในนามของเมืองตุรไญย์ คือชวดเหล้าองุ่นเก่าต่าง ๆ ๓๐ ชวดแล้ว ท่านก็คำนับและถอยออกมาให้ห่าง ในที่อันควรแห่งหนึ่งพร้อมด้วยข้าราชการอื่น ๆ

ท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบไปว่า.— "ท่านทงหลาย พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงพระราชประสงค์จะกระทำมิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส จึงได้ให้ข้าพเจ้าราชทูตานุทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีให้สนิทสนม ก็เป็นพระเดชพระคุณอันตณพณ ฝ่ายข้างหนึ่ง แต่ว่าการต้อนรับของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็เต็มไปด้วยพระเมตตากรุณาเหลืออดอันเหมือนกัน การที่จะเตรียมทางทำมิตรไมตรี จึงเป็นการระมัดระวังแก่ข้าพเจ้าทงหลาย ไม่ต้องหนักอกหนักใจอะไร กลับเป็นเกียรติยศและขวัญชูขวัญตาอย่างพิเศษพิสดารอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่นที่เมืองตุรไญญ

เป็นต้น การต้อนรับของท่านก็เป็นที่ชื่นชมไม่ตรีจิตในระวางกันและกันอย่างสนิทเสน่หา, ข้าพเจ้าจึงขอแสดงความขอบพระคุณของท่านทั้งหลายในโอกาสด้วยเทอญ."

พอราชทูตพูดแสดงความขอบใจเสร็จแล้ว บรรดาข้าราชการทั้งหลายก็ลากลับบ้าน, แต่ก่อนที่จะกลับท่านกงศุลเดอโมเดเวียร์ขอท่านอัครราชทูตคิดคำอาณัติคุณฤกษ์ให้ทหารดำหริบคันทัน, ท่านอัครราชทูตไปมาตรงหน้าท่าน กงศุลกรูหนึ่ง แล้วก็ให้อาณัติเป็นเชิงปริศนาว่า :— Aussi belle que brave (โอชี แบด เกอ ปรีฟ) หมายความว่าตัวท่านเองว่า ดวงหน้างามและใจก็แกล้วกล้า แต่ถ้าจะวัดความไทยให้เข้าหาความฝรั่งตามวิธีผูกประโยค ก็ควรว่า "งามเท่ากลั"

เวลาบ่าย ๕ นาฬิกา ท่านตั้งพระราชเมืองคูร์เนย์กับท่านเคอแมคริน ผู้บังคับการในบ้อมค่ายก็ได้ไปหาท่านราชทูตซึ่งพักแล้วพอเวลาบ่ายคำที่ศาลากลางได้จัดการจุดดอกไม้ไฟ เพื่อเป็นการรื่นเริงในการที่ท่านราชทูตมาถึง เครื่องร้านที่จุดดอกไม้ไฟนั้นสูงราว ๔-๕ เมตร กว้าง ๘ เมตร ดีเหมือนจรวด ที่ตรงกลางมีรูปข้างอยู่ ๒ รูป ตั้งอยู่บนฐานสูง, และในระหว่างข้างนั้นมีรูปดวงอาทิตย์ส่องรัศมีไปทั่วทุกทิศ นอกนั้นตามรอบตัวข้างก็ ตามบริเวณรอบดวงอาทิตย์ก็ยังประดับด้วยคำอวยพรชัยแก่พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนคร. คำอำ

นวยพรพระเจ้ากรุงฝรังเศสคติดอยู่ใบบริเวณดวงอาทิตย์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายพระองค์. และคำอำนวยพรถวายแด่พระเจ้ากรุงสยามก็คติดอยู่ กับรูปช้าง ซึ่งเป็นเครื่องหมายของชาติสยาม.

ตอนเมื่อจะเขียนคำอำนวยพรชั้นนี้ ได้เกิดเป็นปัญหาขลุ่ยขลุ่ย อยู่สักหน่อย ข้าพเจ้าจะขอเล่าให้ท่านทราบบ้าง. คือตามธรรมเนียม เมืองฝรังเศสเวลาจะให้ถวายชั้ก็ด, จะเขียนคำอำนวยพรถวายก็ด, มักไม่จำเพาะแต่ร้องไชโย หรือเขียน “ขอให้ทรงพระเจริญ” เหย ๆ เหมือนในเมืองไทย มักเพิ่มร้องออกพระนามเช่นมักร้องว่า... “วิพลู รือา หลยด เลอครังด” คือ แปลว่า “ขอให้พระเจ้าหลยดมหา ราชเจ้าทรงพระเจริญ” ดังนั้นเป็นค่น. เมื่อเจ้าพนักงานจัดดอกไม้ไฟ เขียนคำอำนวยพรชั้ สำหรับสมเด็จพระเจ้าหลยดก็ไม่มีปัญหาเขียน ง่ายๆ, แต่ครันมาถึงคำอำนวยพรสำหรับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจึง ได้เกิดเรื่องชน, เจ้าพนักงานไม่รู้ในชนบธรรมเนียมเมืองไทยก็ถาม ท่านราชทูตว่า ;... “จะเขียนพระนามพระเจ้ากรุงสยามอย่างไรดีเจ้า คุณ ?” ท่านราชทูตตอบว่า... “เขียนพระนามไม่ได้. พระนาม ของพระองค์ชาวไทยเราไม่เรียก. ต่อเมื่อต้นพระชนม์ถึงจึงจะเรียก ถ้าเมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ไม่มีใครเรียก. หรือจะว่าไม่มีใคร รุ้จักพระนามก็ว่าได้. ที่เมืองไทยไม่มีธรรมเนียมระบุพระนามของพระ เจ้าแผ่นดิน” พอทราบธรรมเนียมกันเจ้าพนักงานก็เขียนคำอำนวยพร

ช้อย่างกตาง ๆ ว่า “อุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม” ก็หมด
ปัญหาเรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดินท่าน แต่ทำให้ชาวฝรั่งเศสแปลก
ใจมิใช่น้อย ที่ชาวเมืองไทยไม่รู้จักพระนามของพระเจ้าแผ่นดินแห่ง
ตน.

ขอกดบั๊กถ่วงถึงเรื่องจุดดอกไม้ไฟอีกหน่อยหนึ่งว่า พอถึงเวลา
เจ้าพนักงานก็เอาชนวนจุดดอกไม้ไฟให้ราชทูตดูเป็นที่พอใจของท่าน
ทุกอย่าง แต่สิ่งที่พอใจมากที่สุดก็ช่างกับดวงอาทิตย์น่ะ; คือธรรมดา
ดอกไม้ไฟจุดแล้วก็ลุกเป็นแสงเพลิงต่าง ๆ แล้วยกดับ ส่วนตัวช่าง
ต้องตัวกับดวงอาทิตย์ที่อยู่ตรงกลางไฟนั้นลุกต้องแสงรุ่งโรจน์สว่าง
อยู่เสมอ ไม่มีดับเหมือนดอกไม้ธูปเทียนที่จุดแล้วดับไปเป็นอันขาดเพราะเจ้า
พนักงานใช้ชนวนกับน้ำมันดินชนิดหนึ่งจึงทนไฟอยู่ได้นานไม่ไหม้ เขาจะ
ให้จำเพาะมาดับเอาเมื่อเวลาที่เล่นงานมหรตพเสร็จแล้ว ดอกไม้ธูป
ธูปเดียวลุก ธูปเดียวดับ แต่ช่างกับดวงอาทิตย์นั้นมันเผาไหม้อยู่ตรง
กลางเสมอ.

ครั้นเล่นดอกไม้ไฟแล้วท่านราชทูตไปตั้งเครื่องสูบบุหรี่ & สูบ
ซึ่งมีอยู่ในท่อนักชกถามเจ้าพนักงานว่า;... “นี่เป็นเครื่องอะไรกัน?”
เจ้าพนักงานตอบว่า;... “เครื่องนี้เป็นเครื่องสำหรับสูบบุหรี่เตรียมไว้ล่วงหน้า
เพื่อหากรว่าจะเกิดอัคคีภัยขึ้นเมื่อใดจะได้พ่นน้ำดับไฟนั้นเสียทันที
ที่วงที่ “ไม่ต้องเกิดอันตราย” ท่านราชทูตยังไม่คุ้นเคยกับเครื่องสูบบุหรี่

ชนิดนั้น จึงขอให้เจ้าพนักงานได้โปรดเปิดตู้ทอดทองให้ดู เจ้าพนักงาน
 งานก็นำตู้มาให้ดู แต่เพราะเหตุที่มึนคนมาดูออกหนาแน่นดันหุดตามถนน
 รนแคะจะดูเฉย ๆ ไม่ให้ถูกใครไม่ได้ด้วยเอง ก็เลยเกิดเป็นการ
 ดันทุพพิเศษอีกชนหนึ่ง ต่อเมื่อได้เห็นบรรดาคนที่มาดูต่างถูกถ่ายหน้าดู
 ด้เข้าหูเข้าตา ต่างจึงตัวเบี่ยงเอาตัวรอดคนละข้างต้องข้างเป็นอด
 ห่ม่าน พอดูนำให้ดูแล้วท่านศรีทนต์ก็ถุกจากที่นั่งอยู่เพื่อไปดูเครื่อง
 ดูใกล้ ๆ ให้รู้ว่าเป็นเครื่องชนิดไหน แล้วพอได้เวลาหมดเรื่องไฟ
 เรืองนาต่างก็ลากลับบ้าน.

เย็นวันนั้น ในราว ๗ นาฬิกา ท่านอัครราชทูตได้ให้ไปเชิญ
 บุตรชายของท่านกงต์เดอโนเดเวรียร์มานั่งกินข้าวด้วยกัน และท่านก็
 มา พอท่านมาถึงท่านราชทูตก็เชิญนั่งโต๊ะทันที เย็นวันนั้นนางผด
 หาดยานางด้วยกันมาดูท่านราชทูต เวลาท่านกำลังรับประทานอาหารอยู่
 การก็ดำเนินไปตามปกติ.

รุ่งขึ้นวันที่ ๗ ท่านกงต์เดอโนเดเวรียร์ ให้รถ ๓ คันมารับคณะ
 ราชทูตไปดูเมืองศรีเนย์ตามบ้อมต่าง ๆ ท่านก็ไปแต่ไม่ทั่วถึง ดูบ้าง
 ไม่ดูบ้าง เพราะท่านมีแผนที่อยู่แล้วพอดูเหนื่อยเดียวก็อาจเดาเอาเอง
 ได้ ยาคัยแผนทั้นเป็นหลักฐานก็จริงว่า ตอนนั้นเป็นอย่างไร
 วันนั้นท่านนั่งรถเที่ยวดูเมืองตลอดทั้งวัน หยุดเมื่อเวลากลางวันสำหรับ
 กินอาหารเท่านั้น

เย็นวันนั้นภรรยาของเจ้าเมืองก็ได้จัดละครให้ท่านราชทูตดู เรื่องที่เล่นเป็นเรื่องตลก และรวมดาเรื่องตลก ต้องแต่งเป็นพัน ๆ ตามท้องเรื่องที่เป็นจริง แต่คราวนี้เพื่อจะอวดราชทูตถึงเล่นเรื่องตลกก็ให้แต่งอย่างคนชาวโรมันครั้งโบราณ ทำท่าทางไว้ภูมิฐานจึงกลับเป็นของตลกกระหนองผิดกว่าที่คาดไว้อีก เป็นอันล้มประดังค์ ๒ อย่าง คือได้อวดได้อวดแพง ๆ งาม ๆ ครั้งโบราณให้ท่านราชทูตดู และทั้งได้เล่นละครเรื่องตลกแปลกกว่าทุกที.

เวลาเลิกละครท่านผู้บังคับการทหาร ได้ขอคำอาณัติราชทูตอีก ท่านคิดให้ดังนี้... “Je m'appuie dv Baton én comsattant de Lepee” เยอ มัปปีย ดี บาตัง อังกงบะตัง เดอ เดเป้” หมายความว่า “ซ้ายถือไม้ ขวาทถือดาบ” ทั้งนี้เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ท่านกงต์เดอโมเลเวียร์ซึ่งเป็นคนแก่ ไปไหนต้องถือไม้เท้าเสมอ แต่ถึงแก่ดังนี้ หัวใจราวกับคนหนุ่มทำคึกถึงคราวอย่างแข็งแรง คำอาณัติใครได้ยินเข้าอดไม่ได้ต้องชมทงนว่าคมคายดีเหลือเกิน.

กลางคืนวันนั้น ท่านผู้ว่าราชการเมือง ๆ คุร์เนีย ยังได้พาราชทูตไปดูการยิงปืนใหญ่ ทั้งถูกระเบิด และอะไรต่อมิอะไร ซึ่งเกี่ยวกับยุทธวิธีอีกหลายอย่างเป็นที่พอใจไม่ว่าที่ไหน. ข้อที่เป็นที่ชอบของราชทูตนั้น คือเจ้าพนักงานไม่มีดั่งมิอะไร อยากดูอะไรก็ชอริบายให้ดูให้ฟังจนเป็นที่พอใจเข้าใจทุกที.

พอดีถึงบ้านแล้วก็กลับมากินข้าวที่บ้าน เวลากินข้าวก็ได้ฟัง
เครื่องดังคัดต่าง ๆ อีก.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๘ นาฬิกา ราชทูตให้ไปเชิญท่านกงศุลมานั่งกิน
ข้าวด้วยกันท่านก็มา แล้วต่างก็พากันไปวัดใหญ่ที่มีอยู่ในเมืองนั้น
ที่วัดนั้นเคยไปได้พบท่านตั้งฆราวาสอยู่ด้วย เดิมนักจะไปหาท่านที่
ด้านกกกฏ แต่เมื่อพบกันในวัดแล้วก็เป็นอันว่างคไม่ต้องไปหา เวลา
ไปวัดนั้น ท่านราชทูตด้อมถามแต่ดูอาการผิดกว่าคราวไปวัดอื่น คือ
ไปวัดอื่นท่านไปเพื่อดูให้รู้เห็นว่าภายในจะเป็นไปอย่างไร แต่ที่วัด
เมืองสุรเณย์ ซึ่งเป็นวัดน่าตึงกว่าหลายวัดที่ท่านเคยไปดูมาแล้ว
ท่านไม่ค่อยจะผูกคาตุดเหมือนที่อื่น ดูท่านดำริวมจิตตั้งยามกายอย่าง
กับถูกพระทรงตบใจให้เกิดเลื่อมใสศรัทธาหรืออย่างไร ท่านจึงได้พูด
กับท่านตั้งฆราวาสเมืองสุรเณย์ว่า— “ขอเจ้าคุณได้ช่วยสวดภาวนา
อุทิศให้พวกข้าพเจ้าจงมาก ๆ ด้วยเถิดครับ ข้าพเจ้ายังรู้สึกมึนมน
และไม่เห็นแจ้ง ในข้อการณ์ข้างหน้าอีกมากมายควรเจ้าคุณจะเอา
เป็นธุระวิงวอน ขอแต่พระเจ้าเที่ยงแท้ ให้ข้าพเจ้าหายมึนมนกลับ
เห็นสว่างแจ้งเถิดเจ้าคุณ” ส่วนท่านตั้งฆราวาสก็ตอบว่า... “เจ้าคุณ
อย่าเดือดร้อนในเรื่องนี้เลย อย่าว่าแต่เราท่านนั้นยั้งสวดอุทิศให้ท่าน
ที่ไม่เห็นความจริงให้ได้แต่เห็น ถึงแม้ตั้งปณิธานสวดในทั่วทั้งจังหวัด
พระคำดำนั้นก็ย่อมต้องสวดอุทิศให้สำเร็จไป ดังนั้นอยู่ทุกวันนี้ได้ขาด

ขอแต่ให้เจ้าคุณ ทำใจให้เลื่อมใสตามความเห็นที่ม้อยู่แล้วก็พอแล้ว
ถ้าเจ้าคุณออกดำให้เสมอกที่จะปฏิบัติตามความเห็นที่ม้อยู่เดี๋ยวนี้ ขยำ
วิตกไปเลย ตั้งวันใดวันหนึ่งพระเจ้าเที่ยงแท่งพระมหากษัตริย์โปรด
ดลใจ ให้เจ้าคุณแลเห็นแจ้งกระจ่างในทุกข้อ ซึ่งเวลาดานเจ้าคุณยัง
มีความสงสัยอันเทห้อยู่” ว่าแล้วก็พาไปดพระแท่นและบริเวณแห่ง
พระแท่นนั้น ซึ่งเป็นพระแท่นชนชอลดอนนามว่างามยิ่ง แล้วต่างอำตา
กันไป.

ในวันเดียวกันนั้น คือวันที่ ๘ พฤศจิกายน ท่านราชทูตก็ออก
จากเมืองศรีอยุธยา ไปยังเมืองกงเค ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านฝ่ายข้างทิศ
ตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเมืองอยู่ในมณฑลแฮโนค ทั้งสองฟาก
แห่งลำแม่น้ำแอ่งโกด ได้ตกเป็นของฝรั่งเศส เมื่อคริสต์ศักราช
๑๖๗๖ ราชทูตได้พักอยู่ในเมืองนั้นวันเดียว.

บทที่ ๕๖

ราชทูตถึงเมืองวาลังเซียนส์

รุ่งขึ้นวันที่ ๙ พฤศจิกายน ราชทูตไปถึงเมืองวาลังเซียนส์ ซึ่งเป็น
เมืองมีคนอยู่มาก นับครัวเรือนได้ถึงพันห้าร้อยยี่สิบสามครัว
(๕๕๒๓) มีพดเมืองถึงต้องหมิ่นหนึ่งพันร้อยแปดคน (๒๑๑๐๘) แต่

พดทหรรซึ่งม้อยู่เป็นอันมากก็มีได้นับเข้าในจำนวนนั้นด้วย. โบสถ์ม้อยู่ถึง ๓๔ หลัง, พระอารามม้อยู่ ๒๓ พระอาราม เป็นเมืองโบราณที่ชื่อกษัตริย์ได้ตกมาอยู่ในปกครองของประเทศฝรั่งเศสในมณฑลสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๓๔ โดยพระองค์ได้จากราชศัตรู. เมืองวาลังเซียนนั้นมีด่านก่อดวงอยู่ถึงสองด่าน ๆ หนึ่งตั้งอยู่ในบ่อมเดยวณ และอีกด่านหนึ่งซึ่งเคยเป็นที่ประชุมของรัฐมนตรีกาแห่งพระเจ้าชาวมหาราชเป็นครั้งแรก เดยวณเปลี่ยนเป็นพระอารามแต่เดิกรเดอเดยวดี เดยเดว.

เมื่อท่านเจ้าเมืองได้เชิญให้ราชทูตเข้าไปพักอยู่ในที่ซึ่งเตรียมไว้สำหรับเรียบร้อยแล้ว ท่านจึงได้นำข้าราชการและครอบครัวสำคัญในเมืองนั้นมาคำนับท่านราชทูต และในโอกาสนั้นท่านราชทูตได้กล่าวการขึ้นตั้งตำแหน่งที่ปรึกษาสำหรับเมืองนั้น ก็โดยชนกต่างคำอันรับราชทูตเป็นใจความดังนี้ว่า,

“ท่านอัครราชทูต :

ข้าพเจ้ามีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสมาพบปะราชทูตานุทูตแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจราชศักดิ์ อันสูงสุดในบรรดาประเทศที่พระเจ้าแผ่นดินของท่านได้ทรงมุ่งหมายพระทัยตั้งท่านมากระทำการไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระมหากษัตริย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ เป็นราชกรณียกิจอันมหาประเสริฐ เพราะว่า

พระมหากษัตริย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายบรรดาชาววาลังเซียนตัน มีจำ
เพาะแต่ทรงพระเดชานุภาพ อาจทรงปราบอริราชศัตรูทั้งปวงให้อ่อน
น้อมต่อพระองค์อย่างเดิวก่อนนี้ แม้พระเมตตาธิคุณและราชธรรม
จริยาอันประเสริฐ พระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญให้เป็นไปในหมุกษัตริย์
ชาติยาธิปัตย์ทั้งหลายที่เป็นสัมพันธไมตรีกับพระองค์ทั่วไป เพราะเหตุ
ฉะนั้นการที่พระเจ้าแผ่นดินของท่าน ได้ตั้งท่านเข้ามาทำไมตรีกับพระเจ้า
แผ่นดินของข้าพเจ้าคราวนี้ มีแต่จะนำศุภอิศุวิบุลผลเป็นอเนกประการ
ไปสู่ประเทศสยามของท่านเป็นมั่นคง ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงรู้สึกยินดีเป็น
อันยิ่ง.

แต่บัดนี้ ถ้าท่านราชทูตทั้งหลายจะใคร่ให้ข้าพเจ้าทั้งหลายใน
ทันทวิภวณินดีให้ทวามากขึ้นอีก ข้าพเจ้าขออัญเชิญท่านได้โปรดรับ
เครื่องกำนัลบางเล็กน้อย ซึ่งข้าพเจ้ายินดีนำมามอบให้ท่านคือเหล้าองุ่น
เกียรติกว้างซึ่งเป็นธรรมเนียมบ้านเมือง ย่อมต้องนำกับผู้มีเกียรติคุณ
ในโอกาสที่มาเหยียบเมืองวาลังเซียนตันอย่างหนึ่ง เพื่อเป็นทางเชื่อม
ความคุ้นเคยและมีมิตรไมตรี ในระหว่างข้าพเจ้าและผู้มาเยี่ยมเยียนนั้น
ให้ยังแน่นแฟ้นขึ้น อีกประการหนึ่ง อนึ่งข้าพเจ้ายินดีมอบตัวอย่าง
แพรตัวอย่างผ้าทอขนในเมืองวาลังเซียนตันให้แก่ท่าน เพื่อเป็นการ
เชื่อมพินิจการให้ติดต่อกันในระหว่างประเทศสยาม และประเทศ

ฝรั่งเศส ดังที่ได้เคยทำมาแล้วสำหรับนานาประเทศที่อยู่ห่างไกลกับประเทศฝรั่งเศส ตลอดจนทางทวีปเอเชีย, ทวีปอาฟริกาและอเมริกา-
 นานาประเทศเหล่านี้ แต่พอได้เห็นตัวอย่างหัตถกรรมแห่งเมือง
 วาสังเซียนส์ต่างก็แสดงความพึงพอใจ อยากได้ต่อไปเสมอ ข้าพ-
 เจ้าหวังว่า วันใดที่ประเทศสยามได้แต่เห็นตัวอย่างซึ่งข้าพเจ้ามอบ
 ให้ท่านราชทูตคราวนี้แล้ว การเชื่อมพณิชการในระวางสองประเทศ
 คงจะดำเนินไปตามรอยนานาประเทศนั้น และต่อไปทั้งสองประเทศก็
 จะแสดงอาการความอยากได้กระทำการติดต่อกันในเชิงค้าขายเข้ารูป
 กัน เหมือนกับนานาประเทศนั้น เพราะเหตุนี้ขอท่านราชทูตจงยินดี
 รับผิดชอบงานนี้ของเมืองวาสังเซียนส์ด้วยเถอญ”

เมื่อสิ้นคำคำนับของท่านซาโตช้แล้ว ท่านก็นำเอาผ้าแพรที่เป็น
 ชนิดเอกอย่างละผืนมาส่งให้ท่านราชทูต ชั้นแรกท่านราชทูตจะไม่รับ
 เพราะท่านไม่เคยรับสินค้าชนิดใดเลย แต่เมื่อได้พิจารณาเห็นว่า
 แต่ตัวอย่างสินค้า ภาษีของกานต์ดงด์วของท่านไม่ ท่านจึงได้
 รับพลางกล่าวว่า... “รับก็ได้ จะได้นำขึ้นทูลเกล้าถวายให้พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเห็นเป็นตัวอย่าง” แล้วท่านก็รับเอา
 ไป.

ครั้นถึงเวลาจะเลิกประชุมตอนรับกันนั้น ท่านเคอมาคาลอด
 ได้มาขอคำอำนัติตามเคย, ท่านราชทูตออกคำอำนัติให้ว่า ...

“Miracles de nos jours” (มิราคล์ เดอ โนส์ ยัวร์) ซึ่งแปลว่า “ปาฏิหาริย์ปาฏิหาริย์” คือหมายความว่าตัวอย่างหัตถกรรม เชิงทอผ้า ทอไหม ของเมืองวาลังเซียนั้นนั้น เป็นของทำโดยประณีตบรรจงไม่มีใครอาจทำได้ให้เหมือนเป็นที่น่าอัศจรรย์ ซึ่งคนสมัยยุคก่อนไม่อาจทำขึ้นได้ แต่สมัยนี้ทำได้ เลยควรเรียกว่า “ปาฏิหาริย์ปาฏิหาริย์นั้นเอง,

รุ่งขึ้นวันหน้า ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานผู้ประจำราชทูตบ๊วยเป็นไข้ ท่านราชทูตได้ออกไปเยี่ยมหทัยหน และแสดงความเสียใจที่ท่านสตอร์ฟมาบ๊วยลงดังนี้ ท่านสตอร์ฟชอบใจท่านราชทูต และพูดว่า: “ที่เจ้าคุณออกมาเยี่ยมข้าพเจ้าโดยตนเองดังนี้ เป็นการไม่สมควร เพราะเจ้าคุณเป็นถึงราชทูต และข้าพเจ้าเป็นเพียงข้าราชการผู้น้อย ตำแหน่งต่ำกว่าท่านมาก ไม่ควรที่ท่านจะมาเอง เพียงใช้คนมาถามข่าวก็พอแล้ว” เจ้าคุณราชทูตตอบว่า:— “อย่าว่าสูงว่าต่ำเลย ขอให้คิดว่าเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกันคนหนึ่งก็เหมือนกัน ที่จริงเรารักท่านเหมือนพี่น้องจะใช้คนอื่นมาแทนดูไม่สมควร เราจึงมาด้วยตนเอง และเชื่อว่าเราจะเป็นแต่เพียงมาเยี่ยมเท่านั้นเมื่อไร ใจเรายักอยากให้ ‘วันหายวันหายพรุ่งนี้เลยอีก’”

ในวันเดียวกันท่านราชทูตทั้งหทัยได้ออกไปคุยบ๊อม และในสนามข้างบ๊อมนั้น ท่านราชทูตได้มีโอกาสคุยกับนักเรียนนายร้อยทหทัย-

กอง ซึ่งกำลังหัดเพลงอาวุธและทำนองยุทธวิธีต่าง ๆ กันอยู่ ท่าน
 อัครราชทูตดูเพลินอยู่สักครู่แล้วเกือบจะชดลงไปต้องทำท่าทางทหาร-
 อย่างทำนองยุทธวิธีเหมือนเขาบ้าง. เจ้าพนักงานผู้ไปด้วยเห็นท่าน
 ราชทูตชอบดั่งนั้นก็ถามว่า:— “เจ้าคุณชอบหรือ?” ท่านราชทูตก็
 ตอบว่า:— “เราชอบ ชอบจริง ชอบแทบล้มตัวทีเดียว
 ทุกวันถ้า मैं งามได้เป็นอัครราชทูตตำแหน่งผู้ใหญ่ เราก็นึกได้
 ที่จะนึกที่จะลงไปทำเพลงอาวุธกับดวยนักเรียนทหารเหล่านี้ ตัวเรา
 เป็นเชื้อทหารแท้ วิชาใดเกี่ยวกับการทหารล้วนเป็นวิชาที่โปรดของ
 เราทั้งนั้น ความปรารถนาอันใหญ่ยิ่งของเราคือถ้าหากว่าเวลานี้จะมี
 คึกคักสงครามเกิดขึ้นในเมืองฝรั่งเศส เรานึกดีที่จะวิดิถวายพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕. เสียดยโองาสนั้นไม่มา ชะรอยเราเป็น
 คนบุญวาสนาไม่ถึง จึงมิได้มีโองาสนั้นประเสริฐดังที่ปรารถนา
 ๕,,
 ๕,,

เย็นวันนั้นข้าราชการผู้ใหญ่มิท่านผู้ว่าราชการเมืองเป็นต้นได้
 นั่งกินข้าวเป็นการส่งราชทูตออกจากเมืองวาลังเซียนตัน การก็ได้
 เป็นไปโดยเรียบร้อยทุกประการ รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่านเคอมาคาตอดกับ
 ขุนนางผู้ใหญ่วางหน้ากันก็ได้มาส่งท่านราชทูตทั้งหลาย ท่านราชทูต
 ได้ชอบใจท่านเจ้าเมืองและท่านผู้นั้นทั่วไปตามสมควร ว่าเมื่อถึง
 เมืองดยามตนจะไม่ลืมแสดงความรักของเมืองวาลังเซียนตันให้ทรง

ทราบในได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามว่าเป็นผู้มี
 ใจโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเป็นอย่างดี ทั้งไม่ด้ายมือทางหัตถกรรม
 ก็จัดเป็นเยี่ยมยอดน่าชมเชยทุกอย่าง ว่าแล้วก็ตรงไปขึ้นรถ พออย่าง
 เท่าก้าวขึ้นไปบนรถนั้น ท่านราชทูตก็ได้เห็นรูปใหญ่ ๆ ได้กรอบงาม
 อยู่ตรงรูปภายในรถ คือรูปที่ได้ตั้งมาจากเมืองปารีส เพราะเจ้า
 พนักงานก็ได้ทราบมานานแล้วว่า ท่านราชทูตทะเลตะวันออกอยากได้
 เป็นที่สุด คำที่รูปนั้นเกี่ยวกับท่านราชทูตอยู่ด้วย เป็นรูปที่นายช่าง
 เขกได้วาดตามรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๓๔ เพื่อไว้เป็นที่
 ระลึกถึงการกระทำมิตรไมตรี ในระหว่างกรุงสยามและกรุงฝรั่งเศส
 รูปนั้นเป็นรูปท่านราชทูตคนสุดท้ายของไทยดำรงกับพระบรมรูป ของพระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๓๔ และพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการขุน
 นางฝรั่งเศส เมื่อคราวรับราชทูตที่พระที่นั่งวงเวรชายด้นตนเอง และ
 เพื่อจะให้ท่านราชทูตรู้จักผู้คนในรูปนั้นได้ง่าย ที่ได้รับรูปของคนหนึ่ง ๆ
 ในรูปนั้นก็ให้ทำเป็นเครื่องหมายให้รู้จัก เช่นถ้าเป็นฝ่ายฝรั่งเศสก็ให้
 A ตัว B และถ้าเป็นไทยก็ให้เลข 1. 2. 3. ตามลำดับแล้วก็มี
 อธิบายข้อเดียวตำแหน่งพร้อมเสร็จกำกับตัวอักษรและตัวเลขอยู่ด้วย.
 เมื่อราชทูตได้รูปงาม ๆ ดี ๆ เหล่านั้นต้องรูปท่านก็แสดงความชื่นชม
 ยินดีเป็นต้นพัน เพราะมีจำเพาะเป็นขวัญตาสำหรับท่านเองอย่างเดียว
 เป็นขวัญตา ที่จะได้เป็น ดั่งชีพยานแห่ง ความเป็นไป ของอาการดังพระ

ราชดำเนินแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ให้ทรงทราบเห็นตระหนักอยู่กับพระเนตร ว่าได้ดำเนินเป็นไปอย่างไรด้วย เพราะรูปนั้นเหมือนกับความเป็นจริงทุกอย่างทุกประการ.

นี่เป็นลำดับรูปบุคคล ซึ่งปรากฏอยู่ในสองรูปนี้ :

- a. สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
- b. สมเด็จพระยุพราช “เดอ โตแฟง”
- c. สมเด็จพระยมนาธิราช “มงเซียร์”
- d. ในกรม “ดัก เดอ ชาร์ตร์”
- e. พระโอรสของในกรมดักเดอชาร์ตร์
- f. เจ้า “ดัก เดอ บรูว์”
- g. เจ้า “ดัก ดือ แมน”
- h. เจ้า กงต์ เดอ ดูลด์
- i. อธิบดีกรมพระภูษามาตา
- j. หม่อมหัดเด็กรับใช้
1. ท่านอธิการราชทูต
2. ท่านอุปทูต
3. ท่านตรีทูต
4. นายพล เดอ ตา เพอียด
5. นายพล เดอดักซังบวร์ค

6. ท่านเดช บอเนย กรมรับแขกเมือง
7. ท่านดัดดอร์ฟ กรมรับแขกเมือง
8. ท่านบาดหลวง เดอติยชน (ด้าม)
9. ท่านยิโรต์
10. ชุนนางไทย ๒ นาย
11. คนใช้ถือเครื่องยศของราชทูต.

แต่เดิมพนักงานได้นักจะทำรูปพิเศษ จำเพาะรูปของท่านราชทูตแผนกหนึ่งต่างหาก ไม่ให้เกี่ยวข้องกับรูปของผู้อื่นเลย แต่ครั้นเมื่อได้เห็นรูปหมู่ในที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เห็นรูปท่านราชทูตได้ชัดเจนดี จะทำให้ชัดกว่านอกเป็นเหตุอึดอัดเป็นแน่ เพราะเหตุการณ์การดำริที่จะทำรูปเดียวกันนั้นเป็นอันต้องเลิกเสีย ทำแต่รูปหมู่อย่างเดียว เพราะถึงจะเพิ่มรูปจำเพาะราชทูตก็ไม่ให้ติดชนอะไร.

บทที่ ๕๗

นางภิกษุณีเมืองเดอแนง

ขณะเมื่อเดินทางออกจากเมืองวาลังเซียนต์ จะไปเมืองคู-
แซนนั้น ท่านเดอมาคาตลอด เจ้าเมืองวาลังเซียนต์ได้แนะนำท่าน

ราชทูตว่า ทางที่จะไปข้างหน้ามีพระอารามภิกษุอยู่พระอารามหนึ่ง
เป็นพระอารามแปลกด้วยเหตุหลายประการ. เมื่อผ่านไปทางนั้นควร
แวะเข้าไปชมดูบ้าง เพราะเหตุฉะนั้นพอถึงเมืองเคอเนง ราชทูตจึง
ได้เข้าไปชมพระอารามนั้น.

พระอารามนี้มีตำนานกล่าวว่า ท่านเจ้าเมืองผู้หนึ่งสมัยก่อน
ชื่อ อาคัตเบรต์ คอสตระวัง กับคุณหญิงของท่านชื่อแรน เป็นภคินี
ของสมเด็จพระเจ้าเปเปง แห่งประเทศฝรั่งเศส ต่อมามีศรัทธาเลื่อมใส
พร้อมใจกันอุทิศเคหสถานบ้านเรือนที่อยู่ของตน ให้เป็นพระอาราม
สำหรับบวชภิกษุนี้ และยังอุทิศเรือกล่นไว่นาวถวายเป็นที่ธรณีสถิต
สำหรับบำรุงพระอารามนั้นอีก แต่ทุกวันนี้ธรณีสถิตเหล่านั้นได้ตก
เป็นของหลวงเสียโดยมาก.

ท่านเจ้าเมืองมีบริวารถึง ๓๐ คน ๆ หอวิชอนางวังพริ้วและ
บริวาร ๓๐ คนเหล่านั้นล้วนแต่ได้บวชเป็นภิกษุอยู่ในอารามนี้ หมดด้วย
กันทั้ง ๓๐ คน และภายหลังปรากฏว่าได้สำเร็จพระอรหันต์เป็นนักบุญ
สิ้นทุกคนพร้อมทั้งบิณฑบาตด้วย นับว่าเป็นวงศ์สกุลนักบุญแท้

ตามปรกติพระอารามนี้มีเสนาสนะพอเพียงแก่ภิกษุจนถึง ๓๘-
คน แต่คราวที่ท่านราชทูตเข้ามาเข้าไปเยี่ยมดูนั้น มีแต่เพียง ๑๔ คน
เท่านั้น ซึ่งล้วนเป็นบริวารของขุนนางชั้นสูงด้วยกันทุกคน เพราะมีวินัย

อยู่ว่าถ้าไม่ใช่เป็นลูกขุนนางมาแต่เดิมแล้ว จะเข้ามาขอบวชในพระ
อารามนี้ไม่ได้เป็นอันขาด

ตามธรรมเนียมนักบวชในพระคริสต์ศาสนา ในวันที่ตนบวช
ต้องให้ปฏิญาณสัญญาว่าจะตบวชคู่เท่านั้น เท่านักรบรบก่อน
ครั้นเมื่อตนได้ร่ำเรียน และฝึกหัดถือพระวินัยตามนิกายที่ตนเลือกบวช
นั้นครบจำนวนปีที่สัญญาไว้แล้ว เมื่อไม่มีศรัทธา จะลาสึกก็ได้
แต่ถ้ามีศรัทธาจะบวชต่อไปก็ต้องทำสัญญาใหม่ ว่าตนจะบวชอยู่ใน
พระศาสนาตามนิกายที่ตนนิยมเห็นชอบจนตลอดชีวิต ไม่มีวันสึก
หรือลาสึกขาก่อต่อไปเป็นอันขาด คือบวชอยู่จนตายนั่นเอง

แต่สำหรับอารามนางภิกษุณี ความเป็นไปในวิธืบวชไม่ได้
ดำเนินตามแบบเดิม วิธืขอบวชสำหรับภิกษุณีเหล่านั้นในชนชั้น
เป็นแต่เพียงให้ให้นายเชอขุนนางผู้หนึ่ง ให้การรับรองแทนตนว่าตน
เป็นเชอขุนนางจริง เพราะได้เห็นตราประจำตราฤทธของนางนั้น เป็น
สำคัญ พอตนายรับรองแต่นางที่ขอบวชนั้น ก็คุกเข่าลงต่อหน้า
ประชุมภิกษุณีและอ้อนวอนว่า.- “เดชะ พระบารมีของพระผู้เป็นเจ้า
ขอแม่พระและนักบุญรังพรวิชัย (นางภิกษุณีองค์แรกในพระอารามนี้)
เป็นที่พึงขอได้โปรดให้ข้าพเจ้ารับถวญแบ่ง ในภักษาหารแห่งพระ
อารามนี้ด้วยเทอญ” ว่าเท่านั้นแล้วนางหัวหน้าภิกษุณีก็เรียกขนมบั้ง
ก้องใหญ่ๆ มาต้อนก้องแล้วยื่นให้นางภิกษุณีผู้ขอบวชใหม่นั้น เป็น

อันเข้าใจกันในที่ว่าขอวชและให้วชสำเร็จบริบูรณ์แล้ว ส่วนนาง
ภิกษุณีใหม่นั้นพอได้รับขณมั่งสองก้อน แล้วยกตัดให้และแจกจ่ายไป
ให้คนขอทานทันที เป็นอันเสร็จพิธีบวชภิกษุณีในพระอารามนี้ เท่าน
ดูไม่ยุ่งยากเลย

ถึงเมื่อรับเข้าบวชแล้วเล่า การวินัยก็ไม่เคร่งครัดอะไรมิได้
มียกแต่ว่าเมื่อบวชใหม่ตลอดคืนคน ต้องเรียนทางวินัยบัญญัติและ
วิธีตั้งนาครุระประจำวัด ส่วนภิกษุณาทุกเช้าเช่นเหมือนพระภิกษุสงฆ์
ไม่มีผิด ออกจากบริเวณพระอารามไม่ได้เป็นอันขาด แต่ครั้นล่วง
พ้น ๕ ปีนั้นแล้ว จะออกไปจากพระอารามบ้างก็ได้แต่ไม่เกินกว่าปี
ละ ๒ เดือน

การนุ่งห่มของนางภิกษุณีชาวฉวน เด็ดธรรมดาเป็นเดื่อยาว
ปกคลุมแต่ศีรษะลงมาถึงข้อเท้า แต่เวลาเมื่อจะเข้าไปสวดต้องสวม
เดื่อชนิดสั้นและห่อมทบออกชนหนึ่ง แล้วยกคลุมเดื่อใหญ่ๆปิดทับอีก
ชนที่ ๓ เดื่อสามชนเหล่านี้เป็นเครื่องชาวฉวนดังว่ามาแล้ว แต่วินัย
เย็บเป็นขลิบต่างต่างกัน คือเดื่อที่ใช้ประจําชนขลิบด้วยด้ายเงิน ชน
ที่ ๒ ขลิบด้วยกำมะหยี่คาชนที่ ๓ ขลิบด้วยขนสัตว์ดีชาวฉวนแต่สำหรับ
นางอรุณการณ เดื่อชนที่ ๓ ขลิบด้วยดีชาวดีดัดลบกนเบองบนศีรษะ
นนางภิกษุณี ใช้ปกปิดด้วยผ้าขาวบางๆสองชน แล้วยกห่มทับ
เป็นหย่อมอยู่ตรงกลางกระหม่อมอีกชนหนึ่ง คล้ายกับสวมมงกุฎใน

งานพิธี ดูเหมาะสมแก่ลำดับนางภิกษุณีไม่ด้วยไม่งามเหมือนหมวก
หม่ม ซึ่งประดับด้วยดอกไม้ต่าง ๆ

เมื่อราชทูตได้แต่เห็นนางภิกษุณีเหล่านั้นในชนแรกชักรัง ๆ ไป
ตักครุ่น ค่ำที่เห็นแปลกตาในการนุ่งห่ม ซึ่งคงแต่ท่านเข้ามาเมือง
ฝรั่งเคยยังไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อนเลย พอค่อย ๆ หายงงดวงบ้างแล้ว
จึงได้พูดออกมาว่า.— “เดี๋ยว ๆ ดิฉันเขามากดมควรกว่าเดี๋ย
อื่น ๆ ทั้งหมด ชนชอว่าสตรีแล้วแต่งชาวเป็นการเหมาะ” การที่ท่าน
ราชทูตออกความเห็นในเรื่องนี้ว่า เหมาะสำหรับการนุ่งห่มของ
สตรีนั้นบางทีจะเป็นเพราะท่านเคยเห็นนางชัไทย นุ่งขาวห่มขาวเป็นพื้น
เดียวกระมัง แต่อย่างไรก็ดีพอท่านได้ถึงความเห็นเรื่องนุ่งขาวห่มขาว
แล้วการเจรจาในระวางราชทูตและนางภิกษุณีเหล่านั้น จึงค่อยสันตกัน
ขึ้นไม่กระดากเหมือนตอนคนเมื่อแรกพบ.

เมื่อค่านับกันเสร็จแล้ว ราชทูตก็ได้พากันไปดูพระอาราม
แล้วได้แวะเข้าไปดูกุฏิของนางภิกษุณีผู้มีอายุได้สูง ในพระอารามนั้น
แต่หาได้ไปที่กุฏิของนางอธิการินีไม่ เพราะตำแหน่งว่างมาตั้งแต่นาง
อธิการินีได้ถึงแก่ความมรณภาพลง จนในเวลานี้ก็ยังหาได้แทน
อธิการินีคนใหม่ไม่ ในระวางเวลาที่ไม่มีอธิการินี การบังคับบัญชา
ในพระอารามนั้นดำเนินไปโดยนางภิกษุณี ๔ นาง ซึ่งถูกเลือกตามอายุ
อาวุโสให้เป็นผู้รณหาที่อธิการินี เมื่อท่านราชทูตไปชมกุฏิของนาง

ภิกษุผู้หนึ่งอาจได้เสียแต่ก็ได้โดยคุยกัณถึงเรื่องวินัยบัญญัติต่างๆ แล้วนางภิกษุหนึ่งเหล่านั้นได้อธิบายให้ฟังว่า เวลาดำตำแหน่งอธิการนี้ว่างลงการเลือกตั้งอธิการใหม่เป็นไปโดยวิธีดังนี้ คือให้บรรดานางภิกษุทั้งหลายต่างเลือกเอานางที่ตนเห็นว่า ควรแก่ตำแหน่งอธิการนี้คนละสามนาง ครั้นแล้วจึงรวมคะแนนความเห็นเหล่านั้นดูแล้วเลือกเอานางภิกษุผู้ที่ได้คะแนนตั้งแต่เพียงสามนาง และนางภิกษุผู้ที่ได้คะแนนถึงสามนางก็ยกยอในระวางพิจารณาของพระเจ้าแผ่นดินที่จะตั้งทรงเลือกตั้งนางหนึ่งแต่ในสามนางนั้น ให้เป็นอธิการต่อไปนางอธิการนั้น แท้จริงก็ไม่ต้องมีคามันต์สัญญาพิเศษกว่านางภิกษุอื่นว่าจะบวชและปกครองพระอารามอยู่นานเท่าใดจะเป็นกัปปธรรมา ฯลฯ ก็ได้แล้วแต่ใจสมัคร แต่โดยมากนางภิกษุเหล่านั้นมักบวชอยู่ในพระอารามนั้นเพียงชั่วคราวเท่านั้น ต่อเมื่อใดนางได้มีโอกาสที่จะกระทำการวิเวกคลุกกับชนนางผู้ใดก็ได้ดัดจริตในเวลานั้น และการดำเนินไม่ต้องมีพิธีของอะไรเลย เป็นแต่ตาเพื่อนภิกษุด้วยกันและขอบใจในการที่ได้ให้อาศัยอยู่ในร่มพระคำสนาเท่านั้น

เมื่อท่านราชทูตทราบวิธีบวชวิธีตั้ง ทั้งทราบในพระวินัยของนางภิกษุเหล่านั้นแล้ว ท่านกล่าวว่า “วินัยนี้ดูเหมือนจะไม่ยากเลยอะไรๆ ดูเหมือนช่างง่ายดายด้วยกันทุกข้อ จะบวชเมื่อไรก็ได้จะตั้งเมื่อไรก็ได้ ถ้าเป็นเมืองไทยละก็เข้าใจว่าคงบวชไม่นานเป็นแน่

เพราะชายผู้ดีคนหนึ่งมาบอก
 ว่าคนองหมดคด้วยกันทั้งนั้น

คุยกันไปคุยกันมา นางภิกษุณีเหล่านั้นเลยเชื่อเชียวราชทูต
 เข้าไปในห้องกินข้าว หวังจะเตือนท่านตามธรรมเนียมแขกเมืองชั้น
 ผู้ใหญ่ แต่ราชทูตไม่รับเชียว เป็นแต่รับเตือนนำชานิดหน่อยพอมีให้
 เดี่ยวไม่ใคร่แฉะก็ลาออกจากพระอาราม หนึ่งก็เพราะเกือบถึงกลางวัน
 อยู่แล้ว และเจ้าพนักงานหอดวงแผนกรับรองดูแลราชทูตก็ได้เตรียม
 อาหารสำหรับรับประทานกลางวันคอยทำอยู่ทุกเมืองเล็ก ๆ ชื่อเกรอง
 ซึ่งเป็นเมืองรายทางใกล้เข้าไปกับพระอารามนั้นอยู่แล้ว

บทที่ ๕๘

ราชทูตถึงเมืองคูเอ๋ย.

เมื่อท่านราชทูตรับประทานอาหารกลางวันที่เมืองย่อม ๆ ชื่อ
 เกรองนั้นแล้ว ก็เริ่มออกเดินทางจะไปเมืองคูเอ๋ย ซึ่งเป็นเมืองหน้า
 คักแน่นหนาแข็งแรงต่อไป ตามความสันนิษฐานของนักโบราณคดี
 เข้าใจกันว่า เมืองคูเอ๋ยนั้นคือเมืองหอดวงของชาวกาตุอัสสะเกอ ซึ่ง
 พระเจ้ายุดเซซาร์พระมหากษัตริย์โรมันกล่าวถึงในหนังสือพงศาว-

คารที่พระองค์ทรงนิพนธ์ เมื่อพระองค์มีชัยชนะแก่โคโลวส์ คือชาวฝรั่งเศสโบราณ.

เมืองคูแอยนียงมีชอระบูปราฏอยู่^๕ในพระราชพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากตอวดีอีกครั้งหนึ่งว่า ในรัชสมัยของพระเจ้ากตอวดีนั้น มีนางผู้ใหญ่ของพระองค์คนหนึ่งขออัสกานาดักเป็นผู้สมัครราชธำรงวัดแม่พระชื่อนี้ครตามชนที่เมืองคูแอย์ อยู่ในราวศตวรรษที่ ๕ แห่งคริสต์ศก ในเมืองนีมโบราณสถานสำคัญที่น่าดูน่าชมอยู่สามแห่ง คือโรงเรียนวัดต้องโรงเรียน และโรงเรียนมหาวิทยาลัยซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟิเลิปที่ ๒ แห่งประเทศเปญได้เป็นผู้ทรงสถาปนาขึ้นตามคำขอร้องของสันโตปาปาปีโอที่ ๔ เมื่อ คริสต์ ศักราช ๑๕๖๓ เมืองนีมได้อยู่ในอำนาจความปกครองของประเทศสเปนมาเป็นเวลานานจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ครั้นได้เกิดสงครามในระวางประเทศฝรั่งเศส และประเทศสเปนขึ้นใหม่ ๆ เมื่อศก ๑๖๖๗ นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงยกทัพเข้ายึดเอาเมืองคูแอยนียงได้ และครั้นทำหนังสือสัญญาพระราชไมตรีกันใหม่เมื่อศกหลังที่เมืองแอกลัตาซาแปด พระเจ้าแผ่นดินสเปนเคยยกเมืองคูแอยนียงถวายแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นสิทธิขาด.

ก่อนที่ราชทูตจะถึงเมืองคูแอย์ หนทางประมาณ ๒๕ (๘,๐๐๐ เมตรเท่ากับ ๒๐๐ เส้น) มีทหารม้าเมืองคูแอย์ออกมาต้อนรับอยู่

แล้วแต่ละคนเข้าไปในเมืองก็ได้มีการแห่แหนอย่างเอิกเกริกเหมือนกับที่เคยทำสำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่ออกมาเยี่ยมเมือง คือมีทหารราบยืนรายทางสองข้างถนน ตั้งแต่ประตูนครตามถึงที่พักของราชทูตเป็นเกียรติยศ และมีชาวชนพลเมืองออกมาต้อนรับเป็นอันมาก

พอถึงราชทูตก็ลงจากรถขึ้นไปยังบ้านที่พักท่านเคอปอมะเรย ผู้เป็นเจ้าเมืองก็นำพวกขุนนางข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนเข้ามาเยี่ยมเป็นลำดับ แล้วท่านเบคก็เกิด ธรรมเนียมพิเศษของเมืองดูเอย์ ได้กล่าวคำต้อนรับคำนี้ท่านราชทูตแทนชาวเมืองว่า—

“เจ้าคุณราชทูต

การที่ข้าพเจ้าชาวเมืองดูเอย์พากันทำปฏิสันถาร ต้อนรับเจ้าคุณทั้งหลายโดยเกียรติยศอันสูงเช่นนี้ แม้จะเป็นไปตามกระแสนพระบรมราชโองการก็ดี แต่ข้าพเจ้าขอกล่าวโดยน้ำใสใจจริงว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ทราบข่าวอยู่ก่อนที่กระแสนพระบรมราชโองการจะมาถึงแล้ว ว่าคณะราชทูตสยามจะเข้ามาเยี่ยมเมืองดูเอย์ และข้าพเจ้าก็ได้ตกลงพร้อมใจกันอยู่ก่อนแล้วว่า จะจัดการรับรองท่านทั้งหลายโดยเกียรติยศอย่างสูง ตามความสามารถที่จะทำได้ให้สมแก่ฐานานุรูปแห่งท่านทั้งหลาย ผู้เป็นราชทูตของพระมหากษัตริราชอันยิ่งใหญ่เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าคุณราชทูต พึงทราบตระหนักเถิดว่าการรับรองที่ข้าพเจ้าทั้งหลายได้จัดทำไปแล้ว และจะทำต่อไปอีกนั้น

มิใช่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะปฏิบัติเฉพาะ ตามกระแสพระบรมราชโองการ
อย่างเดียวนั้นได้ ข้าพเจ้าต่างยังมีความปลื้มปดมนต์ที่จะรับรอง
ด้วยความตั้งใจของตนเองอีกส่วนหนึ่งต่างหากด้วย เพราะต่างมา
รู้ดีกระตักถึงความเมตตาของเจ้าคุณ ที่ได้อุตสาหะดำเนินทางมาเยี่ยม
เมืองของข้าพเจ้าทั้งหลายด้วยความลำบาก ข้าพเจ้าทั้งหลายถือว่า
เจ้าคุณได้นำดีริบมรดกและเกียรติยศมาสู่เมืองข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น
ต่างจึงมีความยินดีรับรองทั่วทุกตัวคน ถ้าเจ้าคุณยังพักแรมอยู่ใน
เมืองนคราปโต ข้าพเจ้าทั้งหลายก็ยินดีจะรับใช้สอยอยู่ทุกเมื่อขอ
เจ้าคุณอย่าได้เกรงใจเลย

ในคืนนั้น ข้าพเจ้ามิได้ตั้งใจที่จะร่ำพันธุระเสริญคุณานุคุณ
และบุญบารมีของพระมหากษัตริย์สยามโดยพิสดารให้เป็นการเน้นซ้ำ
เพราะรู้สึกอยู่เต็มตัวแล้วว่าจจะร่ำพันเท่าไรก็มิรู้สิ้นสุด ทั้งจะหาคำ
มาอุปมาสาธกก็เหลือที่จะหาให้เต็ม แต่กระนั้นจะเว้นไม่กล่าวถึง
ต้นเหตุแห่งความยินดีปราโมทย์ของข้าพเจ้าในการรับเจ้าคุณด้วย
ทีเดียวก็ไม่เหมาะ ข้าพเจ้าจึงขอโอกาสกล่าวแต่เพียงปฐมนิเทศเท่า
นั้น ปฐมนิเทศนั้นคือที่เจ้าคุณตั้งใจมาครุ่นคิดโดยจะมากษัตริย์
ดัมพันธมิตรไมตรีให้เป็นสุวรรณพลีแผ่แผ่นเดียวกัน ในระวางกรุง
สยามกับกรุงฝรั่งเศส และจะใคร่ปลุกความสมัครรักใคร่และนิยมน
นับถือกันและกันของพลเมืองแห่งประเทศทั้งสอง ให้สนิทสนมมั่นคง

ถาวรไปชั่วกาลนาน ปฐมเหตุที่เจ้าคุณมานะเหาะ ไต่เป็นปฐมเหตุ
แห่งความยินดีปรีดาของข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างยิ่งด้วย

ก่อนเมื่อเจ้าคุณจะออกมาจากประเทศสยามนั้น เจ้าคุณได้
ยื่นคำยกย่องสรรเสริญบุญบารมี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ของข้าพเจ้าเป็นอเนกประการมาแล้ว เป็นต้นได้ยิมน่ว่าพระองค์ทรง
ชนะทุกทิศ นับตั้งแต่แม่น้ำแควในปราจีนทิศถึงภูเขาสัตตบรรพตในทิศ
อาคเนย์ตลอดถึงเขาวังเรณูนครในทักษิณทิศ ก็ได้ยิมนยกย่องสรรเสริญ
พระองค์ว่าทรงบุญญาฤทธิปราบปรามบรรดาक्षัตราธิราช ซึ่งยังไม่มี
ใครอาจปราบปรามให้ราบคาบลงได้ และทรงทำการดำริห์จนไม่ว่า
ในเวลาฤกษ์กาลอันเหมาะแก่การสงคราม หรือในเวลาที่มีฝนฟ้า
อากาศมาขวางเป็นอุปสรรค ถึงกับควรทรงพระนามว่าพระเจ้าผู้ทรงชนะ
ทั่วทั้งสิบทิศ.

อนึ่งใช้ว่าพระองค์จะมีชัยชนะเฉพาะแต่ศัตรูหมู่ปักษ์ ภาย
นอกเท่านั้นหามิได้ แม้ข้าศึกภายในมีโรคภัยไข้เจ็บอันนี้ซึ่งยากที่บุคคล
จะชนะได้ พระองค์ก็ทรงประหารด้วยพระขรรค์อาวุธอันพิเศษกล่าว
คือพระศรวิธานาญนของพระองค์จนพ่ายแพ้แก่พระองค์ เกิดเป็นมหา
ชัยมงคลพิเศษนอกส่วนหนึ่ง เช่นพระองค์ทรงมีชัยชนะแก่ราชศัตรู
ที่ใดเมืองนั้นเมืองนั้น แลเพื่อทรงเห็นแก่สันติภาพและความดีชด้าย

ของชาวชนพลเมืองในเมืองนั้น ๆ พระองค์กลับทรงมอบคืนเมืองเหล่านั้นให้แก่เจ้าของเดิม มิให้นาถร้ออันใจถึงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระราชศัตรูเอง ชัยชนะอันนี้แหละเจ้าคุณ เป็นชัยชนะอันมหาประเสริฐ ซึ่งน้อยคนอาจกระทำดังไปได้ เพราะต่างโลกต่างอยากได้ยิ่ง มากยิ่งดีเป็นธรรมดา อาศัยมหาชัยอันประเสริฐนี้ ชาวชนพลเมืองทั้งหลายจึงยินดีถวายพระบรมนามาภิไธยพิเศษ เรียกพระองค์ว่ามหาราชา หรือมหาราช เพราะพระองค์ทรงไว้ซึ่งคุณานุภาพ ชรรมา นุภาพอย่างมหัศจรรย์จริง.

ส่วนพระคุณความดีต่าง ๆ นอกจากที่เจ้าคุณเคยได้ยินเขาเล่าต่อกันทั่วโลกนั้น ข้าพเจ้าจะมีพิกัดกล่าวถึงเลยเพราะเจ้าคุณอาจทราบตระหนักด้วยตนเองโดยเอาหูเอาตาเป็นเครื่องพิสูจน์ กระทำดูอาการของพระนางเจ้าราชินีเดอส์บา ซึ่งเคยครั้งเมื่อพระนางได้ชมพระบารมีสมเด็จพระเจ้าดโตนในอดีตกาลว่า.— “Verus est sermo quem audiavi in terra mea” แปลว่า คำเล่าลือที่ข้าได้ยินในเมืองข้า ๆ เห็นสมจริงทุกประการแล้ว

เจ้าคุณไม่เคยนึกชมพระบารมีพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ คุณพระนางเจ้าราชินีเดอส์บา ชมพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าดโตนบ้างแต่หรือเจ้าคุณไม่เคยนึกเห็นเป็นการควรอย่างยิ่งหรือ ที่พระราชาในโลกจะกระทำมิตรไมตรีกับพระมหากษัตริย์เช่นสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

ข้าพเจ้าหวังว่าใจคงเคยได้นึกมาแล้ว แต่ยังไม้อาจพยากรณ์ขึ้นย่น
 ดงเป็นหนึ่งแน่ได้ จะอย่างไรก็ตาม บัดนี้ข้าพเจ้ามีความยินดีขอเชิญ
 เจ้าคุณรับเหต้อ่อนแห่งไมตรี ซึ่งชาวเมืองคุนเยย์ได้จัดรับรอง ใน
 บัดนี้เทอญ”

“เมื่อท่านอัครราชทูตได้ฟังคำต้อนรับนี้เสร็จแล้ว ท่านจึงตอบ
 ว่า.—“ท่านทั้งหลาย ใจความในสัปดาห์แห่งสุนทรพจน์ของท่านนี้เรา
 ยินดีขอรับรองว่าเป็นการสมจริง เพราะกิตติศัพท์ที่สรรเสริญพระ
 บารมีสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งเราเคยได้ยินมาแต่เมืองไทยนั้น
 เราได้มาเห็นประจักษ์แก่ตาอยู่แล้วว่าคำเล่าลือทุกประการ อัน
 ทว่าพระองค์ทรงชนะ ทุกทิศหนกม ราชอาณาจักร ขอบขันฑ์เดนมณ
 ทต่าง ๆ ซึ่งเรากำลังผ่านไปเป็นลำดับอยู่ในเวदानเป็นลัทธิพยาน
 ปรากฏอยู่ และคำเล่าลือทว่าพระองค์ทรงพระอิริยาบถบารมีศรีสง่า
 กัมพยานในพระราชสำนักวังแวร์ซายส์ ซึ่งเราได้ไปครุเห็นมาแล้ว
 เพราะเป็นความจริง ตั้งแต่เกิดมาเรายังมิเคยได้แลเห็นพระราชสถาน
 ไใด ๆ จะงดงามตระการตาเท่ากับพระราชสำนักนั้นเลย อนึ่งที่ลือว่า
 ไฟร์ฟ้าพระราชารัฐของพระองค์ล้วนแต่เจริญด้วยธรรมสมบัติ และ
 คุณสมบัตินา ๆ นั้น เราก็ก็นับประจักษ์แก่ตาอยู่ด้วยกัน โดยเพียงคุ
 ฟังท่านทั้งหลายผู้มาต้อนรับบรรดาเราครวญ ฉะนั้นเราจึงมีความพอใจ
 และชอบใจท่านทั้งหลาย ทั้งเพราะวาจาที่ท่านฟัง กล่าวเชยเชิญเราใน

บดินทร์ เพราะของกำนัลอันถูกใจที่ท่านนำมาคำนับให้เราด้วย ”
ครั้นเสร็จการต้อนรับกันเรียบร้อยแล้ว ท่านเจ้าเมืองคูแฉกได้พา
ท่านราชทูตไปชมมหาวิทยาลัยในเมืองนั้น.

ที่มหาวิทยาลัยนั้น ได้มีคำอวยพรคำนับราชทูตและอธิบาย
ความเป็นไปของวิทยาลัยนั้นด้วย แต่เพื่อให้ได้เหมาะสมกับที่เป็นสถานที่
ศึกษาเล่าเรียนโบราณคดีชั้นสูง แทนที่จะได้ใช้ภาษาฝรั่งเศสตามที่
เคยในท้องถิ่นๆ คณะบดีผู้แต่งคำอภิปรายเชอเชนิวนั้นได้ใช้ภาษาละติน
ซึ่งเป็นภาษาโบราณมีรศมี ศีรสง่าอยู่ในตัวกว่า ภาษาสมัยปัจจุบันซึ่ง
เป็นธรรมดาต้องเป็นที่นิยมนับถือ ของปราชญ์ราชบัณฑิต น้อยกว่า
ภาษาละตินซึ่งเป็นภาษามืออายุอาวูได้สูง.

เย็นวันนั้น ท่านอัครราชทูตได้คิดคำอาณัติสัญญาสำหรับ
ทหารในเมืองว่า — “Tant qu’ il triomphera, Je me rejouirai” (ตังค
กิด ตรียงเฟอรา เขอ เมอเรยรีย) ซึ่งแปลว่า — “พระองค์จะทรง
มหาชัยอยู่นานตราบใด ข้าพเจ้าก็มีความยินดีอยู่นานตราบนั้น ” แท้จริง
แม้ถึง ท่าน เคอปอมะเรย ซึ่งเป็นนักดนตรี และชำนาญ ในทาง จินตกวี
โดยนิพนธ์คำ เถลิมพระเกียรติ ถวายจนมี ชื่อเสียงมาหลาย ครั้งแล้วได้
เป็นผู้ออกอาณัติเอง ก็คงคิดไม่เหมาะกว่าคำนี้เลยทรงเป็นที่น่าสรร
เสริญท่านราชทูตสยามนี้ไม่ใช่น้อย.

การรับประทานอาหารเย็นของราชทูตที่เมือง ตูแอย์ได้ดำเนินไปตามธรรมเนียมที่เคยมาในเมืองอื่น คือท่านเจ้าเมืองได้จัดให้พวกมะโหรีมาบรรเลง และมีนางผู้ดีมานั่งดูและต้อนรับกัน แต่เพราะเหตุที่เมืองตูแอย์เป็นเมืองใหญ่ นางผู้ดีมาประชุมในเย็นวันนั้นออกจะมากจนตื้นห้อง บรรดาพวกผู้ชายเข้าไม่ได้เลยสักคนเดียว.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ท่านเคอโปมะเรย ได้จัดรถของท่าน ๔ คัน มาคอยรับราชทูตจะพาไปโรงหล่อของกรมทหาร วันนั้นม่งเซียร์เกิดแฉะ ผู้บังคับการแผนกหล่อหลอมต่าง ๆ ในโรงหล่อนั้นได้เตรียม จะหลอมปืนใหญ่ชนิดกระสุนหนัก ๒๕ ชั่ง ๔ กระบอก และชนิดกระสุนหนัก ๑๖ ชั่ง ๒ กระบอกให้ท่านราชทูตดู.

แต่ขณะที่ราชทูตไปถึงนั้น นาแรทจะหล่อเป็นปืนนึ่งหลอมไม่ค่อยจะได้ ฉะนั้นในระวางเวลาคอยนาแรให้ได้ที่เหมาะสมสำหรับหล่อนั้น ม่งเซียร์เฟลอร์จึงรีบไปใหญ่ได้พาท่านราชทูตไปดูแม่พิมพ์สำหรับหล่อปืนเหล่านั้นไปพลางก่อน และได้อธิบายเรื่องแม่พิมพ์แบบหล่อนั้นให้ราชทูตเข้าใจดี ดังในแม่พิมพ์ซึ่งท่านราชทูตได้ดูแล้วอีกด้วยความทะเยอทะยานอยากเข้าใจจริงคือแม่พิมพ์ที่ใช้สำหรับหล่อปืนใหญ่ ท่านเฟลอร์ก็ได้อธิบายให้ราชทูตฟังจนเข้าใจตอนนั้นแล้ว ท่านก็ได้พาไปดูเครื่องมือต่าง ๆ มีหลายเหตุเป็นคันซึ่งใช้โดยดัดแปลงไปมา ๆ ปม ๆ ที่มีคิดตามลำกระบอกปืนบ้างตามก้นปืนบ้าง.

ดูพดางคุยพดางท่านราชทูตกล่าวว่:— “ที่เมืองไทยก็มีบัน
เขื่องๆอยู่เหมือนกัน แต่ทำเกลี้ยงๆ ไม่ฉวีครีฬการเท่าที่เห็นอยู่
ที่เมืองคูเอียน แต่ทว่าถ้าจะพูดไปถึงเนื้อแรชาคทไซทำบันแล้ว ก็ดู
เหมือนว่าเนื้อแรทไซในเมืองไทย จะดีกว่าเนื้อแรทไซในเมืองคูเอียน
เดียวก ”

ต่อมาท่านราชทูตสังเกตเห็นตามดำกระบอกปืนใหญ่นั้น บาง
กระบอกเป็นรูปสัตว์ดิ้งหึ่งและเครื่องไม้ต่างๆ ท่านก็ถามว่า— “ก็รูป
สัตว์ดิ้งหึ่งต่างๆ เหล่านี้เขาทำอย่างไรกัน เห็นจะยากกรรมัง” ท่าน
เฟลอร์ตอบว่า:— “ทำไมยากอะไรนักดอกเจ้าคุณ เชิญเจ้าคุณมา
ทางนี้เถอะ จะได้เห็นว่าเขาทำอย่างไรกัน” แล้วก็พากันไปดูพวก
ช่างแผนกแกะกระบอกปืน พอท่านราชทูตได้เห็นวิธีเขาทำนั้นก็เข้า
ใจได้ทันทีว่าเป็นของทำไม่ลำบาก นอกนั้นท่านยังได้รอดูการขัดเกลา
ดำกระบอกข้างในและการหล่อเด็กหล่ออ่อนน้อยจนกว่าน้ำแร่สำหรับหล่อ
ปืนใหญ่จะได้ที่ ต่อมาลักรู้หนึ่งพอน้ำแร่ได้ที่แล้วเจ้าพนักงานก็ได้
เชิญท่านไปดูการหล่อปืนใหญ่นั้นแต่คนจนดำเร้จ ก็เป็นที่พอใจอย่าง
ยิ่งการไปดูครุรงท่านราชทูตถามแล้วถามอีก วัดแล้ววัดเล่า จนรู้
ขนาดวิธีสร้างอาวุธยุทธรณาท อย่งที่ทำงานในเมืองคูเอียนตั้งทุกอย่ง
ทุกชนิดกว่าได้

ครั้นออกจากการคุกห่อปืนใหญ่แล้ว เจ้าพนักงานได้พาไปดู
โรงเก็บธำตราวุธต่าง ๆ สำหรับค่ายเมืองคูแยะ มีทั้งปืนใหญ่กระบอก
ยาวกระบอกสั้น ปืนยิงด้วยกระสุนเหล็กกระสุนศิลา พร้อมด้วยลูก
กระสุนแร่เงินนับตั้งสามร้อยกระบอก ท่านราชทูตจึงกล่าวชมเชยไป
ต่าง ๆ ว่า:— “เจ้าคุณเสนาบดีกระทรวงกลาโหมช่างมีปรีชาญาณ
และเพียรพยายามสำคัญจริงหนอท่าน หาไม้ที่ไหนเมืองคูแยะนึ่งจะ
พร้อมไปด้วยเครื่องธำตราวุธยุทธภัณฑ์มากมายจนหมดตาม เหมือน
กับที่มีอยู่เคยจนแล้ว ออย่าว่าแต่ธำตราวุธและกระสุนดินปืนเพียงพอ
สำหรับป้องกันให้เมืองคูแยะตกอยู่ในเงื้อมมือศัตรูเลย ถึงจะตั้ง
ธำตราวุธยุทธภัณฑ์เหล่านี้ไปยิงค่ายอื่นเมืองอื่นเพื่อป้องกันตัวบ้างเท่าไรๆ
ก็ยังไม่พอพอถมเถไปเสียอีก”

เมื่อเดิน ออกมา ท่านราชทูต ยังกล่าวชมเชยท่านเสนาบดีกลา
โหมไปอีกต่าง ๆ ว่า:— “พณ ๗ ด ๗ ช่างสามารถจริงเจียวเพราะเมือง
คูแยะนั้นเป็นแต่เพียงซีกเดียวอันเล็ก ๆ น้อย ๆ ในหน้าที่ของท่าน ๆ
ยังจัดการได้แข็งแรงถึงเพียงนี้ แท้จริงก็ไม่ประหลาดอะไร เพราะ
ธรรมดาพระมหากษัตริราชเจ้า ผู้ทรงพระอภิบาลเป็นที่หัดจรรย
เหมือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ พระองค์คนแล้ว เป็นต้อง
ประกอบไปด้วย ข้าราชการบริพาร อันสามารถสำหรับ คู่พระบารมีอยู่
เสมอ พระองค์ท่านทรงพระวิจาร์ณญาณอันประเสริฐจริงจึงเลือก

เพ็นจำเพาะวิริยบุรุษ ที่สามารถเข็นม้าทรงต่งเป็นเจ้าพนักงานสำหรับ
ดูแลการบ้านเมืองทั่วไปต่างพระเนตรพระกรรณของพระองค์” ที่จริง
ท่านราชทูตกล่าวยกย่องพระบารมีทรงหวงซอน นับว่าเป็นความ
เฉลยฉลาดของท่านเป็นพิเศษยิ่ง เพราะความจริงประเทศบ้านเมือง
ฝรั่งสร้างเรื่องถึงปานนี้ ก็ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงคงผู้สามารถใน
หน้าที่สำคัญต่างพระองค์ตนเองมิใช่อื่นเลย.

พอออกจากโรงแสงสว่างพาดูแล้ว ได้ไปดูโรงเรียนทหารปืน
ใหญ่และเจ้าพนักงานให้ต่งยิงปืนใหญ่หนักใหญ่ ท่านราชทูตเห็นแล้ว
ก็สรรเสริญว่า:— “ยิ่งแม่นจริง ลูกศรนัดกลางชาวแทบทุกที แต่การ
ยิงแม่นยำหน เป็นแต่ส่วนหนึ่ง แห่งความดีของทหารปืนใหญ่เหล่านี้เท่า
นั้น ดังทนายขมยิงออกก็ออกการแคลวคล่องว่องไว ไหนบดเดียวบรรจุ
บดเดียวต่ง บดเดียวยิง บดเดียวบรรจุใหม่อีก บดเดียวเซดแล้ว
ในทันควันทีเดียว น่าชมมาก” พอการยิงปืนใหญ่แล้วก็ได้ดูการ
ขว้างปาด้วยตุกระเบิด แล้วไปเที่ยวดูรอบค่ายเมืองตลอด.

ในตอนบ่ายวันนั้น ราชทูตได้ไปดูค่ายเคอแดงการปักค่าย
หนึ่งท่านคือ เรอแปร์ ผู้บังคับการอยุ่ทหนักโดยมีบันค่านับบรรราชทูต
และมหาดไทยเรียงรายเป็นเกียรติยศออกตามเคย แล้วท่านก็ได้เชิญ
บรรดาราชทูตให้เข้าไปในบ้านของท่าน เพื่อจะให้มอบอันบรรเทาความ
หนาวลงหน่อยเพราะวันนั้นอากาศค่อนข้างจะหนาวมากอยู่ด้วย ที่บ้าน

นั้นท่านราชทูตได้พบกับนางคือเรอแปร์และริตากับหม่อมมารอนเดอ
 แกร์ซี และนางผู้คืออีกหลายคน ได้ส่งหนากัน้อยูริมเตาไฟสักครู่หนึ่ง
 แล้ว ๆ หม่อมเดอเรอแปร์ได้เลี้ยงท่านราชทูตด้วยของว่างกลางวัน
 แต่ท่านคือเรอแปร์คิดว่า:- “ฉันเห็นว่านักเขียนเจ้าคุณรับประทาน
 เหล้าก่อนด้วยคนเดียวก่อนเถิด แล้วจึงค่อยรับประทานของอื่นต่อไป”
 ใคร ๆ ก็เห็นพ้องด้วย ก็เลยพากันชิมขวดนี้ขวดนั้นเป็นหลายขวด
 หลายชนิดจึงได้ลงมือรับประทานอาหาร.

ในเวลาที่กำลังเลี้ยงกันอยู่นั้น ท่านราชทูตได้สังเกตเห็นริตา
 ของท่านคือเรอแปร์ประกอบด้วยลักษณะรูปร่างสวยงามนัก ท่าน
 จึงเอ่ยขึ้นว่า:- “บุตรของท่านคนไหนรูปร่างเขาดีมาก ถ้าท่านและบุตร
 ของท่านเห็นด้วย ข้าพเจ้ายินดีจะรับเป็นลูกดัดใจ เพราะที่เมืองไทย
 นั้นข้าพเจ้ามีลูกชายอยู่คนหนึ่ง เขาใจกว้างดีเหมาะแก่ที่จะมาเป็น
 ลูกเขยของท่าน ด้วยว่าต่อไปข้างหน้าข้าพเจ้าเชื่อว่าเขาคงมียศ
 บรรดาศักดิ์เป็นขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองไทยคน ๓ เหมือนกัน ท่านจะ
 ว่ากระไร” ท่านพ่อยังไม่ทันตอบ บุตรจึงขึ้นขึ้นหน้าขึ้นว่า:- “ดิฉัน
 ไม่เห็นด้วย จะเห็นด้วยไม่ได้ เคยจะเป็นน้อยเป็นหลวงอะไรกันยุ่ง
 เมียคงรอยคังหน้าดิฉันไม่ยินดีที่จะไปยอมรับเป็นอนาชาด” ท่านราชทูต
 จึงตอบว่า:- “เธออย่าฟังปฏิเสศเด็ดขาดเลย ถ้าเธอได้ไปเมืองไทย
 ให้ดูเราเห็นหน้าแล้วเข้าใจว่า ลูกเราคงผูกสมัครรักใคร่แต่เธอคน

เดียวเป็นแน่ คงไม่กังวลกับการที่จะแสวงหาหญิงอื่นมาประนียบคอกต่อไป ขอเธออย่ามีความสงสัยเลย”

ขณะที่กำลังค้นหาปราศรัยกันอยู่อย่างเพติดเพติดเจริญใจยังมีคนที่จะขึ้นเรื่องราวลงก็พอกคนไข้มามากกว่า;— “คุณพ่อเยซุสได้เตรียมการไว้คอยท่าสำหรับรับรองท่านราชทูตอยู่พร้อมเพรียงแล้ว” ก็เลยลาและพากันไปเยี่ยม สำนักของท่าน บาทหลวง เยซุสซึ่งอยู่ในเมืองคูเอียนนั้น พอเข้าไปในสำนักนั้นก็เห็นเป็นห้องโถงใหญ่สำหรับเป็นที่ประชุมคนมาก ๆ มีคนดัดดีดัดเป่าของรับขับเพลงต่าง ๆ อย่างที่ราชทูตยังไม่เคยเห็นที่ไหน ดูก็น่าจะเล่าสู่กันฟังบ้างพอเป็นใจความเล่า ๆ โดยสังเขป

การต้อนรับที่สำนักบาทหลวงเยซุสนั้นจัดเป็นละครเทวดากับมนุษย์ดัดกัน ในองค์แรกมีเทพยดาผู้ประจำเมืองฝรั่งเศส (จะสมมติเป็นพระเดอเมืองพระหลดกเมืองฝรั่งเศสก็ไม่ผิด) ได้จัดออกมาจากหลังฉาก จูงพระหัตถ์พระสยามเทวราชพาดวงชนว่า:— “เชิญน้องมาเถิด! มา! เราจะพากันทำมิตรไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ ซักคิยมหาราช เชิญน้องมาเถิด! มา!”

ถัดมาองค์ที่ ๒ เมื่อพระสยามเทวราชกำลังเจรจากับพระฝรั่งเศสเทวราชอยู่นั้น มีเทพยดาองค์ ๒ องค์ คือพระเทพเผยเดชกำจายและพระเทพบรรยายคุณกำจร ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ประกาศพระเดชานุ

ภาพและเกียรติคุณของพระมหากษัตริราช ได้ออกมาร้องเพลงสรรเสริญ พระบารมีชมพระเกียรติ พระยศ พระคุณธรรมพระศรัทธาธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ ให้โลกเห็นว่าพระองค์ทรงธรรมาภรณ์และกอรปไปด้วยเดชชัย ตมเป็นมียมหาราชาธิราชโดยแท้

ในองกที่ ๓ เมื่อพระสยามเทวราชได้ทราบคุณประวัติอันเป็นศุภมงคลจากเทพดาทั้ง ๒ ซึ่งได้อุโฆษนาการในองกที่ ๒ ดังนี้แล้ว ก็บังเกิดความโสมนัสปีติยินดีเป็นที่สุดที่จะเห็นชาวไทย คนในอารักขาของตนได้มาร่วมส่วนร่วมเย็นในฉายา แห่งพระเกียรติคุณของพระองค์ พร้อมด้วยมหาสมุทรมิตรของพระองค์อันมีอยู่ในโลกวิสัยทั้ง ๘ ทิศ ก็ร้องเพลงสรรเสริญนี้ ชวนชาวไทยให้มาทำมิตรไมตรีกับชาวฝรั่งเศส

ในองกที่ ๔ ซึ่งเป็นองกสุดท้าย พระสยามเทวราช พระฝรั่งเศสเทวราช กับบริวาร ก็เสด็จมาแต่ทิพยวิมาน ดำริช่วยเหลือในพิชิตการมงคลซึ่งบังเกิดมีในมนุษย์โลกครั้งนี้ ต่างก็กวักหัดชวนชาวไทยชาวฝรั่งเศสเข้ามาทำมิตรไมตรี ตมัครรักไกรกันเป็นเหมือนพี่น้อง นตองเป็นงานใหญ่หลวงและหลตามไปด้วยชาวชนพลเมืองทั้งตองพระนคร ซึ่งแสดงความยินดีเอิกเกริกครึกครื้น

ครั้นถึงนครเทวกาแล้ว คุณพ่อเชชชีตนั้นได้เชิญราชทูตไปรับประทานอาหารอีก แต่อาศัยที่พึ่งได้รับประทานมาจากบ้านของท่านคือเรือแปรรูปบังคับการในค่ายไม้คู้นาน จึงเป็นแต่เข้านั่งร่วมโต๊ะด้วยพอเป็นพิธีมากกว่าอื่น เพราะใคร ๆ ก็ยังไม่หิวเลย ท่านราชทูตจึงกล่าวคำขอบใจบรรดาคุณพ่อเหล่านั้นว่า.- “อาหารเครื่องบำรุงกำลังที่คุณพ่อจัดหนักจนแต่ของต้มโอชะวิเศษอยู่ แต่อาหารเครื่องบำรุงใจ กล่าวคือละครเทพยดานั้นมีโอชะรสกว่าอาหารอื่น ๆ เสียอีก ยิ่งรับประทานก็ยิ่งอยากไม่มีอิมเลย น่าชมเชยคุณพ่อเป็นอย่างมาก ในการที่อุตสาหะพยายามฝึกฝนกฤตบุตรให้เฉลียวฉลาดในทางที่ดัดตามดงนี้ แท้จริงขอบพระบาอาจารย์แล้วคุณพ่อเป็นเอกไม่ว่าที่ดังดีไม่มีใครจับเป็นแน่จริง เป็นการกุดจริง”

เขื่อนหนน เมื่อกดบบานแล้วราชทูตให้อาณัติสัญญาสำหรับทหารในคันทนหนนว่า.- “Aux amis je fournis du bruit aux ennemis la mort” (โอชามิตรเยอ ฟุร้นซ์คือ บรุต; โอเชเนอมีดัดามอรั) แปลว่า ขนชื่อว่ามีมิตรแล้วข้ารองสัตว์เดรัจฉาน, แดขนชื่อว่ามีศัตรู ข้ารองขุนตาย หมายความว่า เมืองคูแหย่นถ้าใครมาเยี่ยมเป็นมิตรเหมือนเช่นราชทูตไทยนี้เป็นตอขึงบั้นดังตันทัน แต่หากจะเป็นศัตรูเข้ามาแล้วเป็นตอขึงบั้นจนหนนาค่ทีเดียว กล่าวทวงเพื่อเกียรติยศแก่เมืองคูแหย่น ซึ่งเป็นเมืองสำคัญในทางห่อป็นใหญ่หนนเอง

เขื่อนวนนังราชทูตจะได้กินข้าวตามแห่งใดก็ได้ แต่เมื่อ
ท่านแต่เห็นนางผดืมาคอยจะทักทายปราศรัยในเวดาท่านกินข้าวตาม
ธรรมดา ท่านก็ยกอุตด้าหนึ่งทศโคกไปอีกหนึ่งหนึ่งเป็นครั้งที่ ๔ เพื่อ
มิให้เสียพิธีให้นางผดืเห็นท่านก็กลับบ้าน โดยไม่ได้พูดจาปราศรัย
กับราชทูตสมควรกับที่ตั้งใจมา

บทที่ ๕๗

ราชทูตถึงเมืองกังแบรย์

วันจันทร์ ๓๓ เดือนพฤศจิกายน ราชทูตพากันเดินทางไป
เมืองกังแบรย์ต่อไป การออกจากเมืองคูเอียนมีทหารเป็นกองเกยรดิ
ยศรายเรียงไปตามทางดูเฉยๆ เมื่อเข้าเมืองไม่ผิด พอมาถึง
เมืองกังแบรย์ ก็มีการยิงปืนและมโหรีเรียงรายไปตามทางคอยรับ
เป็นแบบเดียวกัน ผิดกันอยู่ก็แต่ที่ผู้คนมากน้อยดูแน่นกว่าที่เมือง
คูเอียนเท่านั้น

เมืองกังแบรย์นี้ มีชื่อปรากฏมาแต่โบราณว่าเป็นเมืองใหญ่
โตงามสง่าแข็งแรงในทวีปยุโรป ตั้งอยู่เหนือแม่น้ำแอตโกต์ มีบ่อน
อยู่สองบ่อนแน่นหนาขึ้นนัก และมีวัดน้อยวัดตามอยู่ด้วยหนึ่งเป็นวัดใหญ่
และงามมากกว่าวัดอื่นๆ พระสงฆ์ที่ทรงฐานันดรศักดิ์ ในวัดนั้นอยู่

ถึง ๔๘ องค์และพระตั้งฆอนคอบอก ๘๕ องค์ เดิมมีคนเมือกอนครัดค
 คัก ๑๐๘๕ ก็เป็นวัดชนของท่านตั้งฆราชเมืองอาราต์ แล้วต่อมาก
 มีตั้งฆราชปกครองคณะตั้งฆเป็นอิสระอยู่ต่างหาก ไม่ต้องขึ้นต่อท่าน
 ตั้งฆราชเมืองอาราต์ตลอดมาจนคัก ๑๕๕๘ ครั้นถึงคำสันตัมัยขององค์
 ดันโตปาปาเปาโลที่ ๒ พระองค์ได้ทรงเพิ่มเกียรติยศแก่วัดเมือง
 กิงแบรยนอกชนหนึ่งทรงตั้งตำแหน่งตั้งฆราชขึ้นเป็นมหาตั้งฆราช มี
 อำนาจว่ากล่าวตั้งตั้งฆราชวัดอื่นอีกด้วย

เมืองกิงแบรยนี้ สมเด็จพระเจ้าโคตติยเป็นพระราชองค์
 แรกที่ได้ตั้งเอามาเป็นราชอาณาจักร ของประเทศฝรั่งเศสในคริสต์
 ศักราช ๔๔๕ เมืองกิงแบรยจึงได้ตกเป็นของฝรั่งเศสตลอดมาจนถึง
 คัก ๘๔๓ ซึ่งเป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าชาร์ล เดอ โฟ
 (ชนหลวงชาร์ลที่ ๘) ขณะนั้นเมืองกิงแบรยได้เป็นเมืองแก่งแย่ง
 กันในระหว่าง ๓ เจ้าของ คือกษัตริย์ฝรั่งเศสฝ่ายหนึ่ง กษัตริย์สเปน
 ฝ่ายหนึ่ง และท่านกุงเคเคอ ฟลังด์ร ซึ่งพระเจ้าแค้วนฟลังด์รค็อดิน
 แตนซึ่งเป็นปริมณฑลแวดล้อมเมืองกิงแบรยนั่นเอง ข้างฝ่ายฝรั่งเศส
 เพื่อจะมีให้เสียไมตรีกับประเทศสเปน ได้ยินยอมให้เมืองกิงแบรย
 เป็นเมืองเอกราชส่วนหนึ่งต่างหาก มิให้พระเจ้ากรุงสเปนเข้าไปมี
 อำนาจเกี่ยวข้องด้วย การแก่งแย่งก็เป็นอันสงบมา ส่วนพระเจ้า
 กรุงสเปนต่อมาอีกหลายพระองค์ ต่างก็ยังถือสัญญาเพื่อจะมีให้เสีย

ทางพระราชไมตรีเหมือนกัน คงยินยอมให้เมืองกังแบร์ยเป็นอิสระ
 ๕
 กนกตงอยู่ในระวางแดนดินฝรั่งเศส และเมืองชนของสเปนเป็นลำดับ
 มา แต่ครั้นมาถึงรัชสมัยของพระมหากิจรพรดิ ชาร์ลแกงต์หรือ
 พระเจ้าชาร์ลมหาราชที่ ๕ แห่งสเปน พระองค์ทรงอาณาพมามากด้ม
 ไม่ทรงยินยอมให้เมืองกังแบร์ยเป็นเมืองอิสระกตางๆ สืบตามความ
 ตกตงเดิม พระองค์จึงยกกองทัพเข้าเมืองกังแบร์ยได้ แต่เพื่อจะมี
 ให้ชาวเมืองกำริบ พระองค์มีทรงบอกเงื่อนไขแห่งพระราชประสงค์
 ๕
 กล่าวคือพระองค์ทรงประกาศว่า การที่พระองค์ยกมาครั้งนี้ ขออย่า
 ให้ชาวเมืองเข้าใจผิด พระองค์มีมาเพื่อจะยึดเอาเมืองกังแบร์ย
 ๕
 เป็นเมืองชนของประเทศสเปนให้ได้เลย พระองค์มา โดยหวัง
 ความดีสุดต่อชาวเมืองเองมิใช่อื่น และพระองค์อ้างว่า พระองค์
 ได้ทราบในราชโบายของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ว่าทรงหมายพระทัยจะ
 ๕
 ดั้เมืองกังแบร์ย ทำเป็นประเทศราชของประเทศฝรั่งเศสต่างหาก
 และคราวนั้นเพื่อจะรักษาอิสระของเมืองกังแบร์ย ให้มันคงถาวรต่อไป
 ๕
 ขอให้บรรดาชาวชนพลเมืองทั้งหลายจงช่วยชาวสเปน ให้ปรักพร้อม
 ๕
 เป็นหน้าหนึ่งใจเดียวกัน จะได้สร้างค่ายคูประตูหอรบให้แข็งแรงมั่นคง
 ๕
 ถึงข้างฝ่ายกรุงฝรั่งเศสจะปองร้ายหมายดักใคร่ใด ชาวเมืองจะได้รักษา
 ๕
 บ้านเมืองมิให้เป็นอันตรายแก่ศัตรูโดยง่าย เมื่อชาวเมืองได้ยินดังนี้
 ๕
 จะเป็นเพราะเกรงพระบารมีหรืออะไรไม่ทราบ กลับเห็นดีด้วยพระราช

กระแสน้ำของพระเจ้ากรุงสเปน เดยพร้อมกันช่วยสร้างค่ายล้อม
กำแพงแข็งแรงแน่นหนา แต่หมา (คริสต์ศักราช ๑๕๔๓) เมือง
กิงแบร์กเคยตกเป็นเมืองประเทศราชของสเปน ทงทชนขอถอน
ว่าเป็นเมืองค้ไม่แตก(กรุงศรีอยุธยาอีกกรุงหนึ่งนเอง) ก็เื่องมา
จากทตรางกำแพงครวณ แต่ถึงเป็นเมืองทลอว่าค้ไม่แตกน พระ-
บาทดมเด็จพระเจ้าหลยดมหาราชเจ้า ยังทรงค้แตกไดในไม่กี่วันเดย
เข้าเมืองกิงแบร์กไดในวนท ๑๖ มีนาคม ๑๖๗๗

บ้อมใหญ่สำหรับบ้องกันเมืองกิงแบร์ก น้มอยด้องบ้อม ๆ
หนึ่งอยในทตงเดนกว่าเมืองอาศัยบ้อมนบ้อมเดยวอจบ้องกันเมืองท
เมืองกไ้ ครอบบ้อมนขุดออกมาจากเนินค้ลาดน ผังค้เป็นกำแพง
หินแข็งแรงทนทานยง คือน ๆ ครอบเมืองขุดลึกและกว้างทงน ข้าม
หอรบอยรายทางตลอด และตามคานผังแม่น้ำบ้อมใหญ่อยอกบ้อม
หนึ่ง บ้องกันเมืองจากทางทราบ เพราะคานนเป็นทงทดมมาก
หากเบ็ดประคคเมื่อไรจะทวมทงฝ่ายข้างคานนหมด เป็นทบ้องกัน
เมืองอยางคอกชนหนึ่ง

ถนนหนทางต่าง ๆ ในเมืองกิงแบร์กนถนหันเข้าหาศันย
กลางของเมืองทกต่าย และตรงหัวค้ทค้ศูนย์กลางของเมืองน เป็น
ทค้อยู่ของศาลากลางสำหรับว่าการมณฑลเป็นค้กตงด้างาม ข้าง
คานหน้าม้หอนาฬิกาใหญ่ เป็นนาฬิกาอยางประหลาดนาคู ไม่ว่าแขก

เมืองไหนที่มาจากเมืองกบแก้วต้องพาไปดูนาฬิกากลางเมืองด้วย.

เมื่อราชทูตถึงที่พักแล้ว ไม่ช้าท่านกงศเลอมงบรง ผู้ว่าราชการเมืองก็นำข้าราชการมาทักแด่ ครือ เซเดย์รด์ เป็นต้น มาเยี่ยมเยียนราชทูตตามธรรมเนียม แล้วท่านแด่ครือเซเดย์รด์ ซึ่งได้หมวกกำมะหยี่ดำ ถ่มเต๋ยซ์ยาวดำตามตำแหน่งก็ได้กล่าวรับรองราชทูตว่าดังนี้

“ท่านเจ้าคุณราชทูต กิจการมงคลซึ่งทำให้ข้าพเจ้าทั้งหลายมาประชุมกันเพื่อคำนับรับรองท่าน อันนี้เป็นลักษณะอันให้รู้เห็นเด่นชัดว่าถึงแม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาราชเจ้าเป็นพระมหากษัตริย์ซึ่งบริบูรณ์ไปด้วยศฤงคารอย่างเหลือล้น ก็ยังไม่เทียมเท่ากับราชคุณธรรมอันประเสริฐ ซึ่งอบรมอยู่ในดวงหทัยของพระองค์ และเปล่งรัศมีสว่างไพโรจน์แผ่สำราญไปทั่วทิศานุทิศ กระทั่งทิศบูรพาอันแดนไกลของท่านเจ้าคุณราชทูต พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามมหาราชเจ้าของเจ้าคุณ จึงได้ทรงพระปรารภในการที่จะผูกพระราชไมตรีกับพระองค์ พระองค์จึงได้ทรงเลือกตั้งเจ้าคุณทั้งหลายเป็นราชทูตานุทูตของพระองค์ส่งมายังกรุงฝรั่งเศสคราวนี้ แท้จริงพระเจ้ากรุงสยามของเจ้าคุณทรงปรารภในทางที่ถูก ด้วยเหตุว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสของเรา เป็นที่นิยมยินดีของชาวชนพลเมืองทั้ง

หลายในแคว้นแคว้นของพระองค์ ว่าพระองค์ทรงเจริญในทางสุจริตรวมให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ จนสุดพระกำลังของพระองค์ จนแซ่ซ้องไปทั่วขอบจักรวาล.

เจ้าคุณจงโปรดสังเกตว่า การผูกสัมพันธ์มิตรคราวนี้เป็น การสำคัญอย่างใหญ่หลวง ชนิดที่ไม่ค่อยมีปรากฏในพงศาวดาร เพราะเป็น พระราชไมตรี ใน ราวพระมหากษัตริราชเจ้าแห่งบุรพทิศและพระมหากษัตริราชเจ้าแห่งปัจฉิมทิศ ซึ่งพระองค์เป็นหลัก โลกองค์เดียวฝ่ายทิศ ถ้าพิลึกพงศาวดารกลับถอยหลังเกือบครึ่งพัน พรรษา จึงจะได้พบมงคลสมัยมิตรไมตรีอันวิเศษในราวบุรพทิศ และปัจฉิมทิศ กล่าวคือรัชสมัยของพระมหาจักรพรรดิผู้รุ่งเรือง องค์แรก คือสมเด็จพระเจ้าบรมมหาจักรเจ้าเมื่อพระองค์ทรงปราบพวกลมบารัต ซึ่งเบียดเบียนองค์ันโตปาปาอาตริยาโน ที่ ๑ และองค์ันโตปาปาทรงถวายพระเกียรติยศให้พระองค์ เป็นพระมหาจักรพรรดิ ในบรรดาคริสต์ชาติยราชทั้งหลายนั้น ขณะนั้นเกียรติคุณของพระองค์ระบือไกลไปทั่วทิศานุทิศ จนกษัตริย์ กรุงเปอร์เซีย กษัตริย์กรุงแฟลด์ ต่างส่งราชทูตานุทูตมา เจริญพระราชไมตรีกับพระองค์ มียุแต่คราวนั้นคราวเดียว และ บดินกจาเพาะมามช่า ในมงคลสมัยของพระบาท สมเด็จพระเจ้า หตุยต์ มหาราชเจ้าของเราณเขาคอก ทรงนงเพราะพระองค์ทรงคุณธรรมอัน

ประเสริฐผู้เหมือนหนึ่งพระมหาจักรพรรดิชาวดัชมหาราชพระองค์เดิม
 นั้นเอง ทั้งสองพระองค์ทรงมุ่งพระทัยถือเป็นเกณฑ์แห่งการปกครอง
 อย่างเดียวกันว่าราษฎรพลเมืองอยู่เย็นเป็นสุข และเป็นด้วยเหตุนี้ที่
 พระองค์ทรงขับไล่พวกมิฉนาคที่สืบบรรดาถือลัทธิวิสัยของ มิฉนาคจารย์-
 ดุแทร์และกัณวิน มิให้มันทำวุ่นวายในบ้านเมืองได้.

เป็นบุญของพลเมืองแห่งพระองค์ที่จำเพาะได้อุบัติขึ้นในรัชสมัย
 ของพระองค์ และบุญมหาศาลอันหากพระเจ้ากรุงสยามจะจำลอง
 อย่างพระองค์ในการปกครองราษฎรแล้วไซ้ ก็ได้บังเกิดขึ้นใน
 ดวงกมลแห่งชาวเมืองไทยด้วยเหมือนกัน ถ้าต่างคนต่างเดิมนัดใน
 ทฤษฎีเห็นชอบของเจ้าคุณ ซึ่งเจ้าคุณจะได้นำไปเป็นสมบัติส่วนตัว
 จากเมืองนั้นแล้ว อย่าว่าแต่จะอยู่เย็นเป็นสุขในได้ร่วมโพธิ์ทองอันประ-
 เจริญของพระมหาฤษัตรีย์ในโลกนี้เท่านั้นเลย ยังจะหวังต่อความ
 บรมสุขในได้ร่วมโพธิ์ทองอันประเสริฐยิ่งของฤษัตรีย์ แห่งฤษัตรีย์ทั้ง
 หดายในวิมานสวรรค์ กล่าวคือพระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงครองดินฟ้าอากาศ
 ให้ดำรงในความร่มเย็นสุสดภาพอย่างหาเปรียบเทียบมิได้ด้วย.

อาคัยความหวังของเราต่อชาวเมืองไทยในสุดท้ายนี้ เรา
 จึงขอกล่าวคำอำนวยพรของจินตกวัดะดินโบราณว่า:— “Vivite
 Foelices. quibus est fortuna, peracia. Vobis parta quies est. nu-
 lium jam sequor a andum ซึ่งแปลว่า:— “จงอยู่เป็นสุขสวัสดีเกิด

การที่ท่านได้พากันพยายามจนทำการสำเร็จ ตามความมุ่งหมายนั้น
 บัดนี้ถึงเวลาพักด้วยดีริมคตแล้ว ไม่จำเป็นที่จะต้องคร่ำครวญให้
 ลำบากแล้ว ขอจงอยู่เป็นสุขเถิด” และเราขอเพิ่มคำอธิบายของเรา
 คิดทำยาคำกลอนดั่งวรรคนี้ว่า:— “บรรดาชาวสยามทั้งหลายเอ๋ย
 ขอจงอยู่เป็นสุขเถิด ในวาระที่ราชทูต อันแกวักถ้ำของท่าน จะได้กลับไป
 ไปตั้งสอนให้ท่านทั้งหลายรู้จักทางดำเนินอันชอบ เพื่อจะประคับประคอง
 เห็นบรมสุขอันแท้จริงทั้งในโลกละในโลกหน้าด้วยเทอญ นี่แหละ
 เจ้าคุณทั้งหลาย คำอำนวยพรของเราชาวเมืองกังแบร์ย์ในโอกาสที่
 ท่านมาเยี่ยมบ้านเมืองของเราคราวนี้

เมื่อเสร็จคำเชอเชิญของท่านแด่ครือเซเดียร์แล้ว บรรดา
 ท่านกรรมการเมืองกังแบร์ย์ ได้นำเอาเหรียญทองที่ระดัดมา ให้ราชทูต
 เหรียญทองหนัก ๒๗ บิลต์คอต (ประมาณ ๗ บาท ๒ สลึงไทย) ด้าน
 หนึ่งมีพระบรมฉายาภรณ์แห่งสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมี
 คำจารึกว่า:— Ladovico Victore et pacis Datore สมเด็จพระเจ้า
 หลุยส์ผู้ทรงชัยและสันติภาพ) และด้านข้างหลังเป็นรูปเมืองกังแบร์ย์
 มีคำจารึกว่า:— “DVLCIVS VIVIMVS” (เราอยู่เป็นสุข) คำจา
 รึกด้านหลังนมแปลออกยู่ที่อักษรเหล่านี้ (ยกเดี่ยวแต่ตัว S) ถ้าจะ
 รวมคำนวณตามราคาคำศัพท์ซึ่งที่ดัดมคิใช้ต่างเทศ (เช่นที่หน้าบัค
 นาฬิกาเป็นต้น ซึ่งเรียกว่าเทศโรมันนั้น) ก็ได้จำนวนเทศ ๑๖๗๘

ซึ่งตรงพอดกับปฤศคคักราช ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงรับขานต่อพระเจ้ากรุงสเปน พระเจ้ากรุงสเปนต้องยอมยก เมืองกิงแบรยขึ้นเป็นสิทธิขาดแก่พระองค์ (ขออธิบายวิธีนับนั้นหน่อย คือตัว M = ๕๐๐, ตัว V = ๕, ตัว L = ๕๐, ตัว C = ๑๐๐ ตัว I = ๑ ตัว V = ๕, ตัว V = ๕, ตัว I = ๑, ตัว V = ๕ ตัว I = ๑ ตัว M = ๑๐๐๐. ตัว V = ๕ รวมได้จำนวนเลขดังนี้ ๕๐๐+๕+๕๐+๑๐๐+๑+๕+๕+๑+๕+๑+๑๐๐๐+๕=๑๖๗๘ ซึ่งตรงกับคักราชที่เมืองกิงแบรย ได้ตกเป็นของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔) เมื่อท่านแด็คครือเซเดียร์ได้ยื่นเหรียญทองแผ่นให้เจ้าคุณราชทูตแล้ว ท่านได้กล่าววาทะ— “เจ้าคุณไปรครับเหรียญที่ระดมกันด้วยเถิด เจ้าคุณรักษาไว้ได้ราบใดก็จะเป็นเครื่องเตือนสติทราบหน้ ว่าเมืองกิงแบรย อยู่เย็นเป็นสุขในร่มโพธิ์ทองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหाराช ดังคำจารึกซึ่งชาวเมืองได้เขียนไว้ในหนังสือขัณฑ์ขานปรากฏอยู่ไม่รื้อหาย ขอเจ้าคุณจงทราบตระหนักใจ และโปรดบ่าวร้องให้ชาวชนพดเมืองดยามทราบด้วย เพราะเป็นสิ่งที่น่าบ่าวร้องให้รู้ในทิวทัศน์อันดี ให้คนทั้งโลกทราบด้วย”

ว่าท่านแล้วท่านยกยื่นเหรียญทองให้เจ้าคุณราชทูต แต่บนหน้าของที่ได้เหรียญทองนั้น ยังมีคำกลอนภาษาละตินเขียนอำนวยการ ขยอกชนหนังสือ— Vicisti. Princeps. Urbi Pacemque dedisti.

dabis. Qui Rex et Pater es, dulcius esse ซึ่งแปลว่า “ขอพระองค์ผู้ทรงมหาชัยได้ทรงพระเจริญ ด้วยว่าพระองค์ได้ทรงนำสันติภาพมาสู่โลก และยังตั้งพระทัยจะทรงนำของพิเศษกว่านั้นให้มาสู่ต่อไป ขอพระองค์ ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นพระชนกและพระขัตติยมหาราชของเรา ทรงพระเจริญเทอญ”

เมื่อเสร็จการให้เหรียญทองแล้ว กรมการยังได้เอาผ้าอย่างหนึ่งเย็บติดอกด้านหลัง ซึ่งเรียกตามภาษาตลาดมาหลายร้อยปีแล้ว ว่า “ผ้ากังเบรย์” มาให้เจ้าคุณราชทูตเพื่อนำเอาไปไว้ดูเป็นตัวอย่างเป็นเสร็จการเซอเชิญฝ่ายพลเมืองกังเบรย์ท่าน เจ้าคุณอัครราชทูตจึงได้แสดงความขอบใจว่า...

“ท่านทั้งหลาย การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสทรงจัดการรับรองบรรดาเราชาวสยาม ด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ดังนี้ เป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุดมิได้ พระคำหนักของพระองค์มีอยู่เท่าใด ของประเสริฐคู่พระบารมีมีอยู่มากน้อยเท่าใด เมืองประเทศราชที่พระองค์ทรงตั้งชัยชนะอยู่ในทิศใด พระองค์ทรงมหากรุณาโปรดโอกาสให้เราได้ไปเยี่ยมได้ชมดูตามปรารถนาทุกสิ่งอย่าง เป็นพระเดชพระคุณอันเหลือล้น และไม่ว่าในที่ใดทั่วประเทศฝรั่งเศส ชาวเมืองทั้งหลายพร้อมกันยินดีรับรองเรา และอำนวยความสะดวกถวายแด่สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามมียมหาราชของเรา ขอเป็นขอซึ่งจารึก

ฝั่งอยู่ในดวงใจของเรามีรึหาย ถ้าวันใดเราได้เหยียบประเทศสยาม
มีโอกาสดูเฝ้าพระบารมีแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามแล้ว วันนั้นท่าน
ทั้งหลายอย่ามีความวิตกเลย เราตั้งใจจะกราบทูลความชอบความ
งามของท่านทั้งหลายในหัวเมืองฝรั่งเสียให้พระองค์ทรงทราบทุกอย่าง
ทุกประการ ถ้าถึงเวรกราบทูลกล่าวถึงเมืองกิงแบร์รี่ของท่านนั้นแล้ว
เราจะถวายเหรียญทองอันประเสริฐที่ท่านให้เราเวลานี้ และไม่ต้อง
สงสัยว่าพระองค์จะไม่ทรงขอบพระทัยรักษาไว้เป็นพยานแห่งไมตรีจิต
ของท่านต่อไปจนชั่วกัลปาวสาน” แล้วท่านอัศวราชทูตยังแสดงความ
พอใจส่วนตัวของท่านในเรื่องเหรียญทองที่ระลึกนั้นเป็นหลายประการ
ว่า:— “ถึงแม้เราได้รับเงินทองตั้งร้อยตังดานกดี เราก็จะไม่อับใจ
เท่ากับที่ได้รับเหรียญทองอันนี้เลย” แล้วท่านว่ากับท่านแคสส์ครือเช-
เดียร์ดี ผู้กล่าวสุนทรพจน์นั้นว่า;— “เรายังคิดใจคำเชอเชิญของ
ท่านเมื่อถนัดนัก ถ้าท่านมีความเมตตาตามออร่าให้เราถือไปดูตาม
ขอบใจเมื่อเราว่าง ๆ จะถือเป็นพระคุณยิ่ง”

ครั้นตกเวลาเย็น ท่านเคอเฟเนอลงมหาสังฆราชแห่งเมือง
กิงแบร์รี่ซึ่งเป็นผู้ขอเดียงปรากฏในทางจินตกวีไดนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ
เป็นอันมาก หนังสือที่เคยได้ให้รับถวายท่านชาย คีท เคอเบรคชย
พระราชนัดดาทรงอ่าน เพราะท่านเป็นพระครูสำหรับถวายอักษรแก่
องค์ชดชยภานุรักษ์ได้เข้ามาหาท่านราชทูตถึงสำนักที่พักของท่าน ท่าน

อัครราชทูตซึ่งเคยได้ยื่นถึงคุณวุฒิและคุณงามความดีต่าง ๆ ของท่านพระครูองค์แรกมาแล้ว ท่านราชทูตก็เป็นผู้ที่มีมาคารวะต่อพระค้อเจ้าเป็นนิสัยติดตัวอยู่แล้ว ก็รู้สึกเป็นพระคุณพิเศษของท่านมหาสังฆราชในการที่ท่านมาเยี่ยมถึงที่พักดังนี้.

เมื่อพูดกันไปมาเสร็จแล้ว ท่านมหาสังฆราช เคยเฟเนองได้สังเกตเห็นในจำพวกชาวสยามที่มาด้วยกับท่านราชทูตนั้น มีพระสงฆ์เมืองไทยของคหิงฮออันโตเนียวินโด เป็นคนมีความสามารถหลายอย่างพูดได้คล่องแคล่วหลายภาษา เป็นต้นภาษาฝรั่งเศสและภาษาละติน ท่านมหาสังฆราชเคยเฟเนอง ก็เชิญพระสงฆ์เมืองไทยของคหิงฮออันโตเนียวินโดไปหานอนพักที่สำนักพระสังฆราช พร้อมกับกันกับท่านตลอดเวลาราชทูตอยู่ในเมืองกัมเบรียนั้น ท่านอันโตเนียวินโดก็กินอยู่หลับนอนกับท่านมหาสังฆราชเคยเฟเนอง ท่านมหาสังฆราชได้ถามเรื่องราวเมืองสยามต่าง ๆ นานา ท่านอันโตก็อธิบายความเป็นไปของเมืองไทยจนท่านมหาสังฆราชรู้เรื่องได้อย่างดีเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง และเมื่อจะอำลากันไปนั้นท่านมหาสังฆราชเคยเฟเนอง ได้ให้เสมาทองคำต่าง ๆ และดูปะคำด้วยหนึ่งไว้เป็นที่ระลึกแก่กันและกัน

เมื่อท่านองค์เดิมมบบรรจงจะดาราชทูตนั้น ท่านขอคำอำណัตติสำหรับทหารในคืนหน้าค้อไป และท่านอัครราชทูต ก็คิดให้ว่า:-
 “Fidele a son choix” (ฟิเดล อาซง ชุอาซ์) ซึ่งแปลว่า “สัตบุรุษ

บุตร ๆ ไม่ต้องเป็นกังวลด้วยการหากินทุกเช้าค่ำตลอดชีวิตและไม่ว่าที่ไหนทั่วแผ่นดินล้วนแต่พบปะบุตรเลี้ยงทรงของพระองค์ เสมอ ทำไมพระองค์จะไม่ทรงชนะราชศัตรูเล่า” ว่าท่านแล้วท่านก็แสดงความประสงค์จะดาไป โดยอ้างว่า:- “การดูทหารดังนี้ใช้ว่าจะไม่ยากดื้อก็ต่อไปเมื่อไร แต่ต้องขออำนาจท่านก่อน เพราะเยนนวนนเรากำลังจะไปเยี่ยมท่านมหาสังฆราชเคอเฟเนอเอง เพราะว่าท่านสังฆราชองค์นี้เป็นบุรุษอันประกอบด้วยคุณานุคุณอันดีเลิศ นาน ๆ ถึงจะได้มีโอกาสพบเห็นสักที แต่ทหารกับบ้อมนเคยเห็นมากต่อกันแล้วทั้งเขาใจว่าคงมีโอกาสดูเห็นข้างหน้าต่อไปอีกเป็นแน่” ว่าท่านท่านก็อำลาเจ้าเมืองชนบทไปหาท่านมหาสังฆราช

พออย่างเข้าไปในโบสถ์ก็เห็นพระสังฆราชเคอเฟเนอเองมากอยรับท่านราชทูตอยู่พร้อมทั้งพระสงฆ์อันคับคั่งด้วยแล้ว ครั้นคำนับรับรองด้วยก้นทั้งสองฝ่ายตามธรรมเนียมแล้ว ท่านสังฆราชเชิญท่านราชทูตเดินไปข้างหน้าเข้าไปดูในโบสถ์ต่อไป แต่ท่านราชทูตไม่ค่อยยอมไปข้างหน้าถึงว่า:- “เจ้าคุณสังฆราชเป็นผู้อยู่ในศีลธรรมประกอบด้วยจิตศรัทธาและญาณความรู้อันพิเศษ มีบิณฑบาตที่จะเดินหลังเชิญพระคุณเจ้าได้โปรดเดินไปก่อน พวกผมยินดีจะเดินตามรอยชนนำเคารพของพระคุณเจ้า” เจ้าคุณสังฆราชเคอเฟเนอเองจึงเดินไปหน้าพาไปดูอะไรต่ออะไรอันควรดูในโบสถ์ของท่าน มีพาไปชมและ

ฟังหีบเพลงออรัคนใหญ่อันมอญในวณนั้นเป็นคน
 เย็นวณนนเมือราชทูตกลบยงทัพกแล้ว ท่านเจ้าเมืองให้ไป
 ขออาณัติตามที่เคย วณนั้นอาณัติเป็นดังนี้.- “Il acdevera so ouv age”
 (อิดาแซเวอร์ราชอนนราช) ซึ่งหมายความว่ากิจการต่างๆ สำหรับ
 บัองกันบ้านเมืองกงแบรย์ มิให้ตกไปในเงอมมือของศัตรูกล่าวคือ
 ค่ายคูประตูลหอรบที่ท่านเคอมงบรังกำลังคิดสร้างอยู่นั้นคงดำเร้ว และ
 คำนเป็นทชมเซยท่านเจ้าเมืองเท่าไร ข้าพเจ้าไม่จำเป็นจะต้องอธิบาย
 ในทนี้ เพราะยอมแจ้งอยู่ในตัวได้เร้วแล้ว

บทที่ ๖๐

ราชทูตถึงเมืองเปรอน

รุ่งขึ้นวณที่ ๑๕ พุทศัภกายน ราชทูตลาออกจากเมืองกงแบรย์
 เดินทางไปเมืองเปรอนต่อไป เมืองเปรอนนั้นนับในจำพวกเมืองสำคัญ
 ของประเทศฝรั่งเศสเหมือนกัน เป็นดังกุญแจของประเทศกว่าได้ ผู้ที่
 จะตนนต้องเป็นคนดำมารดจริง เพราะเป็นเมืองที่ตยาก คาทมหนองบง
 บางล้อมอ้อยแทบทุกด้าน พวกศัตรูได้ตองแล้วตองออกที่จะเข้าเมือง
 เปรอนนให้จึงใดก็ไม่ดำเร้วดังที่ แท้จริงถึงเมืองใดจะมั่นคงแข็งแรง

และคงอยู่ในทิศใดๆอย่างใด ถ้าชาวเมืองเองไม่เป็นใจรบ เมืองนั้นก็
เป็นอันต้องตกไปในเงื้อมมือของศัตรูด้วยกันหนึ่งเป็นแน่ แต่เมือง
เปรอนนทงมนคง และทงชาวเมืองด้วยกนกถวนชนขอติดนามมาแต่
ไหนแต่ไรว่าเป็นชาตินักรบแท้ ฉะนั้นจึงรักษาเมืองได้ไม่เป็นอันตราย.

ตอนเมื่อจะรับราชทูตเข้าเมืองนี้ หากไม่มีผู้บอกแล้วเข้าใจ
ไม่ได้ว่าเป็นเมืองหน้าหน้าคักหรือเมืองกลางประเทศ โดยธรรมดา
เพราะเห็นว่าคักคักไปด้วยทหาร น่าจะเป็นเมืองหน้าคัก แต่แท้จริง
ก็เปล่า มิใช่เมืองหน้าคัก มิใช่เมืองมีทหาร เป็นเมืองมีแต่พลเรือน
ถวนทงน แต่กระนั้นเหตุใดจึงมีทหารมาต้อนรับราชทูตอย่างเอก
เกริกแน่นหนาเหมือนหน้าคักไม่มีผิด ขอนอธิบายว่าพลเมืองเองชอบ
เป็นทหารถึงกับสมัครหัดเอง คิดแต่จะขออาวุธเองได้จึง วนทราชทูต
มาจึงได้รับทานอย่างทหารแท้ มียิงธนูด้วยปืนใหญ่ มีกระทำวัน
ทียาอาวุธด้วยหอกด้วยดาบ ด้วยธงพร้อมได้จึง กระบวนทหารรับน
มียู ๑๖ กอง ยืนเรียงรายไปตามทางและที่ประทับพักของราชทูต
มีกองปืนธนูอีก ๕๐ คนอยู่โดยบังคับบัญชาของนายร้อยเอก นายร้อย
โท และนายร้อยตรี คนสนิทของนายกองใหญ่ถือธงชัยประจำเมือง
เปรอนซึ่งเรียกว่า ธงสุทริธวัช หรือธงบริสุททิเหมือนล่าวพรหมจารี
เพราะศัตรูยังไม่เคยแตะต้องเลย เป็นธงพิเศษสำหรับเมืองนี้ ซึ่ง
ศัตรูยังไม่เคยได้แตกฉกฉวยด้วย

ในการต้อนรับราชทูตทหนาเมืองนห บรตการมการก็ออก
มาทางต้น มีท่านโอบเป็นหัวหน้า และนอกนั้นยังมีขุนนางข้าราชการ
พร้อมด้วยท่านมารักดีเคอแองกรัด ผู้ว่าราชการเมืองเป็นหัวหน้า
อีกฝ่ายหนึ่ง หัวหน้าทั้งสองนคห หัวหน้าฝ่ายราชการและหัวหน้า
ฝ่ายราษฎร ต่างก็อดดูประเจเมืองคนละพวง ท่านมารักดีก็ใน
นามของรัฐบาล และท่านโอบก็ในนามของเมืองซึ่งเป็นเกียรติยศ
พิเศษของเมืองนหได้ถือประเจเมืองเขาเอง เพราะยังไม่เคยแพ้แก่
ศัตรูหุบั้งจามิตร จึงทรงไว้พระทัยชาวเมืองได้ พอรราชทูตมา
ถึงสะพานหินข้ามคูรอบเมืองทหนาประตเมือง ก็ลงจากรถเพื่อกระทำ
พิธีมอบและรับประเจเมือง ท่านมารักดีนให้ท่านราชทูตถึงด้ามครั่ง
ตามธรรมเนียมราชทูตจึงรับ ครั้นแล้วท่านโอบหัวหน้าราษฎรยื่นให้
อีกที แล้วจึงไคเขาเมือง ขณะนั้นเสียงบันใหญ่, เสียงระฆัง และ
เสียงผู้คนก็ประสานกัน เป็นที่แสดงความยินดีต้อนรับราชทูตเข้าเมือง
เปรอน หน้าด่านก็พักราชทูตที่ประทับด้วยรงทิว และคราแผ่นดิน
ดยามสลับกับดอกไมโบไมต์ด มีไมยโกซึ่งถือเป็นโบไชยพฤกษ์
เป็นต้น

พอรราชทูตมาถึงที่พักไม่นาน ท่านมารักดีเคอแองกรัดพร้อม
ด้วยขุนนางฝ่ายรัฐบาลและขุนนางเมืองก็พากันมาเยี่ยมราชทูตและใน
โอกาสนั้นท่านโอบหัวหน้าราษฎรเมืองเปรอนได้กล่าวสุนทรพจน์ว่า:-

“เจ้าคุณราชทูต

กรมการเมืองเปรอนขอโอกาส เพื่อยื่นในที่เฉพาะหน้า
ท่านตักทน้อย จะได้แสดงให้ท่านหยั่งรู้วาระน่าใจว่า อยากต้อนรับ
ท่านให้สัมผัสเกียรติยศอันสูงของท่าน และสมพระราชประสงค์แห่ง
พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าด้วย คุณเขาเกิดท่านราชทูต เหตุการณ์อื่น
ไม่น่าเป็น พระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ก็ยังอาจบันดาลให้เป็นไปได้ เมือง
ฝรังค์ส์กับเมืองไทยหรือคงอยู่ในทอณแด่นไกด์ มีภูเขาและมหา
สมุทรกั้นมิให้ไปมาหาสู่กันได้ง่าย ถึงกระนั้นข้าพเจ้าพระบารมีแห่ง
พระผู้เป็นเจ้าซึ่งทรงถือพระหฤทัย แห่งกษัตริย์ทั้งหลายในกำแพงหัด
ก็ว่าได้ พระองค์ยังทรงบันดาลให้กษัตริย์ของสองประเทศนี้ได้อา
มิตรไมตรีกัน นี่ควรมีใช้หรือที่จะถือว่าเป็นเหตุการณ์อื่นไม่น่าจะ
พึงเห็นด้วยใจมาเห็นอยู่ละนี้ ออกประการหนึ่งเมืองเปรอนนักเป็น
เมืองดลดยกกลางประเทศ ควรอยู่เมื่อไรที่จะได้เป็นพยานแลเห็น
การเป็นไปอันมหามงคลนี้ได้ แต่พระองค์ยังทรงดลใจให้ท่านมาเยี่ยม
เมืองนอยอนดลดยกนี้ นักเขียนขอคัดจรรยาพิศวงอันไม่น่าจะพึง
เห็นแก่จำเพาะยังมาได้แต่เห็นอีกชนหนึ่ง นับว่าเป็นบุญแก่ข้าพเจ้าทั้ง
หลาย แท้จริงบรรพบุรุษของข้าพเจ้าทั้งหลายในเมืองเปรอนนี้ ได้
ดละสัมผัสซึ่งเกียรติยศ อันใหญ่ยังมอบไว้เป็นมรดกของชาวเมืองใน
ชนหลัง คุณไม่น่าจะหวงต่อเกียรติยศอันด้อยอีกแล้ว แต่ครั้นมาข้า

คดีเกียรติยศที่ท่านนำเข้ามาสู่เมืองในคราวหมามงคุดครั้งนอก โดยไม่มีใครคาดได้ว่าจะพัวพันมาถึง ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไม่พากันชื่นชมยินดีคำนับท่านราชทูตทั้งหลายกระไรได้ ขอจงเชื่อเถิดว่า บรรดาชาวเปรอนทุกคนมีวาระน้ำใจ ด้วยแต่ปีติยินดีดุจเดียวกับถ้อยคำที่ข้าพเจ้าออกคำให้บรรยายให้ท่านฟังฉะนี้แหละ ข้าพเจ้าทุกคนใคร่แสดงความเคารพนับถือในท่าน และใคร่ภาวนาขอให้ไมตรีซึ่งท่านมาผูกพัน ได้มั่นคงถาวรมั่นคงมั่งคั่งโดย

เมื่อสิ้นกระแสสุนทรพจน์ดังแล้ว ท่านผู้ที่เป็นล่ามของราชทูตจึงได้ขอร่างสุนทรพจน์นี้มาจากท่านปาสุก และท่านปาสุกตั้งให้พยางค์ว่า:- “ข้าพเจ้าเรียนก่อนแล้วว่า ท่านราชทูตคงจะใคร่ได้คำเชอเชิญของข้าพเจ้าไปอ่านดู เพราะได้ทราบว่าท่านเคยขอมาจากเมืองอื่นแล้วเมื่อระยะหนึ่งได้เตรียมไว้พร้อมเสร็จ และยินดีมอบให้ท่านในบัดนี้” เมื่อตามรับมาแล้วก็อ่านพยางค์ แปลพยางค์ให้ราชทูตฟังจนรู้ความได้ดิบดี ท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบว่า:- “เราขอบคุนท่านทั้งหลายเป็นอันมาก ที่ท่านมาแสดงความยินดีในการต้อนรับเราฉะนี้ถึงแม้เราจะกลับไปเมืองไทยท่านอย่าพึงเข้าใจว่าจะดีมั่งจะจดจำไว้จนชั่วอายุกาล ด้วยฉะนี้พระราชาไมตรีซึ่งพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนครกระทำกันนี้ ก็คงจะมั่นคงถาวรอยู่ชั่วนิรันดร์วัน ขอท่านทั้งหลายจงสวดภาวนาให้ฝรั่งเศสมีน้ำใจกลายเป็นไทยและไทยกลายเป็น

ฝรั่งเค็ดมิตรไมตรีจะไม่รู้ ม้วนต้นตุ้ดลงเลย”

เมื่อกล่าวดังนั้นแล้วพวกขุนนาง ฝ่ายตุลาการและพระสงฆ์
 สัมณะก็ได้มาอวยพรชัยให้ราชทูตเป็นลำดับต่อไปข้างฝ่ายพวกขุนศาล
 มั่งมั่งเขี้ยวอย่างคเป็นหัวหน้า และฝ่ายพระสงฆ์ก็มีท่านอาเบเคอแควด์
 เคียร์ เป็นหัวหน้า เพราะเป็นผู้อำวุโสกว่าพระสงฆ์อื่นในเมือง
 เปรอน ทั้งเป็นมหาเปรียญ เป็นที่ปรึกษาประจำของราชตระกูลเคอ
 นาวาร์ด้วย คำอวยพรของท่านอาเบเคอแควด์เคียร์นั้นดำเนินเป็น
 ใจความดังนี้

“เจริญพรยังท่านอัครราชทูต

ก็เมื่อมหาชนทั้งหลายกำลังพิศวง อยู่ในพระบารมีแห่งพระ
 มหากรุณาธิคุณซึ่งเจ้าคุณรับตำแหน่งเป็นตัวแทนพระองค์ในเวลานี้ และ
 เมื่อต่างคนต่างกำลังสรรเสริญพระปรีชาญาณ ซึ่งพระองค์ทรงแสดง
 ในราชกรณียกิจทั้งหลายของพระองค์ เป็นต้นความเพียรพยายามเพื่อ
 จะประสานพระราชไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระทรงชัยของเรา ส่วน
 อาตมาภาพควรจะด่าแฉความเคารพนับถือต่อเจ้าคุณมากสักเท่า
 ไรถึงจะสมกับอติธรรมาของราชทูตแห่งพระมหากษัตริราชเจ้า ซึ่ง
 ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ เป็นที่รักใคร่นับถือของคริสต์
 ศาสนิกชนทั่วไป อาศัยที่พระองค์ทรงบำเพ็ญรักษาดีปบุษยกิจดีทั้ง
 หาดยในแคว้นแคว้นอันแสนไกลให้อยู่เป็นปรกติสุขเห็นปานดังนี้

นายทหารชนนายร้อยเอก เป็นแถวหน้า พวกนายร้อยตรีได้สับกันอยู่
หัวแถวปลายแถว และแถวหลังที่สุดมีพวกนายร้อยเอกอีกแถวหนึ่ง
เหมือนแถวหน้า การจัดแถวหน้าดีมาก คำที่หมอนายทหารนั้น
ชวนคิดชวนก่อกวนเป็นพวงพู่ เมื่อแถวรอบแถวทหารทั้งหลายเหล่านี้นั้น
จึงเห็นชนนกลบตัวระบิดระบองตัวเป็นดั่งขาว นาคูมาก

พอถึงคราวจะรบอย่าไปเข้าใจว่าจริง เปเล่ไม่มีทงน
แทนที่จะรบกันจริงกลับเป็นรบกับขวิดเหล่านางต่างหาก คือเมื่อ
ต้นทนาปราศรัยให้พรซึ่งกันและกันเสร็จแล้ว ฝ่ายเจ้าพนักงานเลี้ยง
ของกรมการเมือง ๓๒ คน ก็นำเอาขวิดของนามาเป็นขบวนแห่ คน
เลี้ยงมีไข่คนอันตอนผู้ใหญ่ฝ่ายพลเรือนทงน เช่นพวกคำสเป็นต้น
แถวถัดมาผู้บังคับการทหารสมัคร ๑ กับผู้ช่วยพร้อมด้วยธงดำคาม
หัตถกรรม ๓๐ ธง ซึ่งมาแทนดำคามของตน ๆ แล้ว ยังแซมคน
คักตงอกเป็นอันมาก ตอนปลายขบวนเห็นหมอนายทหารอีกคนหนึ่ง
เป็นเสร็จขบวนแห่ขวิด.

เมื่อขบวนเดินมาถึงด้านทิศตกแล้ว ก็ขึ้นไปบนเรือนเป็น
ขบวนแบบเดียวกัน แล้วหัวหน้าฝ่ายคำสจึงได้อัญเชิญราชทูตให้รับ-
ประทานเหลาของนงเมืองจัตเยย ท่านราชทูตรับเดยตามเชิญพาด
กล่าววว่า.— “ที่ท่านรับรองพวกเราชาวไทยด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่
อันเป็นที่ชอบใจยิ่ง แต่ก็ไม่เป็นที่แปลกประหลาดใจอะไรคำสชาว

เมืองเปรอนน์ เคยเขาหุมาหลายทางแล้วว่า พวกชาวเมืองนี้เป็นคน
อริยาศัยอย่างหาที่เปรียบยาก เราเห็นตมจริงแล้วทุกประการและ
การรับรองของท่านคราวนี้เรามีได้ตมเลย เดี่ยวคาย้อยอย่างเดียว
แต่ที่ท่านเป็นฝ่ายให้ข้างเดียว เราหวังจะทดแทนคุณความดีของท่าน
อย่างไร แต่ขอให้ท่านจงเชื่อเถิดว่า ถ้าพวกเรามั่นหนทางได้ช่วยเหลือ
ท่านได้เมื่อไร เรายินดียากจะช่วยอยู่ทุกเมื่อ”

เมื่อเจียงเหลาอุ้งนั้เสร็จแล้ว พวกท่านเหลามาเจียงนกก
จัดแจงออกเดินเป็นขบวนแห่ดูเดียวกับเมือซาเซ้าตนเอง ฝ่ายราช
ทูตก็อยู่แต่ลำพังในลำนักของท่าน ขณะนั้นฝ่ายพวกทหารโบราณ
ซึ่งโง่เขลาตมขอกเกวยอยู่ตอนปลายเป็นอาวรุ ก็ยงระดมมาจากหอ
กลาง ทำให้ราชทูตอยากคิดว่าเป็นอย่างไร ก็ออกไปดูทางหน้าด่าน
เมือง และในขณะเดียวกันนั้น ฝ่ายพวกทหารตมครซึ่งเข้าแถวทำท่า
จะรบอยู่นอกคานบราชทูตด้วยรูปลายหอกขนพรอมกัน เต้นเฮาราช
ทูตตกใจ เพราะท่านยังไม่ได้รู้เห็นว่าพวกทหารได้จัดการแต่งอยู่
หน้าด่านเช่นนั้น ส่วนทหารบันซอนน เมื่อรู้ว่าราชทูตเยี่ยมประตู
หน้าต่างออกมาถึงตนยงระดมไปอีกคราหนึ่ง แล้วท่านราชทูตก็
เขาที่พัก

เย็นวันนั้นท่านมารักดีดอแกงกู๊ด ไปขอคำอาณัติตามธรรมเนียมท่านออกให้คำเดียวตมที่ตมว่า.— “La Pucelle” (ลาปีเซต)

ก็พรหมจารีคาทเมืองเปรอนยังเป็นเมืองพรหมจารีอยู่ ราชศัตรู
ยังไม่เคยแตะต้องเลยสักที และท่านราชทูตอธิบายคำของท่านเองเป็น
พิเศษว่า วันหนึ่งเราเลือกให้แค่คำเดียวโดดๆจริง แต่ถึงเดี๋ยวถึงต้น
ดงนั้น ก็ผู้คน ความดี เต็มเปี่ยม บริบูรณ์ สำหรับเป็นเกียรติอันสูง ของ
เมืองเปรอนอยู่แล้ว คำนวนนั้นทวนเมืองเปรอน ชาวเมืองได้ตามประ
ทับใคร่ฟักกันทุกบ้านตามคำแนะนำของท่านโอเบ หัวหน้าที่กรมการฝ่าย
พลเรือน ส่วนทางวัดก็ได้ตระหง่านเป็นที่แสดงความรื่นเริงด้วยทุกวัด
จากที่พักของราชทูตนั้นแต่ไม่เห็นประทับใจต่าง ๆ ที่ชาวบ้านตกแต่ง
ประดับประดาไว้ เพราะเหตุนี้ ท่านสก็อตต์เจ้าพนักงานรับแขกเมือง
อยู่ติดตามหลังราชทูตเสมอ ก็ได้ชวนราชทูตให้ออกไปชมดูคณะ
ราชทูตทราบดังนั้นก็ลงจากที่พักไปดูถึงหน้าลานซึ่งทหารกำลังประดอง
ยุทธกันใหญ่ และเป็นเหตุให้ราชทูตแสดงความพอใจอีกขึ้นหนึ่งว่า-
“ท่านทงหยตยรู้จักแสดงความจงรักภักดีของท่านต่อพระเจ้ากรุงสยาม
ของเราช่างดีนัก.— น่าชมจริง”

ที่เมืองเปรอนนั้นราชทูตเป็นแต่ค้างคืนคนเดียวเท่านั้น เพราะเหตุ
นั้นค่อนข้างดี เมื่อท่านนั่งกินชาวมักคนพากันมาดมากเหลือต้น แต่ก็
เข้าไม่ได้หมด เขาได้แต่นั่งแหม่มสนสังกับบางคนเท่านั้น คนอื่น
ต้องคอยชานอก ในเย็นวันนั้นราชทูตขอเปลี่ยนของเมืองเปรอน
จากท่านมารักดี คือแองกัวร์ต ๆ จึงให้นายตั้งอินชเนียร์หอดวงไป

เอามาให้ เมื่อได้แล้วราชทูตกับเจ้าเมืองได้รู้ด้วยกันจนท่านราชทูต
เข้าใจได้ว่า เมืองเปรอนมีรูปตั้งถิ่นฐานเป็นประการใด

รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่านเจ้าเมืองให้ทหาร ดมครามย่นยืน เรียงราย
และตามไปตั้งราชทูตเป็นขบวนแบบเดียวกันกับคราวเข้าเมือง พอ
ขบวนราชทูตออกไปถึงประตูเมืองแล้ว ต่างได้แสดงคำอำตักกันเป็น
อันเลื่องการผ่านไปเมืองเปรอน ราชทูตก็ออกเดินต่อไป ฝ่ายใน
เมืองก็ยิงปืนใหญ่บ่อยและ ตระหง่านเป็นการตั้ง ราชทูตด้วยเกียรติยศ
ตอนกลางวัน วันนั้น ราชทูตไปพักและรับประทานอาหารกลางวัน
ที่เมืองแผ่นดิน ออกจากเมืองแผ่นดินแล้วก็เดินทางจะไปเมืองแซงตักัง
แดงต่อไป.

บทที่ ๖๑

ราชทูตถึงเมืองแซงตักังแดง

เมืองแซงตักังแดงนี้ เป็นเมืองอยู่สองฝากฝั่งแห่งแม่น้ำชอมมี
เดิมรวมอยู่ในแคว้นแคว้นแวร์มิงควาต์ ซึ่งเคยมีอิสระของตัวอยู่มา
แต่ก่อน เวลานี้รวมอยู่ในมณฑลปกครอง เป็นเมืองใหญ่มีการ
หัตถกรรมหลายอย่าง ชนแรกเมืองแซงตักังแดง เป็นของท่านกงต์เคอ
แวร์มิงควาต์ ปกครองอยู่ตามดำพัง ต่อมาได้ตกเป็นของพระเจ้า

พิธิปโศกศักดิ์แห่งฝรั่งเศส แล้วยกมาได้เป็นส่วนหนึ่งในแคว้นของ
ประเทศบรูคซุย จนภายหลังตกเป็นของสเปนได้ ตั้งนักษัตร
๑๕๕๘ แต่ในบัดนี้ได้มีสัญญาสงบศึกที่เมืองกาโคกแบร์ชต์สเปญ
ยอมตกลงยกเมืองแซงตองแตงกลับคืนเป็นของฝรั่งเศส จึงได้เป็นของ
ฝรั่งเศสแต่นั้นมา.

การรับราชทูตเข้าเมืองแซงตองแตง เห็นเป็นแบบเดียวกับ
ที่เคยเป็นมาในเมืองอื่น คือเจ้าเมืองและกรรมการอำเภอต่างเข้ามาและ
ชนรอกออกไปรับราชทูตถึงนอกเมืองประมาณทางสองถึง สาม โยชน์
กลางทาง พวกทหารที่ออกไปคอยรับจากในเมือง ก็ยิงปืนส่งตาม
ธรรมเนียมแล้วกว้าค้ำบวญทยาอุรพร้อมกันทุกหมวดหมู่แล้วจัดกัน
ให้ออกเดินมาเข้าเมืองเป็นขบวน พวกทหารกองอัศวินมหามงกุฎก็
ล้อมรราชทูต มีอกลดาบเรอเข้ามาเป็นการเคารพ แล้วขบวนก็เคลื่อน
ออกเดิน มีทหารแห่หน้าหลังทั้งขุนนางข้าราชการและขุนนางพดเรือน
อีก ๒๐๐ คนพวกกองหน้าคือกองตำรวจรักษาราชไมตรี

เมื่อขบวนเคลื่อนมาถึงกำแพงเมือง บนเชิงเทินทั่วไป ก็ยิง
ปืนใหญ่ค้ำบวญทตามเคยแล้วขบวนก็เดินเข้าเมืองต่อไป ตั้งแต่
ระยะนี้ไปตลอดทางสองข้างทาง มีพวกชาวเมืองยืนเรียงรายมองดูราช
ทูตเป็นทิวแถวแน่นมิได้ขาด ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงที่พักซึ่งได้จัดไว้
คอยทวรับราชทูต หน้าประตูที่พักนั้นมีตราประจำรัชกาลของพระเจ้า

แผ่นดินสยามเป็นเครื่องประดับเป็นทิวเขาขนาบข้างกัน ค่ำคืนเครื่อง
 ดึงเงินดั่งทองดั่งประกายงามมาก เมืองกรุงศรีอยุธยาแล้วฝ่ายกองทหาร
 ปันขอแบบโบราณซึ่งอยุ่บนหอกกลางเมืองก็ยิงปืนขอของ เขาพร้อมกัน
 และอาศัยที่หอกตรงกับบ้านของราชทูตอยู่ตรงข้ามกันไม่ห่าง เจ้าคุณ
 ราชทูตมิจำเพาะแต่ได้ยิงเพียงปืนขอเท่านั้นชายังได้เห็นท่งปืนทางตมยิง
 โดยถนัดด้วย.

เมื่อราชทูตพักอยู่ในบ้านนั้นไม่นานนัก พวกเจ้าเมืองและชน
 นางทุกกรมทุกกอง ต่างก็มาแต่ดั่งคำเชื้อเชิญและชวนเลี้ยงเหล้าของ
 เหมือนที่เคยเป็นมาในท่อน ผู้ที่แต่งต้อนรับพจนนเป็นเจ้าพนักงาน
 ฝ่ายคำดั่งขอมเชื้อ โรอาร์ท ซึ่งท่านฟังได้เป็นผู้ใหญ่ฝ่ายพลเรือน
 ในป็นนี้ ถัดมาพวกพระดั่งซึ่งมาคำนับต่อไป และท่านอาเบศอดันต์
 ผู้แทนท่านเดอโมบู ซึ่งฟังรับตำแหน่งเป็นตั้งฆราวาสเมืองกัศัตร์ดักได้
 เป็นผู้แต่งคำเชื้อเชิญ และเป็นผู้ให้ ดั่งของกำนัล จำเพาะของ พระดั่ง
 เอง ซึ่งควรดั่งเกดอยู่หน่อย เพราะมิใช่ธรรมเนียมที่ดั่งจะให้อะไร
 แก่ฆราวาส ชอบแต่ฆราวาสถวายดั่งของแก่สมณดั่งมีต่างหาก.

ในท้นไม่ทราบสุนทรพจน์ของกรรมการเมืองแซงค์กั๋งแดง และ
 ของคณะดั่งจะดำเนินไปประการใด แต่มีใจความของคำตอบ
 แห่งท่านอัครราชทูตว่าดั่งนี้.-- “ดั่งสมณทูตแห่งเมืองแซงค์กั๋งแดง
 ประกอบไปด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ มีเหตุประจักษ์อยู่แก่ตาหลาย

ประการ ประการหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ มหาราชเจ้ามี
 จำเเพะทรงรับตำแหน่ง เป็นผู้อุปถัมภ์คณะสงฆ์แห่งคองแตงนียงทรง
 พระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ รับตำแหน่งกิตติมศักดิ์แห่งคณะนี้ด้วยก็เป็นที่
 เกียรติยศหาที่สุดมิได้ ประการที่สอง คณะสงฆ์อยู่ในด้านที่เก็บรักษา
 ษาพระธาตุของนักบุญแห่งคองแตง ซึ่งเป็นของคัมภีร์ อันศักดิ์
 แดงและแก้วล้ำค่าหาญในการบำรุงพระคริสต์ศาสนา ก็เป็นพระ
 เกียรติยศอันใหญ่ยิ่งอีกส่วนหนึ่ง ประการสาม สมณกิจรักษาศักดิ์ของ
 คณะสงฆ์ เพียงเท่าที่สังเกตได้ดวยนัยนาคาในขณะนั้นก็สภาพเรียบร้อย
 ร้อยน้าชวนศรัทธาดีบุรุษทั้งหลายผู้ประดับเห็น ก็เป็นเกียรติยศอัน
 สูงใหญ่ซึ่งสมควรแก่ตำแหน่งคริสต์บุตรในศาสนาของพระองค์ การที่
 แดเห็นบรรดาสงฆ์ทรงศีลศรัทธาแก่กล้าดังนี้ เป็นบุญวาสนาของ
 ผู้เห็น เพราะอาจให้บังเกิดความศรัทธาตามด้วยกิริยาสุภาพของท่าน
 เป็นพยานแห่งความดีของพระศาสนา ซึ่งได้อบรมนิสัยให้ละเอียดสุ
 นานับถือถึงเพียงนี้ แดเป็นด้วยเหตุอันเดียวกันแหละ ซึ่งได้บันดาล
 ให้พระเจ้าแผ่นดินสยามของเราเกิดมีความเลื่อมใสในพระเจ้าแผ่นดิน
 ฝรั่งเศสของท่าน เพราะท่านทรงเห็นแะทรงได้ยินพระสงฆ์ใจศรัทธา
 กิริยามาร ในศาสนาของท่าน บันดาลให้ออกไปเที่ยวประกาศศาสนา
 ของท่าน ถึงในประเทศสยามของเราดังนี้เป็นเบืองต้น แะพระองค์
 ทรงนับถือถึงกับชุบเลี้ยงอุปถัมภ์บำรุงมิให้อนาทรร้อน ใจแต่ประการ

ใดที่พระราชอาณาจักรสยามมิได้ขาด ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังทรง
ปลุกสร้างโบสถ์วิหารและสำนักอาศรัย สำหรับท่านและสัปบุรุษศิษย์
หาของท่านในเมืองไทยด้วยนักดวณเป็นผลแห่งกิริยามรรยาทอันสุภาพ
น่าใคร่นับถือ ของท่านพระดังซึ่งได้ออกไปสอนคำสอนคริสต์ทั้งในเมือง
ไทยเป็นปฐมเหตุเบื่องตนเอง ในที่สุดนี้ เราขอท่านได้โปรดสวด
ภาวนาแบ่งส่วนกุศลอุทิศ ให้บรรดาเรา และ ชาวชนพล เมือง ดยามจง
มากเทอญ”

พอท่านราชทูตตอบปราศรัยยกย่องพระดังซึ่งฐานันดรคณบดีแล้ว
ฝ่ายพระดังซึ่งคนต่างก็มาคำนับราชทูตที่ละองค์ ๆ แล้วพวกขุนคำด
ฝ่ายหลวงและขุนคำดฝ่ายราษฎร พวกเจ้าภาษีนายอากร มีภาษา
เก๋เป็นต้น ก็ได้เข้ามาเป็นพวกเดียวกัน ครั้นคำนับกันเสร็จสรรพ
แล้ว ฝ่ายท่านดาบังกุรตชาหตวงพิเศษ ก็ได้เข้ามาขออาณัติ สำหรับคน
นั้น และอาศัยที่ท่านราชทูตได้ทราบประวัติของท่านเจ้าเมืองซอ
มารักได้เคยปราดเคยยั้งแล้ว ว่าเป็นนักรบสำคัญ เคยคิดคัก
สงครามมาไม่รู้จักวาย และมีบาดแผลเป็นเกียรตยศคติดหน้าไม่รักแห่ง
กตังคำอาณัติ ให้สัมพันธ์กับความชอบของท่านเจ้าเมืองผู้แฉดวกด่า
นั้นว่า.— “ Pius chargé de lauriers que d. anneés ” (ปลัด-
ชูว์เจ เคยดอ เรียร์ดเกอ ดาเน็ด) ซึ่งแปลว่า ท่านหนักด้วยดอก
ชัยพฤษณ์ ยิ่งเดี่ยกว่าดอกกล้วยา อธิบายคือ ว่าชัยชนะด้าอายุและ

บาดแผลของท่าน.

เย็นวันนั้น ตามเมืองแซ่ดกั้งแตงได้ติดประทับโคมไฟกัน
ทุกบ้านเรือนเป็นคันรอบสนามกลางเมือง ซึ่งเป็นสนามใหญ่แฉะงาม
อย่างที่ทำให้งามและใหญ่เท่าไม้ค้อยได้ในที่วราชอาณาจักรฝรั่งเศส
เวลานั้นชาวเมืองมาดราซหุดเป็นอันมากตามเคย และได้มีการ
คิดลัดเป่าตอดตอดเวลาอันด้วย.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าราชทูตให้ขุนนางไทยซึ่งมาด้วยกับท่านนั้นไปดู
วัดใหญ่กลางเมือง เพื่อจะได้รายงานถวายสมเด็จพระนารายณ์มอ
กข์ ขุนนางเหล่านั้นก็พากันไปแล้วกลับมาแจ้งว่าเป็นวัดใหญ่และ
งามที่สุด พอถึงเช้าแต่ดวงถึงเวดากำหนดจะเดินทางออกจากเมือง
แซ่ดกั้งแตงกลับไปทางพระนครหลวงต่อไป แต่ก่อนที่จะไปนั้น
ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ก็ได้ตระหง่านออกแข่งแซ่ และทางบ้าน
เมืองก็ได้ยิงปืนใหญ่ขึ้นเล็กกระหน่ำไป แล้วจึงได้จัดกระบวนแห่
แห่รราชทูตไปส่งจนพ้นสนามเมือง หนทางเมืองต้องตั้งเท่ากับเมื่อ
เข้าเมืองเหมือนกัน จึงได้ลากันไป.

บทที่ ๖๒

ราชทูตกลับมาถึงเมืองลาแฟร์.

เย็นวันเดียวกันราชทูตถึงเมืองลาแฟร์ ซึ่งเป็นเมืองของ
ปราชญ์ตามตำนานอาวาล์ เป็นเมืองมีหนองน้ำรอบเป็นที่ขุด
กัน และมีกำแพงเชิงเทินแข็งแรงแน่นหนาอีกชั้นหนึ่ง ชาวดำแม่น้ำ
อาวาล์แยกออกเป็นหลายสาย เป็นคเมืองอย่างค้อยค้อยอีก เพราะ
เหตุนี้จึงเป็นเมืองยากที่ศัตรูจะตีได้ แต่กระนั้นโคตกเป็นของดีเปี่ยม
ไปพลหนึ่ง จนถึงคริสต์ศักราช ๑๕๙๗ แล้วจึงได้กลับคืนมาเป็นของ
ฝรั่งเศสอีกใหม่จนทราบเท่าที่ทวน

ก่อนที่จะเข้าเมืองลาแฟร์ ทนทางไกลประมาณหนึ่งทวาร
มา ๑๐๐ คนกับมังเซียร์เคอตาฟงแตนเป็นหัวหน้า บังคับการแทน
เจ้าเมืองก็ได้มาต้อนรับถึงทวน เมื่อถึงประตูเมืองก็ทูลทูลขอ “กอง
หนุ่ม” มาคอยทำต้อนรับอยู่อกตอหนึ่ง ถัดมาอีกหน่อยพอมาถึง
บางแซงค็ฟรแมง ซึ่งอยู่ในประตูเมืองแต่อกกำแพงชั้นใน มังเซียร์
มาร์คอญ ผู้บังคับการเมืองก็ได้ออกมาต้อนรับคำนับยอทวน ในคำ
คำนับนั้นท่านกล่าวว่า ท่านกับพลเมืองลาแฟร์มีความยินดีเป็นอันมาก
ในการที่ท่านราชทูตสยามมีโอกาสดำเนินมาเหยียบเมืองลาแฟร์

และมีพระราชโองการสั่งให้พาท่านราชทูต ไปดูอะไรที่อะไรที่น่าดู ซึ่งมีอยู่ในเมืองดาแฟร์นั้นจนครบ เป็นต้นเช่นค่ายคูประตูหอรบ โรงเก็บอาวุธและโรงงานอื่นๆ ที่สำคัญ เพราะเหตุฉะนั้น ท่านราชทูตจะใคร่ดูสิ่งใดในเมืองดาแฟร์ ขอโปรดบอกจะยินดีปฏิบัติตามทุกอย่าง ไม่มีขัดบังเลยสักสิ่ง ส่วนท่านราชทูตก็ตอบขอบใจและกล่าวเป็นใจ ความว่า สิ่งที่ยากดูเป็นต้นนั้นคือแผ่นดินเมืองกับค่ายเท่านั้น ต่อเนื่องมายังมีผู้มาคำนับรับรองตามเคยอีกหลายพวก เช่นพวกขุนค้ำด พวกกรมการเมือง ฯลฯ

เมื่อแห่มายังปืนใหญ่พดงก็มาถึงทัพก็ เมื่อราชทูตขึ้นอยู่บนบานทัพกันแล้ว ท่านตั้งพระราชเมืองส่งกับเถรานุเถระพระสงฆ์สมณะในโอวาทของท่านก็มาคำนับท่านราชทูตถึงทัพทีเดียว ถึงเวลาดำรงราชทูตก็เชิญท่านตั้งพระราช องค์นั้นกับ มงเซียร์มารักอญูให้ยกขึ้นชาวเย็นด้วยกัน เย็นวันนั้นก็มีหม่อมผู้หนึ่งคอยด้วยมากมายตามเคย และท่านราชทูตก็ดูแต่เอาใจได้อย่างน่าชม มีเชิญให้รับประทานผลไม้ได้บ้าง, ผลไม้กวนบ้าง เป็นต้น จนเป็นที่ชอบพอของท่านทั้งหลายในทันทันเหมือนทอนเหมือนกัน.

เมื่อเลิกการเลี้ยงแล้ว ท่านมารักอญูก็ขอคำอาณัติสำหรับคืนต่อไป ท่านราชทูตก็คิดออกให้ว่า “Je suis aux Indes” (เยอ ซูยส์ โอ แสงค์) แปลเฉพาะแก่ใจความก็คืออยู่เมืองดาแฟร์

ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนหนึ่งยังอยู่ในเมืองไทย ใจความของคำอาณัติ
มิใช่ไม่มีเหตุผลเมื่อไร ย่อมมีเหตุผลสมควรทีเดียว คำที่เมืองไทย
พนมนานองทองทองอยู่หลายเดือนทุกปี อยู่ในกรุงให้รู้สึกเหมือน
อยู่เกาะกลางทะเลเล็กเกือบจะว่าได้ และสำหรับเมืองดาแปรนั้นเล็ก
คล้ายกัน คำทมนอนมบงเป็นทงนวยโดยรอบ ดุจเดียวกันนั้น
ท่านจึงอาจกล่าว ถึงความรู้สึกของท่านโดยถูกต้องดังนี้ พอให้คำ
สัญญาเสร็จแล้ว ราชทูตกับเจ้าเมืองก็ได้ดูแปลนของเมืองดาแปรกัน
อยู่สักครู่หนึ่งแล้วต่างก็ถากกันไป.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าเมืองได้มาเยี่ยมราชทูตออกและพาท่านเจ้า
เมืองเข้ามาถึง ราชทูตก็พาท่านเจ้าเมืองไปดูข้างเคียงทันนอนของท่าน
เพื่อให้ดูว่าแปลนเมืองซึ่งท่านเจ้าเมืองให้เห็น ท่านราชทูตห่วงเหิน
รักษาย่างกวดขัน ถึงกับเอาไปแขวนคิดไว้ข้างเคียงทันนอนร่วมกับดาบ
เกียรติยศของท่าน ว่าจะไม่ให้ห่างออกไปจากกันเป็นอันขาดคำที่
นับถือเทากันทั้งสองดัง

ราชทูตออกจากเมืองดาแปร เวลาเช้า ๘ นาฬิกา ก่อนเที่ยง
มีขบวนพลทหารสมัครและพลเมืองแห่แหนเป็นขบวนเหมือนขบวนเข้าเมือง
ไม่มีผิด เวลากลางวันได้ไปพักและรับประทานอาหารที่เมืองกรุงชัย
เดชชาติ และในคำบถนั้นมั่งเขี้ยวเดือโลแนยซึ่งเคยเป็นนายทหาร
รองในกองรักษาพระองค์ได้มาคำนับราชทูต เมื่อราชทูตได้ทราบ

ว่านายทหารของคนเคยเป็นผู้มีความชอบในการศึกสงครามมาก่อนก็
แสดงความเคารพหลายอย่าง เป็นต้นโดยเชื้อเชิญให้บุตรของท่าน
เดอโลแนียนมานั่งรับประทานอาหารกลางวันด้วยกัน พอรับประทานอาหาร
อาหารและพักตามสมควรแล้ว คอนบ้ายกคณะราชทูตก็ได้นั่งรถเดิน
ทางเข้ากรุงหลวงอีก และเย็นวันนั้นก็ให้หยุดพักที่เมืองชาวซังส์

บทที่ ๖๓

ราชทูตเข้าไปอยู่เมืองชาวซังส์

เมืองชาวซังส์เป็นเมืองโบราณตั้งอยู่ริมลำน้ำแอตส์ ซึ่งเป็น
บุญแก่เมืองมิไชน้อย คำที่เป็นโอกาสให้ค้าขายได้สะดวก แต่ครั้ง
รัชสมัยปฐมวงศ์กษัตริย์แรกที่ได้อำนาจในเมืองฝรั่งเศสนั้น เมืองชาวซังส์
นี้เคยเป็นราชธานีมาคราวหนึ่ง แล้วต่อมาเมื่อย้ายราชธานีไปตั้งที่กรุง
ปารีสเมืองชาวซังส์ก็ตกลดลงเป็นเพียงที่ว่าการมณฑลเท่านั้น

วัดวาอารามโบราณที่งาม ๆ ในเมืองนี้มีมาก เช่นวัดสังฆราช
เรียกว่า วัดนักบุญมาร์ตร์แยร์แวงต์และโปรแตสต์กับวัดแซงต์เมดาร์ด์
วัดแซงต์เครดีเปง วัดนอครีดำม วัดแซงต์ยง วัดแซงต์เดเยร์ เป็นต้น
เกียรติยศอันสูงส่งสำหรับเมืองชาวซังส์นี้คือว่า ถ้าถึงคราวจะราชาภิเษก

พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสแล้ว หากว่าท่านตั้งพระราชเมืองแรงดีไม่ยั้งเป็น
 ประชานในงานหัตถวงนั้นแล้ว ท่านตั้งพระราชเมืองชาวซ่งตั้งเป็นทศกอง
 ของท่านรับกระทำพิธีราชาภิเษกแทน (นิวาดำหรับครั้งก่อนเมื่อ
 ประเศยังเป็นราชาธิปไตย)

พอข่าวแห่งราชทูตสยามถึงเมืองชาวซ่งแล้ว อันว่ากรม
 การเมืองมณฑลยูนนานเขตต์ เป็นประชานก็ได้รับจัดแจงเมืองให้ด้วย
 สะอาด สดควรเป็นที่พักแห่งผู้แทนพระมหากษัตริราชราชาฝ่ายบูรพทิศ
 ทนที ทั้งเพื่อจะมีให้น้อยหน่าชาวเมืองอื่นๆ ที่เคยต้อนรับราชทูตไทย
 มาแล้วนั้นด้วย เวदानันดาแห่งตั้งพระราชเมืองชาวซ่งวางอยู่ เพราะ
 เหตุฉะนั้น ท่านผู้ดำริราชการแทนพระเจ้าแผ่นดินพร้อมทั้งกรรมการ
 ผู้ช่วยทั้งหลายจึงพร้อมกันลงความเห็น ว่า ควรจะจัดกำหนดท่านตั้ง
 ราชชนนเองเป็นที่พักแรม ของบรรดาราชทูตสยาม คำที่ทวงเมือง
 ชาวซ่งนั้นจะหาบ้านช่องเรือนโรงทั้งดงาม และเหมาะเท่ากำหนดตั้ง
 ราชชนนเป็นไม่มี ถึงพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเองเล่า ถ้าทรงประพาธที่
 เมืองชาวซ่งเมื่อใด ก็เสด็จมาประทับที่ตำหนักนั้นทุกคราวไม่ได้
 ทรงพักที่ไหนเลย เมื่อตกลงเห็นพร้อมกันเช่นนั้นแล้ว ต่างก็ขนเอาเตียง
 ๒ เครื่องคกแต่งบ้านของคนที่ดงามยิ่ง มาตั้งประดับตำหนักที่พักของ
 ราชทูตสยามครบ มีเตียงถึง ๒๔ เตียง ถ้วนเต๋ามประณีตด้วยกนก
 นน แต่ทั้งนี้ ยังกว่าที่ไหนๆ หมด คือห้องที่พักของท่านอัครราช-

ทูตนั้นนามมากจิง บรรดาประตูหน้าต่างประดับไปด้วยตราแผ่นดิน
สยามหมดทุกด้าน

อนึ่งเพื่อจะเพิ่มความง่าแก่การรับรองราชทูตนั้น พวก
คฤหบดี ที่มีอายุอยู่ในระวางเป็นชายฉกรรจ์และที่สมัครเป็นกองทหาร
(เพราะเวลานั้นตามประเทศต่าง ๆ เช่นที่เมืองฝรั่งเศสเป็นต้นหาได้มี
การเกณฑ์ทหารไม่ ทหารล้วนเป็นทหารจ้าง ทหารอาสาสมัครทั้ง
นั้น กองทหารสมัครที่กล่าวถึงในเรื่องนี้จะเป็นเหมือนหนึ่งทหารเสือใน
เมืองไทยเวลานักเกือบจะว่าได้) ก็พร้อมกันถึงความเห็นว่าจะมีการ
ระดมพลสดส่วนมาก กองสมัครเหล่านี้แบ่งเป็น ๒๑ กอง แต่ละรบ
จำนวนบ้าง ไม่ครบบ้าง พอตกดงอย่างนั้นแล้วต่างจัดการในการของ
ตน ๆ ให้ครบตามบัญชี กองไหนขาดพลหรือขาดนายหมวดหมู่ก็
เลือกดงชนบทไหนใด ให้พร้อมมูลกัน

ครั้นจัดกองเสร็จแล้วได้แบ่งหน้าที่ของตนรับกันดังนี้คือ ใน
พวกทหารสมัคร ๒๑ กองนั้น ให้ ๑๗ กองออกไปต้อนรับถึงประตู
เมืองขอประตูเคอครุชย์ ทันทันแยกให้ ๔ กองอยู่เฝ้ารับที่ประตูนั้น
พร้อมกับเจ้าเมืองกรมการ และอีก ๓๓ กองก็ให้ออกไปต้อนรับนอก
ประตูหนทางไกลเพียงชั่วดึกบั้นดึกเป็นกำหนด ส่วนอีก ๔ กองนั้นให้
เหลืออยู่เรียงรายเฝ้ากนทในเมื่องรอบค้ำหนักของราชทูต นอกนั้นยัง
กองต้องรอยพิเศษเรียกว่ากองเคอदारภบดิ์ คือกองทหารมาป็นต้นก

มีคำสั่งให้ออกไปรับราชทูตถึงนอกเมืองหนทางไกลถึงร้อยเดิน และ
 ส่วนกองทหารปืนใหญ่ก็เอาปืนใหญ่ขึ้นบนกำแพงเมือง เตรียมไว้คอย
 ยิงศัตรูรบเมื่อใดชาววารธของราชทูตจะมาถึง

เพื่อจะให้กองทหารเกียรติยศต่าง ๆ เหล่านี้ทำการประชุม
 ตามหน้าที่ของตนได้สะดวก เจ้าเมืองได้ประกาศให้ชาวเมืองทราบ
 ว่า.— “อาศัยเหตุที่ท่านราชทูตสยามจะถึงเมืองชาวซ่งดังนั้น ตลาด
 ชาวคราวซึ่งเคยเปิดกันที่สนามกลางเมืองในเวลานี้ขอให้ปิดอันหนึ่งด อย่าน
 เปิดซื้อขายกันเลยให้พ่อค้าทั่วไปปิดตลาดและโรงร้านของตนทั่วเมือง
 ชาวซ่งดีให้ถือว่าวันเป็นวันนักขัตฤกษ์ของเมืองชาวซ่งเถิด”

ครั้นถึงการเสร็จแล้ว ถึงเวลาบ่ายวันจันทร์ที่ ๑๘ เดือน
 พฤษจิกายน กองทหารสมัครเหล่านี้ได้พากันไปต้อนรับราชทูต
 สยามตามที่ตกลงกัน ทหารออกไปเป็นหมวดหมู่มีทหารแตร
 ทหารคี่กองนำหน้าเป็นดั่งยั้ง แต่กองที่ตั้งากว่าอันหมดคือกอง
 ทหารมาดาร์กบัสหรือกองปืนต้นนั่นเอง พอถึงเวลา ๔ นาฬิกาหลัง
 เที่ยง ท่านเจ้าเมืองและบรรดาขุนนางกรมการต่างก็นำประแจเมือง
 และบรรดาขุนนางกรมการต่างก็นำประแจเมือง ข้าราชการราชทูต
 เป็นกระบวนแห่ บรรดาราษฎรทั้งหลายทุกชน ตระกูลต่างพากัน
 แยกตนออกไปดูเป็นการเอิกเกริกใหญ่.

รกราชทูตได้มาถึงประตูเมืองเวลาดำ นาฬิกาหลังเที่ยงเป็น เวลาพลบค่ำอยู่แล้ว พวกไปต้อนรับต่างนึกเสียตายที่มีได้มาถึงแต่ กดางวัน แต่คงปลายไม่มีใครเสียใจเพราะว่าชาวเมืองทั้งหลาย บรรดาที่ได้ออกคอยคอยที่หน้าบ้าน ต่างคนอยากเห็นโฉมหน้าราชทูต ไทยว่าเป็นอย่างไร จึงพากันจุดตะเกียงเทียนไขต่าง ๆ มองดูที่หน้า ต่างและประตูบ้านตลอดคั่นทางตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงคาน้ำดื่มธรรมา ซึ่งเป็นที่พักแรมของราชทูต เมืองชาวซ่งดีเยี่ยมฉนวนฉนวนจึงเคยดูเหมือน กับม้งานเฉลิมสว่างได้คล้ายกับกดางวัน

ครั้นกระบวนราชทูต รับประเจเมืองที่ประตูเสร็จแล้วกระ-
บวนก็เคลื่อนเข้ามาเป็นระเบียบเรียบร้อย จนถึงคาน้ำดื่มของท่าด่านธรรมา ราช ทนคนคณะพระสงฆ์ของเมืองได้ออกมารับคาน้ำท่าด่านราชทูต แล้ว พวกกรมการก็ได้เชิญคณะราชทูตไทย รับพร้อมด้วยของขึ้นแห่งเมือง ชาวซ่งดีเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งมิตรไมตรีจิต ซึ่งต่างขอแต่งตั้งต่อกัน แตะกันในระวางคนไทยและคนฝรั่งแล้ว ถัดมาพวกขุนนางอื่นก็มาคาน้ำ ราชทูตและกล่าวคำเชื้อเชิญอวยชัยให้พรเป็นลำดับ จนถึงเวลา ราว ๘ นาฬิกาหลังเที่ยงจึงได้เชิญเลี้ยงอาหารท่าด่านราชทูต เมื่อกินข้าว แล้วในเมื่อได้มีการจุดดอกไม้เพลิง และยิงปืนเป็นการฉลองการมาถึงของบรรดาราชาทูตไทย

รุ่งขึ้นเวลาเช้าเมื่อคณะราชทูตได้กินข้าวกับเจ้าเมือง และ

บุตรของท่านแล้วได้ชนรกับท่านเจ้าเมือง และบรรดาศักดิ์การเมือง
พากันไปคูเมืองชาวซ่ง ท่านได้ไปวัดของท่านตั้งฆราวาส เมือง
ชาวซ่ง ซึ่งเรียกว่าวัดแซงต์แยร์แรด์แล้วได้คิดพระอารามชื่อแซงต์
ยั้ง ซึ่งเป็นอารามงามยิ่งในประเทศนั้น โบสถ์ชาวฮาดดัก ข้างใน
ดูว่างเห็นแจ่มแจ้งราวกับข้างนอก ไม่มีคัมภ์เหมือนอย่างที่เป็นสำหรับ
บางวัดเลย ถัดจากวัดนั้นไปแล้วยังได้ไปวัดสวนอารบิคและตั้งนามเมสซัง
เป็นสันนามฝั่งสร้างชนใหม่ คนไม่โน้นยังไม่ตั้งเต็มขนาดแต่ก็ดูงาม
ค้อยแล้ว

เย็นวันนั้นเมื่อกลับมาจากเที่ยวคูเมืองแล้ว ท่านราชทูตได้
รับเลี้ยงทักวนของเจ้าเมืองพร้อมกับขุนนางและเจ้าหน้าตาดังคณูหม้อย
ในเมืองชาวซ่ง เมื่อกินข้าวเย็นแล้วได้มีการเดินร่ำเพื่อเป็นทรินเร้ง
ต่อไปอีก ในการประชุมเดินร่ำนั้น ท่านราชทูตได้แต่งตั้งให้ทราบว่า
คนมิใช่เกิดมาเพื่อรู้จักแต่เพียงเจรงจากการบ้านเมืองเท่านั้น ถึงกระบวน
โอภาปราศรัยท่านก็ออกจะชำนาญ ไม่แพ้ใครเหมือนกันเมื่อเล็ก
เดินร่ำแล้วท่านเจ้าเมืองได้พาราซทูตกลับยังที่พัก พวกทหารดัมคร
ได้จุดดอกไม้ไฟเป็นเกียรติยศอีก ถึงที่พักเป็นเวลาดึกดคนมากทีเดียว.

รุ่งขึ้นวันพุธที่ ๒๐ เมื่อกินข้าวเช้าและรับคำอำลาของชาว
เมืองชาวซ่งแล้วท่านราชทูต กับเจ้าเมืองก็ได้ชนรออกจากเมือง
เดินทางกลับปารีสต่อไป พวกทหารทุกเหล่าก็ขึ้นเรียงรายไปตามทาง

จนถึงประตูเมือง และด้วยกองตำรวจรักษาพากันไปดั่งไก่ตอกไป
 ออก ซึ่งเป็นที่พอใจของราชทูตมิใช่น้อย ท่านชอบใจแล้วขอบใจเล่า
 ที่เอาใจพวกรของคณดงนี้ แล้วต่างก็ลากันไป

บทที่ ๖๔

ราชทูตถึงวิไลร์กอตเตรตต์
 ถึงนังเตยและดิงมาร์แดง

เขื่อนวนหนราชทูตถึงเมืองวิไลร์กอตเตรตต์ เป็นเวลาฝนตก
 ใหญ่อากาศมืดมิดแลไม่ค่อยเห็นอะไร จึงเป็นการไม่เหมาะที่จะไป
 เทียวชมอะไรต่ออะไรได้ ที่เมืองหนัดถานททนาดูม้อยเป็นต้นคือ พระ
 คำหนักของสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า แต่ราชทูตไม่ยินดีเข้าไปชมต
 เตย อ้างว่า “เมื่อท่านเจ้าของไปอยู่เราก็ก็น้อยากเข้าไปดู แต่เข้าใจ
 ว่าถ้าได้เห็นคงเป็นขวิญดา น่าปลื้มใจในบุญบารมีของพระองค์เป็น
 แน่” พอทางคณหนทเมืองหนัดถว รุ่งขึ้นราชทูตชวนรถไปยังเมือง
 นังเตยต่อไป เป็นวันที่ ๒๓ เดือนพฤศจิกายน

ที่เมืองนังเตยหนราชทูตพักอยู่ไม่นานแต่กระหนกยังได้ชุดดำห
 ไปเยี่ยมบ้านของท่านขุนนางคณหนงฮอมาร์กด์เคอเซฟร์ นอกหนท่าน

ไม่ได้ไปคุอะไรเหตุที่ท่านไปบ้านของท่านมารักฉันไซ้เพราะเหตุอื่น
เป็นเพราะบาดหลวงเคอดิยอน (ซึ่งภายหลังได้เป็นสังฆราช) ซึ่งเคย
อยู่เมืองไทยหลายปี และเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์
เป็นน้องเขยของท่านมารักเคอเซฟรเจ้าของบ้านนี้ เมื่อท่านราชทูต
ได้ทราบของท่านบาดหลวงเคอดิยอนเป็นเชลยวงศ์ขุนนางชั้นสูง คือเป็น
ถึงบุตรของท่านเดนาบดแลด้วยอุศดำให้ทั้งบ้านเกิดเมืองมารดาไปเที่ยว
เทศน์ลัทธิสอนพระคำสอนในประเทศสยาม โดยไม่เห็นแก่เห็นดเห็น้อย
และภัยอันตรายแก่ตน นี่ก็แต่ความดีของชาวเมืองไทยเป็นประมาณ
ดังนี้ ท่านก็ยังเพิ่มความเคารพในท่านบาดหลวงเคอดิยอนเป็นอันมาก
เย็นวันเดียวกนั้นนราชทูตถึงเมืองดงมารแดง ซึ่งเป็นที่ใกล้
เคียงกับพระนครปารีสแล้ว ทนบรรดากรรมการเมืองก็ตั้งใจต้อนรับ
ราชทูตดุจเดียวกับที่ได้เป็นมาในทุกเมือง ตั้งแต่ท่านได้ออกจากกรุง
ปารีสไปข้างเหนือกลับมา แต่ด้วยท่านราชทูตมีความมั่งใจอยู่อย่าง
เดียวแต่ที่อยากจะกลับให้ถึงปารีส ให้เป็นอันเสร็จการเที่ยวไปเสีย
ดังที่

พอพักอยู่ที่ดงมารแดงสักครู่หนึ่ง ราชทูตจึงได้ดำเนินทางต่อ
ไปจนถึงกรุงปารีส ครั้นท่านเข้าไปถึงพระราชวังซึ่งเป็นที่พักอยู่แล้ว
ก็ที่ท่านเริ่มกระทำในเบื้องต้นนี้คือ ท่านได้พร้อมกันหันหน้าไปทาง
พระที่นั่งวงเวร์ซายส์ ซึ่งเป็นที่พักของพระบาทสมเด็จพระเจ้า

อยู่หัวแล้ว ต่างก็พุ่มหอบลงกราบถวายบังคมต่อพระองค์เป็นสาม
ครั้งตามขนบธรรมเนียมในบ้านเมืองของท่าน

ขณะนั้นบรรดาผู้ที่คอยอยู่ต้อนรับท่าน เมื่อซาบซึ้งจากเห็นอน
ต่างก็ได้พากันไต่ถามท่านด้วยเรื่องต่างๆ บางท่านถามว่า “เจ้าคุณ
ไม่เห็น็ดเห็น้อยมากหรือ” บ้างก็ถามว่า “เจ้าคุณหนาวมากไหมที่
มณฑลเหนือโน้น” แล้วคนนั้นคนโน้นก็ถามอีกต่อไป ส่วนท่าน
ราชทูตมีคำตอบถ้วนเหมาะๆ สำหรับทั่วทุกคนที่ได้ถามนั้น ท่านว่า
“เรื่องหนาวหรือเห็น้อยนั้น ท่านอย่าเอามาถามเลย จะเห็น้อยอย่างไร
ได้ เมื่อกำลังชมเชยพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหา
ราชเจ้า จะหนาวอย่างไรเล่า เมื่อเรามีพระบารมีปกเกล้าปกกระ
หม่อมอยู่ตลอดทาง”

รุ่งขึ้นเวลาเช้าวันพรุ่งนี้ราชทูตกลับมาถึงกรุงปารีส ท่านสตอร์ฟ
เจ้าพนักงานกระทรวงวัง ซึ่งได้ติดตามราชทูตส่งยามตลอดหนทางก็ได้
รับเข้าไปเฝ้า กราบทูลรายงานความเป็นไปแห่งการเที่ยวของราชทูต
สยามให้ทรงทราบว่า ถ้าเสร็จไปแล้วด้วยความเรียบร้อยทุกประการ
เป็นที่พอใจของราชทูตสยามเป็นอันมาก เวลาท่านจะไปเฝ้านั้นท่าน
อัครราชทูตใครจะให้ท่านสตอร์ฟ ช่วยเป็นธุระกราบบังคมทูลให้ทรง
ทราบว่า ดนอัมเอบินพระมหากษัตริย์คุณเป็นอย่างยิ่งที่ได้ทรงโปรด
เกล้าฯ ดำรัสสั่งให้จัดการพาไปเที่ยวชมมณฑลฝ่ายเหนือ แห่ง

ประเทศฝรั่งเศสดังนี้ แต่ตงปดยท่านเกรงว่าจะเป็นการมีงัควรก็เลย
งดเป็นแค่เพียงสั่งให้ท่านชอบใจ ๆ พณ ฯ เจ้าคุณเสนาบดีเดอเซญเอ-
เดี่ยวว่า การต้อนรับ ของบรรดาเจ้าเมืองกรมการ ทั้งหลายทั่ว ทุกเมือง
ตลอดทาง ได้เป็นไปอย่างเอื้อเฟื้อถนุถนอม เป็นที่พอใจอย่างยิ่งเป็นที่
ชอบพระเดชพระคุณ ฯ พณ ฯ เจ้าคุณเสนาบดีได้กระการเป็นอย่างดี
ที่สุดที่จะพึงเป็นไปได้

บทที่ ๖๕

เหตุการณ์ในเมืองปารีส ระวางที่ราชทูตไปเที่ยวเหนือ

คณะราชทูตานุทูตที่มาจากเมืองไทยนั้น นอกจากราชทูต ๓
ท่านแล้วยังมีขุนนางไทยมาเป็นเพื่อนอีก ๖ นาย และใน ๖ นายนี้
เมื่อออกไปเที่ยวเหนือนี้ ท่านอัครราชทูตได้พาไปด้วยเพียง ๔ คน
อีก ๒ คนนั้นให้อพยพอยู่ที่กรุงปารีส สำหรับจัดเข้าของต่าง ๆ ที่
ราชทูตหมายใจจะซื้อหรือสั่งให้ห้างทำสำหรับนำไปเมืองไทยคราวเมื่อ
จะกลับ อันว่าขุนนางสองคนที่ยังอยู่ในปารีส เมื่อท่านราชทูต

เดินทางไปเที่ยวข้างเหนือนี้ เจ้าพนักงานได้มอบให้มิ่งเชียร์เคอเวเนโรนั้ ดำหนดวงภาษาฮิตาดี เป็นคนนำพาไปดูห้างต่าง ๆ เพื่อแนะนำข้างที่จะสร้างของนั้น ว่าจะควรพดิกแพลงแก้ไขประการใดดังของเหล่านี้จึงจะถูกพระทัยพระบาทสมเด็จพระนารายณ์ นอกจากท่านได้ไปดูตามห้างร้านสำหรับสิ่งของของดงนี้แล้ว มิ่งเชียร์เคอเวเนโรนั้ ยังได้พาไปดูอะไรต่ออะไรที่เป็นของนำดูอีกหลายแห่ง

เช่นครั้งหนึ่งได้พาท่านไปดู โรงเรียนเนร ของ มิชซังต่างประเทศ ดำหรับฝึกหัดเด็กใจศรัทธาซึ่งจะบวชเป็นพระสงฆ์สำหรับไปเทศน์ดังสอนพระคำสอนในต่างประเทศ มีที่เมืองไทยเป็นคณ ข้อที่จับใจพวกขุนนางไทยเมื่อไปดูได้มีฉนวนเรียนนคอดัชราวมณซึ่ง ระเหยอยู่ทั่วไปในดำนกัณ ถึงเวลากินข้าวท่านบาดหลวงเคอบร์ชาเชียร์ซึ่งเป็นประมุขแห่งดำนกัณ ก็ได้เชื้อเชิญท่านขุนนางไทยสองคนนั้นให้ร่วมโต๊ะกับกับอาจารย์และนักเรียนเนร เหล่านี้ด้วยท่านกับรับเวลาทำดังรับประทานอาหารนั้น ท่านได้ยินเนรองค์หนึ่งประจำอยู่ที่ธรรมาสน์ในห้องกินข้าว ได้อ่านวินัยตามเนรศึกษา ก็ยังเป็นหัดเคื่อนความเลื่อมได้ศรัทธาของขุนนางสองคนนั้นเป็นอันมาก

ในวันเดียวกันเมื่อกินข้าวเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานยังได้พาขุนนางสองคนนั้นไปยังห้างทำพรมชื่อชาวอนเนอริ ดำหรับจะได้ตรวจ

๓๒๕

ดูว่า พรหมต่าง ๆ ที่สั่งให้ทำสำหรับถวายสมเด็จพระนารายณ์นั้น แล้วตามความตกลงเดิมหรือไม่ ถัดจากโรงทำพรหมนั้นยังได้ไปดูล้วนสัตว์ ส่วนต้นไม้ต่างประเทศที่ท่านเสนาบดีเคยดูว่าได้พึงรักษาหรือไม่ดีนัก ในส่วนนั้นขุนนางไทยสองคนได้พบเห็นพรรณไม้เมืองไทยหลายชนิด แต่สิ่งที่เขาได้พิจารณาหัดด้วยความเจาะจงมากกว่าสิ่งอื่นทั้งหมด คือกระดูกสัตว์ต่าง ๆ มีกระดูกช้างสัตว์ที่เคยอยู่ในสวนแวร์ซายส์เมื่อก่อนล้มเป็นต้น

นอกนั้น ยัง ได้ ไป ดู วัดแซงต์วีกเตอร์ ซึ่งมี ซอ เดียง เป็นต้น เพราะ ห้อง สมุก และ ห้อง พิพิธภัณฑสถานเกี่ยวกับเรื่องวัตถุศักดิ์สิทธิ์ ครองโบราณ กับได้ไปชมตุ๊กตาสัตตยัตติกรรมด้วย ท่านท่านได้ยินพวกทนายความ ๓ นายแถลงการณ์ในเรื่องคดี ซึ่งมงเซียร์ เดอเวเนโรนได้อธิบายใจความเบื้องต้นให้ท่านทราบ ท่านแสดงความแปลกใจไม่น้อยในวิธีดำเนินการ สำหรับชำระความในเมืองฝรั่งเศสว่า— “ช่างผิดกันกับที่เป็นไปในเมืองไทยยิ่งนัก ที่นฝ่ายโจทก์ และจำเลยต่างมีทนายสำหรับชี้แจงความเป็นไปของคดี แทนคนแต่ในเมืองไทยนั้นหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ใครไม่พอใจใครเมื่อไร ผู้ไม่พอใจนั้นร้องฟ้องว่าความตามรูปคดีเอาเอง ส่วนจำเลยก็ได้โต้แย้งไปตามความเห็นชอบของตนเหมือนกัน ไม่มีทนายรับว่าความต่างโจทก์และจำเลยเหมือนกัน” (ที่ตรงนั้นขอท่านผู้อ่านอย่าได้ลืมว่าเป็นเรื่อง

ที่ได้เกิดมีขึ้นครั้งรัชสมัยพระนารายณ์ ศาลไทยเวลานั้นคงดูไม่แปลก
กว่าศาลฝรั่งเศษเท่าไรนัก เพราะต่างถือธรรมเนียมคล้าย ๆ กันเสีย
แล้ว ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕)

เมื่อออกจากศาลแล้ว ขุนนางสองคนนั้นได้ไปดูโรงเรียน
หลวงสำหรับบุตรตระกูลชั้นสูง เรียกว่าโรงเรียนหฤยต์เดอกรัง
คือโรงเรียนหฤยต์มหาวิทยาลัย ที่โรงเรียนนั้นท่านมาแปลกใจที่
เห็นมีเด็กมากมายนัก และก่ตั้งเป็นบุตรตระกูลเจ้านายและขุนนาง
ผู้ใหญ่ ทั้งท่านชอบใจกิริยาพาทีความเคารพที่เด็กใจเหล่านั้น ไม่ว่า
เจ้านายชั้นสูงสุด จนตลอดบุตรขุนนางได้แสดงต่อตัวท่านเอง.

บทที่ ๖๕

ราชทูตไปในงานของมงเซียร์ กอสมเด็จ

พระอนุชาธิราช.

ภายหลังที่ท่านราชทูต ไปเที่ยวมณฑล ฝ่ายเหนือกลับมาต้อง
วัน ที่วังแซ่ดคฤหิต สมเด็จพระอนุชาธิราชมีงานเลี้ยงเป็นการใหญ่
ผู้มาประชุมในงานนั้น ล้วนแต่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้น
สูง มีสมเด็จพระยุพราชและพระชายาเป็นต้น ถ้าจะให้รำพันถึงการ

ตกแต่งสถานที่ และการตกแต่งกาย แห่งท่าน ผู้ที่เสด็จ และไปในงานนี้
 แล้วยังเป็นอันเหลือด้วย จำเป็นต้องกล่าววลีๆเพียงว่า บรรดาสรรพ
 สิ่งซึ่งเป็นเครื่องเจริญตาเจริญใจ ซึ่งมนุษย์อาจหามาได้ ก็มียู่ในงาน
 นี้นพรอมบริบูรณ์ไม่ได้ขาดสิ่งใดเลย วังแห่งศกฺคตฺในคณวณฺณนฺตฺเป็น
 วิมานชั้นฟ้า มากกว่าสถานที่ประชุมแห่งมนุษย์ และไม่ว่าขุนนาง
 ข้าราชการหรือเจ้านาย ซึ่งมาแต่สารทิศใดต่างพากันออกปากชมเป็น
 เสียงเดียวกันว่า— “ใน ๔ ทิศซึ่งเคยไปเที่ยวมาแล้วไม่เคยได้เห็น
 ของเพดินคาพิเศษถึงเพียงนี้เลย ”

งานประชุมได้เริ่มแต่เวลาบ่าย ๓ นาฬิกา สัมเด็จพระ
 ยุพราช กับ พระชายา ทงสมเด็จพระอนุชาและ พระชายา ได้เสด็จออก
 ทรงค้อนรับแขก และพาไปข้างในด้วยพระองค์เอง ชั้นแรก
 ทรงพาไปดูเครื่องแต่งพระที่นั่งวังแห่งศกฺคตฺ มีพรม, เครื่องแก้ว
 และรูปภาพรูปเขียนของท่านอาจารย์มณฺเฑียรตเป็นต้น ครั้นไปถึง
 ท้องพระโรงพิมานทิวานะเทพี ซึ่งอยู่ทางด้านสุดท้ายแห่งพระที่นั่ง
 วังแห่งศกฺคตฺ ต่างก็ได้อยฟังเครื่องดนตรีดีกราวชวโม่งหนึ่ง
 เวลา นน เจาพนักงาน มหาดเล็ก เด็กชา ก็ช่วย กันเสียง เครื่องวางแก้ว
 ที่มาประชุม การเสียงนเป็นทแปลกอยู่อย่างหนึ่งคือเวลานนเป็น
 เวลาอย่างเข้าหน้าหนาว ผลไม้หมดฤดูไปแล้วตั้งเดือนกว่าแล้ว
 (ในเมืองฝรัง ถ้าถึง ฤดูหนาว แล้วผลไม้สด เป็น ไม่มีทุกชนิดติดกับ

เมืองไทย ซึ่งมีผลไม้สดกินกันตลอดปี เพราะมีผลัดเปลี่ยน
ชนิดกันเป็นฤดู ๆ) แต่กระนั้นในการเลี้ยงเครื่องว่างครุ่น
ยังบริบูรณ์ไปด้วยผลไม้อุดมอย่างอุดมทุกชนิด คล้ายกับเป็นหน้า
ผลไม้ฉ่ำ ๆ ทั้งนเพราะใช้วิชาเก็บรักษาไว้อย่างดี

เมื่อเสร็จการเลี้ยงคือราวบ่าย ๔ นาฬิกาซึ่งเป็นเวลาจวนค่ำ
แต่ไม่เห็นอะไรสดन्दี้แล้ว (ขอให้ผู้อ่านจำไว้ว่าที่เมืองฝรั่งหัว
หนาวเป็นเวลาวันสั้นกว่าคืน ผิดกันกับที่เป็นอยู่ในเมืองไทยเวลาบ่าย
๔ โมงนั้น ที่เมืองฝรั่งเป็นเวลาพลบค่ำอยู่แล้ว) เจ้าพนักงานกรม-
ชวาจากได้คงคนจุดเทียนระย้าซึ่งมีแขวนทวนไป ทนโดน้ภายในพระ
ที่นั่งวงแหงศกุดคูราวกกับเป็นวิมานชั้นฟ้าจริง ๆ พอหมดการดนตรี
ขางนแถวที่ประชุมได้พากันไปถึงห้องอีกห้องหนึ่ง ซึ่งได้จัดไว้เป็นห้อง
เต้นรำ ท่านเจ้าชายและท่านเจ้าหญิง ที่เป็นเจ้าภาพหรือเจ้าของบ้าน
คือสมเด็จพระยุพราชและพระชายา กับสมเด็จพระอนุชาและพระชายา
ก็ได้ทรงเปิดการเต้นรำเป็นปฐมฤกษ์ก่อน แล้วพระบรมวงศานุวงศ์
และข้าราชการชายหญิงอื่น ๆ ก็ได้เต้นรำไปตามพระองค์ต่อไป

เวลาเต้นรำนี้ ท่านราชทูตไทยก็นั่งอยู่ที่ข้างเบาะของสมเด็จพระ
ยุพราช และพระองค์ทรงได้ถามและชวนให้สนทนาปราศรัย
มิได้ขาด ส่วนราชทูตเจ้าแครงครัดอยู่แต่ในธรรมเนียมบ้านเมืองไทย
ไม่ว่าจะพูดตอบสนองคราวใด หรือไม่ว่าเวลาทรงได้ถามเมื่อใด

ราชทูตก็พนมมือยกขึ้นเหนือศีรษะ (ตามธรรมเนียม ขุนนางไทยโบราณเวลาเข้าเฝ้า) มีได้ขาด ส้มเต๋อพระยุพราชทรงเห็นกริยาเช่นนั้น ให้ทรงรู้ดีกระชิดกระชิดหรือรำคาญพระทัย หรือส่งสารราชทูตประการใดประการหนึ่งในอาภักกริยาที่ยกมือไหว้นั้น จึงทรงรับสั่งกับราชทูตสยามว่า.— “เจ้าคุณราชทูตจงอย่าเกรงใจ เวลานี้เป็นเวลาผลิตผลิตต้นกล้ากัน ไม่จำเป็นจะถือแบบเฝ้าอย่างเคร่งครัดนักดอก เจ้าคุณถ่มมือลงให้เป็นทีละดวงสบายเดี๋ยวบังเกิดเจ้าคุณ ไม่เป็นทีหมิ่นประมาทหาได้” เมื่อได้ฟังรับสั่งดังนี้ ท่านอัครราชทูตกลับกราบไหว้ทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเมตตาข้าง แท้จริงการที่ข้าพระพุทธเจ้าแสดงความเคารพต่อพระบารมีของพระองค์ท่าน ยังหาเพียงพอไม่ เวลางจะเฝ้าพระบารมีควรจะแต่งเครื่องเต็มยศมีด้อมด้อมพอกเป็นต้น และคืนวันข้าพระพุทธเจ้าหาได้ด้อมตามธรรมเนียมไม่ ก็เป็นการตดหย่อนมากอยู่แล้ว แต่เดชะบุญหมวกที่ด้อมได้อยู่ในเวลานี้ เป็นหมวกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงพระราชทานด้วยพระองค์เอง ฉะนั้นจึงมิใช่การตดหย่อนเกินควรแก่ตำแหน่งราชทูตกำลังเฝ้าพระบารมี แต่หากจะมีใช้เช่นนั้นจะดูกระไรอยู่ นี่ก็เป็นการตดหย่อนผ่อนให้คืดองแคล้วมากพอแก่การอยู่แล้ว ขอทรงทราบฝ่าพระบาท ควรมิควรแล้วแต่จะทรงโปรดเกล้าฯ”

การเดินรำดำเนินไปเป็นปรกติดีคราว ๒ ชั่วโมงพักแล้วมหา
เด็กเด็กซาก็ได้มาเยี่ยมผู้มาในการประชุมอีกครั้งหนึ่ง และการเดิน
ครั้นนเรียนเอาแบบอย่างจน ค้อมโต๊ะเล็กๆ ซามเล็ก ๆ คล้าย ๆ กับ
ที่ทากันในการเลี้ยงของจน (ทรงเพื่อเป็นเกียรติยศแก่ราชทูตสยาม
เพราะตามความเข้าใจของชนตะวันตก เมืองจันทน์กับเมืองไทยเป็นเมือง
พี่เมืองน้อง ถิ่นชนบทรรมนิยมคล้ายคลึงกัน) ครั้นการเลี้ยงนเสร็จ
แล้ว การเดินรำก็ได้อริเริ่มใหม่อีกครั้งหนึ่ง แต่เวลาด้านพวกที่ไม่ค่อย
ชอบการเดินรำก็ได้อริเริ่มอย่างอื่นในห้องโถงโตเตียง ถมเด็จพระ
ยุพราชได้ทรงไฟ่ตามแบบฮิตาเลียนที่เขาเรียก “เรเวอร์ซี” ขณะ
เมื่อกำลังเดินบ้าง, เดินไฟ่และอื่น ๆ บ้างดงน ส่วนเจ้าพนักงาน
มหาเด็กเด็กซา ก็นำเครื่องคิมทุกอย่างทุกชนิดมาถวายและแจกให้
คิม ๆ ไปทุกห้อง สุดแต่ท่านผู้ใดจะต้องการน่านองน กาแฟชอกอเล็ด
หรือนาชาและเครื่องคิมชนิดไรไม่ว่าเด็กได้ตามชอบใจ ทรงนกเพื่อ
จะให้ท่านที่ไม่พอใจในการเดินรำและเล่นไฟ่หรืออื่น ๆ นั้นได้มีเครื่อง
เบิกบานอารมณ์ ให้เป็นที่ยินเิงใจทั่ว ๆ กัน

การเดินรำเด็กเวรตามคุ้มครั้งแล้วจึงได้พากันไปตุลาคร คือนั่ง
ไต่เส้นเรื่อง “บะยาไพร” ของราชิน (จินตกวีเอกในรัชสมัยแห่ง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔) ใจความของเรื่องที่เดินในคันทน์
นั้นเป็นดังนี้ คือเจ้าบะยาไพรพระเอกในเรื่องนี้เป็นพระอนุชาของเจ้า

อมุรต์ผู้ต่อต้านแห่งเมืองหุ้มในกรุงศรีอยุธยา ๑๖๓๕ (คือราว ๕๐ ปี ก่อนเวลาที่เดินเรื่องนั้น) เจ้าอมุรต์ยกทัพไปอยู่ตามเขตแดนเมืองมะนิลา และในเวลาที่เขาไปยึดคาทังนั้น ทรงระแวงสงสัยเจ้าบะยาไพร่ของพระองค์ ว่านานไปข้างหน้าอาจชิงราชสมบัติ เพราะบะยาไพร่เป็นต้นนิยมนับถือของชาวเมืองมาก ทั้งทรงพระปรีชาเฉลียวฉลาดยิ่งกว่าพระองค์มากด้วย พระเจ้าอมุรต์จึงไม่ทรงไว้วางพระทัยสั่งให้คนสนิททูลแต่ฐานทัพมาปลงพระชนม์ เจ้าบะยาไพร่พระอนุชาเลี้ยงที่ในเมืองหุ้ม ฝ่ายที่ในเมืองหุ้มเล่า ส่วนพระนางโรชนามเหตีของพระเจ้าอมุรต์ทรงพอพระทัยฝากไว้ในเจ้าบะยาไพร่ยิ่งกว่าพระราชดำริ และทรงใคร่ให้อภิเษกเจ้าบะยาไพร่ขึ้นเป็นสุลต่านแทนเจ้าอมุรต์ผู้ตายนั่น จึงทรงแต่งกลให้เจ้าบะยาไพร่หลงรักพระองค์ ด้วยกลอุบายต่าง ๆ นานา แต่เจ้าบะยาไพร่นั้นแม้จะทราบว่ามีพระมหาดูรักใคร่จะยกตนขึ้นเป็นสุลต่าน และทั้งทราบว่าพระเชษฐาจะให้ปลงพระชนม์พระองค์เสียก็ยังไม่ยินยอม เพราะพระองค์จะรักษาศักดิ์ศรีก่อนนางอาตาดิศาครักของพระองค์ ซึ่งพระองค์ได้ทรงมั่นปณิธานตนว่าจะกระทำการเสกสมรสด้วยกัน มเหตีทรงทราบว่าเจ้าบะยาไพร่ไม่ปลงพระทัยตามที่รับสั่งให้ฆ่าเสีย เจ้าบะยาไพร่ทรงยินยอมรับความตายเพื่อรักษาศักดิ์ศรี เป็นท้องเรื่องที่ได้เดินกันไปในตอนนั้น และเค้าเงื่อนของเรื่องหน้าราชทูตไทย จับได้แม่นยำไม่มีพลาดหรือสั่น

แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าถึงตอนที่คำบัญญานำจับใจจนชนลุกเมื่อไรซึ่งมีมากในเรื่องนี้ ท่านราชทูตไหวไปตามทุกๆ แห่ง ใครเล่นดนตรีหรือไม่ดนตรีประการใด ท่านคัดดินลงความเห็นถูกต้องไม่มีผิดเลย การดูแลการรู้จักชมเชยและติเตียนตรงควรชมและควรตักเตือน เป็นเหตุให้ราชทูตเองได้รับความชมเชยของที่ประชุมเป็นอันมาก

พอเล่นละครเสร็จแล้วในราว ๕ ทุ่มครึ่งจึงได้มีการเลี้ยงอาหารที่พระตำหนักของมาตามคือ พระชายาของม่งเซี่ยวดื่มเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า เจ้านายและพระบรมวงศ์ทรงเสวยด้วยกันมี ๔ โต๊ะๆ ละ ๒๕ ที่ และส่วนข้าราชการกับราชทูตด๋ยามและผู้ท่ทรงเชิญกับอาหารในห้องใกล้เคียงกัน นับว่าเป็นการใหญ่โตที่สุดซึ่งสามารถจัดการได้ เมื่อเสร็จการเลี้ยงแล้วสมเด็จพระอนุชาธิราชทั้งสองพระองค์กับพระชายาก็เสด็จกลับทงว่แวร่ชายส์ ซึ่งเวลานั้นคิดโคมเทียนทั่วทุกซุ้มประตูหน้าต่างพร้อมเป็นทีมงานยืนตาเวลาดางคั่นยั้งนัก พอราชทูตได้จัดการติดไฟที่ทงว่แวร่ชายส์ด้วยแล้ว เจ้าพนักงานก็พากันกลับที่สำนักของตนในพระมหารนครเป็นเวลาเที่ยงคืน ราชทูตแสดงความชื่นชมยินดีในการต้อนรับและการจัดงานเป็นที่สุด.

บทที่ ๖๗

ราชทูตไปเที่ยวดูของต่าง ๆ ในกรุงปารีสต่อไป

รุ่งขึ้นจากวันที่ได้ไปดูงานที่วังแห่งชาติคุณนั้น ท่านเคอฟูร์ช
นายกแห่งสหภาพนิชได้ส่งแผนที่กรุงปารีสของนายบงเค็ด ซึ่งเป็น
แผนที่ใหม่ที่สดของพระนคร ไปให้แก่ท่านราชทูตซึ่งที่อยู่ของท่าน
เพราะท่านได้ยืมมานานแล้วว่าท่านราชทูตอยากได้มาก แผนที่พระนคร
ของท่านเคอฟูร์ชได้ให้พิมพ์ด้วยแพรตัวต่างกระดาษแล้วชาวยังมีโหมด
คาตรองอีกชนหนึ่ง และใช้ผ้ากำมะหยี่ดีหญาสำหรับบิดชนับน ไม่
สำหรับแขวนหรือสำหรับถือด้านข้างเหนือ กับไม้สำหรับม้วนแผนที่อีก
อันหนึ่งนั่น ด่วนแกะสลักอย่างประณีตและมีดทองแซมดอกช่อนอกดิน
เงิน (ซึ่งเป็นดอกไม้พระราชวงศ์บับง) อย่างงดงามที่สุด

เมื่อท่านราชทูตได้รับแผนที่แห่งกรุงปารีส ซึ่งเป็นสิ่งที่ท่าน
อยากได้ยิ่งกว่าของกำนันและบรรณาการใดๆ แล้วท่านก็ได้คัดลอก
มาดู พลางชื่นชมโน้นตามแห่งหนตำบลต่างๆ ซึ่งเคยไปดูมาแล้วต่อ
หน้าผู้ทำนายมาให้นั้น ส่วนตำแหน่งที่สำคัญซึ่งท่านยังไม่คุ้นเคยตามที่

ปรากฏในแผนที่นั้น ท่านก็ซักถามว่าเป็นตำบลย่านไหน จนกระทั่งใน
ไม่ช้าเท่าไรท่านก็รู้จักคุ้นเคยกับสถานที่ต่าง ๆ ในพระนครยิ่งเสียกว่า
ชาวพระนครเอง ซึ่งมีโอกาสได้เห็นได้ไปตั้งแต่เกิดมานับครั้งไม่ถ้วน
เป็นอันมาก

พอตรวจเข้าใจได้แล้วท่านอัครราชทูตแสดงความพอใจไปยัง
ท่านผู้ส่งแผนที่มาให้นับว่า- “ที่ท่านเคอฟูร์ชได้มีความเอื้อเฟื้อส่ง
แผนที่กรุงปารีสมาให้เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง ขอเชิญท่านจงได้โปรด
เรียนท่านเคอฟูร์ชว่า ถึงแม้ท่านจะได้ตั้งของกำนัลชนิดอื่นอันมีราคา
ค่าควรเมือง หรือเงินทองของสมบัติชนิดใดมาให้ ก็จะไม่เป็น
ที่พอใจเท่ากับแผนที่ของดงามแผ่นนี้เลย แผนที่นี้เป็นเครื่องบรรณา
การ ซึ่งจะมีประโยชน์แก่คนและพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุง
สยามตั้งกาดนาน ตลอดจนยังกว้างออกไปอีกถึงชั่วอายุหลานเหลน
ก็ยังจะกระทำคุณแก่ชาวสยามต่อไป ฉะนั้นจึงเป็นของประเสริฐยิ่งกว่า
เครื่องบรรณาการใดๆ และเพราะเหตุที่เป็นของประเสริฐถึงเพียงนี้
แผนที่จะเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งข้าพเจ้าจะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระเจ้า
แผ่นดินสยาม เพราะทราบว่าเป็นของต้องพระราชประสงค์ ขอท่าน
จงได้แสดงความพอใจต่อท่านเคอฟูร์ชขึ้น ทั้งในนามของข้าพเจ้า
และทั้งในพระนามของพระเจ้าแผ่นดินสยามด้วยเทอญ” ว่าแล้วท่านก็
ให้ขุนนางตำแหน่งรองราชวัด ท่านผู้เอาแผนที่มาให้ด้วยเงินทองพอ

สมควร ดูเดียวกับที่ท่านเคยทำมาแต่ก่อนในเวลาที่ท่านได้รับเข้าของ
ใดๆ (ตามธรรมเนียมบ้านเมืองสยาม ซึ่งถือว่าต้องให้อะไรสักสิ่ง
เป็นการตอบแทนกันอยู่เสมอ)

นอกจากแผนที่พระนครนี้ ท่านเคอฟูร์ซยังได้ส่งหนังสือราย-
การว่าด้วยความเป็นอยู่แห่งพระนครด้วยอีกเล่มหนึ่ง เพราะท่านได้
ทราบว่าท่านราชทูตอยากได้มาก เพื่อเข้าใจถึงการปกครองภายใน
พระนครว่าดำเนินไปประการใด

ตั้งแต่วันที่ราชทูตไทย ได้กลับมากจากการเที่ยวตามมณฑล
เหนือแล้วนั้น ขุนนางในพระนครต่างอยากเชิญท่านไปเลี้ยงและไปดู
ของต่างๆ ไม่มีเว้นแต่ละวัน ดังที่ท่านราชทูตได้ไปดูและซึ่งควรนำมา
กล่าวในท่อนนี้เป็นคนกค้อ ละครออเปร่าและละครพุทธธรรมดา
ละครพดด้วงไปคนนชอถาวร หรือ “เจ้าตระหนกเหนียว” ของ
อาจารย์มอเดียร์ เป็นที่พอใจของราชทูตมาก พอเปิดฉากเจ้าตระ
หนกก็ออกมาขับถูงเงิน เมื่อท่านราชทูตได้เห็นกัพยากรณ์ไว้อวดหน้า
ว่า— “ข้าพเจ้านี้จะรวยจะรวยใครแย่งเอาถูงเงินไปกินเสียก่อน
ก็จะหมดเรื่องละครระมิง” และแท้จริงก็เป็นดังนั้นด้วย ฉะนั้นจึงทำให้
ที่ได้ฟังท่านออกความเห็นดั่งหน้า ในเรื่องที่ท่านยังไม่ได้เคยตรูเห็น
อดไม่ได้ต้องเชยชมดคีปัญญาเฉลียวฉลาดของท่านราชทูต ว่าหมด
หลักเป็นปราชญ์แท้ทีเดียว

รุ่งชนวนหน้าท่านได้ไปดละครวขอเปรา ชื่ออาร์มิตาของ
 อาจารย์โน้ต (ซึ่งเป็นเรื่องมีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น) เจอนแห่ง
 เรื่องคือนางอาร์มิตาพระราชธิดาแห่งเจ้าเดรัตในเมืองดามาต เกิด
 รักใคร่กับนักรบเซดของพระบิดา ชื่อเรโนลด์แต่นางนั้นได้ใช้เล่ห์
 กระเท่ห์ต่างๆ ทั้งเวทมนต์คาถาดำลึกลับให้แก่นักรบเรโนลด์รัก
 ตน เรโนลด์ก็หาได้แพ้แก่ฤทธิ์แห่งเสน่ห์เล่ห์กลของนางนั้นไม่ ท
 หลังนางเคืองจะใคร่ฆ่าให้หาย แค้นที่เขาไม่รักตน แต่ก็กระทำไม่ลง
 เพราะอำนาจความงามของเรโนลด์ประกอบกับความรักของนางอาร์
 มิตาเป็นเครื่องห้าม ตบปลายเพื่อนของนักรบคนนั้นมาเฝ้าบ้านเรือน
 และเวียงวังเมืองดามาตักเรโนลด์ออกจากเป็นเซดไว้ได้

เมื่อท่านราชทูตได้ดละครบถ้วนแล้ว ท่านลงความเห็นว่
 “นางงามคนนั้นไม่ใช่คนฝรั่งเศสไม่ใช่หรือ หากไม่คงไม่ต้องเที่ยวหา
 กลอุบายต่าง ๆ ดำลึกลับให้ชายรักดังนี้ เพราะธรรมดา ดัชนีชาว
 ฝรั่งเศสแล้วข้าพเจ้าสังเกต ไม่ต้องแต่งกลอุบายอะไรมากมาย
 เพียงบุรุษแต่เห็นดวงพักตร์และกิริยามรรยาทอันสุภาพเท่านั้น เป็น
 คอกรักทันที” พอถึงตอนปลายแห่งเรื่องนั้น เป็นเวลาเกิดไฟไหม้วังที่
 นางอาร์มิตาอยู่นั้น ท่านราชทูตได้กล่าวว่ พวกเรากลับเถอะจะ
 อยู่อีกทำไม ไฟไหม้บ้านแล้วเราต้องไป เมื่อบ้านพังลงหมดแล้วชน
 อยู่จะเป็นอันครายแก่ตัว” แล้วท่านก็ออกไป

รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งท่านราชทูต กับขุนนางอินทรีได้ไปเที่ยวที่บ้าน
ม่งเซียร์โซซง ซึ่งเป็นคนคิดเครื่องเล่นต่าง ๆ เพื่อจะได้ชมดู
เครื่องเล่นใหม่ ๆ ซึ่งทำให้มหาชนชาวพระนครทั้งไปตาม ๆ กัน
ในสมัยนั้น เครื่องเล่นนี้ รูปต้นฐานคล้ายกับโต๊ะมิดเดิ้ล แต่
แทนที่โต๊ะ นั้นจะมี ผาตั้งเขี้ยว ปูตาม ขรรพดา โต๊ะมิดเดิ้ลนั้น กลายเป็น
รูปแผนที่ของโลกเขียนอยู่บนพื้นโต๊ะ มีทงภูเขาและทะเลประเทศ
ต่าง ๆ ในโลกพิภพ วิถีเล่นนั้นคือเกณฑ์ให้คนเล่นเดินเรือหรือ
ขับรย้อม ๆ ไปจากประเทศหนึ่งถึงประเทศหนึ่งหรือจากเมืองหนึ่งไป
เมืองโน้น ใครจะไปทางไหนทางบกทางน้ำก็ได้ ใครจะอ้อมค้อม
หรือตัดไปทางใดที่มันคนไปมากก็ได้ แต่ผลัดกันเดินเรือหรือผลัดกัน
ลากรถคนละที่ตามเกณฑ์กำหนดซึ่งบัญญัติไว้ ใครเดินถูกบัญญัติ
และไปถึงเมืองที่มุ่งไว้ก่อนคนอื่นนั้นเป็นชนะ

พอราชทูต ได้ได้เห็นโต๊ะแผนที่โลกนั้นแล้วก็เข้าใจในวิถีเล่น
ทันทีไม่พักต้องอธิบายวิถีเล่นก็เป็นเอง และท่านยังทำ ม่งเซียร์โซซง
ว่า “นี่ จะอนุญาตให้ฉันทดลองเล่นเรือดูกับท่านไหม อยากจะรู้ว่า
ใครจะเล่นเรือไปถึงเมืองไทยก่อนใคร ” ม่งเซียร์โซซงว่า “ดีแล้ว
เจ้าคุณ เชิญลองจับเรือกัน ”

เล่นกันไปเล่นมา บัดเดี๋ยวเดียวที่ท่านราชทูตด้ายมเดินเรือ
ของท่านถึงอ่าวสยามก่อนม่งเซียร์โซซงผู้เป็นเจ้าของเด็ยอีก เมื่อชนะ

แล้วท่านราชทูตได้อำตามงเขี้ยวโง่งงว่า— ขอบใจท่านเป็นอันมาก
ที่ได้ต้อนรับวีรเณรน้อย ๆ ให้ และเคาะโศกชัยครวณ ขอลมฟ้า
อากาศได้บันดาลให้เรือดำที่ เรา จะแล่นไปเมืองสยามได้ดำเนินสะดวก
ดุจเดียวกับลำย่อม ๆ ที่ไหลเด่นชนะเมือกน้ด้วยเทอญ ” พอذنทนา
และดูเครื่องเดินนอนอกดีนักครั้น ท่านราชทูตก็ออกไป

บทที่ ๖๘

ราชทูตไปเยี่ยมสำนักสามเณร มิชชังต่างประเทศ.

ครั้นถึงวันที่ ๑๐ เดือนธันวาคม คณะราชทูตได้ไปเยี่ยมสำนัก
สามเณรมิชชังต่างประเทศที่ได้กำหนดไว้ กับท่านบาดหลวงเดอลิยอน
ผู้เป็นลามาด้วยกันแต่เมืองไทย และท่านบาดหลวงเดอบรี
ซาเซียร์อธิการแห่งสำนักสามเณรนั้น พอได้ข่าวว่าราชทูตมาถึง
สำนักสามเณรนั้น ท่านบาดหลวงอาเบเดอชวาช ซึ่งเคยเป็นอุปทูต
ไปเมืองไทยแต่ก่อน ก็ได้ออกไปต้อนรับและพาไปเที่ยวน้ำชา ใช้
และถวายชุดเงินชุดทอง ที่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ได้ถวาย ท่าน ไว้แต่เมื่อ
ครั้งยังอยู่ในกรุงสยามและนอนก้นใน ห้องเตียงยังได้เฝ้าไม้แก่นจันทร์
กลิ่นหอมฟุ้งกระลบไปทั่วห้อง.

เมื่อท่าน ราชทูตกิน น้ำชาพลาง คุยพลางกับ บรรดา สังฆราช
 บาทหลวงแห่งสำนักนั้น และสำนักอื่นซึ่งได้นิมนต์มาในกิจมงคลนี้
 พอสักครู่หนึ่งท่านอธิการเคอเบรชาเซียร์ เห็นได้เวลาภาคเหมาะก็
 ยืนขึ้นกล่าวอารัมภกถาต้อนรับราชทูต เป็นใจความดังนี้— ‘ท่าน
 ราชทูต เมื่ออาตมภาพมาประดิษฐานที่พระมหากษัตริย์คุณที่พระเจ้า
 แผ่นดินสยามได้ทรงอุปถัมภ์มาท่านสังฆราชบาทหลวงคริสตัง และ
 ทรงต้อนรับ ราชทูต ฝรั่งเศสด้วย เมตตาปราณีและ เกียรติยศ อันใหญ่
 ยิ่งแล้ว อาตมภาพจะใคร่ต้อนรับเลี้ยงดูท่านทั้งหลายผู้เป็นเหมือน
 ส่วนหนึ่งของพระองค์ ให้ถึงขนาดดุจเดียวกัน พระเจ้ากรุงสยาม
 นั้นทรงอุปถัมภ์ไม่เลือก หน้าที่ว่า ชนชาติใด เหมือนหนึ่ง ทวย นาคกรไทย
 ทีเดียว ฉะนั้น อาตมภาพจึงใคร่จะเชิญชนต่างชาติต่างภาษา
 ยิ่งมายิ่งดี ให้มาประชุมกันทำการต้อนรับท่านราชทูตคราวนี้เป็น
 การตอบแทน แต่ถ้านักว่าไม่ควรจะต้องเดือดร้อนในการเที่ยว

หาคนต่างภาษามาตั้งรับเสริญเจ้าคุณในภาษาของเขา เพราะเหตุ
 ว่าภายในสำนักนั้นเองนอกจากใช้ภาษาฝรั่งเศสซึ่งเป็นภาษาประจำชาติ
 แล้ว ยังใช้เจรจากันด้วยภาษาอื่น ๆ อีกหลายภาษาในคราวที่ต้อง
 การใช้ ฉะนั้นอาตมภาพขอโอกาสนำพระสงฆ์ในสำนักนี้มาคำนับเจ้า
 คุณ ท่านองค์ใดชำนาญในภาษาใดก็จะได้ตั้งรับเสริญเจ้าคุณในแผนก
 ภาษานั้นนักโบราณคดีจะตั้งรับเสริญท่านในภาษาเฮเบอร์โอ ซึ่งเป็น
 ภาษานักปราชญ์ (คล้ายต้นตึกฤๅและบาลีสำหรับนักปราชญ์ไทย)

นักนิพนธ์จะสรรเสริญเป็นภาษาเครก (โยนกะพากย์) เพราะเป็นภาษาที่ไพเราะเสนาะโสต นักคำสอนจะสรรเสริญเป็นภาษาละติน ซึ่งเป็นภาษาพื้นพระคำสอนมีภูมิหนักแน่นอยู่ในประโยคและศัพท์ แล้วจะสรรเสริญเจ้าคุณ ในภาษา ดยามซึ่ง เป็นภาษา ที่ถูกหูถูกใจเจ้าคุณยิ่งกว่าภาษาใด ๆ ทั้งสิ้นในโลก ขอคำสรรเสริญต่าง ๆ เหล่านี้จงสมแก่คุณสมบัติ ซึ่งมีอยู่ในตัวเจ้าคุณผู้เป็นอาคันตุกะมาเยี่ยมสถานทนแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ดยาม ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐด้วยเทอญ”

พอต้นอารัมภกถาของท่านอธิการณแล้ว มีพระสงฆ์องค์หนึ่ง ออกมาต้อนรับ เจ้าคุณ ราชทูต ในนามของพระสังฆมณาราย ในสำนักนั้น กล่าวเป็นภาษาเฮเบรโอว่า

“ท่านราชทูต เหตุใดมิที่ใดตงดำนกน ก็เพื่อจะได้ส่งสอนคำสอนแก่ชนต่างชาติ บัดนี้ก็ได้เห็นผลสำเร็จสมประสงค์อยู่แล้ว โดยที่ส่งซึ่งได้เรียนจากดำนกน ไปผูกไมตรีจิตกับชนชาติของเจ้าคุณ ถึงกับพระเจ้าแผ่นดินรับสั่งใช้เจ้าคุณมาเยี่ยมเยือนแทนพระองค์และแทนชาติฉะนี้ นับว่าเป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งได้มาถึงดำนกนแล้ว ฉะนี้ จึงขอชวนกันโมทนาคุณแห่งพระผู้เป็นเจ้าที่ได้ทรงพระมหากรุณาเห็นปรากฏถึงเพียงนี้ และขอพระองค์จงเพิ่มพูนพระคุณอันสูงส่งให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์แก่เจ้าคุณด้วย ให้เจ้าคุณ

รู้สึกซึ้งทรามดีในพระองค์ผู้ทรงคุ้มครองเจ้าคุณทุกเมื่อเชื่อกันเทอญ"

ครั้นจบสุนทรพจน์ลงก็ ได้ มี ถ้าม กล่าวซ้ำเป็นพากย์ดงามให้
ท่านราชทูตฟังเข้าใจความได้ตลอด แล้วก็ได้มีพระดังซอกองค์หนึ่ง
ยื่นชนกถาว์เป็นภาษาเครกในนามของสามเณร ซึ่งเรียนอยู่ใน
สำนักนั้นว่า

"ท่านราชทูต แม้บรรดาท่านทั้งหลายที่มาคอยต้อนรับ
ค่านับเจ้าคุณอยู่ในเวลานี้ จะรู้สึกดีใจในการมาเยี่ยมเยือนของ
เจ้าคุณสักเท่าไรก็ดี ก็ยังไม่เทียบเท่าความรู้สึกกับศิษย์แห่งคณะ
นักเรียนสามเณร เพราะได้เห็นแก่ตาแล้วว่า ชนชาวเมืองสยาม
ซึ่งข้าพเจ้าทั้งหลาย จะไป ตั้ง ตอน ต่อไป ข้างหน้านั้นเป็น คน ชนิด ไร
ดีเพียงไร น่ารักใคร่เพียงไร เป็นความดีจริง ข้าพเจ้าทั้งหลาย
จะพยายามจนสุดกำลัง ที่จะฝึกฝนตนให้เป็นผู้มีความรู้และความ
ศรัทธาแก่กล้า เพื่อให้ท่านผู้ใหญ่เล็งทอดไปยังเมืองของท่านซึ่ง
บริบูรณ์ด้วยคนดีและคุณสมบัติเป็นอเนกประการ ข้าตอยู่สิ่งเดียว
ยังไม่นับถือพระผู้เป็นเจ้า เพราะยังไม่รู้จักคุณูปการของพระองค์
เพื่อประโยชน์ส่วนตัวและเกียรติยศของพระองค์ เมื่อเจ้าคุณเป็นคน
อยากรู้อยากเรียน เป็นคนมีความเมตตากรุณา ทั้งประกอบด้วยสติ
ปัญญาเฉลียวฉลาดเฉียบแหลมดังที่ได้ปรากฏแล้วในเมืองหน้บครั้งไม่
ถ้วน ก็เป็นที่ดีให้เห็นว่าชาวเมืองสยามประกอบไปด้วยคุณสมบัติ

เพียงไร การสอนศาสนาคงเป็นการง่ายตายเป็นแน่นอน เมื่อฉลาด
 สำหรับกิจการอันเกี่ยวกับโลกแล้ว ทำไมจะไม่ฉลาดสำหรับความรู้
 อันเกี่ยวกับพระถึงเจ้าเล่า ในที่สุดนี้ขอเจ้าคุณจงเจริญมีความสุขใน
 โลกนี้จนนานวันยังมาชน จนกว่าเจ้าคุณจะได้รู้จักรักใคร่องค์พระ
 ผู้เป็นเจ้าที่เดียว เพื่อความสุขและเกียรติยศของเจ้าคุณ ของพระเจ้า
 แผ่นดินและชาติสยามทั้งหมด ดังว่า”

พอหมดคำขัยมงคลภาษาเขตกและคำแปลอธิบายแล้ว พระ
 องค์อันดับอังกอร์หนึ่งมา กล่าว คำภาษาละติน ในนาม ของคณะ บาท
 หลวง ซึ่งจะโดยสารกลับไปเมืองไทยกับราชทูตว่า—

“เจ้าคุณราชทูต การที่แต่เห็นเจ้าคุณในท่ามกลางพวก
 อาตมาพณทำให้ผมเฝ้าใจที่สุด และหากจะมีผู้สั่งให้ตั้งเรือไปเมือง
 สยามกับเจ้าคุณในเวลานี้ทีเดียว อาตมาพณจะไม่ขอรอก่อค้างลัก
 ครุเดียว จะยินดีลงไปแต่ในเวลานี้ทีเดียว เพราะรู้ดีว่าไปในเรือ
 ดำเดียวกับเจ้าคุณก็ราวกับอยู่ร่วมด้วยญาติมิตรสนิทผู้ปรารถนาแต่ดี
 ค่อกัน ความสนิทสนมและไม่ตรีจิตซึ่งเจ้าคุณแต่ตั้งออกมาให้เห็น
 แต่ในเมืองฝรั่งเศส เป็นลักษณะอันแน่นอนว่า ถ้าถึงเมืองไทย
 แล้ว พวกอาตมาพณมีแต่หวังว่าจะได้รับส่วนไมตรีจิต จากเจ้าคุณ
 และชาวเมืองของเจ้าคุณดุจเดียวกัน จึงยินดีทางบ้านทางเมืองตั้งเรือ
 โดยปราศจากความวิตกทุกอย่าง ในระวางที่เจ้าคุณอยู่เมืองฝรั่งเศส

นี้ เจ้าคุณได้แสดงความสามารถและคุณความดีหลายประการ ซึ่งได้เป็นเหตุให้ชาวเมืองนับแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมา ถึงราษฎรชนต่ำ รักใคร่เจ้าคุณถึงกับได้ทำหนังสือสัญญา พระราชไมตรีในระหว่างสองพระนครดำริจะส่งพระราชประสงค์ของทั้งสองเมือง

แต่เดิมประเทศสยามและประเทศฝรั่งเศสเป็นเมืองห่างไกล อยู่สองทางๆ หนึ่ง คือตั้งอยู่คนละซีกโลกพิภพ และอีกทางหนึ่งคือนับถือศาสนาคนละอย่างทิศแห่งความคิดกันเท่ากับประเทศก็ว่าได้ บัดนี้แล้ว เจ้าคุณได้จัดให้สองประเทศเป็นเหมือนหนึ่งเมืองใกล้เคียงทางหนึ่งอยู่แล้ว เพราะธรรมชาติเมืองที่เป็นไมตรีรักใคร่กัน ถึงไกลก็เหมือนใกล้ ส่วนเรื่องห่างกันทางศาสนาเดา ก็เป็นที่หวังว่าไม่ช้าจะพากันดำเนินคู่เรียงเคียงไหล่ ร่วมจิตใจกันสนิทสนมทั้งสองทาง”

เมื่อเสร็จคำขยำยมงคลแผนภาษาละตินแล้ว ท่านบาดหลวงอาเบเดอติยอนก็ได้ลุกขึ้นกล่าวขยำยมงคลคาถา ในนามของท่านบาดหลวงฝรั่งเศส ซึ่งเวลานั้นยังอยู่ในเมืองสยามเป็นภาษาไทยว่า—

“ท่านราชทูต นับแต่วันนี้ที่เจ้าคุณเหยียบแผ่นดินฝรั่งเศส เจ้าคุณได้ยื่นเท้าต่อสวรรค์เจริญขอบพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินสยามและตัวเจ้าคุณเอง ซึ่งเป็นการดมคออย่างยิ่งและเป็นที่น่าปรารถนาของอาคมภาพมานมนานที่จะได้มีโอกาสรำพัน เกียรติคุณอันถูกใจอาคมภาพสนิทสนมกว่าคนใด ๆ ในบรรดาผู้ที่เคยสรรเสริญเจ้าคุณ

มาแต่ก็ เพราะฉันทราบละเอียดลุ่มลึกในคุณความดีของเจ้าคุณมาก
กว่าท่านทั้งหลายเหล่านั้น คำที่เคยรู้จักและเคยรับพระคุณจากเจ้า-
คุณคงเคยอยู่เมืองสยามด้วยกันประการหนึ่ง ทั้งด้วยเหตุที่ได้เป็น
ล่ามเจ้าคุณตลอดเวลาที่เจ้าคุณมาอยู่เมืองฝรั่งเศสจนกาศบดิน จึงได้
รู้แก่ใจเห็นแก่ตาชัด ๆ ว่า ที่ชาวเมืองนั้รเรดิญพระบารมีของพระ
เจ้ากรุงสยามและ คุณความดีของเจ้าคุณยังห่างจากความเป็นจริงอีก
มากนัก ความรู้สึกอันเกิดแต่เข้าใจจริงของอาตมภาพนั้นแหละ
อาตมภาพใคร่จะแสดงให้เจ้าคุณทราบต่อหน้าประชุมชนจริง ๆ หาก
แต่โอกาสยังไม่ให้ บดินโอกาสมาถึงเข้าแล้ว อาตมภาพจึงรู้สึก
บิตินิดเป็นอย่างยิ่ง

อันว่าคนทั้งหลายในเมืองนั้รเรดิคในกฤษฎาภินิหาร พระคุณ
ความดีงามแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจริง เพราะเกียรติ
คุณของพระองค์พุ่งขจรมาในทั่วสารทิศ ใคร ๆ ในโลกจึงเลิยทราบ
ได้ว่าแต่ในพระมหากษัตริย์ในบุรพทิศด้วยกัน พระเจ้ากรุงสยามเป็น
ผู้ทรงไว้ซึ่งทรัพย์สินสมบัติพัสถาน และพระปรีชาเฉลยฉลาด ยิ่งพระองค์
ไม่เคยออกทรงมักที่ซึ่ง หลงแก่ชดคิยมานะประการใดประการหนึ่ง ทรง
วางวัดคนดีไม่ว่าชนชาติตระกูลใด พระองค์ทรงพากเพียรพยายาม
เพื่อบำรุงกรุงสยามให้รุ่งเรือง ทรงผ่อนผันนิยยาว ถ่อมและทรง
พระองค์ตามคักคิ อันควรแก่พระมหากษัตริย์ มิให้คนสูงหมิ่นพระ

บารมี มีให้คนต่างทรงกตเวทิตาเกินกว่าเหตุ ซึ่งเป็นเครื่องชักจูงน้ำใจ
 ของชาวต่างประเทศไม่ว่าสกุลภาษาใด ให้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์หาที่
 ดินดุดมได้ ข้าใคร ๆ ก็ทราบอยู่ดั่งว่า ถึงแม้พระองค์ทรงนับถือศาสนา
 ที่ผิดแปลกแปลกประหลาด กว่าศาสนาของคนทั่วไปอยู่ในพระราชอาณา
 อาณาจักรของพระองค์ พระองค์มีพระทัยกว้างขวางอุปถัมภ์บำรุง
 ทุกศาสนา เช่นพระสังฆัสสัปปุริสครีตัง พระองค์ทรงถนอมเหมือนหนึ่ง
 ว่าเป็นบุตรในอุทรของพระองค์ พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์
 เหล่านั้แผ่ไพศาลไปทั่วสารทิศ ใคร ๆ ก็รู้ยั้งตั้งที่ดามาแล้ว แต่ใคร
 เล่าจะมารู้ลึกถึงดินแดนที่ห่างไกลกับอาตมภาพ ผู้ที่ได้มีโอกาสดำเนินไปอยู่เมือง
 ไทย เห็นแก่ตัวรักแก่ใจเป็นเวลานานหลายปี

ส่วนตัวเจ้าคุณราชทูตเด้า ใคร ๆ ในเมืองนี้ดั่งว่าเจ้าคุณ
 เสด็จยวณาดตงนตงนน แท้จริงคนทพุดตงนรักแต่ตามดำเนินคำแปล
 ของอาตมภาพคนเดียวนั้น และความดีที่ยจริงอาตมภาพแทบจะ
 ขยายแก้ไขไม่รู้จักครั้งกั้น ต่อเมื่อเจ้าคุณถูกชักกลามความเห็นแล้ว
 เจ้าคุณวานให้อาตมภาพแปลคำตอบของเจ้าคุณ อาตมภาพรู้สึกดี
 แล่นดั่งว่าคำแปลกับคำจริงของเจ้าคุณห่างกันเป็นเส้น เป็นโยชน์ทีเดียว
 ก็ว่าได้ ที่รู้ตื้นเผ็ด ๆ มัน ๆ อร่อย ๆ ในภาษาสยามตามที่เจ้าคุณใช้พูด
 นั้นมอยอยู่ทุกธาติตามแต่เรื่อง ครั้นแปลลึกลายเป็นของจัดราวกับน้ำ
 ทำอะไรมิรู้ ยากแท้ที่จะอธิบายให้เข้าใจรู้ได้ดี เป็นการหนักใจไม่

น้อยเมื่อจะเปลือยออกมาเป็นฝรั่งค์ ที่จะรักษารัฐชาติในคำพูดของ
 เจ้าคุณมิให้ระเหยศูนย์เป็นลมไป ดังที่ชาวเมืองนั้นชมในเจ้าคุณ คือ
 ทรียาอ่อนโยนตามใจผู้ต้อนรับ ไม่ว่าเจ้าคุณจะไปไหนสถานที่ใด เขา
 ยังชมเจ้าคุณที่เป็นคนใจเยือกเย็นไม่ทุเรศดูดนเลย ใช้แต่คำเยินยอ
 เต็มอ นอกลนเขายังชมเจ้าคุณอีกเป็นร้อยแปดประการ และก็เห็น
 ความจริงของเขาทางนั้น แต่เขาเหล่าน ถ้าเขาได้มีโอกาสอยู่ร่วมบ้าน
 ช้องกับเจ้าคุณมานานเหมือนอย่างอาตมาภาพ แล้วจะมีกล่าวเหตุ
 ไปถึงสวรรค์แด่หรือ เพราะคุณสมบัติของเจ้าคุณเท่าที่เขาได้สังเกตเห็น
 เห็นนั้น ถ้าจะนำมาเปรียบกับทอาตมาภาพได้เห็นเองอยู่คั่นวัน ก็เหมือน
 แดงหิ้งห้อยมาเปรียบกับแดงพระอาทิตย์กับานกัน นี้อาศัยพระบารมี
 ของพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงพระประสงค์ ให้อาตมาภาพติดตามมา
 เป็นล่ามเจ้าคุณในเที่ยวนี้ จึงได้มีโอกาสเห็นคุณความดีของเจ้าคุณ
 ดกช่งคมกริภาพแท้จริง เมื่ออาตมาภาพระดลถึงพระมหากษัตริย์คุณ
 แห่งพระเจ้ากรุงสยาม และทรียาน่ารักนบถือของเจ้าคุณแล้ว ว่าแต่
 ดำรงเป็นมนุษย์ดอมมนุษย์ด้วยกัน กรวดกอยากดรรเดรัญและอยาก
 ปรารภณาคิดคอยหาที่สนับสนุนได้ แต่เมื่ออาตมาภาพมาครองเห็นพระ
 มหากษัตริย์คุณของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าซึ่งเป็นต้นเหตุให้ความดำริญาใจได้
 บังเกิดแก่อาตมาภาพเห็นปานฉะนี้ ทำให้อยากแค้นที่จะอยากตอบแทน
 คุณความดีทอาตมาภาพไ้รับนั้น เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุง

สยามกับเจ้าคุณและประชาชนทั่วไปในประเทศนั้น ได้มีความชื่นชมยินดีเป็นผาสุกทั่วหน้ากันในโลกนี้สันกาลนาน และเพื่อต่างจะได้ร่วมสถานอภิรมย์ยินดียิ่งในวิมานสวรรค์กับพระองค์เป็นนิรันดร์กาล”

ครั้นสิ้นกระแสน้ำมั่งคดกลาฝ่ายพระสงฆ์นั้นแล้ว ท่านอัครราชทูตแสดงความขอบใจแล้วขอบใจเล่า ในนามของท่านเองทั้งในนามของชาติสยาม มีสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นอาทิว่าจะมีรู้ลืมตลอดชีวิต ท่านอัครราชทูตว่า—

“เดิมเมื่อจะมาเมืองฝรั่งเศสนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงรับสั่งข้าอยู่เดิมว่า ถ้าขัดขืนประการใดเมื่อไรให้ไว้ใจพวกบาทหลวงเถอะ ถ้ากิจการใดแก้ไขไม่ได้ไม่สำเร็จ ก็จงมอบกิจการนั้นให้เป็นภาระของท่านบาทหลวงเถอะ ท่านจักช่วยแก้ไขให้สำเร็จทุกประการ ก็เป็นการสมพระราชประสงค์ทุกสิ่งทุกอย่างดังที่ทรงรับสั่งนั้น สมควรแล้วที่จะไว้วางใจในท่าน เพราะเห็นแล้วว่าท่านล้วนตั้งอยู่ในศีลในธรรมแท้ แต่ความจริงนี้ ขอท่านทั้งหลายจงอย่ามีความวิตก ถ้ากลับถึงเมืองไทยเมื่อใด ก็จะมีสมที่จะกราบบังคมทูลให้ทรงทราบโดยละเอียด ให้พระองค์ซุ่มทราบดีในพระคุณของข้านี้ ซึ่งมีต่อพระองค์และต่อพวกราชทูตของพระองค์ จะมีสมที่จะกล่าวสรรเสริญให้สมกับเมตตากรุณาคุณ ซึ่งราชทูตของพระองค์ได้รับ จากท่านนี้ทุกคืนวัน นับแต่เริ่มที่ได้เหยียบประเทศฝรั่งเศสมา

แท้จริงในเมืองนี้เราทำได้เคยไปเยี่ยมใครต่อใครมาเป็นอันมากแล้ว แต่
ก็ยังไม่ได้คำนึกถึงพวกเราชาวสยามทั้งหลาย ได้ยินดีมาเยี่ยมเท่ากับ
คำนึกถามเนรมิซซังต่างประเทศนี้เลย หากว่าต่อไปข้างหน้าพวกเรา
ราชทูตสยามได้มีโอกาสสนองพระคุณนี้ ต่อคณะบาดหลวงด้านกันซึ่ง
ไปเมืองไทยนั้น ขอจงอย่ามีความวิตกกังวลจะสนองให้ถึงขนาดเสมอกับพระ
คุณที่ได้รับในคราวนี้เลย”

เมื่อต้นคำทำนอัครราชทูตแล้ว เจ้าพนักงานกตฤคิกก็มา
เชิญที่ประชุมให้เข้าห้องรับประทานอาหารว่าง จึงได้เลิกการ
ประชุม และต่างพากันไปในห้องนันทนที การเลี้ยงอาหารราชทูตที่
ด้านกันถามเนรมิซซังคราวนี้ จัดเป็นการใหญ่โตอย่างกับในวังหลวง
จนเป็นเหตุให้ท่านอธิการเองซึ่งรู้จักท่านราชทูต ว่าโปรดข้างมัธยสถ
คุดเดียวกับเป็นดังของคหิงเหมือนกัน รุดกกระดากใจ ถึงกับออก
ปากว่ากับท่านราชทูตว่า— “เจ้าคุณจงอย่าพึงติความฟุ่มเฟือยในการ
ใช้อาหารการกินของด้านกันเลย เพราะเป็นความดีจริงการเลี้ยงทุก
วันธรรมดาหาเป็นเช่นดังวนนี้ไม่ ขอตั้งข้อขนานต้องคนของเจ้าคุณ
ที่ได้มากินข้าวทันทคราวหนึ่ง เมื่อเจ้าคุณไปเที่ยวข้างเหนือโน้นคงรู้
ความจริงเรื่องมันเป็นดังนี้ คือเมื่อข้าวดิอว่าเจ้าคุณราชทูตได้รับปาก
ว่า จะมากินข้าวที่ด้านกันแล้ว มีทนายกาใจศรัทธาคนหนึ่งเห็นความ
ขัดข้องของอาตมาบรรดาสังฆ์ในด้านกัน ที่จะรับรองราชทูตของพระ
เจ้ากรุงสยามให้สมควรกับเกียรติยศของพระองค์ นางทนายกาใจจึง

รับเป็นภาระธุระในการจัดเลี้ยงราชทูตคราวนี้ โดยสำนักส้ามเนรไม่
 ต้องเป็นธุระเลย อันว่าเครื่องโต๊ะ ซึ่งล้วนเป็นเงินเป็นทองคิดตรา
 ขุนนางชั้นสูงในเมืองฝรั่งเศส พร้อมด้วยอาหารเครื่องบริโภคนและ
 องุ่นเคี้ยวมีขอทได้นำมาเลี้ยงน ด่วนแต่นางทวยกานนนั้นออกให้ท
 ดัน ขอเจ้าคุณจงโปรดทราบไว้หาไม่อาจเข้าใจผิดไปส่นใดใจ ”

ท่านอธิการว่าพลางซ้ไปทางห้องใน ก็เห็นจัดการอย่าง
 บริบูรณ์จริง มีคนใช้แต่งเครื่องแบบคิดตราขุนนางส้ามนางทวยกานน
 ศรัทธานั้นคอยประจำเฝ้าท่านอธิการราชทูต อุปทูต ตรทูต และขุนนาง
 อันคนละต้องคนทุก ๆ คน แต่ถึงจัดการเลี้ยงเป็นการใหญ่โตดังนี้
 ท่านอธิการได้ร้องขอจากนางทวยกานน ให้จัดการเลี้ยงราชทูตอย่าง
 นนวิธ ๆ คือให้ต่างบริโภคนอาหาร โดยตั้งยมกิริยาจากตาม
 ธรรมเนียมที่เคยเป็นมาในสำนักส้ามเนรนั้น มิให้มีการหิวระเอิก-
 เกริกเฮฮาประการใดประการหนึ่งเลยเป็นอันขาด เพื่อเป็นการตัก
 เตือนที่ประชุมเลี้ยง ให้สำนึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของผู้เป็นเจ้า
 ซึ่งทรงประทานอาหารนั้นให้ต่างอิ่มหนำสำราญ มิเรียวมีแรงดำหรับ
 ฉลองพระเดชพระคุณของพระองค์ในกาลข้างหน้าต่อไป อาศัยคำ
 ขอร้องของท่านอธิการน การก็ได้เป็นไปอย่างสุภาพเรียบร้อย ส้มควร
 กับส้านที่ศักดิ์สิทธิ์และเกียรติยศแห่งราชทูตทุกประการ

พอเพียงราชทูตได้เสร็จแล้วจัดการส่งทนายปราศรัยกันในห้อง
อื่น เพื่อให้คนที่ตามราชทูตมา เช่นล่ามเด็มนับและพนักงานอื่นได้มี
โอกาสรับประทานอาหารด้วย และครั้นนาฬิกาตี ๔ ทูมท่านอธิการ
ราชทูตก็ลาท่านเจ้าอธิการเคอบริชาเซียร์ และที่ประชุมก็พากันกลับ
ยังสำนักของตน

บทที่ ๖๙

คนไทยสอบไล่ชั้นมหาปริญญา

เพื่อ จะ เชิดชูเกียรติคุณและความ สามารถของชาวสยามให้
ปรากฏต่อชาวฝรั่งเศสให้ยิ่งขึ้น คณะบาทหลวงมิชชังต่างประเทศจึง
ได้ปรารภถึงการที่จะนำนักเรียนไทยคนหนึ่ง (ซึ่งเวลานั้นอยู่ในกรุง
ปารีส) บิดาเป็นชาวเบงกอลและมารดาเป็นไทย ชื่ออันโคโนป็นโต
ให้เข้าสอบไล่วิชาตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัยซอร์บอน เป็นการ
เปิดเผยต่อหน้าคณะปริญญาต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยนั้น เพื่อจะได้
รับประกาศนียบัตร เป็น มหา ปริญญา แห่ง มหาวิทยาลัยซอร์บอนด้วย
บ้าง เมื่อราชทูตสยามได้ทราบในความปรารภของท่านบาทหลวงดัง
นั้นก็เห็นด้วยทุกประการ และตัวท่านกับมิตรสหายของมิชชังอื่น ๆ

เป็นอันมากยังได้พากันแนะนำด้วยว่า ควรอุทิศถวายคำแก้ปัญหาคำ
 ตอบปริญาของนักเรียนไทยคนนั้น แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 ดินฝรั่งเสด็จ และเชื่อกันว่าคงพอพระทัยรับ จะได้เป็นที่ตั้งจำเริญยิ่ง ๆ
 ขึ้นไป (ที่ตรงนั้นขออธิบายสำหรับคนที่ยังไม่ชินกับวิธีตอบเป็นปริญา—
 ญาคามมหาวิทยาลัยเมืองฝรั่งว่า การที่จะตอบเป็นมหาปริญยานั้น
 ไม่ดำเนินตามวิธีสอนนักเรียนในโรงเรียนสามัญเลย ในโรงเรียนสามัญ
 นักเรียนมีแต่ตอบคำถามของผู้สอบ หรือข้อถามของผู้สอบ ถ้า
 ตอบถูกกันนับว่าสอบได้ได้ แต่สำหรับตำแหน่งมหาปริญยานั้น
 สัมมัตวาผู้สมัครสอบมีความรู้มากอยู่แล้ว จนอาจเป็นอาจารย์
 ขึ้นสูงได้เองแล้ว เพราะเหตุนี้ แทนที่จะมีข้อถามให้ผู้สมัครสอบตอบ
 นั้น ผู้สมัครสอบเองต้องเป็นเหมือนหลวงอาจารย์ผู้ออกมาแก้ธิบาย
 ปัญหาได้ปัญหาหนึ่ง ตามอนุมัตความรู้เห็นชอบของตนให้ที่ประชุม
 คณะมหาปริญาแก้ฟัง ถ้าแก้ปัญหานี้โดยละเอียดถี่ถ้วนเพียงพอ
 จนเป็นที่พอใจของ มหาปริญาผู้ประชุมฟัง ทั้งใดเถียงถูกต้องกับ
 มหาปริญาผู้อาจารย์ถามในท่ามกลางที่ประชุมนั้น กันบอกว่าผู้นั้นเป็น
 มหาปริญาคนหนึ่ง วิธีตอบนั้นมหาปริญา ผู้ที่จะตอบต้องตระ
 เตรียมตนตามคำฟังโดยค้นหาความรู้ ตามหนังสือเก่าใหม่ ประกอบ
 กับความเห็นของตนเอง แล้วเรียบเรียงขึ้น เป็นหนังสือเล่มหนึ่งซึ่ง
 เรียกว่า “ คำแก้ปัญหาคำตอบมหาปริญา ” และธรรมดาหนึ่ง—
 คือคำแก้ปัญหาคำตอบมหาปริยานี้ ในหน้าต้นมักต้องมีคำอุทิศให้

ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นทาสของผู้สมัครสอบคล้าย ๆ กับฝากตัวให้อยู่
 ในเงาบารมีของท่านผู้หนึ่ง และเพื่อแสดงความกตัญญูกับความเคารพ
 ด้วย โดยอาศัยขนบธรรมเนียมอันคำอุทิศ “ คำแก้ปัญหาคำตอบ
 มหาปริญา ” ของนักเรียนไทยอินโดนีเซียได้อุทิศถวายแด่
 พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งเป็นราชบัลลังก์อันใหญ่ยิ่งในสมัยนั้น)
 เมื่อตกลงกันในเรื่องอุทิศคำปรารภเบื้องต้นของ “ คำแก้ปัญหาคำตอบ
 มหาปริญา ” นั้นแล้ว ท่านมหาสังฆราชแห่งกรุงปารีสได้รับ
 พระจัดการพานักเรียนไทยนั้นไปเฝ้าถวายตัวตามธรรมเนียม ครั้น
 ถึงวันที่ ๒๗ เดือนธันวาคม ท่านมหาสังฆราชกับท่านอธิการเคอเบร์ชา
 เซียร์หัวหน้าโรงเรียนมิชชันต่างประเทศ กับบาทหลวงอีกองค์หนึ่งก็
 ได้พากันไปเฝ้าที่พระที่นั่งวงเวียนชัยดี เวลาเสวยพระกระยาหาร
 กตางวันแล้ว มีรับสั่งให้หาเขาไปเฝ้า นักเรียนอินโดนีเซีย “ คำแก้
 ปัญหาคำตอบ ” ซึ่งพิมพ์ด้วยกระดาษดุนมีขอบเงินขอบทองดัด
 กัน เขาไปต่อหน้าพระที่นั่ง ขณะนั้นท่านอธิการเคอเบร์ชาเซียร์ จึง
 กราบทูลว่า “ ข้าแต่มหาบพิตร อาตมาพจนานักเรียนสงฆ์ชาว
 ไทยซึ่งได้เรียนในสำนักพระสังฆฝรั่งเศสที่เกาะมหาพราหมณ์ ใกล้พระ
 นครหลวงเมืองสยามตั้งแต่อายุ ๘ ขวบ และซึ่งเวลานี้มีความรู้ อาจ
 เข้าสอบมหาปริญาได้ ให้เข้ามาสอบได้ชั้นมหาปริญาแห่ง
 มหาวิทยาลัยของพระองค์ ขอพระองค์ทรงพระมหากรุณาโปรดรับคำ

อุทิศ “คำแก้ขัดอมมหาปริญา” ของเขาไว้เป็นสักขีพยานแห่ง
พระมหากษัตริย์คุณอันหาที่เปรียบมิได้ของพระองค์ คือโรงเรียน
ฝรั่งในพระบรมราชูปถัมภ์ที่เขาได้ศึกษาวิชาความรู้มา ทั้งค่อ
ชาติประเทศสยามอันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของเขาคือชนหนึ่ง
ด้วย ขอถวายพระพร” พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเสด็จทรงครัด
ตอบว่า “ดีแล้วคุณพ่อ ดีแล้ว ฉันยินดีรับคำอุทิศนั้น” แล้วท่าน
อธิการทูลขอพระราชทานอภัยค้อย่าว่า “อาตมาขอรับพระราช
ทานอภัยในการที่บังอาจเข้ามาเฝ้าพระองค์อย่างกึ่งเอง ขอพระองค์
ทรงพระเมตตา อย่าทรงเห็นเป็นการหมิ่นพระเดชานุภาพเลย เพราะ
ธรรมดาสิ่งซึ่งส่งสำหรับทูลเกล้าฯ ถวายในนานาชาติ เช่นอย่าง
คณะมิชชันของอาตมาพินแล้ว เป็นอันเหลือวิสัยที่จะปฏิบัติในเชิง
เฝ้าเห็นเหมือนคนเคยกับพระราชสำนักได้ ที่จริงมิใช่จะไม่ยินดีแสดง
ความรู้ พระมหากษัตริย์คุณ ให้ถูกระเบียบกั่ห้ามได้ อาตมาพริ
ตุกในพระมหากษัตริย์คุณเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ แต่กระนั้นอาตมาพ
หายวิตกในข้อนี้ เพราะทราบพระทัยของพระองค์ ว่าทรงโปรดข้าง
ความดีของข้อดีภาพราบบ้างยิ่งกว่าคุณสมบัติอื่น สำหรับสิ่งซึ่ง
เช่นอย่างอาตมาพิน” ที่ทรงนทรวินิจฉัยเป็นคำรับสั่งว่า “ดีแล้ว
คุณพ่อ ดีแล้ว ท่านฉันยินดีมาก ถ้ายิ่งกว่านี้ ฉันจะไม่ชอบ”
ท่านอธิการทูลตอบไปว่า “วิธีแสดงความกตัญญูรู้ในพระมหากษัตริย์

ชีวิตของพระองค์คือคณะของอาตมภาพลงมือมีขึ้น คือภาวนา
อุทิศถวายพระองค์ทุกเช้าเย็น เช่นเมื่อเดือนก่อนที่ทราบว่าคุณองค์
ไม่ทรงดำรงพระกาย บรรดาอาตมภาพลงมือมีขึ้นหลายมี
แต่อ่อนวอนต่อพระพุทธเจ้าเป็นพิเศษ เราพระองค์ให้ทรงโปรดบำรุง
รักษาพระองค์ให้พ้นอุปัทวันตรายและเวรฉิบไฉนแต่โมทนาคุณของพระ
องค์ ที่ได้ทรงโปรดให้ขึ้นไปสู่ความปรารถนาอันสุดจิตของ
อาตมภาพ ๆ จึงได้มีโอกาสนับมหาประเสริฐมาเฝ้าพระองค์กำลังทรง
พระตำราอยู่ในบัดเดี๋ยวนี้” ที่ตรงนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงรับสั่งเป็นวาระที่สามว่า “ดีแล้วคุณพ่อ ดีแล้วอย่างนี้ ขอ
คุณพ่อช่วยสวดให้ฉันมาก ๆเถิด” แล้วต่างก็ถวายคำนับลาออก
จากที่เฝ้า

ครั้นถึงวันทีนักเรียนไทยอันโค่นป็นโคเข้าไปแก้ปัญหาคับ
เป็นมหาปริณายาน คณะราชทูตไทยก็ได้ไปประชุมฟังอยู่ด้วย เพราะ
ท่านมีความยินดีด้วยเหตุต้องประการ ประการต้น เพราะการสอบแก้
ปัญหามหาปริณายานนั้น เป็นเกียรติยศพิเศษสำหรับชนชาติไทยทั่ว
ไป และสำหรับคณะท่านเองด้วย ประการสองเพราะจะได้เป็นโอกาส
ไปเยี่ยมชมสถานมหาวิทยาลัยใหญ่ของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งคนยังไม่
เห็นว่าเป็นอย่างไร.

รกราชทูตถึงมหาวิทยาลัยเวลายาว ๒ นาฬิกาครึ่ง พอถึงประตู

มหาวิทยาลัย คณะปริณญาเก่า ๆ ของสำนักนี้ ก็ได้ออกมาคำนับ
 รับรองท่าน และพาไปนั่งพักอยู่ในห้องอบไฟข้างห้องประชุมใหญ่ที่
 นักเรียนไทยจะเข้าสอบ พอถึงในห้องนั้นแล้วท่านมหาปริณญาผู้อา
 วุโสได้ลุกขึ้นกล่าวคำเชื้อเชิญว่า “ข้าแต่ท่านราชทูต ในโอกาสที่ท่าน
 มาถึงมหาวิทยาลัยขอรับอนัน บรรดาข้าพเจ้าชาวสำนักนรุตถ์เป็นการ
 ตมควรอย่างยิ่ง ที่จะแสดงความขอบพระเดชพระคุณต่อพระเจ้าแผ่นดิน
 ดินสยามพระมหากษัตริย์ของท่าน เพราะทราบว่าคุณองค์ทรงพระ
 เมตตาชุบเลี้ยงบำรุงปริณญาแห่งสำนักนี้ ในพระราชอาณาเขตของ
 พระองค์ ทรงอนุญาตให้ตั้งสำนักศึกษาเล่าเรียน ดังปรากฏจากตัว
 อย่างนักเรียนไทยซึ่งจะเข้าสอบชนปริณญาในฉันทัน และซึ่งเคยได้
 ศึกษาเล่าเรียนต่ออาจารย์สำนักนี้ กล่าวคือบาดหลวงบางองค์ซึ่งช่วย
 กันตั้งโรงเรียนมหาพราหมณ์ใกล้พระนครศรีอยุธยามาแล้ว อาศัย
 เหตุผลนี้เมื่อเจ้าคุณราชทูตกลับไปยังประเทศสยามแล้ว ขอเจ้าคุณ
 ได้โปรดนำความรู้ดีของบรรดาปริณญาชาวมหาวิทยาลัยขอรับ อนัน
 ให้ทรงทราบในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระเจ้ากรุงสยามด้วย”

เจ้าคุณอัครราชทูตตอบว่า “ชนข้าพเจ้าคงไม่ลืมและข้าพเจ้า
 ยินดีรับรองต่อมหาปริณญาทั้งหลายที่มีท่านเป็นต้น ว่าพระมหากษัตริย์
 ของข้าพเจ้าคงทรงพอพระทัย ในการสั่งสอนของมหาปริณญา แห่งด้า
 นกน ซึ่งจะออกไปสอนในประเทศของพระองค์เท่าเดิมหรือยิ่งกว่าเดิม

เสียอีก จะตั้งตั้งสอนศาสนาที่ดีในบรรดาพลเมืองของพระองค์ใครจะ
 พังจะถือพระองค์ คงอนุญาต แต่เดิมาพระองค์ทรงอุปถัมภ์ศาสนา
 หดงผู้เป็นปริญญาจากล้านคนด้วยประการใด ต่อเมื่อข้าพเจ้าเป็น
 รับรองว่าพระองค์ทรงทะนุบำรุงและช่วยเหลือด้วยน้ำพระทัยกรุณา
 คุดเดียวกัน ขอท่านจงโปรดอธิบายให้คณะมหาปริญญ ทราบทั่ว
 กันเถิด ”

ถัดจากนั้นไปราชทูตได้ไปดูโบสถ์ของมหาวิทยาลัยนั้น ท่านว่า
 ทรวดทรงเหมาะดี ตามกระหนกงดงามและพระแท่นที่บูชาเป็นชั้น
 มีอย่างเอกอยู่ทั้งแท่น แล้วได้พากันเข้าไปในห้องสมุดของมหา
 วิทยาลัยนั้น พอเข้าไปข้างในเห็นสูงแต่โล่ง แต่กระนั้นก็มีชั้นเชิงและ
 คุโต๊ะอันเต็มไปด้วยหนังสือต่าง ๆ นา ๆ นับแต่พจนานุกรมที่คึกใจ
 ร้องว่า— “แหม ใหญ่จริง” บรรณารักษ์ได้เอापวงคำดารกรุงโรม
 เขียนด้วยมือจินตกวีเอก ในสมัยโบราณซื้อคติพิพมาให้ท่านอัคร
 ราชทูตดู ล้วนแต่มีรูปวาดเขียนย่อ ๆ อยู่ในนี้ ว่าด้วยชาวโรมัน
 กระทำสงครามเป็นเดิมวิเศษยิ่ง ล้วนท่านอุปทูตซึ่งเป็นผู้ได้เคยไป
 เทียบมามากในต่างประเทศฝ่ายตะวันออก ก่อนที่จะออกมาเป็นอุปทูต
 คราวนี้ ท่านบรรณารักษ์ไปหยิบพระคัมภีร์โกหวันของชาวอาหรับ
 เขียนด้วยมือในแพรวด่นอย่างละเอียดมาให้ชม เพราะเป็นหนังสือ
 ของห้องสมุดนอกชนหนึ่งเหมือนกัน นอกนั้นท่านราชทูตทั้งหลายยัง

ได้แสดงความพอใจที่จะดูหนังสือที่พิมพ์ขึ้น ในรัชสมัยของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเจ้า ซึ่งมีกถาว่าถึงศึกสงครามต่าง ๆ
ซึ่งพระองค์ได้มีชัยชนะต่อพระราชศัตรูเป็นอันมากจนพิสดาร นอก
นั้นท่านราชทูตยังได้พาทางกลับไปเมืองไทยที่ลูกโลกซึ่งมีอยู่นั้น ทั้งได้
บอกชื่อดาวดาราเป็นภาษาไทยในแผนที่ท้องฟ้าในอากาศเป็นอันมากอีก
ด้วย แล้วท่านได้พากันออกจากห้องสมุดลงไปห้องประชุมใหญ่
สำหรับเป็นพยานฟัง คำอธิบายของนักเรียนอันโตนี่ บินโตว่าจะได้ตอบ
กับมหาปริญาขอรับอนุญาตอย่างไร

แรกที่เข้าไปในห้องประชุม ท่านราชทูตทั้งหลายถวายบังคม
พระบรมรูป ซึ่งตั้งเป็นประธานอยู่ในที่นั้นก่อนแล้ว จึงได้คำนับท่าน
ผู้เป็นหัวหน้ากรรมการสอบ พร้อมทั้งบรรดาท่านนักปราชญ์ราช
ปริญาทั้งหลาย ผู้มาประชุมฟังและซักไซ้ไต่ถามแล้วจึงได้นั่งลงใน
ที่ของตน

ท่านราชทูตอยู่ดูการสอบนั้น ตลอดเวลาที่นักเรียนไทยอันโต
นี่ บินโตแก้ปัญหาให้ที่ประชุมฟัง เมื่อแก่เสร็จแล้วท่านผู้เป็นหัวหน้า
แสดงความคิดเห็นว่าการเรียบเรียงข้ออธิบาย ทั้งคำได้ตอบของนักเรียน
อันโตนี่ บินโตนั้นล้วนแต่ดีน่าชมเชยสรรเสริญ แล้วท่านได้ซักถาม
ปริญาใหม่ชาวไทยคนหนึ่งว่า— “ดีแล้วท่าน เท่าที่ท่านแสดงความคิด
สามารถอยู่นักเป็นที่น่าสนใจเป็นอันมากทีเดียว แต่ถ้าวจะให้จริง แทนไป

ควรท่านจะผูกใจศึกษาต่อๆ ขึ้นไปเป็นลำดับ เพราะว่าธรรมเนียมความ
 ราชทูตได้ฟังท่านผู้เป็นประธานในหมู่ปราชญ์ด้วยกัน กล่าวคำชมเชย
 นักเรียนไทยอันโตนี่บีนโดก็เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง แต่ท่านมาคิดกันว่า
 “เออก็ขณะเมื่อนักเรียนไทยอันโตนี่บีนโดกล่าวโต้ตอบปัญหาเกี่ยวกับ
 ปราชญ์อยู่นั้น ที่ประชุมได้พากันค้มมืออยู่เอิกเกริกเช่นนั้นทำไมหนอ
 ท่านผู้เป็นประธานจึงยังกล่าวชมเชยเล่า การค้มมือนั้นมิใช่การคุก
 หมิ่นแต่หรือ” ที่ท่านคิดดังนี้เพราะธรรมเนียมไทยแต่โบราณหาได้
 ใช้การค้มมือเป็นที่ชมเชยในกลางประชุมดังนี้ไม่ จึงเป็นการจำเป็น
 ต้องอธิบายให้ราชทูตฟังว่า “การที่ได้ค้มมือเป็นครั้งคราวเมื่อนักเรียน
 ไทยตอบนั้น หาใช่การเยาะเย้ยหรือหมิ่นประมาทไม่ เป็นคำชมเชย
 ต่างหาก ตรงไหนเขาตอบคำซักใช้เฉียบแหลมแยบคายดีที่ประชุมจึง
 ค้มมือชมหาใช่การประมาทหรือเยาะเย้ยไม่” ท่านราชทูตจึงนึก
 ดีใจที่ได้ได้เห็น ชาวไทยเหมือน คน มาอยู่ในท่ามกลางหมู่ปราชญ์
 ราชปริญา และได้รับคำชมเชยถึงเพียงนี้ เมื่อราชทูตจะลาออก
 ไปนั้น คณะปริญาก็ได้ติดตามไปส่งถึงรถ เป็นการแสดงความ
 เคารพด้วย.

บทที่ ๗๐

ราชทูตไปโรงเรียนมหाराช วิทยาลัยชอหลุยเลอครังค์

นอกจากไปดูมหาวิทยาลัยชอรับอนดังที่กล่าวมานี้ ท่านราชทูตไทยยังได้ไปดูมหาวิทยาลัยชอหลุยเลอครังค์ เพราะเป็นมหาวิทยาลัยที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์โดยจำเพาะ และที่นั่นได้มีขอแปลกนำเอาเด็กที่เพิ่งอยู่ดั่งหนึ่ง คือโรงเรียนนั้นเป็นโรงเรียนสำหรับลูกเจ้าลูกนายทั้งฝรั่งและต่างประเทศ มีนักเรียนอยู่ประมาณสามพันคน แบ่งเป็น ๒๔ ชาติด้วยกัน และตามธรรมเนียมของโรงเรียนนั้น นักเรียนทั้ง ๒๔ ชาติ ต้องออกมากล่าวคำปฏิญาณตนรับแชกตามชาของตน เพราะฉะนั้นนรราชทูตต้องฟังคำของตนถึง ๒๔ ภาษาตามที่จะกล่าวเป็นลำดับต่อไปนค

๑ ภาษาปอดอญ ๒ ภาษาอาหรับ ๓ ภาษาอิตาเลียน ๔ ภาษาแอสปาญอล ๕ ภาษาละติน ๖ ภาษาไทย ๗ ภาษามงตะเน็ต (๑) ๘ ภาษาฮัลลิก (๒) ๙ ภาษาฟลามังค์ ๑๐ ภาษาเฮยปโต ๑๑ ภาษาจีน ๑๒ ภาษาเคิร์ก ๑๓ ภาษาฮอลันดา ๑๔ ภาษาอังกฤษ ๑๕ ภาษาโปรตุเกส ๑๖ ภาษาคาตบ (๓) ๑๗ ภาษาเดนมาร์ก ๑๘ ภาษาเฮเบร

(๑) (๒) เป็นภาษาแชกแดงในประเทศแคนาดา.

(๓) เป็นภาษาชนเดิมของคนที่อยู่ในประเทศคูบานา ในอเมริกาใต้

๓๙ ภาษาฝรั่งเศส ๒๐ ภาษาอิตาเลียน ๒๑ ภาษาเยอรมัน ๒๒ ภาษา
สวีเดน ๒๓ ภาษาบรรดาญ ๒๔ ภาษาตุรกี

เมื่อคนไทยได้ฟังสุนทรพจน์เหล่านั้น ท่านตอบอย่างเฉยๆ
ฉลาดจนเป็นที่พอใจของผู้ฟังไม่ว่าชาติใดหมด เพราะท่านเลือกฟัง
ข้อใดข้อหนึ่งที่จำเพาะถนัดใจของนักเรียนในชาตินั้น ๆ ซึ่ง
เป็นข้อแปลกอยู่ไม่น้อย ที่สามารถรู้ลักษณะแห่งประเทศเล็กประเทศ
น้อยเหล่านั้นทุกประเทศ จนกล่าวให้ถูกจำเพาะชาติคณะใดคณะหนึ่ง.

เมื่อราชทูตได้ฟังคำอวยพรเสร็จแล้ว ท่านอาจารย์ใหญ่ได้
พาท่านไปบนกระเบียง ขณะเมื่อนักเรียนเหล่านั้น กำลังออกเดินเพื่อให้
เห็นคราวเดียวพร้อมกัน ท่านราชทูตแสดงความแปลกใจที่ได้เห็นเด็ก
มากด้วยกมลเพียงนี้ มารวมกันในโรงเรียนเดียวแล้วก่อนที่ท่านจะ
กลับ นักเรียนทั้งหลายเหล่านั้นได้พากันคบบัณฑิตอวยชัยให้ราชทูต
ซึ่งเป็นธรรมเนียมของเขา เมื่อผู้ใหญ่ไปเยี่ยมโรงเรียน วิถีนี้ไม่ใช่
แต่เพื่อแสดงความเคารพท่านนั้น เพื่อจะขอให้วอนนบนอนนทุกข์
พิเศษ เนื่องจากการทรมานมาเยี่ยมโรงเรียนนั้นอีกด้วย.

บทที่ ๗๑

ราชทูตไปเหยียบสถาน โฮเต็ล เดอ กัส

ในวันเดียวกันราชทูตได้ไปเหยียบสถานโฮเต็ลเดอกัส คือ
สถานที่อยู่ของราชนิสิตอันมีชื่อเสียงดังในเมืองฝรั่งเศส เรียกว่าท่าน
คิกเคอรัส แรกเข้าไปถึงสถานนั้นต้องผ่านไปทางห้องที่นักดนตรี
กำลังทำเพลงไฟเราน่าฟังอยู่ ผู้ที่พาท่านไปใครจะให้ท่านรอฟังดนตรี
สักพักหนึ่งก่อน แต่ราชทูตไม่ยอมรอฟัง บอกว่าต้องไปคำนับ
เจ้าของบ้านเสียก่อนแล้วจึงจะฟังดนตรีมะโห้ต่อไป ผู้ที่พาท่านไปก็
คิดคำนับท่านไม่ได้ เพราะท่านแสดงว่าเป็นผู้รับธรรมเนียมผู้ด้อย
ชั้นยิ่ง ก็เลยพากันเข้าไปหาท่านหญิงเดอมวาชเตเดอรัสเจ้าของบ้าน
เมื่อเสร็จการคำนับกันแล้ว เจ้าพนักงานก็ได้พาราชทูตไปดูสถานนั้น
จนทั่ว และท่านได้เที่ยวดูความสะอาดใจมาก เพราะในบ้านนั้นเจ้า
พนักงานทั้งหลายระวังรักษาหน้าตัก ไม่ยอมให้ใครมาเที่ยวเดินคิด
ตามเจ้าคุณราชทูตพลุกพล่านเหมือนในสถานอื่น ๆ เป็นที่ชอบใจ
ของท่านเป็นอันมาก

การเที่ยวชมสถานที่นั้นทำให้ท่านราชทูตตกตะลึงไม่มีที่สุด
เพราะเป็นสถานที่ใหญ่โตโรฐานคู่เดียวกับพระราชวังหลวงที่เดียว

ว่าข้างการคับแค้นเครื่องคู่โต๊ะแตะพรหมเป็นต้น ของสถานโฮเต็ลเคอ
 คัดนั้นมขอดีงมานานนาน ว่านอกจากพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ทัวพระ
 ราชอาณาจักรจะหาที่เสมอเหมือนไม่ได้ ถึงวงดนตรีของท่านเจ้า
 กรมมหรสพแทบจะสู้ไม่ได้ พอดการอะไรต่ออะไรเสร็จแล้ว พวกมา
 เยี่ยมสถานนั้นทงเจ้าภาพก็ได้พากันไปฟังดนตรี แล้วพอได้เวลาท่าน
 ราชทูตก็ได้ลาออกไป

บทที่ ๗๒

“ม่งเซียร์” คือสมเด็จพระอนุชา
 สิ้นพระชนม์ลง

เวลาที่ราชทูตไทยยังอยู่ที่กรุงปารีสนั้น เมื่อญสมเด็จพระอนุชา
 ธิราชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ ได้สิ้นพระชนม์ลง ใน
 โอกาสอันเศร้าโศกดังนี้ ท่านราชทูตได้ให้คิดเลื่องดำไว้อาลัยได้เป็น
 ที่แสดงความสดุดด้วย ซ่อนเองเป็นที่แสดงให้เห็นความเคารพ ทั้ง
 ความอ่อนโยนไหวไปตามกาละเทศ์ของราชทูตไทย เพราะวาระธรรม
 เนียมเมืองไทยใช้วิธีนุ่งขาวห่มขาวเป็นการไว้อาลัย ไม่ใช่ดำเหมือน
 เมืองฝรั่ง และอีกประการหนึ่งท่านเป็นชนต่างชาติมีจำเป็นจะต้องไว้อาลัย
 ทุกข์อะไรนักหนา แต่กระนั้นท่านเห็นพระราชวงศ์และพลเมืองเป็น

ทุกข่งคำทงน ทานยังได้อันุโถมตามให้เป็นทีพอ ใจของคนทัวไป
 อนึ่งพอได้ข่าวดินพระชนม์ดง ท่านราชทูตก็ออกไปเยี่ยมพระญาติของ
 พระองค์ มีท่านชายม่งเซียร์เดอดัก ซึ่งเวลานี้ได้เลื่อนตำแหน่งแทน
 พระบิดาขึ้นเป็น “ม่งเซียร์เดอแปรงด์” เสียแล้ว ครั้นนั่งในท่อน
 ดมควรข้างขวามือของเจ้าภาพ แล้วท่านอัครราชทูตได้ทูลให้ทราบ
 ความตั้งใจเดิมว่า... “หม่อมฉันทั้งหลายได้ปรารภกันอยู่เสมอว่าจะ
 หาโอกาสมาเฝ้าพระองค์สักเวลาหนึ่ง แต่เมื่อมาประดบเหตุอันน่า
 สดุดีเสียก่อนเช่นนี้ ทำให้หม่อมฉันทั้งหลายรู้สึกโหม้นดเป็นอย่ง
 ยิ่ง ด้วยแทนที่จะได้แสดงร้นเริงบันเทิงใจในการที่ได้เฝ้าเห็นพระ องค์
 กลับต้องมาแสดงทุกข์เหือดแห้งใจหาที่เบรียบมิได้ เพราะใช้โอกาส
 ที่แสดงความเป็นกษานล้ำราญใจ ในเมื่อพระบิดาของพระองค์เสด็จไปสู่
 พรโลกเสียดงน” พระองค์ม่งเซียร์ทรงตอบว่า “การที่เจ้าคุณมา
 แสดงความเศร้าโศกเพื่อร่วมทุกข์กับฉันในโอกาสนี้เป็น ทชอบใจมาก
 แม้ว่พระบิดาของฉันมิได้มีโอกาสรู้จักกับเจ้าคุณ แต่ฉันทราบว่
 ท่านอยากทรงกระทำความคุ้นเคยกับเจ้าคุณอยู่เหมือนกัน หากพระ
 โรคเบียดเบียนอยู่ จึงไม่มีโอกาสชวนให้เจ้าคุณมาเฝ้าเห็นได้ ที่จริง
 ฉันทราบเป็นทีแนใจว่ ทรงเคารพและชมเชยเจ้าคุณราชทูตมาก
 ความเห็นต่าง ๆ ที่เจ้าคุณแสดงตามระยะทางขณะที่ไปเที่ยวทางมณ
 ทดฝ่ายเห็นอนัน ท่านก็ทรงทราบละเอียดหมดทุก ๆ คำก็ว่าได้

เพราะพระองค์ทรงต้องดั่งในกิจการการของเจ้าคุณด้วย เต็มพระทัย และเป็นความจริงพระองค์ท่านอยากได้ต้อนรับเจ้าคุณทวงซังคัย เพื่อจะได้เป็นโอกาสแสดงความเคารพต่อเจ้าคุณ ผู้เป็นราชทูตของพระ—
มหากษัตริย์สูง กับจะได้แสดงความพอใจในกิริยามรรยาทอันน่า
วิသัสของเจ้าคุณด้วย ” ทศรชนท่านอัครราชทูตทูลว่า “ หม่อม
ฉันขอทูลให้พระองค์ทรงทราบว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสยามได้รับข่าว
สิ้นพระชนม์ แห่งสมเด็จพระบิดาของพระองค์แล้ว พระองค์ทรง
สดุดพระราชนิพนธ์เป็นอย่างยิ่ง เหตุที่หม่อมฉันทูลดังนี้ ก็คือเมื่อก่อน
นั้นได้เข้าไป ถึงกรุง สยามมา ครั้นหนึ่งแล้วว่าสมเด็จพระบิดาของ
พระองค์ทรงพระประชวร แล้วก็เลยเสด็จสวรรคตไปว่าสิ้นพระชนม์
เสียแล้ว ในเวลานั้นพระราชไมตรีในระหว่างทั้งสองพระนครยังหา
แน่นแฟ้นเหมือนในเวลานี้ไม่ ต่างฝ่ายต่างยังไม่มีราชทูตไปมาหาสู่
กันเหมือนในเวลานี้ แต่กระนั้นพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงพระราชประ
สงค์จะแสดงความเศร้าพระทัย พระองค์จึงมอบให้เสนาบดีว่าการต่าง
ประเทศฝ่ายสยามมีจดหมายทางราชการถามข่าว และแสดงทุกข์อัน
มายังพระราชสำนักเหมือนกัน แล้วต่อมาฝ่ายประเทศฝรั่งเศสพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งท่านเลอเซอวาเตียร์ เดอโซมงต์
เป็นราชทูตพิเศษไปเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงสยาม ฝ่ายประเทศ
สยามจึงได้ทรงทราบจากราชทูตเดอโซมงต์นี้ ว่าพระบิดาของพระองค์

หาได้ฉันพระชนม์ดังอย่างชาวที่เล่าต่อไม่ พระองค์จึงได้กลับทรงเบิก
บานพระทัยอย่างยิ่ง และด้วยหม่อมฉันนั้นเป็นผู้ ประสงค์คราว
เคราะห์กรรมร้ายแรงที่สุดจริง เพราะว่าเมื่อพระเจ้าแผ่นดินกำลัง
เบิกบานพระทัย ในการที่ได้ทรงทราบว่พระบิดาของพระองค์ยังทรง
พระดำราญอยู่ เป็นหน้าที่จำเพาะของหม่อมฉันที่จำเป็นจะต้องทำ
ลายความเบิกบานพระทัย ของพระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยามในอันที่จะ
กราบบังคมทูลให้ทรงทราบข่าวฉันพระชนม์แห่งพระบิดาของพระองค์

“ม่งเซียร์เดอแปรงต์” ทรงตอบว่า-- “เป็นพระมหา
กรุณาธิคุณของพระเจ้าแผ่นดินสยามยิ่งนัก ที่พระองค์ทรงเอา
พระทัยได้ในข่าวทุกข์สุดของตระกูลฉันฉัน ขอเจ้าคุณได้โปรด
กราบทูลยังพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ว่าฉันขอขอบพระมหา
กรุณาธิคุณพรเจ้ากรุงสยามแทนพระบิดานี้ด้วย การที่พระบิดานี้
มาฉันพระชนม์ดังโดยดั่งนี้ นับว่าเป็นการเคราะห์ร้ายสำหรับต้อง
พระนคร หาไม่อาศัยท่านเจ้าคุณราชทูตนี้ พระบิดานี้ก็จะได้ข่าว
แห่งมหามิตรภาพของพระเจ้าแผ่นดินไทย และฝ่ายพระเจ้าแผ่นดิน
ไทยเล่า ก็จะได้ข่าวของพระบิดานี้เมื่อเจ้าคุณกลับอย่างละเอียด
ละออ เป็นที่ชื่นใจยิ่งแทนความตายมาตัดความห่วงใย
หมดแล้ว ”

ท่านอัครราชทูตตอบว่า—“เป็นที่เสียดายยิ่งที่พระองค์มาทรง
 ส่วนทิวงคตังนี้ เกือบ ๆ จะได้เฝ้าพระองค์ก็หลายครั้งมาแล้ว แต่
 เฝื่อนมามีเหตุจำเป็นเกิดขึ้นเสียก่อนทุกทีจนไม่ได้เฝ้าพระองค์ เช่น
 คราวหนึ่งจะไปเฝ้าพระองค์ที่วังชงตย์ ก็เฝื่อนได้ข่าวว่าเสด็จไปเยี่ยม
 ประชวรท่านหญิงกุแซ่เคอรับสั่งทิวงฟงแดนโบทเสียแล้ว เฝื่อนก็ว่า
 จะติดตามไปถึงวังฟงแดนโบททีเดียวก็มีผู้ทักท้วง ว่าควรรอให้เสด็จ
 กลับแล้วจึงไปเฝ้าจำเพาะที่วังของพระองค์ดีกว่า ก็เสียดไม่ได้ไป
 และเลยไม่มีโอกาส จนพระองค์มาชิงทิวงคตังเสียก่อนดังนี้ น่าเสียด
 ดายแท้ ๆ”

“ม่งเซียร์เลอแปรงต์” ทรงตอบว่า—“น่าเสียดายจริง
 ดังเจ้าคุณว่า แต่ไม่ใช่ที่น่าเสียดายในส่วนเจ้าคุณฝ่ายเดียว ส่วน
 พระบิดาก็คงจะทรงยินดีในการพบปะ เจ้าคุณ เท่ากับ ที่เจ้าคุณ มีความ
 ยินดีเอง แต่จะอย่างไรก็ได้เฝ้าเจ้าคุณ ความตายไม่รอพัวใคร
 เขาเกิด ขอลาจากเจ้าคุณหน่อย การที่เจ้าคุณออกไปเที่ยวตามณฑลฝ่าย
 เหนือคราวนี้ ดันถูกฉานหรือเบ้อรำคาญเป็นประการใดบ้าง เจ้าคุณ
 โปรดเฝ้าให้ฉันฟังสักหน่อย ไม่หนวเกินไปดอกหรือเจ้าคุณ ถน
 หนทางเป็นอย่างไรว่าง น่ากลัวไม่เรียวร้อยเป็นแน่ คงทำความ
 เน้นข่าวไว้ให้เจ้าคุณต้องเห็นคเห็นอยเมื่อยตาเสียแยะไม่ต้องสงสัย”

ท่านราชทูตทูตตอบว่า—“ว่าข้างถนนหนทางนั้น ฝ่าบาทเข้า

พระทัยถูก บางแห่งเดินไม่สะดวกอยู่บ้าง แต่ส่วนอากาศนั้นมันไม่ได้ไม่หนาวนัก ถ้าจะเป็นเพราะบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินและกุศลจิตของพระองค์ที่ทรงมีพระทัยโอบเอื้ออารีต่อชนรับ และอนุญาตให้เข้าด้วยเมตตาการุณาจิตอันประเสริฐดังที่ปรากฏอยู่ในคำสอนทนายปราศรัยทุกข้อในบัดเดียวจนกระทั่งอนึ่งเข้าของดงงามแปลก ๆ ที่เจ้าพนักงานพาไปคนนั้น มันมากต่อมากจนกระทั่งไม่มีเวลาคิดถึงเหนื่อยถึงหนาวอะไรหมด เพียงชมมันดูโน่นแล้วก็ไม่วางดักครู่เดียว ไม่ทันเมื่อทันรำคาญอะไรเลย อนึ่งเจ้าพนักงานกรมการทั้งหลายตามทางได้ต้อนรับอย่างเอากอกเอาใจที่สุด สัมตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน และเป็นโอกาสอันดีที่จะกล่าวชมเชยบรรดาเจ้าพนักงานทุกชั้น ที่ได้ปฏิบัติตามทางไปมาว่า ปฏิบัติตามคำรับสั่งโดยเคร่งครัดน่าชมเชยจริง จะหาที่ติเตียนมิได้ฉะนั้นจึงไม่น่าเมื่อน่าบ่นอะไรมิได้ เป็นที่เพลินใจเพลินตาต่างหาก ”

มงเซียร์เดอแบรงด์ทรงซักถามต่อไปอีกว่า— “ก็ในบรรดาสิ่งของต่าง ๆ ที่เจ้าคุณพบเห็นนั้นอะไรบ้างเป็นที่ถูกใจของเจ้าคุณมากกว่า ”

เจ้าคุณราชทูตทูตตอบว่า— “สิ่งที่น่าสนใจยิ่งกว่าอะไรหมดสำหรับคนต่างประเทศเช่นพวกหม่อมฉันนี่ คือจำนวนบ็อมอันแข็งแรงซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตฝ่ายเหนือนี้ น่าเป็นที่เกรงขามแห่ง

บรรดาอริราชศัตรูไม่ว่าจำพวกไหน แต่ในบรรดาเมืองทั้งดงมานาคูน
ยังเห็น หม่อมฉันทขอมเมืองดิงแกร็กและเมืองดัดดิด ต้องเมืองนี้เป็น
เมืองเอกหน้าขมจริง ”

มงเซียร์เดอแปรงต์ทรงชักได้เลื่องราชทูตอีกว่า— “ที่เมือง
สยามของเจ้าคุณนั้น วิธสร้างกำแพงเมืองและบ้อมประตูหอรบนั้น
ใช้เป็นแบบเดียวกันกับที่ใช้ในเมืองฝรั่งเศสหรือเป็นประการใด ”

เจ้าคุณราชทูตทูลตอบว่า— “ที่เป็นแบบเดียวกันนี้ ที่เป็นแบบ
อื่นก็มี บางเมืองในประเทศสยามนั้นไม่จำเป็นจะต้องมีกำแพงเท่าไร
เพราะมีด่านเป็นเครื่องป้องกันเมืองอยู่พอแล้ว บางแห่งก็ไม่
จำเป็นต้องมีกำแพงแน่นอนเท่าใด เพราะว่าถ้าถึงฤดูฝนเข้าแล้วน้ำ
ท่วมเมืองหมด กำแพงอิฐจึงเป็นของไม่สู้จำเป็น เพราะมีน้ำกน
แทนกำแพงอยู่แล้ว แต่มีอยู่บางเมือง เช่นบางกอก พิษณุโลก
เป็นต้น ก็มีกำแพงประตูและหอรบแบบเดียวกันกับที่มีอยู่ในนี้ คิด
อยู่แต่ที่มีบ้อมเป็นจำนวนน้อยกว่าเท่านั้น ทั้งนี้เพราะธรรมชาติ
สร้างบ้อมคูประตูหอรบนั้น จำเป็นต้องเดินไปตามแบบยุทธวิธี สุด
แต่อาจบ้องกันมิให้ข้าศึกศัตรูมาทำอันตรายได้ ดุจแพทย์ผู้รู้สมุฏฐาน
ของโรคแล้วก็วางยาให้เหมาะกับโรคฉะนั้น และเป็นด้วยเหตุที่เมือง
ฝรั่งเศสจึงมีเครื่องป้องกันเมืองบางอย่างบางประเภท ซึ่งไม่จำเป็น

จะต้องมีในเมืองไทย และในเมืองไทยมีบางอย่างซึ่งไม่มีในเมือง
ฝรั่งเศสด้วย”

ที่ตรงนั้นเงี้ยวแปร่งตัวกับท่านราชทูตว่า— “เมื่อ
เจ้าคุณผ่านเมืองกงเคียนนี้ เจ้าคุณได้เลิกคำอาณัติสัญญาสำหรับ
ไซในคนที่เจ้าคุณค้างแรมอยู่นั้น เป็นที่พอพระทัยของพระบิดาเป็น
อันมาก จึงเป็นเหตุให้พระองค์มีพระประสงค์จะทรงพบเห็นเจ้าคุณ
อีกประการหนึ่ง ด้วยตัวฉันก็รักเป็นดุจเดียวกัน อยากมีโอกาสด
พบเห็นและพูดจาปราศรัยกับเจ้าคุณบ่อย ๆ น่าเสียดาย แต่ที่เมือง
ของเจ้าคุณกับเมืองของฉันอยู่ห่างกัน มากเกินไปที่จะให้ ดำริเจาคามที่
อยากเห็น จริงนะเจ้าคุณ คงแดนเป็นต้นไปข้างหน้า น่ากลัวเจ้าคุณ
กับฉันจะไม่มีโอกาสได้แต่เห็นกันเสียแล้ว น่าเสียดายที่เหลือความ
หวังที่จะพบกันอีก ”

ท่านอัครราชทูตทูลตอบว่า— “เมืองไทยกับเมืองฝรั่งเศส
อยู่ห่างกันอะไรอยู่ก็จริง แต่ว่าอาศัยทางพระราชไมตรีซึ่งเวลานี้มีขึ้น
ในระหว่างพระเจ้าแผ่นดินสองพระนครแล้ว ยังว่าไม่ได้ บางทีพระเจ้า
แผ่นดินสยามจะทรงเล็งคิดถึง หม่อมฉันให้เป็นราชทูต มาประจำอยู่ ณ
เมืองฝรั่งเศสอีกก็อาจเป็นได้ ”

เงี้ยวแปร่งตัวตอบว่า— “ถ้าเป็นดังนั้นก็ดีแล้ว แต่
ถ้าหากว่าเจ้าคุณจะให้ฉันช่วยเหลือประการใดบ้าง นี่ก็อยากขอ

อะไรที่ขอไปเกิดเจ้าคุณ อย่ามีความเกรงใจ ฉันอยากช่วยเต็ม
กำลังทีเดียว”

ท่านอัครราชทูตทูลตอบว่า— “เป็นพระเดชพระคุณที่สุด แต่
หม่อมฉันจิตใจไม่ทราบว่าจะควรขอความช่วยเหลือชนิดใด เพราะ
นับว่าแต่ฉันได้เหยียบเมืองฝรั่งแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงเป็นพระภารธุระเอง ที่จะช่วยเหลือบรรดาพวกหม่อมฉัน
ทุกอย่างทุกประการ อย่าว่าแต่พระองค์ทรงช่วยในสิ่งที่หม่อมฉัน
อยากหรือหม่อมฉันขอให้ช่วยเหลือเลย แต่สิ่งที่ฉันนึกไม่ถึงถึงเลย
พระองค์ยังทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานอีกด้วย จน
ไม่ทราบว่าควรจะทำอย่างไรจึงจะถูกใจหม่อมฉันยิ่งกว่านี้ เท่าที่ทรง
ทำ^๕ให้^๕อุป^๕ประมาณ^๕เหลือ^๕กระ^๕เน^๕เหลือ^๕ที่จะ^๕อยาก^๕อยู่^๕แล้ว แท้จริงถ้ามี
เป็น^๕เช่น^๕นี้^๕แล้ว^๕พวก^๕หม่อม^๕ฉัน^๕จะ^๕ยินดี^๕เหลือ^๕ที่จะ^๕ยินดี^๕ที่จะ^๕ให้^๕ทรง^๕ช่วย^๕เหลือ^๕
ใน^๕คราว^๕นี้ แต่เมื่อฝ่าบาทมีพระกรุณาจะช่วยหม่อมฉันให้ได้แล้ว
หม่อมฉันไม่เห็น ทางอื่นที่จะคิดไป กว่าที่ขอให้ ฝ่าพระบาท ทรงเป็นพระ
ธุระช่วยเหลือ ในการที่การที่จะส่งเสริมให้พระราชไมตรีในระวาง
พระนครของพระองค์และพระนครของหม่อมฉัน ซึ่งกำลังผูก^๕ใหม่^๕
แน่นหนา^๕ถาวร^๕มี^๕แต่^๕เจริญ^๕สัน^๕ติ^๕สน^๕ม^๕ยิ่ง^๕ขึ้น^๕เป็น^๕ลำดับ^๕ไป ถ้าพระองค์
ทรงช่วยเหลือได้ดังกราบทูล^๕จะเป็น^๕พระ^๕เดช^๕พระ^๕คุณ^๕ที่^๕สุด^๕ ต่อ^๕ชน^๕ชาติ^๕
ทั้ง^๕สอง^๕ทง^๕ต^๕ว^๕หม่อม^๕ฉัน^๕ด้วย”

พอสนทนากันที่ตรงนั้นแล้ว ท่านราชทูตถูกชนอำมาตย์เขี้ยว
เดอแปรงต์ ซึ่งได้ทรงถูกชนพาราทูตกดขี่ไปถึงปากประตู แล้ว
ราชทูตก็ได้เข้าไปเยี่ยมพระชายาของพระองค์ เนื่องด้วยการทิวศค
แห่งสมเด็จพระอนุชาธิราชนั้นด้วย.

บทที่ ๗๓

ราชทูตไปฟังเพลงสวด “ซยันโต” ที่พระอาราม แดส์เฟอยังต์

เพื่อเป็นที่ไมทนาพระคุณแห่งพระผู้เป็นเจ้าในการที่พระบาท
สมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชทรงพระประชวรหนัก แล้วหายเป็นปกติ
ท่านอาจารย์ตนครชอติสโตมิกเพลงสวดซยันโตขึ้นใหม่ สำหรับเข้า
กับบทสวดภาษาละตินที่ชนคนว่า “เต เดอุม” เถาตามูต ซึ่งแปลว่า
“ขออนุโมทนาคุณพระพุทฺธิเจ้า” และได้กำหนดว่าจะร้องเพลง
สวดนั้นผสมกับดนตรีที่พระอารามแดส์เฟอยังต์เป็นครั้งแรก เมื่อ
กำหนดการเสร็จแล้ว พระสงฆ์ในพระอารามนั้น ๖ องค์ด้วยกัน
ได้มาขอเชิญคณะราชทูตไทยให้ไปประชุมฟังด้วย ท่านอัครราชทูต
ตอบว่า— “ข้าพเจ้ามีความยินดีอย่างยิ่งด้วยเหตุ ๓ ประการที่จะรับ

คำเชิญของท่าน ประการ ๑ จะได้รับมาใจในการไมทนาคุณของ
ท่าน เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระตำราญ ประการ ๒
จะได้เยี่ยมเยียนท่านและดูพระอารามของท่าน และประการ ๓ จะได้
ยินได้ฟังเพลงสดุดของท่านอาจารย์ตลอดด้วย เพราะท่านองเพลงและ
เชิงดนตรีตามแบบของท่านอาจารย์ตลอดนี้ ข้าพเจ้าเคยได้ยินและเห็น
ทพอใจมาก (อาจารย์ตลอดคนทไดยินคนโบราณกล่าวว่ ได้เป็น
ผู้แต่ง เพลงสรรเสริญพระบารมีไทย ท่านองอย่างร้อง ดวยชัยพระราช
อุยทกวนน)

ว่าเป็นพระรูปของสมเด็จพระอนุชาธิราช ถึงเป็นรูปที่วาดมานานถึง ๒๐ กว่าปี มีลักษณะในรูปนั้นผิดกับพระฉายาลักษณ์อันแท้จริงของพระองค์เมื่อต้นพระชนม์นั้น ท่านราชทูตก็ได้แต่ดูเป็นกาดนาน ครึ่งพระบรมรูปของพระเจ้าอยู่หัว ๓ นั้น ผู้นำไปบอกกับท่านราชทูตว่า— “พระองค์นี้เคยเป็นพระมหากษัตริย์ครองเมืองปอดตญด้วย” ท่านอัครราชทูตนั้นก็ประหลาดใจถามว่า— “ทำไมหนอพระองค์จึงทรงเมืองฝรั่งเสียไปแตกเอาเมืองปอดตญอย่างนั้นเล่า เหตุผลเป็นประการใด เมื่อพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ของประเทศดังกล่าวใหญ่โตเห็นปานนี้ ยังจะต้องพระราชประสงค์อะไรอีกเล่า จะมีเหมือนนกที่กล่าวเปรียบกันในเมืองไทยว่า เอาพินเดินไปแตกเกลือหรือ” ท่านผู้นำจึงชี้แจงอธิบายว่า— “ไม่ใช่อย่างนั้นดอกเจ้าคุณ มิใช่ว่าพระองค์ทรงเห็นเกลือดีกว่าพินเดินหาได้ เป็นเพราะว่าในเวลานั้นพระองค์ยังทรงเป็นแต่เพียงพระยุพราชอยู่ ฝ่ายข้างเมืองปอดตญพระราชบิดาลังกว้างดง บรรดาขุนนางข้าราชการในเมืองนั้น จึงได้พร้อมใจกันน้อมเกล้าฯ ถวายมงกุฎเมืองปอดตญแด่พระองค์ พระองค์จึงทรงรับไปเสวยราชย์ปกครองเมืองปอดตญนั้นไป พดางก่อน แล้วต่อเมื่อช่างนั้สมเด็จพระชนกนาถได้สวรรคตลง พระองค์ก็ทรงมอบเวนให้ผู้อื่นครอบครองดูแลเมืองปอดตญต่อไป แล้วพระองค์ก็ได้เสด็จกลับมาตั้งต้นคิดวงศ์ครอบครองประเทศฝรั่งเสียแทน

สมเด็จพระราชบิดา หาใช่พระองค์ทรงทอดทิ้งเมืองฝรั่งเศสไม่”

“อ้อ คงนึกออกหรือ พอเข้าใจได้แล้ว หากไม่กตัญญูผิดง
ที่พระองค์มา ทอดทิ้งประเทศฝรั่งเศส อันเป็นเมือง ประเสริฐเลิศล้ำ
เพียงนี้ได้ง่ายๆ”

ที่ตรงพระบรมรูปพระเจ้าอองรีที่ ๔ มุมหนึ่งในที่ประชุมสนอ
ยหน้า— “นี่นะเจ้าคุณราชทูต พระองค์คนกรมขอเปิดใจคราวที่
พระองค์จะได้ตั้งจกดยราชชนครองประเทศฝรั่งเศส อยู่เหมือนกัน
เกือบๆ ที่พระองค์จะมีได้ด้วยราชสมบัติ เพราะความไม่ยินยอม
ของชาวเมือง”

—“เอ ทำไมอย่างนั้นท่าน” เจ้าคุณราชทูตถาม

—“เป็นเพราะว่าพระองค์ทรงถือลัทธิพระศาสนาผิด นิกายกัน
กับชาวเมืองหม่มาก คือพระองค์เป็นฝ่ายเข้าข้างยูเคอโนติกาย
และส่วนพลเมืองนับถือข้างลัทธิคาทอลิกนิกายเป็นพัน แต่ด้อยที่เมื่อ
พระองค์ทรงเห็นพลเมือง ต่างพากันกระต้างกระเดื่องเช่นนั้น พระองค์
ทรงออกจากยูเคอโนติกายแล้วเข้าคาทอลิกนิกายเสีย ก็เป็นอันสงบ
เพียงเท่านี้ พระองค์จึงได้ทรงเสวยราชย์เป็นปรกติต่อไป”

—“อ้อ ขอนข้าพเจ้าไม่ปลงใจเห็นด้วยในเรื่องขัดข้องของ
พลเมือง ก็เมื่อพระองค์ทรงเลื่อมใสทางใด ทำไมพลเมืองจะมาขัด
พระราชนิยมเล่า เมื่อพระองค์เป็นพระราชทายาทแล้ว ก็ควรแล้วที่

พระองค์จะชื่นด้วยราชย์ และเรื่องสัตว์รักษาตัวนั้นเป็นธุระส่วน
พระองค์ต่างหากมิใช่หรือ ชาวเมืองยังจะมาเถียงในเรื่องนี้ด้วยทำไม
ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย” แล้วท่านก็ซักถามบรรดาในที่ประชุมกันว่า—
“ก็พระบรมรูปทั้ง ๔ นั้น ข้าพเจ้าเห็นทรงฉลองพระองค์ และประดับ
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ผิดแบบกันมาก ทุก ๆ พระองค์คงจะเป็น
เพราะอะไร” คนในที่ประชุมคนหนึ่งจึงตอบไปว่า— “เป็นเพราะนิสัย
ฝรั่งเขามักชอบเปลี่ยนวิธีแต่งตัวอยู่เสมอเจ้าคุณ ไม่เป็นยุดคงได้บด
เคี้ยวชอบอย่างนี้ แล้วบดเคี้ยวก็ชอบอย่างโน้น นิสัยอย่างนี้คงต่อไป
หน่อยมิใช่หรือเจ้าคุณ”

—“เปล่า ๆ หารู้ได้” เจ้าคุณราชทูตตอบ “ข้าพเจ้าเห็นว่า
ควรเปลี่ยนทดลองให้ดีขึ้นไปอยู่เสมอ และนิสัยชอบเปลี่ยนแปลงแก่
ไขว่เอง ข้าพเจ้าเห็นว่าแทนที่จะเป็นนิสัยอันพึงตำหนิกลับเป็นนิสัยน่า
ชมเสียอีก เพราะเป็นเหตุให้หาความเจริญ หาไม่จะต้องตายตออยู่
กับเครื่องแบบเดิมรำไป ดีไม่ดีจะหลับตาใช้ไปตามปู่ย่าตายายดัง
ความเจริญจะมีมาแต่ไหน อย่าเถียงท่าน อย่าติการแตกต่างกันใน
ความนิยมของพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น ถึงการแตกต่างกันในการนุ่ง
ห่มของชาติอื่นก็เหมือนกัน ขอท่านอย่าพึงตำหนิไต่ยนเลย เมื่อท่าน
เห็นว่าเขานิยมการนุ่งห่ม ที่ผิดแปลกแปลกไปจากขนบธรรมเนียมของ
ตน เพราะต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างมีความเห็น ต่างคนต่างชอบคน

ละอย่างต่าง ๆ นานา” ว่าแล้วก็กลับเข้านั่งอยู่หน้ากองไฟ และที่นั่ง
ก็ได้อักระทำการวิสาสะกับเจ้าชายและเจ้าหญิง เตอเม็กแดงบรค ซึ่ง
เพิ่งได้เจ้าห้องนอนใหม่ ๆ และฝ่ายเจ้าหญิงนั้นเป็นคนช่างพูดชักชวนได้
ดียิ่งนัก เฝ้ายกยกันสนทนากันอีกเป็นนาน

เมื่อนั่งคุยกันอยู่หน้ากองไฟนั้น ยังมีผู้หลอกลวงใหญ่ขึ้นดังออก
หลายท่านเข้ามาผดมวง ก็ยิ่งเพิ่มความครึกครื้นให้มากขึ้นและฝ่าย
เจ้าคุณอัครราชทูตก็พุดทนเขาเหล่านั้นทุก ๆ คน ในบรรดาผู้ที่เข้ามา
คราวหลังนั้น มีท่านเจ้าเดอคงดกบราชทูตแห่งแคว้นมั่นคงความเป็นอัน
แต่กับคนใหม่เหล่านั้นเจ้าคุณราชทูตไม่ค่อยได้พุดจากมากนัก ครั้น
ได้เวลาแล้วฝ่ายพระสังฆเจ้าของอารามก็ได้นำเชอเชยที่ประชุมให้ดัง
โปลาต เพราะถึงเวลาที่จะเริ่มพิธีสวดร้องเพลง เเตเดอม ของท่าน
อาจารย์ดลิตแล้ว

ฝ่ายบรรดาเจ้านายชายหญิงทั้งหลาย ก็ได้เข้าไปประทับอยู่
ข้างล่าง และสำหรับคณะราชทูตไทยนั้นก็ได้ออกไปนั่งบนกระเบี่ยงที่
มีอยู่ภายในโปลาต เพื่อท่านจะได้ได้เห็นพิธีสวดร้องฟังง่ายกว่าข้างบน
ล่าง ตลอดเวลาที่กระทำพิธีนั้น ท่านราชทูตทั้งหลายต่างเพ่งตา
ดูอย่างเฝ้าอย่างเคารพและเข้าใจได้ในทุกสิ่งทุกอย่าง ตลอดเวลาที่พวก
คนตรีกระทำเพลงพาดคนร้องรับประสานเสียง กับเครื่องมะโหรีนั้น
ดังเกิดดูท่านราชทูตคราวกับรู้สึกไหวไปตามเสียงที่ร้องนั้นด้วย ตอน

เมื่อพวกนักร้องและนักดนตรีชนบท “คอมมิเต ดีตูม ฟักเรียม” ซึ่งแปลว่า “ขอพระพุทธรูปเจ้าทรงคุ้มครองพระเจ้าแผ่นดิน” (ซึ่งคู่กับคำไทยที่ว่า “ขอทรงพระเจริญ” นน) ท่านราชทูตที่ฟังทราบใจความแห่งบทนั้น เพราะมีผู้แปลให้ก็ยังเจียมเจียมตัวสงบอารมณ์ และกระทำการรักษาท่าทางให้ผู้รู้เห็นว่า ท่านกำลังดำรงมโนใจกับดั่งบุรุษในการสดุดภาวนา ขอให้พระราชาทรงพระเจริญอยู่ด้วย

เมื่อเสร็จพิธีสดุดร้องเพลงอวยชัยแล้ว ราชทูตก็ได้กลับเข้าไปในห้องที่คอยอยู่เดิมก่อนที่จะเข้าไปฟังเพลงเคเคอุม พอพระสงฆ์แห่งอารามนั้นจะมาถามราชทูตว่า รู้จักเป็นอย่างดีไรบ้างในการพิธีอวยพรชน ท่านอธิการราชทูตยกมือทั้งสองขึ้นและต้องดวงตาแล้วและต้องหู แล้วก็จะต้องทรวงอกพาดงกล่าวว่า เป็นที่เจริญหูเจริญตาเจริญใจอย่างยิ่ง พอคุยสนุก ๆ ไปตามเรื่องอีกครั้งหนึ่งก็ได้มีการเลี้ยงเครื่องว่างแล้วราชทูตก็ลากลับ.

บทที่ ๗๔

ราชทูตไปเที่ยวดูสถานที่ต่าง ๆ
มีโรงพิมพ์หลวงเป็นต้น

ต่อไปวันอื่นคณะราชทูตได้ไปเยี่ยมเสนาบดีกระทรวงกลาโหม
ชื่อเคอตูวว่า แล้วได้ไปบ้านท่านกอดแบร์ด ซึ่งเป็นเสนาบดี

กระทรวงมหาดไทยกระทรวงทหารเรือรวมกัน แต่ท่านลงลับไป
 เดี่ยวแล้ว ยังเหลืออยู่แค่บุตรชายกับภรรยา แล้วได้ไปดวงทุยเลอรัย
 เพื่อไปดื่มน้ำร้อน ๆ ในจุดนครที่ทรงรับสั่งให้สร้างไว้ที่นั่น ในจุด
 นครนั้นมีอยู่ทุกบ่อและทุก ๆ เมืองที่ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงได้
 ในรัชสมัยของพระองค์ พอราชทูตได้เห็นก้อออกทานชนบทที่ว่า—
 “แหม ทำเหมือนกับเป็นจริงทีเดียว ไม่ผิดกับที่ได้เห็นเมื่อคราวไป
 เทียวข้างเหนือเลยแท้จริง”

รุ่งวันหลังราชทูตได้ไปดูโรงพิมพ์หลวงซึ่งอยู่ในบังคับบัญชา
 ของมงเซียร์เดอครามาว่าซี อาศัยเหตุที่เป็นเวลาหนาว ท่าน
 ผู้จัดการโรงพิมพ์หลวงนั้นได้จัดตั้งเตาไฟไว้ในห้องต่าง ๆ ทั่วไป เพื่อ
 ราชทูตจะได้รอดูการพิมพ์โดยสะดวกสบาย ชนแรกผู้จัดการได้
 พาราชทูตไปดูเขาเรียงตัวหนังสือ พอราชทูตเห็นข้างเขา
 หยิบตัวหนังสือจากช่องที่ไว้ตัวพิมพ์เป็นแผ่น ๆ ทุละตัว ๆ มาเรียง
 ไว้ในรางเหล็กที่เขาถือไว้ในมือซ้าย เห็นทำไว้อย่างนั้นแทบจะดู
 ไม่ทันที่แปลกใจ ท่านราชทูตดูไม่นานนักก็สังเกตเห็นได้ว่า ตัว
 หนังสือในช่องนั้นต่างชนิดกัน คือในช่องแถวบนเป็นช่องสำหรับตัว
 หนังสือโป้ง ๆ ส่วนช่องแถวล่างเป็นช่องสำหรับตัวเล็ก ๆ ซึ่งผิด
 กับตัวหนังสือไทยที่มีเพียงขนาดเดียวในคำรับหนึ่ง ๆ ไม่มีเล็กไม่มีใหญ่
 นอกจากจะเป็นตัวหนังสือต่างชุดต่างคำรับกัน เมื่อพิจารณาเห็นตัว

หนึ่งเดือนนั้น ท่านราชทูตหยิบออกมาดูเป็นตัว ๆ ก็ชักถามถึงวิธีหล่อ
 ถึงแม่พิมพ์ ถึงธาตุที่ใช้ทำตัวหนึ่งเดือนพร้อมเสร็จ ครั้นแล้วท่าน
 ราชทูตกล่าวว่า— “เมืองฝรั่งเค้นช่างดีจริง ไม่ว่าอะไร ๆ หมก
 ล้วนแต่มีขึ้นในเมืองตนเองทั้งสิ้น ไม่ต้องพึ่งประเทศอื่นก็ได้ ดิจจริง
 ถัดจากการเรียงตัวพิมพ์แล้ว มงเซียร์เดอครามวาช ได้พาราชทูต
 ไปดูการพิมพ์ต่อไป ชนแรกให้ดูว่าเมื่อเรียงตัวหนึ่งเดือนครบหน้า
 แล้ว เขาก็มัดตัวหนึ่งเดือนไว้เป็นหน้า ๆ อย่างไร แล้วเอาชนแทน
 เขาอดใจให้คิด ๆ กันคราวเดียวหลายหน้าอย่างไรเพื่อจะได้พิมพ์เร็ว
 แล้วเขาก็พาไปดูแทนพิมพ์ ในเวลานั้นมีอยู่ ๓๒ แทนกำลังพิมพ์อยู่
 ทั้ง ๓๒ มีคนประจำแทนพิมพ์เครื่องละ ๒ คน ดูเป็นแถวในห้องนั้น
 ราวกับทหารในสนามก็ว่าได้ ท่านราชทูตจึงเอ่ยว่า— “เหมือน
 ทหารไม่มีผิดกันเลย” มงเซียร์เดอครามวาช ตอบท่านราชทูตว่า—
 “เจ้าคุณเปรียบไม่ผิดเลย เพราะว่าคนพิมพ์นั้นนอกจากลักษณะที่เขา
 ยืนเป็นแถวดังทหารอย่างที่ท่านว่านั่นแล้ว เขายังทำการทำงานวัน
 ยี่ค่ำ เพื่อฉลอง พระเดช พระคุณ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 คู่เคียงกับทหารของพระองค์ทำในค่ายและสนามก็ว่าได้ เจ้าคุณคิด
 ดูเถิด พวกทหารแทนฉลองพระเดชพระคุณโดยที่เขาชีวิตพล
 แก่ชาติคำสอนพระมหากษัตริย์ คบขอมันบ้าง บ้างกันเมืองนั้นบ้างจน
 บ้านเมืองอยู่เป็นสุข เป็นเกียรติยศสำหรับแผ่นดินของพระองค์

อย่างยิ่ง แต่ส่วนพวกโรงพิมพ์หลวงนั้นก็ชักฉวยวันยังค่ำๆ ทุกๆวัน
 สำหรับพิมพ์หนังสือที่จะป่าวร้องพระเดชพระคุณและเกียรติยศเกียรติ
 ศักดิ์ของพระองค์และของแผ่นดินให้ทั่วโลกพิภพ ทั้งในรัชสมัยของ
 พระองค์ และรัชสมัยต่อไปจนชั่วกัลปาวสาน ฉะนั้น การงานของเขา
 นั้นนับว่าเป็นการช่วยชาติช่วยพระเจ้าแผ่นดิน ทีเดียวกับชนะ
 สงครามในการรบก็ได้ ” เจ้าคุณราชทูตตอบว่า... “เป็นความ
 จริงดังที่ท่านว่าและข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งมาก ที่เห็นว่าพระองค์
 ไม่จำเพาะแต่ให้ทหาร สำหรับ ประกาศพระเกียรติยศของพระองค์ให้
 นานาชาติทราบ พระองค์ยังมีคนงานของท่านคอยช่วยส่งเสริมเพิ่ม
 เกียรติยศนั้นให้ยิ่งฟุ้งขจรไปในขอบจักรวาล ขอให้ทหารรบทหาร
 พิมพ์ของพระองค์เจริญๆ ทั้งสองแผ่นดินเถิด ”

แล้วมองเขยิบเคอครามวาทังได้แนะนำให้พวกราชทูต ดูอีกว่า
 เมื่อเขาเอาตัวหนังสือชนแทนพิมพ์แล้ว ขาพิมพ์ก้นด้วยวิธีอย่างใดดูๆ
 กันลึกๆประเดี๋ยวท่านอุปทูตจึงเอ่ยขึ้นว่า— “แหม ทำงานตายเสีย
 จริง ดูเหมือนฉันทำได้เหมือนกัน ” ว่าแล้วท่านก็มารับทำงานแทน
 คนๆหนึ่ง และในบัดนั้นแผ่นกระดาษที่พิมพ์ก็ออกมามางามๆ
 เหมือนกับเมื่อคนงานเขาทำเอง ก็เป็นที่พอใจมากที่เขาทำได้ง่าย ๆ
 ดิๆ ถึงเพียงนี้

พอดีเครื่องพิมพ์แทนแล้วก็ไปดูเครื่องพิมพ์แทนโน้นต่อไป

จนครบ แล้วท่านอธิการราชทูตได้ถามม่งเซียร์เดอครามว่าซึ่งถึงวิ
 ษัณห์หมัก วิชัฏทำลูกหมักสำหรับกตั้งไปมาบนแผ่นกระดาษ ๖ ด ๖
 แล้วชักถามถึงวิธัทำการกระดาษตั้งแต่ต้นจนกระทั่งใช้พิมพ์ได้ สรุป
 ความว่าในวณันั้นราชทูตได้ดูเข้าใจในวิธัพิมพ์และวิธัพับกระดาษรวม
 เข้าเล่มเย็บได้ไปปกเสร็จ จนกระทั่งเป็นหนังสือเล่มหนึ่ง ใช้อ่าน
 กันได้

ครันดูโรงพิมพ์หลวงนั้นทั่วแล้ว ม่งเซียร์เดอครามว่า ได้
 พาราชทูตไปดูแม่ตัวหนังสือที่ทำไว้ออน ๆ ต่าง ๆ นา ๆ หลายชาติ
 หลายภาษา เป็นต้นได้พาไปดูแม่ตัวหนังสือภาษากรีกซึ่งทำดั่งเค
 ครงรัชสมัยของพระเจ้าฟรังซวาท ๑ เมื่อ ๑๕๐ ปีก่อน แล้วยังได้
 ชมดูตัวแม่พิมพ์ภาษาอาหรับซึ่งเพิ่งทำใหม่ ๆ ราชทูตเห็นแล้วจึง
 ถามว่า— “ อ้อ ? นี่ไม่ทำจำเพาะตัวหนังสือฝรั่งดอกหรือ ถ้าอย่าง
 นั้นตัวหนังสือไทยเห็นจะทำพิมพ์ขึ้นได้เหมือนกันตะกะมัง ” ม่งเซียร์
 เดอครามว่าตอบว่า— “ เป็นอะไรไปเจ้าคุณ ไม่ว่าภาษาอะไรถ้า
 ตั้งใจอยากทำจริง ๆ ก็ทำได้ทั้งนั้น และภาษาไทยของเจ้าคุณก็คง
 ทำได้ไม่ยากอะไร หากเจ้าคุณจะไปตั้งโรงพิมพ์ของตนขึ้นเองใน
 เมืองไทยก็ทำได้ง่าย ๆ ” ทศกรณัท่านอธิการราชทูตยกมือทั้งสองขึ้น
 ไปทางสวรรค์จันเต็มแขน แล้วเปล่งอุทานเป็นภาษาไทย ม่งเซียร์

เดอครามวาชไม่เข้าใจ ท่านจึงถามด่ามว่า— “เจ้าคุณว่ากระไรกัน” แะด่ามแปลให้ฟังว่า “เมืองฝรั่งเศสเคย เมืองฝรั่งเศสข้างกระไรเคย วิเศษไปเสียแทบทุกอย่างเลยทีเดียว” ครั้นราชทูตได้รู้โรงพิมพ์แะของทนายเห็นเสร็จสิ้นแล้ว ท่านจึงอำตมวงเขยวเดอครามวาช แะชอบใจท่านเป็นอันมากที่ท่านได้อธิบายโรงพิมพ์หนังสือจนรู้เข้าใจได้อย่างนี้ ส่วนนางเขยวเดอครามวาชก็ชอบใจเจ้าคุณราชทูตบ้างว่า เป็นเกียรติยศอันยิ่งใหญ่สำหรับโรงพิมพ์ที่ราชทูตานุทูตของพระมหากษัตริศราชราชใหญ่อย่างเจ้าคุณนี้ ได้มีแก่ใจถึงกับมาเยี่ยมดูโรงพิมพ์ของท่าน

บทที่ ๗๕

เรื่องคนใช้ของเจ้าคุณราชทูต

ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า นอกจากเจ้าคุณราชทูตอุปทูตแะตรีทูตนั้น ยังมีขุนนางไทยไปเมืองฝรั่งเศสคราวนั้นนอกหลายนายแต่ที่จริงยังไม่ครบดี เพราะยังไม่ได้กล่าวถึงบ่าวไพร่คนใช้ซึ่งเป็นธรรมดาต้องมีประจำคอยรับใช้ด้อยเด็ก ๆ น้อยๆ ไปตามทางเพราะบ่าวคนใช้ที่เป็นชาติเดียวกัน มักปฏิบัติถูกใจนายนีกกว่าชนชาติอื่นเพียงเห็นกริยาที่ข้าจแปลใจกันรู้ เรื่องความประสงค์ก็น่าย

ในบรรดาคนใช้ด้อยของเจ้าคุณราชทูต รู้ดีว่าความ
ประพาศของเขานี้ เป็นที่อับอายขายหน้าทำให้เสียชื่อเสียงเกียรติ
ยศของคนไทยๆ ที่ไปเมืองฝรั่งเศสด้วยกัน อาจให้ชาวฝรั่งเศส
ที่รู้เห็นในความประพาศเสียหายนของเขา ดุหมั่นดูแคลนชนชาติไทย
ทั่วไปได้ เจ้าคุณราชทูตจึงเรียกอุปทูต ตรัสทูล ขุนนางไทยและบ่าว
คนใช้มาประชุมอยู่ในห้องของท่านหมด แล้วท่านก็คิดว่ากล่าวคำ
หยาบของบ่าวคนนั้นด้วยคำอย่างรุนแรงที่สุด แล้วท่านเตรียมจะ
เขียนคำให้สาหัสให้เป็นทีเช็ดหลาบ และมีให้บ่าวคนอื่นเอาเยี่ยงอย่าง
สืบไป แต่ขณะเมื่อท่านจะลงมือเขียนนั้น มงเซียร์ดอร์ฟข้าราชการ
ฝรั่งเศส ซึ่งมีหน้าที่คอยติดตามประจำราชทูตได้ออกมาห้ามปราม
ขอโทษว่า— “ขอโทษเสียสักครึ่งหนึ่งเถอะเจ้าคุณ อย่าเพ่อเขียนคำ
มันก่อนเลย ขอภาควินัยไว้สักทีเถอะเจ้าคุณ ไหน ๆ เจ้าคุณก็ได้
มาอยู่เมืองฝรั่งเศสเป็นหลายเดือน การก็ได้เป็นไปเรียบร้อยทุกอย่าง
นี่เกือบจะถึงเวลากลับไปเมืองไทยแล้ว ขอให้เรียบร้อยตลอดไปเถอะ
ถึงว่ามันได้ประพาศผิดคิมิชอบคราวนี้ ก็พึงเป็นคราวแรกเถอะก็
ไม่เสียหายอะไรนักหนา ถึงนาคืออย่างนี้แต่ในพวกกันเอง เพราะ
ชาวเมืองนี้ไม่เห็นมีใครว่าอะไรเลย ตั้งแต่แรกที่เข้ามาเมือง
ฝรั่งเศส คนเมืองนี้ได้แต่กล่าวคำชมเชยเจ้าคุณและบรรดาคนอื่นที่
มากับเจ้าคุณว่าเรียบร้อยดีมาก นี่เมื่อเขารู้ว่าเจ้าคุณทำรุนแรงกับ

บ้างคน^๕ เขาจะคิดว่าอะไร ขอเจ้าคุณจงโปรดคิดให้ถี่ถ้วนก่อน
เกิด ขยำให้ช็อค^๕เลี้ยงของเจ้าคุณที่หอมเป็น^๕ที่สนใจอย่างกับดอกไม้สด
กลีบกลาย^๕เป็นอันไปเลย เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่อง คอขาดบาด หมายอะไร
อย่า^๕อย่าเขียนมันเลยเมื่อคนชาวเมืองนี้เขาไม่เอาโทษมัน เจ้าคุณ
จะเอาอะไรกับมันทำไมนักหนา”

เจ้าคุณราชทัตพังมั่งเซียร์ดอร์ฟห้ามปรามดังนั้นก็ตอบว่า—
“ที่^๕ท่านตกเดือนเปรียบเทียบมากครั้ง ก็เป็นบุญคุณนักหนา แต่ขอ
ท่านได้^๕คิดดู^๕หรือว่า เมื่อชาวบ้านเมืองนี้เขาบ่น^๕ถือเราว่าเป็นคนดี
เรียบร้อย ไม่ชอบทำการเกะกะระรานกับใครอย่างที่ท่านว่าแล้ว
เมื่อ^๕เขามารว^๕อายุคนนั้น^๕มันทำให้เสียชอก^๕งเพียงนี้ เขาจะ^๕นึกว่าอะไร
ที่^๕จริง^๕ความผิด^๕ของมัน^๕มากเหลือเกิน เพราะมัน^๕ผิด^๕เหมือน^๕กับว่าชาว
เมือง^๕นี้เขา^๕บ่น^๕ถือเราว่าเป็นคนดี เมื่อมัน^๕มา^๕ประพฤ^๕ติ^๕ด^๕วด^๕ท^๕ราม^๕ท^๕ง^๕ร^๕
ด^๕วย^๕ด^๕ัง^๕นี้ จะว่าความผิด^๕ของมัน^๕เบา^๕อย่าง^๕ไร ยิ่ง^๕คน^๕เขา^๕บ่น^๕ถือเรา
มัน^๕ก็^๕ยัง^๕ผิด^๕ใหญ่^๕ไป^๕ตาม^๕ด^๕้วย^๕ หน้า^๕ที่^๕มัน^๕จะ^๕ต้อง^๕ประพฤ^๕ติ^๕คน^๕ให้^๕ด^๕ม^๕อย่าง^๕
ที่^๕เขา^๕ว^๕าย^๕ง^๕ด^๕ัง^๕ค^๕ด^๕ย^๕ง^๕เจ^๕ย^๕ม^๕ค^๕ด^๕จ^๕ง^๕จ^๕ด^๕ม^๕ ด^๕ัง^๕น^๕จ^๕ง^๕จะ^๕ถูก^๕ มัน^๕มา^๕ทำ^๕กับ^๕
ข้า^๕พ^๕เจ้า^๕คร^๕าว^๕น^๕เต็ม^๕ที่^๕เหลือ^๕เกิน ท่าน^๕นัก^๕ด^๕บาง^๕เกิด ถ้า^๕ข้าง^๕เขียน^๕ที่^๕เก^๕่ง^๕ๆ
ได้^๕พ^๕าก^๕เพ^๕ีย^๕ร^๕เขียน^๕รูป^๕ภาพ^๕น^๕ับ^๕เว^๕ล^๕า^๕ด^๕ัง^๕บ^๕ แต่^๕เมื่อ^๕ด^๕ำ^๕เร^๕่^๕จ^๕ง^๕ด^๕แล้ว^๕จำ^๕พะ^๕
ว^๕น^๕ที่^๕เขา^๕น^๕ัก^๕จะ^๕เข้า^๕กร^๕อบ^๕ไป^๕ด^๕ัง^๕ใ^๕ว^๕ให้^๕คน^๕ดู^๕แล้ว หาก^๕ก^๕ู้^๕ด^๕หรือ^๕ล^๕ูก^๕จ^๕ำ^๕ง^๕ของ^๕
เขา^๕ด^๕วย^๕เอา^๕พ^๕ู่^๕กัน^๕มา^๕บ^๕้าย^๕มา^๕แต่^๕มี^๕รูป^๕ภาพ^๕อน^๕ง^๕ด^๕ง^๕า^๕ม^๕น^๕ ด^๕วย^๕ดี^๕เพ^๕ื่อ^๕น^๕ับ^๕เร^๕ื่อ^๕

เลอะเทอะเสียหายหมด ช่างเขียนคนนั้นจะคิดว่าอะไร ถ้าขณะนั้น
 เขาจะลงโทษโดยที่อายกุดเลวทรามคนที่ทำให้งานการ ซึ่งเขาเพียรมา
 ตั้งแต่ชวบปี เลื่อมเดียวไปในครุ่เดียวกัน ท่านจะคิดว่าเขาเป็นคนใจ
 เข้มโหด หรือจะเห็นว่าสมควรลงโทษประการใด ถ้าควรแล้วก็
 ทำไมจะไม่ควรลงโทษกับอายบ้างคนที่ทำให้คุณความดีของข้าพเจ้า
 ที่สะสมปลูกบำรุงไว้ตั้งแต่ชวบปี มากด้มมิดดินแปดเปื้อนด้วยความ
 ประพฤติเกกมะเหรกของมันเล่า ท่านว่าเรากลับไปเมืองไทยคราวนี้
 ฝ่ายชาวฝรั่งเสด็จจะพากันระดึกคิดถึงเราแต่ด้วยความรักอาลัยในกิริยา
 มรรยาทระมุณละม่อม เพราะความประพฤติชอบประพฤติกามของ
 คณะไทยเราทั้งหลาย ควรหรือที่อายคนชั้นตาดนหยาบช้าเลวทรามคน
 จะทำลายคุณความดีของเราอย่างนี้ แต่เอาเถิด เมื่อท่านเห็นเป็นด
 แล้วในการที่จะยกโทษให้มัน เพราะเห็นแก่ไมตรีจิตของท่านซึ่งยัง
 ไม่เคยเศร้าหมอง ก็ยินดีจะอนุโลมตามไมตรีจิตความปรองดองของ
 ท่าน ” ว่าแล้วท่านราชทูตก็ปล่อยให้มันไปไม่เอาโทษทัณฑ์ แต่
 ส่วนคนทั้งหลาย ที่ได้มาเห็นใน ความประพฤติ ของเจ้าคุณราชทูตใน
 โอกาสที่บ่าวทำผิดแล้ว ท่านเปรียบเทียบให้พินิจเห็นโทษของมัน
 แล้วยังปล่อยให้ไปไม่เอาโทษ เพราะเห็นแก่ไมตรีจิตของผอณณะ
 กอดชมไม่ได้ ว่าเขาทำเป็นผู้นิ่งช่างคิดช่างรู้หนักเบา ผอณณณ
 ยาวเมื่อคราวจำเป็น.

บทที่ ๗๖

ราชทูตไปคูอารามวาลเดอคร้าส และไปฟังคดีพิณ

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ เมื่อ
ตอนต้นรัชกาล สมเด็จพระพันปีหลวง พระบรมราชินีนาถ ทรงพระ
นามว่าสมเด็จพระนางเจ้าอินน์โคตรฯ ได้ทรงพระราชรัทธาสร้าง
พระอารามไว้อารามหนึ่ง มีพร้อมทั้งโบสถ์วิหารเสนาสน์ สำหรับบรรดา
สตรีที่ศรัทธาจะได้ถือพรตบวชเป็นภิกษุณี เรียกกันว่า พระอาราม
วาลเดอคร้าส พระอารามนั้นนับว่าเป็นสถานที่ดีที่นำไปดูในสมัยนั้น
ยิ่งนัก เพราะเป็นสถานกว้างขวางและสวยงามอย่างยิ่ง ราชทูตไทย
ได้เชื่อว่าพระอารามของสมเด็จพระราชินีนาถเป็นของน่าดูนัก ก็
แต่คงความประสงค์คืออยากจะไปเยี่ยม ดูบ้างว่า สวยงาม เป็นอย่างไรกัน
ฝ่ายเจ้าพนักงานเมื่อทราบความประสงค์ของท่านดังนี้ ก็ได้จัดการ
พาไปดู

ที่ในพระอารามนั้น ยังมีเจ้าหญิงพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า
ดีแซด เดแปร์นง กำลังทรงผนวชอยู่ และราชทูตได้มีโอกาสดู
ภิกษุณีเจ้านางด้วย นอกนั้นท่านยังได้ดูอะไรต่อมิอะไรอีกหลายอย่าง

แต่ที่น่ากลัวมากกว่าสิ่งอื่น เพราะเป็นที่ถูกใจท่านราชทูตมากกว่า
 สิ่งอื่นนั่น คือ ราชานุญาตไว้สำหรับเก็บรักษาพระโกศที่บรรจุดวง
 พระทัยของพระราชินี สมเด็จพระพันปีหลวง กับดวงหทัยของบรรดา
 ราชบุตรราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑๔ ซึ่งต้นพระ-
 ชนม์दैยงทรงพระเยาว์อยู่ เมื่อราชทูตได้แลเห็นพวงมาลัยที่ระลัด
 ซึ่งวางประดับบนธำมรงค์นั้น ท่านแสดงความเคารพยำเกรงและความ
 อมใจที่ได้มีโอกาสมาแลเห็นธำมรงค์แห่งพระราชวงศ์อย่างยิ่ง ซึ่ง
 เป็นธรรมดาของราชทูต ไม่ว่าพบเครื่องใดเป็นที่ระลัดถึงพระราช-
 าศักดิ์แห่งความเคารพยำเกรงทันที เมื่อเทียบดูใบดัดเสร็จ แลดู
 ได้ขึ้นไปดูหีบเพลงออกรับ ขณะนั้นบรรดานางข้าในพระอารามนั้นได้
 เริ่มร้องเพลงสวดให้ฟัง คือบทถวายชัยต่อพระเจ้าแผ่นดิน ท่านราช
 ทูตฟังดังนั้นนางชวรงค์दैยงเยือกเย็นน่าศรัทธาเป็นที่ยกย่องว่า
 เป็นदैยงเทวดานางฟ้ายิ่งกว่าदैยงมนุษย์दैยงอีก น่าชวนศรัทธาอย่าง
 ยิ่ง และอยากจะชมพักตร์ของนางให้ถนัดบ้าง ให้รู้ว่าเมื่อนางदैยง
 ไปเพราะถึงเพียงนี้ โฉมหน้าจะน่าชมสักเพียงไหน แต่ก็เป็นการไม่
 ดำรง เพราะวินัยในพระอารามนั้นห้ามมิให้นางชวรงค์दैยงไป
 ไขปิดหน้าต่างเป็นอันขาด เมื่อราชทูตทราบว่านางชวรงค์दैยงเคร่งครัด
 ดั่งนั้นก็ยิ่งเกิดความศรัทธาในดวงนางชวรงค์दैยงมากขึ้น

เวลาจะลาไปนั้นท่านเจ้าหญิงเดแปร์นัง ได้ประทานคำสนธิ

วัตถุเล็ก ๆ น้อย ๆ แก่บรรดาไทยที่เป็นคริสต์ทั้ง ใจเป็นทีระลึกคิดถึง
 วัตถุวาลเดอคว้านั้นด้วย และส่วนราชทูตเมื่อออกไปแล้วก็ได้กล่าว
 ชมว่า— “ตั้งแต่เข้าเมืองฝรั่งเศสถึงฉนวนยังมีได้เห็นพระอารามที่
 ไฉนงดงามเป็นที่ถูกใจเหมือนนิหาร และพระอารามภิกษุชั้นเดียว ”

ครั้นเวลาตอนปลาย ๆ ที่ท่านราชทูตไทยได้พักอยู่ในเมือง
 ฝรั่งเศสนั้น ชาวเล้าลือไปทั่วพระราชอาณาจักรว่า ท่านเป็นผู้ก่อรูป
 ด้วยปรัชญาเฉลยฉลาดด้ามารมมาก ฉะนั้นไม่ว่าชนชั้นใดในประเทศ
 ฝรั่งเศสก็อยากจะพบปะสนทนากับท่านให้รู้ว่า คำเล้าลือยกย่องเหล่านี้นั้น
 จะเท็จจริงอย่างไร พอคนนั้นคนนั้นจะมาแทนกันเรื่อย จนเกือบ
 กล่าวได้ว่าเมื่อราชทูตได้กลับไปยังเมืองไทยแล้ว ท่านจะขอพบกับเพื่อน
 บ้านว่า เจ้านายชายหญิงและบรรดาปราชญ์ที่รู้หลักในชนวนวิชาณ์
 อยู่ในประเทศฝรั่งเศสเท่าใด ท่านก็ได้พบปะสนทนากันอย่างฉันทมิตร
 แทบทุกท่านก็ได้

ตัวอย่างเช่นมงเซียร์คาโลต์ ช่างดัดพิณลูรอย่างเอกของ
 ประเทศฝรั่งเศสในสมัยเวลานั้น วันหนึ่งเมื่อท่านราชทูตได้ฟังท่าน
 ดัดพิณลูรทำเพลงให้ราชทูตฟัง ราชทูตเป็นที่พอใจยิ่งนัก กล่าวกับ
 ท่านว่า— “ตั้งแต่มาเมืองฝรั่งเศส ฉันทเคยได้ยินคนดัดดีดั่งนี้มาอย่าง
 เพราะ ๆ ไม่ว่าเครื่องชนิดไหนมามากครั้งแล้ว แต่ก็ยังไม่เคยพบ
 ใครดัดพิณเล่นะเสียงนวลชวนชมเท่ากับท่านนี้เลย ” ต่อมาไม่กี่วัน

ม่งเซียร์คาโดตคนคัดพิณลูรนี้ เคยอัญเชิญคณะราชทูตให้ไปประชุมฟังดนตรีวงที่ตกอาราธน์สถานในบ้านของม่งเซียร์โอบร์ ในถนนเช่น
 พอถึงวันเดือนคณะราชทูตก็พากันไปฟัง ท่านเจ้าของบ้านก็เข้าร่วมวง
 กับนักดนตรีด้วยอกผหนึ่ง เพื่อเป็นเกียรติยศแก่แขกซึ่งมาเยี่ยมบ้าน
 ของคนเป็นพิเศษในคืนวันนั้น คนที่ไปประชุมฟังคอนเสิร์ตคนนั้นไม่
 มากนัก พอดี ๆ แต่ถึงคนที่ไม่เลือกเฟ้นโดยจำเพาะ สำหรับงาน
 พิเศษทั้งนั้น ไม่ต้องบอกรักกล่าวว่ราชทูตจะเป็นที่พอใจในทำนอง
 และฝีมือทำเพลงของพวกเขาคนใดคนหนึ่งก็บอกแต่เพียงว่า นัก
 ดนตรีอย่างเอกของเมืองฝรั่งเล่นม้อยเท่าใด ก็รวมอยู่ในวงดนตรีนั้น
 ด้วยทุกคน จะไม่พอใจอะไรได้เขาว่า “ ไก่เห็นต๋นงู เห็นนมไก่ ”
 นี่ปราชญ์ไทยจะรู้ไม่ถึงฝีมือของปราชญ์ฝรั่งที่ไหนได้ รุยังกว่ารู้เสีย
 อีก และท่านอัครราชทูตตอบรันทนไม่ได้ ต้องกล่าวชมเชยบรรดานัก
 ดนตรีเหล่านั้นว่า— “ ขบจนเล่นน่าจับใจแล้ว ในโลกนี้เป็นไม่มี
 ที่ไหนเหมือนเสียแล้ว ” ว่าแล้วก็หันมาพูดกับม่งเซียร์คาโดตต่อคำ
 ชมประโยคก่อน— “ นอกจากเสียงพิณของท่านเมื่อเล่นคนเดียวเท่า
 นั้น เพราะเวลาท่านเล่นคนเดียวเสียงพิณของท่านเล่นน่าจับใจราว
 กับเสียงทิพย์ ได้ยินต้นคัตนั้นไม่เสียงอันมากดบเหมือนเมื่อเวลาคัด
 รวมวงกับเครื่องอื่น ”

บทที่ ๗๗

ราชทูตรับรองของกำนัน

ชอกดำวถอยหลังไปหน่อยหนึ่ง ถึงครึ่งที่ “ม่งเซียร์” คือ
สมเด็จพระอนุชาธิราชทรงประสูติยังไม่ถึงทิวคณนั้นว่า ท่านอัคร-
ราชทูตเคยสั่งหยูกยาอย่างไทย ๆ ไปถวายหลายขนานตามมัตตามจน
และสมเด็จพระอนุชาธิราชม่งเซียร์ ทรงขอบพระทัยในกิริยาอัธยาศัย
และความจงรักภักดีของท่านราชทูตไทย ยิ่งกว่าในยาที่ส่งไปถวาย
เสียอีก ภายหลังไม่กี่วันพระองค์ทรงพระประสงค์จะตอบแทนไมตรี
จิตนั้นบ้าง ก็ให้ม่งเซียร์โอแบร์ตมหาดเล็กในพระองค์ถือหีบหนึ่ง
ดีเท่า ๆ มีลายกระหนกทองฝีมืออย่างประณีต ส่งไปประทาน
ราชทูตเป็นของกำนันด้วยพระองค์ เมื่อม่งเซียร์โอแบร์ตนำของ
กำนันไปประทาน ท่านราชทูตคิดว่าเป็นแต่ทรงประทานหีบเปล่า ๆ
เพราะลำพังหีบใบนั้นแล้วก็นับว่าเป็นชิ้นงามมีใช้เด่นอยู่แล้ว แต่ที่ไหน
ใดเมื่อเปิดหีบออกมาดู เห็นข้างในมีหีบทองเล็กอีกสามใบ ครั้นเปิด
หีบเล็กนั้นออกมาดูออกก็ ซ้ายมีของข้างในอีก คือหีบ ๑ แหวนเพชร
เรือนทองวง ๑ จำหรับท่านอัครราชทูต แล้วในหีบเล็กอีกสองใบก็มี
แหวนมรกตหีบละวงสำหรับอุปทูตอีก แล้วยังนอกจากนั้นยังมี

พระยาปลัดเกษียณของพระองค์ ประทับเพรชฎีกรูป ๓ สำหรับ
จำเพาะตัวท่านอธิการราชทูต ถิ่นแต่ของงาม ๆ อันมีค่าทั้งนั้น

เมื่อท่าน ราชทูตเปิด หีบนั้นเสร็จแล้ว ท่านกล่าว กับ มงเซียร์-
โอแบร์ตว่า— “นี่แน่ท่าน ฉันจะบอกให้ ในของทุกสิ่งทีพระองค์
ทรงประทานมาคราวนี้ ถ้าคนธรรมดาจะตราค่าแล้ว คงว่าแหวน
เพชรแหวนมรกตนั้นแหละเป็นของประเสริฐ แต่สำหรับตัวฉันหา
ราคาเช่นนั้นไม่ ฉันเห็นว่าบรรดาของทีประทานมานั้น พระยาปลัดเกษีย
ณนั้นแหละ เป็นของมีค่ามากและวิเศษกว่าสิ่งอื่นหมด เพราะใคร
เล่าที่อาจกำหนดราคาแห่งของทีระลึกอนันต์ ได้ด้วยเป็นสิ่งพระรูปของ
สมเด็จพระอนุชาธิราช แห่งพระมหากษัตริย์ ผู้มีบุญบารมี ทรงชนะทุก
ทิศ ใครได้รับแล้วเป็นบุญตาอันประเสริฐของผู้นั้น คนไทยเรา
เมื่อเห็นพระรูปนี้ ก็จะบังเกิดความเคารพนับถือและจงรักภักดีในพระ
องค์ผู้เดียวกับได้แต่เห็นพระองค์เฉพาะพระพักตร์ทีเดียว พระรูปนี้
ฉัน ปฏิญาณสัตย์ญาไว้ว่า ตลอด ชีวิต ของฉัน ๆ จะคิดไว้ที่ แขนงอยู่
เสมอ แล้วต่อมาเมื่อฉันตายแล้ว บรรดาลูกหลานก็จะ
รักษา เป็นมรดกโดยระลึกถึง พระเดชพระคุณ ของพระองค์จนกว่าชั่ว
กัลปาวสาน ”

ยังมีเรื่องของท่านอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งน่ารู้ถึงบ้าง คือท่าน
เจ้าหญิงเคอเนอูร์ดี ซึ่งเป็นคนค่อนข้างบูชามีบุญญาอยู่ คำที่พระ

ของเค็งมีเชอปราชญ์ ๆ อยู่ในพระองค์ วันหนึ่งท่านได้เสด็จมาเยี่ยม
 ราชทูตไทย โดยไม่แพร่พรายบอกให้ใครรู้เลย ครั้นพระองค์
 เสด็จมาถึงด้านกราชทูตซึ่งเผชิญ วันนั้นใน สถานทูตไม่มี ตามเหลื่ออยู่
 ดักคนเดียว เพราะจวนเจียนที่ท่านจะกลับไปเมืองไทยแล้ว ต่างคน
 ต่างกำลังวิ่งไปซ่อนซ่อนโน้นกันออกวุ่น ตอนนั้นออกจะขลุกขดักกัน
 หน่อย คือท่านหญิงก็พูดไทยไม่เป็น ส่วนข้างราชทูตก็พูดฝรั่งแค่
 กร้อกเกร็กไม่เป็นคำพูด เป็นแต่จะตันทนาปราศรัย แดกความเห็น กัน
 กววิธใด อย่างเดียวคนเดียวนัดมาถึงที่อบจนกึ่งงพอแก้ไขไปได้
 บ้าง ไม่ให้เสียการทีเดียว ข้างฝ่ายท่านหญิงและราชทูตเมื่อเห็นว่า
 ใช้ปากพูดจาปราศรัยกันไม่สำเร็จแน่แล้ว ก็เกณฑ์เอามือเอามา
 ช่วยปากชโบชเบ๊ กลับคาไป ๆ มา ๆ พดงทำท่าทางยกย้ายไปตาม
 เรื่อง ถึงไม่ค่อยรู้ความละเอียดระบอที่จริง ก็ยังพอเข้าใจกันได้
 บ้าง เป็นงู ๆ ปลา ๆ ดีกว่าไม่รู้เรื่องเลย แต่สิ่งที่ต่างคนต่างรู้ดี
 นั้น คือต่างฝ่ายต่างนับถือกันว่าเป็นเจ้าปัญญา ได้ให้เงินไม่ค่อยง่าย
 ดังที่ทำให้รู้ว่าเขาเข้าใจความกันนั้นคือ ภายหลังวันที่ท่านหญิงเสด็จ
 ไปเยี่ยมมัน ท่านหญิงได้ส่งถุงมือทำด้วยหนังนกมันชนิดอยู่ ซึ่งท่าน
 ทรงเมื่อคราวเสด็จไปเยี่ยมมัน ไปประทานอัครราชทูต และบนกระ
 ดาชที่ห่อถุงมือนั้น ท่านทรงส่งกลับด้วยดาบพระหัตถ์ของพระองค์
 เองว่า— “ของกำนัลของเจ้าหญิงเคอเนอมูร์ดี ให้แก่ท่านอัครราช

ทอดสยামไว้เป็นที่ระลึกแห่งการذنโทษไปชเบ ซึ่งเจ้าหญิงเคอเนอ-
มรด์เดาเปิดเอาเองว่า “กูมอนด์อย่างมมาก ถ้าได้ไว้เป็นที่ระลึก
ก็จะเป็นเกียรติยศยิ่ง” ผิดไม่ผิดจึงค่อยว่ากันคราวหลัง แต่ไปรรับ
ไว้เถิด” (ลงพระนาม) เจ้าหญิงเคอเนอมรด์.

บทที่ ๗๘

ราชทูตไปเที่ยวเล่นที่พระราชสำนัก วังแวร์ซายส์

ตั้งแต่แรกที่ท่านราชทูตมาเมืองฝรั่งเศสนั้น จะว่าท่านยังไม่
เคยเห็นพระเจ้าแผ่นดินก็เกือบจะว่าได้ คำที่การเฝ้าเมื่อแรกมาถึงนั้น
ทางราชการได้จัดเป็นพิธีอย่างใหญ่โต ไม่เป็นโอกาสอันเหมาะเลย
ที่ราชทูตจะได้สังเกตที่โน้น อันเกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดินและพระบรม
วงศ์วงศ์ และชนบรรมเนียมวิธดำเนินการของพระราชสำนัก
ฝรั่งเศส เป็นหน้าที่ราชการโดยตรง หาได้พินิจสอดส่องให้เป็นการ
เพ็ดพิณด่วนตัวไม่ เพราะเหตุนี้ราชทูตอยากหนักอยากหนาที่จะได้
มีโอกาสดำเฝ้าอย่างง่ะบ ๗ ไม่พริศรอง เพื่อบรรูว่าความเป็นจริง
ภายในพระราชสำนักนั้น ตามปรกติดำเนินวิธไปท่าไหน ด่วน
ข้าราชการฝรั่งเศสก็เหมือนกัน อยากจะให้ราชทูตรู้เห็นความเป็น

จริงในราชประเพณีฝรั่งแล้ว อย่าให้เป็นแต่รู้เพียงหน้าฉาก ให้รู้เห็นทางภายในฉากด้วย จะได้รู้ถึงแก่นหัวใจชนบทรรมนิยมฝรั่งดีกว่าแต่ผิว ๆ ภายนอก เมื่อกลับไปถึงบ้านเมืองจะได้นำความดีจริงไปเล่าให้ชาวไทยด้วยกันรู้ว่าเป็นอย่างไรแน่

ฉะนี้ ก่อนที่ราชทูตจะเข้าเฝ้าลากลับไปเมืองสยามต้องวนหน่วนกับขุนนางไทยที่มาด้วยกันก็ได้ออกไปเที่ยวที่พระราชสำนักแล้ว—ชายดัดถอดเวลาบ่าย โดยไม่มีกิจธุระอะไรนอกจากจะได้ร่วมเฝ้าอยู่กับพระบรมวงศานุวงศ์ ชมพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินกำลังทรงดำราญพระราชหฤทัยอยู่ในท่ามกลาง พระราชบริพารอย่างปกติธรรมดาไม่มีราชกิจการอะไรทั้งหมด

ราชทูตถึงวังแล้วชายดัดกำลังประทับเดิวยอยู่ ทรงรับสั่งให้เสนาเข้ามาเฝ้าเดี่ยแต่ในเวลาดนทเดียว พอทอดพระเนตรเห็นราชทูตก็ทรงทักขันทนาว่า— “เจ้าคุณราชทูต ฉันต้องขออภัยที่ฟังเชิญเจ้าคุณมาเที่ยวเล่นในวังวนนี้ แท้จริงมิใช่แก่งทำหงดดื่มหรือถอยคัถอยคัถจะมีให้เจ้าคุณได้เฝ้าเฝ้าหนักหนาคได้เป็นเพราะฉันป่วยไปหลายเวลา การเพ็ดพิณเด่นหัวทงหลายเหตุ เดี่ยต้องเลิกกันหมดไม่มีโอกาสนักกันเดี่ย ฉันเดี่ยดายมากเพราะว่าถ้าไม่ประจบกับคราวเคราะห์ร้ายดงนี้ คงได้เชิญเจ้าคุณมาเที่ยวหย่อนใจที่วังเป็นหลายครั้งหลายหนมาเดี่ย ” เจ้าคุณอัครราชทูตได้ฟังพระกระแ

รับสั่งลงนกทูตตอบว่า— “ขอเดชะ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกเดียดายด้วยเกล้าด้วยกระ
หม่อม ถ้าหาไม่จะได้เป็นโอกาสให้ข้าพระพุทธเจ้าได้เซ�ชมพระ
บารมีเดี่ยให้อิ่มหนำสำราญใจ สัมความปรารภของข้าพระพุทธเจ้า
ผู้มาแต่ไกล แต่ก็ยังอุ่นใจอยู่ว่าคงจะได้เฝ้าชมพระบารมีสักวันหนึ่ง
เป็นมั่นคง ขอนข้าพระพุทธเจ้าไม่ลงจะวิตกนัก วิตกอยู่แต่อาการประ
ชวรของฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นอย่างยิ่ง แต่บัดนี้กลับยินดีด้วยเกล้าฯ
ในการที่เห็นพระอาการในวันนี้อยบบรรเทาลง ขอทรงพระดำราญ
เจริญ ๆ ให้ข้าพระพุทธเจ้าได้เซ�ชมพระบารมีพุทเจ้าคะ ” แต่
ไปตลอดเวลากำลั่งประทับเดว ย ส้มเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงรับสั่ง
ว่ากระไรจำเพาะตัวท่านอัครราชทูต แต่พระองค์ทรงครัดชมเซยดี
บัญชา ของ ท่าน ราชทูต กับ บรรดา ท่าน ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์ว่า—
“ เจ้าคุณราชทูตคน ๆ ๑ เจ้าแหลมเหล็กคมนาญ ”

เสร็จการเดวพระกระยาหารแล้ว คณะราชทูตกับพวก
ได้เทยวดูห้องห้องโน้นตามชอบใจ จนท่วพระราชวังแหวะชายด้ว่า
ได้ ที่จริงท่านเคยดูมาหน้หนึ่งแล้ว แต่จะดูอีกหน้หนึ่งก็ไม่เบื่อ ยัง
ห้องระเบียง “ คาเลอรี ” ข้างในยังคดิใจมากเพราะท่นมรูปาพ
ตามณัง กล่าวด้วยกึ่งพงศาวดารในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าหลยด้
คอนกรีธายุทธ์โยธาทัพหลวงเลด้ไปปราบอริราชศัตรู ที่เขตแดน

ฮอลันดา ช่างค้นหาที่ท่าพระราชทูตคิดใจยิ่งกว่าปางใดหมด คือปางเมื่อ
สมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชาเจ้า กาลังชัก พระแสงขรรค์ ออกจากฝัก
เข้าไปทางค่ายของข้าศึก พลางบนลือพระสุรสิงหนาทว่า— “ เอ้าพวก
เรา เอาให้อยู่มือคราวเดียวทั้ง ๔ ค่ายเถิดลูกเอ๋ย เอา รุกเข้าไป
ชโย ”

ครูบ่แพ้ใครได้ไปดห้องที่พึ่งเสร็จแล้วใหม่ ๆ ต้องห้อง ๆ
หนึ่งอยู่ปลายระเบียงข้างน คางขอว่าพระที่นั่งพิมานดาแก้ว ด่วนประ
คืบด้วยรูปตงแฉะรูปเขียนอันเกวยด้วยดังครามทงน และอีกห้อง
หนึ่งอยู่ปลายระเบียงข้างโนน คางขอว่าพระที่นั่งพิมานดาแป๊ะ ด่วน
แต่เครื่องประดับตกแต่งอันเกวยกับต้นคุดู้ ความดังบราวเรียบทงน
รูปวาดเขียนต่าง ๆ ทั้งต้อง ห้องนั้นดวนไป ด้วยฝีมือ ของ ท่าน อาจารย์
เลอบริง ซึ่งเท่ากบว่าแล้วด้วยฝีมือเทวดาก็ว่าได้

ครั้นคางดาราชทูตไปเที่ยวด ห้อง และ ห้อง พระโรงต่าง ๆ
เมื่อคิดไฟอกรงหนึ่ง แดงประทป้โคมชวาตานนยงเพิ่มความด้วย
งามให้ทวมกชนอกเป็นกอง เมื่อกาดังเดินผ่านไ้ผ่านมานนได้มี
โอกาสที่จะชมพระบรมมหารัชมัยหลายหน และทุกคราวที่ราชทูตผ่านตรง
หน้าทงน ที่พระองค์กาดังทรงประทับเด้นอยกับพระบรมวงศานุวงศ์
พระองค์ทรงปราศรัยอยู่ทุกคราว และเพื่อเป็นทีละดวกแก่ราชทูตใน
การทูลน พระองค์ทรงรับดังถาม ท่านเจ้าชายดักเคอโนฮัยส์ซึ่งอยู่
ข้างพระองค์ ท่านเจ้าชายทรงถามม่งเซยร็ดศอตร์ฟาราชการผู้ประจำ

ราชทูตอีกต่อหนึ่ง แลวมงเขยรัดคอพร้อมช่วงอีกที่จนกระทั่งล้ม
และราชทูตครองความประสงค์ในพระกระแสนั้น ครั้นจะทูล
ตอบรับคำตอบช่วงชนไปเป็นทอด ๆ จนกระทั่งทรงทราบในความ
คิดเห็นของราชทูต โดยราชทูตไม่ต้องรอฟักหรือเข้าไปเฝ้าจำเพาะ
หน้าทบดตงกทรง เป็นการสะดวกด้วยกันทั้งสองฝ่าย

อีกหน้อยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้เข้าไปพ้องนคร ราชทูต
ไทยก็โดยเสด็จด้วย และเวลานั้นพระองค์ยังทรงพระกรุณาตรัสถาม
อะไรต่ออะไรต่อราชทูตอีก ราชทูตทูลสนองพระราชมารดาว่า—
“ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ แล้วว่าพระองค์ใช่แต่เป็นพระมหา
กษัตริราชผู้ทรงไว้ซึ่งเดชานุภาพอันพึงเกรงกลัวปรากฏ ในทวีปศา-
นุทิศ พระองค์ยังทรงไว้ซึ่งพระคุณอันคุณเป็นอันเอก ทำให้พระ-
องค์เป็นที่รักใคร่นับถือในทวมนุษยโลกด้วย พุทธเจ้าคะ ขอเดชะ”

ขณะนั้นยังมีผู้หนึ่งในที่ประชุมชนราชทูตว่า— “นี่เจ้าคุณ
ไม่เล่นอะไรบ้างหรือ เจ้าคุณชอบไหมการเล่นต่าง ๆ ” เจ้าคุณ
ราชทูตตอบว่า— “ชอบซิท่านทำไมจะไม่ชอบ แต่ถึงจะชอบก็ยัง
ไม่บันเทิงใจเท่ากับได้ดูสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเล่น เพียงดูพระองค์
ทรงเล่นก็พอแล้ว ฉันชอบใจ ” ถัดจากนั้นก็กล่าวกันว่า ได้พากันเข้า
ไปกินเครื่องว่าง พอได้เวลาแล้วก็กลับยังสำนักสถานทูต ตลอดจน

กลับเจ้าคุณอัครราชทูตสวรรค์เวียน ท่าน เจ้า ชาย ดึกเคอ โนฮัยด์ไม่มั่วที่
 สักว่า— “ ส้มแดงเป็นเชื้อพระศรีสุริยวงศ์ ส้มควรแล้ว ”

บทที่ ๗๙

ราชทูตไปเฝ้าถวายบังคม

ลากลับไปเมืองไทย

ต่อมาภายหลังวันที่ราชทูตไปเที่ยวเล่นที่พระที่นั่งวงแฉกซ้าย
 อีกสองวัน คณะราชทูตและขุนนางไทยพร้อมกันได้กลับไปทวงแฉก-
 ซ้ายอีก เพื่อจะเข้าเฝ้าถวายบังคมลาพระเจ้าแผ่นดินกลับไปเมือง
 ไทย ก่อนที่จะเข้าเฝ้านั้น ท่านอัครราชทูตได้มีการสนทนากับท่าน
 เจ้าชาย ดึกเคอดาเพื่อยาคงเรื่อง วิถีหล่อทอง สัมฤทธิ์ และโลหะ ชาติ
 อื่น ๆ ซึ่งใช้ในการทำรูปต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในประเทศสยามเหมือน
 กัน พอดีไปมาสักครู่แล้วภายหลังท่านชายดึกเคอดาเพื่อยาคงถามกับ
 ผู้นั้นในที่ประชุมกันว่า— “ เรื่องหล่อทอง “ บรอนซ์ ” แล้วอย่า
 ไปพูดกับเจ้าคุณราชทูตเลย จะเป็นเช่นเดียวกับเอามะพร้าวห้าวไป
 ขายสวน ดูท่านช่างรู้จริง ” แล้วการสนทนาก็เปลี่ยนแปลงไปเป็น
 เรื่องอื่น จนย้อนกลับถึงเรื่องพระเจ้าแผ่นดินอีก และท่านอัครราชทูต
 ทูลว่า— “ เกด้ากระหม่อมมาเฝ้าที่ไรให้หนักเบิกบานใจเป็นต้นพัน

อยากจะชมเชยพระบารมีอยู่นาน ๆ มีใครอยากจะออกเฝ้า แต่
 จำเป็นจำใจที่ต้องคัดอาลัยโดยนักหักใจเสียว่าไม่ถนัดที่จะได้กลับเข้า
 เฝ้าถวายบังคมลาคราวนี้แล้ว ให้รู้สึกใจหายไม่รู้วายเลย เพราะ
 แคว้นนี้เป็นคนไป ใครอาจจะพยากรณ์ได้ว่าโชคตาภอนันมหาประเสริฐ
 จะเวียนมาอีกเมื่อไร บางทีตลอดชีวิตก็จะมีได้ประสบเสียเดียวในการ
 ที่จะต้องเห็นห้วงฝ่ายสุดบาท ในครั้งนั้น เห็นม้วยทางเดียวที่พอจะ
 บรรเทาความโศกได้ คือให้หนักถึงความบิตุภัยที่จะมีแก่เกล้า
 กระหม่อมในเวดามื่อถึงเมืองไทยแล้วและเข้าไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสยาม
 ทูลอธิบายให้ทรงทราบว่าพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสทรงประกอบด้วยฤทธิ
 เศษศักดิ์านภาพมหาพาร และทรงอุปด้วยพระเมตตาการุณภาพ
 และพระปรีชาญาณอันดีชมกัมภีรภาพลึกซึ้งเท่าใด เมื่อได้ทรงทราบ
 ในพระบุญฤทธิ กฤษณากินิหารของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสแล้ว หาก
 ว่าพระเจ้าแผ่นดินสยาม จะมีรับตั้งให้เกล้า กระหม่อมมาเจริญทาง
 พระราชไมตรีในเมืองฝรั่งเศสอีก เป็นความดีด้วยจริงอย่าว่าแต่จะ
 ยินดีกลับมาแต่ลำพังคนเดียว ยังยินดีจะพาบุตรภรรยามาอยู่ประจำ
 แล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรด ยิ่งนานไปเป็นยิ่งดี ขอเฝ้าพระ
 บาททราบบด้วย ”

ตอนที่ราชทูตานุทูตสยามเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เพื่อ
 กราบบถวายบังคมลากลับไปเมืองไทยนั้น ก็จัดเป็นพิธีแบบเดียวกันกับ

คราวเข้าเฝ้าถวายพระราชดำณั ซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้น จะกล่าว
 ในที่นี้อีกก็จะเป็นการซ้ำซาก จะขอตัดตัดตรงไปจับกล่าวถึงคำกราบ
 บังคมทูลของเจ้าคุณอัครราชทูตว่า พอท่านทูลเป็นภาษาไทยเสร็จ
 แล้ว ท่านบาดหลวงอาเบเดอติยอน ดำแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส
 (ซึ่งจะขอแปลฉบับเป็นพากย์ไทยอีกที) ว่า “ขอเดชะควรมิควรแล้วแต่
 จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ด้วยข้าพระ—
 พุทธิเจ้าราชทูตสยามใคร่จะขอพระบรมราชวโรกาสกราบบังคม
 ตามเฝ้าของขลุ่พระบาท กลับไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม พระ
 มหาคษัตริราชของข้าพระพุทธเจ้า เพราะทราบด้วยเกล้าด้วยกระ
 หม่อมว่า ป่านพระองค์คงทรงพระประรภคานั่งถึงบรรดาข้าพระพุทธ
 เจ้าราชทูตของพระองค์อยู่ไม่วาย ว่าได้มาทำการผูกมิตรไมตรีกับเฝ้า
 ของขลุ่พระบาทแทนพระองค์ ถ้าเฝ้าตามพระราชประสงค์หรือไม่
 อนึ่งบรรดาข้าพระพุทธเจ้าอื่นนอกอื่นใจ อยากจะ ธิไปทูล
 ให้พระองค์ทรงทราบถึงเหตุการณ์มหัศจรรย์ต่าง ๆ ที่ข้าพระพุทธ
 เจ้าได้มารู้เห็นในพระราชอาณาจักรแห่งเฝ้าของขลุ่พระบาท อยาก
 จะไปทูลให้ทรงทราบว่าเฝ้าของขลุ่ พระบาท ทรง พระเมตตากรุณา
 ต่อข้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นราชทูตของพระองค์ รวกับมหาคษัตริย์องค์
 หนึ่งก็ปานกัน อยากจะนำพระราชดำณัและเครื่องราชบรรณาการ
 ไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้พระองค์ทรงทราบตระหนักพระทัยว่าเฝ้า

ละของชุดพระบาททรงมีพระทัยขรี้ถึงเพียงใดจึงได้นั้น พระองค์เป็น
ประจักษ์เชื่อพระวงศ์อันสนิท ถึงกับได้เซ็นพระบรมนามาภิไธยและพระ
ทัยพระราชัญจกรซึ่งเป็นเครื่องหมายว่าพระนครทั้งสองจะนับถือเป็น
เมืองพี่เมืองน้องเป็นมิตรไมตรีช่วยเหลือกันจนชั่วกัลปาวสาน อันว่า
สัตรรพหิตานุกิตินั้น เป็นผลบันดาดีให้ ข้าพระพุทธเจ้า ใฝ่ ติงเรือกลับไ
ยยิ่งกว่าฤๅดมรุ่มซึ่งย่างเข้ามาถึงอยู่แล้ว

แท้จริง การกราบถวายบังคมลาเพื่อออกห่างพ้นจากร่มเงา
แห่งพระบรมโพธิ์ดมภารของฝ่าละอองธุลีพระบาท ซึ่งได้ทรงพระ
เมตตาทราบนำรุงให้บรรดาข้าพระพุทธเจ้าอยู่ เป็นสุขตลอด เวลา คงแต่
เข้ามาเหยียบย่ำบนพระนครของฝ่าละอองธุลีพระบาทจนบัดนี้ ซึ่งพระ
กรุณาธิคุณเหล่านี้ ถ้าจะประมาณก็แทบจะว่าได้ว่ามากถึงกับอาจ
ให้หนักว่าฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นพระมหากษัตริราช แห่งกรุงศรี—
อยุธยา เมืองฝรั่งเป็นเมืองไทยและฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นพระ
บิดุเรศของบรรดาข้าพระพุทธเจ้าเหล่าราชทูตด่วยด้วย ฉะนั้น ข้าพระ
พุทธเจ้าจึงไม่ทราบด้วยเกล้า ๆ ว่าจะหยิบยกคำสัตรรพหิตานุกิตินี้
จะเพียงพอควรคู่กับพระมหากุณาธิคุณของได้ ฝ่าละอองธุลีพระบาท
ต่อบรรดาข้าพระพุทธเจ้า.

ก่อนที่ข้าพระพุทธเจ้าจะเข้ามาอาศัย ในร่มโพธิ์ทอง ของ ฝ่า
ละอองธุลีพระบาทนั้น ได้ยินหนักต่อหนักว่าจะไปเฝ้าพระมหากษัตริราช

จิราข ผู้ทรงพระกฤษฎาภินิหารเป็นอันเลิศยิ่ง บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้า
ก็ได้มีโชคตามมาได้แต่เห็นด้วยตา ของตนเอง ก็ดีม กับชาวเผ่าด้อยทุก
อย่างแล้ว และยิ่งกว่านั้นคำเล่าลือยังแพ้แก่ความเป็นจริงเสียอีก
เพราะกิตติศัพท์ที่เล่าลือกันนั้น เป็นแต่เพียง ส่วนเดียวของ จำนวนร้อยละ
จำนวนพันแห่งพระคุณประวิติและกฤษฎาภินิหารเดชานุภาพ ซึ่งข้า
พระพุทธเจ้าได้มาทราบและเห็นประจักษ์แจ้ง ด้วยจักขุ ของตนเอง
ในบัดนี้ พันด้วยที่จะรำพัน ให้สดุดะดังใด และยังมีข้อมหัศจรรย์อีก
อย่างหนึ่งคือ ถึงพระเดชานุภาพของฝ่าละอองธุลีพระบาทจะดั่งเยี่ยม
อยู่ณหฤศ พระมหากษัตริย์คุณก็ย่อมดั่งเยี่ยมทันกันเสมอไป ซึ่งเป็น
สิ่งที่ไม่ค่อยมีใครได้เคยพบเห็น เพราะธรรมดาพระเดชจะมีอำนาจ
แรงกว่าพระคุณ แต่ส่วนใดฝ่าละอองธุลีพระบาท พระเดชกับพระ
คุณเข้าคู่กันเหมาะไม่มีขาดโดยยิ่งหย่อนกว่ากันเลย เพราะฉะนั้นจึงทำ
ให้ข้าพระพุทธเจ้าหายแปลกใจ ในการที่ชาวชนพลเมืองของฝ่า
ละอองธุลีพระบาทยินดีซึ่งโอกาสอันที่จะแสดง ความจงรักภักดีเป็นอัน
ยิ่งในฝ่าละอองธุลีพระบาทจนทูลพระราชาณาจักร.

ส่วนข้าพระพุทธเจ้าชาวไทยด้วยกัน บรรดาที่เข้ามาเฝ้าพระ
บารมีเพื่อจะกราบถวายบังคมลากลับ ไปเมือง ไทยอยู่ในเวลานี้ต่างคน
ต่างมีความใจอ่อนละเหี่ยด้วยอำนาจแห่งกตัญญูทุกเวลา ใน ใต้ฝ่าละออง
ธุลีพระบาทเหลือที่จะบังคมทูลให้ทรงทราบได้ เพราะทรงพระมหา

กรุณาธิคุณแต่ข้าพระพุทธเจ้าใหญ่หลวงนัก ถ้าแต่พระกรุณาธิคุณ
 เหล่านั้นเป็นรูปธรรมไซ้ โลกพิภพที่กว้างใหญ่ไพศาลนั้นก็เห็นว้าย
 ไม่เพียงพอที่จะเก็บรวบรวมพระมหากรุณาธิคุณนั้นให้หมดได้ ถึงแม้
 ข้าพระพุทธเจ้าจะมีอายุยืนนานคงพันปี และจะนั่งรำพันพระมหา
 กรุณาธิคุณที่ทรงประทานแก่ข้าพระพุทธเจ้า เวลาพันปีก็จะเดินไป
 ก่อน พระมหากรุณาธิคุณยังจะหาต้นสุดดั่งไม้ อาศัยเหตุนี้ ข้าพระ
 พุทธเจ้า จึงได้จัดรายงานดังที่ได้เห็นในรัฐมณฑลสดกตอาณาจักร
 ของไผ่ผดของชุดพระบาทช่วยเหลือความทรงจำ อันบกพร่องวิปริต
 นั้นเพื่อจะได้นำไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบในสมเด็จพระเจ้า
 กรุงสยาม แต่ถึงกระนั้นเกรงด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ว่ายังจะบก
 พร่องอีกมากมาย ที่จริงที่จะนำไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบ
 ไผ่ผดของชุดพระบาทพระเจ้ากรุงสยามนั้น แม้จะมากกว่านอกดัก
 เท้าใดก็จะยังมีสิ่งทูลเกล้าฯ ถวายมีอีกหลายอย่างนอกดักเท้าพันทิว แต่ถึง
 กระนั้นข้าพระพุทธเจ้าขอด้วยเกล้าฯ ว่ารายงานเท่าที่ข้าพระพุทธเจ้า
 จะนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายนัดสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจะทรงพิจารณา
 ด้วยความพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง แล้วพระองค์จึงให้จำตองส่งไปให้
 บรรดาภักษัตริย์ใกล้เคียงให้ต่างทรงทราบในพระมหิตติเตชา ฤทธา—
 ภิหารของไผ่ผดของชุดพระบาทเหมือนพระองค์บ้าง แล้วในไม่ช้า
 ชาวชนพลเมืองในประเทศทั้งหลายฝ่ายบูรพทิศก็จะซ้องสาธุการสรร-

เจริญ พระบารมีของไฉ่ฝาดะของชุดพระบาทเป็นการเอิกเกริกครึก
ครื้นหาที่เปรียบมิได้ ต่างจะเล่าให้บุตรหลานฟังเป็นลำดับต่อ ๆ ไป
จนชั่วกัปชั่วกัลป์ และด้วยฉันทะพระพุทธรูปเจ้าจะนำชนทุกเหล่า ๆ
ถวายขึ้น พระองค์คงให้เก็บรักษาไว้ในถาวรสถานเพื่อเป็นสักขีพยาน
ให้ชนชาวสยามสืบไปข้างหน้าได้ทราบกันว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้า
หลุยส์มหาราชาเจ้า พระมหากษัตริย์ราชแห่งกรุงฝรั่งเศส ซึ่งเป็น
พระราชสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงสยามเป็นบุญญานันตคุณัตถีย มี
มหิทธีกัตตาเดชาภาพอย่างนั้น ๆ

แต่สิ่งที่จะเพิ่มความปลื้มยินดี เป็นพิเศษใน พระบาท สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามก็คือ ชาวคุ้มมงคลแห่งพระอาการประชวรของ
ไฉ่ฝาดะของชุดพระบาท ซึ่งบัดนี้ได้ออกรับรักษาหายคืบนี้ กำลังทรง
พระดำริว่าพระเป็นสุขสบาย อันเป็นเหตุที่น่าโมทนาพระคุณของเจ้าฟ้า
ดินถินสวรรค์ ผู้ทรงทะนุบำรุงพระชนมชีพของไฉ่ฝาดะของชุดพระ
บาทซึ่งเป็นพระชนมชีพอันมีควรจะรู้นั่นสุดเลย ขอทรงพระเจริญ!

ควรมิควร แล้วแต่จะทรง พระมหา กรุณา โปรดเกล้า โปรด
กระหม่อม! ขอเดชะ! ข้าพระพุทธเจ้าคณะราชทูตานุทูตกรุงศรี
อยุธยามหานคร สยามรัฐได้มาเฝ้ากราบ”

เมื่อบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นสูง ซึ่งอยู่
ในที่เฝ้าคราวนั้น ได้ยินสุนทรพจน์คำกราบบังคมทูลของท่านอัครราช

ทุก มีใจความน่าจับจิตจับใจถึงเพียงนี้ ต่างคนต่างอยากได้ดำเนิน
 ใจเป็นที่รัก และต่างก็พากันแค้นขอด้วยความอยากได้อันล้นด้วยข้อ
 ทำนอัครราชทูตก็ขัดไม่ได้ ต้องยอมสัญญาว่าจะคัดดำเนินให้ ไม่
 ขัดตามราชวังและถนนหนทางทั่วไป มีแต่ได้ยินแต่ใครต่อใคร ตั้ง
 แต่ผู้ตั้งไปถึงคนเข้าใจ สรรเสริญสติปัญญา ความคิดของท่านอัคร-
 ราชทูตสยามไปตามกัน ว่าเป็นเชอปราชญ์แท้ ควรแก่ตำแหน่ง
 ราชทูตแห่งพระมหากษัตริย์ใหญ่จริง ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วข้างต้น
 แห่งบทว่าการเผ่าคราวกลบเป็นเหมือนคราวเข้ามา แท้จริงมีผล
 กันชนิดหนึ่งคือ ท่านมารคัสเดอดาซาด อธิบดีกรมพระภูษามาตา
 กับเจ้ากรม ๆ เดียวกัน คราวที่ท่านทั้งสองอยู่เผ่าด้วยพร้อมกัน ยืน
 อยู่ข้างด้านหลังพระราชบัลลังก์ประทับ ซึ่งเป็นตำแหน่งเผ่าของ
 ท่านทั้งสอง.

บทที่ ๔๐

ราชทูตไปเฝ้าตาเจ้านายชายหญิง และขุนนางผู้ใหญ่

ครั้นราชทูตเสร็จการกราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวแล้ว ในวันเดียวกันนั้น ท่านยังได้ไปเฝ้าทูตตาเจ้านาย

ชายหญิงและอำมาตย์นางข้าราชการชั้นสูงอีกถึง ๓๖ แห่ง มีไปเฝ้า
ทูลถามสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นต้น ในคำทูลถามเด็จพระ
รัชทายาทัน ท่านอัครราชทูตได้กล่าวว่า—

“ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง!

ขอเดชะพระบารมีปกเกล้า ฯ ด้วยข้าพระพุทธเจ้าเข้ามาเฝ้า
ฝ่าพระบาทในครั้งนั้น ก็เพื่อจะทูลถามฝ่าพระบาทกลับเมืองไทยตามรับ
สั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม เพราะเวลานั้นเป็นฤดูแห่งลมมร-
ตุมซึ่งเป็นโอกาสแห่งการเดินทาง จึงจำเป็นจำใจที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้ง
หลายจะต้องทูลถามฝ่าพระบาท แต่มิใช่ว่าพอออกจากเมืองฝรัง-
เศส์แล้วจะลืมระลึกถึงพระเมตตา กรุณาคุณของ ฝ่าพระบาท ที่ได้เคย
ปกเกล้าปกกระหม่อมข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมาแล้วทุกหามิได้ พระ
คุณูปการที่ไต่ทรงประทานแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จำเดิมแต่เข้า
มาเมืองฝรังเศส์นั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะระลึกมิได้จนตลอด
อายุกาล การที่ข้าพระพุทธเจ้าได้มีโอกาสเข้ามาเฝ้าฝ่าพระบาทจน
ทรงคุณเคยสนิทสนมเห็นปานนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจะถือเป็นเกียรติยศ
อันใหญ่ยิ่ง และจะพยายามนำเกียรติศักดิ์คุณความดีของฝ่าพระบาทไป
เผยแพร่ให้ไพศาลในหัวบรมพิด และเมื่อเจ้านายฝ่ายตะวันออกนั้นได้รู้
จากข้าพระพุทธเจ้าในพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณ ซึ่งเป็นเครื่อง
ศุติศัมชัญนำหัวใจ ของทวยนาครทรงปวงให้นิน্দ สวามิภักดิ์ในพระองค์

ต่างจะพากันแซ่ซ้องสาธุการสรรเสริญพระองค์ไปตามกันและกัน ต่างจะสรรเสริญพระองค์ที่ทรงดำเนินทางรัฐประศาสน์นโยบาย เจริญตามรอยพระบาทสมเด็จพระชนกาธิราชทุกอย่างทุกประการ ขอพระองค์ทรงอนุเคราะห์ดัดดักหน้อยเถิดว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทราบตระหนักจากข้าพระพุทธเจ้าว่าพระองค์ทรงประกอบด้วยราชธรรมจริยานุวัตรอันประเสริฐ มีพระทัยกว้างขวางและพระปรีชาสามารถเห็นปานฉะนี้ ทงเมื่อจะทรงทราบว่าพระโอรสของพระองค์ซึ่งจะสืบเชื้อสายตวยวงศ์ถัดพระองค์ต่อไป ถัดวัน แต่ทรงพระเจริญวัฒนาการทุกพระองค์ ฉะนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจะทรงโสมนัสดีนักปานใด คงทรงพระปิตุปราโมทย์เหลือที่จะพรรณนา เพราะเป็น เครื่องมั่นพระหฤทัย ว่า มีใครไม่ใครซึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าพากเพียรมาเพาะ ปลูกในครั้งนี้ คงเจริญรุ่งเรืองตราบนานเท่านาน.

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ”

ถัดจากนั้นแล้วราชทูตได้ไปถวายบังคมลาสมเด็จพระราชาของพระองค์รัชทายาท และท่านได้กล่าวเป็นใจความดังนี้:—

“ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง!

ข้าพระพุทธเจ้าขอทูลให้ทรงทราบว่า บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ข้าพระพุทธเจ้าจะทูลลากลับไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอแห่งกรุงสยาม (กรมหลวงโยธาเทพ) ให้ทรงทราบข่าวถึงฝ่าพระบาทบ้าง

เพราะเวลาดั้นเดี๋ยพระเจ้าลูกเธอแห่งกรุงสยามคง คงพระทัยคอยรับ
 ข่าวอยู่ทุกเมื่อว่า ข้าพระพุทธเจ้ามากระทำการกิจของพระองค์บรรลุ
 ดำเร็จสมพระประสงค์แล้วหรือยัง แท้จริงพระเกียรติประวัติของฝ่า
 พระบาทเป็นเครื่องเตือนให้ข้าพระพุทธเจ้า รีบกลับไป เฝ้ากราบทูลให้
 ทรงทราบ เพราะเป็น ข่าวซึ่งจะ นำความผิด ปดมพระทัยเป็น อย่างยิ่ง
 พระองค์โดยมิต้องพักสงสัยเลย พระองค์คงต้องทรงพอพระทัยอย่าง
 เหลือเกินเมื่อจะได้ทราบประจักษ์ถึงบุญบารมีของฝ่าพระบาท ผู้ได้ทรง
 ดำรงกับสมเด็จพระบรมรา ไชยวงศ์ด้วยของ พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าหลุยส์มหาราชา เจ้า ขอดกษัตริย์ ในมนุษย์ โลก นอกนั้นเมื่อพระ
 องค์ทรงจำแนกตามเหตุผลที่ข้าพระพุทธเจ้า กราบทูล ให้ทราบแล้ว
 พระองค์ก็จะทรงพระอนุমান ทราบตระหนักถึงวชิรยาอย่างอื่นของ
 ฝ่าพระบาท รวดกับว่าได้เสด็จมาทอดพระเนตรด้วยพระองค์เองว่าฝ่า
 พระบาททรงบำเพ็ญราชกรณีย ทัพระราชนี้ จะพึงทำอย่างสูงว่าฝ่าเฝยที่
 ดุดซึ่งใครได้มาแต่เห็นแล้วมีแต่จะน้อมเกล้าลงรับอย่างเต็มปากว่าสม
 ควรแล้ว! สมควรที่พระองค์ได้อุปถัมภ์ร่วมชดชยพงศ์ เกิดกับสำหรับ
 คู่พระบารมีแห่งสมเด็จพระราชสำนักผู้ประเสริฐ ุกรณียกิจของฝ่าพระ
 อาจะเป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอแห่งกรุงสยาม ทรงพอพระทัย
 แะถือเป็นพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งที่จะทรงหวังว่าแต่บัดนี้เป็นต้นไป
 พระองค์ได้เป็นอธิการผู้สวดสวดของฝ่าพระบาทแล้ว ฉะนั้นข้าพระพุทธ

เจ้าจึงได้ทูลว่าพระเกียรติ ประวัติของ ฝ่า พระบาทเป็น เหตุเตือนให้ข้า
พระพุทธิเจ้ารับกตัญญูเมืองไทย ขอฝ่าพระบาทจงทรงทราบตามที่ข้า
พระพุทธิเจ้าอาจสามารถจะเลือกหาถ้อยคำทูลให้พระองค์ ทรงเข้าพระ
ทัยโดยดั่งเขปเทอญ.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงโปรดเกล้า ฯ”

ถัดจากนั้นไป ท่านราชทูตได้ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทพระเจ้าหลานเธอทรง
พระนามว่า ด็ก เดอ บัวร์คอบู ซึ่งเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่ของ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ และท่านได้ กล่าวเป็นเนื้อ ความว่าดังนี้—
“ข้าแต่พระองค์ผู้จะเป็นเครื่องประดับของโลกในต่อไปข้างหน้า บัดนี้
ข้าพระพุทธเจ้าจะทูลฝ่าพระบาท ไปเฝ้าเยี่ยมเกียรติศักดิ์เกียรติคุณของ
ฝ่าพระบาทให้ชาวบูรพทิศทราบไว้พียงใด ๆ ก่อน เพราะในไม่กี่ปีข้างหน้า
เมื่อฝ่าพระบาททรงเจริญวัยวัฒนาการ กิตติศัพท์ที่ฝ่าพระบาท
ทรงชนะศึกศัตรูเจริญตามรอยยุคลบาท สมเด็จพระบิดาและพระอัยกา
ธิราชเจ้าที่ได้เคยทรงชำนะทุกทิศมาแต่เป็นตัวอย่างนั้น คงพุ่งข้าม
แฉะไปทางประเทศฝ่ายบูรพทิศโน้นเป็นมั่นคง หากว่าบรรดาชาวบูรพ-
ทิศได้ชมทราบข่าวมหัศจรรย์ของฝ่าพระบาทซึ่งเหลือเชื่อแล้วพากันไม่
เชื่อไซ้ ถ้าเวลานั้นข้าพระพุทธเจ้ายังมีชีวิตอยู่ ชาวชนพลเมืองทาง
นั้นคงตั้งวิมติตั้งสัตย์เชื่อตามกิตติศัพท์นั้น ๆ ทุกประการ ด้วยเขาจะ
ได้ฟังคำอธิบายของข้าพระพุทธเจ้าผู้ได้เฝ้าเห็นฝ่าพระบาทในโอกาสที่

มาเมืองฝ่งเค่สัคราวัน ขณะนั้นข้าพระพุทธเจ้าจะพูดยากเล่าต่อนั้น
 ว่า:— “เออ! พ่อคุณ! แม่คุณ! เชื่อไว้เถิด! พระโอรสองค์
 นั้นเมื่อครั้งก่อนฉันได้เคยเห็นแล้ว พระองค์มีบุญจริง ขณะเมื่อ
 ทรงพระเยาว์อยู่นั้น พระนลาฏและพระเนตรก็แดงให้เห็นปรากฏ
 ชัดอยู่แล้วว่า ค่อยไปข้างหน้าพระองค์จักทรงปรีชาสามารถเป็นกำลัง
 ใหญ่ในทางราชการอย่างสำคัญได้พระองค์หนึ่ง ไม่น่าอัศจรรย์อะไร
 ดอก เท่าที่ฉันได้เห็นเมื่อครั้งกระโน้นแล้วก็เป็นลักษณะพยานให้เชื่อได้
 ว่าตัวนั้นเป็นความจริงทั้งนั้น ” แต่สิ่งที่ประเสริฐสำหรับกรุงสยาม
 โดยจำเพาะประเทศ คือว่าค่อยไปข้างหน้าพระองค์คงมีพระทัยกรุณา
 ต่อเมืองสยามเป็นอันมาก และข้าพเจ้าและเพื่อนข้าพเจ้าที่พระบาท
 สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจะทรงทราบด้วย ความพอพระทัยยิ่งกว่าชาว
 ไท ๆ หมด

ควรมิควรแล้วแต่พระองค์จะทรงโปรดเกล้า ฯ ”

แต่ไปราชทูตได้ไปทูลตาดำพระเจ้ายอดเหนือ ทรงพระนาม
 ว่าศักดิ์ชู (พระโอรสที่ ๒ ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช) ที่นี้
 ท่านอัครราชทูตได้กล่าววาทะ:— “ข้าแต่พระองค์ผู้จักทรงพระเดชานุ
 ภาพอันใหญ่ยิ่ง ด้วยข้าพระพุทธเจ้ามาเฝ้าฝ่าพระบาทในวาระนี้
 เพื่อจะขอ พระ วโรกาส ทูลดาฝ่า พระบาท กลับคืนยังประเทศสยาม
 กราบบังคมทูลความตามที่ได้กระทำการณนี้ เสร็จสมเด็จพระราชประสงค์

ให้ทรงทราบในไต่ผ้าละของชุดพระบาทพระเจ้ากรุงสยามแล้ว และ
 จักได้กราบทูลแสดงให้ทรงทราบถึงพระ คุณสมบัติ ของฝ่าพระบาทว่า
 เป็นที่แสดงให้เห็นว่า ต่อไปภาคอนาคตฝ่าพระบาทจะทรงปรากฏด้วย
 เสดนาภาพอาจทรงปราบ อริราช ศัตรู ของ ประเทศฝรั่งเศสให้รั้น —
 คร้ามขามพระเดชฯ เมื่อพระเจ้ากรุงสยามทรงทราบ^{ขึ้น}แล้ว คง^{ยัง}
 พระทัยคอยสดับข่าวและใครจะให้เหตุการณ์ใน อนาคต บรรลุถึงโดย
 เร็วเพราะคงใคร่ทรงทราบให้ทันในสมัยแห่งพระชนม์ของพระองค์ ว่า
 พระคุณานุคุณทั้งหลายของฝ่าพระบาทซึ่งเวลานี้ยังดำเนินอยู่ ในปฐม-
 วัย เป็นประจักษ์ประหม่อมก่น^{ขึ้น}หายศูนย์ไปแล้ว คุณความดีเหล่านั้น
 จะปรากฏ^{ขึ้น}ให้เห็นแก่ตาโลกด้วยแจ่มแจ้งดังกล่าวนั้น ส่วนข้าพระ-
 พุทธิเจ้าเมื่อจะได้^{ขึ้น}เห็นแล้วจะรู้สึกภูมิใจยิ่งกว่าคนอื่นร้อยเท่าพันทวี
 เพราะ เหตุ ที่ ข้าพระ พุทธิเจ้า ได้^{ขึ้น}มี โอกาส มา เฝ้า เฉพาะ พระ พักตร
 พระองค์ในนามของพระเจ้ากรุงสยามผู้เป็นเจ้านายของข้าพระพุทธิเจ้า
 ทั้งในนามของข้าพระพุทธิเจ้าเอง ขอพระองค์จงทรงพระเจริญเถิด ”

ดำเนินคำทูลดาพระเจ้านิพนธ์ เสดนาพระนามว่า ดักเคอ
 แบร์รี (พระราชโอรสแห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชธิดาของพระองค์
 นั้น)

“ ข้าแต่พระองค์ผู้เหนือเนอซัคคิยวรางกูร ข้าพระพุทธิเจ้า
 ขอกราบทูลให้ทรงทราบว่า บัดนี้ข้าพระพุทธิเจ้าจะกราบทูลฝ่าพระ

บาทผู้กรุงสยามเพื่อนำข่าวคุณมงคลของ พระองค์เป็นครั้งแรกในพระ-
ชนมายุของพระองค์ให้ทรงทราบแก่พระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งเป็นเจ้า-
นายใหญ่ยิ่งของข้าพระพุทธเจ้า และข้าพระพุทธเจ้าจะทูลให้ทรง-
ทราบถึงความยินดีอันใหญ่ยิ่งของข้าพระพุทธเจ้า เมื่อได้มีโอกาสนี้
เหตุคุณมงคลที่ได้ได้เห็นพระองค์ทรงสมภพมายังมนุษย์โลกนี้ ข้าพระ-
พุทธเจ้าจะทูลให้ทรงทราบว่า การที่ข้าพระพุทธเจ้ามาเจริญพระราษ
ไมตรีในเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ จะเป็นหนทางนำมาซึ่งเกียรติยศแก่
พระเจ้ากรุงสยามต่อไปในภายหน้าเป็นอเนกประการ เมื่อข้าพระ-
พุทธเจ้ากำลังเดินทางไปสู่ประเทศสยามคราวนี้ ขอเกียรติศักดิ์และ
คำเฝ้าต้อนรับบอพระนามของพระองค์ได้ดำเนินไปตามหลัง ข้าพระพุทธ
เจ้าโดยทันที เพื่อจะนำมาซึ่งความปิติยินดียิ่งในพระราชสถาน
สยาม ซึ่งเป็นสถานที่จะมีชุมชนชนมยัคฆ์อันยิ่ง พระองค์โดยสุจริต
ธรรม ”

ถัดจากนั้นไปแล้วราชทูตได้ไปเฝ้าทูลละล殿เด็จพระอนุชาธิราช
เจ้าซึ่งตามเสด็จราชทูตประเทศฝรั่งเศสออกพระนามกันอย่างสั้น ๆ ว่า
มงเตียร์ (นาย) และท่านได้กล่าวว่ “ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบุญ
ศิริในพระราชวงศ์แห่งนี้ บัดนี้ถึงวาระแล้วที่ข้าพระพุทธเจ้าจะต้อง
จากกรุงฝรั่งเศสกลับสู่ประเทศสยาม ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้เข้ามาเฝ้า
เพื่อจะขอประทานพระวโรกาสกราบทูลดาเฝ้าพระบาทด้วยความอาลัย

อันใหญ่หลวง และเพื่อจะไว้อาลัยในฝ่าพระบาทเป็นต้นพัน ด้วย
 วรรคถึงพระคุณูปการซึ่งทรงประทานแก่คณะข้าพระพุทธเจ้า จำ
 เดิมแต่ได้เข้ามาอยู่ในรัชสมัยมาจนตลอดกาล ไซ้แต่เท่านั้น
 ยิ่งหวนระลึกถึงพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณของ ฝ่า พระบาทซึ่งเป็น
 ไปในชนทุกชนทุกหมู่ อันเป็นเหตุให้คนทั่วไปเกิดความจงรักภักดีใน
 ใต้ฝ่าพระบาทด้วยแล้ว ก็ยังทำให้ข้าพระพุทธเจ้ามิใคร่จะจากฝ่า
 พระบาทไปได้ แต่แม้ถึงจนจำเป็นจำจากฝ่ายุคลบาทไปก็อดก็ด ก็ยัง
 มีหวังอยู่ว่าจะได้สนองพระเดชพระคุณด้วยกตัญญูกตเวทิตาจิต คือ
 จะได้นำพระเกียรติยศพระเกียรติคุณของฝ่าพระบาท ไป ประ กาศ ให้
 แผ่ไพศาลทั่วไปใน พระราชอาณาจักร ดัวยามตลอดบรรพประเทศที่ใกล้
 เคียง เวदानชาวชนในบรรพทิศทั้งห้าย่างคนคง โฉมกันถึงพระราชดัม
 พันฉัตรระวางกรุงสยามกับประเทศฝรั่งเศสออกแข่งแซ่ไป ภายหลัง
 เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากลับถึงกรุงสยามแล้ว ชนเหล่านั้นจะได้ฟังคำบอก
 เล่าจากข้าพระพุทธเจ้าอีกชนหนึ่ง ต่างก็จะยิ่งพากันมั่นใจเลื่องลือ
 เชิดเกริกกันไปยิ่งกว่าเดิม พระเมตตาคุณของฝ่าพระบาทก็จะเวียน
 มาในความระลึกของข้าพระพุทธเจ้ามิรู้วาย เพราะมีผู้ถามเนื่อง ๆ ก็
 จะต้องออกพระนามฝ่าพระบาทอยู่เนื่อง ๆ การที่พระเมตตาคุณ
 ของฝ่าพระบาทเวียนมาในความระลึกของข้าพระพุทธเจ้าเนื่อง ๆ

จะเป็นเครื่องเตือนสติบรรดาข้าพระพุทธเจ้าและคนอื่น อีกเป็นอันมาก
ให้ระลึกถึงพระเดชพระคุณของแม่เพระบาท ด้วยความปีติยินดี เป็นอัน
ยังต้นกาดนาน ”

ตำนานความทูลดาพระชายาแห่งสมเด็จพระอนุชาธิราช :—
“ ข้าแต่พระนางเจ้าผู้ทรงศิริวิดาต โอกาสของข้าพระพุทธเจ้า ที่ได้
มาเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงฝรังเศสคราวนี้ นับว่าได้มีผลอัน
ประเสริฐ ค่าที่ได้เป็นปัจจัยให้ข้าพระพุทธเจ้าได้ได้เห็นด้วยนัยนตา
ว่าคุณความดีทั้งหลายซึ่งโดกถือว่าเป็นส่วนแห่งเครื่องประดับของพระ
นางเจ้าล้วนเป็นความจริงทั้งนั้น การไปมาของข้าพระพุทธเจ้าในระ-
หว่างฝรังเศสกับไทยและในระหว่างไทยกับฝรังเศสนั้นเป็นภาระอันหนัก
อยู่ ย่อมมีความเหนื่อยยากเป็นธรรมดา แต่การที่ทราบว่ายกย่องจะ
เป็นการบำรุงพระนามของพระนางให้อย่างแผ่ไพศาล ก็เป็นที่บรรเทา
ความเหน็ดเหนื่อยนั้นให้อันตรธานหายไปได้ เป็นที่ทวงของข้าพระ
พุทธเจ้าว่า เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากลับไปเมืองไทยแล้วในไม่ช้านานนัก
ความรักใคร่ นมัสการ ของ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ แห่ง กรุง สยาม และ
สมเด็จพระชนกนาถต่อพระนาง คงไม่แพ้ความรักใคร่นมัสการของพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสยามราชเจ้าแห่งกรุงฝรังเศส ”

ตำนานความทูลดาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ดิถีเดอชาร์ตว์ต์.

“ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ยิ่ง ถ้าจะหาสิ่งที่ถูกใจของ

ข้าพระพุทธเจ้าในการที่กลับไปเมืองไทยคราวนี้ ก็คือการที่จะได้ทูล
ให้ทรงทราบในพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามว่า ฝ่ายพระบาททรง
แสดงจริยานุวัตรอันประเสริฐ ทั้งทรงพระปรีชาสามารถอันละเอียด
ดุษฎียิ่งกว่าธรรมดาพระชนมพรรษาของพระองค์เป็นอันมาก ข้าพระ
พุทธเจ้าได้เห็นด้วยยินดี ว่าพระองค์เป็นที่หวังอันใหญ่หลวงของพระ
บรมราชวงศ์ฝรั่งเศสในภายภาคหน้า แม้พระเจ้ากรุงสยามเองก็สม
ควรจะมี ความหวังในพระองค์สำหรับความรุ่งเรืองของทั้งสองประเทศ
เป็นอันมากดุจเดียวกัน ”

นอกจากคำแนะนำความทดท้อที่น่าตงพิณพให้ เห็น เป็น ตัวอย่าง
ในหนึ่งมอกเป็นอันมากที่ท่านอัครราชทูตได้กล่าวในวันเดียวกัน และ
ซึ่งนำฟังด้วยกนทงน ถ้วนคำตอบซึ่งราชทูตได้รับจากพระบรมวงศา-
นวงศ์ทงหลายเหล่านัน ถ้วนแต่ เกยวข้อง กับเกยวติยศ และคุณานุคุณ
ของพระเจ้ากรุงสยามทงน กับมีคำสรรเสริญจำเพาะตรงตัวราชทูต
ด้วย ในที่บางแห่งเช่นคราวไปลาท่านเสนาบดีเดอครัวซังก็ได้เพิ่ม
กล่าวถึงการบำรุงพระศาสนาคริสต์ในกรุงสยามบ้าง ถึงการค้าขาย
ในระวางสองประเทศบ้าง แต่รวมความที่ท่านราชทูตไปอำตาใครก็
ถ้วนแต่ได้ รับคำชมเชยและ คำแสดง ความ พอใจที่ได้ เห็นท่านมา
เจริญทางพระราชไมตรีในประเทศฝรั่งเศสเป็นพ้น.

บทที่ ๘๑

ราชทูตออกไปลาท่านบาดหลวง

เดอลาแซส พระราชครูหลวง

นับตั้งแต่วันที่ได้นำถวายบังคมลาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนั้น ราชทูตยังเฝ้าอยู่ทูลพระนครปรีดีอีกสามวัน และในระหว่างเวลานั้น ท่านพระครูเดอลาแซสได้ออกมาเยี่ยมตั้งราชทูตเอง และได้กล่าวกับท่านราชทูตว่า ท่านมีความเสียใจเป็นอันมากที่แต่เห็นราชทูตกำลังเตรียมจะกลับไปเมืองไทยแล้ว เพราะท่านมีฉันทะและอริยาศัยชอบพอคุ้นเคยสนิทสนมกันแล้ว และความรู้สึกของท่านชอนักควรนับว่าเป็นความรู้สึกของคนทั้งหลายที่ได้มีโอกาสรู้จักกับท่าน ราชทูตด้วย ท่านราชทูตได้ตอบว่า ท่านเองก็มีความเสียใจยิ่งกว่าใคร ๆ เพราะตั้งแต่วันที่ท่านได้เข้ามาเมืองฝรั่งเศส ไม่ว่าท่านได้พบปะคนชั้นใดตระกูลใดล้วนแต่เป็นผู้ที่ได้แสดงอริยาศัย ใจคอ กว้างขวาง สนิทสนมก่อนทั้งนั้น เมื่อจะจากกันฉันจะมีให้ท่านเสียใจอย่างไร แต่ในจำพวกที่ท่านว่าใครมีความเอื้อเฟื้อเป็นอันมากยิ่งกว่าใคร ๆ หมด ท่านราชทูตได้ยกคณะบาดหลวงขึ้นหน้ากล่าวว่า :— “ ในระหว่างเวลาที่เรามาได้เที่ยวมณฑลต่างเห็นอ ไม่ว่าเมืองไหนเป็นต้องได้รับความ

เอื่อเพื่อสนิทสนมจากคณะเขยวัดทุกแห่ง ” แล้วท่านราชทูตก็ชอบใจท่านบาทหลวงเดอลาแซดอีกครั้งหนึ่ง โดยได้รับของกำนัลและทรัพย์สินต่าง ๆ จากคณะบาทหลวงมีท่านพระครูเดอลาแซดเองเป็นต้น

ในของกำนัลเหล่านั้น มีพระบรมฉายาลักษณ์ ทรงม้า เขียนด้วยมือขนาดเล็กที่สุด ซึ่งท่านอาจารย์มเญาร์ดีผู้ชำนาญจำเพาะในการวาดรูปเด็กชนิดนั้นได้เป็นผู้วาดเขียนเอง นอกนั้นยังมีรูปอื่น ๆ อีกเป็นอันมากซึ่งได้เขียนปักในเนื้อผ้าไหมต่างกระดากับมีลูกใต้เงิน กระเป๋าหวดและเครื่องกระจุกกระจิกอีกหาหลายอย่าง

เมื่อคุณพ่อเดอลาแซดกลับจน จะลา ออกจากห้อง ราชทูต นั้น ท่านอัครราชทูตพร้อมด้วยทูตอันคับคูลจะตามไปส่งแต่ คุณพ่อเดอลาแซดห้ามมิให้ไปส่ง คณะราชทูตเลยต้องไปส่งเพียงปากประตูห้องเท่านั้น แต่ครั้นคุณพ่อกำลังเดินออกห่างไปหน่อยหนึ่งท่านอัครราชทูตเมียงตามหลังออกไปจนได้ จนกระทั่งถึงกระไดชั้นล่าง คุณพ่อจึงได้รู้ตัวว่าตามไปส่ง การกระทำของท่านราชทูตนี้เป็นเหตุให้ผู้ที่ได้มาแลเห็น กิริยา ของ ท่าน ในโอกาส นั้น อวด รน ทน ไม่ได้ต้องพากันตรรเลวีญท่านว่า เป็นผู้มั่งอชยาคัยสุภาพและมีสติปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง

เวลายาหยหลังท่านราชทูตเองก็ได้ออกไปลาคุณพ่อเดอลา แซดยังที่กุฏิของท่าน แต่คราวนั้นการจะได้ดำเนินไปอย่างไรไม่มีใครรู้ เพราะ

ไม่มีใครเข้าไปแบกคนเดียว ความเป็นไปคราวนั้นเลยเป็นการเงี้ยว
เหลือกำลังที่จะนำมาเล่าสู่กันฟังในทีนี้.

บทที่ ๔๒

ราชทูตไปดูละครเป็นครั้งสุดท้าย

เรื่องละครสุดท้ายที่ราชทูตได้ไปดูในเมืองฝรั่งเศส คือเรื่องตลก
ของอาจารย์มอเดียร์ ชื่อ “ใคร ?” (L' Inconnu) การแต่งตัว
ของผู้เล่นละครบนเวทีถูกใจของท่านราชทูตเป็นอย่างยิ่ง แต่ก็
เฉพาะถูกใจในเชิงเล่นตลกเท่านั้น ถึงเงื่อนของเรื่อง ท่านราชทูตก็
เข้าใจถูกได้เองไม่ต้องมีใครพักอธิบายให้ทราบ มงเซียร์เดอลา
ครางซ์ผู้จัดการละครนั้น ได้ออกมาคำนับท่านราชทูตและได้กล่าวเป็น
ใจความว่า ท่านมีความยินดีมีใช้น้อย เพราะแต่ในบรรดาโรงละคร
ต่าง ๆ อันมีอยู่ในพระนครปารีสด้วยกัน ท่านราชทูตได้ออกมาดู
ละครของท่านก่อนละครโรงอื่นหมด และตอนเมื่อท่านราชทูตจะกลับ
ไปเมืองไทยนี้ ก็ยังได้ออกมาดูโรงของท่านอีกเป็นครั้งสุดท้ายก็เป็น
เกียรติยศแก่โรงละครของท่านเป็นอย่างยิ่งแล้วท่านผู้จัดการ ก็ได้กล่าว
ต่อไปว่า:— “เจ้าคุณราชทูตเป็นคนประดัมโชคดียิ่ง เพราะกลับ
ไปเมืองไทยคราวนี้ยังข้างหลังของชาวชนพดเมืองฝรั่งเศสทั้งนั้น นับแต่

พระราชดำนึกอันเป็นแบบอย่างแห่งพระราชดำนึกทั้งในโลก สงมาจนถึงชนชั้นต่ำต่างจะพากันดรรชนีเจ้าคุณว่า เป็นบุรุษผู้มีบุญวาสนาสมควรเป็นที่ขียนยอสรรเสริญอย่างที่ได้เห็นเป็นมาอยู่รอบข้างตั้งแต่วันที่เจ้าคุณได้มาเมืองนี้” นอกหน้ท่านยังกล่าวคำชมเชยอีกเป็นอันมาก ที่จะนำมาลงในนี้ก็จะขยี้ดยาวเกินประมาณขอโอกาสคัดเฉย.

บทที่ ๔๓

ราชทูตไปดูห้องต้งรูปต่าง ๆ ของหลวง

ข้าพเจ้าได้ดมกล่าวถึงเรื่องไปดูห้องต้งรูปต้งต่าง ๆ ของหลวงซึ่งที่จริงควรจะน้อมกล่าวบ้าง เพราะในห้องนั้นท่านราชทูตได้มีโอกาสเชยชมรูปของบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ชนนางข้าราชการ ซึ่งผู้ที่ท่านเคยได้พบปะมาแล้วแต่ในพระราชสำนักโดยมาก.

พอราชทูตเหยียบเข้าไปข้างในห้องนั้น จะว่าเหมือนเกิดในโลกใหม่ก็ว่าได้ เพราะเห็นล้วนแต่คนที่ได้เคยเห็นเคยรู้จักมาแต่ราชสำนักก่อนแล้วทั้งสิ้น และเหมือนกันไม่มีผิดทีเดียว ต่างกันที่ในพระราชสำนักนั้นเป็นคนจริง และในห้องนั้นล้วนเป็นแต่รูปจำลองจากคนเหล่านั้นเท่านั้น แต่ทำเหมือนดังกับจะหลงพดหลงคำนับไหวทีเดียว พอถึงห้องนั้นเข้าไปอีกห้องหนึ่งเครื่องแต่งตัวของรูปในห้องนั้น เป็ดยนเป็น

แบบขึ้นไปหมดทั้งหน้าตาของผู้คนที่ขึ้นนั่งในนั้นมีใช้แค่หน้าฝรั่งเสียด้วย กลับเป็นหน้าแขกครึกชาวกรุงสวดกันอุปถัมภ์ตาม ๆ กันทั้งนั้นที่ตรงนั้นเอาเจ้าคุณราชทูตงอยู่สักครู่หนึ่ง แทบจะเชื่อตาไม่ไหวว่าเป็นรูปปั้น ยังคิดจะหลงว่าเป็นคนจริง ๆ อีก ถึงกับต้องเอามือแปะเขาคู่มือคิดว่ารูปจะกระดิกหรือไม่กระดิกต่อเมื่อเห็นว่าจะจับต้องทำอะไรก็ไม่แสดงอาการไหวเคลื่อนไปทำใด แล้วจึงได้เชื่อว่าเป็นแต่รูปแขกหาใช่แขกครึกแท้ไม่ แต่ก็เหมือน ๆ แขกที่เดียว

พอคุณหมื่นแขกเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานก็ได้พาท่านราชทูตไปดูรูปอื่นต่อไป มีรูปของบรรดาราชนครประเทศต่าง ๆ ซึ่งได้มาเจริญทางพระราชไมตรีในประเทศฝรั่งเศสในระวางสิบปี สิบสองปี ที่ส่งไปแล้ว มีรูปท่านโตคำผู้สำเร็จราชการเมืองเยโนอากับเสนามนตรี ๔ คน ซึ่งตามมาด้วยในคราวนั้นเป็นต้น

ท่านราชทูตมองแล้วมองอีกทุก ๆ รูปที่มีอยู่ในนั้น แล้วลงปลายเจ้าคุณราชทูตแดงให้รู้ดีกว่า ถ้ารูปของท่านเองได้มีเพิ่มอยู่ในนั้นอีกรูปหนึ่ง ท่านจะมีความพอใจหาหน่อยไม่ และความประสงค์ของเจ้าคุณราชทูตข้อหนึ่งเคยเป็นปัจจัยให้มังเซียร์เบรอนว่า ข้างประจำห้องรูปหลวงนั้นได้บนรูปของอัครราชทูต อุปทูต ตรทูตทั้ง ๓ คน แล้วประดับประดาตกแต่งเหมือนกันกับวันที่ท่านเข้าไปเฝ้าไม่ผิดเลย นอกนั้นท่านยังได้วาดรูปเหล่านั้นไว้อีกด้วย และทุกวันนี้ (หมายถึง

ความว่าเวลาเจ้าของหนังสือเล่มนี้เขียนเรื่องราว เป็นภาษาฝรั่งเศส)
รูปคงแะรูปเขียน ของราชทูตานุทูตไทยก็ย้งรวม หมู่อยู่ กับรูปอื่น ๆ
ที่กล่าวถึงมาแต่ดวย.

บทที่ ๔๔

มงเซียร์เลอองต์ เดอลาเฟอียด

มาลาราชทูต

ในวันก่อนที่ท่านราชทูต จะออกไปจาก ประเทศฝรั่งเศส—
เซียร์เลอองต์เดอลาเฟอียด ชุนนางผู้ใหญ่ได้ออกมาเยี่ยมราชทูต
แทนท่านบิดา ผู้เป็นนายพลทหารชั้นสูง และในโอกาสนั้นท่านได้เอา
เหรียญทองของท่านบิดามาให้ดวย เหรียญทองนั้นข้างหนึ่งมีพระ
เศียรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และอีกข้างหนึ่งเป็นรูป
อนุสาวรีย์ อางถึงพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เหมือนกัน จำต้องจาก
อนุสาวรีย์ที่ท่านนายพลเดอลาเฟอียด ได้สร้างอุทิศถวายเพื่อฉลอง
พระเดชพระคุณของพระองค์ พร้อมกับกับเหรียญทองดว้น ซึ่ง
ได้ไว้ในหีบอันงดงาม ยังมีหนังสือออกเล่มหนึ่ง ข้างนอกเขียนบอก
ร้อยอย่างประณีตงดงาม ฟ้นนอกเป็นผ้ากำมะหยี่เนื้อนุ่ม ข้างใน

อธิบายถึงเหตุผลต่าง ๆ ซึ่งได้เป็นเหตุให้ท่านนึกสร้างอนุสาวรีย์ และเหรียญทองฉลองพระเดชพระคุณดังนี้ เหรียญทองนั้นท่านมอบไว้เพื่อให้ราษฎรทั่ว ๆ ทั่วสยามได้เจ้พระนารายณ์มหาราชเจ้า ส่วนของท่านอัครราชทูตเอง ท่านมอบให้อีกดวงหนึ่งต่างหาก เพื่อเป็นเงินหนึ่งร้อยอธิบายกำกับไปด้วย แต่เข้บักเป็นฝีมือรองเดิมค่น ส่วนอุปทูตและตรีทูตก็ได้รับเหรียญและหนึ่งด้อยเหมือนกัน แต่พระราชทูตคนและฝีมือก็ผิดกันเป็นชน ๆ ตามลำดับเกียรติยศ

พอได้รับของพระลัคนั้นแล้ว ในวันเดียวกันคณะทูตานุทูตไทยได้พากันไปเยี่ยมตาท่านนายพลเดอลาเพอียดยังที่บานของท่าน แต่เมื่อท่านนายพลไม่อยู่ เหลือก็แต่บุตรของท่านซึ่งได้ต้อนรับขับสู้ อย่างแข็งแรงดุจเดียวกับบิดาเองอาจทำได้แล้วได้พาราษฎรไปดูอะไรก็อะไรในสำนักของท่านบิดาทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นค่นได้พาไปดูเครื่องประดับโต๊ะ เครื่องใช้ไม้สอยอย่างประณีตที่กำลงทำอยู่ทุกวัน และซึ่งตมมือทำหลายปีติดกันมาแล้ว แต่อาศัยความประณีตบรรจงงานจึงยังไม่แล้วเสร็จ นอกนั้นยังได้พาไปดูพระบรมรูปของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ซึ่งสร้างไว้ในสนามชัยหน้าบานมานานแล้ว แต่เวลาหนพาทาทองใหม่ ๆ ท่านราชทูตเมื่อเห็นพระบรมรูปของหนพุดว่า:—
“เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่เคลือบไว้ด้วยทอง เพราะถึงจะคิดทำตัวเค้ษดัก ปานใดก็จะไม่เกิน พระบารมีของ พระองค์เป็น อันชาติแต่ถึงแม่จะ

เป็นทองก็ดี เมื่อใดเห็นว่าเป็นพระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ให้เอาไปบูชาไว้ที่บ้าน แล้วก็นำมาถวายแด่พระพุทธรูปที่บ้าน และเมื่อใดเห็นว่าเป็นพระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ให้เอาไปบูชาไว้ที่บ้าน และก็นำมาถวายแด่พระพุทธรูปที่บ้าน

ในเย็นวันนั้นท่าน เคอตาเฟอียดผู้บุตรได้มาเยี่ยมตั้งราชทูตที่ด่านท่าหน้าราชทูตเป็นครั้งสุดท้าย และในคำกล่าวอำลาว่า;— “นี่แน่เจ้าคุณ เวลานี้พวกฝรั่งเข็ดได้รู้เห็นว่าชาวไทยเป็นอย่างไร โดยได้เห็นเจ้าคุณเป็นตัวอย่างแล้ว ถ้ามีคนไหนจะไม่รักคนไทย คนนั้นเป็นคนฝรั่งเข็ดที่แปลกพวก ไม่ควรได้ชื่อว่าฝรั่งเข็ดต่อไปอีกแล้ว”

บทที่ ๔๕

เจ้าพนักงานผู้ประจํานำเข้าไปเยี่ยม
ส่งราชทูต

เมื่อเกือบ ๆ ถึงเวลาที่ราชทูตจะออกไปจากด่านักัดักครู่หนึ่ง มงเซียร์เคอบอเนย และมงเซียร์โรดต์ เจ้าพนักงานประจํานำเข้าไปดูเข้ามาดูที่ราชทูต แต่คำที่คิดอาลัยกันท่าราชทูตคอดันพูดไม่

ออก ได้แต่สะอึกถั่วเป็นคำ ๆ ว่า — “ ไม่....สบาย...ใจ....พูด
ไม่.....ออก ”

เมื่อถึงเวลาที่จะออกจากห้องแล้ว ท่านอัครราชทูต อุปทูต
ตรีทูต และขุนนางไทยอันคับอีก ๖ นายได้เข้าเรียงตรงหน้าหน้าไป
ทางพระราชสำนักวังแวร์ซายด์แล้วพร้อมกันพนมมือยกเห็นหน้าผาก
แล้วกราบถวายบังคมลาครบถ้วนตา เพื่อเป็นที่แสดงความรู้สึกใน
พระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส แล้ว
ก็ออกไป พอมาถึงรถซึ่งจอดคอยอยู่ข้างล่าง ท่านอัครราชทูตก็
อุปทูต ตรีทูต และขุนนางอื่น ๆ ต่างคนก็กำมือบารวาท่านผู้
ได้มาส่งท่านด้วยความอาลัยและเคารพอย่างยิ่ง

ในพวกที่มาส่งราชทูตไทยกลับไปครั้งนั้น มีท่านเซอร์เดย์
เคอโชมงต์เป็นต้น ซึ่งเคยเป็นราชทูตฝรั่งเศสไปเมืองไทย แล้วและ
ได้โดยดำรงกลับมาเมืองฝรั่งเศสพร้อมกันกับราชทูตไทยที่เล่าเรื่องอยู่
เดี๋ยวนี้ การที่ท่านเซอร์เดย์เคอโชมงต์ออกมามีดังนี้เป็นที่ถูกใจ
ท่านอัครราชทูตเป็นอย่างยิ่ง

ในระหว่าง ตั้งแต่ พระนคร ปารีส ถึงเมืองเบรสต์ ซึ่ง เป็นเมือง
ท่าที่ราชทูตได้ตั้งต้นเดินทางบกเมื่อเข้ามา และซึ่งจะเป็นที่ส่งท่าน
ลงเรือกลับกรุงสยามนั้น มีรับสั่งให้มิงเซอร์เดย์เคอโชมงต์เป็นเจ้าพนักงาน
ดูแลราชทูตจนตลอดทาง และรับสั่งให้คอยปฏิบัติรับรองด้วยความ

ตั้งฝ่าเผย และให้มีความสุขสบายคู่เคียงกับเมื่อยังอยู่ในพระนคร
ปารีสหรือคราวขึ้นไปเที่ยวทางมณฑลฝ่ายเหนือฉนั้น.

บทที่ ๘๖

ตอนเมื่อราชทูตออกจากพระนคร

เรื่องราชทูตสยามมาเมืองฝรั่งเศสจะจบลงเพียงเท่านี้ เพราะ
จากดับจากกรุงปารีสไปลงเรือก็ไปทางเดียวกับขามา เลยไม่มีเรื่อง
ที่จะนำเอาเท่าไรนัก เดิมที่เจ้าพนักงานได้ตั้งใจไว้ว่า ขากลับนี้จะ
ส่งราชทูตให้วกกลับทางมณฑลตอนรั้งนี้ ภายหลังคิดไปคิดมากก็เลย
สั่งให้กลับตามทางเดิม เพราะถนนหนทางทางมณฑลตอนรั้งนี้ไม่
เรียบร้อยตำมาเสมอ ไม่สะดวกแก่การเดินทางไกลเลย ซ้ำตามมรดุ้ม
ก็จะคงอยู่แล้ว ถ้าวรโศกราชทูตจะลงเรือไม่ทันจะเสียโอกาส เลย
ต้องให้อยู่กลับตามทางเดิม

มองเซียร์ดอร์ฟซึ่งเคยประจำตัวราชทูตตั้งแต่วันแรกที่ได้มา
เมืองฝรั่งเศสก็ได้ติดตามไปส่งจนถึงเมืองเบรสต์ และถ้าจะพูดตาม
จริงแล้ว จะหาคนใดคนหนึ่งที่เขาของในทางปฏิบัติแขกเมืองให้ดีกว่า
ท่านก็ยากอยู่ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งให้ท่าน
เป็นธุระรับรองราชทูตสยามนั้นเป็นการเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ท่าน

ได้นั่งลงพระเศียรพระค้อนของพระองค์จนเป็นที่พอพระทัยยิ่ง แม่ท่าน
ราชทูตเองก็ยังพอใจในตัวท่านเป็นที่สุด จึงควรนับว่านางเซียร์ดอร์ฟ
ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศฝรั่งเศส และประเทศสยามอย่างเอกอุ
ตลอดเวลา ๘ เดือนที่ล่วงไปแล้ว

๒๕
ท่านจะขอกล่าวถึงบรรดาท่านที่ได้กลับไปเมืองไทยกับราชทูต
ต่อไป ท่านบาดหลวงอาเบเคอดิยอนซึ่งเคยอยู่เมืองไทยมาแต่ก่อน
แล้วได้เป็นผู้นำราชทูตมาเมืองฝรั่งเศสก็เป็นคนหนึ่ง ในพวกนั้น เพราะ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้แต่งตั้งพระประสงค์ว่าอยากจะให้ท่าน
กลับไปเป็นเพื่อนราชทูต ในโอกาสนี้ ท่านอาเบเคอดิยอนได้แต่ง
ให้ปรากฏว่า ความศรัทธาของท่านมีฤทธิ์กล่ากว่าความรักต่อญาติ
พี่น้องทั้งหมด ท่านถึงได้สู่ตะบันเกิดเมืองมารดรของท่านซึ่งเป็น
รักยังเป็นครั้งที่สอง เพื่อจะกลับไปตั้งสอนพระคำสอนในเมืองไทย
อันเป็นเมืองไกลหาใช่บ้านเกิดเมืองมารดรท่านไม่

๒๕
นอกจากท่านบาดหลวงองค์นี้ ยังมีบาดหลวงแห่งคณะมิชชัน
ต่างประเทศไปด้วยกับท่านอีก ๔ องค์ เพื่อจะรับช่วยตั้งสอนพระ
คำสอนแก่คนไทย ฉะนั้นจึงเป็นที่หวังว่าในไม่ช้าข้างหน้าพระคำสอน
คริสต์คงแผ่ออกไปในเมืองนั้นตามลำดับ แท้จริงเท่าที่ได้เห็นผล
แห่งการตั้งสอนปรากฏขึ้นทันตาแล้ว เช่นดังตัวท่านอันโต้นโอบินโด
พระสังฆราชสยาม ซึ่งคณะมิชชันต่างประเทศได้ตั้งสอนตั้งแต่ครั้ง

ยังอยู่ในเมืองไทย จนบัดนี้ได้เข้าเป็นมหาปริญาแห่งมหาวิทยาลัย
ซอร์บอน ก็เป็นเครื่องภูมิใจมิใช่น้อย และเป็นที่หลังต่อผลแห่งการ
ตั้งสอนในภายภาคหน้าต่อไปเป็นอันมาก ตัวท่านเป็นไต่ของคณ
องค์เดียวเป็นสักขีพยาน ปรากฏว่างานศรัทธาของคณะมิชชัน
ต่างประเทศใน เมืองสยามเป็นงานที่มั่งผล ดำรงควร จะบำรุงให้เจริญ
ต่อไป

อนึ่งนอกจากบาทหลวงคณะมิชชันต่างประเทศซึ่งมีประจำอยู่
ในเมืองไทยเป็นกาดนานแล้วนั้น ท่านบาทหลวงเดอตาแซดซึ่งเป็น
หัวหน้าของคณะเยซุอิตในเมืองฝรั่งเศสสมัยนี้ ยังได้ประกาศพระ
ราชประสงค์ของพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งมีพระทัยมุ่งหมายจะใคร่ได้
บาทหลวงคณะเยซุอิตซึ่งเป็นผู้ชำนาญการวิชาความรู้ต่าง ๆ นอกจาก
คำสอนกิจ ให้บรรดาพระสงฆ์ในคณะของท่านทราบทั่วกัน แล้วถาม
ว่าใครจะสมัครอยากไปเมืองไทยก็ให้บอกมา จะได้เลือกตั้งตามใจ
สมัคร ขณะนั้นหม่บาทหลวงคณะเยซุอิตขึ้นไปสมัครถึง ๑๕๐ องค์
ด้วยกัน เกินกว่าความต้องการเป็นไหน ๆ ท่านบาทหลวงเดอตา
แซดเลือกได้ ๑๔ องค์ คือท่านบาทหลวงเดอรอเยร์, บาทหลวง
รีโซต์, บาทหลวงร็อบแซต, บาทหลวงทียงวิลด์, บาทหลวงเคอแบส,
บาทหลวงกอรีวิลด์, บาทหลวงกอดุยซง, บาทหลวงค็อบบูเชต์,
บาทหลวงค็อบซา, บาทหลวงค็อบต็อบ, บาทหลวงเลอบลัง, บาทหลวง

เคอแซงต์มาดแตง, บาดหลวงแดส์ประกัก, บาดหลวงลือเบรย.

ครั้นเตรียมตัวออกเดินทางพร้อมเสร็จแล้ว ท่านบาดหลวง เคอแซงต์และบาดหลวงคาซาร์ดี ซึ่งเคยไปเมืองไทยแล้ว และ กัดับไปเป็นล่ามราชทูต และซึ่งจะไปเป็นหัวหน้าคณะของจำพวกที่จะ ออกไปในคราวนี้ ก็ได้พาบาดหลวงเยซุต์ ๑๔ องค์ไปเฝ้าทูลดา พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้ทรง แต่งพระประสงค์ว่าอยาก เห็นตัวก่อนไปเมืองไทย

ครั้นเข้าเฝ้าแล้ว ทรงรับสั่งกับบาดหลวง ๑๔ องค์นั้นว่า :—
 “เรามีความยินดีอนุโมทนาในกิจกุศลของท่านทั้งหลาย คราวนี้ เป็น อันมาก ขอจงไปด้อยดี ทำผลประโยชน์แก่พระศาสนาและชาวไทย ให้มาก ๆ เทอญ แต่ก่อนที่ท่านทั้งหลายจะลาไปคราวนี้เราดไม่ ได้ต้องเชยชมท่านทั้งหลายเป็นพิเศษ คำที่ท่านเป็นผู้ใดถูกเลือกจาก บรรดาสังฆมัตร์ที่ลาออกไปเมืองไทยถึง ๑๕๐ องค์ นั้นเป็นพยาน ให้เราเห็นว่าท่านเป็นผู้สามารถยิ่ง ทั้งในทางศรัทธาและทางความ วิชาไม่ว่าไหนท่านจะได้ถูกเลือกก่อนคนทั้งหลายอื่น ๆ ที่สมัครอยากไป ด้วยเหมือนกัน” พอรบสั่งดังนั้นแล้วทรงนิมนต์ให้เข้าดำเนินของท่าน บาดหลวงเคอแซงต์ทวิงวนั้น แล้วรับสั่งให้เลี้ยงอาหารท่านทั้ง หลายพร้อมกัน

นอกจากพวกบาดหลวงสองจำพวกที่จะออกไปกับ ราชทูตไทย

คราวนี้ ยังมีเป็นคนคอมมูนิสต์เดียดาตุเบร์ อัครราชทูตของพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสที่กรุงสยาม มงเซียร์เซเบอเร็ต
หัวหน้าของบริษัทยาสูบแดงดี อุปทูต และมงเซียร์เดฟาร์ช
ตรีทูต ท่านอัครราชทูตมาเป็นหน้าที่จัดการงานเมืองโดยตรง อุป-
ทูตเป็นหน้าที่จัดการสัญญาการค้าขาย และตรีทูตเป็นหน้าที่บังคับ
บัญชากองทหารฝรั่งเศสซึ่งจะมาอยู่เมืองไทยในคราวนี้ คนทั้งสาม
เหล่านั้นเป็นคนสำคัญในราชการเมืองฝรั่งเศสมาแต่ก่อนทงหน

เรือที่จะบรรทุกราชทูตและคนอื่นทุกประเภทที่จะออกไป
เมืองไทยคราวนี้ ๕ ลำ ถ้าคนทั้งหลายจะไปเมืองไทยในเรือ
๕ ลำเหล่านั้นไปเมืองไทยแล้วได้พบเห็นคนไทยแต่ตัวนั้นมีกิริยาขยี้
เหมือนราชทูตสามคนที่เราชาวฝรั่งเศสได้เห็นเป็นตัวอย่างในเมือง
ฝรั่งเศสคราวนี้แล้วคงเป็นที่พอใจไม่น้อยไม่ว่าแต่เจ้าคุณราชทูต
คนเดียวคนที่ได้อ่านเรื่องราวราชทูตไทยมาเมืองฝรั่งเศสที่ได้พิมพ์
แล้ว คงได้เห็นชัดแล้วว่าเป็นคนเฉลียวฉลาดปัญญาหลักแหลมหา
ตัวจับยาก แต่ที่จริงก็มีได้มีโอกาสถกถ่วงถึงคุณความดีของท่าน
ให้สิ้นเชิงทีเดียว ถึงว่าท่านเป็นอัครราชทูตมีตำแหน่งสูง ไปไหนมา
ไหนต้องระวังรักษาเกียรติยศให้เสมอกับตำแหน่งอยู่เดิมอีกด้วย ท่านก็มี
วาทะที่จะแสดงใจดีแก่ชนทุกชนที่ได้มีโอกาสเกี่ยวข้องกับท่านด้วยกิจ

เด็กก็จนน้อยทุกประการ ชนที่รู้สึกถึงแม่เพียงแต่ใครได้คำนับท่าน ๆ ก็
 คำนับตอบอย่างน่าจับใจราวกับเป็นผู้ได้ช่วยเหลือท่านอย่างพิเศษ และ
 เขาว่าถ้าใครได้เห็นราชทูตเพียงครั้งเดียวหรือสองครั้งก็คิดใจท่านทุก
 คนไม่มีเว้น ท่านราชทูตกลับไปเมืองไทยคราวนี้ ว่ามีความดีใจ
 อยู่อย่างหนึ่งซึ่งเป็นพยานให้เห็นใจของท่านว่าเป็นอย่างไร คือท่าน
 เสียใจที่ท่านไม่มาถึงได้ตั้งหนึ่งสำหรับตอบแทนความช่วยเหลือซึ่งท่าน
 ได้รับจากผู้อื่นให้ทั่วกัน ท่านได้บอกแล้วบอกเล่าตบร่ายครวญว่า
 ท่านมิได้นึกเลยว่าท่านมาเมืองฝรั่งเศสครั้งนี้ จะได้พบคนซึ่งได้มีแก่ใจ
 นำเข้าของมากำหนดท่านมากต่อมากเช่นนั้น ที่ในหลวงและพระบรม
 วงศ์านุวงศ์ได้พระราชทานเข้าของต่าง ๆ ท่านก็ไม่น่าอศักรยอะไร
 แต่ทว่าคนอื่นเป็นอันมากทุกชนทุกตระกูลได้พากันให้เข้าของ ด้วยกัน
 ก็เหลือที่จะนึกฝันเสียทีเดียว ฉะนั้นจึงมิได้เตรียมสิ่งของให้พอ
 จะแจกจ่ายให้ทั่วกัน แต่ไม่เป็นไร ไซ้ว่าจะตีบุญคุณของใครเมื่อ
 ไร ขอให้อภัยหน่อย จนกว่าเรือของท่านจะไปเมืองไทยนักดับมา
 เมืองฝรั่งเศส ถึงจะรู้ว่าท่านลืมหรือไม่ลืม ท่านพูดดังนี้โดยหมาย
 ว่า ถ้าเรือกลับแล้วจะส่งของกำนัลให้พอแก่การสำหรับแจกจ่ายให้
 ทั่วถึงกันทั้งหมด

ในทันท่วงทีเจ้าผู้เขียนรายงานความเป็นไป ของราชทูตไทย
 เข้ามาเมืองฝรั่งเศส ควรจะออกตัวเสียบ้างเล็กน้อยก่อนที่จะ ตาท่านผู้

อ่าน คือควรรับเป็นคำขาดว่าคำพูดอะไร ๆ ทั้งหมดซึ่งข้าพเจ้าอ้าง
 ว่าเป็นจำนวนโวหารของเจ้าคุณธรรมาทรราชทูต ก็เป็นคำพูดของท่าน
 จริง ๆ ตลอดทั้งเรื่อง หาใช่คำประดิษฐ์ประดอยเพิ่มเติมอะไรไม่
 คำเหล่านี้ข้าพเจ้าได้ทราบแน่ทุกกระพริบ เพราะมั่งเขี้ยวสัตว์ตอร์ฟเจ้า
 พนกงานฝรั่งเคสผู้ประจำตัวราชทูตตั้งแต่วันเข้ามาเมืองฝรั่งเคสถึงวัน
 ออกและซึ่งเป็นผู้ที่รู้จักว่าใคร ๆ ทั้งเป็นผู้ที่น่าเชื่อถือด้วย ได้เป็นผู้
 บอกเล่าให้ข้าพเจ้าทราบเองประการหนึ่ง บางคำข้าพเจ้าได้ทราบ
 จากผู้หลักผู้ใหญ่ผู้ที่ได้ไปมาหาสู่เจ้าคุณราชทูตแล้ว มาเล่าให้ฟังอีก
 หนึ่งว่าเจ้าคุณราชทูตได้ทักทายแก่ท่านอย่างไร และอีกประการ
 หนึ่งเป็นคำซึ่งข้าพเจ้าได้ยินแก่หูของข้าพเจ้าเอง ผู้ซึ่งเคยไปมาหาสู่
 เจ้าคุณราชทูตเนื่อง ๆ ถึงกับกินข้าวด้วยกัน ไปเที่ยวชรัคกันด้วย
 กันบ่อย ๆ ถ้าจะว่าไปแล้ว แทนที่ข้าพเจ้าจะได้เพิ่มเติมอะไร
 ข้าพเจ้าได้คัดออกเสียหลายเรื่อง เพราะดัดไม่ได้แน่ว่าเป็นคำของ
 เจ้าคุณราชทูตจริงดังเขาถือหรือเป็นคำประดิษฐ์ของผู้อื่นเล่าให้ฟังไม่
 แน่ใจ.

ถ้าแม้ยังมีผู้ใดที่สงสัยในคำพูดของท่านราชทูตว่าน่าจะเป็น
 คำพูดของผู้เรียบเรียงตะกุ่มมั่ง ข้าพเจ้าจะขอให้ท่านผู้นั้นได้โปรด
 ระลึกหน่อยว่า ถ้าไม่เป็นคำพูดของเจ้าคุณราชทูตโดยแท้จริงดังที่
 ข้าพเจ้าอ้างแล้ว ข้าพเจ้าจะได้มีหน้างบกับให้หนึ่งเดือนแก่ราชทูตเอง

เป็นที่ระลึกแห่งการคุ้นเคยกันแต่หรือ แท้จริงข้าพเจ้าได้สั่งให้ทหาร
ราชทูตทั้ง ๔ เดิม ๓ เดิมก่อนข้าพเจ้าได้ให้ราชทูตนั้นแล้ว เมื่อ
ท่านยังไม่ถึงเวลาจะกลับไปเมืองไทย และเดิมนั้น ๔ คือเดิมนั้นข้าพเจ้า
รับพิมพ์เสร็จแล้วก็ได้สั่งไปให้ท่านที่เมืองเบรตต์ก่อนที่ท่านจะตรงเรือ
ไป ก็เมื่อเดิมนั้นแล้ว ถ้าข้าพเจ้าจะคิดประดิษฐ์เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือ
คำใดคำหนึ่งซึ่งเจ้าคุณราชทูตได้กล่าวจริงดังข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้า
จะมีหน้าที่ให้ท่านก่อนได้หรือขอท่านโปรดตรองดูหน่อย

อีกประการหนึ่งเล่าถ้าจะกล่าว;— “อ้อถึงให้ดูก่อนก็จะเห็น
ไรไป เจ้าคุณราชทูตจะรู้หรือไม่รู้หนักในคำของท่าน เราก็มารู้”
เดิมนั้น ข้าพเจ้าจะขอถามท่านอีกหน่อยหนึ่งว่า หนังสือรายการนี้ ใช่
ว่าข้าพเจ้าจะได้พิมพ์กับขลุ่ยซอแต่ในพวกกันเองเมื่อไร ข้าพเจ้า
ได้พิมพ์ขายเป็นการเปิดเผยประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งข้าพเจ้า
ได้ถวายและให้เป็นของระลึกแก่ท่านผู้หัดผู้ใหญ่ผู้มั่งคั่งเกี่ยวกับเรื่อง
นี้โดยตรง และท่านเหล่านั้นก็ทราบดีว่าเป็นเรื่องความจริงในเรื่องนี้โดย
คนตลอดปลาย ทั้งเป็นผู้ภาษาหาผู้เสมอเหมือนไม่มีในสมัยนี้ด้วย ถ้า
เป็นคำประดิษฐ์ข้าพเจ้าจะหาตามถึงกับเอาหนังสือไปให้หรือ เมื่อ
เจ้าของเห็นชื่อของคณมัยในรายงานนี้ ก็เป็นธรรมดาจะต้องอยากดู
เห็นว่าข้าพเจ้าเล่าเรื่องนั้นอย่างไร ก็ถ้าข้าพเจ้าได้เล่าไปตามที่
ท่านเหล่านั้นได้ยินแก่หูแก่ตาแล้ว เขาก็จะมีใจถึงข้าพเจ้าแต่หรือ

และถ้าเขาจับผิดข้าพเจ้าได้ ข้าพเจ้าจะเข้าน้ำไปไว้ที่ไหนขอโปรด
นึกดูบ้าง.

แท้จริงเจ้าคุณราชทูต^{๕๕} ถึงจะสรรเสริญว่าฉลาดฉลาดดี
ปานใดก็ไม่เกินกว่าความเป็นจริงเช่นท่านขอพระเกียรติยศก็มี ใช่ว่าหัด
คาหมเรื่อยไปเมื่อไร ท่านมีไข่นกต่อพดอเลย ท่านออกปากสรรเสริญ
ใคร มีในหลวงเป็นต้น ท่านสรรเสริญจำเพาะแต่ในสิ่งที่^{๕๖}เป็นจริงที่
เห็นแก่ตาได้ทั้งนั้น แต่ความฉลาดของท่านปรากฏตรงที่ว่าท่านฉลาด
เลือกเฟ้นสิ่งที่น่าชมต่างหาก สิ่งที่บางคนแต่ไม่เห็นท่านก็หยิบขึ้นมา
พรรณนาทันที เพราะเหตุฉะนั้นคำที่ท่านขอพระเกียรติยศไม่ใช่ขอ
จนเหลือเลย แต่ที่ท่านชอบว่าบ่อย ๆ ว่า คำเล่าลือถึงบุญบารมีของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสยามราชเจ้ายังแพ้แก่ความเป็นจริงนั้นก็
เพราะท่านเชื่อมั่นในใจว่าเป็นดังนั้น เพราะท่านไม่เคยนึกฝันเลยว่า
บุญบารมีของพระองค์จะเป็นดังเพียงจริง.

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะลงเอย ยังจำเป็นที่ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงท่าน
อุปทูต ครีฑุดด้วยบางตึกเล็กน้อย เพราะกิจลักษณะของท่านทั้งสอง
ผู้เป็นตำแหน่งรองนั้นไม่ค่อยได้มีโอกาสกล่าวถึงมากนักน้อย ท่าน
อุปทูตนั้นเป็นคนเชี่ยวชาญชำนาญการไปมาในต่างประเทศมาก เป็น
คนมีนิสัยชอบตรงเหตอที่จะกล่าวให้เข้าใจได้ ท่านเกิดด้วยการประ
จบครบตะแคงต่าง ๆ ท่านเป็นคนตรงไปตรงมาไม่มีอุบายเล่ห์

กะเท่อย่างที่เขาว่าคตในวังอยู่ในกระตูก คุณท่านเป็นคนซื่อตรงที่สุด
และท่านเป็นคนมีใจซื่อตรงเสมอกับที่ปรากฏให้เห็นทุกอย่างทุกประการ
ส่วนสติปัญญา เฉลียวฉลาด ของ ท่าน ก็ ต้อง รักษา เป็นคน ไว้ ใน ผัก
เพราะหน้าที่ของท่านเป็นเพียงอุปทูต ไม่ได้มีโอกาสที่จะแสดงให้
ปรากฏเด่นเหมือนเจ้าคุณอัครราชทูตซึ่งไม่ว่า ไป ไหน มา ไหน เป็นผู้
ต้องออกหน้ารับธุระแสดงให้ เห็น ให้ พึง อยู่ ทุก คราว

ส่วนครุฑตะก๊วยก็มีโอกาสน้อยกว่าอุปทูตอีกในการที่จะ
แสดงความสามารถของท่าน ถ้าจะว่าไปแล้วก็ดัดได้ว่าท่านได้รับคำ-
แหน่งเป็นราชทูตมาเท่านั้น ท่านรักษาคำแหน่งเป็นที่ ๓ ในโอกาส
ต่าง ๆ ไปไหนมาไหนก็ไปมาด้วยกันกับทูตใหญ่เท่านั้น ที่จริงท่าน
ยังหนุ่มมากอยู่ ความสามารถยังมีได้ปรากฏขึ้นที่ไหน แต่อาศัยเหตุ
ที่บิดาของท่านเคยเป็นราชทูตไปเจริญทาง พระราชไมตรีที่พระราชดำ-
นักปรีดาศักดิ์มาแล้ว จึงนับเหมือนว่าท่านเป็นเชื้อชาติราชทูต พระ
เจ้ากรุงสยามจึงทรงแต่งตั้ง ให้เป็น ครุฑตะก๊วย มา เพื่อ ดูแล การงานเมือง
คล้าย ๆ กับให้มาฝึกซ้อมมือซ้อมใจให้เป็นราชทูตตามตระกูลต่อไป
ไปข้างหน้า

สิ่งที่ทำให้ ชาว ฝรั่งเศส พากันพิศวงมาก ในเรื่องราชทูตไทย
ได้มาเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ มิใช่จำเพาะเพราะเจ้าคุณราชทูตเป็นคน
สามารถราชการบ้านเมืองและเป็นเจ้าแห่งความเฉลียวฉลาดไหวพริบ

คงว่ามาแล้วก็ห้ามได้ ข้อสำคัญที่ทำให้ชาวเราพากันพิศวงมากก็
 เพราะเป็นคราวแรกที่ราชทูตานุทูตของพระมหากษัตริย์ฝ่ายบูรพทิศ
 ได้มาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของ
 เรา แต่คิดไปคิดมาถึงพระราชกิจอันไม่น่าจะสำเร็จ แล้วอาศัยพระ
 บารมีเป็นที่พึ่งกลับมาเป็นผลสำเร็จให้ทันตาเห็น ฉะนั้น ดู เป็น ที่มหัศจรรย์
 จรรย์ แต่เมื่อระลึกถึงการที่พระองค์ทรงบันดาลให้พระมหากษัตริย์
 เมืองไกลเช่นกรุงสยามมีพระราชประสงค์จะร่วมพระราชสัมพันธ์
 ไมตรีกับพระองค์ซึ่งกษัตริย์ประเทศฝรั่งเศสแต่ปางก่อนยังไม่เคยบัน
 ดาลให้เป็นไปได้จนสำเร็จเหมือนครั้งนั้นแล้ว ก็หายเป็นมหัศจรรย์
 อยู่เอง

(ลงนาม) เศวตวิเช

ประวัติของออกพระวิสุทธสุนทร (โกศাপาน)

ราชทูต

ของสมเด็จพระนารายณ์

แถลงการณ์

เรื่องทูตไทยที่ลงในหนังสืออุโฆษสมัยนั้น ได้ความว่าถึง
 ขวดย่านไม่ทันใจของท่านผู้อ่านหลายคน แท้จริงมิใช่เพราะผู้แปล

แก่ทั้งขยายความให้เรื่องยืดยาวออกไปโดยตรงข้าม มีหลายแห่งซึ่งฉบับเดิมกล่าวพิสดาร ผู้แปลคัดหมด

ฉบับเดิมในภาษาฝรั่งเศสมีอยู่ถึง ๔ เล่ม หากว่าในบรรดาท่านผู้อ่านมีใครใฝ่ใจในโบราณคดีจะไปสืบสวนสอบสวนดูกับต้นฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจะเห็นได้ว่า บางแห่งถูกคัดลอกถึง ๒๐ หน้าคิตกนกมี การที่ได้ออกได้เช่นนี้ผู้แปลได้บอกความจำนองไว้แต่แรกแล้วว่า มิใช่ต้องการข้อความที่อยู่ในต้นฉบับเลย แต่ตอนใดที่เป็นพลความเช่นคำรำพันถึงดวงใจใน วามลักษณะต้นฐานอย่างอย่างหนักได้ออกได้บ้าง เก็บเอาไว้แต่เป็นเนื้อเรื่องเกี่ยวกับราชทูตโดยตรง พอเป็นทางให้นักเรียนซึ่งเป็นผู้อ่านได้รู้เห็นว่าคนไทยสมัยก่อนปฏิบัติราชการอย่างไรเท่านั้น.

ดังที่ ทำให้เรื่อง ราชทูตไทยนั้น ดูเป็น เรื่องยืด ยาวอยู่ ตรงที่ว่าอุโฆษสมัยเป็นเพียงหนึ่งตอนนักเรียน ออกประจำไตรมาสปีละ ๔ เล่ม ย่อม ๆ เท่านั้น จะขยายให้โตใหญ่เท่าหนังสือปทานุกรมไม่ได้ตัวเองทั้งจะต้องแต่งเรื่องราชทูตทำนองหนังสือโบราณคดีต่าง ๆ ไม่ลงเรื่องเบ็ดเตล็ดซึ่งควรแก่อายุของเด็กก็ไม่ได้เหมือนกัน อาศัยเหตุดังกล่าวเหล่านี้ เรื่องราชทูตตามที่พิมพ์ลงในอุโฆษสมัยจึงกินเวลานานกว่าจะจบบริบูรณ์ ทำให้เข้าใจว่ายาวยืดเหลือเกินซึ่งความเป็นจริงไม่ผู้ยากนัก ขอนมทพิสูจน์ให้เห็นจริงอยู่ในตัวคือ ถ้าวรมทุก ๆ ตอนเข้า

แล้วเขียนเป็นเล่ม เหมือนกับผู้ที่แปลได้ทำเองแล้วกับอ่านใหม่รวดเดียวจบ เชื่อว่าจะกลบรัดกว่าเป็นเรื่องสั้นมากกว่ายาวไปเสียอีก และบางทีจะนึกเหมือนนักปราชญ์หนึ่ง ซึ่งเคยอ่านรวดเดียวจบดังที่ถามว่า..—
“ไม่ควรคัดของเก่าออกเสียเลย ถึงจะยาวอีกต้องเท่านั้นไม่เป็นไร”

จะอย่างไรก็ดีเรื่องแปลได้ดำเนินไปตามรูปที่ถามมานั้นเองจะผิดถูกประการใดก็ได้แล้วแต่ท่านผู้อ่านผู้ฟังจะวินิจฉัยเอาเอง ผู้แปลยอมดำรงภาพตามจริงโดยซื่อสัตย์ ขอท่านปราชญ์ทั้งหลายได้โปรดอภัยด้วยนึกเสียว่าผู้แปลมิได้มีความประสงค์อื่นใด นอกจากจะเพ่งเล็งผลประโยชน์ของนักเรียนเป็นเกณฑ์ ถ้าดำเร่จัดท่วงคอบเพาะปลูกความนิยมของเด็กนักเรียน ให้ยิ่ง อยากวี พงศ์วาทคาร แห่งชาติของตนบ้างเล็กน้อย ก็นับว่าดำเร่จัดความประสงค์แล้ว

ถ้าเด็กนักเรียนสมัยนี้ มั่นด้อยเหมือนข้าพเจ้าครั้งยังเป็นนักเรียนอยู่ เมื่อเขาอ่านเรื่องทศไทย (ซึ่งต่างพากันว่ายาวยืดยาว) แล้วก็ยังน่ากล้วอยู่ว่าจะนึกอยากวีต่อไปอีกหน้อยต่างหากว่า :— “เมื่อราชทูตกลับเมืองไทยแล้วท่านได้เป็นอะไรต่อไปเล่า ทำไมอยู่โง่สมัยจะไม่ค่อยพอให้รู้ความเป็นเงา ๆ น้อย่างหรือที่มารู้เรื่องทางต่างประเทศจนละเอียดระเอียด แต่ส่วนเรื่องในเมืองของตนเองดึกดำบรรพ์เลย ” ส่วนข้าพเจ้าเป็นความจริงคงคิดเช่นนั้นเป็นแน่ เพราะเคยคิดมาแล้วสำหรับเรื่องอื่นไม่รู้จักรายค่อกราย เช่นกำลังอ่านเรื่องของ

ผู้ใดหนึ่งคนจิตใจ แต่ครั้นเขาแต่งงานเสร็จแล้วบ้าง เรื่องก็มาต
 เอยเสียคือๆ ไม่ยกกล่าวประวัติต่อไปให้ตลอดอายุของผู้นั้นจนรู้เห็นผล
 ดีและผลชั่วแห่งการกระทำของเขาผู้นั้นว่าได้เป็นไปอย่างไร เป็นเรื่อง
 ค้าง ๆ เติงอยู่อย่างไรมิรู้ อ่านไม่ค่อยรู้ ดึกอึมเคย

สำหรับเรื่องทูตไทยนี้ ถ้าจะยุติเพียงเท่าที่ตนฉบับเดิมกล่าว
 ไว้แล้วก็จะเขาเกณฑ์เรื่องค้าง ๆ ทำนองเดียวกัน ข้าพเจ้านึกฉะ
 จังคิดจะใคร่ต่อเรื่องทูตไทยนั้นบ้าง แต่รู้ดีว่ามีใช้การง่าย เพราะ
 คำราโโบราณในสมัยราชทูตนั้นทุกวันนี้ค่อนข้าง จะหายากอยู่สักหน่อย
 และถึงแม้จะค้นหาได้บ้างบางฉบับ ก็ไม่ได้เหมาะแก่ความต้องการนัก
 เพราะโดยมากเป็นหนังสือฝรั่งซึ่งผู้เขียนในเวลานั้นมิได้มุ่งหมายให้ชน
 ชนหลังรู้ จำเพาะเรื่องราชทูตไทยนี้ ที่มักกล่าวถึงบ้างก็เป็นการบังเอิญ
 โดยกล่าวพาดพิงไปถึงในบางแห่งบางรายเท่านั้น ส่วนคำนานช้างไทย
 เค้าก็ยังอดคิด มั่นน้อยกว่าคำนานฝรั่งไปเสียอีก เพราะหลักฐาน
 โบราณคดีในเมืองไทยนับเป็นศูนย์หายไ้เสียมากครั้ง กรุงศรีอยุธยา
 เสียแก่พม่าซ้ำอีก ๆ เมื่อบ้านเมืองให้วินาศแทบจะไม่มีอะไรเหลือไว้
 เป็นหลักพงศาวดาร ต้องอาศัยความทรงจำของคนโบราณช่วยกันจด
 ใหม่อตามทรีไ้โดยนไ้ได้ฟังมา แต่เป็นธรรมดาของการเขียนพงศาวดาร
 ชนิดนี้ ต้องบกพร่องมากมายก่ายกอง มีตกหล่นหายศูนย์หรือสลับ
 หน้าเป็นหลัง ๆ เป็นหน้า ๆ จนออกยู่่ง ทำให้คำนานใหม่เหล่านี้

เป็นตำนานผิด ๆ ถูก ๆ ไม่ค่อยจะน่าเชื่อถือ

เพราะเหตุนี้อธิบายมาแล้ว ถึงแม่ประวัติของท่านราชทูต
ซึ่งตั้งใจจะเรียบเรียงเป็นชั้นเป็นอัน จากหนังสือโบราณทั้งไทยและ
ต่างประเทศเท่าที่หาพบเจอคนหามาได้ จะยังไม่เป็นประวัติที่บริบูรณ์
ดี ต้องขอท่านผู้อ่านโปรดระลึกว่า ชรามคามผู้สร้างบ้านเรือน ถ้ามี
เครื่องมือหยาบทั้งอุปกรณ์และตัวไม้ เครื่องดื่มการก่อกำไม้อะไรจะ
สร้างบ้านใหญ่โตหรือฐานไม้ได้เอง แต่ถึงจะสร้างให้งดงาม
ใหญ่โตไม่ได้ดังใจนึก เพียงสร้างกระท่อมน้อย ๆ พอได้พักอาศัย
ร่มเย็นชั่วคราวหนึ่งกึ่งวันกว่าดีกว่าไม่มีบ้านอยู่เลยเถิด นึกได้ดังนี้
นั้น ถ้ามีการกล่าวประวัติของออกพระวิสุทธิกษัตริย์ราชทูตของสมเด็จพระนารายณ์ด้วย

พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงยกย่องราชทูต ในพระราชสาส์นตอบ

เมื่อราชทูตจะกลับมาเมืองไทยนั้น นอกจากเครื่องราช
บรรณาการซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านายและเสนาบดีฝรั่งเศสฝากมา
ถวายตามประเพณีบ้านเมืองที่เป็นไมตรีกัน ราชทูตยังเชิญพระราช-
สาส์นตอบของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส สำหรับพระเจ้ากรุงสยามมาด้วย

ในพระราชสำนักนั้น มักกล่าวถึงการผูกมิตรไมตรีกับชนชั้นชนในหลวง
เมืองไทยให้ทรงเลื่อมใสในศาสนาคริสต์เพื่อพระองค์จะได้ นำความ
สู่ขมาสู่พระองค์และชาติของพระองค์ในอิทธิโลกและปรโลก ทั้งทรง
ฝากฝังราชทูตและชาวฝรั่งเชื้อพร้อมทั้ง คริสต์ชนอื่น ที่มีอยู่ในพระราช
อาณาจักรสยาม แล้วยกเตยพรรณนาถึงคุณงามความดีของราชทูต
ไทยเมื่อยังอยู่ในพระราชสำนักฝรั่งเชื้อเป็นใจความว่า:— “...การที่
พระเจ้ากรุงสยามทรงพระประสงค์ที่จะผูกไมตรีกับเราเจ้าแผ่นดินฝรั่ง
เชื้อนี้ ไม่มีสิ่งใดอาจช่วยให้สำเร็จได้สะดวกเท่ากับการที่พระองค์
ทรงเลือกตั้งขุนนางไทยที่มีอัธยาศัยและความสามารถในราชการ ส่ง
มาปรึกษาการเมืองตรงต่อเราทีเดียว และราชกิจอัน พระองค์
ได้ทรงกระทำสมใจเรานี้ก็อยู่แล้ว

อนึ่ง ว่าแต่การที่พระองค์ทรงเลือกตั้งราชทูตส่งมายังเรา
คราวนี้โดยเฉพาะ ก็เป็นพยานอ้างไปถึงพระปรีชาญาณอันสูงส่งของ
พระองค์ดีกว่าคำกล่าวเล่าลือใดๆ เรามาดังเกิดคุณลักษณะมรรยาท
แห่งราชทูตของพระองค์นี้ รู้ดีว่าเป็นคนรอบคอบรู้จักปฏิบัติราชกิจ
ของพระองค์จนถนัดมาก หากเราจะมีฉวยโอกาสเพื่อเผยแผ่ความ
ชอบแห่งราชทูตของพระองค์บ้าง ก็จะเป็นอยู่ดีธรรมไป เพราะราช
ทูตได้ปฏิบัติจนแต่ที่ถูกใจเราทุกอย่าง โดยแต่คำคำที่พูดออกมา
ที่ไรแต่ละคำๆ ก็ก็น่าปลื้มใจและน่าเชื่อทุกคำ ต่อเมื่อเรามาได้ยิน

ได้ฟังคำกล่าวของราชทูต จึงได้หยั่งรู้ในพระทัยของพระองค์ชัด
 เจนว่า พระองค์ทรงไว้วางพระทัยในตัวเราลึกซึ้งยิ่งใด เลยเป็นเหตุ
 บันดาลให้เราเองนึกอยากตอบสนองพระราชไมตรีจิตของพระองค์นั้น
 โดยมีพัก จะต้อง ระวังหน้า ระวังหลัง ชั่งน้ำหนัก พระทัยของ พระองค์เสีย
 ก่อนกลับเป็นที่ยินดียากผู้ใดกับ พระองค์ ยิ่งเร็ว เป็นยิ่งดี สำหรับ
 ท้องของพระนคร..... เหตุการณ์ดังทุกอย่าง ที่ราชทูตของพระองค์ได้
 ร้องขอต่อเราในนามของพระองค์เช่นขอให้ส่งบาทหลวงที่ชำนาญการ
 วิชา สำหรับไปแผ่ความรู้แก่พลเมืองของพระองค์ เราก็นึกได้เลือก
 ส่งไปให้ ๑๒ องค์ และได้ให้โดยดลไปกับราชทูตของพระองค์ด้วย
 หวังว่าพระองค์จะทรงเอาพระทัยใส่ทะนุบำรุงท่านทั้งหลาย เหล่านี้ซึ่ง
 เป็นพลทหารพียงของเรา อนึ่งที่พระองค์ทรงขอทหารของเราสำหรับ
 ช่วยป้องกันมิให้ราชศัตรูของพระองค์มาแย่งดินแดนของ พระองค์นั้น
 เราก็ดำเนินไปด้วยแล้ว พระองค์จะทรงประสงค์ใช้สอยสถานใดก็เชิญ
 พระองค์ทรงกระทำความตกลงกับราชทูตของเราที่ตั้ง ออก ไป พร้อม
 กับราชทูตของพระองค์คนเทอญ.....”

ท่านบาดหลวง เดอ ลา แซลล์ ชมเชยราชทูต

นอกจากคำยกย่องในพระราชดำริของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส
นั้น ในสมณดำริของท่านบาดหลวง เดอ ลา แซลล์ หัวหน้าของคณะ
เยซุอิตในประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นผู้รับ ๆ ดังของพระเจ้าแผ่นดินให้
จัดการบอกบุญเด็กเพื่อบูชาพระดังสมเยซุอิตที่เป็นปราชญ์ดังมาเมือง ไทย
มีมาถวายแด่สมเด็จพระนารายณ์ ก็ยังมีปรากฏเป็นใจความเกี่ยวถึง
ราชทูตอีกว่า:— “...อาตมภาพต้องขอพระวโรกาส เพื่อกล่าวอ้าง
ถึงราชทูตของพระองค์ เป็นต้นเจ้าคุณอัครราชทูตว่า ไม่ว่าที่ไหน
เจ้าคุณได้ปฏิบัติตนอย่างเฉลียวฉลาด และสุภาพเรียบร้อยทุกประการ
เจ้าคุณได้เชิดชูเกียรติยศของพระองค์ให้เด่นสูง โดยมีได้แสดงกิริยา
อหังการเยอหยิ่งอวดอ้างวางโตให้เป็นที่น่ารังเกียจผู้ใดเลย ฉะนั้นจึง
เป็นที่พอใจของชาวฝรั่งเศสทั่วไป นับแต่ชนพลเมืองจนถึงพระเจ้าอยู่
หัวเป็นที่สุด อาตมภาพไม่อาจล่วงรู้ได้ในความคิดเห็นของเหล่า
ราชทูตแห่งพระองค์ แต่เป็นที่มั่นใจว่า ราชทูตทั้งหลายคงได้แลเห็น
แก่ตัวรู้แก่ใจว่าอาตมภาพได้เพียรพยายามอย่างที่สุด ที่จะจัดหาโอกาส
นำความชอบมาสู่ท่านราชทูต ให้เป็นที่พอพระทัยของพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวอยู่เต็มอ ทงนี้เพื่อบำรุงพระเกียรติยศของพระองค์ให้
เต็มศักดิ์และเพื่อสำเร็จราชกิจของพระองค์โดยสวัสดิมงคล อาตมภาพ

มีความยินดีขอถวายพระพรให้ทรงทราบว่า ตามดัดยั้งจึงเท่าที่อาตม
ภาพได้เคยแต่เห็นการต้อนรับราชทูตของต่างประเทศมาแต่ก่อน ก็ยัง
ไม่เคยเห็นราชทูตประเทศใดได้รับเกียรติยศเป็นพิเศษ เท่ากับ ราชทูต
ที่พระองค์ลงมาเจริญทางพระราชไมตรีคราวนี้.....”

ราชทูตลงเรือกลับมาเมืองไทย

ครั้นได้เวลา ฝ่ายราชทูตสยามและราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งจะ
โดยสารมาเมืองไทยด้วยกัน พร้อมทั้งบาทหลวง และนายร้อยนาย
กองและพลทหาร ที่พระเจ้ากรุงสยามทรงขอเพื่อป้องกันบ้านเมือง
ของพระองค์ ต่างก็มารวมกันที่เมืองเบรสต์ แต่การที่จะรวบรวม
คนเป็นอันมากและเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ ทั้งเรือดำหรับบรรทุกมา
หนทางไกลให้พร้อมพร้อมกันมิใช่การเล็กน้อยเลย ต้องกินเวลาเตรียม
คอยอยู่ที่เมืองท่าหนอนอกนานวันกว่าจะเคลื่อนเรือออกจากท่าได้.

กระบวนเรือที่จัดกันนี้ เป็นชนิดเรือรบขนาดใหญ่ ๖ ลำท่าน
นายพลเรือ เดอ โวว์กรูว์ต์ เป็นผู้ดำรงตำแหน่งแม่ทัพควบคุมบังคับ
การเรือดีทริชชาติทั่วไปทั้ง ๖ ลำ แต่ท่านลงประจำอยู่ในเรือชื่อ เดอ
กายาร์ดี (ชื่อนี้คล้ายกับจะว่าเรือศรีวัดมรรคชัย) พร้อมด้วยคณะ

ราชทูตทูตสยามทั้งห้ารับกับท่านตั้งพระราชเดอ์ยอน และบาดหลวง.
เดอ์แบ่ บาดหลวงเดอ์บดงค้บาดหลวงค้อมัย และบาดหลวงคาซาร์ต
ซึ่งเป็นตามเคยไปมากับราชทูต และเป็นผู้ได้จัดรายงานการโดยสาร
จากฝรั่งเศสถึงเมืองไทย ส่วนคนอื่นนอกจากนี้ต่างก็แบ่งแยกย้ายกัน
ลงตามลำดับ ครั้นจัดการเรียบร้อยแล้วรุ่งขึ้นวันเสาร์ที่๑เดือนมีนาคม
ประมาณเช้า ๘ นาฬิกา ปรีดิศคักราช ๑๖๘๗ ก็ได้ชักไปบอกไป.

ราชทูตดูสุริยคราสตามทางกลับมา

เหตุการณ์ในระยะทางกลางทะเลอันตื้นลึก ก็ได้เป็นไปตาม
ธรรมเนียมเรือโบราณโบราณ บางวันได้ลมดีบ้าง บางวันขาดลม
บ้าง เดินช้าเร็วไม่เสมอกันดังนัดตลอดถึงต้องเดือนเศษ จึงได้เกิดคำ
โจษกันไปมาในเรื่องราวพวkbาดหลวงด้วยกัน ว่าไม่ช้าจะมีสุริย
คราสปรากฏอย่างเต็ม ขณะที่เรือถึงแถวตรงเกาะคาบเวรด์ เกาะ
ค้เน ด้วยเคยได้ยินมวงเขยร์คราสดีนี้ เจ้ากรมว่าที่พระโหราธิบดี ว่า
จะมีแน่ แล้วคำโจษนั้นก็เงียบหายไป ไม่มีใครสนใจต่อไป เพราะ
เข้าใจไปตามกันว่าถึงจะมีสุริยจริง ก็น่าจะมีได้เห็นเสียแล้ว คำที่
เรือคงจะแล่นเฉยเชยที่พอจะให้เห็นได้

ส่วนราชทูตสยามเล่า พอได้ยินแว่วๆ ว่าไม่ช้าจะมีศุภ
คราส ต่างก็พากันอยากจะทำให้แน่ว่าจะมีจริงหรือไม่จริง และถ้า
มีแล้วคนในเรือจะเห็นด้วยหรือไม่ ถึงจะบอกกับท่านเท่าไรว่าน่ากลัว
จะไม่ได้แต่เห็นเฉยๆ ท่านก็ยังไม่ฟัง รมเร้าแต่จะให้รู้เหตุผลทั้ง
ปวง ว่าถ้ามีจริงเหตุใดจึงจะมีให้เห็น

คุณพ่อคอมัยเห็นท่านราชทูตผู้ใจเรื่องศุภคราสดังนั้น ก็รับ
ว่าจะคิดคำนวณดูแล้วจะบอกให้ แล้วคุณพ่อก็นั่งคิดตำราโหรดูทั้ง
คืนทั้งวันจนรู้แน่ๆ วันที่จะมีศุภคราสนั้น เรือจะแล่นประมาณไปถึง
ไหน และอาจเห็นศุภคราสได้แค่ไหน ครั้นคิดเสร็จแล้ว คุณพ่อ
เขียนแผนที่ทั้งโลกทั้งพระอาทิตย์ พระจันทร์และดวงดาวพร้อมเสร็จ
ทั้งนั้นเพื่อแสดงให้ท่าน ราชทูตเข้าใจ ในเรื่อง ศุภคราสว่า เป็นไปอย่าง
ไร เพราะท่านยังสงสัยถือตำราเก่าที่ว่าศุภคราสก็คือน้ำขึ้นเดือนขึ้น
เอง

ท่านราชทูตเห็นแผนที่นั้น ทั้งฟังคำอธิบายของคุณพ่อคอมัยเข้า
ใจดีก็เคยดีใจใหญ่ด้วยที่คนจะได้เห็นศุภคราส เพราะเป็นธรรมชาติ
ของท่านต้องอยากดูอะไรต่ออะไรที่เกี่ยวกับโลกอยู่เสมอ แต่นั้นมา
ท่านราชทูตแปลกใจในความสามารถของคุณพ่อคอมัย ที่สามารถ
คาดศุภคราสได้อย่างแม่นยำถึงเพียงนี้ แต่ที่จริงในใจท่านยังสงสัย

อยู่ว่า จะแน่หรือไม่แน่อย่างที่คุณพ่อทำนายไว้ก็ยังไม่รู้ เพราะแผน
 ๑๑ ของคุณพ่อถึงกับกำหนดว่าฉันนั้นเท่านั้น โมงเท่านั้นมิดี เรือจะอยู่ที่
 ๑๒ ตรงนั้น โดลกกับพระอาทิตย์และดวงจันทร์ ก็จะมาเกี่ยวมีดบัง
 ๑๓ กันอย่างอย่างนั้น กว่าจะละเอียดอย่างกับตาเห็น ทำนายแม่นราว
 ๑๔ กับไปปรึกษาพระอาทิตย์มาก่อน

ครั้นถึงวันที่ ๑๑ เดือนพฤษภาคม ปี ๑๖๘๗ ซึ่งเป็นวัน
 ๑๕ ทำนายว่าจะมีสุริยคราส ขณะนั้นเรือราชทูตแดนมาถึงดักกริ ๒๓
 ๑๖ ไต้ฝุ่นศูนย์กลางของโลก ตรงกับดักกริ ๓ ไปทางตะวันตก ถัดจาก
 ๑๗ เด่นเมรุเตียนของกรุงปารีส ซึ่งผ่านเกาะ ๆ หนึ่งโนแถบนั้นเรียกชื่อ
 ๑๘ เกาะเล็ก มุดน้ำที่แห่งสุริยคราสนั้นเริ่มจับปรากฏฉายานิมิต คือ
 ๑๙ ดังได้เห็นดวงอาทิตย์ค่อย ๆ แห้งไปทีละเล็กทีละน้อยตั้งแต่เวลา
 ๒๐ เข้า ๘ นาฬิกา ๔๘ นาที และเป็นดั่งรพคราสจับเต็มทีมืดดวง ตรง
 ๒๑ กับ ๓๐ นาฬิกา และดวงอาทิตย์เป็นโมกขบริสุทธ์ปรากฏเห็นเต็ม
 ๒๒ ดวงใหม่เป็นเวลา ๑๑ นาฬิกาตรง แต่ราชทูตขึ้นไปคอยค้อยบนดาด
 ๒๓ ฟ้าเรือกำบังแต่เขามืดแล้ว เมื่อท่านราชทูตเห็นมีสุริยจริง เห็น
 ๒๔ จริง สัมผัสที่คุณพ่อคอยทำนายไว้นั้น ก็ชมเชยดีด้วยปัญญาของคุณ
 ๒๕ พ่อว่าเก่งมาก กระบวนเลขฆานาที่แล้วไม่มีใครเหมือน ท่านเป็น
 ๒๖ ปราชญ์แท้.

รัฐประศาสน์ของเมืองไทย

ที่ให้ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งอยู่ในกรุงสยาม

ต่อไปคือการเดินเรือถึงคาบอาฟริกาได้ก็ดำเนินกันไปอย่างจัด
ชุดตามธรรมเนียมของการเดินเรือเมื่อครั้งก่อน อันว่าแหลมอาฟริกา
ใต้ในเวदानันหาใช่เมืองชนของอังกฤษดังทุกวันนี้ไม่ เวदानันเป็นของ
ฮอลันดา ซึ่งเป็นศัตรูคู่อริของฝรั่งเศสในสมัยนั้นตลอดรัชกาลของ
พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เวदानันฮอลันดามีอำนาจในเบงกอลบุพทิศแถบ
กรุงสยามนี้ ศัตรูกับอังกฤษในสมัยนั้น และฮอลันดามีนิสัยคล้ายกับ
ชาติทั้งหลายเมื่อชตาชนคือชอบตมืองหนเมืองไหน ซึ่งอยู่ใกล้เคียง
กับเกาะชวาสุมาตราซึ่งเป็นเมืองชนของตนอยู่แล้ว

ในข้อนี้ ในหลวงเมืองไทยหลายพระองค์กับเสนาบดีผู้ฉลาด
หลายท่านแต่เห็นภัยข้างหน้าสำหรับเมืองไทย ว่าถ้าชนอยู่แต่จำพัว
ตัว ไม่มีชาติใหญ่มาแผ้วถัมภ์คงชวงหน้าชวงตาชาวฮอลันดาได้บ้าง
น่ากลัวว่ามีวันใดก็วันหนึ่งฮอลันดาคงฮุบเอา เมืองไทยไปเป็น เมืองชน
เป็นนั่นคง สมเด็จพระนารายณ์เห็นได้โอกาสดั่งทรงดำเนิราโบาย
อย่างเกษียรียที่ฉลาด คือพระองค์ทรงเชิญฝรั่งเศส ซึ่งเป็นศัตรูคู่อริ
วิวาทกับฮอลันดาเข้ามาตั้งไว้ในเมืองไทย ทรงพระราชทานฐานที่

บ้านเมืองเป็นนิติชาติในบางแห่ง เช่นที่ท่าเมืองมฤทแห่งหนึ่ง ที่ท่าเมืองสงขลาแห่งหนึ่งด้วยทรงพระดำริว่า ถ้าฝรั่งเคียดมาอยู่ครอบครองที่เหล่านั้นแล้วเขาคงสร้างค่ายคูประตูหอรบไว้อย่างมั่นคงถาวรป้องกันมิให้เมืองเหล่านั้นตกไปอยู่ในอำนาจของศัตรูแห่งตนจนสุดความสามารถและส่วนเมืองไทยเก่า เมื่อเมืองชายทะเล ซึ่งเป็นเหมือนหนึ่งประแจไขประตูให้ศัตรูเข้ามาในเมืองสยาม เป็นกรรมสิทธิ์อยู่ในอำนาจของชาติใหญ่ที่เป็นไมตรีกัน และเจ้าเป็นศัตรูของศัตรูแห่งตนอยู่ด้วย ก็ค่อยผ่อนคลาหัดสบายหน่อย มิฉะนั้นถ้ากลัวการจะไม่ตลอดรอดฝั่งไปถั่งไหน

ก็ที่ฝรั่งเคียดมาตั้งอยู่ในเมืองไทยครั้งนี้ ฮอลันดาก็รอยเค็มใจเหมือนกันว่า มาเป็นอุปสรรคขัดขวางทางดำเนินมิให้เขากลับเมืองไทยกินตามสบาย แต่จะทำไมกันไม่ได้โดยทางตรงได้แต่รังเกียจระวังความน้อยเมื่อโอกาสมาถึงเท่านั้น เป็นต้นเมื่อเรือของฝรั่ง—เคียดต้องรอฟักตามเมืองท่าที่เป็นของฮอลันดา เช่นที่คาบอาฟริกาใต้และเมืองบาตาเวีย ซึ่งจำเป็นต้องแวะทุกเที่ยวมาเมืองไทย ทั้งต้องเมืองนั้นที่ฝรั่งเคียดมาขอชนบทบ้าง ขอบรรทุกันบ้าง ขอซื้อเข้าของบ้าง ฮอลันดาไม่ค่อยยอมง่าย ๆ.

ราชทูตถึงคาบอาฟริกาใต้

เมื่อราชทูตไทยผ่านคาบออฟคุตไฮไปคราวนี้ อาศัยที่เจ้าเมือง
กับคุณพ่อตาซารด์เป็นคนคุ้นเคยชอบพอกันส่วนตัวเจ้าเมืองมิได้แสดงความ
อิดหนาระอาใจแก่คนที่มากับราชทูตเลยซ้ำยินดียิ่งอนุญาต ให้เรือ
ฝรั่งเศสทั้ง ๒ ลำรอฟักดำหรับบรรทุก และรักษาคนเจ็บที่เป็นบด
กันมากได้นานตามชอบใจ ฉะนั้นเรือทั้ง ๒ ลำจึงเป็นคั้งรอรออยู่ที่คาบ
อาฟริกาใต้ ตั้งแต่วันที่ ๑๑ ถึงวันที่ ๒๕ เดือนมิถุนายน ในระหว่าง
๑๒ วันเศษที่เรือรอฟักอาศัยในอ่าวนี้ ราชทูตไทยและฝรั่งเศสกับ
บาทหลวงและคนอื่นที่มาด้วยกัน ต่างก็ฉวยโอกาสนั้นสำหรับเขียน
จดหมายฝากไปกับเรือชื่อ ตามาตัญด้า ๑ ในจำนวนเรือ ๒ ลำที่มา
ด้วยกันนั้นซึ่งจะกลับไปบอกข่าวยังประเทศฝรั่งเศสว่า ขบวนเรือ
ราชทูตเดินทางไปถึงแหลมอาฟริกาใต้โดยปราศจากอันตรายแล้ว

จดหมายที่ราชทูตไทยเขียนจากอาฟริกาใต้ฝากไป ยัง เมือง
ฝรั่งเศสคราวนี้ ยังมีปรากฏอยู่ ๓ ฉบับ ๆ ๑ ถึง ฯพณ ฯ ท่าน
มาร์กีส เดอ เซ เบอ เด เดนามด์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อีก
ฉบับ ๑ ถึงมงเซียร์ เดอตาญญากรรมการของบริษัทค้าขาย ใน
ตะวันออก ชื่อกรบ่าญแดส์แซนต์ และอีกฉบับ ๑ ถึงท่านบาทหลวง
เดอตาแซด หัวหน้าเยซุอิติกาย ผู้จัดการส่งบาทหลวงมาเมืองไทย

จดหมายฉบับที่ ๓ และที่ ๒ นั้น ค้นร่างเดิมที่ท่านราชทูต
เขียนเองเป็นภาษาไทย ทุกวันก็ยังเก็บรักษาไว้ในห้องสมุดของกระ
ทรวงประเทศราชแห่งประเทศฝรั่งเศส ท่านอาจารย์เซเดต์ บรรณา
ธิการหอพระสมุดวชิรญาณดำหริ่ง พระนครได้ถ่ายแบบจำลองจาก
ต้นฉบับเดิม มาประดิษฐานไว้ในหอพระสมุดที่กรุงเทพฯ ใครจะใคร่
เข้าไปชมดูเป็นขวัญตาได้ จะเห็นลายมือและจำนวนโวหารของคน
ไทยในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ว่าผิดแผกกับสมัยอย่างไร ทั้ง
จะมีประโยชน์ทางอื่นอีกทางหนึ่ง คือดำหริ่งคนที่ยังเป็นคนต้องจิต
ต้องใจเรื่องราชทูตของพระนารายณ์นี้ ไม่รู้แน่ว่าเป็นของจริงหรือ
ของประดิษฐ์คิดเล่นสนุก ๆ เมื่อเห็นลายมือโบราณแท้ ๆ พังลำ
นวนไทยโบราณแท้ ๆ ก็จะต้องความสงสัยดังปิดตึง เพราะว่าเมื่อ
เห็นพยานหลักฐานชัดเจนนั้น ก็หมดข้อสงสัยเบี่ยงบ่ายเสียสิ้น ไม่
เหมือนเรื่องแปลจากภาษาฝรั่ง ซึ่งอาจมีผู้เข้าใจว่าถูกประดิษฐ์คิด
เดิมตามอำเภอใจของผู้เรียบเรียงและของผู้แปล เช่นดังที่ข้าพเจ้า
เคยได้ยินผู้มีชอกกล่าวหาว่า “รายงานราชทูตนี้ จำนวนโวหารช่าง
อ่อนหวานกระไร มัวแต่ยกย่องราชทูตตะพึดตะพือไป ดูท่าที่ฝรั่ง
แกล้งเล่นสนุก ๆ ไปตามเพลงละครมึง ”

คำคดีเช่นเหล่านี้ ถ้าพิจารณาให้ดีแล้วไม่ค่อยจะมีน้ำหนักอะไร
ก็มากนัก เพราะผู้เขียนรายงานต่าง ๆ เหล่านั้นล้วนเป็นผู้หลักผู้

ใหญ่ในสมัยของเขา เขาจะกล้าประชันรู้ความให้เสียชื่อเสียงของกันและกันอย่างนั้นเจียวหรือ เห็นที่จะเป็นไปไม่ได้ เขารู้ความมาอย่างไร เขาก็พิมพ์ลงอย่างนั้น แต่อาศัยเหตุที่สมัยของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ เป็นสมัยคิดคำนวณอ่อนหวานกว่าที่พวกเราสมัยเคยไคยนี้ จึงฟังดูออกจะหวานมากเกินไป แต่ถึงนิยมิใช้คำนวณอ่อนหวานฉะนั้น มิใช่ว่าเขามีรักษานิติธรรมแห่งนักเขียนเมื่อไร เขารักษาย่างเต็มที่ถึงเขาขอรราชทูตมากก็จริงอยู่ มิใช่ว่าเขาขออนเจตนาแต่ที่จะขออนจับโกหกได้อ่านที่บทที่ทวนไม่พบเลย ดูช่างผิดกันไต่กับรายงานไทยตามที่ปรากฏใน พระราชพงศาวดารซึ่งยังใช้กันอยู่ทุกวันนี้ เป็นไหนๆ ในพระราชพงศาวดารเดียวกันก็มีที่เหลือกต้นอยู่เป็นหลายข้อ ตัวอย่างเช่นตอนที่กล่าวว่จักรราชทูตสยามได้รับ ภรรยารจาก พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ถึงกับมีบุตรชายด้วยกันคนหนึ่งหน้าตาเหมือนกับพ่อ ขอน้อยว่าแต่ผิดด้วยประเพณีกษัตริย์ฝรั่งเศสจนไม่ต้องวินิจฉัยเลย เพียงบอกให้รู้ว่าราชทูตอยู่กรุงปารีส ๕ เดือนเท่านั้น จะทันได้เห็นหน้าบุตรจำมาเด้าให้พวกพ่อฟังที่ไหน อีกตอนหนึ่งตรงที่ว่าพวกคนไทยที่ไปกรุงปารีสครั้งนั้นได้ดำแดงวิทยาคมหน้าหนึ่ง โดยให้ฝรั่งยิงด้วยปืนแล้วมันดาลให้ลูกปืนตกลงมาในภาดจำเพาะหน้า และอะไรๆ อ้ออะไรอีกมากมาย ข้อเหล่านี้ใครจะเชื่อได้ง่ายๆ ย่าว่าแต่คนสมัยนั้นจะเชื่อยากเลยถึงตัวท่านราชทูตเองคงไม่หลงถึงกับลงเรื่องพรรคนไว้อวดใน

รายงานของคน น้ากตัวท่านจะมีได้ปรากฏเสียด้วยซ้ำ เรื่องเหล่านี้ คงได้เกิดแซมแทรกเข้ามาในพระราชพงศาวดารเมื่อภายหลังอายุของท่านเสียมากกว่าอย่างอื่นเป็นแน่นอน อย่างไรก็ตามเมื่อเทียบตำนานฝรั่งและตำนานไทยในเรื่องเดียวกันนี้ ก็ยังจะพอเชื่อตำนานฝรั่ง หวาน ๆ โดยไม่ต้องฝืนใจเท่าไร คำที่จับผิดไม่ได้ ส่วนรายงานไทยยังมีที่สงสัยมาก

ขอขยี้เรื่องนี้ที เพื่อจะได้แนะนำจดหมายที่ท่านราชทูตได้เขียนเองเป็นภาษาไทยมาให้ผู้อ่านฟังดู ว่าตำนานโวหารและอักขระที่ท่านนิยมใช้ในเวลานั้นว่าเป็นอย่างไรกัน

จดหมายฉบับต้น

อักขระเดิม

๑ หนังสือออกพระวิสุทธิสุนทรราชทูต ออกหลวงภักดีอาราชไมตรี อุปทูต ออกขุนศรีวิสารวาจา ศรีทูต มาถึงทามมูตังแพ ผู้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่แห่งพระมหากษัตริย์ราชเจ้าอยุธยาด้วย ด้วยอัตราทั้งปวงมาถึงถานทั้งนี้แต่ได้รับคำนับแต่นับถือแต่เอาใจใส่พิทักษ์รักษาแห่งชาวฝรั่งแต่ทั้งปวง ซึ่งเข้าไปส่งอัตราถึงกรุงศรีอยุธยา นั้นจึงในท่าทางอันมาไกลนั้นมิได้มีความทุกข์แต่มีความสดุกสบายอยู่มิได้

ขาด บัดนี้อัถโนได้มีน้ำใจขึ้นข่มขืนดัดด้วยได้พบทาทางซึ่งจดำแดงแก่
 ทานขอใจแห่งอัถโนด้วย บุนคุณของท่านมีแกอัถโนเมื่ออยู่ณ
 กรุงฝรั่งเศส แลอัถโนยังรับคุณของท่านอยู่จนเทาทุกวันนี้ ถึงว่าทา
 ทางนั้นมันดีดวกกดี อัถโนก็จมีได้รู้เป็นทุกเคย แลความดีคุณนั้นม
 ห้ายเลย ด้วยอัถโนมีอัน จ คิดถึงด้รวพอันว่เสดซึ่งโตพบโตเหนณ
 กรุงฝรั่งเศส แลเมื่ออยู่ณกรุงฝรั่งเศส แลด้รวพอันว่เสดนั้นกกลุ่มอยู่
 แลด้ถึงด้ถึงนั้นชักชวนน้ำใจให้ไปข้างโนนบ้าง ข้างโนนบ้างให้รำคาน
 ใจน้อยนึ่งแลบัดนี้มันคนอันเปลดาอยู่ ด้รวพอันตรการทั้งปวงนั้นอัถโน
 ก่เรียกมาในความคิด พิจารณาเหนด้ถึงด้ถึงด้วยอันดีให้สบายใจแด
 อัถโนจำเป็นจว่าแกทานตามจริงมีคิดเหนความสนุก สบาย ใน แผน ดิน
 นั้นจสนุกสบายเท่างคิดถึงญดศักดิ์แห่งพระมหากษัตริเจ้าผู้ใหญอัน
 หาผู้ใดจแปดบุนดัมภารให้สั้นมีโต ดูจึ่งพระมหากษัตริราช
 ผู้เป็นเจ้าแห่งอัถโนได้ครัดแต่โตต้องปี่ดามปี่แล้ว ว่าพระมหา
 กษัตริเจ้ากรุง ฝรั่งเศสนี้เหนดัมคองจเป็นพระมหากษัตริแพะพระมหา
 กษัตริทั้งปวง หัวแควนเฮอร์อบแต่ความคึดทั้งปวงนั้นมิได้ออกจาก
 บันญาอัถโนจนเทาบัดนี้ เหตุนี้ถึงวาโกดไปทุกวันทุกวันจถึงเมือง
 อัถโนแดเหนมีขามันนาจถึงทงหนกดี อัถโนยังคึดถึงบานเมืองแด
 นอยนึ่งปรการนึ่ง แม้นมคึดเกรงกถว่าจขาดความนบนอบแด
 ความ นั ถือ แห่ง พระ มหา กษัตริ เจ้าผู้ใหญ่ จ ขอแกทานให้เขาทุต

แกพระมหากษัตริย์เจ้าผู้ใหญ่ว่าอันความนับถือแด่นบอบต่อพระมหากษัตริย์เจ้าผู้ใหญ่ว่าอดโนจดินชีวิตจรักษาไว้ในหัวใจให้หมั่นคงมิให้แพ้แก่ความ นับถือ แด่นบ นอบย่นดัดแห่งชาวฝรั่งเศสทั้งปวง แดจอดชาทำให้ชณะทุกคนในความนบอบนั้น อนึ่งอดโนข้อเกทานอันทานมีน้ำใจย่นดัดปรารถนาบำรุงพระราชไมตรีพระมหากษัตริย์—ราชเจ้า ทั้งสอง กรังนี้ ให้หมั่นคง จำเรญดัดไปในอนาคตการ อนึ่งทานมีน้ำใจย่นดัดอดโนแต่เมื่อยังอยู่ในกรุงฝรั่งเศสนั้นประการใด ขอให้ทานมีน้ำใจย่นดัดอดโนดัดไปแด อดโนข้อพอรแก่พระเปนเจ้าผู้ต่างฟ้าต่างแผ่นดินขอให้ช่วยบำรุงโปรดทานให้ทานใดดำเรจตามความปรารถนาทานจงทุกประการ.

หนังสือมาวันพุทเดือนแปดแรม ดอญ คำ เกาะ นพคัก สักราช

๒๒๓๑.

จดหมายฉบับต้น อักษรปัจจุบัน

๑ หนังสือออกพระวิสุทธิสุนทรราชทูต ออกหลวงกัลยา
ราชไมตรี อุปทูต ออกขุนศรีวิสารวาจา ตรทูต มาถึง ท่านมวงเซียร์
เซญเอ แด ผู้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่แห่งพระมหากษัตริย์ราชเจ้าหลุยส์
เดอกรัง ด้วยอดโนทั้งปวงมาถึงฐานที่นี้และได้รับค่านับและนับถือ
และเอาใจได้พิทักษ์รักษาแห่งชาวฝรั่งเศสทั้งปวง ซึ่งเข้าไปส่งอดโน

ถึงกรุงศรีอยุธยา^๕ จึงเฝ้าท้าวทางอันมาไกตพนมได้มีความทุกข์ และ
 มีความตุนักดาบยอ^๖มิได้ขาด บัดนั้น^๗ในได้มีน้ำใจชื่นชมยินดีด้วย
 ได้พบท้าวทางซึ่งจะดำแดงแก่ท่านชอบใจอัถโนด้วยบุญคุณของท่าน^๘
 แก่อัถโนเมื่ออยู่ในกรุงฝรั่งเศส และอัถโนยังรับคุณของท่านอยู่จน
 เฒ่าทุกวันนี้^๙ ถึงว่าท้าวทาง^{๑๐}มีสัตว์ดกก็อัถโนก็ได้^{๑๑}เป็นทุกข^{๑๒}เลย
 และความสุขนั้น^{๑๓}ก็มีหลายเลย ด้วยอัถโน^{๑๔}มอญจะคิดถึงสัตว์พอนวิเศษ
 ซึ่งได้พบได้เห็นณกรุงฝรั่งเศส และเมื่อยังอยู่ในกรุงฝรั่งเศส และ
 สัตว์พอนวิเศษนั้น^{๑๕}กกคุมอยู่ และละดัง ๆ นั้น^{๑๖}ชกชวหน้าใจให้ไปข้าง
 ไนบ้าง ข้าง^{๑๗}บ้าง ให้รำคาญใจอยู่หน่อยหนึ่ง และบัดนั้น^{๑๘}มีคน
 อันเปล่าอยู่ สัตว์พอนตระการทั้งปวงนั้น อัถโนก็เรียกมาในความ
 คิดพิจารณาเห็นละดัง ๆ ด้วยยินดีให้สบายใจ และอัถโน^{๑๙}จำเป็นจะว่า
 แก่ท่านตามจริงมีคิดเห็นความตุนักดาบในแผ่นดิน^{๒๐}นี้ จะตุนักดาบ
 เฒ่าหนึ่งคิดถึงยศศักดิ์แห่งพระมหากษัตริย์^{๒๑}เจ้าผู้เป็นใหญ่ อันหาผู้ใด
 จะแปดกบุญสมควรให้ดังนี้ได้ ดุจหนึ่งพระมหากษัตริย์^{๒๒}ราชผู้เป็น
 เจ้าแห่งอัถโนได้ดั่งแต่ได้ต้องบีบตามบีบแล้ว ว่าพระมหากษัตริย์^{๒๓}เจ้า
 กรุงฝรั่งเศส^{๒๔}นี้ เห็นสมควรจะเป็นพระมหากษัตริย์^{๒๕}ทั้งปวงทั่วแคว้น
 ยุโรป และความคิดทั้งปวงนั้น^{๒๖}ได้ออกจากปัญญาอัถโนจนเฒ่าบัดนี้^{๒๗}
 เหตุฉะนั้น^{๒๘} ถึงว่าไถ่ไปทุกวัน ๆ จะถึงเมืองอัถโน แต่เห็นมีชามีนาน
 จะถึงทางนั้น^{๒๙}ก็ อัถโน^{๓๐}จึงคิดถึงบ้านเมืองแต่หน่อยหนึ่ง ประการหนึ่ง

มาวันพุธ เดือนแปด แรม

มาวันพุธ เดือนแปด แรม

มาวันพุธ เดือนแปด แรม

มาวันพุธ เดือนแปด แรม

มาวันพุธ เดือนแปด แรม

รุ่งเรืองเศสนันประการใด ขอ
ตะอัดโนขอพรแก่พระเป็นเจ้า
ปรดท่าน ใ้ให้ท่านได้จำเริญตา
มาวันพุธ เดือนแปด แรม

ซึ่งโคบังคับกุมบัญญ์ทั้งปวง ด้วยทานดำแดงความยินดีแด่นับถือโค
ให้ดำเรจการทั้งปวงตามพระราช หฤไทยพระ มหากระ ดัตตราธิราช ผู้
เป็นเจ้าอติโน แด่บัดนี้โคพบท่าทางอัน จ เขียนมาให้แจ้งว่ามีน้ำใจ
อันยินดีต่อท่าน เห็นว่าท่าน จ มีโกรดเมื่อแต่ท่านรู้ว่าอติโนทั้งปวง
มาถึงการณ์ทั้งนี้เป็นสุขสันต์บายอยู่แด่อันมานี้ได้ม่อใจนึ้ก แด่เห็น
ว่ายังสามเดือน จ โคไปเฝ้าพระมหากระดัตตราธิราชผู้เป็นเจ้า แด่ จ
โคเอาแจ้งให้ตะเอียดว่าท่านเอาใจได้ช่วยในราช การ แหง พระ มหา
กระดัตตราธิราช แด่เชื่ออยู่ว่าท่านมีน้ำใจรอนรนช่วยทำการทั้งปวงแด
เห็นป็นาท่าน จ ตั้งเครื่องบนนการอันเหลืออยู่นั้นเข้าไปตามพระมหา
กระดัตตราเจ้าค้องประสงค์นั้น แด่อติโนขอให้ท่านช่วยเร่งรัดครุอันดัง
สอนเด็กซึ่งอยู่เรียนนั้นให้รู้ต้นทัด จ โคกลับเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา
อันพระมหากระดัตตราธิราชค้องพระราชประสงค์นั้น แด่อติโนขอแก
พระเป็นเจ้าให้บำรุงช่วยท่านให้มีบุญให้อำริญดิบไป แด่หนังสืออัน
เขียนณเมืองกบในวันพุทเดือนแปด แรมสองค่ำปีเถาะ นพศกฉก

จดหมายฉบับที่สอง

อักษรปัจจุบัน

๑ หนังสือออกพระวิสุทธิชนทรราชทูต ออกหลวงกัทยา
ราชไมตรีอุปทูต และออกขุนศรีวิจิตรวาจาตรีทูต มาถึงมณฑล
กาญจนบุรี ได้บังคมทูลทูลเกล้าฯ ถวาย

ด้วยท่านดำเนนความยินดีและนับถือ ได้ให้ดำริจัดการทั้ง
ปวงตามพระราชหฤทัยพระมหากษัตริราชราชเป็นเจ้าอดิโน และบดิน
ได้พบท่าทางอันจะเขียนมาให้ท่านแจ้ง ว่ามีน้ำใจอันยินดีต่อท่าน
เห็นว่าท่านจะมีกิจ เมื่อแต่ท่านรู้เจ้าอดิโนทั้งปวงมาถึงฐานอัน
เป็นสุขดังนกขมิ้นอยู่ และอันมานั้นเมื่อใดเห็นว่ายังตามเดือน
จะได้เอาแจ้งให้ตะเอยด์ว่าท่านเอาใจได้ช่วยในราชการแห่ง พระมหา
กษัตริราชและเชื้ออยู่ว่าท่านมีน้ำใจอันช่วยทำการทั้งปวง และ
เห็นหน้าท่าน จะส่งเครื่องบรรณาการ อันเหลืออยู่นั้นเข้าไป ตามพระ
มหากษัตริราชเจ้าต้องประสงค์นั้น และอดิโนขอให้ท่านช่วยเร่งรัดครู
อันตั้งสอนเด็กซึ่งอยู่เรียนนั้นให้รู้ต้นทศ จะได้กลับเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา
อันพระมหากษัตริราชราชต้องพระราชประสงค์นั้น และอดิโน
ขอแก่พระเป็นเจ้าให้บำรุงช่วยท่านให้มีบุญให้จำเรณูสืบไป และ
หนังสือเขียนเมืองเคป (ออฟคุดโฮป) ในวันพุธเดือนแปด แรม ๒
ค่ำ ปีเถาะนพศก พุทธศักราช ๒๔๓๑

จดหมายฉบับที่สาม

(หมายเหตุ) จดหมายฉบับที่ ๓ นี้ เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่มี
จำนวนไทย เหลือแต่ตำเนภาษาฝรั่งเศสซึ่งตำไทยของท่านราชทูต
พร้อมด้วยคุณพ่อคาสาร์ดได้ช่วยกันแปลจากพากย์ไทยเป็นภาษาฝรั่งเศส
ส่งกำกับไปกับต้นฉบับ จึงจำเป็นต้องอาศัยตำเนฝรั่งเศสแปล
กลับเป็นภาษาไทยอีกใหม่ พอฟังการความคิดของเจ้าคุณราชทูต
ว่าดำเนินเป็นประการใดบ้างเป็นเตา ๆ

๑ จดหมายออกพระวิสุทธิสุนทรราชทูต ออกหลวงกัณยา
ราชไมตรีอุปทูต และออกขุนศรีวิจิตรวาจาตรีทูต นมัสการมายัง
คุณพ่อกรุณาเจ้ามาดหลวงเดอลาแซง ราชครูผู้ใหญ่แห่งพระบาท
สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๕ ผู้มีใจเต็มเปี่ยมไปด้วยคุณความดี ความ
งามอย่างสูงส่งน่าพิงชม กล่าวเป็นอาทิคือ ความเมตตากรุณาต่อ
สัตว์ผู้ยาก ความบริสุทธิ์จิตใจสะอาดใสอันปราศจากมลทิน
ความจริงรักภักดีอย่างเอกอุต่อพระมหากษัตริย์ และพระผู้เป็นเจ้าเป็น
ใหญ่ ท่านผู้มีความปรารถนาอันใดนอกจากจะแผ่ความดีมาให้
ศรีทราของคนที่ให้ไฟคำด กว้างขวาง เพื่อมนุษย์ ในทั่วสากลโลกที่ยังมิ
ได้รู้จักพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่จะได้รู้จักพระองค์ ท่านผู้เพียรพยายาม

บำเพ็ญแต่กุศลกิจนั้นอาจนำสู่ผลตามลุ่มนุษย์ชาติในโตกนี้เป็นเบืองคน
และวิมานสวรรค์เป็นปรีโยธาน์ ๓๓ :

อันว่า พระบาท สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ของ อุตโน ได้ทรง
ทราบในคุณความดีความงามของคุณพ่อกรุณาเจ้า พระองค์จึงได้
ทรงเคารพนับถือและไว้วางพระทัยในคุณพ่อกรุณาเจ้าเป็นที่สุด เพราะ
วิบุรุษอย่างคุณพ่อกรุณาเจ้านาน ๆ ที่จึงจะได้พบเห็นสักครั้งหนึ่ง
ในชีวิตของอุตโน อาศัยพระปรีชาญาณอันลุ่มลึกมั่งคั่งภักภาพของ
พระองค์ ๆ จึงได้สังเกตเห็นว่า หมดทั้งประเทศฝรั่งเศส จะหาผู้นำไว้
พระทัยเต็มอกด้วยคุณพ่อกรุณาเจ้า เพื่อจะยังความไมตรีให้ผูกพัน
สนิทสนมในระหว่างสองพระนครเป็นไม่มีเสียแล้ว พระองค์จึงได้ทรง
ฝากฝังบรรดาอุตโนราชทูตานุทูตของพระองค์ให้อยู่ใน อุปถัมภ์การดู
แลเอาใจใส่พิเศษของคุณพ่อกรุณาเจ้า เพราะพระองค์ทรงตระหนัก
แน่ว่า พระทัยว่า คุณพ่อกรุณาเจ้าองค์เดียวที่อาจบำรุงคำฐพระเกียรติ
ยศของพระองค์ให้สมควรกับพระเกียรติคุณของพระองค์ แต่ถึงว่า
พระองค์ทรงดำเนียงในพระคุณของคุณพ่อกรุณาเจ้า จนอาจทรง
พรรณนาให้อุตโนทราบเสียก่อนที่จะมาเมืองฝรั่งเศสนี้ เมื่ออุตโน
ได้มาแต่เห็นด้วยตนเองแล้ว พระคุณเหล่านั้นได้ปรากฏรัศมีศรีสง่า
งามยิ่งไปกว่าที่ทรงสรรเสริญอีก ขอให้คุณพ่อกรุณาเจ้าได้โปรด

ทราบว่ามีอัครโนถึงเมืองไทยแล้ว อัครโนจะนำไปกราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ

ด้วยอัครโนทั้งปวง บรรดาราชทูตานุทูตของพระองค์ก็จะหมั่นระลึกถึงพระคุณที่อัครโนได้รับจากคุณพ่อกรุณาเจ้าทุกคืนวันไม่เว้นเวลาด้วย ทุกวันคืนอัครโนคำนึงถึงวันที่จะกราบบังคมทูลให้ทรงทราบถึงพระคุณของคุณพ่อกรุณาเจ้า และความระลึกนำความปลื้มปิติมาสู่ดวงใจของอัครโนอย่างเด่นชัด

เมื่ออัครโนเริ่มมาคิดถึงความดีของใจของคุณพ่อกรุณาเจ้า ก็จะให้อัครโนอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อครั้งยังอยู่ในประเทศฝรั่งเศสนั้นพาให้ภักซันได้ว่าคุณพ่อกรุณาเจ้าคงอยากทราบถึงความดีทุกสิ่งของอัครโนในเวลาเดินทางกลับไปบ้านเมืองของอัครโนบ้าง และในโอกาสอัครโนขอมัดการให้คุณพ่อกรุณาเจ้าทราบว่ามีอัครโนได้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากทุกข์ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ได้เข้ามาคุณพ่อกรุณาเจ้าจนกระทั่งคาบอาฟริกาที่อัครโนกำลังหยุดพักอยู่ณบัดนี้

การที่อัครโนเจริญไปด้วยความดีขณะนี้ อัครโนนึกว่าคงเป็นเพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสยังปกเกล้าปกกระหม่อมรักษาอยู่ เพราะทราบว่าผู้ใดเข้าไปอาศัยในร่มโพธิ์ทองของพระองค์แล้ว ผู้นั้นเย็นอกเย็นใจ ภัยไม่มีมาถึงตัวสักที ทั้งคงเป็น

เพราะอิทธิฤทธิ์แห่งคำภาวนาของคุณพ่อกรุณาเจ้าต่ออัตโนด้วย พระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่จึงทรงพระเมตตากรุณาแก่อัตโนเห็นปานฉะนี้

ในที่สุดแห่งจดหมายของอัตโน^๕ ขอพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ซึ่งทรงบันดาลให้โลกสวรรค์เป็นขึ้นมา จึงได้ทรงโปรดคุ้มครองรักษาคุณพ่อกรุณาเจ้าให้เป็นสุขสถาพรด้วย คุณพ่อกรุณาเจ้าปรารถนาถึงใดขอจงสำเร็จทุกประการเป็นอาทิ ขอพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ทรงโปรดดลใจคุณพ่อกรุณาเจ้าให้ได้นึกคิดถึงทางกุศโลบายอันศักดิ์สิทธิ์เพื่อบำรุงพระราชไมตรีใน ระวางสองพระนครให้มั่นคง ถาวรเป็นนิยกาลเทอญ.

หนังสือมาวันพุธเดือน ๘ แรม ๒ ค่ำปีเถาะนพศก ศักราช ๒๒๓๑ ตรงกับวันเดือนปีคริสต์ศักราชที่ ๒๔ มิถุนายน ๑๖๘๗.

ราชทูตกลับถึงกรุงศรีอยุธยา

เมื่อราชทูตและฝรั่งเสได้รื้อพักหายเหนื่อยและเขียนจดหมายถึงที่คาบอาฟริกาได้นั้นเสร็จแล้ว ก็ได้ออกเรือเดินทางเข้ามาเมืองไทยต่อไป ครั้นถึงวันที่ ๒๗ เดือนกันยายน ค.ศ. ๑๖๘๗ (ภายหลังวันออกจากฝรั่งเศสราว ๗ เดือน) เรือราชทูตก็ได้มาจอดอยู่ที่ปากอ่าวสยาม และรุ่งขึ้นวันที่ ๒๘ ออกขุนสุนทรวิทย์ ขุนนางผู้น้อย ที่

ได้ตามไปเมืองฝรังเศสกลับมากราบทูลพร้อมด้วยขุนนางฝรังเศส ๒ คน บาดหลวงคาราคองค์ ๑ ก็ได้ดวงหน้าเข้ามากรุงศรีอยุธยา ก่อน เพราะเป็นธรรมเนียมในสมัยนั้น ราชทูตยังเข้ามาเมืองหลวงไม่ได้ ก่อนที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงอนุญาต และทศคนเหล่านั้นดวงหน้าเข้ามา ก่อนก็เพื่อกราบทูลให้ทรงทราบว่าตนราชทูตของพระองค์ และ ราชทูตของพระเจ้ากรุงฝรังเศสมาถึงปากน้ำแล้ว กำลังรอพระบรม ราชโองการรับสั่งให้หาเข้าเฝ้าอยู่.

ครั้นได้เวลา คณะราชทูตสยามก็ขึ้นบก พลงเรือรบฝรังเศสระดมกันยิงปืนใหญ่คำนับส่งตามธรรมเนียมฝรังเศสแล้วราชทูตก็ เสด็จตรงขึ้นไปรายงานตนเองต่อ เจ้าพระยา วิชาเยนทร์เสนาบดี ก่อนที่จะไปไหนหมด ซึ่งที่สดบ้านช่องของคนก็มีได้แยะเลย เพราะ เป็นธรรมเนียมของเมืองไทยในสมัยนั้น ถ้ามีราชการอันใดต้องดำ เริ่จราชการอันนั้นก่อนกระทำกิจการอื่น ในข้อธรรมเนียมนี้ราช มราชทูตสยามว่าได้ถือกันอย่างเคร่งครัดนักเช่นตอนเมื่อท่านไปถึงเมือง ฝรังเศสใหม่ ๆ ท่านมิได้ไปดูงานดูการหรือรับเยี่ยมเยียนตอบใครที่ ไหน จนกว่าที่ท่านได้เข้าไปเฝ้าถวายพระราชสาส์น ต่อเมื่อเฝ้าถวาย เสร็จแล้วจึงได้เริ่มไปในที่นั้นเหมือนคนอื่น.

แต่พอราชทูตสยามได้เห็นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ก็กราบลง ยังพื้นดินตามธรรมเนียมไทย แล้วก็นั่งเฝ้าให้ท่านฟังถึงกิจจากกิจทั้ง หลายที่ได้เป็นมาตั้งแต่ท่านออกจากเมืองไทยจนกระทั่งวันกลับ เจ้า

พระยาวิชาเยนทร์แสดงความยินดีต่อราชทูตว่าไปไม่เสียราชการ น่า
ชมเชยยิ่งนักต่อมาเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ซักถามราชทูตว่า..-- “เจ้า
คุณเห็นเป็นอย่างไรบ้างเมืองฝรั่ง कै่ศถูกใจหรือไม่ถูกใจ ด้วยงาม
หรือไม่ ในหลวงพระทัยดีหรืออย่างไร เจ้าคุณเล่ามาให้ฟังบ้าง”

เจ้าคุณราชทูตกราบเรียนตอบว่า..-- “เมืองฝรั่ง कै่ศเหมือน
กับเมืองฟ้าไม่มีผิด คือ ๆ ก็เป็นเมืองเทวดายิ่ง कै่ศกว่าเมืองมนุษย์ไป
อีก อาณาเขตหรือก็กว้างขวางใหญ่ไค่ราวกับโลกหนึ่งทวัปหนึ่ง कै่ศว่า
ได้ เป็นเมืองบริบูรณ์อย่างยิ่ง เรียกส่วนไร่นาบ้านช่องอุดมต้นเห็ด
กิริยาพาทีและลักษณะท่าทางของชาวชนพลเมืองก็สภาพ หาคัคกว่า
นั้ไม่มี कै่ศ ส่วนองค์พระเจ้าแผ่นดิน कै่ศ (ตรงนั้ดังเกิดดูเจ้าคุณ
ราชทูต कै่ศยังกระ कै่ศ ๆ นาคาหยดเคาะ ๆ) เป็นบรมชัคคิยหาราช
อันทรงไค่ซึ่งบุญราคัคหาที่เปรี๊ยมเค่สมอเค่ต้องเป็นนั้ ”

ครันราชทูต कै่ศให้ฟังพอควร कै่ศเวลา कै่ศแล้ว เจ้าพระยาวิชา
เยนทร์ก็เรียกเจ้าคุณอัครราชทูตไปปริกษาราช การ จำเพาะ เค่ศ ค่ศ
เค่ศ แล้วอีกครันใหญ่ ๆ จึงได้เรียกอุปทูต ครันทูต ชุนนางอันคัศมา
หมดทงคัศรับนำเค่เข้าไปเค่คัศมเค่เค่พระนารายณั้

พระองคัศทรงรับรอง ราช ทูต ของ พระองคัศ คัศด้วย ความ ปลด
ปลัศพระทัยเป็นอย่ง कै่ศ เมื่อจะออกจากที่เค่คัศ พระองคัศทรงรับคัศ
ให้เจ้าคุณอัครราชทูตคัศยังอย่งในพระราชวังคัศก่อน คัศจะให้คัศนาราย

งานถวาย ส่วนอุปทูตตรีทูตทรงรับสั่งให้อยู่ประจำทำการติดต่อกับ
ราชทูตฝรั่งเศสตลอดเวลาที่อยู่ในกรุงสยาม ว่าท่านทั้งสองนักษัตร
ชำนาญขนบธรรมเนียมบ้านเมืองฝรั่งเศสยิ่งกว่าขุนนางไทยใด ๆ จง
ปฏิบัติรับใช้ราชทูตฝรั่งเศสให้เป็นที่พอใจ อย่าให้ขาดแคลนอันใด.

จดหมายเหตุที่กล่าวหาตึงไปถึง

อุปทูต และ ตรีทูต

คงเห็นต่อไป ข้อเขียนเรียงนามของอุปทูตและตรีทูตเกือบ
จะสูญหายไปจากตำนานพงศาวดารทั้งไทยและต่างประเทศก็ว่าได้ถึง
นี้กล่าวบ้างก็ไม่ใช่พอที่จะยกขึ้นมาเป็นกระตุกเรียบเรียง ประวัติ ของ
ท่านได้.

เท่าที่ทราบได้ ปรากฏว่าออกหลวงกัลยาราชไมตรีซึ่งเป็น
คนแก่ เคยรับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งทูตถึงสาม
ครั้ง ๆ หนึ่งไปเมืองฝรั่งเศส และอีกสองครั้งหนึ่งไปเมืองจีน ครั้น
กลับจากราชการเมืองฝรั่งเศสแล้วต่อมาออกหลวงกัลยาราชไมตรีจะ
ได้รับหน้าที่ราชการสถานใดไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าภายหลังถูก
กวัดไพบรดีให้ตัดตำแหน่งลง ความชอบลาตูลูแบร์ได้กล่าวไว้ในหนังสือ
จดหมายเหตุของท่านว่า:— “เมืองนี้เป็นเมืองแปดขาาราชการทำผิด

อะไรนิดผิดอะไรหน่อยก็ถูกลดตำแหน่งได้ง่ายๆ แต่ก็ไม่เห็นข้าราชการไทยจะถือเป็นของอับอายขายหน้าเท่าใดนักชั้น ซื่อว่าราชการแล้วสุดแต่ในหลวงจะทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งตำแหน่งใดก็เป็นอันใช้ได้ประการนี้ย่อมเต็มอ ใครจะคัดค้านประการใดไม่ได้ ดังที่เราฟังได้แต่เห็นตัวอย่างสด ๆ ร้อน ๆ เกิดขึ้นแก่ออกหลวงกัลยาราชไมตรีรูปที่ ๓ ซึ่งเคยไปเมืองฝรั่งเศสมา บัดนี้ถูกลดตำแหน่งราชการต่ำกว่าเดิมเสียแล้ว แต่ก็ไม่เห็นท่านแสดงความโทมนัสน้อยใจบ่นว่าอะไรเลย”

นอกจากข้อนี้แล้ว ในหนังสือของบาทหลวงโกลแน็กก็กล่าว ว่า เมื่อต้นแผ่นดินพระเพทราชา ไทยกับฝรั่งเศสเกิดไม่ปรองดองกันจนจนขาดพระราชไมตรี ต่างฝ่ายต้องกันทรพัยซึ่งกันและกัน ในระวางยังไม่คั่นนอกหลวงกัลยาราชไมตรี กับขุนนางไทยไม่ปรากฏชื่ออีกคนหนึ่งได้ถูกส่งไปเป็นตัวมัดจำอยู่ในเรือรบฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ในความควบคุมของแม่ทัพชื่อแลด์ฟาร์ช อยู่จนกระทั่งไทยกับฝรั่งเศสจะปรองดองกันทรพัยซึ่งกันและกันเสร็จ คราวนั้นแม่ทัพฝรั่งเศสไม่เห็นไทยส่งเรือและเครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์ทั้งทหาร ๑๕ คน ที่อยู่ค้างดังตามกำหนดในสัญญา ไม่อยากรออยู่ชักช้าให้เสียโอกาสแห่งดมมรดม ก็เลยชักไปไปพักพึ่งราชการอยู่ที่เมืองปงต์เซร์ในอินเดีย ขุนนางไทยตัวมัดจำเลยติดไปกับเรือด้วย แต่ครั้นมาถึงเกาะ

ยงคเชษฐ ซึ่งอีกนัยหนึ่งเรียกว่าเกาะภูเก็ทแม่ทัพฝรั่งเศสจึงได้แวะ
เรือปล่อยออกทอดวง ถัดยาราชไมตรีกลับมายังกรุงศรีอยุธยาโดยทาง
บก

ฝ่ายข้างออกขุนศรีวิสัยรามาจากศรีทนต์นั้น ทราบว่าเมื่อกลับ
จากยุโรปอายุอยู่ในราว ๒๕-๓๐ ปี เป็นคนเคยไปราชการที่ราช
สำนัก ของพระเจ้าโมกุลในอินเดียมาครั้งหนึ่ง กับรู้ว่าเป็นบุตร
ราชทูตที่เคยไปเจริญพระราชไมตรีในประเทศปอร์ตุเกสมาครั้งหนึ่ง
นับแต่วันที่ท่านกลับจากราชการในยุโรปแล้ว ได้พบชื่อของท่าน
ปรากฏในจดหมายเหตุของดาตูแบร์ หน้า ๓๘๓ แต่ครั้งเดียวมีใจ
ความว่า ... “ สมเด็จพระนารายณ์ทรงถูกพระทัยอยากทราบตำนาน
พงศาวดารของโลกมาก ยิ่งเป็นตำนานว่าด้วยราชกิจของพระเจ้า
หลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว ยิ่งทรงสอคล้องเอาพระทัยได้มากขึ้น พระองค์
ทรงเคยรับสั่งบ่อย ๆ ว่ารัฐประศาสน์มีวิชาที่เรียนรู้กันได้เองโดย
กำเนิด ต่อเมื่อปกครองคนนาน ๆ และเรียนรู้พงศาวดารได้มาก ๆ
จึงจะค่อยรู้ว่รัฐประศาสน์เป็นวิชายากสักเพียงใด ” ฉะนั้น ตำนาน
พงศาวดารไม่ว่าชนิดใดที่ พระองค์ อาจ เสาะหา มา ได้ ก็ให้หามาแล้ว
พระองค์ให้ขุนนางประจำ ราช สำนัก อ่าน ถวาย มิได้ ขาด ดังวัน เดียว
เวลานออกขุนศรีวิสัยรามาจากศรีทนต์ไปเมืองฝรั่งเศสกลับมาเป็นผู้ทราบ
หน้าที่อ่านพงศาวดารถวาย และหมั่นตำนานที่พระองค์ทรงโปรดไม่

รู้จักคือรายงานของอัครราชทูตว่าด้วยเมืองฝรั่งเศสเอง.”

นอกจากที่กล่าวมานี้ ยังมีว่าไปถึงราชทูตรวมทั้งคน
ด้วยกันอีกแห่งหนึ่ง ในจดหมายเหตุร้ายวันของเซอวาเลียร์เดอโซมงต์
หน้า ๒๓๓-๒๓๔ ว่า “ทูตไทย ๓ คนนี้เป็นคนดีที่สุด นิธิยใจคอ
เยือกเย็น ไม่ค่อยจะโกรธเคืองใครง่าย ทั้งเป็นผู้มีสติปัญญา
มารยาทงาม เต็มใจช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์อยู่ทุกเมื่อ เห็นแล้วให้
นึกว่าคนชนิดนี้จะสามเฒ่าใคร่ให้สนิทกันได้ไม่ยาก”

ประวัติออกพระวิสุทธิสุนทร

ส่วนออกพระวิสุทธิสุนทรนั้น อาศัยตำนานไทยตำนานฝรั่ง
ประกอบกัน พอเชื่อมเนื้อความให้ติดต่อกันเป็นประวัติพอรู้เรื่องได้
บ้าง ตั้งแต่ตอนที่ท่านกลับจากยุโรปจนกระทั่งถึงวันตาย เช่นที่ได้ความ
จากหนังสือจดหมายเหตุประจักษ์ของเซอวาเลียร์เดอโซมงต์ ราชทูต
ฝรั่งเศสคนแรกก็ออกมาเจริญพระราชไมตรีในเมืองไทยว่า:— “พอ
ข้าพเจ้าได้พบกับออกพระวิสุทธิสุนทร เมื่อวันที่แรกที่ปากน้ำเมือเรือ
ของเราไปถึงเมืองไทยแล้วนั้น ข้าพเจ้ารู้ทันทีว่า คนนี้เป็นคนมีสติ
ผู้ค่อยๆ ค่อยๆ ทั้งรู้ดีว่าเป็นคนเฉลียวฉลาดอาจเป็นราชทูตไทยไป
เมืองฝรั่งเศสได้ดีกว่าใคร ๆ หมด ข้าพเจ้าจึงได้แนะนำเจ้าพระยา

วิชาเนทรีให้เสือกเขาเป็นราชทูตส่งไปกับเราเมื่อจะกลับ ”

ตอนเมื่อกำลังโดยสารกลับไปท่านเชอวาเดียร์เคอ โชมงค์ดง
ในจดหมายเหตุประจักษ์ของท่านอีกว่า:— “สิ่งที่ถูกใจในศักราชทูต
คนนี้ คือไม่ว่าท่านได้ไปพบเห็นอะไรที่ไหนเป็นต้องจับดินสอจดลงใน
สมุดทันที นิสัยดีมาก เพราะเมื่อไปเมืองฝรังค์กลับมากจะมีรายงาน
ความเป็นไปจากเมืองฝรังค์สวดถวายพระเจ้า กรุงสยาม อย่าง ตะเอียด
ละเอียด ดังนพระเจ้ากรุงสยามจะได้ทรงทราบความจริงในเรื่องของ
ฝรังค์สวดว่าเป็นอย่างไรดีกว่าปล่อยให้ พระองค์ ทรงเชื่อ แค่ว่าเล่าต่อ
ผิด ๆ ถูก ๆ ดังที่พระองค์เคยทรงได้ยินมาแต่ก่อน ”

ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าปรากฏว่า ออกพระวิสุทธสุน
ทรเป็นน้องชายของเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) และชอบมีท้าว
ให้เห็นว่าเป็นจริง เพราะตำนานฝรังค์ในสมัยนั้นกล่าวเป็นทำนองเดียว
กัน ตำนานมาแตกต่างกันก็แต่ในเรื่องออกพระวิสุทธสุนทรกับพระ
เพทราชา (ซึ่งภายหลังได้ราชสมบัติต่อพระนารายณ์ลงมา) พระ
ราชพงศาวดารย่อลงว่า เจ้าพระยาโกษาธิบดีหนึ่ง ออกพระวิสุทธ
สุนทรหนึ่ง ออกพระเพทราชาหนึ่ง ตามคนนี้เป็นพี่น้องร่วมมารดา
เดียวกัน คือทั้งสามท่านนี้เป็นบุตรของเจ้าแม่วัดคุตติ ซึ่งพระนม
ของพระนารายณ์

ในชนตำนานเบ็ดเตล็ดของฝรังค์แย้งกับพระราชพงศาวดาร

ย่อกับชนวนให้นักโบราณคดีบางท่านไม่ค่อยจะปลงใจ เชื่อพระราชพงศาวดารย่อได้ บทวินิจฉัยให้เห็นเท็จจริงในเรื่องนี้ยังไม่สู้มากมายนัก แต่ออกจะแน่นแฟ้นพอใช้คงจะชวยมากถ้าพอเป็นทางต้นนิษฐาน เมื่ออ่านแล้วสุดแต่ท่านผู้อ่านจะลงความเห็นเล็กน้อยตามชอบใจ

ข้อหนึ่ง ต่างว่าจะตั้งปัญหาขึ้นมาว่า ถ้าพระเพทราชาเป็นน้องชายของออกพระวิสุทธสุนทรจริงแล้ว เหตุใดเมื่อพระเพทราชาขึ้นเสวยราชย์แล้วจึงมิได้ยกย่องออกพระวิสุทธสุนทร ขึ้นเป็นเจ้าต่างกรมตามโบราณราชประเพณีนิยมเล่า เวदानออกพระวิสุทธสุนทรยังมีชีวิตอยู่ ส่วนเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ไม่มียุทธเพราะถึงแก่กรรมเสียก่อนพระเพทราชาได้ราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๓ ส่วนออกพระวิสุทธสุนทร ถึงแก่อสัญกรรมภายหลัง พระเพทราชาได้สมบัติ ประมาณ ๑๒ ปี ในราว พ.ศ. ๒๒๔๓ ตามที่ปรากฏแน่ชัดในจดหมายของบาทหลวงโบรดีด์เขียนส่งไป ยังกรุงปารีส ในศักราชว่า:— “... ออกพระวิสุทธสุนทรอัครราชทูตเก่าพึ่งตายในเร็ว ๆ นี้ไม่กี่เดือนเอง...” คำกล่าวนี้ชวนให้นักว่าออกพระวิสุทธสุนทรกับพระเพทราชามิใช่พี่น้องกัน หาไม่ออกพระวิสุทธสุนทรคงได้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าในครั้งนั้น

หนังสือลาดูแบรียงมาสนับสนุนความเห็นอนัน ให้เห็นสมควร

คอนเมื่อกว่าว่า. — “... ออกพระเพทราชาเป็นขุนนางผู้ใหญ่
 ราษฎรชอบพอมาก เพราะใจคอเยือกเย็นและตั้งอกนว่าเป็นคนคง
 กระพันชาตรียังไม่ออก ฟันไม่เข้า ถึงพระนารายณ์เองก็ทรงโปรดมาก
 เพราะเคยไปสงครามมีชัยชนะแก่พระเจ้าคองอมา... ตามเดียง
 ตาตาทใจกันทุกว้น มกนียมถอกนว่า ถ้าพระนารายณ์ตั้งพระชนม
 ดงเมื่อใด ออกพระเพทราชากับลูกชายช้อออกหลวงศรีศักดิ์มหัวท
 จะสู้ราชสมบัติยิ่งกว่าใคร ๆ ... มารดาของออกพระเพทราชา
 นนเคยเป็นนางนมของในหลวงเคยวนเหมือน กับ มารดา ของ เจ้าคุณ
 อัครราชทูตซึ่งเคยถวายนมแก่พระองค์เหมือนกัน ... “ขอให้ตั้งเกิด
 ดูจดหมายเหตุของดาตแบร์คอนนเกิด ท่านเป็นแต่กล่าววว่า มารดา
 ของทงต้องฝ่ายเคยเป็นพระนมของพระนารายณ์มาด้วยกัน หาได้
 กล่าววเป็นคนเดียวกันไม่ กลับใช้ถ้อยคำจำแนกไว้อย่างชัดเจนวว่า
 เป็นคนละคนต่างหาก ฉะนั้นจึงชวนให้หนักวออกพระเพทราชาและออก
 พระวิสุทธิทรต้นทรคงจะไม่ใช้พิไสนองร่วมมารดาเดียวกันดังทพากนเข้า
 ใจตามพระราชพงศาวดารย่อ.

อนึ่งดาตแบร์ยังกล่าวอีกแห่งหนึ่งวว่า. — “คราวหนึ่งพระนา
 รายณ์ให้ตั้งพระราชอาชญาเขียนออกญาพระคตงซึ่งเป็นพี่ชายของเจ้า
 คุณอัครราชทูตหน้าพระที่นั่ง ผู้ทรว ๆ ตั้งตั้งพระราชอาชญาเขียน
 นนค้อออกหลวงศรีศักดิ์กับตรชายของออกพระเพทราชา” ถ้าเป็นจริง
 ตามคำของดาตแบร์นแล้ว (แต่เรากยังไม่มีเหตุทจะส่งดัยเขาได้วว่า

ไม่จริง) จะถูกระไว้อยู่ตะกรรมมัง ที่พระนารายณ์จะมาใช้จำเพาะ
ออกหลวงครัดกั ผู้เป็นหลานให้เขียนค้ำเจ้าพระยาพระคลังผู้เป็นลุง
ใหญ่ พระนารายณ์จะหนำดีดั่งกับมีอาตย์ในธรรมนิยมและความ
เคารพรักใคร่ในระวางวงศ์ญาติบ้างเจียวหรือ ดู ๆ จะกระไว้อยู่ตะ
กรรมมัง ฉะนั้นจนกว่าที่จะเกิดหลักฐานใหม่มาดั่งหลักฐานที่อ้างมาน
ข้าพเจ้าคนหนึ่งจะยังไม่ค่อยเต็มใจเชื่อว่าพระเพทราชาเป็นพี่น้องทอง
เดียวกันกับออกพระวิสุทธิสุนทร.

อัครราชทูตอาสาเป็นแม่ทัพ

ชอกด้วยจิตใจความในพระราชพงศาวดาร กรุง เก่า ต่อ ไปว่า
เมื่อเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้ถึงอนิจกรรมแล้ว สมเด็จพระ
นารายณ์ทรงปรารภจะขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ จึงโปรดให้ออกพระ
วิสุทธิสุนทร ผู้เป็นน้องเจ้าพระยาโกษาธิบดีถึงอนิจกรรมนั้น เป็น
เจ้าพระยาโกษาธิบดีแทน ทรงรับสั่งว่า— “คุณเหล็กพาหนชำนาญ
ในการเป็นแม่ทัพก็มาถึงมรณภาพเสียแล้ว บัดนี้เราจะให้ท่านเป็น
แม่ทัพแทนพี่ชายยกไปตีเมืองเชียงใหม่ จะได้หรือมิได้ ” เจ้าพระ
ยาโกษาธิบดีจึงกราบทูลขอรับพระราชทานพระราช อาชญา สิทธิ ชาติ
ทำการทตตองดูก่อนถ้าเห็นจะทำสงครามได้ ก็ จะขออาสา ไปตี เมือง
เชียงใหม่มาถวายให้จงได้ สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงฟังก็ชอบพระ
ทัย ทรงพระโสมนัสตรัสสรรเสริญด้วยบุญญา เจ้าพระยา

โกษาธิบดีเป็นอันมาก แล้วทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระ
แต่งตั้งคนพร้อมด้วยพระราชอาชญาสิทธิให้เจ้าพระยาโกษาธิบดีไป
ทตดองต.

เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) จึงกราบถวายบังคมออกมา
ตั้งให้หมายกำหนดการให้นายหมื่นนายกองกะเกณฑ์พลทหาร ดำพัน
ออกไปตั้งค่ายตำบลที่ใกล้เพี้ยด และให้ตัดไม้ไผ่มาปักเป็นเด้าค่าย
แต่ให้เอาปลายปักลงดินให้สั้น ให้ขุดมูลดินถมเป็นสนามพละ และ
ปักขวกหนามตามธรรมเนียมสร้างค่ายพร้อมเสร็จให้สำเร็จในวันรุ่ง
ขึ้นเวลาเช้า ๘ นาฬิกา ฝ่ายท้าวพระยานายหมวดนายกองต่างก็ออกไป
กระเกณฑ์แบ่งปันหน้าที่กันทำตามบัญชาทุกหมู่ทุกกรม.

รุ่งขึ้นได้เวลาเจ้าพระยาโกษาธิบดีก็ออกไปเยี่ยม ค่าย พร้อม
ด้วยอัครียศและบริวารยศอย่างกษัตริย์ เห็นไม้เด้าค่ายต้นหนึ่งปัก
เอาต้นลงดิน ก็ให้หาตัวเจ้าหน้าท่นเข้ามา เมื่อซักถามได้ความจริง
แล้วก็ให้เอาตัวผู้ละเมิดคำบัญชาขึ้นไปตัดศีรษะเดี้ยงไว้ที่ปลายไม้เด้า
ค่ายดังนั้น มีให้ใครเอาเยี่ยงอย่างต่อไปครั้นแล้วก็กลับมาเฝ้ากราบ
ทูลแถลงพฤติเหตุที่ได้ไปทตดองนั้นให้ทรงทราบทุกประการ แล้ว
กราบทูลขออาสาเป็นแม่ทัพไปตีเชียงใหม่ได้ดังพระราชประสงค์.

เรื่องการทตดองอาชญาสิทธิของเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน)
ตอนนั้น ถ้าอ่านโดยไม่พินิจพิจารณาจะเข้าใจว่าเจ้าพระยาโกษา
(ปาน) เป็นคนใจคอเหี้ยมโหดร้ายกาจเหลือเกิน เพราะสมัยนั้นการประ

หารชีวิตไช้ของทำง่าย ๆ เหมือนครั้งก่อน แต่เมื่อก่อนโดยคิดถึง
 ธรรมเนียมโบราณว่าเป็นอย่างไรแล้ว ก็จะกลับบอดชมไม่ได้ว่าท่าน
 ใจแข็งเคร่งครัดในราชการถูกกาดมัยนำชนนั้ก ด่มเป็นแม่ทัพผู้เป็น
 เหมือนแม่เหมือนพ่อของพลทหารคงกองทัพในบังคับของตนจริง ถ้า
 เวลานั้นเจ้าพระยาโกษาธิบดีพูดไม่เด็ดขาดดังไม่ศักดิ์สิทธิ์ แทนที่จะ
 เดี่ยวชีวิตของคน ๆ เดียวอาจเดี่ยชีวิตทั้งกองทัพ และทั้งเดี่ยอิดรภาพ
 ของบ้านเมืองด้วยก็อาจเป็นได้ และหากเป็นไปถึงเช่นนั้นแล้วทั้งหมด
 โอกาสที่จะแก้ตัวในภายหลังการดังให้บักเด้าค่าย เอาโค่นชนเอา
 ปลายลงดินนั้นเป็นการลงใจ เจ้าพระยาโกษา (ปาน) เองก็รู้ดีแล่น
 ดัว่าผิดแบบ แต่เมื่อท่านดังดงนั้กคองทำตาม ถ้าดังดยัว่าดังผิดไป
 หรือดังดยัว่าตัวฟังคำดังไม่ถนดัก็ควรดึบคู้ให้รู้แน่แล้วจึงทำ แต่ถ้ามั
 ใจอดทนดาดบั้จจะเมิดคำดัง ถือเอาความเห็นของตนเป็นใหญ่
 แลวณนดัคองรับพระราชอาชญาตามโทษานุโทษ จะดิเคียนว่านาย
 เขียมโหดไม่ไต้เป็นธรรมดา เพราะนายเป็นผู้รับผิดชอบแห่งความด้
 และความเดี่ยหายทั้งปวง.

ราชทูตถึงอสัญกรรม

ถัดจากไปด้เมืองเชียงใหม่มานั้แล้ว เจ้าพระยาโกษา
 ธิบดีได้ดิบได้ด้ใน ราชการ ประการใดไม่ปรากฏ ๆ แต่ว่าใน
 รัชกาลของพระเพทราชา ๆ ไม่ทรงโปรดเหมือนพระนารายณ์ ถัด

ตงโทษต่าง ๆ นา ๆ เพราะทรงระแวงสงสัยไม่ไว้วางใจพระทัยใน
 เจ้าพระยาโกษาธิบดีเลย ถ้าจะทรงดำริ่พระองค์ว่าชบวณความ
 ดำรงในราชการแล้ว บางทีพระองค์เจ้าพระยาโกษาธิบดี
 ไม่ได้ตระการมั่งจึงทรงอิจฉา มิฉะนั้นคงเป็นที่ใดเห็นราษฎรนิยมนับ
 ถือเจ้าพระยาโกษาธิบดี เพราะคุณความดีของท่านที่ได้มีมาแต่ครั้ง
 พระนารายณ์เกรงพระทัยว่าหากทรงพลาดพลั้งลงเมื่อใดอาจเป็นกบฏ
 แย่งเอาราชสมบัติไปเสียเองก็ได้ หรือไม้อย่างนั้นบางทีจะเป็นกต
 อุบายยุยงของออกหลวงศรัศกัถ์ก็ว่าได้ เพราะคนชั้นข้าพญากต
 อุบายร้อยแปดประการดำริ่ร้ายความผิดให้แก่ผู้อื่น หากความชอบ
 มาได้คณานเดียว แต่ข้อเหล่านี้ล้วนแต่มาจากความดิ้นหนีฐานอันเกิด
 จากการอ่านจดหมายของบาดหลวงโบรตต์เขียนส่งไปที่กรุงปารีสเมื่อ
 คริสต์ศักราช ๑๗๖๐ (พ. ศ. ๒๒๕๓) ภายหลังที่เจ้าคุณอัครราชทูต
 กลับมาถึง ๑๒ ปี ตกอยู่ในตอนปลายรัชกาลของพระเพทราชา
 เอง ยังจะถือเป็นเหตุที่เดียวไม่ได้ มายุติแต่ตามจดหมายของ ท่าน บาด
 หลวงโบรตต์นั้นเขียนเป็นใจความใน ปลาย จดหมาย ของ ท่าน ว่า :—
 “ เควาะหัดี้เดี่ยอที่เจ้าพระยาพระคลัง (เจ้าคุณอัครราชทูต) ซึ่ง
 ตายไปก่อนเมื่อสัก ๒ เดือนมาแล้ว หาไม่คงถูกประหารชีวิตเหมือน
 ขุนนางผู้ใหญ่ ๔๘ คนที่ไปตีนครราชสีมาไม่สำเร็จ ถูกส่งด้วยว่าเข้ากับ
 กบฏเดยรับสั่งให้จับมาตระเวนกตางเมืองแล้วด้วยพันศีรษะเป็นแฉก ๆ

คัดแซนคิตชาฆ่าออกชกค้อยทรมานอย่างน่าทุเรศ แล้วเอาศีรษะขาดไป
 เียบไวที่บนกำแพงพระนคร ที่จริงซึ่งเจ้าพระยาพระคลังมาถึงแก่
 ความตายคราวนี้ ก็เหมือนกันว่าถูกประหารชีวิตเหมือนกันก็ได้
 เพราะที่ท่านตายนิมิตโชคร้ายโชคร้าย เป็นผลแห่งการที่ท่านได้รับพระ
 ราชอาชญาถูกเขียนด้อย่างดำหัดประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง
 เพราะคับแคบใจมานาน ในการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำแก่ตน
 อย่างโหดร้ายเหลือประมาณ.

ครั้งหนึ่ง เมื่อ ๔ ปีล่วงมาแล้ว (ภายหลังกลับจากฝรั่งเศส
 ๘ ปี) กำลังเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่ง จะทรงกรวออย่างไรไม่ปรากฏ ทรง
 คว่าพระแสงดาบฟันเขาราชทูตจุมพแหวง คุณาจากและสงสารที่สุด
 นับแต่เวลานี้มาแต่ถูกระแวงสงสัยทุกอย่าง ไม่เป็นอันกินอันนอน
 ปรกติดังเดิม คำที่ถูกแกล้งจากราชวงศ์ไม่มีที่สิ้นสุด ลงปลายวิชา
 ใหญ่ของท่านคน ๓ บุตรชายของท่าน ๓ คน ภรรยาหลวงและ
 อนุภรรยาของท่านก็ถูกจับถูกเขียน ถูกขัง ทั้งนั้น ซ้ำก่อนเมื่อวันที่ท่าน
 จะตายอีก ๒-๓ วันก็ได้ถูกริบทรัพย์สินสมบัติเสียหมด บางคนถึงกับ
 ดูกินว่า ที่ท่านตายนิมิตโชคร้ายโชคร้าย ท่านแทงตัวเองตาย เพราะทน
 ไม่ไหวเสียแล้ว แต่จะตายอย่างไรก็ตาม ส่วนราชวงศ์ได้ถึงความ
 มัวหมองซึ่งคิดตนเพราะเรื่องนั้นโดยแสดงทุกข้อก็เหมือนกันว่าท่านได้
 ถึงแก่ความตายโดยปรกติ ข้าได้ทำการไต่สวนพอเป็นพิธีแล้วจับ

ตั้งยัยหมอจั้นคน ๓ ซึ่งได้รักษาท่านโดยหาว่าวางยาเบื่อให้ท่านตาย ครั้นได้ส่วนเสร็จแล้วก็ให้เขียนหมอจั้นคนนั้นอีกด้วย ส่วนศพของท่าน เจ้าพระยาพระคลังเขาเอาไปฝังไว้ในวัดใกล้เคียงบ้านแต่ในเวดากดาง คั้น โดยไม่มีพิธีรีตองอะไรหมด ทำอย่างเงี้ยบ ๆ งามจับเอาให้ แล้วเชื่อว่า ผิดกันใกล้กับงานศพเสนาบดีผู้ใหญ่เป็นไหน ๆ ซึ่งมี ธรรมเนียมปลงศพอย่างส่งผ่าเผยประทานเกียรติยศใหญ่ยิ่ง พูโ้ โห่ เชย ดูเอาเถิดเราท่านทั้งหลาย เจ้าคุณราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศส ผู้เป็นใหญ่ใคร ๆ เขาถือว่าด้อย่างนี้ มับุญคุณแก่ชาติไทยอย่างนั้น ถึงกับเดือนเป็นอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ของพระเจ้ากรุงสยาม ลง ปลดตายมากดับถึงอวด้านโดยอาการอันน่าทุเรศน่าสงสารถึงเพียงนเจยว หนอ ”

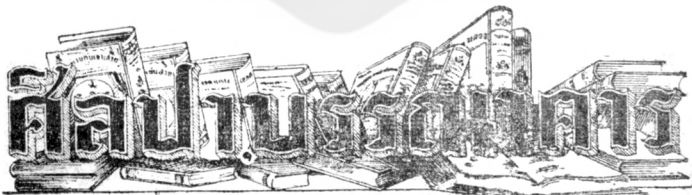
หมดใจความที่เกี่ยวกับประวัติของเจ้าคุณราชทูตเท่าที่สืบหา มาได้ในจดหมายเหตุต่าง ๆ ของสมัยนั้นเพียงเท่านี้ ถึงไม่พิสดาร เท่าไร ก็เป็นที่หวังใจว่ายิ่งดีกว่าไม่รู้เลย เพราะจะทำให้นักเรียน เห็นบ้างว่า บรรพบุรุษของคนคนหนึ่งได้เพียรพยายามเพื่อความดีของ ชาติไทยมาแต่กาลก่อนอย่างไร ทั้งจะเป็นบทสอนอยู่ในตัวด้วยว่า ถึงแม้ผู้ช่วยชาติให้เจริญ เช่นอย่างท่านอัครราชทูตนี้ บางทีอาจ กลับประสบความลำบากต่าง ๆ แทนที่จะรับความชอบใจ คนอื่นทำ

ไม่รู้ไม่เห็นในความอุตสาหะพยายามของคน ต้องคอยพินิจด้วยของท่าน
ผู้หนานา ๆ หาดายช้วน ถึงจะหยั่งรู้ในกิจประวัติดีและคุณความดี
ของคน ฉะนั้นจึงต้องให้เห็นว่า ยุติธรรมของโลกก็ยังบกพร่องมาก
มนุษย์เรามาหวงทจะรับอย่างเต็มทักแต่ในปรโลก เมื่อพระผู้เป็นเจ้า
จะเป็นประธานทรงชบาบุญคุณโทษ โดยเที่ยงธรรมไม่เข้าใคร
ออกใครเลย ฉะนั้นให้คนเพียรทำแต่คุณความดีเทอญ คนอื่นจะเห็น
หรือไม่เห็นก็ช่าง ลึกวันหนึ่งพระคงเห็น และรางวัลตามความชอบ
ของคน.

ฟ. อีแลร์

วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๒๓

จัดพิมพ์จำหน่ายโดย

ตึกเลขที่ ๗๙ เจริญพาณักรังโรงสี ถนนชัยภูางค์
หลังกระทรวงกลาโหม. พระนคร

ราคาเล่มละ ๒๕ บาทถ้วน

ศิลปนาฏ ๓๐๘ ถนนนางงาม จังหวัดสงขลา ผู้แทนจำหน่าย

หนังสือดี ๔ เล่ม

ซึ่งศิลปินบรรณาการได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากร
ให้จัดพิมพ์จำหน่าย คือ:

๑. บัญชาพระขามิลินท์ ฉบับความเรียง ของหอพระสมุดแห่งชาติ
ปกแข็งเงินทอง จบละ ๑๘ บาท
๒. ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม และบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์
พระราชนิพนธ์สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ๔ เรื่องรวมพิมพ์ในเล่มเดียว
ปกแข็ง เงินทอง ราคา เล่มละ ๒๕ บาท
๓. ประมวลสุภาษิตพระราชนิพนธ์สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เล่มเดียวจบ
ราคา ๑๕ บาท
๔. ตำนานพระพิมพ์ (และพระเครื่อง) ฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีภาพ
ประกอบเป็นรูปพระ ๕๐ องค์ ราคา ๘ บาท
๕. มลिनทปัญหา ฉบับพิสดาร ของหอสมุดแห่งชาติ ๒ เล่มจบ ๔๐ บาท
๖. ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
ราชานุภาพ ๖.๕๐ บาท
๗. โกศานานไปฝรั่งเศส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่มเดียวจบ ๒๕ บาท
๘. พระนลคำหลวง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ปกแข็ง
เงินทอง หนา ๖๔๐ หน้า ราคาจบละ ๒๕ บาท

